

זכות היוצרים במקורות היהודיים

נחום רקובר

**זכות היוצרים
במקורות
היהודיים**

ספרית המשפט העברי

ספריית המשפט העברי

משרד המשפטים
מורשת המשפט בישראל
הקרן לקידום המשפט העברי

www.nero.co.il

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאכסן במאגר מידע
לסדר או לקלוט בכל דרך ובכל אמצעי אלקטרוני אופטי או מכני או אחר
אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה

©

כל הזכויות שמורות

מורשת המשפט בישראל
ת"ד 7483 ירושלים 91074
תשנ"א – 1991
ירושלים

התוכן

הקדמה 9

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

פרק ראשון	מבוא	13
פרק שני	'גניבת דברים' והחובה לומר דבר כשם אומרו	17
	'מגנב דברים'	17
	שבחו של משה רבנו	18
	'האומר דבר כשם אומרו'	20
	'המחליף דברי ר' אליעזר בדברי ר' יהושע'	23
	הקפדת חכמים	26
	'שפתותיו רובבות בקבר'	26
	סאנקציה עונשית	27
	'אם ביקשת ליחנק – היחלה באילן גדולי'	27
	ייחוס ספר למי שלא כתבו	29
	'המתעטף בטלית שאינה שלו'	38
	ויתורו של האומר על אמירת הדבר בשמו	46
	גניבה של דבר ערטילאי	49
	העלמת שם האומר אצל קדמונים	54
	שרשרת של מוסרי דברים	57
	המחדש דבר שכבר קדמוהו	63
	לאחר מות האומר	64
פרק שלישי	גניבת דברי תורה	66
	'המתגנב מאחר חברו'	67

התוכן

תשובת הרי"ף	69
על ה'היתור' לגנוב דברי תורה	72
פרק רביעי	זכות המחבר בהדפסת יצירתו
	מבוא 75
76	הבחנה בין זכותו של המדפיס לזכותו של המחבר
	הרחבת זכותו של היוצר 79
	זכותו של הורש ביצירת המוריש 80
83	הזכות להדפיס כתבייד תלויה בהקפדת המחבר
	'בעלותו' של היוצר ביצירתו 89
	פרסום כרכים של התכתבות בדברי תורה 92
	זכות הבכור ל'פי שניים' בכתיב 95
	רשות מסויגת מטעם המחבר 97
98	הדפסת 'קיצור שולחן ערוך' בניגוד לרצון המחבר
	תנאיו של ה'חפץ חיים' 102
	צילום ספר והעתקת הקלטה 103
	פרק חמישי זכות היוצר לאבד יצירתו 107
	פרק שישי סיכום 113

שער שני: ה'הסכמות' לספרים כיסוד לזכות היוצרים

פרק ראשון	מבוא	123
פרק שני	ראשית ההסכמות	125
150	הרחבת איסור ההדפסה על ספרים באותו תחום	
	פרסום החרם	153
	הגנת המו"ל מפני המדפיס	160
פרק שלישי	היסודות המשפטיים של ההסכמות	163
	יסוד האיסור – במנהג	153
פרק רביעי	הגנה על האינטרס הציבורי	199
פרק חמישי	אנאלוגיה של איסור ההסכמות לנדרים	203

התוכן

פרק שישי	שימוש חלקי בספר המוגן, והדפסה בשינוי	215
פרק שביעי	סחירותה של ההסכמה	223
פרק שמיני	שניים המתחרים על קבלת הזכות להדפיס	237
פרק תשיעי	זכותו של המחבר עצמו בהשוואה למדפיס	249
	מהדיר כתביד	259
	זכותו של יורש, כשיש יורשים רבים	269
	איסור הדפסה מטעם המחבר עצמו	271
פרק עשירי	הגבלות בהגנה שבהסכמה	287
1.	משך הזמן וחוסר תוקף להסכמה ארוכת זמן	287
2.	ניצולה של ההסכמה	292
3.	הסכמות על ספרי יסוד	305
	תקנה למניעת הסכמה לספרי יסוד	309
4.	יוקף המחיר וקביעת מחיר כתנאי להסכמה	322
5.	תנאים בדבר אופי ההדפסה	326
6.	פגיעה בזכות השווה לכול	329
7.	חוסר תוקף להסכמה לכל ספרי המדפיס	331
8.	הסכמה הגורמת נזק	342
9.	תוקפה של ההסכמה אחר מכירת הספרים	346
10.	'כאשר עשה – כן יעשה לו'	384
11.	תחולה טריטוריאלית	393
12.	מיהו הרב 'המסכים'	417
פרק אחד-עשר	סאנקציות	423
פרק שנים-עשר	סוף דבר – ה'הסכמות' והגנת המו"ל במשפט הישראלי	441
מפתחות		445
	מפתח העניינים	447
	מפתח המקורות	487
	מפתח השמות	495
	מפתח ספרים עם הסכמות	506
	רשימה ביבליוגרפית	510

הקדמה

ראשיתו של חיבור זה במחקרים שנעשו בקשר להכנת חוק ישראלי חדש בנושא 'זכות היוצרים'. השער הראשון של החיבור שלפנינו יסודו במחקר, שיצא בשנת תש"ל, 'מקורות לעקרונות זכות היוצרים', ונתפרסם בחוברת ג של 'סדרת מחקרים וסקירות במשפט העברי', היוצאת מטעם משדד המשפטים; והשער השני יסודו במחקר, שיצא בשנת תשל"א, 'ה"הסכמות" לספרים כיסוד לזכות היוצרים', ונתפרסם בחוברת יא של אותה סדרה.

מאז נתפרסמו מחקרים אלה נרחבו הדברים הרבה, וכמעט 'פנים חדשות' באו לכאן. בשער השני של החיבור, בנושא ה'הסכמות', אף שיניתי בסדר הבאת הדברים. במחקר הקודם הובא החומר בסדר כרונולוגי, ורק במבוא הצעתי את העקרונות לפי סדר נושאים, וכאן החלפתי את השיטה והצגתי את החומר בסדר שיטתי לפי הנושאים הנידונים. ואף על פי כן מאחר שיש מקורות הדנים בעניינים אחדים, הפניתי, בהערותיי, את המעיין אל מקורות נוספים. מפתח העניינים שבסוף הספר יסייע אף הוא למעיין לקבל תמונה שלמה יותר. בעוד במחקרי הקודם עדיין הצבעתי על היעדרה של 'הזכות המוסרית' במערכת החוקים בארץ, הרי בינתיים הכירה הכנסת בזכות זו אגב זניחת השיטה האנגלית ששללה אותה¹, ובמבוא לחוק צוין המקור היהודי לרעיון זה². סעיף החוק שנתקבל בכנסת בעניין 'הזכות המוסרית', קצר הוא והריהו

¹ ראה ג' טדסקי, 'הקניין הרוחני וזכויות האישיות', משפטים י (תש"ם-1980), עמ' 399.

² ראה להלן, פרק שישי, ליד ציון הערה 4.

הקדמה

מניח שאלות רבות בלא תשובה ברורה. סעיף 1 לחוק יסודות המשפט, התש"ם-1980³, קובע: 'ראה בית המשפט שאלה משפטית הטעונה הכרעה, ולא מצא לה תשובה בדבר חקיקה בהלכה פסוקה או בדרך של היקש, יכריע בה לאור עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל'. מעתה, מקורות 'מורשת ישראל' בנושא 'זכות היוצרים' יש בהם כדי לסייע בפירושו של החוק ובהצעת פתרונות ל'שאלות משפטיות, הטעונות הכרעה' בנושא חשוב זה.

אני אסיד תודה לספריות, ובמיוחד לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, שהעמידו לרשותי את אוצרותיהם, ועל הרשות שניתנה לי לצלם מספריהם הנדירים ומכתבי היר שבדשותם. ותודה מיוחדת לספרנים, שסייעו בידי בנפש חפצה. מר יצחק יודלוב, מבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, אף העיר לי הערות חשובות; מר יהושע מונדשיין, מן המחלקה לכתבי יד, המציא לי הסכמות אחדות מכתב ידם של כמה מגדולי ישראל; מר יוסף לייכטר, מר פנחס לייבזון ומר רפי יעקובי סייעו בהכנת המפתחות לספר; ד"ר יחיאל קארה העיר הערות לשוניות ומר אריאל ורדי עיצב את הספר. כולם יבואו על הברכה.

בס"ד, ירושלים, שבט תשנ"א

נחום רקובר

³ ספר החוקים, התש"ס, עמ' 163.

שער ראשון

עקרונות זכות היוצרים

'זכות יוצרים' הריהי אחד הענפים של תורת 'הקניין הרוחני', הכולל את ההגנה על פטנטים ועל סימני מסחר. הקניין הרוחני מתייחס לזכויות הבלתי-חומריות (incorporeal rights), להבדיל מזכויות הקניין בנכס גופו. אשר ליצירה ספרותית, למשל, באה הבחנה זו לידי ביטוי בהבדל שבין הזכות בגוף כתב-היד לבין הזכות במה שכתוב בכתב-היד, הזכות לפרסמו וכדומה.

ענייננו בחיבור זה לסקור ולבחון את המקורות העבריים בתחום 'זכות היוצרים'. בחלק הראשון נעמוד על דרכי גיבושה של זכות זו ועל

¹ הקניין הרוחני בכללו הוא נושא רחב שאין כאן מקומו. זראה פתחי תשובה על שולחן ערוך, חושן משפט, סימן קפה, סעיף קטן ג, בסופו, בדבר שכרו של שדכן על 'המצאתו'. וכן ראה הסברו של ר' שמעון שקופ (בחידושו לבבא קמא, בתחילת המסכת), לחיובו של אדם בנוקי כור שכרה או פתח, שכיחן שהוא הכין את הדבר המזיק הוא נקרא בעליו, 'כמו שבדברים שנוגעים לזכות האדם מוסכם על פי דיני התורה ודיני העמים שכל מי שממציא דבר חדש בעולם הוא הבעלים עליו לכל דבר זכות'. וראה עוד בספרו של הרב י"א הרצוג (I. Herzog): The Main Institutions of Jewish Law, vol. I (London 1936), pp. 127-136, וכן חיבורו של ז' פלק, הקניין הרוחני בדיני ישראל, ירושלים תש"ז.

לנושאנו יש גם זיקה לשאלת חובתו של הנהנה מרכושו של אחר לשלם לו בעד הנאתו, ועל כך דנתי בספרי: עושר ולא במשפט, ירושלים תשמ"ח, שער ראשון: זה נהנה וזה לא חסר'. כך הוא בתשובתו של ר' יתקאל לנדא (ראה עליו להלן, שער שני, פרק תשיעי, הערה 55), כשדן במדפיס שהשתמש ב'אימהות' (מאטריצות) להדפסה נוספת (ראה שו"ת גורע ביהודה, מהרורא חניינא, חו"מ, סימן כד, ולהלן, פרק רביעי, ליד ציון הערה 88, ובשער שני, פרק שנים-עשר, ליד ציון הערה 15, ובספרי הנ"ל, עמ' 33, ובפסק דינו של השופט י' קיסטר, בת.א. 749/56, אגודת הכורמים נ' יקב הגליל,

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

היסודות הרעיוניים שזכות היוצרים עומדת עליהם, אף נברר, מה הם תחומי ההגנה הניתנת ליוצר בדבר יצירתו.

במשפט העמים לא הוכרה זכות היוצרים אלא בתקופה מאוחרת. בחוק הרומי, למשל, לא הוכרה זכות זו, ולא הייתה לה כל הגנה, אם כי למעשה הכירו בקניין הרוחני. עם המצאת הרפוס התעורר הצורך להגן על המדפיס מפני מסיגי גבול, וכך קם המוסד של ה'פריבילגיות' שהוענקו למדפיסים. רק בתחילת המאה הי"ח – בשנת 1709 – הכירה אן, מלכת אנגליה, בפעם הראשונה, בצורך בחקיקה שתעניק ליוצר את זכות היוצרים¹.

במאה האחרונה ניגשו רוב המדינות לחקיקה שיטתית בנושא זה. ראוייה לציון התיאוריה שפיתחו הצרפתים, בדבר ההבחנה שבין זכויות אשר היוצר רוכש באמצעותן תמורה ממונית, לבין זכויות המתייחסות אך ורק לאישיותו של היוצר. תיאוריה זו – שהחל בה המשפטן יוסף קוהלר (Kohler) – סוברת, כי לצד זכות היוצרים הרגילה יש להכיר בזכותו של היוצר שתופיע יצירתו בשמו, וכן שלא תהיה יצירתו נתונה לשינוי ולסירוס, אפילו בידי מי שרכש ממנו את זכות היוצרים. כיום קובעים סעיפים 1 ו-6 של החוק הצרפתי משנת 1957², כי זכות זו של היוצר, 'הזכות המוסרית'³ (droit moral), נצחית היא, אינה ניתנת להעברה או

פסקים (מחוזיים) כב, עמ' 177). וכך הוא בתשובתו של ר' מלכיאל צבי טגנבוים – שו"ת דברי מלכיאל, חלק ג, סימן קנז – שדן בהגנה על סימני מסחר, כשנשאל בדבר מי שייצר מים מתוקים ומריחים, והדפיס תוויות דומות לתוויות של אחר, שקיבל רשיון לייצר מוצר זה (ראה בספרי הנ"ל, עמ' 25 ועמ' 34).

¹ על תולדותיה של זכות היוצרים, ראה בערך The New Copyright law ב-Encyclopaedia Britannica, Macropaedia, vol. 5, p. 152, וכערך Copyright ב-Encyclopaedia of the Social Sciences.

² Loi du 11 mars 1957 sur la Propriété Littéraire et Artistique (Code civil, art. 543).

³ כך גם נקראת זכות זו בחוק שקיבלה הכנסת לאחרונה (ראה להלן, פרק שישי, ליד ציון הערה 3). השופט ח' כהן מציע לקרוא לזכות זו בעברית 'זכות רוחנית' (ראה ע"א 528/73, עמוס אטינגר נ' דן אלמגור ואח', פד"י כט(2) עמ' 116). בשלבים מוקדמים של החקיקה (ראה להלן, פרק שישי, ליד ציון הערה 3), הייתה נטייה לקרוא לזכות זו בשם 'זכות רוחנית'. ברם לבסוף לא נתקבלה הצעה זו משום שזכויות היוצרים כולן

פרק ראשון: מבוא

להתיישנות, והיא עוברת לידי יורשי היוצר. בניגוד לזכות החומרית של היוצר, לא זכה האינטרס הרוחני-איש של היוצר להגנה מקיפה וממצה.

אט אט התקרמה תחיקת המרינות בהכרה בזכות היוצר ובקביעת הסייגים לזכות זו, כאשר שני שיקולים מנחים בקביעת תחומי הזכות: טובת היוצר מחד גיסא, וטובת הכלל מאידך גיסא.

אמנם אין להבין מכאן, כי טובת הכלל עומדת בהכרח בניגוד לטובת הפרט. אדרבא, יש שטובת הכלל היא שממריצה להגן על זכויותיו של היוצר, כאשר יש בהגנה זו משום ערובה לקירומה של התרבות ככללה.⁴ ניתן להדגים זאת מן ההוראה בדבר זכות היוצרים, המצויה בקונסטיטוציה של ארצות-הברית.⁵

בקבעה את סמכויות הממשל המרכזי קבעה הקונסטיטוציה: The Congress shall have power ... to promote the progress of science and useful arts, by securing for limited times to authors and inventors the exclusive right to their respective writings and discoveries⁶.

והנה קבע בית המשפט העליון כי: The primary purpose of copyright is not to reward the author, but is rather to secure the general benefit derived by the public from the labors of authors⁷.

'זכות היוצרים' שימשה אף נושא לאמנות בין-לאומיות. כ-9 בספטמבר 1886 נחתמה אמנה בין-לאומית בכרך שבשווייץ. ארצות-הברית, שלא הצטרפה לאמנת כרך, הסכימה לאחרונה – בשנת 1952 – להצטרף לאמנה חדשה שנחתמה בג'נבה, היא ה-Universal Copyright Convention. גם ברית-המועצות הצטרפה לאמנה זו בשנת 1973. אף שארצות-הברית

אינן אלא זכויות כחחוס הקניין הרוחני. לדעתו של טרסקי, בעמ' 392, עדיף בעינינו לדבר על זכויות "כלתי רכושיות", או "אישיות".

⁴ ראה שער שני, פרק רביעי.

⁵ וראה: Nimmer on Copyright, 1963, p. 34.

⁶ article 1, section 8, clause 8

⁷ Fox Film Corp. v. Doyal, 286 U.S. 123, 127 (1932)

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

דורשת לשם הגנת יצירה, כי תירשם היצירה במשרד ה-Copyright בווינגטון, עם זאת הסכימה להוראה באמנה, אשר לפיה יצירה שפורסמה באחת הארצות החברות לאמנה ושהיא מוגנת בה ללא רישום, תהיה מוגנת אף באותן הארצות הרורשות מנתיניהן רישום, בתנאי שבפרסום הראשון מופיע שמו של היוצר, שנת ההופעה של ספרו, והסימן © על גבי כל טופס של היצירה. אמנת ג'נבה אף קובעת, שאם לא פורסם תרגומה של יצירה ספרותית במשך שבע שנים מיום הפרסום הראשון במדינה כלשהי החברה באמנה זו, יהיה אפשר לקבל מידי הרשות המוסמכת במדינה זו רשות לתרגם את היצירה תמורת תשלום תמלוגים. ישראל הצטרפה לשתי האמנות הנזכרות. ואשר לזכות 'המוסרית' – זכות זו הוכרה באמנת פֶּרֶן (נוסח רומא משנת 1928), בסעיף 6א של האמנה. החוק המחייב בישראל בתחום זכות היוצרים הוא – בכפוף לשינויים מסוימים – החוק האנגלי The Copyright Act, משנת 1911, שהוחל בארץ על פי דבר המלך במועצתו משנת 1924⁸. לאחרונה עוסק משרד המשפטים של ממשלת ישראל בהכנת חוק חדש בנושא. החיבור שלפנינו, אני מקווה, יהא מקור נאמן לכיסוס החקיקה המודרנית בנושא זה.

⁸ על המצב המשפטי בארץ, ראה: א"ח זליגסון, יסודות דיני זכות יוצרים, סימני מסחר, פטנטים ומדגמים, ירושלים תשכ"ג–1963.

פרק שני

'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

'מגנב דברים'

את הרעיון של גניבת דברים אפשר למצוא כבר בנבואתו של ירמיהו. ואלה דברי הנביא: 'לכן הנני על הנביאים, נאם ה', מגנבי דברי איש מאת רעהו'.¹

ומעניין הוא התיאור המובא בתלמוד הירושלמי²: "המתנבא... מה שלא נאמר לו" – כחנניה בן עזור. רבי יהושע בן לוי אומר: חנניה בן עזור נביא אמת היה, אלא שהיה לו קיבוסת, והיה שומע מה שירמיה מתנבא בשוק העליון ויורד ומתנבא בשוק התחתון. ש' ליברמן³ גורס⁴ 'לוקיבוסת' כתיבה אחת, ומציין ש'התיבה "לוקיבוסת" אינה נמצאת בשום מקום אחר בספרות התלמודית, ואת מובנה אפשר לשער רק לפי העניין...; ולפיכך מתקבל יותר על הדעת ש"לוקיבוסת" אינה אלא שיבוש של "לוגקליפטיס", גונב דברים, פלאגיאטור⁵, ... זיהוי זה מקויים עכשיו על ידי משנת ד' אליעזר⁶, שבה נאמר על חנניה: "היה מגנב דברים מירמיה"..."⁷.

¹ ירמיהו כג, ל.

² תלמוד ירושלמי, סנהדרין פ"א, ה"ה (נו ע"ב, בדפוס וילנא). והשווה בבלי, סנהדרין פט ע"א.

³ תרנ"ח-תשמ"ג (1898-1983). מגדולי חוקרי התלמוד בדורנו.

⁴ בספרו: יוונית ויוונית בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 162.

⁵ כפי ששיער ע' לעף, אצל ש' קרויס, ראה: S. Krauss, Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum, כרך ב, 1899, עמ' 527.

⁶ מהדורת ענעלאו, ניריורק תרצ"ד, עמ' 117.

⁷ פירושו של לעף אינו נראה לא' פֶרְלֵס A. Perles, MGWJ 58 (1914), עמ' 322; וראה

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

את הכיטוי 'מגנב דברים', כלשון הנביא ירמיהו, או 'גונב דברים', בויקה לגניבה של רברים מופשטים, אנו מוצאים מכאן ואילך בדברי ראשונים⁸ ואחרונים⁹.

[לורר אטקינסון (Lord Atkinson) כיוון אפוא לדעתם של גדולינו, כשקבע כפסק דינו משנת 1923¹⁰, כי הבסיס המוסרי ל'זכות היוצרים' הוא כדיבר 'לא תגנוב': '... and the moral basis on which the principal of those protective provisions rests is the Eighth Commandment, 'Thou shalt not steal'.]

שבתו של משה רבנו

על מעלת ההכרה בזכותו של היוצר אנו שומעים בדבריו של יוסף בן מתתיהו. ב'קדמוניות היהודים' הוא משבח את משה רבנו, שלא העלים את

השערתו של ח' לשם, פלאגיאט במקורותינו, בחוך: שבת ומועדי ישראל, כרך ג, ת"א תשכ"ט, עמ' 383.

⁸ בהקדמת רבנו משולם מבדריש לספר 'ההשלמה', מבקש המחבר להסיר מעליו טענת גניבת דברים: 'והגני אודיע לכל קורא ספרי זה כי בדברים רבים אני הולך בדרך הרב המאור ז"ל, אבל לא כגתב את דבריו, רק כן (קבלתם) [=קיבלתים?] מאבא מרי ז"ל, כי גם המה בחייהם ז"ל פעמים נחלקו במגדל לוגיל מרבץ התורה ופעמים הושוו'.
⁹ ראה להלן, ליד ציון הערה 83, בדברי ר"ש אלקבץ, רס"ה (1505) לערך – שמ"ד (1584) לערך: 'כי נמצאו בענייננו מגנבי דברים אלו מאלו... ועל זה סמכו מגנבי דברים כנביאי השקר'. בהסכמתו של ר' נח חיים צבי (בר' אברהם מאיר) ברלין, אב בית דין אה"ו [=אלטונה המבורג ונדסבק], מיום ר"ח אדר תק"ס, למחזור של ר' וולף היידנהיים, הוא כותב: 'זהטיח לנגדי דאגת לבכו ממגנבי דברים איש מאת רעהו, ויאכלו אחרים פרי גיעו'. וב'אזהרה' שנדפסה בשו"ת תשובה מאהבה לר' אלעזר פלעקלש, חלק ג (פדאג 1820), אנו קוראים: 'למי שענינו השע על דבר פשע, ויאמר שלך שלי רשע (וגם עליו ניבא ירמיה הנביא ע"ה בשם ה' "על הנביאים נאם ה' מגנבי דברי איש מאת רעהו" וגו'. ועיין רד"ק שם).

וכן ראה להלן, ליד ציון הערה 23, על שימוש בכיטוי של גניבה בתלמוד, לעניין העלמת שמו של בעל דברים, וליד ציון הערה 126, שימוש במונח גזילה לעניין ערך רוחני.

¹⁰ Macmillan v. Cooper, (1923) 40 T.L.R. 186

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומר

שמו של יתרו כיועץ בדבר ררכי ניהול המשפט¹¹: 'כזאת יעץ רעואל, ומשה קיבל בשמחה את עצתו ועשה לפי הוראתו ולא העלים את (זכותו) בהמצאת הדרך ולא תבעה לעצמו, אלא פרסם בעם את זה שהמציאה. וגם בספריו כתב על רעואל כעל מי שהמציא את הסדר המתואר, משום שחשב, שנאה להעיד עדות אמת על (כל) זכות, אף כי היה זוכה לתהילה בעתיד ביחסו לעצמו דברים שהומצאו על ידי אחרים. גם מכאן אפשר אפוא ללמוד על מידותיו המצוינות של משה'.

וכן חוזר יוסף בן מתתיהו ומשבח את משה, שלא העלים את בעלותו של בלעם על נבואותיו¹²: 'אולם קורם נמלא מה שהחסרנו, הואיל ומן הצדק הוא שלא נעבור בלי שבח על מידתו של המחקק (שגילה) בעניין זה. כי את בלעם זה שהביאוהו המרינים לקלל את העברים... אותו כיבד משה כבוד רב, כי רשם את נבואותיו ונתן לו עדות ומצאו לראוי לשמור זכרו, אף על פי שניתנה בידו האפשרות ליטול לעצמו את התהילה שהיתה כרוכה בנבואות אלה ולהתהדר בה, מאחר שלא יכול היה להיות שום עד, שיסתור את דבריו'¹³.

¹¹ קדמוניות היהודים, ספר שלישי, ד, ב; על פי תרגומו של א' שליט, חלק א, עמ' 82. וכן ראה בדבריו של ר' יעקב בר' אבא מרי אנטולי (חתנו של ר' שמואל אבן תיבון), בספרו 'מלמד התלמידים', ליק 1866, פרשת משפטים, דף עב ע"ב: 'ונאמר בספור ההוא שמה רבנו ע"ה עשה זה הענין הגדול בעצת יתרו... ושמע לו ברצון השם, ועשה הדבר הזה על פיו ונכתב בספר. וזה הערה טובה כי לא לחנם נכתבה פרשה אחת בתורה על יתרו גם לתבוכה הקדימה לכתוב וזה אי אפשר מאין טעם תזק או טעמים. אזכיר מהם שלשה... השני – שראוי לקבל האמת והיושר מכל אדם, גם כי יהיה האיש המגיד באמת פחות מהמקבל, גם כי יהיה מעם אחר. וראוי לאיש ההוא המקבל דברו שיאמר אותו בשמו, ואם יכתבנו – בשמו יכתבנו, ואין ראוי לבחון בעל המאמר ההוא רק המאמר בלבד'.

¹² שם, ספר רביעי, ו, יג; שליט, חלק א, עמ' 124.

¹³ וראה הערת שליט לחלק א, עמ' 82, שמפנה לספרי בהעלותך, פסקא עח: 'רבי שמעון בן יוחאי אומר... והלא אף בירי משה היו מסיני שנאמר: "אם את הדבר הזה תעשה, וצוך אלהים" (שמות יח, כא), ולמה נתעלם מעיני משה, לתלות זכות בזכאי כדי שיחלה הדבר בירתו'. וראה לשם, עמ' 379–381.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

האומר דבר בשם אומרו

במקורות חז"ל אנו רואים את החשיבות שייחסו חכמינו לאמירת דבר בשם אומר. בפרק קניין תורה¹⁴ נמנו ארבעים ושמונה דברים שהתורה 'קניית' בהם, וביניהם: 'האומר דבר בשם אומרו'. יתר על כן: האומר דבר בשם אומרו – מביא גאולה לעולם: 'הא למדת, שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, שנאמר: "ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי" (אסתר ב, כב)^{15,16}. מן הלשון 'דברי'¹⁷, וכן מן הראיה מאסתר, שהגידה בשמו של מרדכי, יש ללמוד, כי העניין מוסב לא רק על דברי תורה, אלא על כל דבר. ולא רק שחובה היא לומר דבר בשם אומרו, אלא שאף מופר האומר כבעל זכות לכך שייאמרו דבריו בשמו. כך עולה מתוך דבריו של ר' יוחנן, המובאים במדרש תנחומא¹⁸, שהוא משתמש במונח 'גזל' כלפי מי שנמנע

¹⁴ אבות ר, ו.

¹⁵ וכן ראה מסכת מגילה טו ע"א, בשם ר' אלעזר בשם ר' חנינא. וכן ראה תולין קד ע"ב (ושם אומר רש"י, בד"ה כל האומר: 'והתנא שכח ולא הזכיר שמו כתחילה ותזר הזכיר שמו'. משמע, שאם לא הזכיר תחילה יש לתקן זאת לאחר מכן).

¹⁶ ר' שלמה אלמולי, מגדולי חכמי ישראל בקושטא שלאחר גירוש ספרד (המאה ה"ט), כתיבבור 'מאסף לכל המחנות', מייחד דברים לענין הזכרת שם האומר, ומדגיש כי יש בכך גם תועלת למחבר וגם תועלת לקורא (ראה: ת' ילון, 'פרקים מן ה"מאסף לכל המחנות' לר' שלמה אלמולי, ארשת ב (תש"ך), עמ' 103–104).

¹⁷ השווה דרך חיים למהר"ל מפראג על מסכת אבות ו, ג ('שכן מצינו בדוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד'), שמפרש (בד"ה הלומד): 'ומה דוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל רק שני דברים, ואלו שני דברים אינם בתורה, כי מה שלמדו... אין זה רק דבר טוב הוא, ואין זה דבר בתורה'. וראה: קניין תורה, שיחות הרב צבי יהודה הכהן קוק, ירושלים תשמ"ב, עמ' כב. וראה להלן, הערה 19.

¹⁸ מדרש תנחומא, פרשת כמדבר, אות כב (תנחומא כאכער, אות כז); ילקוט שמעוני, משלי כב, רמז תתקס.

בילקוט שם צוין המקור 'נדרים פ"א' (וכן הוא בדפוס ראשון ובכתבי"ד; ראה: ד' הימן, מקורות לילקוט שמעוני, ירושלים תשכ"ה). וכן השווה ספר 'חרדים' פרק מז, בפרק 'מצוות לא תעשה מדברי קבלה ומדברי סופרים התלויות בפה ובקנה', סעיף א: 'תני ר' חייא: כל שאינו אומר דבר בשם אומרו, עובר בלאו שנאמר (משלי כב, כב) "אל תגזול דל כי דל הוא", פ"ק [=פרק קמא] דנדרים'. וכן ב'מגן אברהם' (ראה להלן, הערה 20) צוין 'נדרים פ"ק'. ודנו על כך הרבה, שהרי בנדרים פרק ראשון לא מוכא, שאדם חייב לומר דבר בשם אומרו. וכבר כתב 'נודע ביהודה' (שו"ת, מהדורא תניינא,

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

מלומר דבר בשם אומרו: 'כל מי שאינו אומר רבר¹⁹ בשם אומרו עליו הכתוב אומר: "אל תגזול דל כי דל הוא" (משלי כב, כב)²⁰.

אוי"ת סימן ב), כתשוכתו אל ר"י פיק, שזו טעות. וראה הגהת ר"י פיק על מגן אברהם שם. וכן העיר על כך בשו"ת בית אפרים, או"ת סימן יח, ד"ה ודרך אגב. אמנם נעשו כמה ניסיונות להסביר את ציון המקור לנדריים. ר' חיים יאיר בכרך (ראה להלן, הערה 65), בעל 'חוות יאיר', בחיבורו 'מר קשישא' (שקטע ממנו הועתק על ידי א"ה ווייס, בוכבי יצחק, תוכרת לו [1869], עמ' 85), דן בנושא שלנו בערך 'טעות'. הוא מסביר (בעמ' 87), שההפניה לנדריים היא לר"ף ח ע"ב, ושם מובאת מימרא בשם רשימה ארוכה של חכמים שמסרו אחד מפי חברו, ומכאן, שהחיוב לומר דבר בשם אומרו הוא אפילו בשם דורות הרבה: 'ומאותה גמרא – נדרים (ה) [ח] ע"ב – יוכן מדרש ילקוט סתום וסגור ברמז חתקס דף קמב ע"ב משלי כב), ויש להגיה וכצ"ל [=וכן צריך להיות] אל תגזול דל אר"ש [=אמר ר' שמעון] כד זכיר אדיב"ט [=אמר ר' יצחק בר טבלא] וכו', ד"ל לראיה מגמ' הנ"ל (בניזיר) [בנדרים] שלא לגזול דל ר"ל ההלכה מפי האומרה אפילו דורות טובי [=הרבה]. לכן נרשם אצלו נדרים, ואין מבינו'. ובס' 'משנת אברהם' על ספר תסידים, סימן תשצב, חלק ב, עמ' קכא, מובא בשם ר"ח הליר, ש"ש לשער, כי בפ"ק דנדרים [ח ע"ב] היו שני מאמרים, ואחד מהם נשמט בש"ס שלפנינו. ברם, להסברו של בעל 'חוות יאיר' אין צורך לומר שנשמט מאמרו, אלא שלמדו מרשימת החכמים המובאת בנדרים שם, שחייב אדם לומר בשם אומרו. ובשו"ת 'משיב דברים' (ראזענבוים), חלק א, או"ת, סימן קמו, מבקש להגיה ב'מגן אברהם': 'נדרים פרק ד', ושם אמרו בגמרא דהפלפול נתן הקב"ה למשה במתנה והוא נתנו לישראל במתנה. ולפי"ז [=ולפי זה] החידושים שאדם מתרשם שלו הם, ושפיר שייך "אל תגזול דל".'

ודאה סנהדרין לח ע"א: 'תניא, היה רבי מאיר אומר: 'בשלשה דברים אדם משתנה מחבירו: בקול כמראה וברעת; ... וברעת – מפני הגזלין החמסנין'. וראה לאנדסהוט, תחימת הפייטנים בפיוטיהם, סיני עא (תשל"ב), עמ' רי, הערה 1*.
¹⁹ ולהלן במדרש תנחומא: 'כל מי שאינו אומר דבר משל תורה וכו'. ובתנחומא באבער אין המלים 'משל תורה'. וראה קונטרס אמירת דבר בשם אומרו, לר' מרדכי רבינוביץ (ת"א תש"ך; יצא לאור יחד עם ספר 'קונטרס ערכות', ת"א תשי"ט), עמ' נט, שמתמך על המלים 'משל תורה', ואומר, שייתכן שהאיסור הוא דווקא בשל תורה, בעוד ששבח הוא לומר בשם אומרו בכל דבר. ברם, למעלה מזה במדרש תנחומא מדובר גם כן על איסור, ולא נזכר שם 'משל תורה'.

²⁰ ב'מגן אברהם' על שו"ע אורח חיים, סימן קנו, סעיף קטן ב: 'כל מי שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו (נדרים פ"ק)'. לכאורה משמע מדבריו, שעובר על 'לא תעשה' מן התורה. ברם ראה דברי ספר 'תרדים', המובאים למעלה בהערה 18 (שדברי 'מגן

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

האם מתחייב ממקור זה, שיש להזכיר את ה'בעלים' הראשונים של הדברים, או שדי לו לאומר אם לא ייחס את הדברים לעצמו, אלא יגלה מי אמר אותם לו? לפי גישה אחת, אם לא גילה מי ה'בעלים' של הדבר, הריהו 'גוזל' אותו.²¹ אך לפי גישה אחרת לא תיתכן 'גזילה', אם לא נטל ה'גוזל' לעצמו כלום, והרי כאן לא ייחס לעצמו כלום, שכן לא ייחס את הדברים לעצמו, אלא גילה מי אמר לו אותם, אף כי לא גילה את מקורם הראשון.²² וכן אנו מוצאים את רב נחמן, שמשתמש במונח של 'גניבה'²³ על אמירת דברים בהעלמת שמו של בעל הדברים. וכך נאמר במסכת יבמות²⁴: 'אמר רב הונא, אמר רב: הכי הלכתא. אמר ליה רב נחמן: גנבא, גנובי למה לך?'²⁵

אברהם דומים להם), ושם נכלל איסור זה בפרק 'מצוות לא תעשה מדברי קבלה ומדברי סופרים', ובספר 'מחנה יהודה', לר' יהודה גרשון אב"ד ליסיעץ, סימן ה, ש'פשיטא במה שאומר "עובר בלאו" אינו רק בדרך אסמכתא, ואף לאו מדברי קבלה אינו, כי גם מה שהביא המג"א בשם גמרא דידן, דהקורא לאברהם אברם עובר בעשה ולא וכו' צא בזה, שהביא שם אינו רק בדרך אסמכתא כמבואר בפר"ח...'.²¹ ראה מחנה יהודה, שם, שמן המדרש הזה אנו שומעים, שאף שאינו מתלבש בטלית שאינה שלו, כגון שאומר ששמע מפי שמעון, ואינו אומר ששמעון אמר לו דבר זה בשם ראובן, עובר על איסור.

²² ראה דבריו של ר' גרשון ליטש סג"ל ראזענבוים (שו"ת 'משיב דברים', חלק א, אר"ח, סימן קמז), שאם אמר שמעתי דבר זה, ורק לא הזכיר שם האיש שממנו שמע, א"כ הרי אינו מתלבש בטלית חבירו ואינו גחל, שהרי לא לקח לעצמו מאומה, לדעתי בזה בודאי אינו עובר על לא תגזול, רק אם אמר בשם אומרו, אז מביא גאולה לעולם, כמו דאיתא במשנה'.

²³ ראה למעלה, ליד ציון הערה 9, ולהלן, ליד ציון הערה 126. וכן ראה בדבריו של ר' שלמה אלמולי, 'אבל אם יגנוב אותו ויעלים שם אומריו וכו'. וראה: ש' ליברמן, מדרשי חומן, מהדורה ב, 'ירושלים תש"ל, שמביא כי דברי מדרש 'חמדת ימים' (תולדות, מז ע"ב) 'ויש פירש שהיה [=עשיו] גנוב דברים מאחורי המדרש של שם ועבר', לקוחים ממדרש 'מאור האפלה' (קטעים שהוציא קנהוט, ניר-יורק 1894), עמ' 94: 'היה עשו הולך לאחורי המדרשות... והוא לא היה יודע שהוא גנוב ענינות'. וראה מהדורת ר"י קאפח, 'ירושלים תש"ז, עמ' קכג: 'היה עשו הולך לאחורי המדרשות... והוא לא היה יודע שהוא גנוב'.

²⁴ יבמות צא ע"א.

²⁵ וראה שו"ת מהריט"ץ, חלק א, סימן קלה: 'זהשחא אמינא לפוסק: גנבא, גנובי למה לך? ולמה לא תלה הדברים באילן גדול' וכו'.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

אי סבירא לך כרבי שמעון, אימא הלכה כרבי שמעון, דשמעתין כרבי שמעון קאזלה... וכן הגיב רב נחמן על דברי רב הונא²⁶ בהודמניות אחרות²⁷.

'המחליף דברי ר' אליעזר בדברי ר' יהושע'

מקור המצריך עיון הוא הדרשה המובאת ב'ספרי' על הפסוק: 'לא תסיג גבול רעך' (דברים יט, יד): 'מנין²⁸ למחליף דברי רבי אליעזר בדברי רבי יהושע, ודברי רבי יהושע בדברי רבי אליעזר, לומר על טהור טמא ועל טמא טהור, שהוא עובר בלא-תעשה? תלמוד לומר: "לא תסיג גבול רעך"²⁹.'

²⁶ ובמועד קטן ח ע"ב: 'אמר ליה אביי לרב יוסף: הא דרבה בר רב הונא – דרב הוא, ולפי גירסת כתב-יד מינכן: 'אמר רבה ב"ר הונא, אמר רב הונא, הרי שהתדעומת הייתה כנגד רב הונא. וראה פירוש ר' שלמה בן היתום, למר"ק שם: 'אמר ליה אביי כו', ונפקא מינה, שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, ותניא בספרי: "לא תשיג גבול רעך"... והוה ליה לרבה בר רב הונא לאומרה בשם רב, ולמה אמרה גנובה, ושתק ליה רב יוסף מפני כבוד רב הונא שהיה רבו.'

²⁷ ראה: כתובות יט ע"א; בבא בתרא קלג ע"א.

²⁸ ספרי דבי רב, מהדורת איש שלום, פסקא קפח (עמ' קט).

²⁹ ובספר 'איר נתיב' לבעל 'חוות יאיר' (שהעתיק א' ילינק, ביכורים, שנה ראשונה [תרכ"ה], עמ' 11): 'ובספרי (הביאו הרא"ם בספרו 'ספר יראים', מצוה רנח): מנין למחליף דברי ר' א' בדברי ר' י' שעובר בל"ת ת"ל (משלי כב, כח): "לא תשיג גבול עולם"... כלומר, האסמכתא אינה מן הפסוק בדברים, כי אם מספר משלי. ברם, בנוסח שלפנינו ב'ספר יראים' האסמכתא היא מן הפסוק 'לא תסיג גבול רעך'. וכך הוא גם במהדורה עם פירוש 'תועפות ראם'.

[הפסוק כמשלי כב, כח, משמש מקור לתוקפו של מנהג. וכך נאמר במדרש משלי על פסוק זה: 'אמר רבי שמעון בן יוחאי, מנהג שעשו אבותיך – אל תשנה אותו, כגון אברהם שתקן תפילת שחרית' וכו'. ואצל רב שרירא גאון, בתשובתו (שערי צדק, סימן כ; דף לב ע"א) אף הרחיב את המשמעות: 'ולענין מה שכתבתם כי יש מנהג במקומכם ... אם בודאי כך הוא הדבר, חייב כל אדם לבלתי שנות מנהגותם, דאמרי': מנא לן דמנהגא מלתא היא, דכתיב "לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים", וכל שכן דבר שיש בו תקנה גדולה והסרת מריבות ותקלות...'. (והשווה שבת פה ע"א: 'מנלן דהא דקים להו לרבנן מילתא היא'). ובפירושו של רב סעדיה גאון לספר משלי על הפסוק: 'אל תסג גבול עולם אשר עשו אבותיך', הוא מבסס את חיובם של

האם האיסור להחליף את שמות החכמים בעלי ההלכה הוא רק כאשר מן החילוף נובע שינוי בדין, וכהמשך לשון הדרשה: 'לומר על טהור טמא, ועל טמא טהור'? ובלשון אחרת: האם הסיפא מכארת את הרישא, או שהיא עומדת בפני עצמה, והרישא בפני עצמה, ואז החילוף אסור הוא אף כשאין שינוי בדין נובע מכך? על כך יש לציין, שלפי גירסה אחרת יש לקרוא: 'ולאומר'³⁰ על טהור טמא' וכו'. ולגירסה זו משמע יותר, שהאיסור הוא על החלפת שמות החכמים, אף כשהשינוי בשמות אינו גורר עמו שינוי בדין³¹. ואמנם אף אם נגרוס 'ולאומר', אין הדבר נקי מספקות, שהרי הדוגמה שנתן הספרי היא במחליף דברי ר' אליעזר בדברי ר' יהושע, והרי הכלל הוא, שהלכה כר' יהושע, ולא כר' אליעזר. אם כן, אפשר שהספרי מתכוון להדגיש בדוגמה זו חילופין שיש להם משמעות לעניין קביעת ההלכה. ואמנם יש דעות שונות בשאלה, אם כל החלפה בשמות החכמים אסורה³².

הסכמים בענייני הפרנסות וההכנסות (ראה: ר"י קאפח, 'אחת עשרה הלכות מתורת רס"ג', סיני עז (תשל"ה), עמ' ר): 'אמר החכם, שיש כאן דברים מוסכמים בענייני הפרנסות וההכנסות שלא קבעה בהם התורה מאומה, והניחה את הדבר למה שיסכימו עליו בני אדם... אל תחלוק על כך, כי זה כמו פסק דין... בכל זה רשאים, ואסור לעבור עליו...'.³³

בעוד הפסוק 'לא תסיג גבול רעך' מכטא יותר את זכויות הפרט, שנקבעו על ידי הראשונים, הפסוק 'אל תסג גבול עולם' בא לבטא יותר את האופי הציבורי של מה שנקבע על ידי הראשונים.

³⁰ עיין: ספרי, מהדורת פינקלשטיין-הוראוויטץ, עמ' 227.

³¹ וראה שו"ת בית אפרים (לר' אפרים זלמן מרגליות), או"ח, סימן יח, ד"ה ודרך אגב, שיש לגרוס 'האומר'.

³² ר' יאיר חיים בכרך בעל 'חוות יאיר', בחיבורו 'מר קשישא', מתלבט בשאלה זו (בעמ' 85), והוא מעלה אפשרות, שאין להחליף את שמות בעלי השמועה אף כשאין נפקא מינה להלכה. לאחר שהוא מביא את דרשת הספרי, הוא אומר: 'וגבי פלוגתא יש קפידה גדולה דלפעמים קיי"ל [=קיימא לן] דרך כלל פלוני ופלוני הלכה כפלוני, ואם יחלף, יצא משפט ההלכה מעוקל. וא"ת א"כ ל"ל [=ואם תאמר, אם כן, למה לי] קרא ד"אל תסיג"? י"ל [=יש לומר] דאצטריך אפילו במקום שישנו מ"ד [=מאן דאמר] דאין לנו כלל כמי קיי"ל [=קיימא לן]. א"נ [=אי נמי] לעבור על הלאו תכף כששנה, ככה"ג [=בכהאי גוונא] אמרו רז"ל בכ"ב, גבי טומן משקלו חיו במלח (הערות המהריר

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר כשם אומר

מקור המשמש נחש לדיון בענייננו היא הסוגיה במסכת שבועות³³, שמשמע ממנה, שההקפדה היא דווקא כשיש נפקא מינה לדינא; שהגמרא אומרת שם: 'וכן אמר רב ששת: משמעות דורשין איכא בינייהו, דרב ששת מחליף דרבי אליעזר לרבי עקיבא, ודרבי עקיבא לרבי אליעזר'. ומפרש רש"י³⁴: 'כשהיה שונה משנתנו, פעמים מחליף דברי זה לדברי זה, ולא היה מקפיד, לפי שאין ביניהם חיוב ופטור'. ברם, בעל 'חוות יאיר' מסביר זאת בכך, שעל ידי השינוי ביקש רב ששת להורות, שאין נפקות הלכתית למחלוקת של ד' אליעזר ור' עקיבא, שמותד לצורך הודאה זו להחליף את שמות החכמים^{35,36}.

שם: "הביא רביה מב"ב והיא כדף פט ע"ב, אבל שם לא מוכח מידי דעובר על הלאו חכף, ונראה שסמך על זכרונו. וכאמת צ"ל ב"מ (ס"א:): דפריך טומן משקלותיו במלח..."; א"נ, כשנחלקו בדברי אגדה או בענין דליכא ג"מ [=נפקא מינה] בהלכה, כגון דבמס' שבועות יט ע"א דרב ששת מחליף דר"א כדר"ע, פרש"י שלא היה מקפיד, לפי שאין ביניהם חיוב ופטור, ולכאורה ק' [=קשה], וכי אין ביניהם מה הוי? הא עובר בלאו. ונ"ל, דרב ששת הא גופיה קמ"ל להורות לתלמידים, שהיו יודעים הפך גירסתו, ומבינים שאין חילוק חיוב ופטור ביניהם, דאל"כ ודאי היה רבם רב ששת מקפיד, ולאפוקי מחזקיה ועולא שם דס"ל [=דסבירא להו] שרץ ונבילה איכא בינייהו' (וראה גם בחיבורו של בעל 'חוות יאיר', 'יאיר נתיב' [למעלה, הערה 29], עמ' 12). וכן היא דעתו של ר' אפרים זלמן מרגליות, שאין לשנות שמות החכמים, אף כשאין נפקא מינה להלכה (ראה שו"ת בית אפרים, שם).

ברם, ראה שו"ת מחנה חיים, חלק ב, על חו"מ סימן מט, הסבור, שאין איסור אלא כשיש נפקא מינה להלכה. וראה עוד בתשובתו של מהר"ם שיק אל בעל 'מחנה חיים' (שו"ת יורה דעה, סימן קנו), והשגה על מהר"ם שיק ב'שדי חמד', שיורי הפאה, מערכת האלף, כלל לה (כרך ת, עמ' אלף תשטז בהוצאת קה"ת). וכן ראה שם פאת השדה, כללים, מערכת א, סימן קמג, בסופו (כרך ז עמ' 3082, טור ב, בהוצאת קה"ת). וראה שדי חמד, פאת השדה, שם, שאין האיסור מדאורייתא, אלא אסמכתא מדבדי קבלה. וראה להלן, הערה 44, כשם דלב"ח.

³³ שבועות יט ע"ב.

³⁴ רש"י לשבועות יט ע"א, ד"ה דרב ששת מחליף.

³⁵ וראה דבריו (בחיבורו 'מר קשישא'), כי לשם קביעת ההלכה אפשר לשנות את שמות בעלי השמועה.

³⁶ ראה דבריו של בעל 'חוות יאיר', המובאים בהערה 32; וראה דיונים נוספים בעניין זה: מצפה איתן, לשבועות יט ע"א, שהכוונה דווקא כשיש נפקא מינה להלכה; תורה

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

הקפדת חכמים

אף מוצאים אנו, שלמעשה הקפידו חכמי התלמוד על מי שאמר את רכריהם בלא הזכרת שמם. במסכת יבמות³⁷ מסופר על ר' אלעזר, שאמר דברים ששמע מר' יוחנן, ולא אמרם בשם ר' יוחנן, ועל כך הקפיד ר' יוחנן, עד שפייסו ר' יעקב בר אידי: 'וכי על כל דבר שאמר יהושע היה אומר להם "כך אמר לי משה"? אלא יהושע יושב ודורש סתם, והכל יורעין שתורתו של משה היא; אף ר' אלעזר תלמידך יושב ודורש סתם, והכל יודעין כי שלך היא'³⁸.

'שפתותיו דובבות בקבר'

זאת ועוד: מהמשך הסוגיה במסכת יבמות³⁹ אנו שומעים, כי ההקפדה לומר דברים בשם אומרם מחויבת אף אחר מותו של בעל הדברים. הגמרא שואלת שם, מה הטעם להקפדתו של ר' יוחנן? והיא משיבה: 'דאמר רב יהודה אמר רב: מאי רכתיב: "אגורה באהלך עולמים" (תהלים סא, ה)? וכי אפשר לו לאדם לגור בשני עולמים? אלא אמר רוד לפני הקדוש ברוך הוא: ריבנונו של עולם, יהי רצון שיאמרו רבך שמועה מפי בעולם הזה. דאמר ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי⁴⁰: "כל תלמיד חכם שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם הזה, שפתותיו דובבות בקבר". בכך זוכה אפוא המחבר

תמימה, לדברים, שם אות ל (שדוחה את ראייתו של בעל 'מצפה איתן'); בית אהרן (מגיד), חלק ג, עמ' שצו-תא; מקור חסד (לר"ר מרגליות) על ספר חסידים, סימן תקפו, אות א.

³⁷ יבמות צו ע"ב. ועיין רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרק ה, הלכה ט; ושו"ע, יורה דעה, סימן רמב, סעיף כד.

³⁸ וכן השווה תלמוד ירושלמי, מסכת ברכות, פרק ב, הלכה א (דף יג ע"א בדפוס וילנא). וראה הקדמת ר' מאיר אייזנשטט, לספרו 'פנים מאירות'; לאנדסהוט, עמ' רט, הערה 1; הרב ר' מרגליות; מחקרים בדרכי התלמוד וחידותיו, ירושלים תשכ"ז, עמ' סח, ר' יוחנן ור' אלעזר; משנת אברהם, לספר חסידים, כרך ב, עמ' ער.

³⁹ יבמות צו ע"ב – צו ע"א.

⁴⁰ ובסנהדרין צ ע"ב, בשם ר' שמעון בן יהוצדק. וראה הגהת הגר"פ, שם, וכן ראה ספר בן-יוחאי (לר' משה קוניץ), וז"ל תקע"ה, שער ז, קח ע"ב (על הגמרא ביבמות שם), על המקבילה בזהר, ויחי, ריו ע"ב.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

ל'נוכחות' (= 'מגורים') בעולם הזה אף לאחר מותו. להלן⁴¹ נדון במיוחד בנשוא זה.

סאנקציה עונשית

אחד האמוראים אף נידה את מי שאמר את דבריו ולא הזכיר את שמו. במסכת בכורות⁴² מסופר על רב אידי, ששמע רברים בשם רב ששת, והלך ואמרם בבית המדרש שלא בשמו של רב ששת. שמע זאת רב ששת והקפיד. אמר: 'מאן דעקיץ ליעקציה עקרבא'. ופירש רש"י 'מי הוא שעקצני ונשכני, שלא אמרה משמי? תעקציה עקרבא – שמתא'. ומכאן למדו, שאף ניתן להעניש (בנידוי) את מי שאינו אומר רבר בשם אומרו⁴³. בתשובותיו של רלב"ח, ר' לוי בן חביב⁴⁴, מובא מעשה במלמד תינוקות, שהורה בענייני איסור והיתר שלא כהלכה, ותלה עצמו באילן גדול – הרב רבי ירוחם ז"ל, ורלב"ח נתבקש להודיע, אם אמנם כתב כן רבנו ירוחם. לאחר שהוכיח רלב"ח שההוראה הייתה מוטעית, הוא ממשיך: 'ומכאן שאותו המלמד שהורה לאיסור הוא בר עונש ונזיפה להיותו מתעטף בטלית שאינה שלו, גם כי הוציא דברו על רב קרוש מגדולי ישראל. ומגודל שכר האומר דבר בשם אומרו, שמביא גאולה לעולם, נלמוד עונש המיחס דבר למי שלא אמרה, כל שכן אם הוא דבר של טעות'.

'אם ביקשת ליחנק – היתלה באילן גדול'

אמנם ראוי לציין, כי לצד חובת ההקפדה על אמירת דבר בשם אומרו ישנו סייג, שעניינו ייחוס דברים למי שלא אמרם. וכך מובא במסכת פסחים⁴⁵: 'חמשה דברים צוה רבי עקיבא את רבי שמעון בן יוחי כשהיה חבוש בבית האסורים...אמר לו: "אם בקשת ליחנק, היתלה באילן גדול"⁴⁶. ופירש

⁴¹ להלן, 'לאחר מות האומר', ליד ציון הערה 194.

⁴² בכורות לא ע"ב.

⁴³ ראה פסקו של ר' חיים דוד חזן, המובא להלן, ליד ציון הערה 76.

⁴⁴ שו"ת מהרלב"ח, סימן לא.

⁴⁵ פסחים קיב ע"א.

⁴⁶ וראה: ש' ליברמן, יוונית ויוונית, עמ' 121, בדבר המקור היווני של משל זה.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

רש"י⁴⁷: 'אם בקשת ליחנך, לומר דבר שיהיה נשמע לכריות ויקבלו ממך, היתלה כאילן גדול – אמור בשם אדם גדול'. כלומר, מותר לומר בשם אדם גדול, כדי שיתקבלו הדברים.

והוכחו דברים אלו להלכה במגן אברהם⁴⁸ על השולחן ערוך כהגבלה מסוימת⁴⁹: 'אם שמע דין, ונראה לו שהלכה כך, מותר לאמרם בשם אדם גדול כי היכי דליקבלי מניה [=כדי שיקבלו ממנו], (עירובין דנ"א [=דף נא ע"א]), פסחים ד' (יב) [=ק"ב ע"א]'. היינו, לא הותר כאן לומר את דברי עצמו בשם אדם גדול, אלא אם שמע דין ונראה לו שהלכה כך – אזי הדבר מותר.

אמנם הוא מצריך עיון בהיתר זה, מחמת מקורות אחרים, ומהם אנו שומעים לכאורה שאין לעשות כן: 'ובסוף מס' כלה איתא: "האומר דבר בשם חכם שלא גמרו ממנו, גורם לשכינה שתסתלק", וכ"ה [=וכן הוא] בברכות (ד' כ"ז ע"ב), ע"ש כתר"י [=בתלמודי רבנו יונה]⁵⁰, רצ"ע⁵¹. ובעל 'שיירי קרבן'⁵² מבקש לחלק כמה חילוקים באופן שלא יסתרו המקורות אלו את אלו. הוא מציע, שאף רש"י, שפירש שאפשר לומר בשם מי שלא שמע ממנו, לא אמר כן בדבר הלכה, אלא בשמועות והגדות. ועוד,

⁴⁷ רש"י לפסחים, שם. אולם ראה פירוש הרשב"ם, שם. ובנחלת אבי"י, לר' אליהו תאומים פרענקיל, סימן ח, ערבב את הדברים.

וראה: תשובות הגאונים, חמדה גנוזה, סימן קכ, בקבוצת תשובות המיוחסות לרב פלטי גאון: 'ודכתיב: האומר דבר שלא שמע מפי רבו, אם אומרה על שמו או לא. אם מכיר באותה שמועה שהוא כהלכה ואין מקבלין אותה ממנו, אומרה משום רבו כדי שיקבלו ממנו, ואם אין ברור לו שהלכה היא, אל יתלה ברבו' (מובא ב'אוצר הגאונים' לברכות, התשובות, סימן קסה, עמ' 61).

⁴⁸ מחברו ר' אברהם אבלי גומבינר, שצ"ז-תמ"ג (1637-1683). נולד בגומבין, הסמוכה לקאליש. למד בליסא אצל קרובו ר' יעקב יצחק גומבינר ונחמנה דיין בקאליש.

⁴⁹ מגן אברהם לשו"ע או"ח, סימן קנו, סעיף קטן ב.

⁵⁰ שפירש, שלא שמע מפי רבו ואומר אותו בשמו. וראה פירוש 'כיכר לאדן' על מסכת כלה (לחיד"א) קי ע"ב – קיא ע"א.

⁵¹ וכן ראה: אור זרוע, אלפא ביתא, סימן לד: 'שלא חאמר מימרא בשם אדם גדול, אם לא ששמעת מפי אדם גדול אחר, שהיה מכירו שאמרה משמו...'.
⁵² 'שיירי קרבן' על ירושלמי, נזיר פרק ז (דף לד ע"א בדפוס וילנא, ד"ה איתגוניה).

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומר

שדווקא הלכה שאומר מעצמו אסור לו לתלות ברכו, אבל כשנאמרה הלכה סתם, ותלה אותה באחד החכמים – אין איסור. וכבר נתקשו חכמים בהיחר זה. חתם סופר, כתשובתו לתלמידו⁵³, מחפש הצדקה למי שאמר דברים בשם אביו, ואומר שאולי התיר הרב לעצמו על דרך שאמרו 'הרוצה ליחנק' וכו'. 'זמ"ש [=ומה שכתבת], שהרב אמר משם אמ"ו [=אדוני מורי ורבי] זצ"ל, לא שמעתי מפיו, ואולי התיר הרב לעצמו ע"ד [=על דרך] שאמרו חז"ל רצית להחנק, תתלה באילן גדול. ואל תאשימהו עבור זה, הנה נמצא בשכונתך ס' מטפחת ספרים למהריעב"ץ [=ר' יעקב בן צבי עמדין], תמצא שם, כי דבר גדול דבר הנביא ז"ל בענין זה, הלא ישתוממו רואיו וד"ל [=ודי לחכימא]⁵⁴. אבל הוא ממשיך: 'ואני תמה על גוף הדבר, שהתירו חז"ל לכזב בתורת אמת. ומה שאמרו חז"ל⁵⁵ מותר לשנות מפני דרכי השלום, לא הי' דעת הרמב"ן ז"ל נוח מזה עפ"י המובן הפשוט, ע"כ הפליג בפירושו על פסוק "ואני זקנתי", עיי"ש, והמג"א [=והמגן אברהם] במוסריו סי' (קנז) [קנו] החליט דדוקא לשעבר ולא להבא, ע"ש. והכלל קושטא קאי'.

ייחוס ספר למי שלא כתבו

הצדקה לייחס ספר למי שלא כתבו, על יסוד דברי ר' עקיבא 'הרוצה להיחנק' וכו', אנו מוצאים אצל ר' יעקב עמדין בספרו 'מטפחת ספרים'. כשהוא מבקש להוכיח, כי ספר הזהר אינו משל רשב"י, הוא אומר, שר' משה דיליאון 'תלאם באילן גדול, כעצת ר"ע לרשב"י⁵⁶. ובספר 'הזהר – חיבורא תניינא', שהוציא לאור יצחק סאטאנוב⁵⁷, ברלין

⁵³ שו"ת חתם סופר, חלק ו, סימן נט.

⁵⁴ ראה: מטפחת ספרים (אלטונה תקכ"ח) על ר"מ דיליאון, בדבר חיבור ספר הזהר, בסוף פרק ב: 'שהוסיף משה (דיליאון) מדעתו, וראה זכות לעצמו לתלות באילן גדול, וכמש"ל בס"ד [=וכמו שאכתוב לקמן בסייעתא דשמיא], וכמפתח לחלק א, פרק ג: 'ותלאם באילן גדול, כעצת ר"ע לרשב"י'.

⁵⁵ ראה יבמות סה ע"ב.

⁵⁶ ראה למעלה, הערה 54.

⁵⁷ תצ"ג – תקס"ו (1733–1805). נולד בסאטאנוב (פולין). נדד לגרמניה ושם התחבר לדניאל איציג ודוד פרידלנדר, שהיו מראשוני המשכילים. כתב ספרים ושירים רבים. רוב ספריו נכתבו בעילום שמו, והופיע רק בתור מו"ל.

תקמ"ג, מוכתרת הסכמה כשם ר' יוסף תאומים, אב"ד פראנקפורט דאודר, מחבר 'פורת יוסף'⁵⁸, ושם המסכים מפקפק, אם אמנם החיבור הוא קדמון, או שהמוציא לאור עצמו כתבו, ואף על פי כן אינו נמנע מלהסכים להדפסת הספר. וזה לשונה של ההסכמה: 'אך לא ידעתי מכטן מי יצא הדברים, ואולי המביא עצמו כתבם, כי ידעתי את האיש ואת שיחו שהוא ממגנבי דברים, אך חלוק מהם, בהיות שכל מגנבי דברי' גונבים משל אחרים ומייחסים לעצמו, וזה גונב משלו ומייחסם לאחד'. וכבר התירו ז"ל זה כאמרם "אם תרצה להיחנק, היתלה באילן גדול", אף כי הוא זה דרך כל מליץ ומשודר לאמר דבר בשם אומרים הדאונים לדבר דברים כהם, כמו ס' איו' [=איוב] המייחס לאומרים לא אמרום, למ"ד [=למאן דאמד] משל היה, וכמו ס' שומר אמונים [לר' יוסף אירגאס, שיש בו ויכוח, על דבר הקבלה, בין שאלתיאל ליהודיע], ומה גם בספר הזהר הישן נאמרו בו דברים בשם אומרים לא אמרום, כמש"כ הגאון מהור"ר יעב"ץ ז"ל בספר מ"ס [=מטפחת ספרים], ומהמבואר שכל מחבר יכול לחבר ספר בלשון שהוא רגיל בו ערכי וארמי, כמו שחיבר הרמב"ם רוב חיבוריו בל"ע [=בלשון ערב], וכלכד שיהי' דבריו כתודה וכמצוה... ואף גם שכל מסכים איננו מסכים על יושר המחבר כי אם על יושר החיבור, לכן עם היות כי אלה הקונטרסים לא נודע שם מחברם, עכ"ז [=עם כל זה] אחר שכל דבריהם כינים ואמיתיים מקבלים האמת מהאמרו...'. וכן בהסכמה הנושאת את שמו של ר' חיים מצאנז⁵⁹, המסכים מעלה אפשרות, ש'אולי כתבם אחד המחברי' מדורות האחרונים, אך יצוא יצא בשפת שיר, כדרך כל בעלי השיר המייחסים דבריהם לגדול' אשר מעולם אנשי השם, ע"ד אמרם ז"ל: היתלה באילן גדול, אך בהיות כי דבריהם נחמדו להשכיל... אין הכרח לשאול מי אמרם, כי האמת עד לעצמו...'. (ברם, כבר פקפקו באמיתות

⁵⁸ תפ"ז-תקנ"ב (1727-1792). נולד בלבוב. שימש כמלמד תינוקות. אחרי מות אביו כיהן במקומו כמורה צדק ומגיד בלבוב, והוזמן לכהן כאב"ד בפראנקפורט דאודר, ובה פירסם את ספרו התשוב 'פרי מגדים' הכולל ביאורים למגן אברהם ולט"ז על שולחן ערוך אורת חיים.

⁵⁹ ת"ף-תקמ"ג (1720-1783). מקובל מפורסם, מנהיגה של קבוצת מקובלים שהתרכזה בקלויז' בברודי שבגאליציה.

הסכמת הנאון המפורסם מר יוסף אבד דקק פפד"א

דק היום נא אלי העשכיל הרבני מוה' יצחק הלר סטנאג וזיה מנלת ספרים כתוב ספרדי ומתורגם ארעי מדובר בו כגדוה נשם תנאים ואמוראים כעין ספר הוהר והדברים עתיקים וזער שכן מלאש נבית הפפרים של אחד המלכים, ואבינב נדברים וארא כי הם שוני הפנינים קלתם כמין חושר פדרוש ידושווקלתם נים הקבלה יפרשו, וקלתם בנתיבות החכמה ילכוון ואחר כל שחקר יחקורון הד סאופ שכן שרוב כמלס טובים להשמעות חורס, אך לא ידעתי מנען מי ילא הדברים ואולי השניש ענמו כהנס כי ידעתי את פליש ואת שיחו שכוא ממגנני דברי' אך חלוק מהס בהיות שלל ממגני דברי' גונדים משל אחרי' ושייחסים לענמו וזה גונג משלו ושייחסם לאחרי' וכבר הקירו ו"ל זה כאמרס אם חרטה להיטיק היחלה בחילן גדול אף כי הוא זה דרך כל פליץ ומשורר לאמר דבר נשם אומרים הראוים לדבר דברים בהס כמוס' איז' השיחסם לאומרים לא אמרוס למ"ד משלהי' וכמו ס' שומר אמונים וזה נס דספר הזהר היסן נאמרונו דברים נשם אומרים לא אמרוס כש"כ הנאון פהור"ר יעבן ו"ל דספר מ"ס, ומהשבוטר שלל מחבר יכול לחבר ספרו בלסון שהוא רגיל בו ערבי וארעי כמו שחיבר הרמב"ם רוב חיבוריו בל"ע ובלגד סיכ' דבריו כחורוכוכמלוה ובניית שדברי לא הקונטרסי' אחבת ה' ויראתו על פניהם יעירו ועוררו את הקורא לאהבה את ה' וליראה אותו וז"ו אין נשם דבר שחננד לתורת ה' ולמה שאתרו חו"ל, אדרנה בניאורים יכבד את דבריהם לידע ולהודיע כי לא דבר דיק פוא, ואף גם שלל מסכים איננו מסכים על יוסר המחבר כי אס על יוסר החינוך לכן עם היות כי חלה הקונטרסיס לא נודע שס מחברס פכ"ו אחד שלל דבריהם כינים ואמיתיים מקבלים החמת שהאמרו לכן יעלו לרצון על שכנס הדכוס ופיז לעינים לכל קורא לחזות ננועס תורת ה', דברי הסדבר

הק' יוסף נע"פ פורת יוסף חונה פה ק"ק פפד"א

הסכמת הטקובל האלהי הרב המחבר מר חיים מצאנו

בעצם היום הוב נא לי הרבני העשכיל מוה' יצחק הלר מק"ק סטנאג לעלות בהסכמה על הדפסת ס' עץ החיים ופע"ח להר"י ולוהסכסתי עליהס, בעת שהיא ראני קונטרסיס אחד שדבר בלסון הוהר כולל דרושי' וביאורים על מקראי קודש בדרך חכמה והקבלה ואמר שכן מלאש בקרית מלך רב נבית הספרים של האלף כתוב בכתב ספרדי על קלף ולא נודע מנען מי ילאו הדברי' ואולי כתבס אחד השתנרי' מדורות האהרונים אך ינא ילא בשפת שיר בדרך כל בעלי השיר השייחסים דבריהם לבדולי' אשר בעולם אנשי השס ע"ד אמרוס ו"ל היחלה בחילן גדול, אך בהיות כי דבריהם נחמדו להשכיל ביראה ובחכמה כחורה וכמלוה, אערת י הדברי' הנאמנים בענאם אין הכרח לשאול מי אמרס כי השם' עד לענמו לכן יעלו לרצון על שכנס הדפס' והיו לעינים לכל דורש חלבים משכיל בכתובים היום ד"ו אייר תקמ"א לפ"ק

הק' חיים מלאנו . (ימר הסכמו' משלושי' אמוני הגאונים יודפסו בנוף הספר)

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

זהותם של 'המסכימים' והעלו את הסברה, שיצחק סאטאנוב עצמו הוא שכתב גם את ה'הסכמות'⁶⁰.

ועל יסוד דברי ר' עקיבא קובע ר' מרדכי הלוי, רבה של קאהיר, במאה השבע-עשרה⁶¹, כי יש מקום לפקפק בבעלותם של חכמים על תשובות המיוחסות להם. ואלה דבריו⁶²: 'ואין להתבהל ולומר, מי זה הוא ואי זה הוא אשר ימלאנו לכו לחלוק על תשובת המורה הגדול, הרמב"ם, כי תשובתו בצדו לומר, שדברי התשובות לפעמים הן נתלות באילן גדול, ואולי שלא אמרו כן מעולם. ולכן כשנראה איזו תשובה בשם אדם גדול שאין הדעת נוחה הימנה, יש לנו רשות לומר, שלא אמרה הגדול ההוא. כהיה דאמ' פ"ב דיבמות: לאו מר בריה דרבינא חתים עלה וכו'.

מעשה מעניין, שהדפיס ארם את ספרו בשמו של אחר, אנו מוצאים אצל ר' אליעזר פרלמוטר, שהדפיס את ספרו⁶³ בשם אביו, כאילו חיברו האב. בנו של ר' אליעזר פרלמוטר הרפיס שנית את החיבור בסוף ספרו 'חמדת משה' (וארשא תרנ"ו), ובהקדמה לחיבור 'אבן משה' הוא מגלה את הדבר. בהקדמתו הוא מספר, שכאשר שאל אחיו את אביו אם נכון לעשות כן, לכתוב דבר שאינו אמת, השיב לו, שאין שום דבר שקר בזה, משום שכוח הבן הוא מכוח האב, ובפרט שלמד תורה גם מאביו, והוא בנו ותלמידו, הרי זה כאילו אביו ז"ל היה מחבר הספר⁶⁴.

⁶⁰ ראה משה פלאי, 'יצחק סאטאנוב ושאלת הזיוף בספרות', קרית ספר נד (תשל"ט) עמ' 817, ובהערה 31, שם. וכן ראה להלן, שער שני, פרק תשיעי, הערה 10, ופרק עשירי, הערה 8.

⁶¹ נפטר בשנת תמ"ד (1684).

⁶² שו"ת דרכי נועם, אבן העזר, סימן מב.

⁶³ אבן משה, וארשה תרי"ט.

⁶⁴ וראה ר' מתתיהו שטראשון, מבחר כתבים, ירושלים תשכ"ט, עמ' קבג, רשימתו 'על דבר הרב ר' שמואל ב"ר יהודה אשכנזי ז"ל אשר הדפיס את ספרו רבו הרב יוסף שלמה רופא (יש"ר) מקאנדיא ז"ל. יתבררו ויתלבנו ויצרפו הדברים, מפי סופרים וספרים, ותעלומה יצא אור, נגד הערעור של ר' שניאור' [זק"ש], שטען כי הישר מקאנדיא הוא שחיבר את הספר, ותלה אותו בתלמידו, שלא היה ולא נברא]. וראה הערה 72.

ספר

אבן משה

זה ספר תולדת האיש משה גבר חכם בעוז ורב פעלים ,
בגן: של קדושים ופרי הלולים, חרף ובקי, משנתו קב ונקי ,
הרה"ג מו"ה משה וצללה"ה בהנאון מו"ה יעקב אהרן
וצללה"ה מילדי ק"ק בריסק דליטא :

ומשה עלה למרום והשאיר אחריו ברכה כ' בנו הרב המופלא ומופלג
הוותיק מו"ה אליעזר נ"י ש"ץ דק"ק לארז' הוא סדר ויסד
את הספר הזה והביאו לבית הדפוס למען ה' ולמען תורת משה עבדו,
זהו חיבור נחמד ורך על התורה ולקוטו נ"כ וגם על כמה שיטות
בש"ס ופוסקים :

נעשה ונגמר

תורת אמת היתה בפיהו לפ"ק

זוסף בן אהרן
דפוס האוצר הארז'י

זו ארשא

ברפוס הרבני מהו' צבי יעקב בהמנוח מהו' אלי' ז"ל כאמכערג

EBEN MOJSZE

w Warszawa w Drukarni H. E. Bomberg 1859.

שער לספר 'אבן משה', וארשא תר"ט, שחיברו ר' אליעזר פרלמוטר, והדפיסו על שמו של אביו,
ר' משה.

הקדמת בן המחבר.

הנה מצאתי את עצמי מחויב לגלות קבל עם המסכה הנסוכה פני הלוט הלוט, אשר הליט אאמו"ר ז"ל באדרתו אררה הענוה והיראה על פני חיבוריו היקרים ליחסם על שם אביו א"ז הרב הגדול בתורה ויראה כו"ה משה ז"ל, אבל כאסת מבמן א"א ז"ל יצאו כל הדברים האלה, הוא הרם גם ילדס חקרים יצרם אף עשאם, אבל אל תרסה כנפשך קורא נעים כי א"א ז"ל עמד כחתר לטי שאינו הולסתו, כי באמת גם אא"ז ז"ל היה אדם גדול בתורה וביראה כאשר שמעתי ספי א"א ז"ל, וכאשר העירו עליו ש"ב הגאון בעהמ"ח עונג יו"ם, ומו"ד הגאון בעמ"ח ישועת ישראל כהמכתם על ספר אכן משה הנרפס בשנת תר"ם, וגם עיני דאו כילדותי ביאור רחב כת"י אא"ז על ש"ע א"ח, ולולא נתרכו בו הקצוות כעת השרפה היה ברעת א"א ז"ל להרפיסו, ושמעתי מאחי הרב הסופלג מ' אריה שמחה ש"ץ דפה נ"י משם אחי הרב הגדול מ' אברהם צבי נ"י, כי כאשר שאל את א"א ז"ל אם נכון לעשות בן לכהוב דבר שאינו אמת, [עיין כשם הגדולים מאוולאי ז"ל שהביא מחלוקת הפוכקים בזה], והשיב לו אאמו"ר ז"ל שאין שום דבר שקר כזה, דהנה הרמב"ם ז"ל כתב בפ"ם מהלכות תשובה הלכה כ' ד"ה ופני כו' מפני שאותו המלך שיעמוד מורע דוד כעל חכמה יהיה יתר משלמה, ונביא גדול הוא קרוב למשה רבינו, ובדאי מה שכתב שיהיה נביא קרוב למשה ולא כהב יתר משה או כמשה, הוא משום דכתיב בקרא ולא קם נביא עור כישאל כמשה ונו', וקשה טובא דא"כ למה כתב הרמב"ם ז"ל שיהיה חכם יתר משלמה, הא כתיב במלכים א' קאפיטל ג' פסוק י"ב הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחרך לא יקום כמוך, אבל יש ליישב לנבון ע"פ מה שאמרו חז"ל קנאת סופרים תרבה חכמה, דהיינו שמבע כל איש דם במעלה חפצו להשיג בחכמת אלהות יותר מהשנת זולתו, אבל בכנו ותלמידו אמרו חז"ל בכל אדם מהקנא הוי סבנו ותלמידו, והפעם בזה כי הבח של בן ותלמיד שחשוב ככן במאמר חז"ל, נמשך בח הבן אך סכח האב וכח התלמיד אך סכח הרב, שנצטח משורש נועם, והוא כאילן שאין ענף ינק אלא מן השורש, ע"כ כל מה שמחדש הבן או התלמיד הוי כאילו האב או הרב היה סחרשם, והשינו מה שהשיג הבן או התלמיד, כי לולי האב או הרב לא היו באים לפרדנה זו, והשהא א"ש מה שכתב הרמב"ם ז"ל רהבליך המשיח יהיה יותר חכם משלמה, משום שהוא היה מורע שלמה ע"כ לא שייך קנאה כזה אם יהיה חכם יותר ממנו כיון רבח הבן נמשך אך סכח האב והוי כאילו היה אומר ששלמה בעצמו יחכם יותר, ומה שאמר ב"ה לשלמה ואחרך לא יקום כמוך, היינו איש אחר שאינו מורעו, משא"כ לענין נביאות כיון שלא יהיה מבני נושה רבינו ע"ה לא יוכל להיות גם נביא כמשה כיון דכתיב ולא קם נביא עור כמשה, וכזה אמר אאמו"ר ז"ל שמה שמכנה הספר מחירושו על שם אביו, אמת הרבר בן משום רבח הבן הוא כח האב, ובפ"ם שלמד תורה גם מאביו ז"ל והוא בנו ותלמידו, הרי זה כאילו אביו ז"ל היה מחבר הספר:

הקדמת בנו של ר' אליעזר פרלמוטר לספרו של אביו, בה הוא מסביר את ייחוס חיבורו של אביו ר' אליעזר לסבו, 'חמדת משה', וארשא תרניו.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומר

בן דורו של בעל 'מגן אברהם', ר' יאיר חיים בכרך⁶⁵, דן בחיבורו 'מר קשישא' בהיתר האמור, והוא מסביר, שלצורך קביעת ההלכה אפשר לשנות את שמות בעלי השמועה, 'כי תכלית הלימוד הוא המעשה וההלכה'. ואלה דבריו: 'לפעמים נפל טעות בפי תלמידים בשמות בעלי פלוגתא, והחליפו הגירסא ושמות התנאים, ולא הקפידו פוסקי ההלכות על גי' [=גירסה] המשובשת, ופסקו ההלכה לפי האמת של ההלכה לגירסא המשובשת, לומר הלכה כפלוגי, אף כי לפי הגי' האמיתית אין ההלכה כפלוגי (עי' ב"ק סוף דף צו, וספ"ז מערובין), נ"ל מפני כי תכלית הלימוד הוא המעשה וההלכה, ולכן הקשו, הלכתא למשיחא? ולכן אף כי יש קפידא גדולה שלא להחליף שמות, שלכן הקפידו בכמה רוכתי [=מקומות] בש"ס לומר אר"פ [=אמר ר' פלוני] בשם ר"פ ואמרי לה ר"פ בשם ר"פ, ואמרי לה ר"פ בשם ר"פ, וזה במקומות עֲצְמוּ מלהזכירם... ואפילו אם נסתפקו בשנים ממי שמעום, אמרו שניהם כבגמ' חולין יח ע"ב, דאפילו ספיקי דגברא גרס... ובספרי מנין למחליף רברי ר"א בדברי ר"י שעובר בלא תעשה? ת"ל: "אל תסג גבול עולם", ומייתי לה בספר יראים להרא"ם זצ"ל במצוה רנח, ונתנו סימנים על שמוח בעלי פלוגתא כבגמ' דשבת ע"ב...⁶⁶ ומ"ש בפסחים רף קיב ע"א, דר"ע צוה לרשב"י "אם בקשת ליחנק" וכו', היינו גם כן לתכלית המעשה כי היכי דליקבל מני'. ומ"מ פנה הרשב"ם ופירשו בדרך אחר. עי' גם ספ"ק דר"ה [=סוף פרק קמא דראש השנה] ובגיטין כח ע"א. אמנם בעירובין נא ע"א משמע כפשטיה, דאם בקשת ליחנק, ע"ש. לכן וע"כ לתכלית המעשה שיצא לאור אמת... אם כבר נדרש גי' המוטעת ומשובשת בפי התלמידים, שהרי א"א להחזירם לגי' מאשגרת רלשנא...⁶⁷.

ור' חיים בכרך מסביר להלן, שאף החכם בעל השמועה עצמו מוחל על כבודו ומסכים לשינוי 'מפני כבוד שמים'. ואלה דבריו: 'מפני כבוד שמים

⁶⁵ שצ"ח-תס"ב (1701-1638). נולד בלייפניק (מוראביה), ושימש כרב בקובלנץ, מגנצא וורמייזא. מפורסמים חיבוריו שו"ת 'חנות יאיר' וחוט השני'. לאחרונה נדפס ספרו 'מקור חיים' על שולחן ערוך אורח חיים.

⁶⁶ והשווה דבריו בספרו 'יאיר נתיב', עמ' 11-12.

⁶⁷ שם עמ' 86; וראה: לאנדסהוט, עמ' רי.

מסתמא מחלו בעלי השמועה יקרייהו [=כבודם]⁶⁸, ופסקו הלכה לפי הטעות כמ"ד [=כמאן דאמר = כמי שאמר] אע"פ (שלפני) [שלפי] הגי' הנכונה ההלכה כאידך מ"ד [=כמי שאמר האחר]. וכהא דאמר [=וכזו שאמר] בעירובין נא ע"א: לא תני ליה רבה כר' יוסי אלא כי היכי דליקבלה מניה [=לא שנה אותה רבה כר' יוסי אלא כדי שיקבלה ממנו]... ובכמה דוכתי [=ובכמה מקומות] שלא היו מקפידים על הגי' מפני שכבר הורגלו בה רק על ההלכה שזה תכלית המבוקש מהלמוד מחשש תקלה, וע"ע ר"פ כ"ב משבת, בתוס' [=ועיין עוד ראש פרק כב ממסכת שבת, בתוספות (ד"ה ורבי יוחנן)] אף כי לכתחילה, ואם אין טעם – יש קפידה גדולה שלא להחליף ולומר דבר בשם אמרו'.

אמנם יש שלא פסקו להלכה, שמותר לייחס דברים לאדם גדול כדי שיקבלום ממנו. במשנה אבות⁶⁹, נמנים שבעה דברים שבחכם, וביניהם: 'ועל מה שלא שמע – אומר: "לא שמעתי"'. ומפרש ר' עובדיה מברטנורה⁷⁰: 'אם פוסק דין מן הסברא מדעתו, לא יאמר: כך שמעתי מרבותי'. ועל כך שואל תוספות יום טוב⁷¹: 'ותמיהני, דזו מדת כל אדם שלא לשקר. כל שכן בפסק דין שיתלה עצמו באילן גדול, ואולי השומעים יסמכו עליו מפני ששמעו שזה קיבל כך, ונמצא מכשיל את הרבים, שאפשר שאין הדין כך'⁷².

⁶⁸ וכן הוא ב'איר נתיב', עמ' 13.

⁶⁹ אבות ה, ז.

⁷⁰ פירוש ר' עובדיה מברטנורה, למשנה שם.

⁷¹ תוספות יום טוב על המשנה שם.

⁷² סוגיה תלמודית אחרת, שעסקו בה בזיקה לנושאנו, היא הסוגייה בברכות מג ע"ב ופירוש רש"י שם. ממקור זה ביקש רלב"ת להוכיח, שכאשר טעו אמוראים והורו מעשה הטעות, אמרו שמועתם בשם אחר כדי שלא יבושו. ראה בקונטרס הסמיכה, בראשו, ד"ה ובר מן דין (דף נט, טור ד, בדפוס לעמבערג 1865). והשווה תשובת רלב"ח, שהובאה ליד ציון הערה 44. וראה מור וקציעה, על או"ח, סימן קנ"ג; שמן ראש, לר' אשר אנשיל אשכנזי (מונקאטש תרס"ג), או"ח, סימן ו; בית אהרן (מגיד), חלק ג, עמ' תז ואילך.

מאידיך גיסא הרמ"ע מפאנו, מפרש אחרת את הגמרא בברכות הנ"ל (שו"ת הרמ"ע מפאנו, סימן ה): 'ורב פפא מסברא דנפשיה פליג על רבי יוחנן, ולא מחמת כסופא הוא דבעא לאשתמוטי, אלא ממדת חסידות, ותלה הגדולה ברבו, ואי לא דקים ליה

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר כשם אומרו

בתקופה שלאחר התלמוד אנו מוצאים הוראות, שעניינן זכות היוצר בספר. ב'ספר חסידים' לר' יהודה החסיד⁷³, מובאת הוראה בדבר איסור לייחס ספר לאדם שלא חיברו⁷⁴: 'לא יחטא האדם לאחר מות האדם בשביל אבותיו; אם יודע שאביו לא עשה פירוש של אותו ספר, ואביו ציוה לו "תכתוב שמי עליהם שאני עשיתי אלה הפירושים, כדי שיאמרו עלי ז' ל'", לא יכתוב הבן [אלא] שם פלוני הרב שעשה אותם, וכן רורש בספרי⁷⁵: "לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים" – שלא ייחס דברי ר' אליעזר לר' יהושע...'

ומעשה באחר שהדפיס ספר, והיו חוששים שגנבו מרבו והרפיסו על שמו, מובא בחיבורו⁷⁶ של ר' רפאל יוסף חזן⁷⁷, והעלה שם, שאם אמנם כן

הכי הלכתא, לא עבד עובדא כנפשיה; והרי קיי"ל [=קיימא לן] בכל דוכתא מעשה רב. וראה: מעדני יום טוב, על פסקי הרא"ש לברכות, פרק ו, סימן לט, אות ב. ובשאלה זו דנו הרבה. וראה בדברי ר' יאיר חיים בכרך, יאיר נתיב, שם, עמ' 13. וכן ב'מור וקציעה' לר' יעקב עמדין, על שו"ע או"ח, סימן קנו; מגן גיבורים, לרמ"ז איטינגא ורי"ש נתנזון על שו"ע שם ב'אלף המגן', סעיף קטן ב. ועייין בפירוש מקור חסד, לר' ראובן מרגליות, על ספר חסידים, סימן תקעז, אותיות ב, ג, לעניין אמירת דבר ששמע מאחד בשם אחר כדי שיתקבלו הדברים, וכהגהת הרב צ"י הכהן קוק, לספר חסידים, שם; משנת אברהם, לספר חסידים, כרך ב, עמ' קכא, לסימן תשצ; 'שיירי קרבן' על ירושלמי נזיר, פרק ז. (לדף לד ע"א בדפוס וילנא, ד"ה איתוניה); המקורות המצוינים בס' משק ביתי, לר' שמואל קדיספין, שאלוניקי תקצ"ו, מערכת כ, אות רלה (בהגהת אחי המחבר ר' אהרן); 'דעת תורה' למהרש"ס, או"ח, סימן קנו, סעיף א; 'דובק שפתי ישנים' לר' אברהם שכטר, חלקים א–ב; בית אהרן, (מגיד), חלק ג, עמ' תא–תטז; ח' טשרנוביץ, 'הכרעה כמחלוקת יחיד ורבים', תפארת ישראל, לכבוד ישראל לוי, מדור עברי, עמ' 8–9, בספרור של המאמר.

וראה למעלה, ליד ציון הערה 64, במי שהדפיס את ספרו בשמו של אביו.
⁷³ חי באשכנז במאה העשירית לאלף החמישי. נפטר בשנת ד"א תתקע"ז (1217). תלמידו המפורסם הוא ר' אלעזר מגרמיזא, בעל ה'רוקח'.

⁷⁴ ספר חסידים, מהדורת מרגליות, סימן חקפו (=חתתקלב בהוצאת מיקיצי נרדמים).

⁷⁵ ראה דברי הספרי, למעלה, ליד ציון הערה 28.

⁷⁶ עיין 'זכרונות' שבסוף הספר 'שרי לב' (איזמיר תר"ל), אות ג, סימן מג, דף קב, אות מג, לר' חיים דוד חזן, בנו של ר' רפאל יוסף חזן (צוין בשדה חמד, פאת השדה, כללים, מערכת הגימל, סימן ה; דף אלף תרו, טור ב, בהוצאת קה"ת, ברוקלין תש"י).

⁷⁷ חק"א–תקפ"א (1741–1821), נולד באיזמיר ונתקבל כחבר בכית הדין, ולאחר מכן

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

הדבר יש לנדוטו. בראש דבריו הוא מציע את צדי הבעיה: 'היה עובדא באחד שהדפיס ספר וחששו שגנב מרבו והדפיסו ע"ש [=על שמו]. אם יהיה הענין שכך היה באמת דגנב מרבו, מה דינו? אי מחייבין [=אם] אנו מחייבים] שידפיס בדף האחרון שהם חי' רבו, או אין זה גזל ממון, דבעי להשיבו לבעליו, אלא שבקינן ליה [=אנו מניחים לו]?'.

בתחילה הוא אומר, שלכאורה מדברי התוספתא⁷⁸, בעניין 'המתגנב מאחר חברו' וכו'⁷⁹, נראה שאין לבזותו. אלא שלאחר מכן הוא אומר, שלא ייתכן לפרש את התוספתא בעניין זה, שהרי עבר על החובה לומד דבר בשם אומרו, אלא שיש לפרש את התוספתא בדרך אחרת. אמנם הוא מציין, כי ה'מרדכי' גורס בשם מדדש משלי 'גונב ד"ת ומעתיקן'. ולאחר מכן הוא קובע, על סמך דברי הגמרא במסכת בכורות לא ע"ב⁸⁰, כי אדם זה חייב נידוי: 'ומבואר שם דאיתיה [=שישנון] חיוב זה גם לאחר מיתה, ואע"ג דר' יוחנן ביבמות דף צו, לא נידה על זה, יש לומר דכידו למחול... אבל אי אירע אחר מותו מאן מחיל?... ואם כן נ"מ [=נפקא מינה] כאן דאם יכתוב בסוף הספר שהם מרבו, יפטר מהנדוי'.

'המתעטף בטלית שאינה שלו'

למן המאה הט"ו אנו מוצאים אצל חכמים שונים דברים חריפים כנגד ה'מתעטף בטלית שאינה שלו', ר'מתקשט בנוצות של אחרים⁸¹. 'גניבות ספרותיות', כפי הנראה מן המקורות, היו חזון נפרץ, וכמה מן החכמים אף נפגעו בעצמם ממכת הגניבות.

כנגד מגנבי דברים יוצא ר' שלמה הלוי אלקבץ⁸², המעיד על עצמו:

כאב"ד. ספרו המפורסם הוא 'חקרי לב' על ארבעה טורים. בשלהי תקע"ג (1813) עלה לארץ ונתיישב בחברון. מקץ שנתיים נתמנה לראשון לציון בירושלים.

⁷⁸ ב"ק ז, ג (ז, יג, במהדורת צוקרמאנדל).

⁷⁹ ראה להלן, פרק שלישי, ליד ציון הערה 3.

⁸⁰ ראה למעלה, ליד ציון הערה 42.

⁸¹ על הביטויים 'מתעטף בטלית שאינה שלו' ר'מתקשט בנוצות שאינן שלו, ראה: א' פרלס, עמ' 320, הערה 2, ועמ' 321, הערה 1; לשם, עמ' 397, הערה 59.

⁸² נולד בשאלוניקי בשנת רס"ה (1505) לערך, ונפטר בצפת בשנת שמ"ד (1584) לערך. למד תורה בבית מדרשו של ר' יוסף טאיטצק, עלה לצפת ולמד קבלה אצל ר' משה קורדבירו, שהיה בעלה של אחותו. מפורסם פיוטו 'לכה דודי'.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

זכור נפשי כתבתי זה, כי הייתי עשוק וגזול מדברי תורה כל הימים'.
בחיבורו 'מנות הלוי' על מגילת אסתר⁸³ הוא כותב על שתי כיתות של
מגנבי דברים⁸⁴: 'וכמה רחקה עצה זו מדורות האחרונים הללו, כי נמצאו
בעניננו מגנבי דברים אלו מאלו, והמהדרים שבהם מכסים שם אומרו
ואומד סתם, והמכוערים שבהם מייחסים אותם לעצמם, תמוכים בטוחים
על מאמר: סגנון אחד עולה לכמה נביאים, ועל זה סמכו מגנבי דברים
כנביאי השקר, ומהם מגנבי ספרים'.

גודל עווננו של מי שאינו אומר דבר בשם אומרו, מודגש בספר 'שני
לוחות הברית'⁸⁵ לר' ישעיה הלוי הורוויץ⁸⁶: 'גדול שיאמר דבר בשם אומרו
ולא יגזול דעת האומרו, כי גזילה זו יותד מגזילת ממון⁸⁷... ומה מאוד
גדול עבירה זו בעיני, האומר פשט הכתוב בספר, או אשר שמע, ולא מזכיר
שם האומד או הכותב'⁸⁸.

וראה בהקדמת ספרו של ר' מרדכי הכהן⁸⁹ 'שפתי כהן'⁹⁰: 'ואני מחלה
ומשביע לכל קורא בספר זה, שאם יראה בו שום דבר שכתוב בשום ספר

⁸³ 'מנות הלוי' על הכתוב: 'ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי' (אסתר ב, כב).

⁸⁴ דף צא ע"ב, בדפוס ניו־יורק תשי"ד.

⁸⁵ 'שני לוחות הברית', מסכת שבועות (דף קפג ע"ב, בדפוס אמשטרדם תנ"ח).

⁸⁶ רב ומקובל. נולד בשנת ש"ך (1560) בערך, ונפטר בטבריה בשנת ש"ץ (1630).

⁸⁷ 'כי נפש הוא חובל, רצוני לומר הנשמה, כי נשמות של ישראל והתורה הן אחת, כאשר
יתבאר להלן בארוכה' (שם).

⁸⁸ כשלוש מאות שנה לאחר מכן אנו מוצאים בהקדמה למהדורה הי"א של Copinger & Skone James:

'Nothing can with greater propriety be called a man's property than the fruit of his brains. The property in an article or substance accruing to him by reason of his own mechanical labour is never denied him: The labour of his mind is no less arduous and consequently no less worthy of the protection of the law'.

ועל דברים אלה מסתמכת השופטת בן-ענתו בפסק דינה (ע"א ת"א) 779/77, אקו"ם
נ' חב' ברמן, פסקים, תש"ס א, 457), כשהיא מציעה לפרש פירוש נדיב כל חוק הבא
לסייע ליוצרים לשמור על זכויותיהם כנגד מי שמבקש להשתמש מתשלום.

⁸⁹ מתלמידי ר' ישראל די קוריאל בצפת.

⁹⁰ נדפס לראשונה בשנת ש"ע.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

מהמפרשים, שידון אותי לכף זכות... כי האומר מה ששמע מאחר ואינו אומר על שמו, נקרא גזלן כמו שאמר בתנחומא⁹¹.

וכן ראה דברי הש"ך⁹²: 'ומכל מקום וראי דאסור לומר בסתם, וכ"ש משם עצמו, רבר ששמע מאחרים, רהוי מחעטף בטלית שאינו שלו'. וראה 'מחנה יהודה'⁹³: 'רפשיטא ליה להש"ך רבר זה לאיסור אף בלא דברי המררש שעובר בלאו, כי באמת יש ללמוד דין זה במכש"כ [=במכל שכן] מדברי הר"ש [=ר' שמשון משאנץ] בשם הירושלמי סוף שביעית שהביא המג"א [=המגן אברהם] שם לעיל מני' [=מניה = ממנו], וז"ל: "מי שהלך למקום שאין מכירים אותו והם סוברים שהוא שנה הרבה ומכירים אותו ביותר צ"ל [=צריך לומר] להם: לא שניתי כל כך הרבה"; עיי"ש בהר"ש משנה ח שהביא כן בשם הירושלמי...'

על ההשפעה שיש לגניבות ספרותיות על מעמר החכמה והחכמים מדבר ר' יעקב ריישר⁹⁴. באה לפניו שאלה⁹⁵ בדבר ארם שכתב בצוואתו על אחד מבניו 'שאם ידרוש ברבים בבית הכנסת, שיתן לו סך מה מעזבוננו יתר על חלקו המגיעו עליו'. לאחר שמת המצווה 'ררש אותו הבן ברבים, ובקש מאחיו אותו סך כפי שצוה אביו. ואחיו טוענין נגדו... שיש לחוש, שאף דרשה זו לא למד מעצמו, רק מפי כתבים, או למד מאחר כל הדרשה, והתלבש בטלית שאינו שלא, וארעתא רהכי [=ועל דעת כן] לא צוה אביו'. ר' יעקב ריישר רן בטענה זו ואומר עליה, כי 'טענתם בזו היא טענה טובה; ונדאי כוונת אביו היה כדי להתמיד בלימודו... אבל לא להתלבש בטלית שאינו שלו ולהחזיק עצמו במה שאין בו, כדרך איזה תלמידים שלא שמשו כל צרכם, המתגאים ומתגררים ומחזיקין עצמן כלומדים גדולי חקרי לב'.

⁹¹ ראה למעלה, הערה 18.

⁹² ש"ך על שו"ע יורה דעה, סימן רמב, סעיף קטן מג.

⁹³ מחנה יהודה, סימן ה.

⁹⁴ מגדולי החכמים במאה החמישית לאלף השישי. נולד בפראג ונתמנה בה לדיין. לאחר מכן נחקבל לרב בריישא (Rzeszów) שבגאליציה. נפטר במיץ בשנת חצ"ד (1733).

⁹⁵ שו"ת שבות יעקב, חלק ב, סימן קמו.

פדק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

יתר על כן, קובע ר' יעקב ריישר: 'אף אם כוונת אביו כך – לא זכה בו, כדאיתא ברמב"ם פ"ט מהלכות זכייה [הלכה י'], ששכיב מרע שצוה לעשות עבירה עם נכסיו – אין שומעין לו, והובא בטור ח"מ ובשו"ע סימן רנו [סעיף ג], זו גם כן עבירה היא, כי מיום אשר קמו חכמים כאלה חכמת חכמים תסרח, ולמהוי כעמא דארעא, והאמת נעדרת ונתעוותו הדינים ונתקלקלו המעשים, וראוי לעונש ולא לקבלת השכירות...!'

ומרחיק לכת ר' יעקב עמדין⁹⁶ בהקפתו על מחברים המביאים בספריהם דברים של אחרים. לדעתו, אף אם הם אומרים את הדברים בשם אומרם, יש גניבת דעת בהוצאת ספרים שאין בהם משל מחבריהם כי אם משל אחרים, ועוד כמה וכמה מגרעות במעשה זה. ואלה דבריו בהקדמתו לספרו 'מור וקציעה'⁹⁷: 'ואל תקוה ממני שאעתיק חידושי זולתי בזה החבור, כי לא באתי הפעם לאסוף ולתוד, לערות מכלי אל כלי שאינו כליין, מאחר שדבריהם מצויים במקומן הראוי. אפוכי מטרתא [=העברת הדברים] למה לי, מלבד שיש בו משום גנבת דעת הבריות למלא ספר חדש מדברי הקורמים, ולבטל ספריהם אשר טרחו ויגעו בהם בעשר אצבעותיהם כמה שנים וימים, ובא הקוצר והמלקט, אשר לא עמל בחיבור ולא עסק בגידולו, מלא כפו לגרוש בתוך שלו, לגנוב לב הקורא, וכסבור שזה חירש והוציא מלבו מלין אשר לא שערם הראשונים, לא ידעום מלפנים אבותינו ורבותינו החכמים המבינים. לכן לא נצולו מחברים כאלה מהתלונה אף אם מזכירים הדברים בשם אומרם להגיד שבחם, מ"מ [=מכל מקום] (מלבד שמעשיר עצמו מיגיע זולתו, עיין 'עשרה הלחם', בכורים [מובא להלן]) מפיגין טעמן ונמר ריחם ע"י עירו בכלי שני שאינו מבשל כל צרכו... ובדורינו דור יתום מתחדשים בכל יום ומתדבים מחממי המאכלים ומקדיחי התבשילים ברבים, מבלי משים ומאין משגיח, שאפילו העתקותיהם אינן בטוחים מן המכשולות...!'. הרי שאלה המשתמשים בדברי אחרים, אף אם אומרים דברים בשם אומרם, גונבים דעת הבריות,

⁹⁶ אלטונה, תנ"ח-תקל"ו (1698-1776). וראה י" רפאל, 'כתבי ר' יעקב עמדין', ארשת ג (תשב"א), עמ' 231; אברהם ביק (שאו"ל), ר' יעקב עמדין – האיש ומשנתו, ירושלים תשל"ה.

⁹⁷ אלטונה תקכ"א.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

מעשירים עצמם מיגיעם של אחרים, ואף מסלפים בהבאותיהם את דברי קודמיהם⁹⁸.

וראה קונטרס 'עשרה הלחם' על חיבורו 'לחם שמים'⁹⁹, שהוא מתנצל בו על שהתבטא בחתימת הספר 'לחם שמים' שלא יהיה חמור נושא ספרים, ונמצא מי שנפגע מביטוי זה. ר' יעקב עמדין מבהיר, שאין כוונתו לספרי המפתח, 'והלואי יחברו ספרי מפתח כמעשהו הרבה, למעט יגיעת החפוש ותחשב לצדקה לבעליהם'. וכך בהקדמתו לספר 'מור וקציעה' הוא מבהיר בהמשך דבריו, שאין כוונתו לאלה 'רושמי המראי מקומות ועושי הציונים, בידוע שלא נעשו ללמור מהם כל עיקר, אלא לעיוני בעלמא, לידע דברי בעלי התשובות איה איפה הם חונים, וצריך להחזיק טובה לפועלים וריזים כאלה בעד טרחתם ויש שכר לפעולתם...'.¹⁰⁰

ומעניינת הערתו של ר' חיים פאלאג'¹⁰⁰, שהיה מראשי המלקטים דברי אחרים בתקופה מאוחרת יותר באיזמיר, שכאשר ציין לדבריו של ר"י עמדין הללו הוסיף: 'ויש¹⁰¹ להשיב ע"ד [=על דבריו] כאשר ידאה הרואה'. ר' יעקב יהושע פֶּלַק¹⁰², בהקדמתו לחיבורו 'פני יהושע' על מסכת ברכות, מסביד שנמנע עד עתה מלהדפיס את ספרו מחמת מגנבי הדברים, החשודים גם על סילוף: 'ואף גם זאת יש מהם מגנבי דבריהם מגדולי ישראל, גנבו וכחשו ושמו בכליהם להתלבש בטלית שאינו שלו, וחשידי נמי [-והשודרים גם כן] להחליף ולקלקל דבריהם שלא במשפט...'.¹⁰³

⁹⁸ ובסוף הקדמתו הוא מבקש להסיר מעליו חשד, שגנב משל אחרים בלא להזכיר שמם: 'ואם באולי המצא ימצא כדברי באיזה חיבור אשר קדמני, כאשר קרוב הדבר... באמת גמור לא היו לנגד עיני ע"פ הרוב בסדר למודי הלז... לזה אפילה תחינחי, אל יאשימני אדם לומר, גנוב הוא אחי, מעידני עלי היודע כל, כי נקיתי הפעם אף אנכי מעון זה'.

⁹⁹ נדפס בסוף שו"ת שאילת יעב"ץ, חלק ראשון, ביכורים פ"א מ"ד.

¹⁰⁰ תקמ"ח-תרכ"ח (1788-1868). נולד באיזמיר. נכדו של ר' רפאל יוסף בעל 'חקרי לב'. משנת תקפ"ח דיין באיזמיר ולאחר מכן חכם באשי. חיבר ספרים רבים. ראה 'יש"י חסידה', ר' חיים פאלאג' וספריו, ירושלים תשכ"ח.

¹⁰¹ גנזי חיים, מערכת א, אות כא.

¹⁰² תמ"א-תקט"ז (1680-1756). נולד בפולין ושימש כרב בלבוב, אח"כ עבר לגרמניה והיה אב"ד בברלין, מיץ ופראנקפורט דמיין.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

ברברים חריפים כנגד המתעטפים בטלית שאינה שלהם יוצא ר' שמואל לנדא¹⁰³, בנו של ר' יחזקאל לנדא בעל 'נודע ביהודה'. ואף הוא מדבר במר נפשו, כי בדידיה הוה עוכרא¹⁰⁴: 'בהאי עניינא דרשתי פה בכה"כ מיזל בשבת הגדול שנת תקנ"א לפ"ק, בסוגיא דקיימו ולא קיימו במס' מכות דף טו, כאשר מפורסם לכל באי שערי עירנו שהי' באסיפת כל הלומדים ובני הישיבה הש"י, ואעפ"כ איש אחד שלח בו יד להתלבש עצמו במה שהי' בכח השגתו לתפוס; לזאת אמרתי הנה פה מקום אתי לפרסם הדברים'. בספר הדרשות 'אהבת ציון'¹⁰⁵ מדבר ר"ש לנדא 'במכשול אשר אי אפשר לעם הארץ להכשל בו... כגון שמתלבש בטלית שאינו שלו ומתכבד בדברי תורה אשר לא עמל בו וגזל את זולתו'. ואלה דבריו: 'והנה יש אדם ויש קוף שרוצה לדמות לאדם... כי יש למדן היגע בתורה ולומד לשמה... וזוכה לדברים הרבה לחרש חידושים ולומר ברבים; נגד זה יש מתעשר ואין כל, לא למד ולא לימד ומתנשא על עצמו שלמד הרבה וחידש חידושים, מתלבש בטלית שאינו שלו וגונב דעת הבריות להתגאות ולהתפאר במה שאין בו, לא מיניה ולא מקצתו, וגזול את החיים והמתים. ואמנם בןדאי לא יגנוב מה ששמע מלומדים שבעירו, כי כל אחד יכיר את שלו, אבל הוא גונב מה ששמע בהם לומרים מעיר אחרת... ואנשים כאלו מכבים אור התורה, כי בעבור זה אין יתרון לחכם מן הכסיל'¹⁰⁶. בדברי תוכחה בא אף ר' אלעזר הלוי איש הורוויץ, אב"ד דאהטיין, בהקדמת ספרו 'דבר הלכה'¹⁰⁷, ואלה דבריו: 'וכואו ונצווח על המצפצפים

¹⁰³ נפטר בשנת תקצ"ח (1838). שימש אחרי פטירת אביו כראב"ד בפראג.

¹⁰⁴ עיין דרשתו המובאת בשו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, חלק או"ת, סימן צא.

¹⁰⁵ אהבת ציון, דרוש תשיעי, ד"ה ולפי האמור, וד"ה מה יקר.

¹⁰⁶ ועיין בהקדמת המגיה, לספר שער אשר, חלק א, לר' רפאל אשר קובו (שאלוניקי תרל"ז). ועיין בפירוש 'ברית עולם' לחיד"א, לספר חסידים, סימן רכד: 'אפשר להסמיך זה בפ' [=בפירושו] ירמיהו סימן טו"ב: "קורא דגר ולא ילד עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבו ואתריתו יהא נבל". והנה שמעתי בשם הרב מהר"ש יצחק ז"ל, הרב המחבר שו"ת נאמן שמואל, שפירש פסוק זה דרך רמז על האומר חידושים משל אחרים ואומר שהוא חידושם. וראה להלן, פרק שלישי, ליד ציון הערה 19, דבריו של ר"ש קלוגר.

¹⁰⁷ דבר הלכה, לעמבעדג תרכ"ג (1863). בסוף ההקדמה.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

והמהגים, מתעטפים כטלית שאינו שלהם, גנבו וגם כחשו ושמו כספריהם, וכבר שפך שיחו עליהם רבינו הפ"י (=ה"פני יהושע") בהקמתו לסדר מוער¹⁰⁸, והמה הם העושים עטרה להתגדל בה, וע' כנררים (דף סב [ע"ב]), ועליהם אמרו כ"ק (דף עט [ע"ב]) "יהיה כמחשך מעשיהם", ככיכול עשה עין שלמטה כאינו רואה וכו'. אף את דברי רבא במסכת שבת¹⁰⁹, שכשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו 'נשאת ונתת באמונה?', הוא מפרש כאמודים בדברי תורה: 'זהו ששואלין לו בדין אם לא עשה ערמה בר"ת [=בדברי תורה] להתהלל בדברי שקר'¹¹⁰.

ובעולם החסידות נרדש הפסוק¹¹¹ 'והוגד לך ושמעת ודרשת היטב והנה אמת נכון הדבר נעשתה התועבה הזאת בישראל' כלפי גונבי דברי תורה¹¹²: 'אם "הוגד לך" רכר תורה ואתה "שמעת" את הדבר הזה ואחר כך "ררשת" את הדבר הזה בשמך ולא בשם אומרו, אף על פי ש"אמת נכון הדבר" לאמתה של תורה, עם כל זאת "נעשתה התועבה הזאת", לגנוב מאחר דבר תורה, לאמור בשמך'.

מעשה מעניין בגניבה ספרותית מסופר על ר' יהונתן, מחבר הזמר שנוהגים לשיר בזמירות שבת, 'יום שבת קודש הוא, אשרי האיש שומדהו' וכו'. ב'בית' האחרון נאמר שם: 'קולי קולות יחדלון בעת שידי יגדלון, כי כטל הם יזלון, ואל ישיגו גבולי; באורח שיר נפל חבלי, התקוששו ואל תשמשו בנזר שיר שפרה לי'. על מחברו של השיר – ר' יהונתן – מסופר, שלאחר שכתב שמונה 'בתים', ולפני שכתב את הבית האחרון, אכר לו השיר והגיע לידי אדם שטען לבעלותו על השיר. במקרה נזדמן ר' יהונתן למקום שבו השמיע המוצא את השיר כאילו היה שלו. וטען ר' יהונתן, כי הוא בעל השיר. נתעוררה שערוריה, ור' יהונתן נרדש להוכיח את טענתו. לשם הוכחה הציג ר' יהונתן לאותו אדם את השאלה, מהו סימן

¹⁰⁸ ראה למעלה, ליד ציון הערה 102.

¹⁰⁹ דף לא ע"א.

¹¹⁰ וכזה הוא מיישב את קושיית התוספות בסנהדרין ז ע"א, ד"ה אלא על דברי תורה.

¹¹¹ דברים יו, ד.

¹¹² א"י ברומברג, מגדולי החסידות, ספר י: האדמו"רים לבית בלז, ירושלים תשט"ו, עמ' מט.

אשר חפץ ביקרו. יוסף חצה נב ומצא מרגליות בבשרו: ואם שולחן ברת
 ערוה ומלאה אל יענה ברוך זה יהיה זמן ארוך. ואויביו יהיו כרוסן ומלאה
 רע יענה אמן. בעל ברחו יספר ישכחו. שמו יענה כמוב שמן: נשים גרות
 גדליקנה וחוק גרות החזיקנה והחלות פסיקנה. יגן בערן זכותן יום בא עת
 לידתן. ואם לא עברו ונזקרו. אני קרובה לידתן: תנו שבח ושירה לאל אשר
 שפת ברא ולנו בו זמן תורה. קרא למשה מתנה בבית גניו היא טמונה.
 לה יאתה וקח אותה. הנה לערת מי מנה: נפש כי נאנחה בא שפת בא
 מנחה. ניד וששון ושמחה: פרכו נקשו פמן מלדת לעם לא אלמן. והשפת
 נפש משיבת. בפיסת פר אשר טמן. חוקותיה במרה נצטוו באוהרה
 פהררים במערה. הללים הלכותיה. שומרי מצותיה. ינחלו ליום שבלו שפת
 בצבאותיה: זה האות אשר שם אל בינו ובין בני ישראל ובשבעי אשר
 הואל: סמפמיון הנור שבכל יום רץ ונמחה. יוכיח בו מנוח. תשיב למן
 אשר שואל: קודי קולות יחדלון בעת שירי יחדלון כי במד הם יודון. ואל
 ישגו נבולי בארת שיר נפל חכמי: התקוששו ואל תשמשו. בגור שיר

שפירה קי: החקיקשו

החום ישראלי. וכולו רי ישראל כר משה כר לוי נחלורס. שרי יחרח ארית די מודיעל חמר טלוי. לא סק
 בישראל כשראל:

יה רפון עדם ועלמיא. אנת הוא מלכא מדה מלכיא. עובר גבורתך
 ותסתיא. שפר קרמי להחניא: יי
 יש בחין אסדר עפרא ונמשא. לה אדהא קדישא די ברא כל נפשא. עירי
 קרישין ובני אנשא. חיות ברא ועופי שמיא: יי
 ב ברבין עבריה ומקיפין. מבדי רמיא ומוקף כפיפין. לו יתיה נכר שגין
 אלפין. לא ייעול גבורתך בחושבניא: יי

כאמסכסכו יטלס כעוכ שמו. תלשמתורק שמך. (שיר ח) נשים. אלס מדליקין נרוי לכבוד עבת ושומרו חוק נכס ומקרישין חלק ושורשין.
 צבות בני יון נסח כשינס עת ליתן. שוליו חמר ובנקלנ הנן. חחרו שכס שיר להי שכרל סככת וכו נחו לנו כחורס וחחר
 לתרסיב חמסס יש לי שבת שסכ כטמונס כנית. אורותיו ולך כיה ללכ וקתנה ומנסכ לעדת ישראל שחלר עליהם (בחגור
 ג) מי חס עטר ועקב: נסח. חחר חלנת כחול. כיון שכס שבת כלס חנותה ושחח. וכי יורד וקודס עלל ירד בו כחו
 לתרלל עט חחר לא כשכ חכי. וזבות שבת וסיב כסכ השחרו כעת כולת חסיח כריבוי חנוכה שחון ה' לעת כולת:
 סכח כר (חלים ט"ז) סיפת. ריבוי (כמו פסח כ"ג): כר. (תפוחס): חקויים. חקוי שבת כחחרו לישראל כחוכרה כחכר
 יסכלותיכ חורשים ובתקול מופתים וחלוים כו ככרים כעשירה. וישראל כחורשים מלותיכ ונחלו כערה. כחוכרה ככס, כר נסר
 כעסויכ יום פכולו שבת: וכ. סכח זה סכול כולת שחמו ה' סיכו לישראל יום טוי עניו ערנה ה' ככחנותו. כי נסר
 סככטיו כעכל יום סככטו רך חסר וכשבת כח חוכית שכול יום חנוכה, וזה חסוב לחסיקודוס השולל כה יום חיופוס
 (כיר טיח): כולת. (שחוח לא יו): קולי. כל קולות ושירי נרו יסככו כעת כולת חסיח. חחר שירי סיזל כעל
 יבדלו. סכולס יסתקו וישחמו שירי. ולא ישיגו נכולו לילך כדרך חסיר כעפל לחלקי ונשיר כחוני. כי חומר לכס חסכו
 חסיכוס וחורלו שחיככס כחרו שחחמו כעשרת חסיר ככאל רק לי. חייכ כל קולות סככטיו יסככו כעבת חלני חסור כקול
 חסר שירי חלו כעל. ובקולות חין חסיטוס נכולי כדרך שיר כעפל לחלקי וכחילו חומר לכס יתלקטו וסתקו ולא חסכזו
 כעשרת חסיר ככאל כסת רק לי. וחיכ כסכ כחלון חסירי חככליי ז"ש. שחחר עס כככר חחסר חרי קודס שחחרות
 קי. וסללו דרשו וכל חסיר ח' והחחחר חסר חמר קס יסכ לעבת, וכשבת כחו לחני חסיר נסלחו: לשחוח דרשמו ושירו
 וכחקרה חל גס חריי על שבת זו לעיר זו ויכל גיכ להדרשו. וכשחמו כחחר חחר כולו שלי והדרשו חחר לל כי: וסכס
 חשקו כקולי קולות על חריי לברר וכרוי. ויחחר לדרשו חסור על סכ חוספר חסור. ולא ריש. ויחחר חריי סמורד על
 שמו יכוחן חוק וכל נכמר חות קי וסיופוסו כככור וכו לדרשו וחו חחר חות קי על כחחור. וחחר חסטיי כקולי קולות
 יסככו כעת חסירס כקול שירי סמוליס כעל. ולא ישיגו כיל נכולי כדרך חסיר כעפל לחלקי וחכרתיו. וחחס כורסיס
 קסטו סליכוס ככריס חחכרוי. ולא חסכשו כעשרת חסיר חככרתו וכלס רק לי: קולות יתקולן (שחוח ט): כעל וסלן.
 ח"י חול כעל (ככריס נכ ב): ט"ס חללים כעלן (חלים ט). כחחוסכו (כפכים כ) חסכו ולקטו. כחו לקוסק סק
 (שחוח ט): שפרט לי. ט"ס שפרט טוי (חלים ט):

יח. כי חיון סכולס וכל העולמות. חחס כול חלך כחולך על כל כחללים. חחשי כבורותך ונכללותיך כאלס נוסר ולסכח
 לפור: חחס כוי (דכולל כ): ומחסיח כוי (סס ג): ככחין חסור. כככר וערכ כך חל סקודוס חסרל כל נסכ.
 פלחטיס קודוס וכני חלס וחיות סככוס וסוסות ספורחיס חחס כחסיס: רככרין. חחשוי גדוליס וחוסיס. ומחסיל כחסיס
 חחוקף ככסוסיס. וחס"י חס יחייכ חיס חלף שנס חל סיס יכול לככיסו כחשנן כבורותיך סריכיס: אלכס. חחס כי
 חחר

על יגובת' השיר יקולי קולות יחדלון, מתוך הפירוש לסידור ר"י עמדין, למברג תרנ"ז.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

האקרוסטיכון של השיר? והלה לא ידע. ואז הראה ר' יהונתן, כי האקרוסטיכון בנוי על 'יהונתן חזק', כשמו, והוסיף את הבית האחרון, החסר, באמרו כי עתה יחדלו הקולות, ושוב לא יסיגו גבולו; והוא מזהיר שלא ישתמשו בנזר השיר שנפל בחלקו¹¹³.

ויתורו של האומר על אמירת הדבר בשמו

האם רשאי האומר לוותר שיאמרו את דבריו בשמו? אם אמנם זכותו של המחבר בלבד היא שייאמרו דבריו בשמו, הרי שאם ויתר על זכותו שוב אין חובה לומר את דבריו בשמו. למעלה¹¹⁴ ראינו בדברי ר' יאיר חיים בכרך, ש'מפני כבוד שמים מסתמא מחלו בעלי השמועה יקרייהו'. אמנם שם האינטרס ה'ציבורי' הוא שלא לומר בשם אומרו ועל ידי הויתור של בעל השמועה אף אין חובה כלפי האומר. ועדיין השאלה עומדת, מה יהיה כשהאומר מוותר, כלום עדיין בתוקפה החובה לומר בשם האומר? מדברי ר' שלמה קלוגר¹¹⁵ בצוואתו¹¹⁶ אנו למדים, כי רשאי אדם לוותר על אמירת דבריו בשמו. בצוואתו ר"ש קלוגר מתיד לאחרים לומר את דבריו בשמם ולהדפיסם בשמם: 'הנה הספרים הנשארים אחרי בכתובים, כל אשר הועתקו ונסדרו שייך לך, ואשר לא הועתקו הן על גפ"ת [=גמרא, פירוש רש"י ותוספות] ופוסקים וש"ע וש"ת, הן על תנ"ך, הכל תחלק לשנים. החצי יהיו לך, איזה מחצית שתבחר; ומחצה השני תתן לאחרים

¹¹³ ראה על כך בהערות לסידורו של ר' יעקב עמדין. תופעה מעניינת של מי שהעתיק משל אחרים ולא נמנע מלהוכיח אחרים ש'גבה לבם עד להשחית, כי לא יאמרו דבר בשם אומרו ומתעטפ' בטלית שאינו שלהן וכל דבריהם גנובים הם אתם בשכר אשר הם שוכרים מתיכורים אחרים, מעט כאן ומעט כאן והיה הדרוש שלהם', מוכאת במאמרו של י' תשבי, חמדת ימים, עמ' 89-90.

¹¹⁴ הערה 68.

¹¹⁵ תקמ"ו-תרכ"ט (1785-1869). מגדולי הרבנים בדורו. שימש ברבנות בעיירות שונות בגאליציה ואחר כך נבחר למו"צ ומגיד בברודי. השפעתו כעירו ומחוצה לה תרגה הרבה מעבר לתפקידו הצנוע. והוכר כרחבי גאליציה ובמדינות אחרות כסמכות הלכתית חשובה. חיבר למעלה ממאה ספרים ורק עשרים ושמונה מהם נדפסו.

¹¹⁶ לשון צדיק; נדפס לאחרונה יחד עם 'חולדות שלמה', ירושלים תשט"ו, עמ' כב.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומר

לתלמידיו, הן לשאר אנשים אשר ירצו בזה, תתן אותם להם במחנה וילמדו בהם. ואם ירצו לומר הרבר בשמי, וראי שכרם כפול מן השמים, כרין "אומר רבר בשם אומרו"; ואף אם ירצו לאמרו בשמם, הריני מתיר להם ומוחל להם לומר בשמם ולהרפיסם בשמם, ועכ"פ לא יהי' יגיעי לריק אשר יגעתי בהם בימי חיי, ומני ומינייהו יתקלס עילאה ואורייתא [=וממני ומהם יתקלסו הקב"ה והתורה].

ר' יהונתן אייבשיץ¹¹⁷ מסביר בדרשותיו, כי אמרה אסתר למלך את רברי מרדכי אף על פי שלא היה מרדכי מעוניין שתאמר רבריו בשמו¹¹⁸: 'אך לא רצה בזה [מרדכי] לקבל גמול מאחשוורוש, ולכך לא אמר למלך, וצוה לאסתר שלא תגיד למלך בשמו כדי שלא יקבל שכר על כך. ואסתר עברה על פיו, כי לא חפצה לעבור מבלי להגיד בלתי שם אומרו, ואמרה למלך בשם מרדכי, וכי ציוה עליה אשר לא תגיד'.

אמנם אין להסיק מדברי ר"י אייבשיץ, שחובה היא לומר דבר בשם אומרו, אף שוויתר האומר על כך; וזאת שלא כפי שמביא בשמו ר' חיים פאלאג'י¹¹⁹, רבה של איזמיר¹²⁰: 'וכן ראיתי להרב "יערות דבש" ח"ב סו"ד [=סוף דרוש] ב, שכתב, דאפי' שציוה האומר שלא יאמרו משמו, כי אינו רוצה להתפאר או שאינו חפץ לקבל שכר, אפי"ה [=אפילו הכי] חייב לגלות שם אומרו, יע"ש'. והוא מסיק: 'ולפי זה אחי שפיר לישנא דמתניתין דנקטו [=יפה הלשון שנקטה המשנה]: "הא למדת שכל האומר דבר בשם אומרו", ה"כל" – לאתויי [=לרבות] אף באופן זה. ושפיר מביא ראייה

¹¹⁷ נולד בקראקא בשנת ת"ץ (1690) בערך, ונפטר בגרמניה בשנת תקכ"ד (1764). מגדולי הרבנים בדורו. הצטיין במיוחד כראש ישיבה ומספר תלמידיו נאמד באלפים רבים. שימש ראש ישיבה ואב"ד כפראג, מיץ והקהילה המשולשת אלטונה, המבורג וונדסבק. כמו כן ידועה המחלוקת שהייתה לר' יעקב עמדין אתו. מחיבוריו: 'אורים ותומים' על חו"מ.

¹¹⁸ יערות דבש, חלק ב, סוף דרוש ב (דף טו ע"ב, בדפוס קארלסרוא תקמ"ג; דף מא, בדפוס ירושלים תשמ"ד). וראה חומת אנ"ך, לחיד"א, על מגילת אסתר (על הפסוק: 'מה נעשה יקר וגדולה'; עמ' 76, בדפוס ווין תר"ן).

¹¹⁹ ראה למעלה, הערה 100.

¹²⁰ גנוי חיים, מערכת אלף, אות כא, בסוף. וכן ראה חסדי אבות (לר' יהודה גרינוואלד אב"ד סאטומארע; סעאיני תרפ"ה), על אבות ו, ז.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

מאסתר דכך היה. ויוצא מזה דהממציא ספר ולא הזכיר שמו, אם בא אחר וגילה מי בעל הדברים – אין חשש, ואדרבא מצוה קא עביד [=הוא ערשה]¹²¹.

כאשר האומר מקפיד שלא יזכירו את שמו – סבור ר' יאיר חיים בכרך, שאין להזכיר את שמו. בהקדמתו לספרו 'חוות יאיר', מסביר המחבר את ררכו בהשמטת שמות השואלים: 'עור אחת היא חפצתי להודיע כי יפלא הקורא על מ"ש [=מה שכתבתי] לפרקים שנשאלתי מחכם גרול או ממופלג אחד וכתבתי באריכות שקלא וטריא שהיה בינו לביני ולא הודעתי שמו ושם עירו ומקומו, ויאמר הלא דברי תורה לאו מילי דגנאי נינהו, שנעלם שם האומרם והמחרשם כמו שחייבו רז"ל. תשובה על זה ברורה ורכר אמת ניכרה, כי הטעם שמאחר שהגרול הוא איש שלומי, ואיש ריבי עדיין חי וקיים, השם יאריך ימיו ושניו, לא רציתי לפרסמו בשמו פן לא ניחא ליה בכך... והן מצר כי לפעמים לא ירר בני עמו רק השגתי על דבריו מגמ' [=מגמרא] או מסברא, ובררתי ששגה או שטעה, ובזה לפי דעת רוב בני אדם ודאי יש קפידה... לכן אמרתי כי ההעלם בדבר זה מחויב ומשובח, מש"כ [=מה שאינו כן] בגאונים הקדמונים עתודי ארץ וגדולי הדור שכבר הלכו לחיי עה"ב והמה בעלמא רקשוט ודאי ניחא להו, כי תמן לית קנאה [=בעולם האמת ודאי נוח להם, כי שם אין קנאה] ולית גאוה וגאון ודרך תהפוכות'¹²².

חתם סופר¹²³ אומר דברים קרוכים לאלה שראינו אצל ר"י אייבשיץ, אלא שמשתמע מהם שאפילו אם אמירת הדבר בשם אומרו עלולה להזיק

¹²¹ הוראה השוללת ויתור מצויה בחוק הפטנטים, התשכ"ז–1967, שם נקבע, בסעיף 42, כי 'התנאה שלפיה מוותר הממציא על הזכות לדרוש ציון שמו – אין לה חוקף'. סעיף 44 החדש לפקודת זכות היוצרים (ראה להלן, פרק שישי, ליד ציון הערה 3), אינו שולל במפורש את אפשרות הווייתור.

¹²² וכן ראה שו"ת הרד"ם, בהקדמה, שהמחבר מתנצל שלא הזכיר שמות, בגלל המחלוקת בדבר התארים של החכמים.

¹²³ תקכ"ג–ת"ר (1762–1839). מגדולי הפוסקים במאה הי"ט ומנהיגי יהודי הונגריה. נולד והתחנך בפראנקפורט, נתמנה לרב בדרזניץ (מוראביה), מטרסדורף ופרשבורג. הקים בה ישיבה גדולה. חיבוריו: שו"ת חתם סופר, חתם סופר על הש"ס, דרשות ופירושים על התורה.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

לבעל הרבר – יש לומר בשמו: 'דוראי'¹²⁴ מרדכי לא רצה תשואות חן ושום קרבה אל המלך... ושוב כשנתעלה על כרחו ונעשה משנה למלך הרי פרשו ממנו מקצת סנהדרין וגם ידד מדרגתו ונמנה חמישי באנשי כה"ג [=כנסת הגדולה]...; אבל לא רצה שתאמר למלך בשמו, ולולי רמזוה רבה לומר רבר בשם אמרו, לא אמרה היא בשם המגיר – מררכי'¹²⁴.

גניבה של דבר ערטיילאי

האם גניבה ספרותית נכנסת במסגרת העבירה הרגילה של 'גניבה'? האם נודעת משמעות לכך שכאן אין גניבה של דבר מוחשי, אלא של ערך רוחני? בתקופה האחרונה אנו מוצאים דיון בשאלה זו אצל החכמים, ואם כי כולם תמימי דעים שגניבה ספרותית אסורה, אין הכול מסכימים שגניבה זו היא כגניבה של חפץ מוחשי.

כבר עמדנו למעלה¹²⁵ על השימוש במונח גניבה לעניין גניבת דברים והעלמת שמו של האומר. אף מצינו, שהגמרא משתמשת בכיטוי 'גזל' על ערך רוחני. במסכת סנהדרין¹²⁶ נאמר, שגוי שלמד תורה חייב מיתה, משום שעבר על עבירת גזילה, שהרי התורה 'שייכת' לעם ישראל. ברם ספק הוא, אם כוונת הגמרא לעבירת גזילה כמובנה הרגיל, ואם נוכל להסיק מכאן, שאמנם יש גזילה בערך שאינו מוחשי.

לפני ר' חיים סופר, אב"ד מונקאטש¹²⁷, באה שאלה¹²⁸ בעניין סופר סת"ם, ש'גנב תורת אחרים והתלבש בו', אם 'לפסול ספריו ותפילין ומזוזות שכתב הסופר', כדין גנב, שנפסל מלכתוב ספרי תורה ומזוזות. בתשובתו הביע ר"ח סופר את דעתו, ש'אם אחד מתלבש בתורת חבירו ולא אומר בשם אומר – הוא גנב. הגם ש"זה נהנה וזה לא חסר". אטו

¹²⁴ חידושי חתם סופר, לחולין קד ע"ב, ד"ה ותאמר אסתר.

¹²⁴ וראה בפתיחה לספר: 'אמרי ברוך', לר' ברוך בן ציון, ירושלים תרס"א, המשיג על ר' יוסף דב סלובכיצ'יק, שבהקדמתו לספרו 'בית הלוי' על התורה, כתב שאינו מקפיד שייאמרו הדברים בשמו.

¹²⁵ ראה למעלה, ליד ציון הערות 9, 23.

¹²⁶ סנהדרין נט ע"א.

¹²⁷ נפטר בשנת תרמ"ו (1886). שימש כרב בקהילות יעמרינג ומונקאטש ובסוף ימיו כרב הקהילה האורתודוקסית בבודפשט.

¹²⁸ שו"ת מתנה תיים, חלק ב, על תו"מ, סימן מט.

[=וכי] יש רשות ליקח רבר של חברו שלא מרעתו ולהנות בו, חוץ אם הוא רבר שאין בעל הבית מקפיר בו? ומי הוא זה ואיזהו אשר יחפץ שלא להקפיר שהוא יעמול בלמעלה מן השמש, ומי שלא עמל בה יתענג בו? וכיון שיש הקפדה בו – גזל הוא. ועיי' חו"מ סי' שס"ג. כלומר, לרעתו, כיון שהחירושים הם של חברו, וחברו מקפיר על כך, הרי מי שמייחס אותם לעצמו הוא 'גנב'. וכן הוא מביא 'ראיה ברורה לזה, דשייך בחכמה גזילה', מרברי הגמרא במסכת סנהדרין, שהבאנו למעלה, לפיהם גוי שלמר תורה חייב בתורת 'גזלן'¹²⁹.

אמנם בהמשך דבריו הוא מצמצם את האיסור לתלמיד חכם בלבד 'נהנה משל חברו שלא ברשותו; אבל מי שהוא בור, שלא נהנה מן דברי תורה כלל, רק עשה מעשה קוף בעלמא, שהעתיק האותיות וחתם שמו בחוץ – לא נקרא גנב, כי לא לקח מחברו ולא נהנה בה בחכמת תורת חברו, כי לא נמצא בידו וברשותו מאומה מן הגניבה...'. היינו, מעשה הגניבה אינו בהעתקת הדברים, אלא בהנאה מן החכמה. ועוד יש להדגיש בדבריו, אין הוא נקרא 'גנב' אלא אם נהנה מן החכמה עצמה, ולא מתועליות אחרות הנובעות מכך, כגון שנתכבד כתוצאה משימוש בחכמתו של חברו¹³⁰.

¹²⁹ וראה: תורה תמימה, בראשית ב, טז, אות לט, שמביא גם כן ראייה מגמרא זו 'דגזל שייך גם בדבר רוחני ולא רק בדבר ממון'; וראה: א' פְּרָלֶס, עמ' 322, שדבריו של בעל 'תורה חמימה' אינם נראים לו.

¹³⁰ וראה בתשובתו שבי'מחנה חיים', חלק ג, או"ח סימן יא, שנשאל, אם מותר לומר דבר שמועה של תורה 'מאיש של אנשים חדשים אשר קמו בכני ישראל, או אסור לאמור שמועה מפיהם'. בתשובתו הוא מסיק, שאסור לומר שמועה בשמם (והוא מסתמך על דברי הרשב"א, ב'משמרת הבית', שאסור לומר שמועה בשמו של מי שעובר על איסור דרבנן באכילת פת נכרים; ש'כל שאינו נהג על פי חכמים ועובר על גזירת ב"ד [=בית דין] אינו נחשב החכם לומר דבר שמועה בשמו, מדה כנגד מדה'. אמנם הוא מדייק מדברי הרשב"א, שאין איסור אלא בהזכרת שמו של אותו אדם, 'אבל כיון שאומר שמעתי מאיש אחד, הגם שלא היה שאומר דבר בשם אומר, שאינו מזכיר שמו כמו באסתר שאמרה כשם מרדכי להביא גאולה לעולם, עכ"פ אינו מתלבש בטלית של אחרים, ואינו עובר על "לא תגזל דל", רק אומר כך שמעתי מפי איש אחד; וכן ראה: שו"ח בית דוד (לייטר), חלק ב, סימן קפ (וכן במפתחות והגהות לסימן זה), שמביא מקורות נוספים, שאין לומר דבר הלכה בשמו של רשע.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

מהר"ם שיק¹³¹ דן בתשובתו הנזכרת של ר' חיים סופר ואינו מסכים עמו. הוא מביא ראיה, שאין בגניבת דברים משום גזל¹³², על פי היקש להלכה אחרת, שעניינה גזל של דבר ערטילאי. לעניין 'קול' נקבע, שאין בקול משום גזל¹³³, ומכאן הוא מסיק לעניין זכותו הערטילאית של היוצר: 'ולפי זה, לפי מאי דקיי"ל [=דקיימא לן] דאין גזל בקול, דהוי דבר שאין בו ממש, כשם דאמרינן קול ומראה וריח אין בו משום מעילה, א"כ כ"ש בזה, שאומר חידושי תורה שת"ח אחר חידוש, והוא אומר אותם בשם עצמו, דלא חשיב גזל'.

אמנם – ממשיך מהר"ם שיק – כמה איסורים אחרים יש בשימוש בדבריו של אחר בהעלמת שמו: 'הגונב חידושי תורה, שאומר משמו מאי חידוש ת"ח אחר, זה אסור משום "מרכב שקר תרחק", או משום גניבת דעת אסור, כמו כל מרמה שמרמה לארם אחר, וכעין (הנאה) [הונאה], כמו שכ' הרמב"ם בפ"ב מה' דיעות ופ"א מהלכות מכירה וחו"מ סי' רכח כנ"ל, ...; ובדאי האמת אהוב אצל השי"ת בכל הענינים, כ"ש בעניני תורה, אבל שיהא בזה משום "לא תסיג גבול" אינו מוכרח, כמש"ל [=כמו שכתבתי לעיל]¹³⁴.

¹³¹ מחשוכי הרבנים בהונגריה; אב"ד תוסט. תקס"ז-תרל"ט (1807-1879). תלמידו של 'חתם סופר'. התפרסם כלוחם ברפורמים בלא פשרה.

¹³² עיין שו"ת מהר"ם שיק, חלק יורה דעה, סימן קנו (התשובה משנת תרל"ה).

¹³³ עיין ירושלמי, סוכה, ראש פרק ג; רמב"ם, הלכות שופר, פרק א, הלכה ג; שו"ע, או"ח, סימן תקפו, סעיף ב, וסימן תרצא, סעיף יא (ברם, ראה השגתו של הראב"ד על הרמב"ם שם, והגהות רי"ש נתנון על או"ח, סימן תרצא, סעיף יא).

¹³⁴ כן מביא מהר"ם שיק, ראיה מהמעשה בר' יוחנן ור' אלעזר (ראה למעלה, ליד ציון הערה 28), שהגמרא שואלת, מדוע הקפיד ר' יוחנן על ר' אלעזר? ואם יש גזל בדבר, מהי שאלת הגמרא? וראה נחלת אבי"י (סימן ז, בראשו), שדוחה ראיה זו על פי דבריו של בעל 'פנים מאירות' (שצוינו למעלה, הערה 38).

ולהלן מביא מהר"ם שיק ראיה מגזילת קרקע. ואשר לדאייתו של ר' חיים סופר ממסכת סנהדרין, שיש גזילה בדברי תורה (ראה למעלה, ליד ציון הערה 129), הוא אומר: 'ומאן דס"ל [=דסבירא ליה] כסנהדרין דף נט [ע"א], דהביא מעלתו, דבן נח הלומד תורה חייב משום גזל, ואי נימא דלשון גזל דרוקא, אפשר דס"ל כאידך מ"ד [=מאן דאמר] בירושלמי הנ"ל'.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

ובספד 'שדה חמד'¹³⁵ מובאת השגה על ראייתו זו של מהר"ם שיק: 'דלא דמי כלל האי גזילה לגזילה דשופד ומגילה. דהתם נטל מידי [=דבר] מנגזל וחזר והחזירו, ואם כן לא לקח מידי, כיון שהשופד או המגילה עצמו החזיר, ולא לקח רק הקול, והוא אין בו ממש. אבל כנדון דידן הגזילה הוא באופן אחר, שאותו דברי תורה שאמר בשם עצמו על זה נקרא גזלן, דומיא למה שאמרו רז"ל ברכות¹³⁶, דמי שאינו משיב שלום נקרא גזלן... ובחנם השיג המהר"ם שיק על "מחנה חיים"¹³⁷. ברם, בהשגתו זו הרי לא סתר את ראייתו של מהר"ם שיק, שהרי אם יש בגניבת קול, כגון דא, משום גזל, מה בכך שבשופר הוא מחזיר את השופר עצמו?¹³⁸

ודאה תמיהתו של ד' משה קעניג הלוי¹³⁹, שנעלמו ממהר"ם שיק דברי מדרש תנחומא 'כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובד על לאו'¹⁴⁰. ברם נראה, שמהר"ם שיק סובר, שאף כי משמע מן התנחומא שיש איסור בדבר, אין בכך כדי להכניסו לגדרי 'גזל'.

הצעה חדשה בדבר זכות ערטילאית, שניתן להקיש אליה את זכותו הערטילאית של היוצר, מוצא ר' יהודה גרשון¹⁴¹, בדין גניבת פחות משווה פרוטה¹⁴². אדם שגנב פחות משווה פרוטה פטור מלהשיב את הגניבה¹⁴³, אף שאסור לגנוב אפילו פחות משווה פרוטה¹⁴⁴. טעמו של דבר לפי בעל 'מחנה אפרים'¹⁴⁵ – כפי שהבין אותה ר' יהודה גרשון – הוא, שפחות

¹³⁵ שיורי הפאה, מערכת א, אות לה (כרך ח, עמ' אלף תשטז, בהוצאת קה"ת).

¹³⁶ ברכות ו ע"ב.

¹³⁷ וכעין דברים אלה ראה בנחלת אביי (לר' אליהו תאומים פרענקיל; בילגורייא תרצ"ז), סימן ז.

¹³⁸ ובנחלת אביי, שם, חילק על פי דרכו, שאם כבר נדפסו הדברים בספר – אין בדבר משום גזל (כמו בשופר), מה שאינו כן אם טרם הדפיס המחבר את דבריו.

¹³⁹ מובאת ביזילקט יוסף, מחברת י, קונטרס כא, מנ"א תרס"ח, סימן רד.

¹⁴⁰ ראה למעלה, ליד ציון הערה 18.

¹⁴¹ אבי"ד ליסיעין, פולין; המאה הי"ט.

¹⁴² מתנה יהודה, לעמבערג חר"ם, סימן ה.

¹⁴³ ראה: שו"ע חר"מ, סימן שס, סעיף ב.

¹⁴⁴ ראה: שו"ע תו"מ, סימן שנט, סעיף א.

¹⁴⁵ הלכות גזילה, סימן א.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומר

משווה פרוטה אינו ממון. ואם כן, מצינו גניבה בזכות שאינה מוחשית, שהרי אסור לגנוב אפילו פחות משווה פרוטה, אף שהגונב אינו מחסר ממון לבעלים: 'הרי אף דלא שייך בזה קפידא משום חסרון ממון, מ"מ [=מכל מקום] עובר על "לא תגזול", כיון דמ"מ הבעלים מקפידים בזה. וכמו כן בנדון דידן יש לומר, דבעל התורה קפיד שלא יתלבש אחר בטליתו אף דלא חסריה מידי'. ברם, אין 'מחנה אפרים' אומר את מה שנאמר כאן בשמו. אמת, שבנו של 'מחנה אפרים', בהגהתו, מבקש לומר כן בדעת אביו, אבל אין לדבריו על מה שיסמוכו בגוף דבריו של 'מחנה אפרים'¹⁴⁶. גם ר' משה יונה הלוי צווייג¹⁴⁷ מסיק, שהגונב דברי תורה עובר על איסור תורה של גניבה¹⁴⁸, וזאת מתוך שהקיש את נידונו להלכות בעניין גניבת דבר שהבעלים מקפידים עליו, ובדבר גניבת כל שהוא, מבלי להבחין בין נכס חומרי לנכס רוחני: 'וכיון דראינו דיש מקום להקפדה, ואבות העולם הקפידו על זה, ממילא יש לומר, דאיכא משו"ה [=משום הכי] בגונב דברי תורה, לאו דגניבה, וכדוגמא לדבר, ע' פסחים ו ע"ב "סופי תאנים ומשמד שדהו מפני ענבים" ... "בזמן שהבעל הבית מקפיד עליהן, אסודין משום גזל וחייבין במעשר" וכו', וע' חו"מ סי' שנט סעי' א, ולא גרעו דברי תורה, אשד לא יערכנה זהב וזכוכית, ותמורתה כלי פז, מגונב כל שהוא שיש בזה איסור תורה, ע' חו"מ סי' שמח סעי' א, ובסמ"ע ס"ק א, וע' מנ"ח [=מנחת חינוך] מצוה רכד, שכתב, דלהסוברים דאף "על מנת למיקט", ואף שלו, אסור לגנוב מה"ת [=מתורה], נראה דהתורה לא אסדה זה מדין ממון לבד, רק במדה הגרועה הזאת בעצמה אסרה... אם כן גם בגונב ד"ת, ישנו איסור גנבה, מה"ט [=מהאי טעמא]'.

¹⁴⁶ וראה: נ' רקובר, 'בעיות יסוד בהלכות גניבה במשפט העברי', סיני מט (תשכ"א), עמ' יח-כא.

¹⁴⁷ נפטר בשנת תשכ"ג (1963), נולד למשפחת רבנים, כיהן כרב באטיק-מאהליב (בסרביה). בתקופת השואה נמלט לארץ, ולאחר מכן הוזמן לכהן כרב בריו דה זנירו ובאנטוורפן.

¹⁴⁸ אהל משה, חלק א, ירושלים תש"ט, סימן מא, אות ג.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

העלמת שם האומר אצל קדמונים

תופעה שנוקקו להסבירה היא העובדה, שלמרות החיוב לומר דבר בשם אומרו, מצינו שנהגו חכמים להביא רברי קודמיהם בלא ציון המקור. אמנם באו בטרוניה עם ר' בנימין בר' מתתיה, רבה של ארטה שביוון¹⁴⁹, שהעלים שדבריו הם משל קודמיו. ר' שלמה לוריא¹⁵⁰, בהתקפתו החריפה על תשובותיו של ר' בנימין בספרו 'שו"ת בנימין זאב', כותב¹⁵¹: 'ע"כ אני אומר ומזהיר לרבים שלא ילך שום אדם אחר ספרו אפילו לאיסור וק"ו להתיר, א"ל [=אם לא] שירקדק אחר דבריו היטב בסוגיות התלמוד והפוסקים ויהיה פשוטו, כי כל רבריו גנובים וארוכים בפלפול שאינו לצורך וכנגד פנים מראה אחר'. ואחריו הולך ר' חיים בנבנשתי¹⁵², בעל 'כנסת הגדולה'. לאחר שהוא מביא את דברי מהר"ק, שורש מ, הוא ממשיך¹⁵³: 'ובנימין זאב בסימן שכא כתבו בשם עצמו כמנהגו לכתוב כל דברי הגדולים שקדמוהו בסתם כאלו הם מתורתו וכמה נתרעם עליו רש"ל, ב"ים של שלמה" בב"ק, ע"ז [=על זה]¹⁵⁴.

ובספר 'יוחסין השלם' לר' אברהם זכות¹⁵⁵ מרחיב את הדיבור על מעלת אמירת רבר בשם אומרו, ומסתייג מררכו של הרמב"ם בזה¹⁵⁶: 'ואע"פ

¹⁴⁹ במאה השלישית לאלף השישי.

¹⁵⁰ ד"ע-של"ד (1510-1574). מגדולי חכמי פולין. שימש כרב בלובלין, והעמיד תלמידים רבים. חיבר הגהות לש"ס, חידושים בשם 'ים של שלמה', ותשובות.

¹⁵¹ ים של שלמה, ב"ק, פרק ח, סימן עב.

¹⁵² שס"ג-חל"ג (1603-1673). כיהן כדיין בקושטא ורב בתיריא ואיזמיר. חיבורו הגדול 'כנסת הגדולה', הוא ריכוז פסקי הלכות מספרים רבים ערוכים על סדר הטורים, חיבר ספרים נוספים ביניהם 'שו"ת בעי חיי', 'דינא דחיי' על הסמ"ג, ועוד.

¹⁵³ כנסת הגדולה ליו"ד, סימן סד, הגהות הטור כג.

¹⁵⁴ וראה: ש' אסף, 'שו"ת ר' עזריאל דאיינה', קרית ספר טו (תרצ"ח-תרצ"ט), עמ' 113; בניהו, הסכמה ורשות ברפואי ויניציאה, ירושלים תשל"א, עמ' 78-79. וראה גם השגה על ר"י אלבו, בעל 'ספר העיקרים', בדברי 'הכותב' ב'עין יעקב' על מסכת מגילה פרק ראשון (דף ו ע"ב - ז ע"א בדפוס וילנא).

¹⁵⁵ נולד בספרד בשנת ר (1440) בערך - רע"ה (1515). תלמידו של ר' יצחק אבוב. התפרסם כאסטרונום. גורש מספרד ועבר לפורטוגל. עם גירוש פורטוגל עבר לצפון אפריקה. שם השלים את ספרו 'יוחסין'. נדד משם לתורכיה ולדמשק, בה נפטר.

¹⁵⁶ ספר יוחסין השלם, בהקדמת המחבר (עמ' 2 במהדורת פיליפאוסקי, תרפ"ה); וראה

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

שזכר הרמב"ם ז"ל במפתח המשנה שאין בו תועלת גדולה, רצה לומר להזכיר שמות החכמים ויחוסם, אינו כן, כי היא תועלת גדולה להחזיק על ידינו בתורה שבעל פה... וכבר ידעת מה שהגדילו "האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם"... וכמה כעס על זה רבי יוחנן על רבי אליעזר בן פדת... ואני תמה, מי התיר למחברים לכתוב הפסקים בלא הזכרת שם אומרם, ולמה לא עשו כרי"ף וכהרא"ש, אלא שסמכו גם כן על מה שדרש אז רבי יעקב בר אידי לפייס לרבי יוחנן... וכן המחברים, כבר ידוע כי משם חכמי התלמוד אומרים, אבל יותר טוב עשו הראשונים; וגם להרמב"ם ז"ל הקשו לו זה, והשיב¹⁵⁷, כי גם רבינו הקדוש עשה זה כאמרם בתלמוד "סתם מתניתין רבי פלוני" ולא הזכיר שמו כי אם ברבר מחלוקת...!

ר' ראובן מרגליות¹⁵⁸ מסביר את העתקת רברים מבלי לציין את המקור¹⁵⁹: 'שאחרי אשר הורגלו רבותינו האחרונים ללמוד מתוך הספר ונתפשטו העתקות ספרי חכמי לב ער שלא היה לחשוש כי ישכח מקור רעה מקובלת, הרשו לעצמם חכמי ימי הביניים להביא לפעמים דברי מי שקדם להם בסתם...'¹⁶⁰.

הסבר אחר נותן ר' יוסף חיים זוננפלד¹⁶¹. על השאלה¹⁶² 'ברבר המצוי

דברי הרמב"ם בהקדמה לפרקי אבות, שמונה פרקים, בסוף ההקדמה. וראה גם השגת הראב"ד על הקדמת הרמב"ם ל'משנה תורה' (בסופה): 'סבר לתקן ולא תיקן, כי הוא עזב דרך כל המחברים אשר היו לפניו, כי הם הביאו ראייה לדבריהם וכתבו הדברים בשם אומרם, והיה לו בזה תועלת גדולה וכו'.

¹⁵⁷ ראה תשובת הרמב"ם אל ר' פינחס הדיין, בקובץ תשובות הרמב"ם, סימן קמ. וראה: י' טברסקי, 'ר' יוסף אשכנזי וספר משנה תורה לרמב"ם', ספר היובל לשלום בארון, ירושלים 1975, עמ' קפט. וראה להלן, הערה 167.

¹⁵⁸ תר"ן-תשל"א (1889-1971), נולד בלבוב ועסק במסחר ספרים. הוציא לאור ספרים עם הערותיו, והתכתב עם גדולי ישראל. עלה לא"י בשנת תרצ"ה. היה מנהל ספריית הרמב"ם בתל אביב, כתב ספרים ומאמרים, וחיבר ציונים לש"ס, לזוהר ולרמב"ם.

¹⁵⁹ שם עולם, בפתיחה, סוף פרק ג, עמ' 8, הערה ב.

¹⁶⁰ וכן הוא מציין שם להערותיו לספר חסידים, סימן תקעז, הערה ג; וראה: שו"ת שלמת יוסף (ראזין), שהוציא לאור ר"ש סאבעל, סימן ה, אות ג.

¹⁶¹ רב העדה החרדית בירושלים; תר"ט-תרצ"ב (1849-1932).

¹⁶² שו"ת שלמת חיים, חלק ד, סימן לא, אות ג.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

בספרים, שמכילים כשם חכם אחר סתם ואינם מזכירים שמו, ואפילו בספרן של ראשונים כתבו "ויש מי שפירש" ולא הזכירו שמו, הוא משיב: 'שכתבו "יש מי שפירש" הם קבלו כך מרבותיהם... ולא אמרו שעובר כי אם כשירוע ואינו מזכירו, ולפעמים אפשר כעין הכל יודעים שתורתו של מרע"ה [=משה רבנו עליו השלום], ולא צריך לומר, כי גורע למי כיוון'. וראה ש' אברמסון, שייחר רברים לנושא זה כחיבורו 'כלשון קודמים'¹⁶³. ושם¹⁶⁴: 'רברי חכמים כיון שיצאו מפייהם, הרי הם נקלטים באזניהם של שומעיהם ונקבעים בכתביהם. ונמצאים מופקעים מקניינם הפרטי של אומריהם ונכנסים לאוצר הכלל. וכל הגדול מחבירו חלקו ככלל גדול הימנו. וכך דרכה של לשון. כך הוא במקרא, שנביאים משמשים במליצות של דברי התורה ושל נביאים קודמים להם. וכך בספרות התנאים והאמוראים. כך הוא אצל המפרשים, בין מפרשי המקרא ובין מפרשי התלמוד. כיוצא בו אף בספרות המחקר'¹⁶⁵. ולהלן הוא מוסיף¹⁶⁶: 'אלא הוא הדבר אשר דברנו: דברי הקדמונים היו שגורים כפייהם, ואפשר שלא מרעת ושלא ככוונה נשתלבו רבניהם לתוך דברי מאוחרים מהם. ודברו בלשונם כשם שדברו בלשון המקרא וחז"ל'¹⁶⁷.

¹⁶³ בלשון קודמים, ירושלים תשכ"ה.

¹⁶⁴ שם, כראש פרק ראשון.

¹⁶⁵ וראה הערות, שם.

¹⁶⁶ בסוף פרק שני, עמ' 53.

¹⁶⁷ וראה: ש' אברמסון, 'ארבעה פרקים בעניין הרמב"ם', סיני ע (תשל"ב), עמ' כה; ועיין עוד: "טברסקי (I. Twersky): (1962), p. 94-95: Rabad of Posquieres; וראה למעלה, הערות 156, 157. על גניבות ספרותיות בתחום השירה והפיוט, ראה: לאנדסהוט, עמ' ריב-ריג; א"מ הברמן, על 'גונבי השיר', אורלוגין 5 (1952), עמ' 299-304 (ושם בהערה בעמ' 300; ועתה בספרו עיונים בשירה וכפיוט של ימי הביניים, ירושלים תשל"ב, עמ' 74-85); ש' אברמסון, בלשון קודמים; לשם, עמ' 401-407; נ' בן-מנחם, כשערי ספר, ירושלים תשכ"ז, עמ' 175: עם מתקשטים בנוצות זרים; ד' פגיס, 'על מושג המקוריות בשירה העברית מתקופת ספרד', PAJR 37 (1969), עמ' 31-51; וראה מה שציין א' גרינבאום, 'רב שמואל בן חפני גאון מקור לרבינו בחיי על התורה', ארשת ה (תשל"ב), עמ' 7, הערה 4, ובמבוא לספרו: פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון, ירושלים תשל"ט, עמ' 51, הערה 42.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

שרשרת של מוסרי דברים

יש שאדם שומע דברים לא מפי בעל הדבר, אלא מפיהם של אחרים, היינו שישנה שרשרת של מוסרי דברים. מהי החובה כאן? האם מספיק שיצוין שמו של המקור הראשון, שהוא בעל הדבר, בלי שיוזכר מי העביר את הידיעה? או שמא חובה היא להזכיר אף את שמו של המוסר?

בעניין זה אנו מוצאים גישות שונות בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי. משני המקורות משמע, שאין חובה להזכיר את כל מוסרי הדברים זה מפי זה. אולם נחלקו בשאלה, את מי חייבים להזכיר. שיטת התלמוד הבבלי היא, שיש להזכיר את הראשון ואת האחרון, ואילו את האמצעיים אין חובה להזכיר¹⁶⁸: 'שמע מינה כל שמעתתא דמתאמרה בבי תלתא, קדמאי ובתראי אמרינן, מציעאי לא אמרינן [=שמע ממנה שכל שמרעה הנאמרת בשלושה, את הראשונים ואת האחרונים אנו אומרים, ואת האמצעיים אין אנו אומרים]'. ולכך הגמרא מביאה ראיה משמועה, שנזכרו בה מוסריה עד למשה מסיני, אבל נשמטו שמותיהם של יהושע וכלב שמסרו מפי משה לנביאים: 'אמר רב נחמן בר יצחק, אף אנן נמי תנינא [=אף אנו שנינו]: אמר נחום הבלר, כך מקובלני מרבי מיאשא, שקבל מאבא, שקבל מן הזוגות, שקבלו מן הנביאים הלכה למשה מסיני, בזורע שבת וחרדל בשנים ושלושה מקומות שנותן פאה מכל אחד ואחד; ואילו יהושע וכלב לא קחשיב, ש"מ [=שמע מינה]¹⁶⁹. ובפירוש המיוחס לרש"י שם, ד"ה ואילו יהושע וכלב: 'זמן הנביאים ואילך קחשיב כולהו כחדא, מפני שהיו מבית שני ואילך'.

ואילו מדברי התלמוד הירושלמי אנו שומעים, שניתנת הברירה בין ציון שמו של הראשון לבין ציון שמו של האחרון¹⁷⁰: 'ר' חזקיה ר' ידמיה ר' חייא בשם רבי יוחנן: אם יכול את [=אתה] לשלשל את השמועה עד משה שלשלה, ואם לאו – תפוש או ראשון ראשון או אחרון אחרון'¹⁷¹.

¹⁶⁸ נזיר נו ע"ב.

¹⁶⁹ והשווה לשון התנחומא, המובא להלן, הערה 171.

¹⁷⁰ ירושלמי, שבת פ"א ה"ב (דף ו ע"ב בדפוס וילנא).

¹⁷¹ אמנם נעשו ניסיונות ליישב את הסתירה שבין הבבלי והירושלמי. עיין: פני משה, לירושלמי שם, בגירסת קרבן העדה, שם, וב'כרכי יוסף' לחיר"א, יורה דעה, סימן

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

ההלכה שיש להזכיר את המקור האחרון חזרה ונידונה במאות השנים האחרונות אגב בחינתה לאור התמורה שחלה בדרכי העברת המידע. בעוד שההלכות בתקופת התלמוד נקבעו בתקופה שרברים בעל פה נמסרו בה איש מפי איש, הרי לאחר מכן, משהועלו ההלכות על הכתב – ובתקופה המאוחרת אף בדפוס – נשאלה השאלה, אם אמנם עריין בתקופה החובה לציין את המקור האחרון. שהרי אפשר לראות את הדברים במישרין במקור הראשון. ובעוד בעבר המוסר האחרון הוא שהמשיך את השלשלת, הרי כיום אף בלא האחרון ניתן לדעת את דברי הראשון מתוך כתביו. אמנם האחרון הוא שגילה, שהראשון מדבר על דבר מסוים בכתביו, ואולי אף ציין במפורש, היכן הראשון מרבר על כך. ברם, האם גם על כך חובה לומר דבר בשם אומרו? האם יש לציין, שפלוני הוא שציין למקור מסוים? שאלה זו אינה חופשית ממחלוקת, ורעות שונות יש בזה.

התדיינות מעניינת אנו מוצאים בנושא זה בדברי ריבנות שהיו בין ר' יעקב שאלתיאל ניניו, בשעה שבא בטרוניה עם ר' חיים פאלאג'י. תלונותו

רמב, אות כז; ברם, ראה: ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 20–21, על הגהתו של בעל 'קרבן העדה' שלא תיתכן, כי כגרסתנו בן הוא גם במקורות נוספים ואי אפשר לשבש את כל הספרים. וכן ברור לדבריו שבארץ ישראל הייתה מסורת אחרת בנידון זה מזו שבכבל.

וראה: 'עין זוכר' לחיד"א, מערכת כ, אות ו, שאפשר שהצורך להזכיר את הראשון ואת האחרון הוא דווקא בשמועה שנאמרה בשם שלושה, ואילו אם היו שניים, אין חיוב אלא הראשון, אלא שהוא אומר על כך שהסבר זה הוא החוק. ולהלן הוא מציע פירוש, לפיו הזכרת הראשון והאחרון, האמורה במסכת נזיר, אינה חיוב אלא מנהג טוב, וראה: משק ביתי, מערכת כ, אות רלה.

ועיין מדרש תנחומא, פרשת במדבר, אות כב (אות כז במהדורת באבער): 'וצריך אדם כשהוא שומע דבר לומר אותו בשם אומרו אפילו משלישי של הלכה, ששנו רבותינו: אמר ר' תנחום הבלר: מקובל אני מר' מייאשא, שקיבל מאבא, שקיבלו מן הזוגות, שקיבלו מן הזקנים, הלכה למשה מסיני' (על פי מהדורת באבער). ועיין פירוש עץ יוסף, שם: 'אמר ר' תנחום הבלר... שכ"ה במשנה פ"ב דפאה, ומזה למדנו שצ"ל השמועה בשם אומרו עד השלישי'. ובחיבור 'מר קשישא', לבעל 'חנות יאיר': 'ובקונטרסים הארכנו נגד מדרש הנ"ל. ובגיטין כו ע"ב אמרו עד קבלה חמשתית, ובחולין צח ע"א עד ששית ובגדרים (ה) [ח] ע"ב עוד יותר'. וראה למעלה, הערה 18.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

היא, שהביא ר"ח פאלאג' בספרו את פירושו של בעל 'מפעלות אלהים' על מ"ב מסעות שהיו לישראל במדבר, ולא ציין, שהשתמש בהעתקת הפירוש שנעשה על ידו. וזהו תורף תלונתו¹⁷²: 'למורעי אני צריך איך בהיותי בעי"ת [=בעיר תהלה] אומיר יע"א [=יכוון עירו אמן], מזה כמה שנים למעלה מעשרה אני גיליתי להם רז זה של המ"ב מסעות, יען שספר מ"א [=מפעלות אלהים] אינו נמצא שם, ואפי' אצלי לא היה ויגעתי להוציאו לאורה כנז"ל וכתבתי ב' וג' ונתתי לרבני העיר הי"ו [=ה' ישמרם ויחיים] והן עתה ראיתי ספר קטן זה שמו "עתרת החיים"¹⁷³ הנ"מ [=הנדפס מחדש] להרב כמוהר"ח פאלאג' נר"ו [=נטריה רחמנא ופרקיה] שהדפיס אותם כלשון הזה אות באות תי' בתי' [=תיבה בתיבה]¹⁷⁴ ולא הזכיר אותי. וכדי שלא יחשבו העולם שאני העתקתי אותו מספרו יען שהלשון הוא אחד, לכן באתי להודיע שהדבר הוא להפך וממני יצאו הדברים. ועיין להרב "שדה הארץ" דקכ"ז [=דף קכז]¹⁷⁵, שכ' משם חז"ל דמלכר דצ"ל [=דצריך לומר] הדבר בשם מי שאמרו, צ"ל ג"כ בשם מי ששמע אותו ענין ממנו, ויאמר פ' [=פלוני] בשם פ' אמר וכו'.

ברם ר' חיים פאלאג' דוחה את טענת ר' יעקב שאלתיאל ניניו בשתיים: עניינית ועובדתית. האחת – אין צורך להזכיר בכגון זה. ושנית – הוא לא השתמש בהעתקתו של ר' יעקב ניניו.

לאחר שר' חיים פאלאג' מציין לכמה מקורות המדברים בחשיבות אמירת דבר בשם אומרו, הוא מדמה את נדוננו למשאל ספר, שוודאי אין

¹⁷² אמת ליעקב, ליוורנו תר"ג, בקונטרס שפת אמת, קבד ע"ב.

¹⁷³ עתרת החיים, שאלוניקי תר"א.

¹⁷⁴ ראה שם, נא ע"א.

¹⁷⁵ שדה הארץ, חלק א, שאלוניקי תקמ"ג, פרשת תרומה, דף קכז, סוף טור ב – ראש טור ג: 'ואמרו רז"ל, כי צריך לומר דבר בשם מי שאמרו, צריך ג"כ לומר בשם מי ששמע אותו הענין ממנו ר' פלוני בשם ר' פלוני. ושם הוא מסביר על פי דבריו את מאמר הזוהר בפרשת ויחי, דף ריז ע"ב, כמה ששאל ר' יצחק מר' יהודה. ועל דבריו של שדה הארץ בשם 'רז"ל', ראה: משק ביתי, מערכת כ, אות רלה: 'ודברי רז"ל הללו שהביא ה' [=הרב] "כי מלכד" כו', כנז"ל [=כנזכר לעיל], לא הראה לנו איה מקום ככרון מצאתי סעד לזה ממ"ש [=ממה שכתוב] בחולין דק"ד [=דף קד] ע"ב ע"ש...'

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

צורך להזכיר את שם הבעלים שהשאיל את הספר¹⁷⁶: 'ונראה פשוט, דוהו דוקא בשומע מפי השמועה, אבל אם שאל ספר מודפס מחכירו וראה בו דבר חידוש אין חיוב כלל כשכותב אותו חירוש מאותו ס' [=ספר] שצריך להזכיר בעל הספר אצל מי היה ספר זה שנתנו לו כשאלה או אפילו כמתנה, והוא רכר שלא היה ולא יהיה ולא ימצא בשום ספר מלתא כדנא'. ומכאן לתלונתו של ר' יעקב ניניו: 'ולא היה צריך הכתוב לאומרו, כי הוא דבר פשוט וברור לכל, והוצרכתי לכותבו, לפי שראיתי כס' נדפס מחדש "אמת ליעקב"... וזה לשונו¹⁷⁷...'. וכאן תשובתו: 'ואנכי הרואה כי במקום שעמד לא ישב, כי לו יהי שספר "מפעלות אלקים" היה בידו ולא היה נמצא בעיר ס' זה ביד אחר, מי שמע כזאת מי ראה כאלה שצריך להזכיר למי שהספר זה בידו, ואפי' שהוא העתיק מהספר הזה – ישלם ה' פעלו, אם לא העתיק בשכר כ"א [=כי אם] בחינם; אבל להזכיר למעתיק, ממה שראה בספר מודפס לא ראיתי כהנה מי שכתב כן, כי הוא בא לרדותינו בתוך בתינו כי הייתי צריך להזכירו¹⁷⁸.

שאלתנו שימשה נושא בדברים המובאים בסוף ספר 'מחנה חיים' לר' חיים סופר¹⁷⁹. הכותב אומר, ש'הדבר צריך בירור, כי הוא דין חדש אשר ידעתי בעצמי שלא הייתי נזהר בו, ואבקש מכל בן תורה לברר לי הדבר'. הכותב מבקש להביא ראיה מדברי התנחומא, שחובה היא לומר דבר בשם אומרו, אף כשהלה לא חידש משלו אלא אומר דברים הכתובים בספרים: 'נלע"ד [=נראה לעניות דעתי] לפשוט מדברי תנחומא פ' במדבר

¹⁷⁶ גנזי חיים, איזמיר תרל"א, מערכת אלף, אות כא. על ר' חיים פאלאג'י, ראה למעלה, הערה 100.

¹⁷⁷ וכאן מובאים דבריו של ר"י ניניו – ראה למעלה, ליד ציון הערה 61.
¹⁷⁸ ולהלן מוכיח ר"ח פאלאג'י, כי לא השתמש כלל בהעתקתו של ר"י ניניו, אלא מן המקור – מן הספר 'מפעלות אלקים' שהיה בבית מדרשו של הרב המג"ן בע"ס [=הרב משה גלנטי בעל ספר] 'הר המר'. והוא מביא הוכחות שהשתמש בספר זה עוד לפני שהביא ר"י ניניו את העתקותיו.

¹⁷⁹ בסוף חלק ב, על אבן העזר: 'מצאתי אגרת ישן נושן מאחי הרב המה"ג [=המאור הגדול] הצדיק ר' יעקב שלום ז"ל וראיתי שטוב להדפיסו...'. בדפוס ירושלים תשכ"ט (בסוף כרך ד) נשמטו מלים אלה, המייחסות את הדברים לר' יעקב שלום.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

וז"ל: אר"ת (= אמר ר' תנחום) הלבנר... כי דל הוא, עכ"ל¹⁸⁰. ונפלאה בעיני תיבות "דבר משל תורה"... וגם המחדש חידושים ראורייטא לא נקרא "דל", שהוא עשיר... אבל אפילו אם אחד גילה לו דבר משל תורה הכתובה בספרן של הראשונים ואחרונים ופוסקים, א"כ האיש הנ"ל הוא איש "דל" בעצמו, שלא חידש מדעתו ומשכלו מאומה, ואעפ"כ קיבל ר"ת הלבנר¹⁸¹ מר' מיאשא, שקבל מן הזקנים אם לא מזכיר שלמד הסברא או החקירה או הדין מפי האיש ההוא... הוא עובר על "לא תגזול דל"¹⁸². על הדיוקים המובאים 'במחנה חיים', שיש צורך להזכיר לא רק את המקור הראשון, אלא גם את מי שגילה לו את המקור, משיב ר' יהודה גרשון, אב"ד ליסיעץ¹⁸³. ראשית, הוא מסתייע במנהגו של עולם: 'ששום גדול וצדיק אינו נזהר בזה, אם רואה בעצמו הסברא או הדין בספר, להזכיר אח"כ מי שגילה לו ששם נמצא הדין או הסברא, ומי לנו גדול מעדותו של המחבר "מחנה חיים" עצמו¹⁸⁴, שהוא גאון וצדיק, תלמידו של הגאון האמיתי בעל "חתם סופר" זצ"ל, ומעיד על עצמו שלא נזהר בזה'. ועל דקדוקיו של 'מחנה חיים' מלשון המדרש סבור מחברנו, כי הוא 'דקדוק קלוש'. והוא מבחין בין מידת חסידות לשורת הדין: 'ומה שמדקדק מהא דמצינו בגמרא ובמדרשים דהזכירו גם שמות התנאים שאמרו הדבר בשם תנאים אחרים, י"ל דהוא מילי דחסידות, משום דאמרי' בפרקי אבות פרק ששי, ש"כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם", אבל איסורא ליכא, וכמו דמצינו כמה דברים שהתנאים הקדושים היו נזהרים אף בדבר דליכא שום קפידא רק חסידות יתירא'. ודעתו, שהוא רשאי לומר הדבר תיכף בשם ראובן, ושלא להזכיר כלל שם שמעון ששמע ממנו, וכזה אינו מתלבש בטלית שאינו שלו, וגם אינו עובר על לאו ד"אל תגזול דל", כי לאו תורה רשמעון הוא'. אמנם המחבר

¹⁸⁰ ראה למעלה, הערה 171, לשון התנחומא.

¹⁸¹ ועיין בשו"ת שמן ששון, המוזכר להלן, שכבר העיר, שדברים אלה אינם מר' תנחום הלבנר – ראה למעלה, הערה 171.

¹⁸² וראה שו"ת מחנה חיים, חלק ג, או"ח סימן יא, בעניין אמירת דבר בשם אדם שאינו הגון (ראה למעלה, הערה 130).

¹⁸³ מחנה יהודה, לעמבערג תר"ם, סימן ה.

¹⁸⁴ ראה בהערה 179, שדברים אלה אינם משל בעל 'מחנה חיים'.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

מבחינן בין אם השומע בורק בעצמו את המקור אם לאו: כאשר אדם אינו שומע את הרבך מן המקור ואינו בורק את המקור עצמו, אלא שהוא מסתמך על פלוני שאמר לו שכך הוא במקור, יש לציין את בעל השמועה שציין לו את המקור (אלא שהוא מסופק, אם יש להבחין בין אם נאמר לו כן בעל פה, או שראה את ציון המקור בספר, שאז אין צריך להזכיר את הספר). אף ר' בנימין דוד לוי¹⁸⁵ מביא את הדברים שב'מחנה חיים', ומסקנתו היא, שאין חיוב להזכיר את שמו של מי שהודיע לו על חידושו של הראשון: 'נמצא הדין מבואר בגמרא מפורש, דאין צריך להזכיר רק הראשון שחידש הדבר והאחרון ששמע מפיו, וכל זה בזמן הגמרא, שבלעדו לא היה יורע הרין שלמרו בע"פ, אבל כהיום אשר הכל בדפוס, וכל הרוצה לראות וללמוד יכול בעצמו לראות וללמוד, אין סברא שכשיאמר לו אחד איזה סברא מאיזה ספר, שיזכיר לו שמו'.

על הספק שב'מחנה חיים' דן¹⁸⁶ גם ר' גרשון ליטש סג"ל ראזענבוים, אב"ד טאלליא¹⁸⁷. הוא מביא את ראייתו של ר' נפתלי שרייבר, דיין בק"ק קלינווארדיין, שמסתייע מן הגמרא בפסחים קר ע"ב. ברם, המחבר דוחה ראייה זו בטענה, שאין משם ראייה אלא שאם מזכירים את שם האומר שפתותיו דובכות בקבר, ולא שאם אין אומרים בשמו הריהו עובר על לאו של 'לא תגזול דל'. ורעתו של ר' גרשון ראזענבוים אף היא, שאין חובה להזכיר את שמו של האומר בשם אחר. והוא מסתייע מן התלמוד בבבורות לא ע"ב וביבמות צו ע"ב, ולדעתו, ההקפדה בשני מקומות אלו הייתה רק בשל כך שפתותיו דובכות בקבר, ולא משום שיש בדבר 'אל תגזול דל' וכו'. ולכן יש לאדם להקפיד רק על תלמידו, אבל אדם אחר אינו צריך לדקדק בזה לזכות איש שיהיו שפתותיו דובכות¹⁸⁸.

¹⁸⁵ שו"ת שמן ששון, ווארשא תרס"ה, סימן ה.

¹⁸⁶ שו"ת משיב דברים, חלק א, או"ח (יצא לאור על ידי בנו ר' מאזעס חיים ליטש סג"ל ראזענבוים), סימן קמו.

¹⁸⁷ נפטר בשנת חרס"א (1901).

¹⁸⁸ אמנם בסוף דבריו הוא אומר: 'וגוף ספיקא דמ"ח [=ד"מחנה חיים] מבואר בחולין דף קר ע"ב, דמחרין הא קמ"ל [=קא משמע לן = משמענו] מאן ת"ק [=תנא קמא] ר' יוסי כל האומר דבר בשם אומר מביא גאולה לעולם, עיי"ש. וע"ע [=ועייין עוד] נזיר נו ע"ב: ש"מ כל שמעחא דמתאמר... עיי"ש וחבין'.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

מדבריו של ר' שלמה קלוגר¹⁸⁹ אנו שומעים, שלדעתו חובה לומר דברים המובאים בספר בשם ספר אחר בשם אומרם¹⁹⁰, אלא שבשלשלת של מוסרים אין צריך להביא את האמצעיים: 'אם איזה אחרון מביא דברי ספר הקודם לו, שהביא בשם הקדמונים, אין צריך להזכיר אחר כך רק האחרון והראשון ולא האמצעיים'.

המחדש דבר שכבר קדמוהו

שאלה אחרת היא, כשחידש אדם דבר מעצמו, וכבר קדמו אחר, האם חובה היא לומר בשמו של המחדש הראשון ולא בשם המחדש השני? האם החובה היא כלפי הממציא הראשון, או שמא כיוון שחידש השני באופן עצמאי, בלא תלות בראשון, החובה היא גם כלפי השני?

מדבריו של ר' חיים שמואל בירנבוים (חתנו של ר' עקיבא איגר), ניתן ללמוד, שהחובה היא רק כלפי הראשון, שכך הוא כותב באחת מתשובותיו¹⁹¹: 'ומה שכתבת לשמחני בזה שמצאת לי תנא דמסייע בעיקר תירוצי הנ"ל, והוא הרב הגאון בעל שאגת אריה ז"ל, אמינא [=אני אומר] לך בזה, לא מעוקצך ולא מדוכשך. דאף כי מדרך המחברים לברך ברכת הנהנין לכשירדע להם שכוונו לדעת הגדול. אולם לא כן אנכי עמדי. ונהפוך הוא, כי אני מצטער על זה על אברך שלל רב. כי מה יסכן לגבד כמוני ברבי תורתו במילי מעליותא שהעלה כמצורתו, אם לא יתאמרו משמי' בבי מדרשא, בשכבר קדמוהו אחרים, ושפתי זדים ידובבו בקבר. ותקראנה אותי כאלה לאין מספר. ואשר לא גזלתי אשיבה במפח נפש, למי אשר זכה בעמלי תחלה, ואנכי לא ידעתי'.

ושמא כוונתו לכך, שכיוון שהוא מוצא שקדמו אחר, שוב אינו מפרסם דבר זה בשם עצמו ('ואשר לא גזלתי אשיבה במפח נפש'). ולכן אין אומרים דבר זה בשמו, אלא בשם המחדש הראשון. ויש מי שמבקש להבחין בעניין זה בין מי שמחדש בדברי תורה לבין מי שמחדש ב'דבר הרשות', שאם אדם מחדש דבר בדברי תורה, ולאחר

¹⁸⁹ ראה עליו למעלה, הערה 115.

¹⁹⁰ חכמת שלמה, לשר"ע או"ח, סימן קנו, סעיף א.

¹⁹¹ רחש לבב, סימן כ, בסופו.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

מכך מוצא שכבר קדמו אחר – אין עליו לאמרו בשם מי שקדם לו. ואילו אם חידש בדבר הרשות, עליו לאמרו בשם מי שקדמו¹⁹².
וכעניין אמירת דבר שאינו של תורה ראה דכריו של ר' יחיאל (מיכל) כד' ידידיה מארפטשוק, בספרו 'מנחה חדשה'¹⁹³ על פרקי אבות, בדבר גודל מעלת האומר דבר בשם אומרו, ועונשו של מי שמכסה עצמו בטלית שאינה שלו. ועל הראיה מאסתר הוא אומר: 'ואף על פי שאין כאן ראיה ברורה, מ"מ למדנו שעל ידי שתלתה אסתר הגדולה כבעליו ואמרה בשם מרדכי, שמתוך כך נתגלגל הדבר ובא לידי גאולה... שמע מינה, שאפילו במילי דעלמא צריך לומר דבר בשם אומרו, ובא מכח זה הגאולה וב"ש בד"ת שצריך לאמרו בשם אומרו, ולא ילביש עצמו בטלית שאינו שלו ולומר בשם עצמו או בשם איש אחרינא [=אחר] שלא שמע ממנו'.

לאחר מות האומר

החובה לומר דבר בשם אומרו אינה פוסקת עם מיתת האומר. אדרבה, נאמר בתלמוד, במסכת יבמות, כי קפידת החכמים היא, שלאחר פטירתם ייאמרו דבריהם בשמם: 'דאמר'¹⁹⁴ רב יהודה אמר רב: מאי דכתיב: "אגורה באהלך עולמים" (תהלים סא, ה), וכי אפשר לו לאדם לגור בשני עולמים? אלא אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: "רבוננו של עולם, יהי רצון שיאמרו דבר שמועה מפיו בעולם הזה"¹⁹⁵.

וכבר הבאנו ממסכת יבמות¹⁹⁶: 'דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי'¹⁹⁷: "כל תלמיד חכם שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם הזה,

¹⁹² עיין שו"ת תפארת זיו, לר' זאב טורבאוויץ, אב"ד קראז (ווארשא תרנ"ז), בפתחה, ובסימן כ (הובא בשדה חמד, פאת השדה, כללים, מערכת א, אות קמג (כרך ד, עמ' אלף תקמא, בהוצאת קה"ת). ועיין שדה חמד, שירי הפאה, מערכת א, אות לה, ד"ה אומר.

¹⁹³ 'מנחה חדשה' על אבות פרק ו. וכן ראה שם, בסוף ספרו, בדבר תובת הדיוק בשמות בעלי השמועה.

¹⁹⁴ יבמות צו ע"ב – צז ע"א.

¹⁹⁵ וכן עיין בכורות לא ע"ב.

¹⁹⁶ יבמות צז ע"א.

¹⁹⁷ ראה הערה 40.

פרק שני: 'גניבת דברים' והחובה לומר דבר בשם אומרו

שפתותיו דובכות בקבר", ומפרש רש"י, שם¹⁹⁸: דובכות – 'נעות'¹⁹⁹. על דבר השפתיים ראה הסברו של ר' עזריאל הילדסהיימר²⁰⁰: 'שהשפתיים אינן רק אמצעים שבין המחשבה לעולם, דהיינו הדרך אשר בו, יודרך המחשבה לאנשיית והמחשבה היא רוחניית והדיבור הוא הממציא לגשמי'. וא"כ מי שיאמר דבר חכם שמת א"כ הוא במקום שפתותיו, לפי שהוא כמעט כמו שפתותיו של איש זה.

מדברים אלה עולה, כי זכותו של המחבר להזכרת שמו על יצירתו קיימת אף לאחר מותו. יתר על כן, לאחר מותו אין המחבר יכול למחול למי שנמנע מלהזכיר את שמו. וכך מודגש הדבר בזיכרונות שבסוף ספר 'שירי לב'²⁰¹: 'ומסוגיא הנ"ל מוכח דחיוב זה איתיה גם לאחר מיתה, ואם אירע כן אחר מיתה ליכא מאן דמחיל ליה'.

אמנם יש לדון בשאלה, מה בכך שאין מזכירים את שמו של המחבר על דבריו? והרי כלפי שמים הדבר גלוי מיהו בעל הרבר. לשאלה זו נזקק ר' מאיר אייזנשטט²⁰², בהקדמה לספרו 'פנים מאירות', כשהוא בוחן אם יפה הדבר שנוהגים מחברים מחמת ענוותנותם שמעלימים את שמם מן החיבור. והוא מסיק, שכיוון שהדבר גלוי לשמים מיהו המחבר, הרי ששפתותיו דובכות בקבר. והוא מסביר, שמי שהקפיד על שלא הזכירו את שמו, הקפיד, מחמת שהעלמת שמו עלולה לגרום שלא יקבלו את הדברים להלכה, כיוון שלא ירעו מיהו בעל ההלכה.

ולפי דברים אלה, שוב יש לשאול מה בדבר 'זכות' המת בהזכרת שמו, כיוון ש'שפתותיו דובכות בקבר', אף אם אין מזכירים את שמו על דבריו. וכאן יש לבחון את היסודות האחרים של החובה לומר דבר בשם אומרו. לכאורה, אם היסוד הוא בדיני גזל, הרי כיוון שמת, אין גוזלים את

¹⁹⁸ יבמות צז ע"א, ד"ה דובכות.

¹⁹⁹ ובכורות לא ע"ב, פירש רש"י, בד"ה דובכות: 'נעות, והנאה הוא לו שרומה כתי'. וראה: שו"ת בנימין זאב, סימן רמט.

²⁰⁰ שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר, על אבן העזר-חור"מ, סימן רנח (הספדים), עמ' תמב.

²⁰¹ ראה הערה 76.

²⁰² רבה של קהילת אייזנשטט; ת"ל-תק"ד (1670-1744).

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

המת. אלא שכיוון שמדובר בערך רוחני, שאלה היא האם האישיות, נושאת הזכות, פסקה, או שיש לה המשך אף לאחר המוות?²⁰³
ר' מרדכי יעקב ברייש, מחכמי זמננו, דן בזה, ומסיק²⁰³, ש'לענין הלאו ד"אל תגזול דל", ו"לא תשיג", דגזול ממנו הכבוד שלו, דשייך באדם אף לאחר מיתתו – וכידוע לענין אביו דמצוה לכבדו אף לאחד מיתתו, הרי די ש כיבוד לאדם אף לאחר מיתתו²⁰⁴ – ודיני אבלות, וכמה דינים הנאמרים בזה יוכיח – וכשאדם אחד חידש דבר תורה, ובא אחר ואמרה משמיה דנפשיה מבלי להזכיר מבטן מי תורה זו יוצאת, גזול ממנו כבודו, ועובר על הלאו "אל תגזול דל" ו"לא תשיג"^{205, 206}.

²⁰³ שו"ת חלקת יעקב, חלק ב, סימן סו, אות ג.

²⁰⁴ ובספר 'המדרש כהלכה' לר' ישראל בארי, כי אר, שדרשו חז"ל את הפסוק 'אל תגזול דל' כמי שאינו אומר דבר בשם אומרו, משום שאדם לאחר מותו הריהו 'דל', 'זמה שייך לגזול ממנו לאחר מותו, ובע"כ [=ובעל כורחך] המדובר הוא בדברי תורה, שגזולים ממנו ולא אומרים בשמרו' (עמ' רסד).

²⁰⁵ ואף בדברי אגדה וכיוצא בזה, הוא סבור שחלים אותם כללים, שאין להבחין בין דברי הלכה לדברי אגדה, שכולם ניתנו מרועה אחד. והוא מסתמך על שו"ת 'נודע ביהודה', חלק יו"ד, סימן קסא, ועל דברי רש"י בפרשת וישלח (בראשית לג, ד), ש'הלכה היא, כידוע שעשו שונא ליעקב', 'הרי שלפעמים גם דברי אגדה נקראין הלכה'. מאידך גיסא, ראה דעתו של ר' ישראל בארי, 'המדרש כהלכה', עמ' רסו, שבפירוש במקרא או במדרשי פסוקים אינו חייב לומר בשם אומרו, משום שאין זו תורה דיליה, אלא תורת ה'. ויש לפקפק בדבריו.

וראה עוד שם, בעמ' רסח-רע, בירורים נוספים בגדרי החובה לומר דבר בשם אומרו (מי ששמע ממין או מומר; מי שיש לו חלק בשמועה – אם שפתותיו דוכבות בקבר; אישה או קטן – אם חייבים לומר בשמם? אם אינו יודע מי האומר – האם חייב לומר שאינו שלו?).

²⁰⁶ וראה להלן, פרק שישי, ליד ציון הערה 5.

גניבת דברי תורה

‘המתגנב מאחר חבירו’

גניבה של דברי תורה שימשה נושא לדיון מיוחד. כאן עולה השאלה, באיזו מידה שיקול בדבר ערך לימוד התורה, יש בו כדי להתיר דברים האסורים בדרך כלל.

האם מותר לו לאדם ללמוד תורתו של אחר בלא קבלת רשותו ממנו? לכאורה ניתן להשיב על שאלה זו מן המעשה בהילל הזקן¹: ‘אמר עלי, על הלל הזקן, שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיק, חציו היה נותן לשומר בית המדרש וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להכנס. עלה ונתלה וישב על פי ארוכה כדי שישמע דברי אלקים חיים מפי שמעיה ואבטליון. אמדו: אותו היום ערב שבת היה, ותקופת טבת היתה, וידר שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר, אמר לו שמעיה לאבטליון: “אחי, בכל יום הבית מאיר, והיום אפל, שמא יום המעונן הוא?”. הציצו עיניהן, ראו דמות אדם בארוכה. עלו ומצאו עליו דום שלוש אמות שלג. פרקוהו והרחיצוהו וסכוהו והושיבוהו כנגד המדורה. אמרו: “ראוי זה לחלל עליו את השבת”’. ברם, אין הוכחה ממעשה זה, שמעשהו של הלל היה שלא כדשות. הרי השומר דרש תשלום בעד כניסה לבית המדרש, ולא בעד הקשבה לדברי תורה דרך הארוכה.

כיסוד לדיונים בשאלה זו שימשו דברי התוספתא, בכא קמא. נמנים שם² שבעה סוגים של גנבים, ולאחר מכן התוספתא ממשיכה ואמרת³:

¹ יומא לה ע"ב.

² תוספתא בכא קמא ז, ג (ח כמהדורת צוקרמאנדל).

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

אבל המתגנב מאחר חכירו הולך ושונה פירקו, אף על פי שנקרא "גנב" – זוכה לעצמו, שנאמר: "לא יכוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב" (משלי ו, ל). ולא זו אף זו: 'סוף שמתמנה פרנס על הציבור, ומזכה את הרבים, ומשלם כל מה שבירו, שנאמר: "ונמצא – ישלם שבעתיים, את כל הון ביתו יתן" (משלי ו, לא); אין "שבעתיים" אלא רברי תורה...'⁴. פירושה של תוספתא זו אינו נקי מספקות. יש שרצו לומר, שמרוכר כאן בארם המתגנב מאחרי חברו להקשיב לרברי תורתו. אולם אחרים – המסתמכים על מקבילה לרברי התוספתא – מבקשים לומר, שאין מרוכר כאן כלל בהקשבה בדרך גניבה, אלא במי שמתחמק מחברו כדי ללכת ללמוד תורה, שזה לשון המכילתא⁵: 'אבל המתגנב מאחר חכירו והלך לשנות ברברי תורה, אף על פי שנקרא "גנב" – הרי זה זכה לעצמו...'⁶.

³ תוספתא, שם (יג במהדורת צוקרמאנדל).

⁴ והשווה ספר חסידים, מהדורת מרגליות, סימן קנה: 'ואם גנבת תורה, תעמוד לך'.

⁵ משפטים, פרשה יג; עמ' 295 במהדורת האראוויטץ-רבין.

⁶ וראה בהערות למכילתא, מהדורת האראוויטץ-רבין, המביא את פירושו של זית רענן' (לבעל 'מגן אברהם', ויניציה תק"ג; פרשת משפטים, כה ע"ב), שאין מדובר כאן באדם שאינו אומר דבר בשם אומרו, אלא שהחבר אינו רוצה ללמוד עמו בחנם והוא מתגנב אחורי הגדר לשמוע דברי תורה. ועל כך הוא מוסיף: 'ויותר נראה דר"ל [=דרוצה לומר], שאינו רוצה לילך עם חכירו, וכדי שלא יפציר בו חברו הוא אומר שאין לו פנאי, ובאמת אינו כך, אלא הולך ושונה פרקו...'. ועיין תוספתא ראשונים, לר"ש ליברמן, לתוספתא שם, ש"כ, כנראה, פירש רש"י כמשלי ו, לה, שכתב: ורבותינו דרשו "לא יכוזו לגנב", זה המתגנב מאחר חכירו והולך לבית המדרש ועוסק בתורה, ונמצא ישלם שבעתיים'. וראה דבריו של ר' רפאל גארדאן, המוכאים ב'שערי תורה', חלק ב (וארשא תרס"ז), קונטרס א, אות ד, שציין לפירוש רש"י ולפירושו המתקבל מכך.

והשווה דברי הרמב"ם בסוף איגרת השמד: 'וכן אין ראוי להרתיק מחללי שבתות ולמאוס אותם, אלא לקרבם ולזרזם לעשיית המצוות, וכבר פירשו רבותינו ז"ל, שהפרשע אם פשע ברצונו, וכשיבוא לבית הכנסת להתפלל, מקבלים אותו, ואין נוהגים בו מנהג בזיון, וסמכו על זה מדברי שלמה שאמר: "לא יכוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב" – אל יכוזו לפושעי ישראל, שהם באים בסתר לגנוב מצוות'. ואם כוונת הרמב"ם לתוספתא שלנו (וכפי שציין ר"י קאפח במהדורתו, איגרות הרמב"ם, עמ' קכ), הרי שאף הוא פירש את התוספתא במתגנב בסתר ללמוד תורה לעצמו, ולא בגונב דברים מאחרים.

ואם נפרש את התוספתא כמי שמתחמק מחברו – אין כל שייכות לתוספתא זו לענייננו. אמנם, כפי שנראה, ניסו במרוצת הרורות להסיק מסקנות אחדות מתוספתא זו; יש מהן שנתקבלו, ויש מהן שנדחו מחוסר יסוד.

השובת הרי"ף

מעשה בא לפני הרי"ף, ר' יצחק אלפסי⁷, באחד ש'גנב⁸ ספרי פירושים לחכירו, וכשחבצו ממנו, נשבע שבועה חמורה שלא יחזירם עד שיעתיק אותם, ויש מי שהורה שמותר לגנבן. הרי"ף דחה בתשובתו את הוראת ההיתר, ואף קבע שעבר הגונב עבירה של גניבה, אף לא קיים מצוה של לימוד תורה, משום שזו 'מצוה הבאה בעבירה', ואלה דבריו: 'הגונב והמורה כלם טועין, ושלא כדין עשו; שזה שהורה שמותר לעשות כן דומה לו משום שמתלמד דברי תורה, שהיא מצוה, וטעה, משום שאמרו... דמצוה הבאה בעבירה המקום שונאה... הלכך הוה ליה זה בהוראתו חוטא ומחטיא...'. אמנם היו שראו סתירה בין התוספתא שראינו למעלה לבין תשובתו של הרי"ף. ברם, דומה שהללו לא שמו לב, שבתשובת הרי"ף אין מדובר ב'גניבה רוחנית', אלא בגניבת דבר מוחשי: גניבת ספר; וממילא אין לנו ללמוד דבר מתשובה זו לעניין סוגיית הגניבה ה'רוחנית'⁹.

⁷ ד"א חשע"ג-ד"א תחס"ד (1013-1103). גדול חכמי ההלכה בספרד. נולד בקלעה חמאד (אלג'יר), התיישב בפס והרכיץ בה תורה לחלמידים, ועל שמה נקרא אלפסי. בגיל 75 נאלץ לברוח לספרד והתיישב בעיר אליסאנה. חיבר תשובות רבות בהלכה. חיבורו החשוב הוא ספר ההלכות, שהוא 'קיצור התלמוד', תוך השמטת הקטעים שאינם הלכה למעשה.

⁸ שו"ת הרי"ף, מהדורת לייטער, סימן קלג (דפוס בילגוריי, סימן לד; שו"ת הרשב"א, חלק ו, סימן רפז). וראה שינויי נוסחאות בשו"ת הרי"ף, המובאים בסוף ספרו של ר"א סופר, תשובות חכמי פרוכינציא, ירושלים תשכ"ז, עמ' 457.

⁹ עיין: שדי חמד, פאת השדה, כללים, מערכת ג, סימן ה (דף אלף תרו), שמביא את קושיית ר' יוסף קרעצמער, מהתוספתא על תשובת הרי"ף: 'בשו"ת הרי"ף סי' קלג וכו', לכאורה צריך עיון גדול מדברי התוספתא פרק ז דבבא קמא... ויעו"ש [=ויעוין שם] בהגר"א ובמרדכי סוף פרק המפקיד, סימן רצג. ושם מביא בעל 'שדי חמד' פירוש מסוים בדברי התוספתא, וממשיך: 'ולפי מה שפירש הגאון [בעל 'חקרי לב'] ככוונת התוספתא נראה, דלא קשיא מה שהקשה ידידי הרכ הנ"ל יצ"ו [=ישמרהו צורו וגואלו] על תשובת הרי"ף מהתוספתא כמוכן. ואם כוונת המקשה היא מפסיקה

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

[כצד נוסף של גניבת כתב־יד, דן ר' אברהם בנימין זילברברג¹⁰: האם מלבד האיסור של גניבת גוף כתב־היד, שהוא גזילת ממון, יש כאן איסור של גזילת הדברים הכתובים שנלקחו ממנו? שאפילו לא עשה הגונב שום שימוש בדברים, הרי מנע את המחבר מן השימוש בדברים. המשיב סבור, שאמנם יש בכך איסור גזילה. השאלה שנשאל עליה הייתה בדבר 'מי שגונב חרו"ת [=חידושי תורה] מחבירו, האם יש בזה איסור גניבה; או כשחוטף מחבירו פנקס חרו"ת יש בזה איסור גזל'. והוא מבחין בתשובתו בין גזילה של דבר חידוש אחד לבין גזילה של פנקס גדול של חידושי תורה: 'ואפילו באם נוגע לדבר חידוש אחד או איזהו חידושים, אין לומר דיש בזה איסור גזל, אבל אם אחד כתב פנקס גדול חידושי תורה מסודר לדפוס, והרבה זמן וזמנים טובא [=הרבה] עבד על זה עד שגמרו, לית דין זה צריך לפנים [=אין דין זה צריך להכניסו לבית המדרש (ע"פ ב"מ טז ע"א)], כי בודאי הוא גזל גמור, וחוץ מגזל ממון שהפנקס מסודר לדפוס שוה לבעל המחבר, הוא ג"כ גזל גמור במה שאי אפשר לזכור כל מה שחידש דקשה עתיקה מחדתא, וביטל הזמן, אפילו אם יכול לכתוב עוד פעם, והיה כגזול את (חיי) [חיי] וגזל הנפש הוא'. ומלבד שלא הביא ראיה לדבריו שיש בזה משום גזל, לא ברורה גם הבחנתו זו, כי אם גזל זמן יש כאן, מה לי גזל של זמן רב או זמן מועט? ואם ההבדל הוא בין אם יכול הנגנב לשחזר את רכריו, אם לאו, כי אז הייתה ההבחנה צריכה להיות בין שהמחבר מסוגל לכתוב את רכריו מחדש – ואז אפילו בספר גדול אין כאן גזילה – לבין אינו מסוגל לזה, ואז אפילו בחירוש אחד יש משום גזילה.] אמנם הדברים שראינו בתוספתא, משמשים מקור להתיר לאדם שהופקד ספר בידו, להשתמש בו שלא ברשות כדי להעתיק את הכתוב בו.

התוספתא, כפי שנתפרשה על ידי המרדכי (ראה להלן, ליד ציח הערה 11), הרי שאין בפירוש האלטרנאטיבי לדברי התוספתא משום תירוץ לקושייתו. ז' פלק, בחיבורו הקניין הרוחני בדיני ישראל, ירושלים תש"ז, אינו עומד על ההבחנה האמורה, ויוצא מתוך הנחה, כאילו הרי"ף דיבר בגניבת דברים. עיין שם, בעמ' 13, וכמו כן בעמ' 14: 'ונראה לי, שאם גם נפסק הלכה כשיטת הרי"ף, האוסלת לגנוב דברי תורה...'. וב'משפטי שמואל' (ורנר), ירושלים תשל"ב, סימן לד, אות ב, עמד על ההבחנה.

¹⁰ שר"ת משנת בנימין, ניריורק חש"ס, סימן סט.

בספר ה'מרדכי'¹¹ לר' מרדכי בר' הלל אשכנזי¹², מובא: 'המפקיד ס"ת אצל חבירו גוללו כל שנים-עשר חדש, ולא יקרא בו לכתחילה. פירש רב יהודה גאון, כשם שאסור לקרות בו כך אסור להעתיק ממנו אפילו אות אחת שלא ברשות, משום דמרע ליה לפקדון; והני מילי בבור ועם הארץ, אבל חבר ות"ח [=ותלמיד חכם] מותר לקרות בו ומותר להעתיק ממנו שלא ברשות, ואפילו לכתחילה¹³, והוא שאין לו כיוצא בו¹⁴, לפי כשהפקידו [=שכשהפקידו] אצלו יודע היה שהנפקד חבר וילמוד בו, ואדעתא דהכי [=ועל דעת כן] הפקיד אצלו, כמו מפקיד מעות אצל שולחני, דכשהן מותרין דמשתמש בהן. ושמה הטעם משום דאיתא במדרש משלי¹⁵ על הדין קרא [=פסוק זה] "לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב", שאין לבוזת מי שגונב ד"ת [=דברי תורה] ומעתיקן. מספר המקצועות'.
ההיתר שבספר ה'מרדכי' הובא להלכה על ידי הרמ"א בשולחן ערוך, אבל תוך הזכרת הנימוק הראשון בלבד, שבוודאי הספר הופקד על דעת כן, ומבלי להזכיר את הטעם של 'לא יבוזו לגנב' וכו'¹⁶.

¹¹ מרדכי לבבא מציעא, פרק המפקיד, אות רצג.

¹² מגדולי הפוסקים באשכנז כחחילת האלף השישי (המאה הי"ג).

¹³ על פי הגהת הב"ח.

¹⁴ עד כאן מובא ב'אור זרוע', ב"מ, אות פג, גם כן מספר המקצועות (כפי שנושם בספר המרדכי), אולם בשם רב האי גאון (וראה: ש' אברמסון, 'עיונים', סיני עד (תשל"ד), עמ' יד, שמביא דוגמא זו לשיבוש מצוי: רב יהודאי – רב האי).
לדברים המובאים בהמשך דברי המרדכי מעיר ר"ש ליברמן, ב'תוספת ראשונים', שם: 'זאולי הסיום הוא מהמרדכי בעצמו, ומ"ש מס' המקצועות, כוונתו לעיקר הדין של רב יהודה גאון'. וראה: אסף, ספר המקצועות, עמ' נב-נג. וראה ש' אברמסון, שם.

¹⁵ ואיננו במדרש משלי לפנינו. ראה דברי ר"ש באבער, בהערותיו למדרש משלי פרשה ו, פסוק ל, הערה כז, וכן במברא (דף יא, סעיף ד). ושם הוא מצייין לילקוט משלי, רמז תתקלט, שמובאת בו התוספתא הנ"ל.

¹⁶ עיין שו"ע חו"מ, סימן רצב, כ. וראה שם בסמ"ע, סעיף קטן מה, שמדגיש את השמטת הרמ"א את הטעם השני. מאידך גיסא, ראה ש"ך שם, סעיף קטן לה, שוודאי זה דוחק, שיסבור הרמ"א שלא כהמרדכי, וכי כוונת המרדכי (וכן הרמ"א) היא, שהיתר ללמוד מן הספר הוא מן הטעם שעל דעת כן הופקד הספר, וההיתר להעתיק

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

על ה'היתר' לגנוב דברי תורה

בדורות האחרונים היו שביקשו להסתמך על דרשת 'לא יבחו לגנב כי יגנוב' וכו' ולהורות שכאשר המרוכר הוא בדברי תורה, מותר לגנבם בלי לומר אותם בשם אומרים. אלא שנדחו דעות אלו בשתי ידיים.

ר' שמואל לנרא, בנו של בעל 'נודע ביהודה', התוקף בלשון חדיפה את 'הקוף שרוצה להידמות לאדם', נזקק לראיה מדרשת הפסוק 'לא יבחו לגנב' וכו', והוא מזהיר¹⁷: 'ואל תטעו במה שאמרו חז"ל "לא יבחו לגנב כי יגנוב", שמתר להעתיק אפילו בלא רצון אדם; חלילה לכם לחשוב שמתר להתלבש בטלית שאינו שלו, לומר דבר ששמע מאחרים בשמו, חלילה חלילה. אלא הפירוש הוא, שמתר להעתיק כדי ללמוד ולידע הדברים, אבל החיוב הוא לאומרו בשם אומרו'.

כנגד ההוראה שמתר לגנוב דברי תורה ולאמרם בשם עצמו – אגב הסתמכות, כביכול, על המקור הנ"ל – יצא חוצץ אף ר' שלמה קלוגר¹⁸. ב'קונטרס הוראות', שבסוף ספר 'שבעה עינים'¹⁹ מובאות הוראות מרב אחד – הוא ר' אליעזר לנדא, בעל 'יד המלך' על הרמב"ם – ש'יצא לידון שלא כתורה', וכנגד הוראותיו מובאים פסקיו של ר"ש קלוגר. אחת מהוראותיו של אותו רב היא²⁰: 'את זו דרש הרב לפני מיורעיו ומכיריו בכיתו, שמתר לגנוב דרשה ולהתכסות בטלית שאינו שלו. והראה מקום לזה בדברי הש"ך סימן רצב ס"ק לה, שמפלפל שם בדברי הסמ"ע והע"ש [=העיר שושן], ובסוף דבריו כתב, וז"ל [=חזה לשונן]: משום דאיתא במדרש כו' אלמא שמתר לגנוב ד"ת כו' עוד מטעם ד"אל יבחו לגנב כי

מן הספר הוא מן הטעם שלא יבחו לגנב' וכו' (וראה מגן אברהם לשו"ע או"ח, סימן יד, סעיף קטן י, וההשגה על דבריו בשו"ת משיב דבר, חלק א, סימן מז; ועיין שו"ת חתם סופר, חלק או"ח, סימן ב, וכן שו"ת בית יצחק, חלק יו"ד, ב, סימן עה [המובאת להלן, פרק רביעי, ליד ציון הערה 30] ושו"ת מנחת יצחק, חלק ז, סימן קל, שדן במי ששאל ספר, והחזיק בו זמן רב שלא ברשות, ולפני שהחזיר את הספר, צילם אותו, אם מותר לו ללמוד מן הספר המצולם).

¹⁷ אהבת ציון, דרוש תשיעי; ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 105.

¹⁸ ראה עליו למעלה, פרק שני, הערה 115.

¹⁹ לעמבערג תרכ"ד (1864).

²⁰ שם, דף נד, סימן י.

יגנוב למלאות את נפשו כי ירעב" כו', וע"ז [=ועל זה] סמך הרב שמואל לו לאדם לגנוב דרשה ולאומרה בשמו'. ועל כך אומר ר"ש קלוגר²¹: 'דין אמת אין לסמוך על דבריו, ולא יעשה כן איש ישר הולך; ומשענתו משענת קנה רצוף, דשם מיירי, שמוותר לגנוב ד"ת ולהעתיקן כדי ללמוד בהם, אבל לא לאומרם בשמו, עיי"ש... וח"ו לתלות בוקי סריקי באכות העולם. וזה בכלל "המגלה פנים בתורה שלא כהלכה"... ובא וראה כמה נזהרו חז"ל שם לעשות מזה מימרא והוכחה לדינא, ובעו"ה [=ובעוונותינו הרבים] בזה"ז [=בזמן הזה] עושין להיפוך ומתלבשים בטלית שאינו שלהם, ומנפשם יקיימו דרשות הרב הנ"ל, ובגלל זה כבוד התורה נסוג אחור. כי כל הרוצה ליטול יבא ויטול, ואף אם אין בידו מאומה בלי דעת ומזמה, גאון וגובה ילבש ועטרת חכמים על ראשו יחבש'²².

אצל ר' יעקב גרינוואלד מסיגעט²³, אנו מוצאים את הניגוד שבין ההיתר שהוא מבסס על דברי הש"ך לגנוב דברי תורה – על סמך הררשה 'לא יבזוו לגנב' וכו'²⁴ – לבין השקפתו, שהוא מבסס על מקורות שונים, ולפיה 'פשיטא, מי שזוכה ללמוד תורה לשמה בודאי לא יגנוב, כי השי"ת יחננו דעת ובינה ויחדש בעצמו'. יתר על כן: הוא משווה גונב דברי תורה למתנבא בדבר שנאמר לנביא אחר, שאיסורו חמור: 'וז"ל המדרש רבה בפ' יתרו [פרשה כח] על הפסוק "וידבר אלקים את כל הדברים האלה" (שמות כ, א): ולא כל הנביאים בלבד קבלו מסיני נבואתן, אלא אף החכמים העומדים בכל דור ודור כל אחר ואחד קיבל את שלו מסיני וכו', עיי"ש. וא"כ כמו שהנביא אשר יאמר דבר אשר לא צוה אותו ה' רק לחבירו,

²¹ ובעקבותיו ראה: בית דוד (לייטר) חלק א, סימן עה, וחלקת יעקב (כרייש), חלק ב, סימן סו, אוח ד.

²² ועיין בהגהותיו של ר"ש קלוגר לשו"ע, חכמת שלמה לשו"ע אורח חיים, סימן קנו, סעיף א.

²³ נפטר בשנת תרפ"ח (1928). מוכר ספרים ודרשן בסיגעט. בנו הוא ההיסטוריון ר' יקותיאל יהודה גרינוולד.

²⁴ עיין חלק יעקב, על פוקי אבות, סעאיני תרפ"ג, דף נט, ב. הוא מזכיר את מחלוקתם של מהר"ם שיק ור"ח סופר (ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 128 ואילך), ואומר על כך: 'דבר זה מבואר בחר"מ סי' רצב ברמ"א ובסמ"ע עיי"ש וז"ל הש"ך...'

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

מיתתו בחנק (סוף פי"א דסנהדרין), גם הגונב דברי תורה אשר ה' זיכה לחבירו אולי גדול עונו כ"כ [=כל כך]'.²⁵

ואתו ניגוד בא לידי ביטוי בדבריו של ר' יהודה גרשון, אב"ד ליסיעץ²⁶, שאף הוא הכין את דברי הש"ך באופן שמדובר בהם כאומר דבריו של אחר בשם עצמו, ועל כך הוא אומר, שאף על פי כן הוא נקרא 'גנב' והוא עובר על איסור, אלא שאין מבזים אותו: 'הרי מבואר שנקרא גנב, רק שאין לבזותו, כי יש לו תשובה אח"כ... אבל פשיטא דאיסורא עביד, שמחלבש בטלית שאינה שלו ונקרא "גנב"'.²⁶

ועוד הגדילו והקשו על רברי הש"ך והתוספתא, שאם כן נמצא חוטא נשכר, ולא הרגישו, שהש"ך לא הסביר כלל את התוספתא באופן שמותר לומר דבר שלא בשם אומרו, אלא דיבר על הרשות להעתיק.²⁶

²⁵ ראה מחנה יהודה, סימן ה.

²⁶ ראה בהערותו של ר' רפאל גארדאן, המובאת כ'שערי תורה' (ראה למעלה, הערה 11), שהבין את דברי הש"ך 'דהכוונה בתוספתא דב"ק דמותר לגנוב ד"ת, ומי ששמע ד"ת מחבר והולך ושונה דרשה שלו לרבים בשם עצמו, ואינו אומר דבר בשם אומרו, מתעלה מאד, דמתמנה פרנס על הציבור', ועל כך הוא מגיב, ש'הוא דבר תמוה מאד, דאיך יהיה חוטא נשכר?', והוא מציע פירוש אחר כדברי התוספתא. ברם, הרי לא אמר הש"ך כלל מה שהוא הבין בדבריו, וממילא הלכה לה תמיהתו. ובספר 'המדרש בהלכה', לר' ישראל בארי, הבין גם כן, שהתיר הש"ך שלא לומר בשם אומרו, ונדחק להסביר שהש"ך מדבר על אחד 'ששמע הלכה בשם מי שהוא, חקק עומקה של הלכה ומצא סתירה וקושיא לה, ושוב חזר וכיסס אותה על יסוד הלכות ופירושיהם מדעתו... הרי זו תורה דיליה, ואינו חייב לומר בשם אומרו, דפנים תדשות באו לכאן, אף שעצם היסוד הוא משל אחר, ונתעורר על ידו לחדש מה שחידש' (עמ' רסה).

וראה הרב י"א הרצוג (I. Herzog), בספרו *The Main Institutions of Jewish Law*, vol. 1 (London 1936), p. 133: הכוח כדברים הבאים:
A Tannaitic text occurring in the *Tosephta Baba Kamma* speaks with rather amused tolerance of the one who hears a lecture from the master and thereafter delivers it as his own.

פרק רביעי

זכות המחבר בהדפסת יצירתו

מבוא

עד עתה דיברנו בכחינות שונות של זיקתו של היוצר ליצירתו. בפרק זה נדון בזכותו של המחבר להדפיס את יצירתו. האם הזכות להדפיס את היצירה היא זכות המחבר בלבד? או שמא רשאי גם אחר להדפיס את היצירה (כמובן, אגב הזכרת שם היוצר)?

והאם יש להבחין, לעניין זה, בין דברים שבעל פה, ששמע אדם מפי אחר, לבין דברים שבכתב, שדברים שבעל פה יהא אדם אחד דשאי להדפיסם, ואילו הזכות להדפיס דברים שבכתב שמודה למחבר לבדו? ומכאן צעד נוסף קדימה: מה דינו של חיבור שכבר נדפס בידי המחבר, האם דשאי איש אחר לחזור ולהדפיס אותו החיבור? ושמה הדבר מותר רק לאחר שכבר אזלה המהדורה שהדפיס המחבר? ושאלה נוספת: האם זכותו של המחבר ביצירתו, ככל שהיא קיימת, עוברת לידי יודשיו אחר מותו?

שיקולים שונים מנחים את הדנים בסוגיה זו. חשיבות ראשונית נודעת לשאלה, אם יש למחבר זכות קניינית לא דק בגופו של כתב־היד (שבוודאי שייך לו) – אם הועלו דבריו על הכתב – אלא גם בתוכן דבריו, הן אלה שנאמרו והן אלה שנכתבו. שאם כן – יהא המחבר רשאי לעשות ביצירתו ככל רצונו; ברצונו ימנע מאחרים את זכות הפרסום, וברצונו יהא רשאי למכור את הזכות לפרסום היצירה או לתתה במתנה או להוריש.

מתוך שלא עלתה שאלת זכותו של המחבר ביצירתו והפכה להיות חשובה אלא בתקופה האחרונה – כשהפרסום עשוי להיות מקור לעשיית רווחים – לא נידונה השאלה במפורש במקורות העתיקים, וחכמי הדורות האחרונים שדנו בנושא זה נזקקו לפרשנות של המקורות הקדומים בניסיון

לדלות מהם את העקרונות שבסוגיה זו. וכן חשובה לענייננו שאלת זכותו של הכלל ביצירתו של הפרט. שכן האינטרס של הציבור עשוי לקבוע כללים או להציב סייגים בזכותו של הפרט ביצירתו. ואם כך, שמא נבחין בין יצירה בנושא שיש לכלל עניין בה לבין יצירה שאין לכלל עניין בה.

הבחנה בין זכותו של המדפיס לזכותו של המחבר

דברים על זכותו של היוצר למנוע מאחרים את הדפסת חיבורו אנו מוצאים בהקדמה לשולחן ערוך הרב, הלכות פסח, שקלאב תקע"ד. בהקדמה שנכתבה על ידי בניו של המחבר ר' שניאור זלמן בעל התניא¹, והם ר' דוב בער, ר' חיים אברהם ור' משה, נאסר לחזור ולהרפיש את הספר 'לא במדינה זו ולא במדינה אחרת משך עשרה שנים מיום כלות הדפוס', וכאן הודגשה ההבחנה בין זכותו של אדם המדפיס ספרו של אחר לבין זכותו של מחבר המדפיס את ספרו. בעור לעניין מי שמדפיס ספרו של אחר יש להתיר לחזור ולהדפיס את הספר לאחר שנמכרו הספרים, או לחזור ולהדפיס במדינה אחרת², אין היתרים אלה אמורים אלא כהגנה על המדפיס; ואילו אם המדפיס הוא המחבר עצמו – אין מקום להיתרים אלה. ואלה דבריהם: 'כי ההיתר שנתפשט שהמדפיסים שחוץ למדינה אין חוששין לנח"ש [=נידוי, חרם, שמתא] שבמדינה אחרת, היינו בהדפסה שמדפיסים ספר שאינו שלהם, שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ולכן גם משום השגות גבול לאו כל כמיניה [=לא הכול ממנו = אין ככוחו] לאסור חוץ למדינה, כי לא להם לכדם נתנה הארץ, משא"כ [=מה שאינו כן] כחכורי קודש אאמו"ר ז"ל אשר שלנו היא שזכינו מכית אבא מארי ז"ל, והרי יכול אדם לאסור הנאות ספרו על אחרים³ אפי' הם בסוף העולם,

¹ תק"ה–תקע"ג (1745–1813). מייסד חסידות חב"ד.

² ראה על כך בשער שני, פרק עשירי, סעיף 9, 'חוקפה של ההסכמה לאתר מכירת הספרים', ושם בסעיף 11, 'תחילה טריטוריאלי'.

³ וכן ראה בכתב-ידו של בעל 'צמח צדק', בתשובתו שנדפסה בשער המילואים, חלק ד, סימן קמכ. בפקטימיליה מכתב-ידו של המחבר, שחצומה מובא שם, בעמ' 312, רשומה הערה בתחתית העמוד: 'להעיר ממ"ש ביו"ד, שיוכל האדם לאסור ספרו על אחרים כו"'. נושא הדיון הוא כמובא שם בסעיף ט: 'מעשה שהיה כך היה. אדמו"ר ג"ע [=גנתו עדן] דרשותיו היה כותב אחיו הרי"ל ז"ל והוא היה משלם לו, להפיצם

הקדמה

לחביא לאור אור דגנו מכתבי קדש אאמו"ר ז"ל
והושני לחשא' היחיד והצינור פנימילו מעל לגרום
לנו ת"י היוק כאיו' חיכו' מכתבי קדש אאמו"ר ז"ל לזאת באנו
בגורא רב' ובגור' גחש שלא יר' איש את ידו להרפס' בעצמו
או ע"גירא דיליה לא מיני' ולא מקשתי' לא במדינה זו ולא
במדינה אחרת משךעשרה שנים מיום כלות הרפוס כי היות'
שנתפשט שהמרפסים שחוץ למדינה אין חוששין לנח"ש
שבמדינה אחרת; היינו כהרפסה שמרפסים ספר שאינו
שלהם שאין אדם אוסר רכב שאינו שלו ולכן גם משום
השגות גבול לאו כל כמני' לאסור חוץ למדינה כי לא להם
לברם נתנה כל הארץ משא"כ בחבורי קדש אאמו"ר ז"ל
אשר שלנו היא שוכנו מבי' אבא מארי ז"ל והרי יכול אדם
לאסור הנאות ספרו על אחרים אפי' הם בסוף העולם ולזאת
לא יוח' החש"ן מעל העוכרים על דעתנו וכו' ארור בו נרני
בו שמתא והשומע לרברינו יהולו ברכו' על ראשו ובכלל זה
באנו להוהי' כאזהר' נורא' על כל מי שיש כירו' אייה כתבי
קדש מאאמו"ר ז"ל הן בגולה והן כנסת' שלא להביאם לבית
הרפוס רק אלינו יובא ומשכרתו תהא שלימה מאתנו ככסף
מלא מחודם כי יש תחת ידנו מהרורא כחרא של אאמו"ר
ז"ל ואולי קוד' חור' נשני' וגם כי לנו משפט הגאולה לקנות
ולתק' בישראל שם ארונינו אבינו מורי ורבי' ז"ל ולזכות נשמתו
שיהא זכות הרבים תלי' בו ולהשומע יונעם וחכא עליו

ברכות טוב:

נאום דוב בער בא"א מו"ר הגאון החסיד קדוש

ישראל' כבוד מינא ורכנא

שניאור זלמן ז"ל נבג"מ:

ונאום חיים אברהם בא"א מו"ר הגאון החסיד

מדינא ורכנא **שניאור זלמן** ז"ל נבג"מ:

ונאום משה בא"א מו"ר הגאון החסיד מדינא

ורכנא **שניאור זלמן** ז"ל נבג"מ:

הקדמת בניו של ר' שניאור זלמן מלאדי לספרו של אביהם, 'הלכות פסח', שקלאב תקע"ד:
המחבר זכאי לאסור הנאת ספרו על אחרים אפילו הם בסוף העולם.

וזהו הענין שאם נעשה יי אונס הגירה והאכילה כל העול , וכיון שאין זה
 כעצמות כיוסבה זכה לא תגזר קצתה שכל על כהה . ופשוט
 דוהסוקא פלג בקב בך על נפי דמי אונס או עלוהמדי אין ייך
 אהבא מיה אפן אפן אפן .
 (ג) עמר זכ הענין סוף העול על העקר אפשוטתה הקיי ספי רבניה
 והעקר כפי סוף העול פשוט כל העטור פשוט מאן וחס אונס
 ופני רעה פשוט בניה על . וזהו דבריה הרי ויגא פס יי
 משעות באינו כן)

(ט) ונעשה נפוח למולתנו . געשה סבחה כח היה אפוק
 נע ברשותו הו כותב אמרו הרי גר והוא הו יסאם
 או . והפניק קישור אל האופיק . נחמה הסתעויות נע לא נעצו
 כל הכתובים אצל היוסוס ולא נבדע מהם . כל אהב יונאי חלצו
 טרם והסניק מימי התלמוד האופיק והיו אפוקים עם עוב הרבה
 כתבים של כותבים אחרים שאין האונין לעלות על שולחן כו והוא
 בורה שכותב הכתב של הרי גר אפי האופיק אלו והכרת לשון
 והענין . ועשה פשוט ספר אהרפס כמא אונס
 הטיב על זה ולענין של הניהה . וזהו הסאה אפי יחוייב
 האון על זה ולענין של הניהה . כי אפי האופיק הו
 אונס חלץ אל היוסוס או לא כיון שאם אפוק נעצו הנעניסוס
 כלל כפי הענין הטיק אחר חוב הטור והוצאות חובות
 והם לא סוף על אפי כלל אהרפס קיה כפי אהב סגה טרם
 וענין הם דבניקס נב חלץ . ועוד סהאג יונאי חלצו
 הרי נעב גבות יונאי הרי נב קיה . כי אפי האופיק הו
 אהרפס עותר הריח אמרו הרי טו אפי סהא כמקס .
 והרי נב אפי הו הנעניסוס אפי אצל היוסוס טס יו
 אפי זה הו כיון טוקת הנציה . מבאי חן טוקת הנציה היה
 אהרפס נע קיה סהא אפי או כפי כחו ופלו אהרפסוס .
 דכיון התחזות ועשות אפי או קיה חן טוקת הנציה הרי חן אפי
 הבחסיק עם טס חכמתו והפלא אפפ כפר נעניק היה
 אפי וסוף . כיון התחזיה אפי סגלה קסבה יאהב שחייה
 התורה אהב אפי אין זה סוף , וכפי כיון ופי סבבה אהב וסוף
 אפי . וזהו הכתובים הם חן הענין אפי הרקיס כל
 יידי ופלו קו
 אהציה טס כולו סוף האם אפוקי על אהרפס כו

כתב ידו של בעל 'צמח צדק': ילהעיר ממש' ביו"ד, שיוכל האדם לאסור ספרו על אחרים וכו'.

פרק רביעי: זכות המחבר בהדפסת יצירתו

ולזאת לא יזח החשן [=נח"ש = נידוי, חרם, שמתא] מעל העוכרים על דעתינו... והשומע לדברינו יחולו ברכות על ראשו⁴.

הרחבת זכותו של היוצר

מקור חשוב להגנה על זכות היוצרים היא תשובתו של ר' יוסף שאול נתנון⁵. כאן אנו מוצאים לא רק הגנה על הזכות הזאת, אלא גם הכרה בגבולותיה הרחבים.

לדעת רי"ש נתנון, מחבר שהדפיס ספר חרש פשיטא שיש לו זכות בזה לעולם. יתר על כן: זכותו של המחבר למנוע אחרים מלחזור ולהדפיס את ספרו עומדת לו, אף אם לא כתב בספרו איסור על אחרים; וזכותו של המחבר אף אינה מוגבלת למדינתו בלבד.

אשר למקורותיו של המחבר – הוא מביא ראיה מן הדין הנכרי, מן השכל, ומן התקדימים. אשר לדין הנכרי, הוא אומר: 'ולא תהא תורה שלמה שלנו כשיחה בטלה שלהם'; והוא מוסיף, כי הגבלת זכותו של המחבר היא 'דבר שהשכל מכחישו; ומעשים בכל יום, שהמדפיס חבור יש לו ולב"כ [=ולבאי כוחו] זכות'.

בישראל לכל השומעים, ואחר הסתלקותו נ"ע לא נמצאו כלל הכתבים אצל היורשים ולא נודע מהם, כי אם אחד מיוצאי חלציו טרח והשיגם מידי התלמידים השומעים, והיו מעורבים עם עוד הרבה כתבים של כתבים אחרים, שאין ראויין לעלות על שולחן וכו' והוא בירר מתוכם הכתבים של הרי"ל ז"ל לפי האומדנא שלו והכרת לשונו הטוב, והגיהם ועשה מהם ספר להדפיס... ועתה השאלה אם מחוייב ליתן לכל היורשים או לא... דודאי רק טובת הנאה היה לאדמו"ר נ"ע בהם שהוא לבדו או באי כחו יוכלו להדפיסו. וראה להלן, ליד ציון הערה 51, ופרק חמישי, הערה 5.

⁴ וכן השווה הודעת המדפיסים בי'שער התשובה והתפילה, לר' דוב בער, בנו של בעל ה'תניא', שקלאב תקע"ז (וראה: א"מ הכרמן, 'שערי חב"ד', בקובץ 'עלי עיין', לכבוד ש"ז שוקן, עמ' 356, סימן 271).

⁵ תקס"ח-תרל"ה (1808-1875). שו"ת שואל ומשיב, מהדורא קמא, חלק א, סימן מד; ראה להלן, שער שני, פרק תשיעי, ליד ציון הערה 3, ושם הובאו הדברים ביתר פירוט. דבריו נאמרו בפסק דין שניתן במחלוקת בדבר הדפסת השולחן ערוך עם 'פתחי תשובה'. טענתו של המדפיס ר' א"י מדפיס מלכוב הייתה, שקנה מן המחבר את זכות ההדפסה של החיבור 'פתחי תשובה'.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

זכותו של היוצר ביצירת המוריש

דיון בשאלתנו, מתוך הזדקקות למקורות ההלכה, אנו מוצאים אצל ר' שמעון סופר, אב"ד ערלוי⁶, נכדו של בעל 'חתם סופר'. נושא הדיון⁷ הוא זכותם של יורשי המחבר לעכב בעד אחר מלהדפיס חידושי תורה של מורישם, ור"ש סופר דן בדבר מצד דיני הירושה ומבחינת דין המלכות.

לשם בירור השאלה, אם יש דין ירושה ביצירה רוחנית, שאין בה ממש, נזקק המחבר להיקש לדין ירושה ב'טובת הנאה'. מהי 'טובת הנאה'? 'טובת הנאה' היא, כשאין לאדם זכות בנכס עצמו, אבל יש לו הזכות לקבוע למי יינתן הנכס; כגון, אדם שהפריש תרומה, שאינו רשאי לקחת לעצמו את הפירות שהפריש, ברם יש לו הזכות לקבוע, לאיזה כהן יינתנו הפירות שהפריש⁸.

ועתה, מה רינה של זכות 'טובת הנאה'? כלום ניתן להורישה? רעתו של הרמ"א, בהגהתו על השולחן ערוך⁹, היא: 'אין היוורשים יורשים דברים שאין בהם ממש, או טובת הנאה בעלמא שאינו ממוין'. אבל הש"ך¹⁰ מצמצם את היקפה של פסיקת הרמ"א בזה, וקובע, שאם טובת הנאה היא תחת יד היוורשים, הרי היא שלהם, אלא שאם היא בידו של אחר, אין הם יכולים להוציא זכות זו ממנו.

ומכאן להורשה של זכות היוצרים. לדעת הרמ"א, שפסק שאין ירושה ב'טובת הנאה', אין גם דין ירושה בזכות היוצרים; ואילו לדעת הש"ך הדבר תלוי בשאלה, בידו של מי הדבר נמצא. אמנם נחלקו חכמים אם לפסוק כדעתו של הש"ך: בעוד שבעל 'חוות דעת' הסכים עם הש"ך, אבל

⁶ תר"י-תש"ד (1850-1944). בנו של היכתב סופר. נולד בפרשבורג ואת עיקר לימודו וחינוכו קיבל אצל אביו. בשנת תרמ"א (1881) התקבל כרב בערלוי וישב שם על כס הרבנות כשישים וארבע שנים רצופות. נספה בשואה.
⁷ התעוררות תשובה, הנספח לשו"ת חתם סופר, חלק ז, מונקאטש תרע"ב (1912), סימן רלב.

⁸ עיין פסחים מו ע"ב, ורש"י שם, ד"ה טובת הנאה.

⁹ שו"ע חו"מ, סימן רעו, סעיף ו, בהגהה.

¹⁰ שו"ע שם, סעיף קטן ד.

ה"קצות החושן"¹¹ הסכים עם ה"של"ה [=שני לוחות הברית]¹¹, דאפילו אם הוא עודנו תחת ידו – אין היורשים יורשים אותו. ברם, ר"ש סופר סבור, כי בנידון שלפניו אין נפקא מינה ... כיון רהמה [=היורשים] מוחזקים – יכולים לטעון "קים לי" כהש"ך וכהסכמת ה"חנות דעת". כלומר, היורשים יכולים לטעון כדעת הש"ך ולהחזיק בזכותם¹².

[כאן היה הדיון בחידושי תורה שנתגבשו בכתיב יד, ועל כך ראינו, כיצד המשיב מסתמך על דין 'טובת הנאה'. ומה בדבר חידושי תורה שטרם נתגבשו בכתיב, אלא שמע אותם אדם בעל פה והוא ומבקש להדפיסם? בזה אנו מוצאים תשובה, שנכתבה בשנת תרס"א, על ידי ר' ירחמיאל ישעיהו מינצברג, שהיה רבן של קהילות ליקובה וזדונסקא-ווליא שבפולין. הרב מינצברג נשאל¹³ על אחד שרוצה להדפיס חידושי תורה ששמע מפי חכם אחד, ונכדו של אותו חכם מעכב בידו כתורת יורש. המשיב מסתמך בתשובתו על אותה פסיקה של הרמ"א שהזכרנו למעלה¹⁴, ברם לא על 'טובת הנאה' שבפסיקה זו, אלא על 'דבר שאין בו ממש', שפסק הרמ"א שאין בו דין ירושה¹⁵. ומאחר שלא היו כאן דברים שבכתיב, אין להחיל עליהם אפילו דין 'טובת הנאה'].

יסוד אחר שר"ש סופר בונה עליו את זכות היורשים ביצירת מורישם, הוא דין המלכות. לדעתו, דברים שהיושר מחייב את הדבר מצד 'ועשית'¹⁶ הישר והטוב – בזה הכלל הוא: 'דינא'¹⁷ דמלכותא דינא. והוא

¹¹ על שו"ע חו"מ, סימן רעו, סעיף קטן ב.

¹¹ שני לוחות הברית, חלק ב, עניין צדקה ומעשר.

¹² וראה בתשובת בעל 'צמח צדק', הנזכרת למעלה, בהערה 3, ובה דיון ארוך בשאלת טיבה של זכות 'טובת הנאה'.

¹³ שו"ת דברי ישעיהו, סימן יב.

¹⁴ ראה למעלה, ליד ציון הערה 9.

¹⁵ והשווה שו"ת צפנת פענח, חלק ג (דפוס צילום, ירושלים תשל"ט), סימן רמט, בשאלה. ולהלן שם: 'זהנה בדבר חידושי תורה, אם יש להמחבר קניין ואם מוריש זה ליורשים, הנה פליגי בזה הראשונים גבי רפואה, דהרמב"ן פסק דשכר חכמתו הוי כמו עצם, ויכול לבקש כמה שירצה וכו'.

¹⁶ דברים ו, יח.

¹⁷ ראה בבא קמא ק"ג ע"א; והשווה דבריו של ר"ש סופר, המובאים בשער שני, פרק תשיעי, ליד ציון הערה 71.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

מסתמך על ההלכה המובאת בשולחן ערוך¹⁸ בעניין השבת אבידה, 'שהמציל מזוטו של ים הרי אלו שלו, אפילו הבעל עמד וצווח, מ"מ [=מכל מקום] טוב וישר להחזיר, ואע"ג דמדינא [=שמן הדין] אינם מחוייבים להחזיר אבידות אלו, מ"מ אם גזר המלך או הכית דין, חייב להחזיר מכח "דינא דמלכותא רינא" ו"הפקר בית דין הפקר"; וכאן אין דין המלכות נוגד את דין התורה, אלא 'השכל הישר מורה לנו, שהוא יגע ועסק בתורה עד שהיה מחדש איזה חידוש וטרח כזה, מן הראוי שיהנו בניו ויורשיו מה שיש מזה טובת הנאה להם. וכן המחדש נוח לו שיהנו יורשיו מזה'. ומאלפת ההוכחה שמביא לרבריו, שהיושר מחייב להכיר בזכותו של היוצר, שהרי הדין הנכרי אף קבע זאת כחוק: 'זהראיה שכך הוא היושר הגדול, שכדיניהם נותנים אותו לחק קבוע; א"כ פשיטא, ששייך בזה דינא דמלכותא. ושייך להם "ואין לזרים אתו"¹⁹.

כאן המחבר מכיר, שהיושר והשכל הישר מחייבים שתהיה זכות ההרפסה למחבר וליורשיו. ומה כוחו של דבר שהיושר מחייב? כאן המחבר רומז לציווי 'ועשית הישר והטוב', בלא לפרש דבריו. אבל בתשובה אחרת הבהיר את השקפתו יותר. הוא רן²⁰ בדבר ירושת ש"ר, שפסק הרמב"ם ש'הבן הגדול קודם לקטן ממנו'²¹ – והוא שואל: מהו המקור להעדפת הגדול על פני הקטן? ועל כך השיב: 'ואולי שהשכל הישר האנושי מחייב שלא לכבד הקטן בפני הגדול, ובפרט במה ששייך לגדול כמוהו, כי הוא נחשב לו לבזיון אם יקדימו להקטן בפניו, והוא נכלל בכלל מצות עשה 'ועשית הישר והטוב', וכדאי' ברמב"ן על התורה שם²², שכל עשיית היושר המוסכמת משכל האדם בכלל מצוה הלזו'.

¹⁸ שו"ע ח"מ, סימן רנט, סעיף ז, בהגהה. וראה: נ' רקובר, השבת אבידה, סדרת מחקרים וסקירות במשפט העברי, חוברת טו, תשל"א, עמ' 5.

¹⁹ ועיין משנת אברהם, לר' אברהם אהרן פרייס, לספר חסידים, חלק ב, ניו-יארק תש"ך, עמ' עה, בדבר 'המעתיק ספרו של חברו או המעתיק תקליטים של אחרים'.

²⁰ התעוררות תשובה, חלק ב, סימן כד. וראה אבן האזל, על הרמב"ם, הלכות נזקי ממון, פרק ח, הלכה ה.

²¹ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק א, הלכה ז.

²² פירוש הרמב"ן לדברים י, יח.

ואף על פי כן אין הוא מגיע למסקנה בדבר זכותו של המחבר אלא בעקיפין, שכיוון שכן – ריז המלכות בנידון זה, דין הוא.

הזכות להדפיס כתב-יד תלויה בהקפדת המחבר

הרחבתה של זכות המחבר באה בתשובתו²³ של ר' יצחק שמלקיש²⁴, אב"ד לבוב, אל ר' שמעון סופר, אב"ד ערלויא, שאת דבריו ראינו למעלה. אמנם לצד ההרחבה ר"י שמלקיש מציב כמה סייגים לזכות המחבר, הנובעים משיקולים של טובת הכלל, כפי שנראה. הוא נשאל בדבר מי שהניח כתבי חדושי תורה, אם מותר לאחר להעתיק מהם ולהדפיסם שלא ברשות היורשים אף אם העתיק בחיי המחבר; או יש בו משום גזל?

ר"ש סופר תלה את שאלתו בהלכה בעניין 'טובת הנאה'²⁵. אולם ר"י שמלקיש הולך בדרך אחרת: הוא מבחין בין גוף הכתבים לבין זכות ההדפסה: 'ולבבי לא כן ידמה; דהרי הכתבים הממש של היורשים, ואם רוצה אחר להעתיקם, ודאי יכולין למחות בידו. על כן אין הספק, רק אם העתיק הכתבים שלא ביריעת היורשים או בחיי המחבר, אם מותר להדפיסם'. כלומר, שלא כדברי ר"ש סופר, אף לדעת הסוברים שאין ירושה ב'טובת הנאה' יוכלו היורשים למנוע מלהעתיק את כתב-היד, שהרי הם הבעלים של גוף כתב-היד. אמנם השאלה עולה, כאשר אחרים אינם זקוקים לגוף כתב-היד כדי להדפיס את היצירה, כגון ששמעו בעל פה מפי המחבר או שכבר העתיקו את כתב-היד.

בתחילה היה נראה לר"י שמלקיש, שאין להבחין בין אם שמע דברים בעל פה לבין אם ראה אותם בכתב; וכשם שבאופן הראשון מותר לפרסם דברים – כך פשוט הרבר אצלו – כן גם באופן השני הדבר מותר: 'בהשקפה ראשונה לא אדע הפרש בין אם שמע בעל פה חידושי תורה או ראה בכתב, והגע עצמך, הרי ששמע מאחד חידושי תורה או שלמד אצלו, הכי אין מותר ללמד לאחרים ולפרסם חידושי תורה שלו בשם אומרו, ואפילו

²³ שו"ת בית יצחק, יורה דעה, ב, סימן עה. תשובה זו נושאת את התאריך 'אהיה כטל לישראל [=תרנ"א]'.
²⁴ נפטר בשנת תרס"ו (1905).

²⁵ ראה דבריו למעלה, ליד ציון הערה 9 ואילך.

לאלפי אלפים תלמידים המקשיבים לקולר? ! ולמה אם ראה בכתבים, לא יוכל לפרסם בשם אומרו, למען שמעתיה יבררן בעלמא [=יפוצו שמועותיו בעולם].'

ברם לאחר מכן הוא קובע, שהכול תלוי בהקפתו של המחבר. ולפי זה, אף אם שמע דברים בעל פה, הרי אם האומר מקפיד – אסור לשומע לומר את הדברים לאחרים. אלא שברוך כלל אין האומר מקפיד על כך. מה שאינו כן בדברים שבכתב, שברוך כלל אדם מקפיד בזה. וכסתם – אם שמע אדם דברים בעל פה מפיו של המחדש, והמחדש לא אסר עליו לומר את הדברים לאחרים – ההנחה היא, שאין המחדש מקפיד על העברת הדברים לאחרים. ברם אם הקפיד המחדש שלא להודיע לאחרים, אסור להודיע את החירוש לאחרים.

מאלף לשמוע מדבריו של ר"י שמלקיש, מהו יסוד האיסור לפרסם את החידוש. הוא מבסס את הדבר על איסור כללי להעברת דברים שנאמרו, בלא נטילת רשות: 'דכששמע ממנו בעל פה, אם לא אמר לו ב"ב לאמר" הרי לא הקפיד אם יאמר לאחר; ואם אמר לו ב"ב לאמר" – ודאי אסור לומר לאחרים, רהתורה והחידוש דיליה הוא, ויכול לומר "לא רציתי להגיד". אבל בלא אמר שלא יאמר – מותר ללמוד לאחרים, ואדרכא עושה מצוה בזה'. מלשונו אנו שומעים, שיסור האיסור לפרסם את חידושו של המחבר הוא בדברי הגמרא במסכת יומא²⁶: 'מנין לאומר דבר שהוא ב"ב לאמר", עד שיאמר לו "לך אמור"? שנאמר: "וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר" (ויקרא א, א)'. כלומר, אסור לאדם ששמע דבר מחברו לומר את הדבר לאחר, אלא אם כן התיר לו האומר לעשות כן, במפורש או מְקַלְלָא. בעל הדבר הוא הבעלים על הדבר: רוצה – מתיר את הפרסום; רוצה – אוסר את הפרסום.

ומכאן ר"י שמלקיש מבחין תחילה בין אם שמע בעל פה או העתיק ברשות המחבר לבין אם העתיק שלא ברשות המחבר; שאם קיבל רשות – יש מקום לומר, שהמחבר מתיר את הפרסום: 'משא"כ [=מה שאינו כן] כשיש לו כתבים. הנה אם העתיק ברשות המחבר, והמחבר לא אמר לו

²⁶ יומא ד ע"ב. וראה: נ' רקובר, ההגנה על צנעת הפרט, סדרת מחקרים וסקירות במשפט העברי, חוברת ד, תשל"ל, עמ' 4.

פרק רביעי: זכות המחבר בהדפסת יצירתו

שמקפיד שלא יראה לאחרים, ודאי מסכים שילמד עם אחרים, וה"ה [=והוא הדין] שמתור להדפיס. אך כשהעתיק שלא בידיעת המחבר או שלא בידיעת היורשים – יש להסתפק. הוא רוצה להביא ראיה, לכאורה, מדברי הש"ך²⁷, בדבר ההיתר להעתיק מספר שניתן כפיקדון²⁸, ולכאורה הוא הדין מפתחים של חברו מותר להעתיק ולהדפיסם²⁹. אלא שהוא מבחין בין פסיקתו של הש"ך, לבין הנדון שלפנינו: 'אך יש לחלק; דשם, להעתיק מספרים הנדפסים, ואין לו היזק, והיה זה נהנה וזה לא חסר, וכופין על מדת סדום; משא"כ להעתיק מפתחים שלו או של אביו – ודאי יכול למחות, וגם ההדפסה יכול למחות, דכיון דאביו הניח לו דברי תורה ומצוה להדפיסם, יכול לומר: אנה בעינא [=אני רוצה] לעשות מצוה; ואם הוא זכות ממון, כש"כ [=כל שכן] שיכול למחות, שיאמר זה זכות הכתבים ושכח הכתבים, ויורש – יורש שבח נכסים, כדאמרינן...'³⁰.

אמנם לאחר מכן ר"י שמלקיש מרחיק לכת, והוא סבור, שאף אם נתן המחבר רשות לאחר להעתיק את כתביו, אין להסיק מכך, שנתן לו רשות אף להדפיס אותם³¹: 'אף אם הרשה המחבר בחייו להעתיק מקצת מהכתבים, מכל מקום אסור להדפיסם בלי רשות היורשים, דאיכא אומדנא, שהמחבר לא הרשה להעתיק רק לצורך עצמו שילמוד מהם, אבל לא שיפיצם על פני תבל, דמדרך העולם שיורשיו ידפיסו ויוציאו לאור. ואם אחר ידפיס – אזי לא יוכלו יורשיו להדפיס ולהוציא הוצאות אולי ידפיס אחר אח"כ, בטרם שימכרו יורשים הספרים. וגם אולי ידפיס אחר מקצת וישמיט מהכתבים. על כן איכא אומדנא.'

וכן סבור ר"י שמלקיש שאסור להעתיק שלא ברשות מפתחי המחבר ולהדפיסם, מטעם נוסף, והוא, שיש ברבר גם נזק כספי ליורשים: 'וכל שכן אם הספר והכתבים שוים ממון, כמו שטרות שיורשים, וה"ה [=והוא הדין] כתבים, ובודאי אסור לאחר להעתיק הכתבים ולהדפיס שלא ברשות היורשים.'

²⁷ ש"ך חר"מ, סימן רצב, סעיף קטן לה.

²⁸ ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 11.

²⁹ שו"ת בית יצחק, שם, א; וראה שם, אות ג, בדבר יסודה המשפטי של הלכה זו.

³⁰ שם, אות א.

³¹ שם, אות ד.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

ובעוד שהרחיב ר"י שמלקיש את זכותו של היוצר מכמה בחינות, הרי מאידך גיסא הוא מגביל את זכותו של מחבר שכבר הדפיס את יצירתו, שכל³² זמן שלא מכר ספריו – ודאי אסור לאחר להדפיס פעם שנית להפסיד להמחבר או ליורשיו. אבל אם כבר מכר את ספריו: 'בזה – אומר ר"י שמלקיש – יש לעיין; דהרי המחבר הוציא לאור חוות דעתו ומכר ספריו, והרשות ביד כל אדם ללמוד וללמד, ואם כלה ספריו, למה לא יוכל אחר לזכות בני דורו ולהדפיס ולמכור בזול?'.³³

וכאן הוא בונה את דבריו על כמה יסודות. ראשית, הוא מזכיר את המוכא בתלמוד במסכת בבא בתרא³⁴ לעניין הסגת גבול, שעזרא תיקן להם לישראל שיהו מושיבין סופר בצד סופר, 'ואיך נחתום בעד ספרים?!' – שואל ר"י שמלקיש.

ועתה הוא דן בתשובתו של רי"ש נתנזון³⁵, אשר לפיה זכותו של המחבר עומדת לעולם. כאן נזקק ר"י שמלקיש לטעם נוסף להתרת ההדפסה לאחד שנמכרו הספרים, והוא שמחבר שמדפיס את ספרו, בוודאי מתיר לאחרים לחזור ולהדפיס לאחר זמן את הספר: 'וראיתי להגאון מלבוב [רי"ש נתנזון], ב"שואל ומשיב" מ"ק [=מהדורא קמא] ח"א, סי' מד, שהאריך בזה, ופשיטא ליה, דאסור להדפיס אף בלי הסכמה וח"ד [=וחרם?], אף שמכר ספריו, ומה שלוקחין הסכמה וגוזרין שלא ידפיסו עד משך שנים הוא להתיר להדפיס אחר כלות הזמן, אבל בלי הסכמה וגזירה אסור להדפיס ויש לו זכות עולמית. ואחר מחכת"ה [=מחילת כבוד תודתו הדמה] אינני רואה ראייה לזה, דאף שהתורה דיליה, מכל מקום כיון שנתן ללמוד או מכר ספריו, ודאי בעיין יפה נתן, כדאמרינן בנדרים³⁶: "משה רבינו נהג בה טובת עין ונתנה לישראל", ועליו הכתוב אומר³⁷: "טוב עין הוא יבורך".

ואשר לראיתו של רי"ש נתנזון מאיסור השימוש בפטנט של אחר בלא רשותו, אומר ר"י שמלקיש, שאין לדמות תורה לזה: 'ומה שכתב, דאם

³² שם, אות ד.

³³ בבא בתרא כא ע"ב.

³⁴ ראה למעלה, ליד ציון הערה 5.

³⁵ נדרים לח ע"א.

³⁶ משלי כב, ט.

מחדשים איזה מלאכה, אינו רשאי אחר לעשות כמתכנתו בלי רשותו, ולא תהא תורה שלנו כשיחה בטלה שלהם? ! רזה אינו, רהתורה נאמר³⁷: "מה אני בחנם אף אתם בחנם", ואין התורה קרדום לחפור בה. וגם בכלי מלאכות אם אין לו רשיון מהמלכות ששייך לו הזכות לעולם, לא אדע איסור שאחד לא יעשה כמתכנתו. ובהמשך דבריו הוא מוסיף ומברר את גרדי האיסור ליטול שכר ומשמעותו, ואומר: 'ואף דפרושי דברי סופרי מותר ליטול שכר, כמבואר ברמ"א [יו"ד] סי' רמו, ג"כ רק שכר בטלה, אבל שיקח עבור זכותו, בלי טורח, מי התיר? ואף אם נאמר שמותר, אבל לאסור להדפיס עד שישלם עבור זכות, מי הוא האוסר, והתורה נמשלה למים³⁸ לשאוב בלי תשלומין'.

והוא אף דוחה את ראייתו של ר"י נתנזון 'מצל"ח [=ציון לנפש חיה]" ד' זאלקווא שנרפס שם³⁹, שלקחו רשיון מבן הגאון המחבר, ליתורא דמילתא עשו כן, והרי כל ספרי הגאון מליסא נדפסו הדבה פעמים ונמכרים בזול, ולא נרפס רשיון מזרעו, ואלו הי' מהצורך ליקח רשיון, היה נמכרים ביוקר'.

אמנם למעשה אף לרעתו של ר"י שמלקיש נכנס כאן גודם נוסף, והוא 'דינא דמלכותא'. ואם כי מצד הדין ר"י שמלקיש מסופק, אם יש צורך בנטילת רשות ממחבר על הדפסת ספר שכבר נרפס ונמכר⁴⁰, הרי מקום שדין המלכות קובע, שאין לחזור ולהדפיס ספר בלא נטילת רשות

³⁷ ראה נדרים לו ע"א.

³⁸ ראה תענית ז ע"א.

³⁹ ראה 'ציון לנפש חיה' על מסכת ברכות (זאלקווא תקפ"ה): 'נרפס כעת פעם שני ע"פ הסכמת כבוד האחים הרבנים הגדולים המפורסמים מר' שמואל ומו' ישראל בני הגאון המחבר ז"ל, אשר הרשו מדעתם ורצונם הטוב למלא את יד כבוד הרבני מוהר"ר שלמה רובינשטיין נ"י להדפיס מחדש שלשת ספרי הצל"ח [=ציון לנפש חיה]" הנ"ל'.

⁴⁰ תחילה הוא אומר: 'על כן צ"ע [=צריך עיון] בהוראתו [של ר"י נתנזון] בזה' (שם, סוף אות ד); ואילו לאחר מכן הוא אומר (שם, סוף אות ה): 'מ"מ [=מכל מקום] להלכה, לולי דינא דמלכותא לא היה צריך ליטול רשות מספר הנדפס כבר. ובהשובה אחרת (ראה להלן, הערה 43): 'אולי יש בזה זכות ע"פ דין תורה ואולי מצד המנהג יש זכות להמחבר'.

מהמחבר, דעתו של ר"י שמלקיש, שמכמה טעמים יש תוקף לדין המלכות, בנקודה זו, מבחינת דין תורה, ש'דינא דמלכותא דינא'. ומתוך נימוקיו של ר"י שמלקיש להכרה בדין המלכות בענייננו אנו שומעים על כמה גדרים בתחולת הכלל 'דינא דמלכותא דינא'⁴¹: 'וכת"ה [=וכבוד תורתו הרמה] שאל, אם נאמר בכגון דא "דינא דמלכותא דינא" הואיל שסותר לד"ת [=לדין תורה], הנה בה' [=בהלכות] אבדה, סי' רנט, מבואר, רמציל מזוטו של ים צריך להחזיר מצד "דינא דמלכותא"⁴², וכסי' שנו מבואר, דצריך להחזיר מכח "דינא דמלכותא" דהכי נהיגי, וכ' הש"ך דמצד המנהג חייב להחזיר, ולפ"ז י"ל ה"ה [=ולפי זה יש לומר הוא הדין] בזה שכבר נהגו שלא להרפיש מיראת המלכות – חייב להחזיק ברינא דמלכותא; בשגם שי"ל [=שיש לומר] דדוקא מה שהוא נגד ד"ת להפסיד ממון על ידו – הד"ת בתוקף, אבל בדבר שדינא דמלכותא הוא להפסיד מניעת הדיוח, דלא מיקרי היזק, ההכרח מצד ד"ת לקיים דינא דמלכותא, מה"ט [=מהאי טעמא] ראבדה צריך להחזיר. וכש"כ [=וכל שכן] בדין זה שכבר כתבתי, שהגאון מלבוב כתב שכך הוא עפ"י ר"ת; על כן צריך להחזיק ברינא דמלכותא. וע' חת"ס [=חתם סופר] חח"מ סי' מד, מבואר ג"כ, רכל שהיא תקנה לטובת בעלי אומנים מחויבים להחזיק בדינא דמלכותא, וכש"כ הכא, שהוא תקנה לטובת המחברים'.
[על עיקרי הרברים חוזר ר"י שמלקיש בתשובה שהשיב לר' פייבל שרייער, אכ"ד בראדשיץ⁴³. ובהמשך דבריו שם, הוא כותב: 'ומעתה בנידון רידיה, שהוא במדינה אחרת, לפי הסברא ל"ש [=לא שייך] "דינא דמלכותא דינא", אך אולי יש שם ג"כ "דינא דמלכותא" בזה, וכעת נעשה בין המלכים ליטערארישער שוטצפער איין [=הסכם להגנת זכות יוצרים], שבאם יחבר אחר דברי חכמה אין להשני להשיג גבולו, ומי יודע אם הפעראיין נתפשט גם שמה, ואם ספרים שלו בכלל זה. והנה אם יש איסור נדפס, כבר כתבו הפוסקים, דממדינה למדינה אין מועיל הסכמה, ולא אסור להביא ממדינה למדינה. אמנם לפי הנשמע מותר להביא מרוסיה לכאן, על

⁴¹ שם, אות ה.

⁴² ראה למעלה, הערה 18.

⁴³ שו"ת בית יצחק, חו"מ, סימן פ.

פרק רביעי: זכות המחבר בהדפסת יצירתו

כן י"ל דשייך האיסור להדפיס או למכור; ועל ספריו לא ראיתי הסכמה, מ"מ [=מכל מקום] אין אני מחליט שום דבר, כי אולי יש בזה זכות עפ"י ד"ת [=על פי דין תורה], ואולי מצד המנהג יש זכות להמחבר. ולהלן דן ר"י שמלקיש בשאלה, מי נקרא ה'תובע' בדבר זה לעניין ההלכה, שהתובע הולך אחר הנתבע, כלומר, שמקום ההתדיינות המשפטית הוא במקומו של הנתבע. לאחר שהוא מביא כמה מקורות בנידון, הוא מביע דעתו, ש'בלי חרם והסכמה לדעתי ל"ה [=לא הוי] המדפיס תובע. וגם אנו נוהגין בענייני שדוכים, דמי שתובע מהב"ד היתר או איסור, הוא התובע. ובנ"ד [=ובנידון דידן] הנגידה מלבוב תובעת האיסור, על כן לדעתי צריכה לילך אחר הנתבע.].

לאחרונה, דן ר' יצחק יעקב ווייס, אב"ד של העדה החרדית בירושלים⁴⁴³, בדבריו של ר"י שמלקיש, בפסק רינו בדבר זכות יורשי המהדיר של ספר הראב"ן⁴⁴³, ומסקנתו היא שאף ששיטתו של ר"י שמלקיש היא שאין למחבר זכות לאסור, אבל כמה גדולי הפוסקים ס"ל [=סבירא להו] דיכול לאסור, ונתקבל דעתם להלכה למעשה⁴⁴³.

'בעלותו' של היוצר ביצירתו

ראיות נוספות לכך שחידושיו של אדם הם שלו, והוא רשאי לעשות בהם

⁴⁴³ נולד בדולינה בשנת תרס"ה (1905), והרביץ תורה במונקאטש. משנת תרפ"ט שימש דיין בגרוסווארדיין, משנת תש"ח ראב"ד כמנטשסטור, ומשנת תש"ל ראב"ד העדה החרדית בירושלים. נפטר בשנת תשמ"ט.

⁴⁴³ שו"ת מנחת יצחק, חלק ט, סימן קנג; ראה בשער שני, פרק ט, ליד ציון הערה *29. ⁴⁴³ על מסקנתו זו של ר"י ווייס, מצריך עיני ר' משה זאב זורגר, בשו"ת וי"ש משה, חלק א, סימן ב. עמ' ט בהערה: 'ובמנחת יצחק (ח"ט סי' קנג) כתב, שכבר הסכימו ולא כהבית יצחק חי"ד, ואדם יכול לאסור דבר שלו, וצ"ע להסכמות אלו [=ההסכמות שניתנו לר' פייבל שריער, אב"ד בראדשין], ולא הזכיר שבאוחו נידון דן בבית יצחק, וגם לא עיין בהסכמות, שרובם לא כחברו על גוף דבריו, וגם מה שכתב מחשבת החתם סופר, הנה החתם סופר לא סבירא ליה שיוכל לאסור עולמיח; ומה שכתב מההפלאה שאסר בעצמו לא זכר מה שכתב מהן הדברי חיים והצמח צדק ועוד, שחולקים עליו מדינא, וההפלאה שאני, שהיה גדול הדור במדינתו, משא"כ באחר. לכן מה שהורה שם בהדפסת הראב"ן לענ"ד צריך עיון גדול'.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

כקניינו, מביא הנצי"כ מולוז'ין⁴⁴. הנצי"כ מסתמך⁴⁵ על מאמריו של רבא המובאים בתלמוד. במסכת עבודה זרה⁴⁶ אומר רבא, שהתורה נקראת על שמו של הלומר בה: 'ואמר רבא: בתחילה נקראת [התורה] על שמו של הקב"ה, ולבסוף נקראת על שמו [של אותו תלמיד שטרח בה – ראה רש"י], שנאמר: "בתורת ה' חפצו וכתורתו יהגה יומם ולילה" (תהלים א, ב). ומכאן – שיכול הלומד לעשות בתורתו כרצונו⁴⁷: 'היה נראה שיכול האדם לעשות בהוראותיו כאדם העושה בתוך שלו, וכראיתא בעבודה זרה יט ע"א, שלבסוף נקראת על שמו, שנאמר "וכתורתו יהגה" וכו'... ואם כן יכול להוריש וליתן זכות חידושיו למי שירצה...'⁴⁸

וכן ראה ממאמרו של רבא במסכת עירובין⁴⁹, על הפסוק: 'ומתנה נחליאל, ומנחליאל במות (במדבר כא, יט)', ש'כיון שניתנה לו [התורה] במתנה – נחלו אל'. ומסביר הנצי"כ: 'פירוש: מתחילה ניתנה לו התורה ב"מתנה" – שלא ישכח מה שלמד הפסק, כדאיתא במסכת ר"ה (יב ע"ב): מה נחלה אין לה הפסק, וא"כ יכול להוריש, וליתן זכות חידושיו למי שירצה...'⁴⁹

אחד הרבנים בזמננו – ר' שמואל רוד הכהן מונק – נשאל⁵⁰ 'בענין הדפסת ספר שנדפס לפני שנים רבות, ואין יורשי המחבר ידועים'. ועל כך השיב, שאין לחוש מלהדפיס שנית את הספר בלא הסכמת היורשים. אגב דיונו הוא מביע דעה קיצונית בדבר שלילת זכות המחבר על

⁴⁴ ר' נפתלי צבי יהודה ברלין; ראש ישיבת וולוז'ין. תקע"ז–תרנ"ג (1817–1893). מחיבוריו: 'העמק שאלה' על השאלות, 'העמק דבר' על התורה, ושו"ת 'משיב דבר'.

⁴⁵ שו"ת משיב דבר, תלק א, סימן כד. ראה להלן. פרק חמישי, ליד ציון הערה 3 ואילך. עבודה זרה יט ע"א.

⁴⁶ והשווה דבריו של ר' חי"ל מבראדי, המובאים להלן, ליד ציון הערה 69.

⁴⁷ עירובין נד ע"א.

⁴⁸ ודבריו להלן, שם, אינם באים אלא להוכיח, כי למרות זכותו לתת את חידושיו למי שירצה, אין לו הזכות לאבד את חידושיהו. ראה להלן, פרק חמישי. וראה: שטר-מכירת כתב-יד של פירוש 'פני משה', על ירושלמי סדר זרעים, ושל פירוש מבעל ספר 'חרדים', שנדפס בש"ס זיטאמיר תרכ"ו, בראש סדר זרעים. תצלום שטר המכירה מובא להלן, שער שני, פרק שביעי.

⁴⁹ ראה: פאת שדך, ירושלים תשל"ה, סימן קנת.

יצירותיו. לאחר שהראה, שאין מקום לחשש הסגת גבול, הוא ממשיך: 'ושמא תחוש שיטעון שירש זכות ההרפסה, וא"כ יחשוב את המדפיס היום כמו גוזל... זו היא לענ"ד [=לעניות דעתו] טעות גמורה, שנולדה בעוה"ר [=בעוונותינו הרבים] מחמת שהורגלו בנימוסי או"ה [=אומות העולם], כי לענ"ד היא מילתא דפשיטא טפי מביעתא בכוחא [=הדבר פשוט יותר מביצה בכוח], שבד"ת [=שברין תורה] אין שום זכות בעלות על דברי תורה, וכ"ש שאין כאן חפצים שאפשר להודיש בזכות ההדפסה'.

המחבר תומך יתדותיו בכך, שיש ללמוד מן ההסכמות שהחרימו מסיגי גבול, 'זמה להם להחרים, אם יש בו משום גזל – יתבענו לדין'. אמנם יש להבדיל בין זכותו של המחבר עצמו ויורשיו, לבין זכות המדפיס. ועל כך הוא מוסיף בהמשך דבריו: 'שמא תאמר, שא"ה [=שאני התם] שהם לא ירשו, אבל הרבה חרמות נעשו לזמן מוגבל, אפילו בספרים שהמחבר עצמו הדפיסם, מפני שאין לו שום זכות בעלות'. ברם, אין הוכחתו הוכחה, לדברי בעל ה'שואל ומשיב', משום שאפשר שהמחבר עצמו ביקש הסכמה לזמן מוגבל, כיוון שהיה מעוניין, שלאחר כלות הזמן לא תהיה מניעה מצדו מלהדפיס. אמנם בתוספת לתשובתו הוא אומר על דברי ה'שואל ומשיב', כי 'לא משמע הכי מפשט כל ההסכמות הנרפסות בספרים, גם בוויכוח בין מו"ה מרדכי בנעט להח"ס [=לה"חחם סופר"] לא משמע כן...'. כיוון שהם תלו את דבריהם בשאלת הסגת גבול, ולא בבעלות המחבר על ספרו.

כמו כן נראה שאין ראייתו הבאה משכנעת: 'הגע עצמך, אילו היה דין ירושה במחברי ספרים, א"כ היה אסור להדפיס אפילו ספרי הראשונים עד שימצאו את נכריהם, ואם אינם ידועים הוא כגזול את הרבים, שדינו קשה'. אם אמנם היו הראשונים מקפירים, אפשר שהיה אסור להדפיס, אבל ההנחה היא שהם הסכימו להדפסה, ולכן אין איסור בדבר. אמנם בסוף תשובתו הוא אומר, ש'אם המחבר רוצה, יש בו כח לאסור ספרו להסתכלות מדין קונם⁵¹, ואפשר שיעשה תנאי, שאינו נותן רשות

⁵¹ ולהלן, בתשובתו השנייה, הוא מדגיש, שבהטלת איסור קונם צריך לאסור את הספר, ולא את ההסתכלות: 'ואם עושה קונם על תנאי, צריך שיאמר "ספרי אסור להסתכלותו", ואם אומר "אסור להסתכל" – אין כאן איסור דאורייתא, אלא "בל

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

להסתכל אלא למי שלא יחזור וידפיס, או שיעשה תנאי שכממון, שמוכר ספריו כתנאי שלא ידפיסם, אבל לא ראינו מי עשה כן'. והוא חוזר לרעיון הקונס גם בתשובתו השנייה: 'זכר כתבתי, שיש עצה לאסור בקונס, ומה שנדפס בקצת ספרים בדורות האחרונים "אדם אוסר את שלו" משמע קצת הכי, אבל לא הטילו בו תנאי כמו שכתבתי. גם אפשר, שאין כוונתם לקונס, אלא למליצה בעלמא, כסבורים שבח בידם לאסור מדין גזל'.

את דבריו אלה כתב המחבר בלי שראה את תשובתו של ר"ש נתנזון, ולאחר שבאה לידו תשובה זו, נזקק המחבר לסתידת ראיותיו של ר"ש נתנזון, אם כי הוא מעיר כי 'לא ניחא לי כלל לחלוק על הגאון בעל שו"מ [=שואל ומשיב]... ולכן כל דברינו כזה הם להלכה ולא למעשה':

אשר ל'ממציא', אין לדעתו, זכות לממציא לעכב אחרים, אלא בגבולות ההלכה של הסגת גבול. ועוד, שאף לפי החוק הנכרי, שעליו הסתמך ר"ש נתנזון, אין זכות לממציא אלא אם נרשמה ההמצאה במשרד הפטנטים, ואילו במחברים 'פקע זכות הממציא כמה עשרות שנים אחרי מיתתו, ונעשה הפקד לכל'.

אשר לסברתו של ר"ש נתנזון, שלא תהא תורה שלמה שלנו כשיחה בטילה שלהם, סבור המחבר, כי אין מקום להשוואה, בשל ההלכה האומרת 'מה אני בחינם אף אתם בחינם', ואין להתיר אלא בגדדי שכר בטלה 'למחבר בעצמו, ולא לאחרים'. ועוד: כיוון ש'מה אני בחינם' וכו' הוא דבר איסור, אין לומר בזה 'דינא דמלכותא דינא'.

פרסום ברבים של התכתבות בדברי תורה

מי שקיבל תשובה בהלכה, האם מותר לו להדפיס תשובה זו? כאן עולה השאלה, אם כותב התשובה מקפיד על פרסומה ברבים של התשובה. שאם הוא מקפיד, הרי שאין להדפיס את דבריו אף בלא זיקה לשאלת זכותו הממונית של בעל התשובה. שלא כדרך דיונו של ר"י שמלקיש⁵² במי שמדפיס את כתביו של אחר, כאן ההתכתבות נושאת אופי פרטי; ומאחר שכך הוא, הרי שיש לחשוש עוד יותר להקפדתו של הכותב.

⁵² יתל" דרבנן. וראה למעלה, ליד ציון הערה 3, וכן בהערה 3, ולהלן בשער שני, פרק

תשיעי, ליד ציון הערה 29, וליד ציון הערה 52.

⁵² ראה למעלה, ליד ציון הערה 26.

ואמנם, משנשאל ר' שרגא פייביש שנבלג מלונדון⁵³ 'באחד שקיבל מאיזה רבנים גאונים תשובות על שאלותיו', אם צריך לקבל רשות להדפיס את התשובות, השיב, כי אכן הוא זקוק לקבלת רשות, כיוון שכמה פעמים המשיב אינו רוצה להדפיס את התשובות מכמה טעמים, אם משום שהתשובה אינה אלא לאותו שואל, אבל אינה הוראה לרבים, או משום שסבר המשיב שהדבר אינו למעשה אלא רק להלכה, או שאילו היה המשיב יודע שיודפסו דבריו, היה מדקדק יותר בלשונו⁵⁴.

ריון באיסור לומר לאחרים דברים ששמע בלא נטילת רשות, על פי הגמרא במסכת יומא⁵⁵ – אם איסור זה חל גם על דברי תורה – אנו מוצאים בדבריהם של הרב שלמה גורן והרב שאול ישראלי. וכך היה המעשה⁵⁶: בשלהי תשמ"ב פרסם הרב הראשי לישראל, הרב שלמה גורן, מאמר בעניין כיתור העיר בירות מנקודת מבטה של ההלכה. הערותיו של הרב שאול ישראלי למאמר זה נשלחו אל הרב גורן, והרב גורן מסרם לפרסום בעיתון. הרב ישראלי הקפיד על הפרסום. על כך כתב הרב גורן מכתב⁵⁷ וכו הוא מבסס את גישתו, שלפיה מותר לפרסם דברי תורה אף בלא נטילת רשות מאומריהם. לדבריו, האיסור האמור במסכת יומא – שהאומר דבר בלא נטילת רשות הוא ב'בל יאמר' – אינו מוסב על דברי תורה; ואף שעניין הפסוק הוא בדברו של ה' אל משה, הרי אם אינו עניין לדברי תורה שמצוה ללמדם, תנהו עניין לדברים אחרים.

על גישה זו חולק הרב שאול ישראלי⁵⁸. לרעתו, האיסור חל גם על דברי תורה⁵⁹. וטעמו הוא, שפרסומם של דברי תורה ברבים מצריך הכנה

⁵³ שרגא המאיר, בני ברק חשמ"ג, חלק ד, סימן ז.

⁵⁴ הוא מסתמך על דברי 'אבני נזר' (או"ח סימן תקיז), המחלונן על מי שהדפיס את דבריו בלי רשותו, טרם ישית עינו עליהם אם ראוי להפיצו על פני תבל, וכבר כתב הרמב"ם בתשובה, 'שהאומר דבר בציבור צריך לעיין בה בינו לבין עצמו ד' פעמים, אך כאשר יפיץ ע"פ תבל – אף אלף פעמים מעט'.

⁵⁵ ראה למעלה, ליד ציון הערה 26.

⁵⁶ ראה: תחומין ד (חשמ"ג), עמ' 354.

⁵⁷ ראה: תחומין, שם.

⁵⁸ ראה: תחומין, שם עמ' 356.

⁵⁹ וראה עוד בשאלה, אם האיסור של 'בל יאמר' הוא גם בדברי תורה, ב'משנת אברהם', על ספר חסידים, חלק ב, במילואים והשמטות, עמ' רפט.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

והתבוננות עמוקה בדברים ארבע פעמים, וכל עוד לא הכין האומר את הדברים לפרסום ברבים – אין לפרסמם.

על יסוד אחר מבסס את האיסור ר' משה פיינשטיין מניו-יורק⁶⁰. כתשובתו⁶¹ הוא מבחין בין מי שעשה 'טייפ' [=סרט הקלטה] אם מותר להעתיקו, לבין מי שהשמיע דברי תורה, אם מותר להקליט את הדברים ולהעתיק את ההקלטה. לאחר שהוא מסביר, שאסור להעתיק ממי שעשה 'טייפ'⁶², הוא דן בנושא השני, והוא מבחין בין מי שמקפיד למי שאינו מקפיד. שמי שמקפיד, בין במפורש ובין בסתם, אסור להקליט את דבריו: 'ואדדבה, בעל הדברי תורה כיון שאמר זה ברבים שכל אחד יכול להעתיק על טייפ, אין לו שום רשות למנוע מלעשות טייפס, אם לא כשאמר לכל אלו שבאו לשמוע, שאינו אומר אלא כשיבטיחו לו שלא יעשו טייפס מזה, מאיזה טעם שאינו רוצה לפרסם, דאף שלא שייך איסור גזל על זה, איכא עכ"פ [=יש על כל פנים] איסור מלעבור על דעתו, אף כשיודעין השומעין שאינו רוצה גם בלא התנה, וכ"ש [=וכל שכן] בהתנה שאסור, שהרי הטריחוהו באופן שאמר שאינו רוצה, והוי כעשו מלאכה כאחד בעל כרחו'.

אף שבנידונו של ר"מ פיינשטיין התיד בעל הדברים להקליט את הדברים, ומכאן מסיק המשיב, שמוותר לאחר מכן להעתיק את תוכן ההקלטה, נראה מדבריו, שאף בלא נתינת רשות מפורשת להקלטה, מותר להקליט את הדברים, אלא אם כן אסר בעל הדברים במפורש את ההקלטה, או שידוע שאינו מרשה זאת. שהרי בהמשך דבריו הוא מסייג את ההיתר דק 'אם לא כשאמר לכל אלו שבאו לשמוע, שאינו אומד אלא כשיבטיחו לו שלא יעשו טייפס מזה' וכ'.

ולאחר מכן דן המשיב בשאלה, אם החוכה ללמד דברי תורה אינה מתירה לשומע להקליט את הדברים? ודעתו היא, שאפשר שהדברים אינם מגובשים דיים אצל האומר או שאין לפרסם את הדברים, ולכן אין

⁶⁰ תרנ"ה–תשמ"ו (1895–1986). נולד והתחנך בליטא. נחשב לפוסק העיקרי של יהדות ארה"ב ולמנהיגה של היהדות האורתודוקסית שם.

⁶¹ שו"ת איגרות משה, אורח חיים, חלק ד, סימן מ, סעיף יט.

⁶² ראה על כך להלן, ליד ציון הערה 89.

פרק רביעי: זכות המחבר בהדפסת יצירתו

'להנציח' את הדברים בהקלטה: 'ואף שהוא דברי תורה, שחייב הרב להשמיע, יש הרבה שאינו ראוי לפרסם, משום שאין למסור אותם לכולי עלמא, ויש שאין מורין כן, וכדאשכחן בגמרא טובא [=הרבה], ולפעמים מחמת שלא ברור להרב אם רבדיו נכונים, וכדעתו שעוד יעיין בדבר אם הם ראויין, ויש נמי רשות להרב לאסור בשביל זה שלא יעשו טייפס, דשמא יראה אח"כ הדב שאין דבדיו נכונים ויתבייש, אף שמסתבר, דאין לו רשות לאסור על התלמידים דבר כדי שלא ישכחו וכדי שיוכלו לחזור עליהן, דהא זהו ג"כ מצורכי הלמוד לתלמידים הוא, אך שיצום שלא יפרסמו עד שיאמר להם שהוא ראוי גם לפרסם, אבל על טייפ, שהוא נעשה על זמן רב וליתן גם לאחרים, יכול לעכב שלא יעשו כלל, אבל על כל פנים הוא ענין איסור אחר ולא איסור גזלה'.

להלן נראה⁶³, כי דעתו של הנצי"ב מוולוז'ין היא, כי אין כוח למחבר לאסור ללמד לאחרים את מה שחידש, ואין הוא בעלים לאבד את דבריו. ושמא יש להבחין בין דברים שנאמרו בסתם, ולאחר מכן המחבר אוסר את פרסום הדברים, לבין דברים שמלכתחילה נאמרו דווקא לפלוני בהקפדה שלא יפרסמם, שאז אולי יש בכוחו למנוע את הפרסום.

זכות הבכור ל'פי שניים' בכתב-יד

שאלת זכות היורשים בכתב-יד של מורישים העסיקה את החכמים גם בדבר זכותו של הבכור לקבל פי שניים בנחלה. ואגב דיון זה אנו שומעים גם על העמדה העקרונית בדבר זכותו של המחבר עצמו ביצירתו.

דינו של הבכור הוא שהוא נוטל פי שניים רק בממון ה'מוחזק', אבל לא בממון ה'ראוי' לבוא⁶⁴, והשאלה הייתה, אם הזכות של היורשים בכתבים, היא בגדר 'מוחזק' או בגדר 'ראוי'?

ר' יצחק אהרן הלוי איטינגא⁶⁵ נשאל⁶⁶ בדבר רב גדול אחד, שהניח

⁶³ ראה להלן, פרק חמישי, ליד ציון הערה 3.

⁶⁴ ראה: שו"ע חו"מ, סימן רעח, סעיף ג.

⁶⁵ בנו של ר' מרדכי זאב איטינגא. תקפ"ז-תרנ"א (1827-1891). כיהן כאב"ד פשמישל ובסוף ימיו אב"ד לבוב. תשובותיו נדפסו בסוף ספרו של אביו 'מאמר מרדכי' ובספרו 'שו"ת מהרי"א הלוי'.

⁶⁶ שו"ת מהרי"א הלוי, חלק ב, סימן קיב. התשובה משנת תרל"ז.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

כתב־יד על התורה וציווה לבניו להביאו לכית הדפוס, ועלתה שאלת חלקו של הכן הבכור בירושת כתב־היד וברוחים שיבואו מן ההדפסה. המשיב פוסק, כי הרווחים אינם בגדר 'מוחזק' אלא בגדר 'ראוי'⁶⁷, ומשום כך אין לבכור פי שניים ברווחים אלה.

שאלה דומה באה בפני ר' חיים יהודה ליב סוסניצר מבראדי⁶⁸. השואל 'האריך הרבה, דהזכות שיש לו לפרסם דבריו בדבים יכול להודישו לבניו, והבכור נוטל פי שנים'. ועל כך משיב לו הרב, כי 'אם כנים דבריו בהקדמתו זאת [שהמוריש יכול להוריש את הזכות לפרסם את דבריו] – הדין עמו [שיטול פי שניים]'.⁶⁹

ברם המשיב חולק על עצם ההנחה: 'אלא שבעיני הקדמה זו אינה צודקת כלל'. לדעתו, דברי רבא במסכת קידושין ש'תורה – דיליה היא [=שלו היא]', 'היינו דק לענין שהרשות בידו למחול על כבוד תורתו'⁶⁹, אבל ברור, שאין בידו למוכרו ולתתו לאחר, וכמפורש בסוטה (כא ע"א), דכתיב "אם יתן איש את כל הון ביתו וכו', ועיקר הדבר איננו דרדא דמונא כלל, כדאמרינן בנדרים (לז ע"א) מ"מה אני בחנם" כו', ואיך יהיה זה בכלל "אשר ימצא לו", האמור לענין בכור, דממעטינן מינה מוקדשין, דלאו ידידה, וכדומה כל דבר שאין בידו למוכרו'⁷⁰.

⁶⁷ 'דמה שהי' שוה הכתב־יד למכור בעת פטירת אביהם זה מיקרי [=נקרא] "מוחזק", אבל מה שהשביח ועלה ריוח מחמת ההדפסה, זה מיקרי "ראוי".

⁶⁸ שערי דעה, מהדורא קמא, לעמבערג תרל"ח, סימן קמח.

⁶⁹ השווה דבריו של הנצי"ב, למעלה, ליד ציון הערה 47.

⁷⁰ ולהלן: 'זהו גדולה מזו, בנויר (דף ל) לענין הבן מגלח על נזירות אביו, דקמבע"ל [=דקא מיבעי ליה] להש"ס אפי' אי ירושה גמירי לה, מ"מ אם הבכור נוטל בזה פי שנים, עיין שם, וק"ו לענין תורה דלא גמירי ירושה כלל, וכמ"ש הרשד"ם בתשו', ורמזו המג"א [=ה"מגן אברהם] סימן קנג, וכ"ז [=וכל זה] פשוט לפענ"ד [=לפי עניות דעת]'.⁷⁰

וכן ראה שם בסוף סימן קמה: 'ולדינא גם דעתי הקלושה נוטה, דאין הבכור נוטל פ"ש [=פי שניים] בכה"ג [=בכהאי גוונא]. ובספר משפטי שמואל, סימן לד (עמ' קעב) לא דק, שכתב: 'וכן דעת הגהמ"ח [=הגאון המחבר] שו"ת שערי דעה... ובסימן קמח שם מוסיף, דדין הכתב־יד כדין שטרות, שהבכור נוטל בהם פי שניים, ע"ש. הרי דפשיטא ליה להגהמ"ח זצ"ל, דשייך בזה דין ירושה'.

ד' יצחק שמלקיש, בתשובתו שהבאנוה למעלה⁷¹, דן אף הוא בנקודה זו, והוא מצמצם את משמעות דבריו של בעל 'שערי דעה' הנ"ל. הוא מבחין בין שהתביעה היא לדווחים שבאו מהדפסת כתב-היד לפני חלוקת העיזבון בין היורשים, לבין שהתביעה היא לחלקו של הבכור בגוף כתב-היד⁷²: 'והנה ברין אם בכור נוטל פי שנים מריוח ספרים הנדפסים אחר מות אביהם, שנתווכחו בק' [=בקהילת] זידטשוב אחר מות הרב הצדיק מהר"א, ואביו צוה לפני מותו לדפוס הספרים. הנה אם ירפסו הספרים קודם חלוקה, והבכור תובע שני חלקים בפדיון הספרים ובריוח – אין נותנים, דהוה שבחא דאתי מעלמא, ואין לו בשבח פי שנים. אך אם הבכור תובע קודם ההדפסה חלק בכתבים – יראה דאין חילוק בין חיבורים שלו לשאר כתבי הקודש, דמבואר בב"ב י"ב, דאם הם ב' כרכים חולקים... ולמה אינו נוטל ב' חלקים, כיון שהכתבים ראויים ללמוד, ואינו דומה לשטרות דאינו נוטל פי שנים... דשטרות אין גופן ממון, דאין עומדין רק לראיה, משא"כ כתבי הקודש ראויין ללמוד והוה כשאר ספרים הכתובים בלה"ק [=בלשון הקודש], שבודאי נוטל פי שנים...; וע' בס' שערי דעה סי' קמה ויקמח, וכפי הנראה, דעתו דאין לו בכתבי קודש רק טובת הנאה, ואין לו פי שנים. אולי היה השאלה איך הדין לאחר ההדפסה, אם יש לו פי שנים בריוח, אבל אם הבכור טוען לחלוק בכתבים, ישתנה הדין'.

רשות מסויגת מטעם המחבר

נתינת רשות מסויגת, מטעם המחבר⁷³, אנו מוצאים בהודעה⁷⁴, שמוסר ר' שלמה גאנצפריד⁷⁵ בפתח ספרו 'קיצור שולחן ערוך', לעמבערג 1879

⁷¹ ראה למעלה, ליד ציון הערה 23.

⁷² שו"ת בית יצחק, יורה דעה, חלק ב, סימן עה, אות ו.

⁷³ ההסכמה מר' מנחם בר' מאיר א"ש, אב"ד אונגוואר (הונגריה), היא בשבח הספר, ואינה אוסרת על הסגת גבולו של המחבר; ראה בדפוס לעמבערג 1867. ושם, נדפס בעמוד השער: 'איסור השגת גבול ידוע. מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע'.

⁷⁴ מחודש שבט תרל"ט.

⁷⁵ תקס"ד – תרמ"ו (1804 – 1886). נולד באונגוואר (הונגריה), וכיהן שם כדיין. חיבר ספרים רבים בהלכה: 'קסת הסופר' על הלכות סת"ם; 'אהלי שם' על הלכות גיטין; לחם ושמלה' על הלכות נידה ומקואות, ועוד. אולם ספרו המפורסם הוא 'קיצור

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

[=תרל"ט]. הסייג היה שלא ימכור המדפיס 'לשום מקום אשר תחת מלכות עסטרייך [=אוסטריה] יר"ה [=ירוש הודה]'. ומאחר שהופיעו הספרים אף במלכות אוסטריה, מודיע המחבר, כי הספרים המיובאים לתחום זה – המשהה אותם בתוך ביתו עובר משום 'אל⁷⁶ תשכן באהליך עולה', וזהלומד מתוכו הרי הוא עושה "מצוה הבאה בעבירה": 'אמר המחבר, הנה זה איזה שנים אשר בתוכם הדפיס איזה פעמים ידידי הרב הנגיד הישר מו"ה אברהם ניסן זיס מלכוכ יצ"ו [=ישמרהו צורו וגואלו] ספרי הנוכחי ברשות ע"פ התנאים אשר כינינו, ומצאתיו נאמן בכריתו. ובחדש כסלו תרל"ד נמצאתי לבקשת הנגיד מו"ה יהושע גרשון מונק מווארשא יצ"ו, ונתתי לו ג"כ רשיון להדפיסו במשך ששה שנים, וג"כ עפ"י התנאים אשר כינינו, והעיקר שלא ימכור מהם לשום מקום אשר תחת מלכות עסטרייך יר"ה, כאשר הוא גם בדפוס בהתחלת הספר, שהדפיס שם כתב הרשיון שלי, שאינו רק בתנאי זה; אולם לא ארכו הימים, והנה ספרי הזה מדפוס שלו, הרבה מאוד הובאו לגבולנו, כתבתי אליו איזה פעמים בשאלה, היתכן? – ולא השיבני דבר, לזאת ראיתי כי טוב להודיע בזה לאחינו בני ישראל, כי ספרי "קיצור ש"ע" כל המובא לגבולנו חוץ מדפוס מהראנ"ז [=מהרב אברהם ניסן זיס] הנ"ל איסורא רבע עלי' [=איסור רובץ עליו], המשהה אותו בתוך ביתו עובר משום "אל תשכן באהליך עולה", והלומד מתוכו הרי הוא עושה "מצוה הבאה בעבירה". משכו וקחו לכם ספרי הנוכחי מדפוס של מהראנ"ז הנ"ל, כי מלבד שהוא המוכח... הנה עד שתלמדו באיסור תלמדו בהיתר ובמצוה מן המוכח... שלמה גאנצפריד'.

הדפסת 'קיצור שולחן ערוך' בניגוד לרצון המחבר

למעשה הוסג גבולו של המחבר, וספריו נדפסו בלא רשותו. בעיתון 'המגיד' נתפרסמה הודעה וזה לשונה⁷⁷: 'אל תשכן באהליך עולה. בשבטי ישראל אודיע, כי ספרי "קיצור שלחן ערוך" אשר ר' נתנאל דוד

שולחן ערוך', המהווה מורה דרך בחיי היום-יום של כל יהודי. ספרו זה זכה לתפוצה עצומה עוד בחיי המחבר, ונדפס במהדורות רבות.

⁷⁶ איוב יא, יד.

⁷⁷ המגיד יז, גיליון 25, מיום א' חמוז תרל"ג (25.6.1873), בעמ' 232.

היילפרין, נשא אשה בגוכערניע, ובכפר
הנוכרים, שמה לאה נחמה בת שמואל
נחום אבראמסקי. ה' אתה רק חצי
שנה — ואחרי זה גנב את הכשטיה כסף
ושטרות מביה חותנו ברח ואיננו וזה שלשה
שנים לא נשמע ממנו. ובכן המצוה על כל
אחד אולי יפגשו באיזו עיר להודיע זאת
„להמגיד" אולי בזה תושע העגונה והעלובה
ואולי יכריחוהו בני ישראל שישלח גט פטורין
לרעייתו. קומתו יותר מבינני, שערותיו שחורות
ומסלסלים, פניו מראה שחור, זקנו אם לא
גלחו שחור, וסימן מובהק עליו במקום אחד
לא יחזיק את ראשו אף רגעים אחדים רק
הולכת אצלו כמכונה מאשין יתנענע לימין
ושמאל ברגעים אחדים, יודע ומבין לשון
עברי, רוסשיש אשכנזי אף מעט צרפתית ומעט
ענגליז, בגעאגראפיע לו שם יוד.
נחום אבראמסקי.

אל השכן באהליך עולה .

בשכתי ישראל אודיע כי ספרי „קיצור שלחן
ערוך" אשר ר' נהנאל דוד זיסבערג הדפיסו
בווארשויא, הדפיסו שלא ברשותי!
והאיסור הן מצד התורה'ק הן מצד דינא
דמלכותא ידוע לכל, והוא רובץ גם על
הקונים ועל כל המסייעים.

גם זאת אודיע כי ר' יעקב עהרענפריז
כלבוב העתיק ספרי הנ"ל לעברי דייטש
והדפיסו שמה (ג"כ שלא ברשותי) וקלקלו
בשיבושים הרבה מאד, תלה בי בוקי סריקי
ונחן מכשול גדול לפני המון עם ה'! לזאת
אבקש מאת כל מרא דאתרא להזהיר את
עם ה' לבלתי יביאוהו אל תוך כתיהם שלא
יכשלו בו ח"ו.

אונגוואר, בחדש סיון תרל"ג.

שלמה גאנצפריד.

הודעתו של ר' שלמה גאנצפריד על הסגת גבולו בהדפסת 'קיצור
שולחן ערוך'. המגיד יז, גיליון 25, א תמוז תרל"ג (25.6.1873).

זיסבערג הדפיסו בווארשווא, הדפיסו שלא ברשותי! והאיסור הן מצד התורה"ק [=התורה הקרושה] הן מצד רינא דמלכותא ירוע לכל, והוא רובץ על כל הקונים ועל כל המסייעים... אונגוואר, בחדש סיון תרל"ג. שלמה גאנצפריד'.

כמו כן נדפס בלא רשותו תרגום ספרו ללשון 'עברי דייטש', כדבריו שם⁷⁸: 'גם זאת אודיע, כי ר' יעקב עהרענפרייז בלבוב העתיק ספרי הנ"ל לעברי דייטש והרפיסו שמה (ג"כ שלא ברשותי), וקלקלו בשבשים הרבה מאד, תלה כי בוקי סריקי ונתן מכשול גדול לפני המון עם ה'! לזאת אבקש מאת כל מרא ראתרא להזהיר את עם ה' לבלתי יביאוהו אל תוך בתיהם שלא יכשלו בו ח"ו'. אמנס לעניין התרגום עיקר טרונייתו הוא על השיבושים שבתרגום, ועל המכשול העלול לצאת מכך.

במהדורת לעמבערג 1867 [=תרכ"ז], של ספרו 'קצור ש"ע' ר"ש גאנצפריד אוסר על תרגום ספרו: 'להרים מכשול מבני עמי הנני אוסר להעתיק ספרי הנוכחי ללשון אשכנז ולהדפיסו'. אלא שגם כאן עיקר מגמתו הוא למנוע שיבושים, ולכן הוא מתיר את האיסור בקבלת הסכמה

⁷⁸ וכבר קדם לכך מעשה כשלוש מאות שנה קודם לכן, בקיצור שולחן ערוך בלאדינו, 'מיה די איל אלמה', 'שהוא שלחן הפנים', שאלוניקי שכ"ח, שמחברו אוסר 'להעתיקו בכתב הלועזים [כלומר, באותיות לאטיניות], ולא בכתב אשורין] למי שלא ידע, וכמו שהעתיקו הסידורים, משביע אני לו בשמו ית' שלא יעשה כן, יען שלא יקראו בו הגרים... ובכלל השבועה שלא ידפסו אותו כשום עיר איטאליא, לפי שמהפכים בהעתקות דברים הרבה באומנם שהוא נגד להם, ומי שאינו ידע לא ידע שהוא טעות ויטעה'. ואף ספר זה נדפס בוויניציה, שלחשים וארבע שנים לאחר מכן, בניגוד לאיסור שהטיל המחבר. ושבע שנים לאחר מכן נדפס קיצורו של הספר אף באותיות לאטיניות. ראה: מ' בניהו, הסכמה ורשות, עמ' 219-222.

וראה שו"ת איגרות משה, יורה דעה, חלק ג, סימן צא, שם אוסר ר' משה פיינשטיין (ראה עליו למעלה, הערה 60) על תרגום פסקיו לאנגלית: 'והוא איסור אף אם היה התרגום ראוי, שבזמננו ליכא [=אין] מי שיכול לומר ולהדפיס פסקים בלא באור ומקורות... וגם נמצא שלא העתיק כראוי ויש כמה דברים בטעותים [=בטעויות] וכמה דברים שגורמים לטעות, שזה עוד גרוע ביותר. וגם להעתיק התשובות ממש פשוט שהוא חסרון גדול ליתן הפסקים אינשי דעלמא, שאינם חלמידי חכמים, שיבואו לדמות מלתא למלתא [=דבר לדבר], ולכן אני מוחה בכל חוקף שיש למחות'.

שתעיד על נכונות התרגום: 'זולת אם יהיה להמעתיק הסכמה ממני או משני גדולי ישראל שידקדקו ויעידו שנעתק כראוי בלי טעות'.
הסכמות להדפסת ספר 'קיצור שולחן ערוך', בניגוד לרצונו של המחבר, מובאות בהדפסת הספר עם התוספות 'מסגרת השולחן' ו'לחם הפנים', לר' חיים ישעיה הכהן, לובלין תרמ"ח (1888).

בהסכמתו של ר' אברהם רויטענבערג, אב"ר זאוויחוואסט, הוא נזקק לשאלת זכותו של המחבר לאסור על אחרים את הדפסת ספרו. ראשית, הוא מביע דעתו, כי יש בהדפסת הספר עם ההוספות משום השבחת הספר: 'אמנם יען כי המחבר ר' שלמה ז"ל כתב אליו אז דלא ניחא ליה זה, לכן שאל עצתי. לפע"ד [=לפי עניות דעתי] נכון הדבר מאוד להעלותם על מזבח הדפוס שני החיבורים ביחד... ומה גם בדעת כ"ת [=כבוד תורתו] להוסיף הגהות ותקונים... ויהיה עוד זכות להמחבר קיצור שלחן ערוך הנ"ל, ובודאי ניחא ליה עתה כאשר הוא בעלמא דקשוט [=בעולם האמת], כי יהיה זכות הרבים תלוי בו'.

ולהלן הוא כותב: 'והאמנם כי לא אדע מדוע אז לא חפץ בזה [ר"ש גאנצפריד] להיותם נצמדים יחד ספר "מסגרת השולחן" עם ה"קיצור שלחן ערוך". ויכול להיות יען כי יש להמחבר זכות בהדפסת חיבוריו, לכן לא רצה לאבד זכותו, אם יבואו פנים חדשות על ספרו. אמנם אודה ולא אבוש, כי לפע"ד לא אדע על פי הדין למה יש להמחבר הספר הכח הזה לעצור בעד הרוצה להדפיס חיבורו עוד הפעם אחרי אשר מכר חיבוריו אשר הדפיס המחבר בפעם ראשון, ולא יבוא לידי הפסד?'⁷⁹.

⁷⁹ ולהלן: 'ועיין בחו"מ, סימן רצב, סעיף כ, ובסמ"ע ובש"ך שם, לעניין העתקת ספרים שלא מדעת בעלים, דשרי מטעם "לא יכזו" כו' [ראה למעלה, ליד ציף הערה 27, בתשובתו של ר' יצחק שמלקיש בנקודה זו]; ובאמת יש לדון כזה, אם המחבר ספרים לזכות הרבים הוא ככלל לימוד תורה לרבים, ויהיה מחויב להיות כחנם משום "מה אני כחנם" וכו'. אמנם עיקר מה שיכול להנות הוא משום שכר בטילה בעד העת שעוסק בהדפסת החיבור, והדברים ארוכים [וראה למעלה בתשובת ר' יצחק שמלקיש, שמעיר על כך]; וגם לעניין פסק דין מבואר בש"ע חו"מ סימן כג, דאחרי אשר יצא הפסק דין מתחת יד הדיין, הרי הוא כאיש אחר [וראיתו זו תמוהה היא]. ובקובץ הפוסקים, חו"מ, סימן ב, עמ' מח, מציינים לפלא 'שמביא בהסכמתו, שהוא תלמידו של הגאון שואל ומשיב ז"ל, ולא הביא דבריו שהמה נגדו'.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

וכאן מציע ר' אברהם רויטענבערג יסוד משפטי חדש לזכותו של המחבר. לדעתו, כשם שנאמר שזכות המדפיסים היא מתקנת הקדמונים⁸⁰ להרבות תורה בישראל, 'שלא יהיו נמנעים המדפיסים לעשות הוצאות על הדפסת ספרים פן יסיגו גבולם', כן 'גם הזכות שיש להמחבר הספר, שלא להדפיס בלתי רשותו, הוא ג"כ תקנת הקדמונים מטעם הנ"ל'. ומכאן הוא מגיע לצמצום היקפה של הזכות: 'לכן עתה, כאשר נדפס כמה פעמים הספר "קיצור שלחן ערוך", וגם המחבר ז"ל שבק לן חיים, יוכל כ"ת לצוות להדפיסו כטוב בעיניו, אחרי כי כוונתו רצויה'^{81 82}.

תנאיו של 'החפץ חיים'

תנאים למתן רשות מטעם המחבר להדפסת חיבוריו אנו מוצאים אצל ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, בעל 'החפץ-חיים'⁸³.

התנאי האחד נוגע להדפסת חיבוריו בלא שינוי מכפי שנדפסו על ידו, והתנאי השני – אופייני לאישיותו של בעל 'החפץ חיים' – שמכל מאה

⁸⁰ ראה על כך בשער שני, פרק שלישי, ליד ציון הערה 55.

⁸¹ בהסכמתו של ר' יהודה ליביש ליכט, אב"ד פיאסק ופשעדאבארו, נזקק אף הוא לשאלת ההדפסה בניגוד לרצונו של המחבר; לדבריו 'אמנם כן, כי עתה, אשר הרב ר' שלמה ז"ל הוא בעולם האמת, ודאי ניחא ליה למלאת רצונו, כי על ידי זה יהיה זכות לרבים הלומדים בספר זה'.

⁸² ועיין בסוף הספר, בדבריו של מחבר 'מסגרת השולחן' בדבר השמועה, 'שרצון איזה מרפיס להדפיס איזה "מסגרת השולחן" בסגנון אחר על הספר "קיצור שולחן ערוך"'. והנה ידוע אשר טרחתי הרבה... וגם המדפיסים הנכבדים רק"ק לובלין עשו הרבה להוציא לאור ספר זה בשלימותו... וכעת אם יעמוד אחר ויערב הדברים בענינים שונים, בין שיהיה לאמיחו או לאו, וכן אם ישמיט דעות הפוסקים שהבאחי, ממילא לא ידעו אחינו בני ישראל אל מי לפנות. וגם להמדפיסים יהיה בזה היזק גדול ח"ו כידוע. ואם היה עכ"פ עיקר כוונת המדפיסים הנ"ל בזה לשם שמים, היה בזה רק איסור הסגת גבול המדפיסים כנ"ל. אכן ידוע לכל, שיש בזה טעמים אחרים... וראה במהדורה מאוחרת יותר של 'קיצור שולחן ערוך' עם 'מסגרת השולחן' (לובלין, תרנ"א(?); בסוף הספר) את דבריו של בעל 'מסגרת השולחן' על המהדורה שיצאה ביתיים עם 'פאת השולחן'.

⁸³ תקצ"ח? – תרצ"ג (1838–1933). גאון וצדיק. חיבר ספרים רבים בהלכה ובמוסר. מחיבוריו: 'משנה ברורה' על שולחן ערוך אורח חיים, וספרו 'חפץ חיים' על איסור לשון הרע.

ספרים יינתנו ארבעה ספרים לבתי מדרש⁸⁴: 'ואני נותן רשות לכל אחד מישראל לחזור ולהדפיס אותו לעולם, וְדוּקָא כפי מה שנדפס עתה, היינו: השו"ע וכאר היטב ושע"ת [=ושערי תשובה] עם ביאורי "משנה ברורה" ו"ביאור הלכה" ו"שער הציון" כלי שינוי. אכן באופן זה אני נותן רשות, שמכל מאה ספרים שידפיס מחוייב לתת לבתי מדרשים בחנם 4 פ"צ [=פרוצנט = אחוז], דהיינו ארבעה ספרים מכל מאה לביהמ"ד. או אם יזדמן לו איזה חכורה שלומדים בכנופיה, יכול ליתן להם ויכתב על שמו בפנקס החכרה. וכן אני נותן רשות לכל אחד מישראל לחזור ולהדפיס לעולם ספרי "חפץ חיים" ו"שמירת הלשון" ו"אהבת חסד" הכנוי על הפסוק "סור מרע ועשה טוב", והכל כתנאי ואופן הראשון שינתן מכל מאה – 4 ספרים לבתי מדרשים. וחזן מאלו הספרים אין רשות לשום אחד לחזור ולהדפיס מן ספרי כלתי רשותי או רשות באי כוחי⁸⁵.

צילום ספר והעתקת הקלטה

השכלול הטכנולוגי כיום, כתחום הפצת הספרות, הביא עמו שאלות חדשות: האם מותר לצלם ספרו של אחר, והאם מותר להעתיק הקלטה של אחר?

⁸⁴ מכתבו של בעל חפץ חיים; נדפס ב'דער יוד', [1999] 119, מיום כ"ז בסיוון תרפ"ג, 11 ביוני 1923.

⁸⁵ וראה דבריו של חתם סופר באיגרתו אל ר' צבי הירש חיות, מיום כ"ז מרחשוון תקצ"ז (מובאת בסוף ספרו של רצ"ה חיות, דרכי ההוראה, זאלקווא תר"ג): 'כי כל חידושי ומכתבי המה הפקר לכל הרוצה להעתיק, ואינני מקפיד, כי לא מראש בסתר דברתי'. משמעות דבריו אינה שהוא מפקיר את חידושיו להדפסה; אדרבא, למעלה מזה אנו שומעים, שהדפסת דבריו הייתה שלא לרצונו: 'הנה מימי לא עלה על לבי להדפיס ספר, אך זה איזה שנים יצאו איזה קונטרסים מתשובתי וחידושי על ידי רב אחד מהר' [=מורנו הרב] מרדכי שלאנק [שהוציא לאור מעט מחידושי חתם סופר בסוף 'חידושי הרמב"ן' ו'חידושי ר' יוסף אבן מיגאש' (פראג 1826)]... היה בידו העתקות מחידושי והדפיסם... תחילתו באונס ולבסוף ברצוני, כי לא היה עמדי פה כי אם בפראג. ועתה אירע לי כזאת, איש הגון אחד מק"ק בראד מהר' מרדכי ליב כיסליחוש, מדפיס פה ספרי ראשונים, והגיעו לידו ג' או ב' מתשובתי ואיזה קונטרסים מחידושי, ומספח אותם לאחד מספרים הנ"ל. ומתחלה היה על אפי ועל חמתי, עד שאלצוני בני ביתי עד שהייתי שותק כמורה'.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

צילום ספרו של אחר אינו רומה להרפסה חרשה של ספר שכבר נרפס פעם. בהדפסה חדשה המדפיס מסדר מחרש כעצמו את הספר, בעור שבצילום המצלם מנצל את מלאכת הסידור של הראשון, והרי 'זה (המצלם) נהנה, וזה (המור"ל הראשון) חסר'.

תשובה מאלפת שיש להזכירה לענייננו, היא תשובתו של ר' יחזקאל לנדא, בעל 'נורע ביהודה'⁸⁵, שנשאל⁸⁶ כמי שהביא לרפוס פירוש לתלמוד, כדי שיודפס יחד עם התלמוד עצמו, עם פירוש רש"י ותוספות, והנה, בעל בית הרפוס, לאחר שהדפיס את הספר, שמר לעצמו את ה'אימהות' ('מאטריצות') של התלמוד עצמו⁸⁷, וחזר והדפיס מהם מחדש את התלמוד עם פירוש רש"י ותוספות. ועל כך תבע בעל הפירוש את בעל הדפוס. לאחר דיון בטענותיו של התובע, מסיק ר' יחזקאל לנדא, שבעל בית הדפוס חייב לפצות את בעל הפירוש על כל מה שנהנה מסידור האותיות, שנעשה מכספו של בעל הפירוש. יסוד החיוב הוא, לדבריו, בהלכה האומרת ש'זה נהנה וזה חסר – חייב'⁸⁸. וכאן הרי נחסר בעל הפירוש, משום שעל ידי הפצת התלמוד המודפס מחדש ימעטו הקונים שיקנו את התלמוד שנדפס עם הפירוש.

ועתה, לעניין צילום ספר שסודר בדפוס, כל אימת ש'זה נהנה וזה חסר', יש לאסור את הצילום ולחייב את הנהנה מחסרונו של הלה לפצות אותו על חסרונו.

בשאלה כדבר העתקה מ'טייפ', כשעושה ה'טייפ' מקפיד שלא יעתיקו, דן ר' משה פיינשטיין מניו-יורק. לדבריו, כיוון שעשה הלה את ה'טייפ' כדי להדוויח, אם כן, אין במניעת ההעתקה משום מידת סדום, וממילא

⁸⁵ ראה עליו להלן, שער שני, פרק תשיעי, הערה 55.

⁸⁶ שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, חו"מ, סימן כד. וראה למעלה, פרק ראשון, הערה 1.

⁸⁷ על שימוש ב'אימהות' להדפסה נוספת, על ידי מי שהיה שותף במהדורה הראשונה, ראה שו"ת מנחת יצחק, חלק ז, סימן קכה.

⁸⁸ ראה: נ' רקובר, עושר ולא במשפט, ירושלים תשמ"ח, שער ראשון: 'זה נהנה וזה לא חסר', עמ' 19. וראה דיון בדברי ר"י לנדא, בשו"ת ישועות מלכו, חלק חו"מ סימן כב, ובשו"ת נפש משה (זורגר), חלק א, סימן א.

אסור להשתמש ב'טייפ' שלו לשם ההעתקה. ואלה דבריו⁸⁹: 'בדבר אחד שעשה טייפ מרברי תורה, וכותב שאוסר לעשות מטייפ שלו עור טייפס, וראי אסור, כי הוא ענין שוה כסף, ועשה הטייפ להרויח מזה שאחרים שירצו יצטרכו לשלם לו, שאם כן ליכא משום מדת סדום, וממילא כיון שהוא חפצו, אין רשאיין ליקח אותו להשתמש בו שלא ברשות, ואף כשלא שמעו ממנו שאינו נותן רשות – אסור להעתיק ממנו בסתמא, כל זמן שלא הרשה בפירושו'. ובסוף דבריו: 'אבל לעשות טייפ אחר מטייפ אחד שלא ברשות – הוא איסור גדל'.

נראה שהאיסור אינו דווקא בשימוש פיסי שנעשה ב'טייפ', אלא אפילו כשאין שימוש פיסי, כגון שהאחד מאזין ל'טייפ' בהיתר, והשני אינו נוגע ב'טייפ', אלא מקליט ממנו, יהא הדבר אסור. ואין אנו דנים בשאלה, אם הפחתת ערך כשלעצמה נחשבת כגניבה⁹⁰, ולא בחיוב המזיק לשלם ב'היזק שאינו ניכר'⁹¹, אלא בשאלה, אם יש איסור בדבר, ועל כך התשובה היא, שאמנם המעשה אסור⁹².

ברם, נשאלת השאלה האם מותר לצלם ספר, או חלק מספר, לשימוש עצמי, שלא למטרה מסחרית? תשובות מעטות ניתנו לאחרונה בעניינים אלו, ואלו דנו רק בבחינות מסוימות של הנושא.

ר' שרגא פייביש שנבלג מלונדון, נשאל⁹² 'בספרים שנדפס בתחילת הספר "כל הזכות שמור להמו"ל" – אם מותר לצלם עבור עצמו'. דעתו של המשיב היא, כי מאחר שאסר המו"ל לצלם, 'למה יהא מותר לצלמו אפילו לעצמו בלי רשות המו"ל, הרי הוא שלו, ולמה לא יהא כח לו לאסור את שלו לאחרים, אם כל יחיד יבא לצלם הספר – למי ימכור אותם?!'. ולכן

⁸⁹ שו"ת איגרות משה, אורח חיים, חלק ד, סימן מ, סעיף יט. על המחבר ראה למעלה, הערה 60.

⁹⁰ ראה דיון על כך בשו"ת שרידי אש, חלק ג, סימן קכט.

⁹¹ ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך 'הזק שאינו ניכר', כרך ת, עמ' תשב.

⁹² וראה עתה הרב ז"ג גולדברג: 'העתקה מקסטה ללא רשות הבעלים', תחומין ו (תשמ"ה), עמ' 185–207; הרב נ' בר-אילן: 'העתקת ספרים או קסטות', תחומין ז (תשמ"ו), עמ' 360–367; הרב ז"ג גולדברג: 'תנאי ושיוור בהסכמים (תשובה להשגה)', תחומין, שם, עמ' 368–380.

⁹² שו"ת שרגא המאיר בהלכה, חלק ד, בני-ברק תשמ"ג, סימן עז.

מסקנתו, כי כל זמן שלא מכר המו"ל את ספריו, בוודאי אסור לצלם, אלא שאם מכר את ספריו – בזה יש לעיין.

לאחר מכן הוא נזקק לדבריו של בעל 'בית יצחק'⁹³, שסבור, שבתורה הכלל הוא 'מה אני כחנם אף אתם בחנם'; אבל הוא מסיק, שבמקום שאסור מצד 'דינא דמלכותא' – אז גם 'בית יצחק' מודה, שאפילו בספרי קודש אסור. ועוד הוא מוסיף, שבספרי ציורים לילדים, שאין אלה ספרי תורה, גם 'בית יצחק' מודה, שאין כל היחוד לצלם את הספר. והוא הדין לדבריו גם בהעמקת תוכן קלטת (קאסט) של 'שייפ', שגם דבר זה הוא אסור⁹⁴. גישה המסייגת את האיסור אנו מוצאים בתשובתו של ר' שמואל הלוי ואזנר מבני ברק, שנשאל⁹⁵ בדבר תלמידות בית ספר הלומדות יהדות, ומצלמות מאמר אחד מספר פלוני ומאמר אחר מספר אחר, אם זה מותר, 'שלא יהא נקדא נכנס באומנות חבירו, דאם לא יצלמו כזה, יהיו מוכרחים לקחת הספרים. ולאידך גיסא, קשה לכולם לקחת כל אחד מהספרים, שמכל ספר לא נצרך אלא מאמר אחד בודד או שנים'.

מתוך תשובתו של המשיב קשה לרדת לסוף דעתו, משום שאינו דן במכלול השאלות הכרוכות בכך. אשר לסוגיית 'יורד לאומנותו של חברו', כותב המשיב, כי קשה לו לרדת לעניין זה, 'אבל מסברא, כל זמן שלא לקח המו"ל הסכמה וחרם, שאסור להדפיס אפילו חלק קטן מספר שמוציא לאור – בוודאי אין איסור לעשות כזאת'. לדעתו, כיוון שאינו מדפיס להפיצו בדכים, אלא בין תלמידי בית הספר, שקשה להם לקנות את כל הספרים לצורך מאמרים בודדים הנתוצים להם, אם כן, אדרבה, מצוה יש בדבר להקל הלימוד. ובהמשך דבריו הוא מוסיף, שאף על פי שעל ידי זה נמנע הרווח מהמדפיס במה שאין כל תלמיד קונה כל הספרים, הנה זה דק מניעת הרווחה, ואין בזה משום יורד לאומנות חברו. אבל קביעתו זו אינה מלווה בבחינת ההלכה של יורד לאומנות חברו, שכאמור קשה למשיב לרדת לעניין זה⁹⁶.

⁹³ ראה למעלה, ליד ציון הערה 37.

⁹⁴ על העמקת תקליטים, ראה גם 'משנת אברהם', המצוין בהערה 19.

⁹⁵ שו"ת שבט הלוי, חלק ד, כני"ב רק חש"ם, סימן רב.

⁹⁶ וראה גם שו"ת וישוב משה (זורגר), חלק א, סימנים א-ה.

פרק חמישי

זכות היוצר לאבד יצירתו

האם עומדת ליוצר הזכות למנוע את פרסום יצירתו¹? דיון בשאלה זו אנו מוצאים אצל הנצי"ב מוולוז'ין. דבריו של הנצי"ב באו כתשובה לבניו של ר' יצחק דוב הלוי במברגר, רבה של וירצבורג², ששאלוהו אם מותר להם להדפיס את תשובותיו של אביהם, שבהזדמנויות שונות הביע את רצונו שלא להדפיס את תשובותיו³.

תחילה דן הנצי"ב בנימוקו של אביהם, שלא להדפיס את תשובותיו, מאחר שאין לסמוך כל כך על התשובה כמו על מה שכתב בדרך לימוד אותו ענין והקיף הסוגיא על בוריה. הנצי"ב דוחה נימוק זה, והוא מביע דעתו כי אדרבא, חוות הדעת הנאמרת בשעת תשובה למעשה, עדיף ומכוון יותר לאמת ממה שיוצא בדעת האדם בשעת הלימוד. והוא דוחה את הראיות הסותרות, לכאורה, גישה זו.

לאחר מכן הוא ניגש לבדיקת השאלה, 'אם יש בכח המצוה להזהיר שלא ללמד לאחרים תורתו והוראותיו, או לא'. 'לכאורה – הוא אומר – היה נראה, שיכול האדם לעשות בהוראותיו כאדם העושה בתוך שלו'... וא"כ יכול להוריש וליתן זכות חידושו למי שידעה, והכי נמי יכול לאבדם לגמדי, כאדם העושה בתוך שלו'.

¹ ראה טדסקי, סעיף ד.

² תקס"ח-תרל"ט (1878-1808).

³ עיין שו"ת משיב דבר, חלק א, סימן כד (וראה למעלה, פרק רביעי, ליד ציון הערה 44). בהקדמת העורך לשו"ת 'יד הלוי' (ירושלים תשכ"ה), שנדפסו בו תשובותיו של הרב במברגר הנ"ל, מביא העורך את תשובתו של הנצי"ב, כביטוס להיתר להדפיס את הספר.

⁴ ראה המשך דבריו למעלה, פרק רביעי, ליד ציון הערה 47.

אל המעיין.

בהזדמנויות שונות הביע בעל התשובות זצ"ל את רצונו שלא להדפיס את תשובותיו. כאשר עלתה שאלת הוצאת תשובותיו בראשונה, פנה כנו הרב משה אריה זצ"ל מבאד קיווינגן אל הגאונים מהרי"ל דיסקין, הנצי"ב ומהור"ר יצחק אלחנן מקאוונא זצ"ל ובקש את הברעתם. להלן מובאות תשובות הגאונים הנ"ל, (תשובתו של מהרי"ל דיסקין אינה תחת ידיו).

עם זאת סן החוכה לחזור ולציין את רצון בעל התשובות, שלא לסמוך על הברעותיו מכלי לעיין היטב במקורות בכל מקרה שתשובותיו הן יסוד לפסק הלכה למעשה.

המו"ל

תשובה מאת הגאון מוהר"ר נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב) זצלה"ה (הועתק מתוך ספרו שו"ת משיב דבר ח"א סי' כ"ד).

תשובה מאת הגאון מהור"ר יצחק אלחנן מקאוונא זצלה"ה. (הועתק מתוך ס' שו"ת זכר שמחה דף ו"ו).

וע"ד אשר הציע מע"כ ג"י דעת אביו הגאון זצ"ל שלא להדפיס תשובותיו אשר השיב הלכה למעשה מטעם שאין לסמוך כ"כ על התשובה כמו על משי"כ בדרך לימוד אותו ענין והקיף הסוגיא על בוריה יותר ממה שמקיף הענין בעת שבא לשאלו דבר, וסמך דבריו על מה שהסכימו הפוסקים לסמוך על פסקי הרא"ש יותר מעל תשובותיו, וסיים עוד מה שאמרו חז"ל אין למדין הלכה מפי מעשה, זה תורף דברי מע"כ ג"י בשם אביו זצ"ל.

אלם לדעתי הדלה אין הדברים נכונים כלל בטעמם ואדרבה בשעה שמשיבים הלכה למעשה באים לעומק הענין יותר ממה שבא הענין בדרך לימוד וגם סיעתא דשמיא עדיף בשעת מעשה, וכבר אמרו חז"ל במס' כתובות (דף ס' ע"ב) דסיעתא דשמיא מהניא טובא להוציא הוראה כהלכה, והכי אי' בב"ב (דף ק"ל ע"ב) אין למדין הלכה לא מפי לימוד ולא מפי מעשה עד שיאמר לו הלכה למעשה ועי' בפ"י דשב"ם, וכן בסנהדרין (דף פ"ו ב') לענין זקן ממרא שנה ולמד כדרך שהיה לימד פטור ואם הורה לעשות חייב, אלמא היכא דהורה לעשות עדיף, והא דהסכימו הפוסקים דסומכין על פסקי הרא"ש ז"ל יותר מעל תשובותיו במקום שמתולקין, אין זה מסברא אלא מגמרא מפי בנו דבינו יהודה ז"ל ומסתמא ידע בנו זצ"ל דהפוסקים היו מאוחדים לתשובותיו וחזרו בו רבינו הרא"ש ז"ל, תדע שהרא"ש בתשובה ח"א

כבוד הרב הגאון המפורסם חריף ובקי וי"א בנו של קדושים כש"ת משה אריה הלוי ג"י באמבערגער שלומו הטוב ישגה סלה.

אחדשה"ט מכתבו היקר הגיעני קודם פסח שעבר במה שדרש ממני עצה ע"ד חידושי שו"ת מכבוד אביו הרב הגאון הצדיק זצ"ל אם ידפיסם, כי משמעות דעתו היה שלא רצה שיסמכו עליו להלכה למעשה, ועד היום לא הייתי בבריאותי ע"כ נתאחד תשובתי, והיום הנני להשיבו כי באמת קשה עלי להוות דעתי הברורה כי מי ערב לבבו לגשת אל הקודש בענין כזה כי אולי יהיה נגר רצונו של הגאון הצדיק נ"ע, ועם כל זה דעתי שירפסו כתביו הקדושים ובאופן שירדיעו ויכתבו בהקדמות ספרו הקדוש כי אין רצונו היה שיסמכו עליו להלכה ולמעשה עד שיעיין הקורא בהם היטב ולשקול הדבר על בוריו וכעין שמצינו לאבי ישראל בעל הש"ך זצ"ל בהקדמתו ליורה דעה שהשביע כל קורא בספרו שאל יסמוך על פסקו והכרעתו וכו', וכן מצינו להגאון בעל פרי מגדים על אר"ה בפתיחה להלכות פסח שכתב להשביע לכל מי שיעיין בחיבורו שאל יסמוך עליו בשום דבר להלכה כי לא כתב דק לעורר לב המעיין בלבד והיודע יבחור עכ"ל. ולכן עצתי גם בחידושי שו"ת של אביהם עטרת וזמרת ישראל נ"ע שיכתבו בהקדמה שדעתו הקדושה היתה לבלי לסמוך עליו להלכה

היחרו של הנצי"ב מוולוז'ין להרפסת תשובותיו של ר"י"ד במברגר בניגוד לרצונו של המחבר. י"ד הלוי, ירושלים תשכ"ה.

להלכה למעשה עד שיעיין היטב הקורא בהם אם הוא בר סמכא ויודע לפלס הדבר לאישורו. כי לא בא הגאון המחבר רק לעורר לב המעיין ותן לחכם ויחכם, ואז יהיו יוצאים את דעת כבוד אביהם זצ"ל. ה' יהיה בעזרם להוציא לאורה מחשבתם הרצויה ולזכות את הרבים כי ברדאי הם טובים ונכוחים כי היה גאון מובהק ומפורסם בדורו בעצם תורתו וקדושתו. ומה שבקשו ממני אולי אוכל לעיין בהחידושים. האמת אגיד בי גם בחידושי שרית שיש לי אין לי פנאי לעיין בהם. וע"כ קשה עלי הדבר. והגני כופל עצתי כי לדעתי אם יכתבו בהקדמת ספרו היקר הגני' אז יהיו יוצאים ירי חובתן ולהפיק רצון אביהם הגאון הצדיק נ"ע. והגני לברכם שיהיה השם בעזרם שיוכו להוציא מכה אל הפועל ולהעלותן בדפוס ולהפיצן על פני תבל. ואי"ה יראי השם והחדדים לרבר השם יתענגו ויביאו ברכה זו לתוך ביתם באהבה ובכבוד כראוי. והגני דר"ש ומברכו ברוב ח"ש כנפשו ונפש ירדו ומוקירו ומכבדו כערכו הרב

יצחק אלחנן החופ"ק קאוונא.

(ח"א סי' מ"ו) כתב שאם יודעים שחזר מפסקיו לתשובה התשובה עיקר. אלמא דעיקר הטעם דמסתמא הענין להיפך דחזר מתשובה לפסקים. הא מיהא דתורה היוצא בשעת תשובה למעשה עדיף ומכוון יותר לאמת ממה שיוצא בדעת האדם בשעת הלימוד, וכמה גאונים שלא רצו להדפיס תשובותיהם שהשיבו הוא מטעם אחר, דבשביל שיש לסמוך על התשובות ביותר והם לא רצו שיסמכו על דעתם. משא"כ חידושי הלכות ידעו שלא יסמכו עליו לכך לא חששו מלהדפיסם.

ואחר שכך יש לנו לחקור אם יש בכח המצוה להתהיר שלא ללמד לאחרים תורתו ההוראתיו או לא. וזוה תליא הזהרת אביהם ד"ל לענין ההרפסה, ולכאורה היה נראה שיכול האדם לעשות בהוראתיו כאדם העושה בתוך שלו. וכדאיתא בע"ז (דף י"ם ע"א) שלבסוף נקראת על שמו שנאמר ובתורתו יהגה וגו', היינו דאיתא בעירובין (דף ג"ד ע"א) וכיון דניתן לו במתנה נחלו א' שנאמר וממתנה נחליאל, פי' מתחילה ניתנה לו התורה במתנה שלא ישכח מה שלמד תורת ה' וזה נקרא מתנה כדאית' בנדרים (דף ל"ח ע"א) מתחילה היה משה למד תורה

ומשכחה עד שנתנה לו במתנה כו' ואח"כ נחלו א' היינו שמסייעים אותו לחדש בתורה שהוא נחלה שלו. שאין לו המסק כדאיתא במסכת ר"ה (דף י"ב ע"ב) מה נחלה אין לה הפסק. וא"כ יכול להוריש ולייתן זכות חידושיו למי שירצה. וה"נ יכול לאבדם לגמרי כאדם העושה בתוך שלו.

אבל לאחר עיון אינו כן, ואינה נקארת שלו אלא ליתנם למי שירצה. אבל ס"מ אין בכחו ודרשותו לאבד אותם לגמרי שהרי מצוה הוא ללמד וללמד לאחרים ולא לכבשם לעצמה. וה"ז רומה לתרומה של בעלים שהן שלו ליתן לכל כהן שירצה ומ"מ לאבד לגמרי אין לו רשות. ורבינו השאילתות פ' קרח (סי' קל"ב) מפרש והא דאיתא בנדרים (דף מ"ד ע"א) וכיון דקא אתי למיסרא עליהו שויה כעפרא בעלמא. לא כפי הרשבי"א הר"ן שעליו הם כעפרא בעלמא אלא שויה על הכהנים עפרא ולישויה עפרא לא קני ליה. פי' התורה לא נתנה לבעלים התרומה אלא ליתן לכל כהן שירצה. אבל לא לאסור על כל הכהנים דלוח אין התרומה של בעלים (ע"ש בהע"ש אות י'). וה"נ קדושת התורה דאע"ג דנקראת על שמו של המחדש והיא נחלתו להנחיל לכל מי שירצה. אבל דוקא שלא ילכו לאיבוד ולא יהיה בטל חלק הקדושה שבהם ואם רוצה שיאבדו לגמרי אין לו רשות. שהוא נגד דעת התורה ללמד לאחרים. ואף שהרבה חידושי תורה מנאוגי הדור נאבדים מן העולם הוא משום שלא זכו שילמדו מהם הלכה לדורות. והרי אפילו נביאים איתא בסגולה (דף י"ד ע"א) דהרבה נביאים לא זכו שיאמרו מנבואתם ענין לדורות. וה"נ כמה תנאים ואמוראים שלא זכו שיהא נקבע משמם הלכה לדורות. אבל שיהא האדם רשאי לצוות לאבד את הוראותיו חידושיו אין לנ. — זאת הנלע"ד. דעתי שיהיה מע"כ אחיו יעמיסו על עצמם עסק ההדפסה של שרית אביהם. והמקום ית' יהיה בעזרם. דברי העמוט בעבודה.

נפתלי צבי יהודה ברלין

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

אבל לאחר העיון אינו כן, ואינה נקראת שלו, אלא ליתנם למי שירצה, אבל מכל מקום אין בכחו ורשותו לאבד אותם לגמרי, שהרי מצוה הוא ללמוד וללמד לאחרים ולא לכבשם לעצמו. והוא מביא דוגמה לזכות מוגבלת כזו, מתרומה של בעלים, 'שהן שלו ליתן לכל כהן שירצה, ומ"מ [=ומכל מקום] לאבד לגמרי אין לו רשות'⁵. ומכאן הוא מסיק על רכב זכותו של המחבר: 'והכי נמי קדושת התורה, דאע"ג דנקראת על שמו של המחדש, והיא נחלתו להנחיל לכל מי שירצה, אבל דוקא שלא ילכו לאיבוד, ולא יהיה בטל חלק הקדושה שבהם. ואם דוצה שיאבדו לגמדי – אין לו רשות, שהוא נגד דעת התורה ללמד לאחרים...; שיהא האדם רשאי לצוות לאבד את הוראותיו וחידושי – אין לנו'⁶. כלומר, יצירות שמצווה לפרסמן, אין בכוחו של היוצר למנוע את פרסומן.

⁵ והשווה תשובת בעל 'צמח צדק', המובאת למעלה, פרק רביעי, בהערה 3: 'והנה גם אם היו הקונטרסים אצל היורשים ממש, יש לומר שאין לזה רק דין טובת הנאה, דודאי רק טובת הנאה היה לאדמו"ר נ"ע [=נוחו עדן] בהם, שהוא לברו או באי כחו יוכלו להדפיסו, דכמו התרומות ומעשרות אין לו בהם רק מחכמתו והשכלתו, אעפ"כ כבר נתונים המה לכל ישראל, כמו התרומה אע"פ שגדלה בשדהו, מאחר שחייבה התורה ליתנם לכהן אין זה שלו, וכמו כן כאן, וכל שכן שכבר למדה ומסרן לרבים, והכתבים הם רק מהנמצא אצל הרבים כנ"ל'.

⁶ וראה למעלה, פרק רביעי, ליד ציון הערה 63. וראה א"מ הברמן, סופרים וגניזותיהם, וכן ראה יהושע מונרשיין, מגדל עז, כפר חב"ד תש"ס, עמ' קמה, הערה 9, שצייין תיבורים שנדפסו ונתפרסמו על אף שמתבריהם ציוו שלא לפרסמן. וראה עוד בפתיחה של הרב י"א הלוי הרצוג, רבה הראשי של א"י, לספרו של תורתנו, ר' שמואל יצחק הילמן, אור הישר על הספרא (ירושלים תשי"ד): 'הגאון המחבר ז"ל, שנפטר בשיבה טובה, הניח אחריו ברכה בכת"י שלושה תיבורים, על המכילתא, הספרא והספרי. את תשובותיו הרבות, שהשיב במשך תקופה של ארבעים שנה, שרף במו ידיו, בערך שנה לפני פטירתו, ולא נשאר אלא מעט שלא מצא מן המוכן. טעמו ונימוקו היה, שחשש שמא ידפיסין לאחריו פטירתו ולא רצה לקבל עליו אחריות לעולם. אגב זה ניתן כבר מושג מעוצם יראתו הטהורה וענות רוחו!'.

מעין פתיחה

ב"ה, ד' בחשון תשי"ד.

כבר אמרו רז"ל, אין עושין נפשות לצדיקים שדכריהם הם זכרתם. בכל רחבו והקיפו, בכל הודו והדרו מתקיים המאמר הלוח במחבר הספר הנוכחי, אור הישר" על הספרא, חותני הגאון הגדול המפורסם שר התורה צדיק ועניו ר' שמואל יצחק הילמן זצ"ל, לפני הרב אב"ד של ברעזין, פלך מינסק, רוסיא, גלאזנאו בברימניא, וראש בית הדין של לונדון והמדינה, ומנוחתו כבוד כעיה"ק ירושלים, ת"ו. ספריו, "אור הישר", שכולם בצורה ובמתכנת אחידה, משתרעים על כל חלקי התורה, הבבלי והירושלמי, המשניות והרמב"ם. תם לרבות ספר קצר על התנ"ך. הם הם שהקימו לו שם עולם לא יכרת בחיבל התורה הק'. כמובן ידוע יש כספריו, מה שאין ברוב שאר הספרים על הרקע של התורה שבעל פה, שכן נוסף על החידושים וההערות, המקוריים של המחבר זצ"ל, המצטיינים כבהירותם וישרותם, כאו בחיבוריו גם ציונים לכמה מקורות בראשונים ובאחרונים. ודאי שהציונים ברובם הנדול, הם מהווים קור רב לכל מעיין ומחדש בהלכה. יהי אפילו גדול בין הנדולים. מהבחינה הזאת המלצתי מכבר על חותני הגאון ז"ל שהצד הזה שבהיבוריו מוכח אותם בשם של תורה של חסד" (עיין סוכה מ"ט ע"ב, וכי יש תורה של חסד ותורה שאינה של חסד, וכו'). חסד גדול הוא למעיין כשטראים לו מקומות לעיון השייכים לענין שבו הוא עוסק.

הגאון המחבר ז"ל שנפטר בשיבה טובה, הניח אחריו ברכה כבת"י שלשה חיבורים, על המכילתא, הספרא והספרי. את תשובותיו הרבות, שהשיב כמשך תקופה של ארבעים שנה, שרף כמו ידיו, בערך שנה לפני פטירתו, ולא נשאר אלא מעט שלא מצא מן המוכן. מעמו תימוקו היה שחשש שמא ידפיסו לאחרי פטירתו ולא רצה לקבל עליו אחריות לעולם. אגב, זה נותן כבר מדגש מעצם יראתו הפחודה וענות רחמי!

בעזה"י אנו נדפים את החיבורים הללו כולם במהרה. לע"ע אנו מנישים לציבור התורה באה"ק ובחוצה לה, את הכרך הנוכחי.

אי"ה בפתיחת השער בחבורו האחרון על הספרי, נספר לדור את תולדותיו של אותו אדם גדול, אדם קדוש, זי"ע.

הכתב לכבוד התורה.

יצחק אייזיק הלוי הרצוג
ראש הרבנים לישראל
החופעיה"ק ירושלים ת"ו.

דבר הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג על חותני ר' שמואל יצחק הילמן, ששרף את תשובותיו הרבות שהשיב כמשך ארבעים שנה. פתיחה לאור הישר" על הספרא, ירושלים תשי"ד.

פרק שישי

סיכום

עמדנו בזה על המקורות לבחינות שונות בסוגיית 'זכות היוצרים'. נוכחנו, כי הרעיון של 'גניבת דברים' והיחס השלילי אליו – עתיקי יומין הם. ראינו כי 'הזכות המוסרית' (droit moral) של היוצר, שורשים קרומים לה במקורות העבריים. זכותו של היוצר לקריאת שמו על יצירתו נמצאת מעוגנת ביחסם של חכמינו אל 'האומר דבר בשם אומר' מחד גיסא, ובהעמדתו של מי שאינו אומר דבר בשם אומר בשורה אחת עם הגזלן מאידך גיסא; המייחס דברי אחרים לעצמו אף גרוע הוא מן הגזל נכס חומרי. באיסור 'גניבת דברים' ראו חכמינו הגנה על ערך החכמה בכללה, כי 'המתלבש בטלית שאינה שלו' גורם, ש'אין יתרון לחכם מן הכסיל', ר'מיום שקמו "חכמים" כאלה [=גונבי דברים], חכמת חכמים תסרת... והאמת נעדרת, ונתעוותו הדינים, ונתקלקלו המעשים'. החיוב לומר דבר בשם אומר לא נשאר חיוב מוסרי גרידא. יש שראו כגונב דברים משום 'גנב' – על התוצאות ההלכתיות הנובעות מכך; ויש שנקטו צעדים עונשיים נגד מי שפרסם ספר של אחר על שמו. החובה לומר דבר בשם אומר אינה פוסקת עם מותו של האומר. יתר על כן, לאחר מותו אף אין היוצר יכול למחול למי שחטא נגדו.

'הזכות המוסרית' לא היתה מופרת בחוק זכות היוצרים המחייב במדינת ישראל, שמקורו בחוק האנגלי. היוצר היה יכול למצוא תרופה – אם יש כזו – במסגרת פקודת הנזיקין האזרחיים, מקום שהמעשה יש בו משום הוצאת דיבה. וכבר נשמעו קולות בעד קביעת 'הזכות המוסרית' כזכות מופרת במשפט הארץ¹. אף במדינות אחרות טרם הוכרה 'הזכות המוסרית' באותו

¹ ראה: א"א בלום, 'בשולי ההגנה על קנייני הרוח'; ספר היובל לפ' רוזן, ירושלים

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

היקף שניתן לזכותו החומרית של המחבר. ההצעה לאמנת פֶּרֶן, נוסח רומא, משנת 1928², מדברת על זכות זו, וקובעת, כי 'ללא תלות בזכות היוצרים אשר למחבר, ואפילו לאחר שהועברה אותה זכות לאחר, יהיה המחבר זכאי, במשך כל ימי חייו, לטעון לזכותו על היצירה כמחברה, ולהתנגד לכל סילוף'; ובאמנת פֶּרֶן, נוסח בריסל, משנת 1948, הוכרה זכות זאת. ברם, הוראה זאת לא קיבלה תוקף חוקי בכל המדינות החברות לאמנה.

בעניין זה נתחדש דבר בתיקון לפקודת זכות היוצרים, שנתקבל בכנסת בשנת תשמ"א (1981).

סעיף 4א, שהוסף לפקודת זכות היוצרים³, הכיר ב'זכות המוסרית' של היוצר, ולצד קביעת הזכות, נקבעו סאנקציות על מפירי הזכות. וזה לשון הסעיף:

זכות מוסרית 4א. (1) מחבר זכאי ששמו ייקרא על יצירתו בהיקף ובמידה המקובלים.

(2) מחבר זכאי שלא ייעשה ביצירתו כל סילוף, פגימה או שינוי אחר, או כל פעולה שיש בה משום הפחתת ערך ביחס לאותה יצירה, העלולה לפגוע בכבודו או בשמו של מחברה.

(3) פגיעה בזכות לפי סעיף זה היא עוולה אזרחית, והוראות פקודת הנזיקין [נוסח חדש], יחולו עליה.

(4) זכותו של מחבר לפי סעיף זה לא תהיה תלויה בזכותו החומרית באותה יצירה, והיא תעמוד לו אף לאחר שזכות זו, כולה או מקצתה, הועברה לאחר.

תשכ"ב–1962, עמ' 202; וראה שם בעמ' 216–226, 230; וכן ראה זליגסון, עמ' 56–60; טרסקי, עמ' 393.

וראה פסק דינו של השופט ח' כהן, בע"א 528/73, עמוס אטינגר נ' דן אלמגור ואח' (פד"י כט (2), עמ' 116).

² סעיף 4א.

³ על פי סעיף 3 לחוק לתיקון פקודת זכות יוצרים (מס' 4), התשמ"א–1981; ספר החוקים התשמ"א, עמ' 300.

(5) כתביעה לפי סעיף זה זכאי המחבר לפיצויים כסכום שיקבע בית המשפט לפי נסיבות המקרה, אף אם לא הוכיח נזק ממון; הוראה זו לא תגרע מסמכות אחרת של בית המשפט לפי פרק ה לפקודת הגויקין [נוסח חדש].

בדברי ההסבר לסעיף זה שבהצעת החוק⁴, נאמר: 'התיקון המוצע כא להכיר בזכות המוסרית של היוצר ברוח הסעיף האמור [של אמנת פֶּרֶן]. ולהבהיר – גם בעקבות ההלכה העברית – כי היא כוללת את זכותו של היוצר ששמו ייקרא על יצירתו'. ובמבוא להצעת החוק מסתמכת ההצעה על המקורות היהודיים:

'בניגוד להכרה המאוחרת, כאמור, של אומות העולם בזכותו הרוחנית של היוצר, היו חכמי ההלכה ערים כבר בזמנים קדומים לזכות זו. הזכות בדבר קריאת שמו של היוצר על יצירתו מעוגנת הן ביחסם של חכמינו אל "האומר רבר בשום אומרו", והן בהעמדתו של מי שאינו אומר רבר בשם אומרו בשורה אחת עם הגזלן: המייחס דברי אחרים לעצמו אף גרוע מן הגזול נכס חמדי. באיסור "גניבת רברים" ראו חכמינו הגנה על ערך החכמה בכללה, משום ש"המתלבש בטלית שאינה שלו" גורם לכך ש"אין יתרון לחכם מן הכסיל". החיוב לומר רבר בשם אומרו לא נשאר חיוב מוסרי גרידא: יש שראו בגונב דברים משום "גנב" על התוצאות הנובעות מכך, ואף נקטו צעדים ענשיים נגד מי שפרסם ספר של אחר על שמו (ראה מחקרו של ד"ר נחום רקובר, "מקורות לעקרון זכות היוצרים", סדרת מחקרים וסקירות במשפט העברי, משרד המשפטים, חוברת ג, התש"ל-1970).

לשון סעיף קטן (1) לסעיף 4 החדש הוא: 'מחבר זכאי וכו'. ומלשון זו עשוי להשתמע, כי זכותו של המחבר היא רק לימי חייו של המחבר. האם יש הצדקה להפסקת הזכות עם מותו של המחבר? אשר לזכות הממונית של המחבר, זכות זו אינה נפסקת עם מותו.

⁴ הצעות חוק, התשמ"א, עמ' 238. וראה: נחום רקובר, המשפט העברי בחקיקת הכנסת, ירושלים תשמ"ט, עמ' 884.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

עד לשנת 1911 ניתנה באנגליה הגנה נצחית לזכות החומרית של היוצר ליצירות שלא פורסמו. אם אין יצירות כאלה מוגנות לפי החוק החדות, אלא רק לפי החוק המקובל, הרי קיימת עד היום הגנה לצמיתות בארצות הברית. אמנם עתה רוב מדינות העולם מגבילות את זכותו של היוצר, ובארץ מוגבלת זכות זו לשבעים שנה לאחר מות המחבר.⁵

הגבלת זכותו של המחבר יסודה בכך, שלאחר תקופה קצובה יש לתת לציבור ליהנות מן היצירות התרבותיות בלא כל הגבלה. אבל מה ההצדקה להפסקת הזכות המוסרית עם מותו של המחבר? לפחות מן הראוי להמשיך אותה כל עוד הזכות הממונית קיימת.

הענקת הזכות לאחר מותו של המחבר היא זו שמקנה את האופי ה'נצחי' לזכות זו, שהצרפתים מדברים עליה ב'droit moral'. דומה, שבעקבות דברים אלה מן הראוי לתקן את החוק ולהבהיר, כי זכות זו אינה בטלה עם מותו של המחבר.

אף אמנת פֶּרֶן, שהעניקה את הזכות המוסרית רק לתקופת חייו של המחבר, תוקנה בנוסח שטוקהולם ופריס, ועל פי התיקון הזכות ניתנת גם ליורשים, והיא מקבילה לזכות החומרית של היוצר.

ומכאן – לזכויות האחרות של היוצר. בתקופה האחרונה אנו עדים לכמה וכמה תשובות, שהשיבו חכמי ישראל בשאלות אלה. אם כי היסודות הרעיוניים בדבר זכות היוצר קדומים הם, הרי העמדת הבניין על גבי היסודות הללו ופיתוחם של הרעיונות הללו באו בפסיקה שבתקופה המאוחרת. יש להניח, כי אותם גורמים כלכליים-תרבותיים שהביאו לפיתוחם של דיני זכות היוצרים ככללם, הביאו גם לבחינת הזכויות הללו אצל דיני ישראל, והללו ביססו את זכות היוצר על פי המקורות העבריים, אבל בלי התעלמות מן הדין הנכרי השורר במקומם.

לעניין זכותו של המחבר בהדפסת יצירתו, יש שהכירו בזכות זו בהיקף רחב ביותר, כזכות העומדת למחבר ולירשיו בלא כל הגבלה; זכות, שאף אינה קשורה בהוצאת 'כתב איסור' מפורש, ואינה מוגבלת למדינתו של

⁵ על פי סעיף 5 סעיף קטן (4) לפקודת זכות יוצרים, שהוסף בחוק לתיקון פקודת זכות יוצרים (מתן תוקף ותיקון מס' 3), התשל"א-1971.

פרק שישי: סיכום

המחבר בלבד. דעתם של אלה היא, כי הגבלת זכותו של המחבר היא דבר שהשכל מכחישו; וכי 'השכל הישר' מורה לנו, כי מי שטרח ויגע עד שחידש חידוש – מן הראוי שייחנה מכך הוא ויורשיו אחריו, כנחלה שאין לה הפסק. והוא הדין לזכותו של המחבר להעביר את זכותו לאחרים. כיוון שזכות ההדפסה היא למחבר, הרי שיכול הוא להתיר לאחרים את ההדפסה, אם בהיתר כללי, ואם בהיתר מסויג.

יש שהסתמכו על הדין הנכרי, והסיקו, שאם הדין הנכרי מגן על היוצר, הרי בוודאי יש לנהוג כן לפי הדין העברי; וכי כיוון שהכרה בזכותו של המחבר היא עניין שהיושר מחייב – יש לאמץ את הדין הנכרי.

אמנם היו שהגבילו את זכותו של המחבר לאחר שהדפיס את חיבורו, וכבר מכר את ספריו. כאן קבעו, שאין למחבר זכות לאסור, לאחר מכן, הדפסה נוספת של הספר בידי אחרים. בהקשר לכך המגבילים את זכותו של המחבר מזכירים את עזרא הסופר, ש'תקן להן לישראל שיהו מושיבין סופר בצד סופר' (בבא בתרא כא ע"ב), מבלי שחישמע הטענה בדבר הסגת גבול. כמו כן המגבילים מסתמכים על ההלכה שנאמרה לעניין לימוד תורה, הקובעת: 'מה אני בחנם אף אתם בחנם' (נדרים לו ע"א); כלומר, אסור ליטול שכר בעד הרבצת תורה; ואין התורה קרדום לחפור בה.

מאלף במיוחד הדבר, שלצר ההגנה הניתנת ליוצר, מודגש קידומו התרבותי של הכלל. יש שטובת הכלל אף תומכת בהגנת זכותו של היוצר.⁶ יש שטובת הכלל מגבילה את זכותו של היוצר, כגון הוראתו של אחד מחכמי המאה הקודמת, בדבר הגבלת זכותו של היוצר לאבד את יצירתו, בגלל העניין שיש ל'כלל כיצירה. הוראה כזו אינה מופרת בתחיקה של מדינת ישראל, ואף לא בתחיקה של ארצות-הברית; ודומה, כי אף בנקודה זו, כבנקודות נוספות אחרות, ניתן לנו לשאוב השראה מן המקורות העבריים.

יש לציין, כי באופן עקרוני מכיר החוק בארץ ב'רשיון כפוי' (compulsory license). סעיף 19(2) של חוק זכות יוצרים מתיר לייצר

⁶ בדומה לדרך שנתפרשה בתקופה מאוחרת יותר ההוראה בקונסטיטוציה של ארצות-הברית. ראה במבוא.

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

תקליטים, כאשר תקליטים כאלה כבר נעשו קודם לכן בהסכמתו של בעל זכות היוצרים ותמורת תשלום תמלוגים.

ולעניין זכות היוצרים: בסעיף 4 לפקודת זכות יוצרים⁷ נקבע, כי יצירה שלא נתפרסמה, תהא למחברה זכות יוצרים עליה, אם היה המחבר בזמן חיבורה אזרח ישראל או תושב ישראל. והמונח 'זכות יוצרים'⁸ כולל את הזכות הייחודית לפרסם את היצירה.

האם הזכות הייחודית מוגבלת, כשהיא מתנגשת עם האינטרס הציבורי?

לפי חוק זכות יוצרים, 1911, הוכרה ההגבלה על הזכות הייחודית של היוצר. סעיף 3, הקובע את מועד הזכות, מציב סייג לזכות, ולפיו 'בתנאי שבכל עת שהיא לאחר עבור עשרים וחמש שנה... ממות מחברה של יצירה שנתפרסמה, אין רואין "קופירייט" ביצירה, כאילו הופר ע"י העתקת היצירה לשם מכירה, אם הוכיח המעתיק, שמסר בכתב את ההודעה הקבועה על רצונו להעתיק את היצירה, וכי שילם באופן הקבוע לבעל ה"קופירייט", או לזכותו, דמי זכות בעד כל ההעתקות מן היצירה שנמכרו על ידו' וכו'. ובסעיף 4 הוגבלה זכותו של בעל זכות, שמאן להרשות לפרסם שנית את יצירתו, על יצירתו. וזה לשון הסעיף: 'אם באיזו עת שהיא לאחר מות מחברה של יצירה ספרותית הוגשה קובלנא לפני הועדה המשפטית של מועצת המלך, שבעל ה"קופירייט" ביצירה מאן לפרסם שנית את היצירה... וכי על ידי הסרוב הזה מונעים את היצירה מן הצבור, אפשר לצוות על בעל ה"קופירייט" לתת רשיון להעתיק את היצירה או להציגה בציבור, הכול לפי הענין באותם התנאים שהועדה המשפטית תמצאם לנכונים'. והוראה זו חלה מיד עם מותו של המחבר.

כיום, הוראות אלו, המגבילות את 'זכות היוצרים', בוטלו בסעיף 3 לחוק לתיקון פקודת זכות היוצרים, התשי"ג-1953, הקובע, כי הוראות אלו של החוק האנגלי לא יחולו בישראל.

בתחום התרגומים נקבע באמנה האוניברסאלית העולמית, שנחתמה

⁷ שהוסף בחוק לתיקון פקודת זכות היוצרים, התשי"ג-1953; ספר החוקים התשי"ג, עמ' 38.

⁸ לפי הגדרתו בחוק זכות יוצרים, 1911.

פרק שישי: סיכום

בג'נבה בשנת 1952, שאם במשך שבע שנים לא הופיע תרגום מאושר כלשון הלאומית של ארץ פלוניית (או אילו הטפסים של התרגום המאושר), והמחבר לא הסכים לתת רשות לתרגום לאדם שהוא אזרח של אותה ארץ, יכול הלה לדרוש דשיון כפוי לעשיית התרגום, ובלבד שיקבל המחבר תמורה הוגנת, ושיופיעו שמו ושם יצירתו על כל טופס של התרגום. החוק בארץ לא אישר זכות כפויה כזו.

לשאלתנו גם היבט של זכות הפרטיות. סעיף 2(5) לחוק הגנת הפרטיות, התשמ"א-1981⁹, קובע, כי פגיעה בפרטיות היא 'העתקת תוכן של מכתב או כתב אחר שלא נועד לפדסום, או שימוש בתוכנו, בלי רשות מאת הנמען או הכותב'¹⁰. אבל לאיסור זה יש סייג האומר: 'והכל אם אין הכתב בעל ערך היסטודי, ולא עברו חמש עשדה שנים ממועד כתיבתו'. זאת ועוד, בסעיף 18, שהוא סעיף ההגנות, נקבע בסעיף קטן (3), כי תהא זו הגנה טובה אם 'בפגיעה היה ענין ציבורי, המצדיק אותה בנסיבות העניין'. ועתה, נשאלת השאלה: כלום אין זה נכון יותר לקבוע, כי מחבר שאינו משתף את הציבור ביצירתו, אף החוק לא יפרוש את חסותו על יצירתו, ולא יעניק לו את ההגנות המוענקות מכוח החוק?

בין נושאי דיונונו כאן היה דבר זכותם של היוצר ויורשיו ביצירתו. השלמה לדברים אלה, ולנושאים נוספים שעניינם 'זכות היוצרים', תבוא בשער השני של חיבורנו.

⁹ ספר החוקים התשמ"א, עמ' 128.

¹⁰ ראה טדסקי, סעיף י'.

שער שני

ה'הסכמות' לספרים
כיסוד לזכות היוצרים

פרק ראשון

מבוא

עם המצאת הדפוס אנו עדים להופעתן של ה'הסכמות' לספרים. בכלל ה'הסכמות': דברים בשבח הספר, מתן הכשר להדפסת הספר, היתר להדפסת הספר כנודש על פי תקנה מיוחדת ואיסור על אחרים לחזור ולדפיס את הספר. ענייננו כאן בכחינה אחרונה זו בלבד.

תופעה משפטית חדשה זו של'הסכמות' היא תוצאה של מציאות חדשה בתחומי הכלכלה והפצת התרבות¹. בחיבורנו נדון בהליכי התפתחותה של תופעה זו, נתעכב על המכשולים שעמדו בהפעלתה, ונעקוב אחר הדרכים ששימשו להסרתם של מכשולים אלה.

תופעת ה'הסכמות' הריהי פרק במסכת המשפטית של 'זכות היוצרים' ו'הקניין הרוחני' בכללו. כשער הראשון של חיבור זה עסקנו בזכותו של המחבר כמחבר, ובשער זה נדון בזכותו של המחבר כמדפיס וכמוציא לאור ובזכותם של המדפיסים בכלל.

בהסכמות באו לכלל ביטוי הדרכים לאיזון בין האינטרסים השונים: זכותו של היוצר ליהנות מפרי עמלו ומתן המונופולין הכרוך בכך – זאת מחד גיסא; וטובת הכלל, לרבות האדרת לימוד התורה – מאידך גיסא. איסור הדפסה מסיגת גבול אינו מיוחד לחכמי ההלכה בלבד. עם המצאת הדפוס אנו עדים ל'הסכמות' מטעם האפיפיור, הן לעניין מתן רשות להדפיס ('imprimatur' = יודפס), והן לעניין הטלת איסור על

¹ על תוצאות אחרות של המצאת הדפוס, ראה: א' ברלינר, 'השפעת ספרי הדפוס הראשונים על תרבות היהודים', בתוך ספרו: כתבים נבחרים, ירושלים תש"ט, ב, עמ' 111-143; י"ז כהנא, 'הדפוס בהלכה', סיני טז (תש"ה), עמ' מט-סא, קלט-קנט (=מחקרים בספרות התשובות, ירושלים תשל"ג, עמ' 272-305).

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

אחרים לחזור ולהדפיס. ברם, בהלכה העברית הפכה ההסכמה להיות ענף משפטי משוכלל, שזכה להגדרה, לביסוס, לפיתוח ולשכלול – אגב דיונים הלכתיים. דיונים הלכתיים אלה מצויים בעיקרם בהסכמות גופן, אבל מאחד שההיסטוריה של ההסכמות מלווה הפרות חוזרות ונשנות של ההסכמות², 'זכו' ההסכמות להוות יסוד להתדיינויות משפטיות, שהגיעו לידי ביטוי בתשובותיהם של חכמי ההלכה, ואף תשובות אלו יהיו אבני בניין בחיבורנו זה.

² כגון להלן, פרק תשיעי, בהערה 2, 'אודות הסכמות וגזירות שגוזרין הרכנים על הדפסות והמדפיסים פורצים בה'. וכן ראה להלן, פרק שלישי, הערה 88, 'שבעלילה כל דהו [=כל שהוא] מבטלים הסכמות הראשונים'.

פרק שני

ראשית ההסכמות

ההסכמה הראשונה על ספר עברי הידועה לנו היא ההסכמה שניתנה לספר ה'אגור', שחיברו ר' יעקב בר' יהודה לנדא, ושנדפס בנאפולי בשנת ר"ן (1490) לערך¹.

בספר זה נדפסו שמונה הסכמות, ועניינן דברי שבח לספר. ההסכמה הראשונה היא מר' יהודה מסיר ליאון², וזה לשונה: 'הנה ראיתי את אשר נתעורר האלוף כמהר [=כבוד מורנו הרב ר'] יעקב לנדא, וחבר חיבור טוב הנקרא אגור, אשר אגר וקבץ דיני עבודת היום ומועדים וכל אסור והתר עם כל הנלוה אחריו, והוא חבור הנותן אמרי שפר במנהגים ופסקים הישרים לחומרא, ולכן שמתו חתימתי בצוף דבש אמרי נועם. הקטן יהודה הנקרא מסיר ליאון'.

¹ ראה ערך 'Approbation' ב-Jewish Encyclopedia, כרך ב, עמ' 27, והמקורות שם, בדבר השערה, שהספר נדפס בין שנת רמ"ז לשנת רנ"ב. אבל ראה: א' טויבר, ישנים גם חדישים, כחוך: מחקרים ביבליוגרפיים, ירושלים תרצ"ב, עמ' 53-54, שנוטה להרחיב את זמן הספק עד קרוב לשנח ר"ס.

² ההסכמות האחרות הן מהחכמים הבאים: יעקב בר' דוד פרוונצל ממרשילייה, בן ציון בן החסיד... רפאל דנויט, יצחק בכר' שמואל מ' חיים ז"ל ספרדי, משה בכמהר' שם טוב למשפחת בן חביב, שלמה חיים כהן הדיוט בכמר' יחיאל רפאל כהן יץ, נתנאל בן מהרר לוי איש ירושלים, דוד... בן כמהרר יהודה הנקרא מסיר ליאון (רשימת ההסכמות במקורות הבאים אינה שלמה: קטלוג כודליאנא, של שטיינשניידר, מס' 5564, עמ' 1225; קהלת משה, עמ' 18, מס' 142; Jewish Encyclopedia; הערך 'הסכמה' שבאוצר ישראל, כרך ד, עמ' 165. וכן הערך 'הסכמה', באנציקלופדיה העברית, כרך יד, עמ' 882, ושם נכתב: 'ובראשונה לשבע הסכמות'; וצ"ל: 'בראשונה לשמונה הסכמות').

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

מאלפת היא ההדגשה בדבר הציון לשבח את הנטייה לחומר, וכך הוא גם בהסכמות אחרות, שם: 'נטה בו להחמיר ולא להקל'³, 'ועל הרוב נטה להחמיר'^{4,5}.

הסכמה עברית ראשונה, שעניינה איסור הסגת גבול⁶, ניתנה ביום ה' בתשרי רע"ט (1518), לשלושה מחיבוריו של ר' אליהו בחור בר' אשד הלוי אשכנזי⁷, והם: ספר 'ההרכבה', ספר 'הבחור' ו'לוח בדקדוק הפעלים והבנינים'.

וזה לשון ההסכמה שבאה בספר 'הבחור', שנדפס ברומא באותה שנה⁸:

³ בהסכמת ר' יצחק בר' שמואל מ' חיים ספרדי.

⁴ בהסכמת ר' נתנאל בר' לוי.

⁵ וכן ראה ספר 'ברכת אברהם', שחיבר ר' אברהם כ"ר שלמה טרייש צרפתי, ויניציאה ש"כ, והובאו בו הסכמות רבות, וכולן בשבת הספר.

⁶ זלמן שטערן סבור, כי הסכמה זו ניתנה בעקבות הסכמתו של האפיפיור ליאון העשירי, שניתנה בשנת רע"ה לימקראות גדולות (ראה להלן, ליד ציון הערה 18): 'ונה זה היה בשנת רע"ה, ובשנת רע"ח נגמרו המקראות הנ"ל ומיד אחר עבור שנה שלמה, בשנת רע"ט, הלכו רבני רומא בעקבות האפיפיור, וכתבו הסכמה וחרם (וזה לדעתי הראשונה מן הרבנים) על ספר הבחור... (הקדמה לספר תשובות תלמידי מנחם נ' סרוק, וינה 1870, עמ' 7, הערה א). וראה להלן, הערה 18.

⁷ ראה עליו במאמרו של מ' וכסמן, 'ר' אליהו בחור', מבוע א (תשי"ג-תשי"ד), עמ' 265-277, 416-428; לביוגרפיה מפורטת, ראה: ווייל (G.E. Weil): Elie Levita (Leiden 1963).

⁸ דבריו של פרלס (J. Perles) בספרו Beiträge zur Geschichte der hebräischen und aramäischen Studien (München 1884), בעמ' 202, שהסכמה זו היא הסכמה יהודית ראשונה, נכונים רק במובן של הסכמה הכוללת איסור הסגת גבולו של המדפיס, ואחריו הלך קויפמן (D. Kaufmann) ברשימתו JQR 10 (1897/8), עמ' 383. א' טויכר, מחקרים ביבליוגרפיים, עמ' 16, הערה 1, העיר נכונה, כי ההסכמות על ספר 'האגור' אינן הסכמות או תרומות במובן של המאות האחרונות, אלא הן בעיקר המלצות ומודעה לקונים (אגב: מסופקני אם קלעו בהן אל המטרה, כי כמעט כולם מדגישים, שהמחבר הוא מהמתמירים; מודעה שכזו אינה עלולה כלל לחכב את הספר על הקונים). ברם, הוא לא דק בהמשך דבריו: 'הס' הראשון עם הסכמות במובנו אנו ועם איסור מפורש לזמן ידוע הוא, לדעתי, הס' שו"ת תורת אמת למהר"א ששון, שנדפס בוניציאה שנת שפ"ו!

ואף לא מדויקים דבריו של לוינשטיין (L. Löwenstein), בהקדמתו למפתח

הנה ראיתי את אשר נתעורר האלף בכבוד יעקב לנדא חבר חבר טוב
הנקרא אנור אשר אני וקבץ דיני עבודת היום ומועדים וכל אסור התר
עם כל הנלוו אחריו והוא חבר הנותן אמרי שפר במנהגים ופסקים די
חיים לחוצרא חלן שנתתי חתימתי בעוף דכש אמרי נועם הקמן
יהודה הנקרא בסדר לראון אשרי שוכדי

משפט, חתלמוד מאור גלותינו כלו מחמדים
גם כי אפסו הלומדים והמלמדים היה מחסור ה' לתת לנו עם שפלותינו ג
לתורה נאל משורש האמת ומשורש עטרת התורה ענודים הוא כרנא ו
ח' כנא אלף התלמוד ועמוד והחוצרא כחד יעקב לנדא חבר ספר נכבר
ונתמד ונעים ולו שידה דאוי שישכחו ידידים כי כמה לא חובר מכמה
שנים כהל' חמדות ופסקים מעידים על רוב פלפול הרב הנוכר ועל ב
בקאותו בפוסקים אשרי אנוש יעשה זאת וכן אדם יחזיק בספר הזה ול
ח' כדברים המסורדים ואני עכד העברי לחוך עפרות החכמים ומשרת
תלמידים זה שמי יעקב בר דוד פרוינצל מברטל ליהוה

מה נאמר על
הדברים הדי התורה והתעודה רגלי מבשר ציין שעדים המצוינים בהלכה
הליכות עולם שכלו ארך מבשר שלום שלמות המין האנושי בתורה א
אשר כמעט בשתכחה מאומתינו הישראלית לרוב הצרות כי רבו כמורכ
רכו לחיל השג' הותיר לנו שריר אשר השם קרא בשם מופלא הדור מאור
הנולה קדמי ושאר כבוד מחד יעקב לנדא אשר נדבה רחמו אתו
לחבר חבר כהל' ומאסף ואני הכינה כדרכ הפוסקים והקאה אל כל מ
מבקש השם אשר בו ימצא צדי לגפשו המשכלת ומרפא לעצמו ובשר
אני קראתי בו ומצאתיו כלו מחמדים ומום אין בו ועליו ששתי בעל ב
כל הן • והטעם יתעל יאמן ידו כגבחים להרביץ תורה בישראל צעיר
אנכי ונבזה בן ציון בן החסיד כבוד מחד רפאל דגויט זלזה

משפט ה' אמת צדקו יחדיו קרא אל אלוד ויענהו ויחמוד על עמו וי
ויקרא בשם יעקב ודך כוכב מיעקב וכאור בוקר יורה לו השמש להאיר
על פני כל הארץ הנו כבוד מחד יעקב לנדא חבר והחליד לנו ספר בר
כדיני עבודת היום ומועדים דיני אסור התר אונר ומאסף כל דעות
רוב המחברים והוסף בו מרגליות מפיו נטה בו להחמיד היא להקל ומ
ומעתה אני סוכך עליו להורות את בני ישראל טעם והמצא פה העיד ב
נאפלי באותן נטה ללן שפל אכשים נבזה וחורל אישים יצחק בסר
שמאל מ' חיים זל ספר

ההסכמה הראשונה על ספר עברי, ספר האגוד, נאפולי ר"ץ (1490) לערך.

נוסח כתב הזה אשר נתן ברומי היתה מריכבה (הכסיה)
אשר גורת (חתימו) על כל איש השולח ידו במלאכת רעונו
והקרא חתמת ידעוהו:

חנה שולח לכם אליה הווי אשר אין וחקר אשר נועם
אשר בכל הארץ יצא קום ובקצת תכל מ'יום. את שני
ספרית אשר חגר בדקדוק לשון הקדש ספר הודיית אשר
יכול באחד כל מלח דת ומורכבת על פי הדקדוק והשני
ספר חביתר אשר כולל כללי הדקדוק ועקריו וכוונת דברים
אשר לא קדמו: אדם בהם כי מקום חביתר לו לחתבר בני
עד הואיל וחבר לוח בדקדוק הפעלים וחביתר לוח
לכשר דעה ודרך מבוא הדקדוק בקצת כמו שאמרו חכמים
לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה. ויען כי ידעו
האיש הזה ואת שיתו כי פי שנים גדול בדקדוק ובמסורת
וחגרי חכמים חכמים בטורת וכעמ' ובאחד זמן ימים
דבים דולח והוצא חכמות אשר נעטא על כמה על יד
חכמים חכמים יצתק ויום שובנו עקב בני כשר אביגרה
הווי יצו אשר נדבר רכישם וגופם לבא עד חביתר חכמות
חזאת ולחדפיס את שלש אלה חכמים. וכאולי יש
נאדרש פתח ראשון על אשר ימלא לבן לחדפיס גם הוא
וחכמים חכמים או כולם או אחד מתן בדפוס יחד כאח
סווח ומצא דת וד' אלה האתים חכמים ודיון ונסדל
לכן חכמים נעדינו להיות כנגד חכמותם כראיתא
בקדושין פרק תאם עני התהן בתורה ונא אודי ונסולח

הסכמה ראשונה האוסרת הסגת גבול. יספר הכתור, רומא רע"ט (1518).

ודכנו כקרא רשח ואטרי פריק לא יחמוד פרידיקן סידור
 כמלא ריצת חדק מטוס דיורד לאמנת חברו ואפילו לדי
 מאיד דפיידי בלג מה וחדנים כמאספים וכו' אסודח
 ודח חברו פודשחה כאלגוול אסקוז ששרתו עמל
 פי שידד לאוסנת: ודי זה גוול פמש. ואתא כסחדדיק
 נאל אשתדעחו לא קרב זה שידד לאמנת חברו ונחית
 שספרי דפוס נעים מיס אליס לא שמנו גבול אלא גורנו
 בשתם כל פי שידד עון: עראחא שמע גורו חינו שלא יד
 דפס הספרים האלו וכל חכמים איהם או תוא או שלוח
 יהא כולל פודץ גוד וישכנו כלש וחקונה ממנו בדיעה
 וזכרה ארזי שמעו גורו חינו יהא בא"ח ובשמתא וכל
 ישראל יחזו גורמים זה יחה עד ומן עשר שנים דהיינו
 עד שנת ר"ש אם לא שיקבל רשות מכבר אליה חזסר א
 תאמים חכמים ויחיה דרשות בכחוכ והשומע לדגורו
 חרין באלדים אמן וחקונה מא' אשר נדפסו פח רוס
 על ידו' אליה חזסר ותאמים חכמים יכל וישמח
 ויזכה במקור ועלי' תבא גיבתי שוכ: אמן
 כפתובו חס יס ו ח תשרי ד"ש

כסח ושרוד חכסול אשר לכו בקרבנו מלל זעדי תכח
 ישראל בן היר יחיאל זלחז
 ושרא דמן חגריא שגתי בר סי דכי זל
 באס חקשן ינסף חגרי בן אטחום זל

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

נוסח כתב הרת אשר נתן ברומי הבירה מרבניה וחכמיה, אשר גזרו והחרימו על כל איש השולח ידו במלאכת רעהו והקורא הכתב ירעהו: הנה שולח לכם אליה הלוי, אשר אָזן וחקר אמרי נועם אשר בכל הארץ יצא קָוֶם ובקצה חבל מליהם, את שני ספריו אשר חָבַר בקרוק לשון הקרש ספר (ההרכה) [ההרכבה], אשר יכלול באור כל מלה זרה ומורכבה על פי הדקדוק. והשני ספר הבחור, אשר כולל כללי הדקדוק ועקריו, ורובו רברים אשר לא קרמהו אדם בהם, כי מקום הניחו לו להתגדר בו. עור הואיל וחקר לוח בדקדוק הפעלים והבנינים לתת לנער דעת ודרך מבוא הדקדוק בקצור, כמו שאמרו חכמים: לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה. ויען כי ידענו האיש הזה ואת שיחו כי פי שנים ברוחו בדקדוק ובמסורה וחקר החבורים הנזכרים בטורח ובעמל ובאבוד זמנו ימים רבים, זולת ההוצאה המרובה אשר נעשה על ככה על יד האחים הנעימים יצחק ויום טוב ויעקב בני כמ"ד אביגדור הלוי [קצב] יצ"ו, אשר נרכו רכושם וגופם לבא עד תכלית המלאכה הזאת ולהדפיס את שלש אלה הנזכרים. ובאולי יש שורש פורה ראש ולענה אשר ימלא לבו להרפיס גם הוא החבורים הנזכרים או כולם או אחת מהן בדפוס יותר נאה מזה, ונמצא זה הר' אליה והאחים הנזכרים זריזים ונפסדי'.

לכן חָצַנְנוּ נְעַרְנוּ⁹ להיות כנגד המשחיתים, כדאיתא בקדושין פרק האומ"ם¹⁰: עני המהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו נקרא (רשה) [רשע]; ואמדי' פרק לא יחפור¹¹: מרחיקין מן הדג כמלא ריצת הדג, משום דיורד לאומנות חבדו; ואפילו לרבי מאיר, דמיירי בדג מת והדגים מתאספים וכולי¹², אם היה חברו פורש, היה כאלו גוזל. אם כן, זה שטרח ועמל, מי שיורד לאומנותו הרי זה גוזל ממש. ואיתא בסנהדרין¹³: ואל אשת רעהו לא

ההסכמות, עמ' VI, שלאחר זמן הוסיפו המסכימים על איסור ההדפסה גם דברי שבח על הספר.

⁹ על פי ג'ם חצני נערת' וכו' (נחמיה ה, יג).

¹⁰ קידושין נט ע"א.

¹¹ בבא בתרא כא ע"ב.

¹² ראה תוספות לקידושין נט ע"א, ד"ה עני.

¹³ סנהדרין פא ע"א.

קרב, זה שירד לאומנות חברו. ובהיות שספרי דפוס נעים מים אל ים, לא שמנו גבול, אלא גזרנו בסתם: כל מי שיורע הן שראה או שמע גזרותינו, שלא ידפס הספרים האלו, וכל המרפיס אותם, או הוא או שלוחו יהא בכלל פורץ גדר וישכנו נח"ש [=נידוי, חרם, שמתא], והקונה ממנו בידיעה והכרה אחרי שמעו גזרותינו, יהא באלה ובשמתא, וכל ישראל יהיו ברוכים. וזה יהיה עד זמן עשר שנים, דהיינו ער שנה רפ"ט, אם לא שיקבל רשות מפמ"ר אליה הנזכר או האחים הנזכרים, ויהיה הרשות בכתוב, והשומע לדברינו יתברך באלדים אמן, והקונה מאלו אשר נדפסו פה רומי על יד הר' אליה הנזכר והאחים הנזכרים, יגל וישמח במקחו, ועליו תבא ברכת טוב, אמן¹⁴. נכתב ונחתם יום ו' ה' תשרי רע"ט.

נאם הטרוד הנשלל, אשר לבו בקרבו חלל, זער חבריא, ישראל בן הר"ד יחיאל זלה"ה¹⁵.

זערא דמן חבריא, שבתי בר מרדכי ז"ל.

נאם הקטן, יוסף הגרי בן אברהם ז"ל.

וכמה דברים ראויים לציין בנוסח כתב ההסכמה האמור:

א. אין ההסכמה מסתפקת בדברי שבח, אלא גם אוסרת על 'השולח יד במלאכת רעהו'.

ב. המסכימים מציינים גם את טרחתו של המחבר (וְחֵבֵר הַחֲבוּרִים הנזכרים בטורח ובעמל ובאבוד זמנו ימים רבים'), וגם את ההוצאה הכספית הכרוכה בהדפסת הספר ('זולת ההוצאה המרובה אשר נעשה על ככה על יד האחים הנעימים... אשר נדכו רכושם וגופם לבא עד תכלית המלאכה הזאת ולהדפיס את שלש אלה הנזכרים'). יש כאן אפוא הגנה גם על המחבר וגם על המדפיס.

¹⁴ נוסח דומה לכתב איסור זה נדפס בסוף ספר 'פירוש מגילת רות, מגלה סוד הגאולה', ראה להלן, ליד ציון הערה 42.

¹⁵ ישראל בן יחיאל אשכנזי, תלמיד מהר"י מינץ, היה מגיה של הש"ס בשונצינו, ואח"כ עלה לארץ-ישראל. ראה: ד' תמר, מחקרים בתולדות היהודים בא"י ובאיטליה, ירושלים תש"ל, עמ' 87-90; א' דוד, 'לביור זהותו של ר' ישראל אשכנזי מירושלים', ציון לח (תשל"ג), עמ' 170-173; מ' בניהו, ר' אליהו קפשאלי איש קנדיאה, ח"א תשמ"ג, עמ' עו.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

- ג. המסכימים באים למנוע בעד נזק העלול להיגרם על ידי הדפסת החיבורים הללו 'בדפוס יותר נאה מזה'.
- ד. האוסרים מסתמכים על הלכות התלמוד בדבר 'עני המהפך בחררה' ובדבר 'מרחיקין מן הדג כמלא ריצת הרג, משום ריורד לאומנות חברו', והם מסיקים ממקורות אלו, ש'אם כן, זה שטרח ועמל, מי שיורד לאומנותו, הרי זה גוזל ממש'. ואף מדגישים את חומרת האיסור של היורד לאומנותו של חברו.
- ה. האיסור אינו מוגבל מבחינה טריטוריאלית ('ובהיות שספרי רפוס נעים מים אל ים, לא שמנו גבול, אלא גזרנו בסתם...').
- ו. הרבנים גוזרים הן על המרפיש 'או הוא, או שלוחו', והן על הקונה ממנו.
- ז. המסכימים מחזקים את גזרתם בגזירת נח"ש [=נידוי, חרם, שמתא].
- ח. האיסור הוא לתקופה קצובה של עשר שנים.
- ט. האיסור לא יחול, אם נתקבלה רשות בכתב מאת המחבר או מאת האחים המוציאים לאור.
- ועוד נחזור אל אחרים מן היסודות שבהסכמה זאת, כשעה שנדון בבחינותיה השונות של ההסכמה.

תופעות אלו של ההסכמות לספרים בתקופה הראשונה אחר המצאת הדפוס אינן מיוחדות לספרים העבריים. כבר הצביעו על כך, שגם הסכמות שעניינן אישור על טיבו של החיבור הנדפס¹⁶, וגם הסכמות האוסרות הסגת גבולו של המדפיס¹⁷, ניתנו בתקופה זו של התחלת הדפוס מטעם האפיפיור ועושי דברו¹⁸.

¹⁶ עיין ערך 'Approbation' ב-Jewish Encyclopedia (למעלה הערה 1), והמקורות שצוינו שם.

¹⁷ ראה, למשל, האמור למעלה, הערה 6, בדבר החרם שניתן מטעם האפיפיור ליאון העשירי כנגד הסגת גבולם של מדפיסי 'מקראות גדולות', שנדפסו בשנת רע"ח-1517.

¹⁸ וראה למעלה, הערה 6, וב-Jewish Encyclopedia, על השפעת ההסכמות הנוצריות בנידון. ובאנציקלופדיה העברית, ערך 'הסכמה', נאמר בעניין זה: 'יש שראו בהסכמה העברית את השפעת האפרובאציה הקאתולית (superiorum)

בכתב איסור שניתן מטעם האפיפיור ליאון העשירי בשנת רע"ה, ושכא ב'מקראות גדולות', שנדפסו בדפוס דניאל בומבירגי, ויניציא רע"ח, נאסר בעונש של חרם והפסד הספרים, בתחום 'ארצות הכנסייה הקדושה של רומי', להדפיס או לגרום להרפיס ספרים אלה, עם התרגום או בלי התרגום, ואת המפרשים היהודיים של התנ"ך, לתקופה של עשר שנים למן שנת 1515¹⁹.

בשנת שי"ד אנו מוצאים תקנה שניתקנה מטעם רבני איטליה באסיפה בפירארה, והיא קובעת, 'שלא יוכלו בעלי הרפוס להרפיס שום ספר שלא נדפס מעולם כי אם ברשות ובהסכמת שלשה רבנים... עם הסכמת ראשי הקהלה... ויהיה רשום בהקדמת הספר שמות הרבנים וראשי הקהלה', שהסכימו להדפסת הספר.

בתקנה זו נקבעה גם סאנקציה על אי ציות לה, על ידי הטלת קנס על הקונים ספרים, שלא נתקיימו בהם התנאים האמורים: 'זולת זה לא יוכל שום אחד מישראל לקנות הספר ההוא בקנס עשרים וחמשה סקור"י לכל אחד מהקונים הספר ההוא, וילכו הכ"ה סקור"י זהב הנ"ל לקופת הצדקה ממקום הממרה'. על תקנה זו בא על החתום ראשונה, ר' מאיר קצנאילבוגן, הוא מהר"ם מפאדובה.

יש סבורים, כי 'התקנה הזאת לא נעשית כדי לגדור גדר נגר החפצים להדפיס ספרים, שנמצא בהם דברים נגר דת היהודית, אלא כדי למנוע המדפיסים מהסגת גבול רעיהם'²⁰. ברם, אין יסוד לדברים אלה, שהרי לא נאסר כאן אלא להדפיס ספר שלא נדפס מעולם, ואין כל איסור לחזור

cum consensu), אלא שלא הוכח הדבר. מסתבר, שההסכמה התפתחה מדברי השבח של המגיהים והמדפיסים, שראו צורך בתוספת של דברי הלל על הספרים שהוציאו. וראה דבריו של ל' בלאו (L. Blau): *The Pope, the Father of Jewish Approbations, JQR 10 (1897/8) p. 175*, שמייחס את ההסכמות להשפעת קלמנט השמיני בשנת 1592!

¹⁹ תרגום אנגלי של כתב האיסור מטעם האפיפיור, ראה: C.D. Ginsburg: *Introduction to the Massoretico-critical Edition of the Hebrew Bible*, 1897 (rep. 1966), p. 935-936.

²⁰ אוצר ישראל, ערך 'הסכמה'.

הסכמת

המאמרים הגדולים: ספר קו הילולס "נאשי אולפי הפרט מכונס טובים
אגמס . לנו לשנים . נאשיין כן שטרה הכארת . גולה הכוזרת .
שנות זהב גדולה . תלקא וכופלא שער מוז הדב הגדול נטון
הגדול טהלה רפאל נוציר פאנזיל היו וישני בן אבי הנושם
רב תאשיא סולת נק"ה הדב הגדול נטון ונגדול נאש אכל
תקו וראש הוטר בן מנהר יעקב ישאול אישך היו
אהה ה' האונס וכאנה נאן השגום אכ"ר

תרה נכבר היום יום נאזיה נהוא נהא" חזו תאי דקמן . פרט

למונון . נטש נשין . האי ספוא מנאכיה טב דונש נהר .
אונורה . פה תפיק ינדלות . אשר הוציא לאור תעלה ברנ החו
האזכה את הנבים . סכנים שגנים . יהוק מצב לנפח לופים
מופא לשם שונה נאפים . נאה רחמים ישאלהני ישעך
נניו היו מה טובו ונה יופיו . נאבי שריו . ניקרא את
הי קובבד זה חלק א' תכנה חיבורים אשר טרח ונע
נשאר אכבשהיו ימים היוהו של האמה שקד שללהוהיו
לא יגיש תהיק האהל שקוד של לחוהו . ווסך אלה כשגו .
למדי את האהל טנה חיבורים . בדנושים יקנים . יואל אנה
ויזכה להוציא לאור אפ"י טכניו . ופניה אונגין
אלה הם הולכותיו . תקום את ההורה נטוני . אהרה
ספתיו . כי לא זכה להבנות נטנו ללותיו ויש ספחו לסנול
באהלה של חנה . ילנו יונקוהיו . יהו אלים ינאש לו נזר
פני הכטן זה הניח לו . ובכן אלכס אישים . שראלקדושים

בנצח כספך בנצח זהב וכל אים יגאל בא שג קלא כיםו . וקנין מלא
 קומצו אשג לכסף נהב כאש אהב . והכסו אל בהים אונכר
 כל המרה דני לכרז קאי . ניל - דאחי ונכשא ואלא צנא דרובשא
 ולקיי . ונשגש . סקיפ טטנס הסקפה לטובה כי נשגש נאופ .
 ולמשן חזחכו . ינים ושנות תיים כנכר שושר והצלחה רבה .
 נכסת הכית מנוכה . כנהר וכנאכ החוחונים בדונש לב
 בצטוף . כנשגש (הוככא) דראנה ונשגש חסריו יהנך יהר
 הוא יראה בשגנו . ויאמר די לצנוהינו . ויקכץ פזורינו .
 איננה העלנו . ויחיס לנאלנו . נכש קן ושיחנו . כל שנוס .
 ההלכות הכאים שהו כיום לחו המוז דהאי שרא הנונה

יגאל בא שג קלא כיםו
 וקנין מלא
 קומצו אשג לכסף

הסכמותיהם של ר' רפאל מאיר פאנז'יל ור' יעקב שאול אלישר לחיבורו של ר' רחמים שאלתיאל יעקב ניניו.
 כ"ז בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ARC 4° 117.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ולהדפיס ספרים שכבר נדפסו. ואדרכה, סמיכות התאריכים של תקנה זו ושל גזירת האפיפיור יוליוס השלישי על שריפת התלמוד²¹ מניחה מקום לדעה, שמטרת התקנה הייתה למנוע בעד הדפסת ספרים שיש בהם דברים כנגד הדת הנוצרית. וכבר העיר על כך ר' יצחק ברוך הלוי בספר 'תקנות חכמים'²²: 'כבר נודע, כי בשנת שי"ג גזר האפיפיור לשרוף כל ספרי התלמוד והאגדה, וכי בראש השנה שי"ד נשרפו ברומא ואח"כ בוניציאה וברוב ערי איטליא, ומפורסם ג"כ הדבר כי בחדש מאגיו [מאי] של אותה שנה גזר עוד האפיפיור, שכל מי שנמצא אצלו ספר מספרי התלמוד כהחבא, ולא יביא אותו במשך חרש ימים לפני חוקרי הדת, אם ימצא אח"ך [=אחר כך] בירו יענש בגופו וכמונו (עיין מאמר על הדפסת התלמוד, להרב הגדול רפאל נתן ראבינאוויטץ נר"ו, צד 53), ומפני הגזירות הקשות האלה נפל פחד גדול על קהלות ישראל, פן בעלי הדפוס ידפיסו ספרים חדשים, וימצאו אחר כך בהם החוקרים דברים אשר לא ייטבו בעיניהם, וישימו עונש גדול על היחידים או על הקהלות עצמן, או יגזרו גזירות רעות, על כן הוכרחו לתקן תקנה זו למגרר מלתא²³. אלא שמ' בניהו סבור, שאין כל קשר בין גזירת האפיפיור לבין תקנת פירארה, וזימון מאורעות מקרי היה כאן²⁴, ולדבריו 'קבלת הסכמתם של ראשי הקהילה לא נדרשה אלא לעניין שבתחום הארגוני של הקהילה'. וזה לשון תקנת פירארה²⁵:

'אלו הם התקנות שתקננו אנחנו ח"מ, היום יום ה' כ"א תמוז שהוא כ"א יוני [יוני] שי"ר לפ"ק פה פירארה בועד כללי, כלנו המורשים בהסכמה אחת בשם קהלותינו הקדושות, י"ר שתשרה שכינה במעשה ידינו וחפצו בידינו יצלח, אמן.

²¹ שריפת התלמוד הייתה ב-12.8.1553, ותקנת פירארה ניתנה ב-21.6.1554.

²² ראה להלן, הערה 25.

²³ וראה להלן, הערה 27.

²⁴ מ' בניהו, הסכמה ורשות בדפוס ויניציאה, ירושלים תשל"א, עמ' 83.

²⁵ נוסח התקנות, כפי המועתק בספר תקנות חכמים, ברודי תרל"ט (1879), עם הערות והקדמות מר' יצחק ברוך הלוי, 'אשר העתיק בכתב ידו ביום ג' כ"ה כסלו שנת שכ"ב, מתוך גוף התקנות עצמם החתומות מכתב החכמים ממש, הרב המהולל ברוך עוזיאל בן ברוך תזקיטו, אחד מבני הועד וסופר שלהם...'. נוסח התקנות מובא גם בספר פחד

ראשונה: שלא יוכלו בעלי הדפוס להדפיס שום ספר, שלא נדפס מעולם, כי אם ברשות ובהסכמת שלשה רבנים סמוכים משלשה רבנים, ועם הסכמת ראשי אחת הקהלות הקדושות הסמוכות אל מקום הדפוס, אם יהיה הדפוס בעיר קטנה; ואם יהיה בעיר גדולה, אז תספיק ההסכמה מראשי הקהלה ההיא עם הג' רבנים סמוכים כנ"ל, ויהיה רשום בהקדמת הספר שמות הרבנים וראשי הקהלה ההיא, וזולת זה לא יוכל שום אחד מישראל לקנות הספר ההוא בקנס עשרים וחמש סקוד"י לכל אחד מהקונים הספר ההוא, וילכו הכ"ה סקוד"י זהב הנ"ל לקופת הצדקה ממקום הממרה... והכל שריר וקים.

נמנית בחבורה זו²⁷, אני מאיר בכמ"ר יצחק ז"ל קצנאילבוגן²⁸, מורשה ממדינת וויניציאה.

אני יהודה בכמה"ר שבת ז"ל, מורשה מק"ק רומה. נמנית בחבורה זו, משה מריאטי יצ"ו, מורשה מק"ק בולוניא. וגם אני ברוך עוזיאל בן לא"א כמ"ר ברוך חזקיטו זצ"ל²⁹ מסכים לכל הנ"ל. ואני

יצחק, הוצאת מקיצי נרדמים, ברלין 1887, בערך 'תקנות' (דף קנח) מהעתקת ר' ברוך עוזיאל (מתאריך ג' כ"ה כסלו שנת שכ"ב), שעל נכונות ההעתקה מן המקור (דהיינו מתוך כתב ידו של ר' ברוך עזיאל), מעידים: 'משה בר"מ מנצח ידרשיא; דן אריה יצ"ו בכ"מ שלמה חיים ממונצילסי זלה"ה', ביום ה' דיצימ' שכ"ד. וראה L. Finkelstein, Jewish Self-government, עמ' 300-303, ושם מובא על פי מקור אחר, אגב השוואת הנוסחאות. נוסח התקנות מובא גם בכתב-יד של שו"ת ר' עזריאל דאינה, הנמצאים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים: כ"י 195 4^ו וכ"י 2008 8^ו (בסופי הקבצים). וראה מ' בניהו, הסכמה ורשות, עמ' 80 ואילך, ושם מובאים אף מקורות נוספים.

²⁶ פחד יצחק, שם: יום א.

²⁷ על זהות החכמים החתומים על התקנה ראה הערות שזח"ה בספר תקנות חכמים, שם, עמ' 11-13.

²⁸ רמ"ה-שכ"ה (1565-1482). מגדולי הרבנים בדורו וראש רבני איטליה. נולד בגרמניה, למד תורה בישיבתו של ר' יהודה מינץ בפאדובה (איטליה), ואחר כך שימש בעצמו רב וראש ישיבה שם. עמד בחליפת מכתבים עם הרמ"א. תשובותיו נדפסו יחד עם תשובותיו של רבו, ר' יהודה מינץ.

²⁹ נפטר בשנת של"א (1571). מחשובי הרבנים באיטליה במאה הט"ז. רב בבולוניה ובפירארה. נטל חלק בפולמוסים ההלכתיים שהתנהלו באיטליה בזמנו, כגון בעניין הגט של תמרי-ונטורוצו ועוד. השתתף בעריכת התקנות של קהילות איטליה בשנת

הערך והתקנה של המשפט הפרא-פרימיטיבי

אילו כי הן הן חלקי המשפט הפרא-פרימיטיבי הן הן חלקי המשפט הפרא-פרימיטיבי
 ביושג בלא בלא הוינו בחסותו של המשפט הפרא-פרימיטיבי כי המשפט הפרא-פרימיטיבי
 במשפט הפרא-פרימיטיבי הוינו בחסותו של המשפט הפרא-פרימיטיבי כי המשפט הפרא-פרימיטיבי
 חתומה, שלו יוכלו בבלו המכנים את המשפט הפרא-פרימיטיבי כי המשפט הפרא-פרימיטיבי
 בלשון רבנית, סיוסוף השלשם רבנית, ועל מסכתו דמיון פרימיטיבי סקדנצמם סיוסוף
 על הקום פרימיטיבי, על ימים סקדנצום בעת קדמתו, ואם יחיד בעת קדמתו זכילת זיו
 קסטרפ המסכות השלשם פרימיטיבי, עם סוף רבנית סיוסוף על ימים קדמתו
 בסקדנצום סיוסוף על סקדנצום רבנית פרימיטיבי, קולל זם לא יוכלו שלעל ימים
 לקדמת מספר סיוסוף, בקדמת משום והשם סוף לא הוי חקדנצום סיוסוף קדמתו, ולסיוסוף
 סוף לא הוי חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף זכילת זיו לא הוי חקדנצום סיוסוף קדמתו
 שער סוף סוף חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף זכילת זיו לא הוי חקדנצום סיוסוף קדמתו
 כורת סוף סוף חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף זכילת זיו לא הוי חקדנצום סיוסוף קדמתו
 עם חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף זכילת זיו לא הוי חקדנצום סיוסוף קדמתו

על שירת סוף
 ובלו סוף סוף חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף זכילת זיו לא הוי חקדנצום סיוסוף קדמתו
 חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף זכילת זיו לא הוי חקדנצום סיוסוף קדמתו
 על שירת סוף, ובלו סוף סוף חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף זכילת זיו לא הוי חקדנצום סיוסוף קדמתו

על שירת סוף
 חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף זכילת זיו לא הוי חקדנצום סיוסוף קדמתו
 על שירת סוף, ובלו סוף סוף חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף זכילת זיו לא הוי חקדנצום סיוסוף קדמתו

על שירת סוף
 חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף זכילת זיו לא הוי חקדנצום סיוסוף קדמתו
 על שירת סוף, ובלו סוף סוף חקדנצום סיוסוף, ובלו סוף סוף זכילת זיו לא הוי חקדנצום סיוסוף קדמתו

חקנת רבני איטליה, פיראה שייד: איסור על הדפסת ספר שלא נדפס מעולם כי אם כרשות הרבנים וראשי הקהילה. ש"ת ד' עזריאל דאינה, כ"י בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, 195 4.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

יעקב דאינה בן הגאון כמהר"ר עזריאל זצ"ל מסכים לכל הנ"ל. גם אני יצחק יצ"ו בכמה"ר עמנואל מנורצי זלה"ה מסכים לכל הנ"ל. הצעיר אלחנן ככמ"ר יצחק מפאנו זצ"ל פה פירארא. הצעיר שמואל פינצי יצ"ו בכמ"ר מצליח פינצי זלה"ה. יצחק כהן מפורטו, מורשה ממנטובה. יעקב ככמ"ר מאיר סלם ז"ל, מורשה מק"ק מנטובה. אני יצחק פואה, א' ממורשי ק"ק ריוו ומודינא. הצעיר בנימין יצ"ו ככמ"ר מנחם מראוינה זלה"ה. הצעיר אליהו ככמ"ר שלמה קורקוס, ממורשי ק"ק רומא. הצעיר יצחק בן לא"א רון יוסף אברנאל³⁰.

דיון הלכתי ראשון מחוץ לגבולות איטליה כשאלת זכותו של מדפיס לעכב בעד מדפיסים אחרים, בא בתשובתו של ר' משה איסרלש, הרמ"א³¹,

שי"ד. מרבית תשובותיו מפוררות בכתבייד. מקצתן נדפסו בחיבוריהם של בני דורו (כגון בשו"ח הרמ"א).

³⁰ וראה שם, בעמ' 13, השגות על התקנות מר' משה באזולה, מתוך כתבייד של התקנות הנ"ל של שזח"ה. ולתקנה א' רשומים הדברים הבאים: 'חבל על דמשתכחין ולא אבדין (=חבל שנמצאים ואין אוכדים), כי לא שחו לבס אל הספרים אשר כבר הדפיס שלמה עתיא, ופי' אגדוח שעשה בדפוס מחדש, ושאר הכלים אשר ראוי לשרפם ואסור לקרא בהם'. וראה הערת שזח"ה, שם, עמ' 11, 'כי מה שכתב... נגד ר' שלמה עתיא, נראה כוונתו לפירושו על תהלים אשר הדפיס בויניציאה בשנת ש"ט. ומה שכתב "ופי' אגדוח שעשה בדפוס מחדש", אולי כוונתו לס' "עין יעקב" הנדפס בויניציאה בשנת ש"ו, אך לא ידעתי מה עול מצא בספרים ההם להרחיקם מעל גבול ספרי ישראל?'. לדעת בניהו, הסכמה ורשות, עמ' 88, הכוונה לספר 'פרדס רמונים' לר' שם טוב בן שפרוט, סכיוניטה שי"ב, המפרש את האגדות פירוש פילוסופי אליגורי ומוציא אותן מיד פשוטן; וראה מ' כרמלייניברגר, 'פירוש תהלים מצונזר של ר' שלמה בן עתיא', ספר זכרון לשמואל בלקין, ניריורק תשמ"א, עמ' 55-62. ובסוף ההשגות, שם: 'הגה: כל אלה חברו אל עמק התקנה הזאת להנאחם ולתועלתם להיותם מוחזקים, ולעצמם הם דורשים ולא נחתו לעומקא דדינא, שהכל תלוי בדעת ורצון האדון, וכאשר יעלה לרצון לפני אדון העיר, לתת רשות למי שיהיה שיוכל להלות, אין בזה עוון אשר חטא, דדינא דמלכוחא דינא... (ודבריו אלה מוסבים על התקנה בדבר הליוואה בריבית, שם).

³¹ שו"ת הרמ"א, סימן י. הרמ"א - רפ"ה (1525) בערך - של"ב (1572), בעל 'המפה' על השולחן ערוך. נוסף להגותו חיבר קובץ שאלות ותשובות וחיבורים בהלכה ובפילוסופיה.

פרק שני: ראשית ההסכמות

מקראקא שבפולין³². נרשא הדיון, משנת ש"י, היה הפרשה הידועה שבין מהר"ם מפאדובה³³ ושותפו המדפיס הנוצרי אלויזי בראגאדין לבין המדפיס הנוצרי מרקאנטוניו יושטיניאן בעניין הדפסת ספר 'יד החזקה' של הרמב"ם³⁴.

עיקרי העובדות מובאים בתשובתו של הרמ"א: '... נדבר על המעשה אשר נעשה בעולם; הנה הוא איש בארץ לועז³⁵, אשר נודע שמו במרחקים... הוא ה"ה הגאון מהר"ר מאיר מפדווא, והנה שם מגמותיו רעיוניות ומחשבותיו והשתתף עם אחר מאנשי ארצו ומגדוליה דהיינו יענטלומר³⁶, והוא אחד מן מדפיסי הספרים, והסכימו יחדיו להדפיס החיבור הגדול משנה תורה... וכאשר חשב כן החלו לעשות בע"ה ער שלע"ע נגמר הדבר והגיה אותו...

והנה קם אחד גם כן יענטלומר מעשירי הארץ נגדו ואמר: אעשה גם אנכי לביתי, ואדפיס אנכי גם אני, וכך עשה, והעיקר הוא מאתו, שעושה דבר זה על מה שלא נשתתף עמו הגאון הנ"ל, ועושה דבר זה להכעיס ולכלות ממון הגאון הנ"ל ח"ו, כי ידוע אם לא ימכור הגאון ספריו שיכבד עליו המשא מנשוא...'

פסקו של הרמ"א הוא, 'שדין הוא עם הגאון [=מהר"ם מפאדובה], שהוא ימכור ספריו ראשונה'. ומאחר שאין באפשרותו לכפות דין ישראל על המדפיס הנוצרי, 'מכל מקום לא נניח את שלנו ולומר, שכל ישראל, ומי שבשם ישראל יכונה, לא יקנה שום ספר מיימוני החדשים רק מאותן היוצאים מתחת יד הגאון הנ"ל או באי כחו'.

³² הסכמה של הרמ"א, שעניינה שבח הספר, מובאת בספר 'חכמת שלמה' למהרש"ל, ר' שלמה לוריא, שנדפס בקראקא בשנת שמ"א (דפוס צילום ירושלים תשל"ב). ההסכמה אינה נושאת תאריך, אבל הסכמה אחרת שם, מר' קלמן מוירמיישא, היא משנת ש"ב, והיא, כנראה, הסכמה אשכנזית ראשונה.

³³ ראה א' זיו, 'מהר"ם מפאדובה', הדרום כח (תשרי תשכ"ט), עמ' 160-195.

³⁴ ראה מ"א שולואס במאמרו על ויניציה, בספר ערים ואימהות בישראל, תש"י, עמ' 83; ובמאמרו הנ"ל של זיו, עמ' 183 ואילך.

³⁵ מהר"ם היה בפאדובה אשר באיטליה, והרמ"א בקראקא שבפולין.

³⁶ gentiluomo = אציל.

הקרמה

דיהמא חגיגה ויכול להיות ששעינו כאחד ממאה. וכשל הוא ברובו. ועל מה שהוא חכם ועיניו בראשו יעיון בשוב שכלו ולא ישקה בין אמורא לתנא או אימכא או כותבא בנה. ויוכל להבין מדעתו עניינים אלו. על כן אם ימצא איות שעני לא יתלה בתנא הגל רק ידך תחיה בנו. וגם איתנו אין להאשים ויריבנו לכה זכות. כי לא כמדד ובמעל חו. הלא כמה סת שחוננו וקראו בהם כמה שנים אע"פ לפעמים נמצא בהם טעות. לש בספרי הדפוס; ואם באולי יקשה בעיני המעיין איזה עניין ברבר הלכה שלא יוכל לירד לעומקו הן מחמת שגיאת או חוסר העניין. ויכול לשלוח על ידי איש מוקדם. או הוא בעצמו. כאשר הוא פורגל וחריד שנוסעים ליריד לובלין. ושמה יוכל לראות בגוף הגמדות של הנאון ול אשר הם ביר בנו האלוף הילך יחיא יצו. או יכתוב לבנו רבר הקשת הוא ישיב לו תשובה. ושם ימצא כל אחר מבוקשו. וכל העם על מקומו ובא בשלום; השלית יצולנו משגיאות. ואיר עינינו בתורתו אמרות שהורות להגות בה לדורי דורות. עך אשר יבא איש מבשר בשורות. להוציא אהינו מתלאות תלות. ולהביא אותנו להרי בשמים וארץ המתדות. עם כל אהינו בית ישראל תבורות. ושם נשיר שידות חדשות. ולהרש אותנו כנשר נקורות. כת תפלת עבר לכל לומדי ההורות. ונזכה כלנו לישב שורות שודות. לפני פתיק יומין הדר בשמי ערבות. אמן; שמואל בן הקרוש ר' צחק פיהם ול

הסכמת הגאון מהלך קלמן ול מוילמשא על הרפסת בכבר הנל:

גרסינן

במסכת הגיגה בעלי אסופות אלו תלמידי החכמים שיושבין אספות אספות ועוסקין בתורה הללו משהדין והללו משמאין הללו מכשירין והללו פוסלין הללו מתירין והללו אוסדין. שמה יאמר אדם היאך אני לומר תורה מעתה. תלמוד לומר וידבר אלוקים את כל הדברים האלה לאמר. כולן אב אודר נתן. פרנס אחר אמרן. מפי ארון כל המעשים כרוך הוא. אמרו על תלמיד אודר שהיה לו לרבי מאיר שהיה יורע לטהר השרץ במש פנים. ועליו נאמר קול גדול ולא יסף. וכי האי גוונא איתא במדרש תילים ובמסכת שבת על פסוק יי' חן אומר המבשרות צבא רב אמר ר' יהושע בן לוי כאדם המנה על הסדן נהחלק לכמה ניצוצות ע"כ. וכל הדברים האלו נרמזים בפסוק קול גדול ולא יסף. ואומר אני כי אף בדורות הללו אף על פי שנתמקטו הלבבות יש כה בידו וברעית שכלו לחישי רינים ורקרוקים מפסקי רבותינו ע"ה על פי סברתו ודעת שכלו ולחברו ולהעלותו על ספר ובלכר שיכוין לבו לשמים להציא רגרי שכלו לאמיתו. לכן אומר אני אהרי שראיתי ספר החיבור שהבך הרב המוכהק דחינו מוח בן מוח קנקן חדש מלא ישן זה ומה כמחרר שלמה בן מהלך יחיא

הסכמה אשכנזית ראשונה: הסכמותיהם של ר' קלמן מוורמיישא (משנת ש"ב), ושל הרמ"א, לספרו של ר' שלמה לוריא, 'חכמת שלמה', קראקא ש"א.

הקרמה

יהואל לוליאו 41. שהוא מומחה לרבים בקיבוץ עוזים תלמיד המורה
וראוי להיותם עתידין להורות הוראה כישראל אשריו שוכה לכך ובהא
שאין יוצא דבר שאינו מתוקן מתחת ידו ודאוי הוא לסמך על סברותיו וכל
דבריו וסברותיו לרעתו הם בכלל קול גדול ולא יסן. נאם המרדד ונעלב
קלמן מוויילמשא הכותב בידים עצלות לפרשת יורו משפטיך לעקב ותורתך
לישראל שנת ש"ב ללוק;

הסכמת הגאון מאלד משה אומרלס ולי:

צאנה

דאינה בנות ציון במלך שלמה בעשיו שעתה לז
השם יתברך בתורתו. עוקד תמים כפלולו וסיני
בהודאתו. האשית רבד יראת ה' קדם לחבמתו.

עמו רוב בניין דרוכ בניין תלמידי שואבי פי בארחו. מימו במים קרים על
נפש עיפה משיבי נפש עיפתו. ראוי לסמך עליו כמשה ספי הנבדה בעלותו.
לקבל דברי הכרית שקשתי חמרתו. העמיד תלמידים הרבה ועשד; סייג
לתורה משמרת למשמרתו. און והקר ותקן ספרים ותשובות בסברתו הבאנו
המלך חדריו. והראה לי תשובות וספריו. והיו בני למתוק כנפת צופים. כי
ב"ג נפה הם מנופים. אמת שמקצתו ראיתי ועברתי עליו בדרך הקצרה. מלם
לרעתי החלושה עמיה שריח נחורא. כי הוא בלול במקרא במשנת ובנגרא.
כה אמינא משה בן לאא ישראל ש"יט הנקרא משה איסרלים מקראקא:

הקרמה עשו בניו של מלכר שלמה ו41. על תבור זה הספר.

בהאסף

ארורי עררי בעלי אסופות נתנו מרעה אורד רעא
מהימנא. ששים גבחים טובבים סגתו שלשלמה
אבינו הגאון תכולל התלמודי ולי: בהדמת

העזות והרבות חבכי ותקרא שמו אלון בבות. ואמרו אמור אמרנו בעת מיתת
אביכם שאל יודע לאיש את קבורתו. ולא יקשה רושם ביציאתו מן המקום.
שמקום קרוש הדיך וישתבח בעיר אשר כן עשה בהיו שאף במיתתו נקרא
הי רב פעלים פעל הגריל מעשיו בנה כתיס נמוע כרמים:

כרם

היה לשלמה בעל המון רב החדש המסגר אלף. ויעקודו
מסגרת טופח סביב סובב אל עלון בהגחות והדשי הדשים ום
ושנים דורינו צפן לנו וחברם סכיב חשיה סודים שלו ועל סביבותיו שב דוח
הכמתו המרחפת על מי הצפתות והסתומות. זיסק לחו מבל השעיות והגרכות
ההנסחאות הוליד ותביא בכל רוחות התלמוד. ער אשר סלל כסולת דתלמיד
הסקילה מאון והרים ניטו ורגלו עלי אהבה; וישעונו שולק חבן כגור

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

על ארבעה יסודות בונה הרמ"א את פסקו. האחד הוא בעל משמעות כללית³⁷: 'היסוד הפשוט הראשון הוא בפרק לא יחפור...'³⁸. בסוגיה הנזכרת קובע רב הונא הלכה בדבר האפשרות לעכב אחר מל' הסיג גבול; 'אם כן הרי לפנינו שמדינינו, אין לו ליענטילומר שני לדפוס זה כלל, והגאון הנ"ל היה יכול לעכב עליו, כפי שהוכחנו לעיל³⁹, וכך מצוה על הדיינים של ישרא...'. יש לציין שלדעת הרמ"א דינו של הנכרי ('בן נוח') הוא כדינו של ישראל⁴⁰.

³⁷ יתר היסודות תלויים בעובדות המיוחדות של אותו מעשה: היותו של אחד המדפיסים תלמיד חכם; העובדה שהמדפיס השני אינו יהודי; והעובדה שספריו של המדפיס האחר אינם מוגהים מטעויות.

³⁸ כבא כתר א כ"ב.

³⁹ ולהלן הוא מעמיד את הלכת הרי"ף והרא"ש, שלא פסקו כרב הונא, כנגד 'המרדכי' כשם אבי אסף, שפסקו כרב הונא, ולדבריו, בדבר שבוודאי יזיק לו – כולי עלמא (=הכול) מודים שהלכה כרב הונא; ובנידון דידן [=בנידון שלנו] ג"כ בוודאי ייגרם נזק, מאחר שהכריז המדפיס הנוצרי שיתחיל יותר מספרי הגאון. פסקו של הרמ"א כדעתו של רב הונא זכה לדיינים הלכתיים רבים, ולסייגים שצמצמו את משמעותה של הכרעה זו (כגון להלן, פרק שלישי, ליד ציון הערה 22, וכן ראה נ' רקובר, המסחר במשפט העברי, ירושלים תשמ"ח, שער רביעי, הסגת גבול מסחרית, וראה גם להלן, פרק עשירי, הערה 289 והערה *289, ובתשובת ר' יצחק אייזיק חבר, הנזכרת להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 54).

⁴⁰ ראה על כך בחיבורי 'המשפט כערך אוניברסאלי' ('דיינים' ב'בני נוח'), שלטון החוק בישראל, ירושלים תשמ"ט, שער ראשון, פרק חמישי.

היסוד השני בתשובת הרמ"א להעדפת הדפסתו של מהר"ם פאדובה הוא, שיש לתלמיד חכם עדיפות במסחרו לעומת איש אחר (על פי הגמרא כבא כתר א כ"ב ע"א: 'אי צורבא מרבנן הוא – נקיט ליה שוקא', ומפרש רש"י (שם, ד"ה נקיט): 'הכרוז שלא ימכור איש בעיר גורגרות אלא הוא'.

היסוד השלישי הוא, שיש להעדיף את עמיתך על פני נכרי, והיסוד הרביעי הוא, שמהדורת מהר"ם מאפדובה מוגהת ונקייה משגיאות, ואסור להשהות ספרי קודש בלתי מוגהים.

על היסוד הרביעי הזה, מסתמכים אחדים מן המסכימים להדפסת רי"ף, קאפוסט תקע"ח (ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 288). בהסכמתו של ר' משה בר' ישראל, אב"ד קאפוסט (ראה להלן, פרק שלישי, ליד ציון הערה 16), הוא מוסיף על נימוקו הקודם, ואומר: 'ובר מן דין (=חרץ מזה; ולכר מזה), הנה הרמ"א בתשובתו למהר"ם מפדווא מיחה בשכנגדו, שרצה להדפיס ג"כ ספרי הרמב"ם להשיג גבול

מאפדובה
צ"ל מפאדובה

הרמ"א פסק, כאמור, לטובתו של מהר"ם מפאדובה. אלא שאין הוא מסתפק בכך, ובסופו של הדיון ההלכתי מוכא מטעמו חרם על כל אדם שיקנה את ספרי הרמב"ם הנדפסים על ידי מתחרהו של מהר"ם: 'גם אנחנו מסכימים מנדין ומשמתין ומחרימין בנידוי חרם שמתא, בגזירת עירין ובמאמר קדישין, ועל כל תלמיד וצודב, קטן וגדול שם הוא, שלא יקנה שום אחד כמדינתנו מן הנדפסים החדשים, אם לא מאותן היוצאין מתחת יד הגאון הנ"ל או מבאי כחו'. בדרך זו, של הטלת איסור על הקונים, התגבר הרמ"א על היעדר סמכות על המדפיס הנכרי⁴¹.

אף בתפוצה אחרת, בטורקיה, אנו מוצאים באותה תקופה הטלת חרם על הדפסה חוזרת בלא נטילת דשות, למשך עשר שנים. כסוף ספר 'פירוש מגלת רות, מגלה סוד הגאולה' [שאלוניקי] שי"א⁴², מאת ר' יצחק בר' יוסף הכהן, מובא איסור על הדפסה חוזרת, אבל לא נזכרים שם שמות המסכימים. השוואת לשון האיסור דומה מאוד להסכמה שניתנה לספרי ד' אליהו בחור⁴³.

זוה הלשון שם: 'עץ וכיען ידענו את האיש הזה ידיעה עצמית, בשם ובגדר, ותהינו בקנקנו דחזי לאנקוטא ליה שוקא, גם ראינו צדת נפשו ורוכ עמל כמה [יגיעת] [יגיעות] יגע לכא עד תכלית מלאכת הדפסת הספר המפואר הלז, חשבנו... ואולי ימצא שורש פודה ראש ולענה... נתמנינו וגמרנו לעשות הישר והטוב ולא תהיה זאת לפוקה ולמכשול, כמעשה שהיה בגרוגרות דרב דימי, כדאיחא בככא כתר,א, וגם נראה בעינינו, דדמי ליורד לחיי חבירו ולעני המהפך בחררה, ראיתמר כפרק האומר בקידושין, ולהיחא דפדק לא יחפור... וכן אמרו חז"ל: האי בר מבואה... ובכמה דוכתיה [!] עברו רבנן הרחקה יתירתא, [=ובכמה מקומות עשו חכמים

מהר"ם הנ"ל מטעם שספרי הרמב"ם שירפיס מהרמ"פ יהיו מוגהים, ואסור להשהות ספר שאינו מוגה, כאשר האריך שם הרמ"א, ובעינינו ראינו גודל טרחתו ויגיעו של מוהר"י הנ"ל לחפש במקור הראשונים ובכל מקום שידו מגעת בכדי להגיה על נכון במפרשי הרב אלפס...'

⁴¹ ראה להלן, פרק אחד-עשר, ליד ציון הערה 5.

⁴² ראה וואכשטיין, מנחת שלמה, חלק א, וינה תרע"ב, עמ' 77, מס' 386.

⁴³ ראה למעלה, ליד ציון הערה 8.

הו"ו " הכל מקורא אחת באלהת ויסנא תגדד דודיו וכוונתו
 בכל עת וכוונתו יראה חור ויזכר לחיות ככוונתו ולבקר
 בכלל אביר " כאלם בעזרת הבר' וכהאר זכר
 להתחיל ולהגלם זה החבור הקטן. כן יזכר
 להגלים שגרים אחרים הרבה אין קן
 אמן כה עתירת הקטן טבת למירל
 מחוי קידה בהגת חיי ה'פים
 ארצה כצבד כרצע באזנו
 נבדלת חכמי התורה
 מתאבק בעפר
 רבליהם
 פלמס ימק ירוסלמי בן לאח
 כאר מחסם ול סה זעקל
 אטכנד בכברו
 נקרא "

עין וביעין ידענו את החיים הזה ידיעה עצמית כפוס ובגוד
 ותהנו בקנקבו דחוי לאנקוטא ליה נוקא. נכריהם
 צדת נסא ורוב עמל כמה יביעת יבצ לבא עד תכלית מלאסת
 כדסבן הספר השמשאל הגז חטנו הוד דנא דכטימי רמח סמח
 חולי ימח טורס שורס ראל ולעכ ואת בריך כלבכו לרמת. מכ
 מסכנות לחלו והכל את עיכנו. למיזל באתרא דלח ידי עוב
 סעכין ויתנו לו מהלכיכפין סנומדיס במלאסת הדסוס רדיס
 סספר הלז טגית ונמצא סחכה אדיו וכספדי. כמרינו עמדינו
 לעלות היטר והטוב ולא תדיס את למוקס ולמכנול כמסס
 סהה כנרתורת דרכ דימי כדלחחא ככבכח בתרא. נגס
 מראה כעינינו דמי ליודה לורי סבירו. לעפי המסך במחול
 רחיתמר

איסור בטורקיה על הרפסה חוזרת למשך עשר שנים. 'פירוש מגלת רות, מגלה
 סוד הגאולה, שאלונקי שי"א.

ודעתך כפרק סאמר בקדושין • ולהדיא פרק לא יחמר
 מרחיקין מן טרג כעלף רינת הרב • וכן אמרו חז"ל האי בר
 מבני זס דאוקי ריחיא מאתי בה מבואה ואוקי ריחיל בהדיה מה
 לעכובי עליה דקאמר ליה דקאפסקת לחותיא ובכמה דוכתים
 עבדו רבנן כרחקאיתירתא טלא ירך ארס לאומנת חבירו כמו
 סדרטורזל במסכת בהררין • ולכן חצבינו כערנו אהנו
 כחתימים בכתב טבירו להיות לנו עדינו בחותמיו זכין לו ולכבר
 מלתעות עול ונזרנו בבצרת כחט בלא יורטה מוסבר יבראל
 לחדשים אית הסדר קזה מהיום עד עטר טריס בלתי רעות כח
 סודשים עבדו • מאכתי יעבור פוס ארס עלגזרתיכו אית
 גזרנו בבצרת טחט על כל אים אחר בסם יטראיכנה טלאיקנס
 פוססטר מהבשרים טכסתרמו בחטאי • וטעובר יערד מכחלנו
 ומצינו כל טרס בארץ געו • והמהנה להחכם הזה מיצינו
 טלא ברבס מואת הטס ונדקה מאלדי יטעו והקונס מוזכו יכס
 במק חנכי באומנה אל ארמו ובראיתו הסטרי ערב עלינו
 פדאי כיו טלחא ורמו • טאומע לגוייבך כפח
 ועליות בא ברבס טוב גבור בארץ
 יסק ארעו ריתעג על רוב
 טלום •

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

הרחקה יתירה), שלא ירר אדם לאומנות חבירו, כמו שדרשו במסכת סנהדרין. ולכן תִּצְנִינוּ נְעֲרָנוּ... שלא יורשה שום בר ישראל להדפיס את הספר הזה מהיום עד עשר שנים כלתי רשות המדפיס עכשיו... ואם ח"ו יעבור שום אדם על גזירתינו זאת גזרנו בגזירת נח"ש [=נידוי, חרם, שמתא]... על כל איש... שלא יקנה...⁴⁴

איסור מטעם המחבר עצמו מובא בסוף הספר 'זכרון תורת משה', לר' משה בר' יוסף פיגו, שנרפס בקושטא, בשנת שי"ב⁴⁴: 'וכל המדפיס טופס חבורי זה, ואפילו בשנוי מה מיום השלמתינו עד תשלום עשר שנים שלמים יהי דן נח"ש [=נידוי, חרם, שמתא]. אמן'. יש לציין, שכאן נכתב החרם על ידי המחבר עצמו, ושהמחבר אוסר על הדפסה אחרת, אפילו אם היא ב' שינוי מה' מהדפסתו. תופעה זו של איסור מטעם המחבר עצמו חוזרת ונשנית גם לאחד שהיה מקובל, שההסכמה ניתנת מטעם הרבנים⁴⁵.

בספר 'יחסין' לר' אברהם זכות, שנרפס אף הוא בקושטא, בשנת שכ"ו, מובאת הודעה בסוף הספר, וזה לשונה: 'רבני וגאוני קושטאנטינו' גזרו אומר בגזרת נח"ש, שזה הספר לא יודפס עד משך י' שני' רצופו', ואף אם יורפס בערי הגויים, לא יהא רשאי שום יהודי לקנותו, ועל ישראל ועל רבנן בכל מקום שהם תבא כרכת טוב'.

עניין מיוחד יש בהסכמה, שניתנה מרבני קושטא בשנת ת"ה על משניות שנרפסו שם עם ניקוד ועם פירוש 'כף נחת'⁴⁶. בחלק שני של המשניות נדפס כתב האיסור, ובו האוסרים פותחים בדבדי המבקשים להטיל איסור, משום שיהיה בזה עידוד לקיומו של בית דפוס בקושטא: 'נדרשנו לאשר

⁴⁴ ראה א' יערי, הדפוס העברי בקושטא, ירושלים תשכ"ז, עמ' 108, סימן 154; וראה י' הקר, 'דפוס קושטא כמאה השש-עשרה' ארשת ה (תשל"ב), עמ' 484, סימן 154. אשר למועד סיום ההדפסה – בסוף הספר לא נרשם תאריך. ברם, בדף החמישי לפני סוף הספר נרשם: 'ונשלם פה העיר רבתי קושטאנטינה יום ו', שמנה ימים לחדש אלול, שנת חמשת אלפים ושלוש מאות ושלשה-עשר ליצירה'.

⁴⁵ ראה להלן, פרק תשיעי, ליד ציון הערה 45: 'איסור הדפסה מטעם המחבר עצמו'.

⁴⁶ ראה א' יערי, הדפוס העברי בקושטא, עמ' 150, מס' 248, 249; וראה שם, עמ' 34, על חידוש הדפוס בקושטא על ידי שלמה פראנקו.

שאלונו המחוקקים [=המדפיסים] יצ"ו באמור עיר ואם בישראל של חכמים ושל סופרים, למה יגרע מהיות כתוכה מושכים בעט ברזל ועופרת, הלא אבינו ראש המחוקקים כמה יגיעות יגע וכמה כרכורים כרכר להוציא לאור מלאכת ה', והביא הדפוס בעבור ימצאו כל אנשי חיל ידיהם מתזקים בעז התורה, ונפשם ידעה להם לבל יהיה תורת כל אחד בידו וישלח ידו במלאכת רעהו את אשר כבר עשהו בכמה יגיעות⁴⁷.

אמנם, כנראה, כאן אסרו החכמים לייבא למקומם גם ספרים שנדפסו לפני הדפסת המשניות בקושטא, וייתכן שמסיבה זו היה צריך להתלות בעידוד קיומו של בית הדפוס. וזה לשונם שם: 'אשר על כן אנחנו החתומים בשולי היריעה גזדנו אומד, לבל יוכל כל איש אשר בשם ישראל יכנה להדפיס המשנה הזאת פה מהיום ועד תשלום עשר שנים דצופות, נמנות מאחד בניסן הבא עלינו לשלום, ואם באולי נדפסו במדינה אחרת קודם העשר שנים, או אם יודפסו בתוך העשר שנים בנקודות, לא יוכלו סוחרי העיד הזאת לקנות מהם עד אשר ימכרו כל הנדפסים הנה. וכל העובר גזרתנו זאת, מלבד שהוא עובר, ענוש יענש, ושומ' [=ושומע] לנו ישכון בטח'⁴⁸.

⁴⁷ ויש לברר דברי המדפיס, אברהם ב' שלמה פראנקו, בהקדמה לספר 'זהב שיבה', קושטא תמ"ג (וראה יערי שם, עמ' 158, מס' 268), אם משמעותם היא, שהעניקו לאביהם ר' שלמה פראנקו, וכן גם להם, זכות ייחודית להדפסה. ואלה דבריו שם: 'אמר הצעיר אברהם בן... כמהר"ר שלמה פראנקו זצוק"ל, כשם שזכה מר אבי לבא פה בדבר רבני עולם, אשר חלקם בחיים ה"י, ויבזו בעיניו כל מחמדי תבל... וכל הרבנים עם כל טובי העיר קיימו עליהם ועל כל הבאים אחריהם לקיים ספיר גזרתם, וחתמוה במסמרות וחומרות ואלות התורה כדת משה וישראל, עד בא שמשה של תורה ויאיר פני תבל, ומסרו בידי רשפת אש, אש דח למו, ומה שאירע לאבות אירע לבנים, וזכיתי גם אני לקבל ספיר גזרתם גזרת עיריין קדישין פחגמא [=גזירת מלאכים קדושים הדבר] כדי שלא תשתכת תורה מישראל'. ואם משמעו הדברים שקיבלו זכות ייחודית להדפסה, הרי הדבר תמוה, שלא נזכר דבר מזה בהסכמה למשניות הנ"ל. דברי המדפיס הנוכחים נמצאים רק בעותק מהלמן שבבית הספרים הלאומי; ראה י' יודלוב, גנזי ישראל, ירושלים תשמ"ה, עמ' 133, מס' 801. וראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 118, בעניין הענקת זכות לכל ספרי המדפיס.

⁴⁸ היסוד בדבר היות הדפוס חדש וזקוק לסיוע מופיע גם בהסכמה, שנתן ר' אברהם יהושע העשיל, אב"ד אפטא (חקט"ו-חקפ"ה (1755-1825)), הנודע בשם 'אוהב

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

הרחבת איסור ההדפסה על ספרים באותו תחום

צעד מרחיק לכת נעשה בהרחבת איסור ההדפסה לא רק על החיבור, שבאה עליו ההסכמה, אלא גם על חיבורים של מחברים אחרים באותו תחום, שעשויים להתחרות בספר זה.

בהסכמות שניתנו להדפסת הפירוש תוספות יום טוב לר' יום טוב ליפמן הלוי העליר⁴⁹ על המשניות, פראג שע"ז, נאסר להדפיס המשניות עם שום פירוש, למשך ארבע שנים. בהסכמתו משנת שע"ה הביא ר' ישעיה סגל הורוויץ, בעל ה"של"ה⁵⁰, שני טעמים לאיסור, האחד רוחני והשני ממוני: 'ע"כ אנכי הרואה ראה ראיתי שתי ראיות. ראיה ראשונה – שימלא הארץ דעה מזה החבור⁵¹. ראיה אחרונה – וכי זו תורה וזו שכרה, שיהא נפסד בהוצאה מרובה שהוציא מכיסו?⁵²

ישראל, ושחי בשנותיו האחרונות במעזיבו. הסכמתו ניתנה לספר 'רזיאל המלאך', מעזיבו תקע"ח: 'היות שמתזיק הדפוס דק"ק מעזיבו ביקש ממני ליתן הסכמה על ספר רזיאל הקדוש, כמו שנדפסו מקדם זה זמן רב, ועכשיו רצונו להדפיס פעם שנית, אכן כי מקרוב נקבע מלאכת הדפוס פה ק"ק במעזיבו, ומורא עלה על ראשו פן יבוא אחר וישיג גבולו בהדפסת ספר הקדוש הנ"ל, לזאת ידי תכון עמו לרשום בכתב אמת באיסורא דרבנן לבל ישיגו גבולו לבעל המדפיס הנ"ל, שלא להדפיס שום דפוס שבעולם ספר הנ"ל בלתי רשות המחזיק הדפוס עד מלואת לו חמשה עשר שנים מיום כלות הדפסת ספר הנ"ל. ובמהדורת תקפ"ד, מובא אותו נוסח בשמו של המסכים בהסכמה משנת תקפ"ד, וגם שם: 'אכן כי מקרוב נקבע מלאכת הדפוס פה ק"ק במעזיבו'. ושם נאסרה הדפסת הספר למשך עשרים שנה בשום דפוס שבעולם.⁴⁹ של"ט – תי"ד (1578–1654). מחשובי הרבנים בדורו. רב בניקולשבורג, וינה ופראג. בעקבות עלילה נאלץ לעבור לפולין, וכיהן כרב בקהילות שונות ולבסוף בקראקא. מפורסם בחיבורו 'תוספות יום טוב' על המשניות ומעדני מלך' על פסקי הרא"ש. מקצת מתשובותיו נדפסו בקובץ שו"ת 'גאוני בתראי'.

⁵⁰ שכי"ה (1565) בערך – ש"ץ (1630). רב ומקובל ממנהיגי יהדות אשכנז במאה הי"ז. נולד בפראג והתחנך בפולין, והיה אב"ד בדובנא ואוסטראה. אחר כך עבר לפראנקפורט דמיין ומשם לפראג. בשנת שפ"א עלה לארץ ישראל והיה רבה של הקהילה האשכנזית בירושלים. נפטר בטבריה.

⁵¹ וראה להלן, פרק רביעי, ליד ציון הערה 3.

⁵² איסור רחב נקבע שם גם בהסכמתו של ר' שלמה אפרים לונטשיץ, ר"מ דק"ק פראג.

יש לראות את הרחבת האיסור על רקע הגברת הפיקוח על הדפסת הספרים בתקופה זו. בתקנה שניתקנה בשנת שנ"ד (1594) בוועד ארבע ארצות, בעניין הדפסת ספרים, נקבע: 'ספרים⁵³ לא ידפיס שום מדפיס בלי רשות רבנים ואלופים, כפי תקנות ארצות שנתקנו בשנת דש"ן לפ"ק, ועל פיהם יקום דבר. ואם יעבור המדפיס, אזי יבטלו הם [=הרבנים והאלופים] את מלאכת הדפוס ויחרימו את המדפיס וכל המתעסקים במלאכה. ספרים הנדפסים פה או בלובלין אסור להדפיס באיטליה, ואם ידפסו, ישתדלו אצל ראשי הארצות שלא ימכרו אותם בארצות אלו עד זמן מה, ויודיעו מקודם לאיטליה, ויתפשרו פה כמה יתנו מכל בוגין [=גיליון] לקופת הקהל יצ"ך⁵⁴.

⁵³ ראה פ"ה וטשטיין, 'קדמוניות מפנקסאות ישנים', אוצר הספרות ד (תרנ"ב), עמ' 593; י' היילפרין, 'ועד ארבע ארצות בפולין והספר העברי', קרית ספר ט (תרצ"ב-תרצ"ג), עמ' 370 (עתה גם בספרו: יהודים ויהדות במזרח אירופה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 80); ועל תקנת שנת שנ"ד ראה גם י' היילפרין, 'הסכמות ועד ארבע ארצות בפולין', קרית ספר יא (תרצ"ד-תרצ"ה), עמ' 105 (עתה גם בספרו הנ"ל, עמ' 88).

⁵⁴ על תקנה דומה שניתקנה בקראקא ניתן ללמוד ממקורות אחדים. בספר 'פתח עינים' (מפתח לספר הזוהר), קראקא ת"ז, כותב ר' יום טוב ליפמן העליר, כי 'לפי שאין בזה בית מיחוש כלום, לא לענין חיוב ופטור איסור והיתר טומאה וטהרה, שיוכל הטוען לטעון ולאמר, שיבא ח"ו איזה מכשול מתוך המלאכה הזאת, לכן לא עליה נעשית התקנה החדשה לבלתי יהיה נדפס ספר חדש. כי אדרבא, אם המנע תמנע מלהדפיס, נהיה מן המונעים התועלת היוצא ממנו כאמור, וכן לא יעשה, וכשנהיה מרשים אותו להדפיסו נהיה מן המזכים את הרבים... על כן הרשות נתונה לו מאתי להדפיס הספר הזה'.

וכן ראה בספר 'באר מים חיים', קראקא שע"ו, שמובאות בו הסכמות מחכמים רבים, המסכימים שהספר יודפס, ובסוף אותו עמוד של הסכמות מובא: 'ונוסף על אלה עלה להסכמה האלוף הראש החסיד המופלג האב"ד ור"מ ומ"צ דק"ק [=אב בית הדין וראש מתיבתא ומורה צדק דקהלא קדישא] קראקא בצירוף חמשה גדולי הקהילה, כפי תיקון העדה הישרה בקראקא המפוארה'. ובספר 'הולך תמים', קראקא שצ"ד, בסוף רשימת המסכימים, שראוי להביא את הספר לדפוס, נאמר: 'ובחזקת יד התורני' בראשי ההרים גבוהים ורמים קצינים ואלופים הלא המה היושבים ראשונה על גפי מרומי קרת קק"ק [קהלא קרישא קראקא] יצ"ו [=ישמרם צורם וגואלם]. הרי

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

הרחבה נוספת נעשתה בהסכמה שניתנה בלובלין, בשנת תי"ד, להדפסת ספרו של ד' שבתי בר' מאיר הכהן, 'שפתי כהן' על שולחן ערוך, חושן המשפט⁵⁵. כאן נאסר להדפיס כל חיבור אחר בדיני ממונות אלא בהסכמת החכמים⁵⁶. ומתוך לשון כתב האיסור אנו שומעים, שאלמלא החשיבות המיוחדת של החיבור, ספק אם היה ניתן האיסור. וזה לשונם של החכמים החתומים ביריד גראמניץ⁵⁷: 'להיות כי כבר נודע בשערים מעלת... מהר"ר שבתי כהן צדק... כי תורתו אומנותו ויושב אהלים... ועתה בעינינו ראינו מקצת חבוריו אשר הביא לכאן ביריד גראמניץ בדיני ממונות, מקצוע גדול בתורה, דברים מיוסדים על אדני פז, וברוב בקיאותו וחרירותו המגיע לשמי שמיא צלל במים אדירים והעלה בידו מרגליות ואבני חפץ... על כן אמרנו להסכים להדפיס את אשר העלה על לוח רשום בכתב אמת בספר מלחמות ה', ולהיות כי מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו, שאין כוונתו לשם גאוה ח"ו או להתגדר, רק לשם שמים לזכות את הרבים בתורת אמת, על כן באנו בדברי אלה בגזירת נח"ש לבל ירים איש את ידו להדפיס שום חבור בדיני ממונות, עד כי יקריב את חבורו לפנינו

שמצאו לנכון לציין את הסכמת חכמי קראקא, אף בלא ציון שמם, להדפסת הספר. ראה י' יודלוב, גנזי ישראל, עמ' 116, מס' 689.

ובהקדמה לספר 'מכתר פנינים', עם תרגום ללשון אשכנז, הומבורג תצ"ט, נאמר בסופה: (והפומרסמת) [והמפורסמות] מתקון קהלתינו יע"א (=יכוונן עירו אמן) בדבר הדפסת ספרים חדשים גם ישני, שלא ירום איש מקהלתינו את ידו להדפיס שום ספר בלי רשות והרמנא מבי דינא רבא (=ורשות מבין הדין הגדול) שלהם, הוא ראה על הסכמתם אשר הסכימו ונתנו רשות להדפיס ספר הזה, ע"כ (=על כן) נקרה שלא יבא זר בגבולנו להפסיד עמלנו, ובשכר זה ה' הטוב יגמלנו. אם כן, ניצלו את הרשות להדפיס ספר, להגנה כנגד מסיגי גבול המדפיסים.

⁵⁵ הספר נדפס למעשה רק בשנת ימי המשיח (=תכ"ג) באמשטילרדם [=אמשטרדם], בדפוס אורי וייבש בר' אהרן הלוי, על ידי חתנו של הש"ך, ר' מנחם מאנש בר' מאיר.

⁵⁶ והשווה להלן, פרק שמיני, הערה 21.

⁵⁷ על הסכמה זו באו על החתום החכמים הבאים: יהושע העשיל בר' יעקב; יונה בר' ישעיה תאומים מפראגא; משה בר' יצחק מקראקא; אריה ליב בר' זכריה מפרעמשלא; יוסף בר' דוד שליט א"ס; משה בר' נחן שפירא. ההסכמה מובאת גם אצל י' היילפרין, פנקס ועד ארבע ארצות, סימן ריט, עמ' 83; וראה שם על החכמים הנזכרים.

ויהיה ידינו והסכמתנו בו להדפיסו, ובלעדינו לא ירים את ראשו להדפיס שום חבור בענייני דיני ממונות, לבל יהיה בזה חלילה היזק או גרם היזק למאור הגדול מהר"ש כ"ץ נר"ו. ועשות ספרים כמותו ירכו בישראל⁵⁸.

פרסום החרם

מה הן הדרכים להביא את תוכן החרם אל ידיעת הציבור? דרך אחת היא צירופו של כתב החרם אל הספר המוגן או הודעה על החרם בספר⁵⁹. ודרך אחרת היא פרסומו ברבים⁶⁰.

בהסכמה שניתנה בשנת ש"ט על ספר 'קהלת יעקב וקדש ישראל' (לר' ברוך ן' ברוך ברי' משה), ויניציה ש"ח⁶¹, נאמר: 'ועלתה הסכמתנו שיהיו

⁵⁸ הרחבה מעניינת של האיסור, אם כי בכיוון שונה, היא האיסור שהוטל בהסכמה לספר 'החניא', שקלאוו תקס"ו; ראה על כך גם להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 281. כאן נאסרה לא רק ההדפסה של הספר, אלא 'בכלל האזהרה היא שלא לכתוב בכתב הס' הנ"ל בכדי שלא להשיג גבול המדפיסים'. הצד השווה שבהרחבות אלה הוא נקיטת אמצעים להגנת המדפיס מעבר להדפסתו של הספר עצמו. הסכמה זו הובאה בספר תורת חב"ד, ביבליוגרפיות, חלק א, 'ליקוטי אמרים', כפר חב"ד תשמ"ב, עמ' 57. ושם, בהערה 9, כותב העורך ר"י מונדשיין: 'לא ידוע לי על הסכמה נוספת שבה נאסרת גם העתקת הספר בכתב-יד! מסתבר, שבחוגי חסידי חב"ד היה יסוד סביר לחשוש מפני העתקות בכת"י, מאחר שהיה קיים ביניהם מוסד של "מעתיקים", שפרנסתם על כך (ראה אצל ר"ח ליברמן ב"אהל רח"ל" ח"ב עמ' 24–25), וייתכן שהעתקתם הייתה לפעמים זולה מן הספר שבדפוס (ולעתים העדיפו החסידים העתקה שבכתב על דברים שבדפוס – ראה ב"אהל רח"ל" הנ"ל, עמ' 27, 35), ונמצא המדפיס ניזוק וגבולו מוסג'.

⁵⁹ כמו שאנו מוצאים בהודעה מאחר ר' יצחק בר' שמשון כ"ץ (חתנו של מהר"ל מפראג), בסוף ספר 'מדרש שוחר טוב', פראג שע"ג: 'אחרי גמר הספר הנכבד הזה הוטל חובה עלינו לידע ולהודיע ולהיוודע לרחוק ולקרוב, שנעשה חרם גדול וחזק שלא להדפיסו עוד שום אדם בעולם עד ראש השנה שי"ן פ"א ה"א [=שפ"ה] הבע"ל; לכן יזהר כל אדם מלהלכד חלילה במצורת החרמים, דברי הקטן יצחק בר' שמשון כ"ץ ז"ל'.

⁶⁰ וראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 53, שנשללה הגנה ממהדיר כחב"ד למניעת הסגת גבול על ידי מהדיר אחר, מאחר שלא נתן את הפרסום הראוי, כפי שנוהגים במקרים כאלו.

⁶¹ ההדפסה נסתיימה בשנת ש"ט.

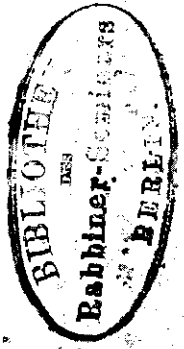
ידוע כי שנת ה'תש"ו היא שנת ה'תש"ו...
 המהות והמלאה הוא...
 וזהו המהות והמלאה הוא...
 שנת ה'תש"ו היא שנת ה'תש"ו...

המלך רבני דומה פודה שמואל אבי ורבי רבקה פודה

נחית ע"י רבני דומה פודה שמואל אבי ורבי רבקה פודה...
 המהות והמלאה הוא...
 וזהו המהות והמלאה הוא...
 שנת ה'תש"ו היא שנת ה'תש"ו...

52° 23V 9173

2006

הסכמה שניתנה לשי"ן בלובלין ת"ד, על חיבורו לשולחן ערוך: איסור להרפס שום חיבור דברי ממונות אלא בהסכמת החכמים.
 שולחן ערוך, אמשטרדם תכ"ג.

אלו הן דברי תנאים המפורסמים דמרינת פולין

לדואת

כי כבר נודע בשערים חמלה גדולה, הייתה במהלך השנה הזו, באתר שבו נחקר, שמואל הוגר, משה' ר' זעליב, שיש בו חמלה בחברת חברים חמלים.

חמלה ב"ח"ו ב"ר שרמה ואחריה רחם אצלם כל עם חכם מידע האדם וב"ד עם חמלה בחברת חברים חמלים.

מעט כפיכית דאמו שקופת סמירי אשר הביאו לבואו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים.

פל אזני מן בודת נקראתו ומהרשת שבו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. על פן אחרתו להכריע להטעים את אדם השהגו על פל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. כהנהגה לטעם מהרשת שבו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. חזר להטעים שמו שבו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. להדעים שמו שבו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. דבר בשהגו: גזר ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים.

כחם שהדור השמירי השהגו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. כחם שהדור השמירי השהגו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. כחם שהדור השמירי השהגו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. כחם שהדור השמירי השהגו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים.

ואלו הן דברי תנאים מפורסמים אבד דום רוקק ווינא :
לאי המנהיגון השהגו להפסידים פמסין מורדי שבו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. כחם שהדור השמירי השהגו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. כחם שהדור השמירי השהגו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. כחם שהדור השמירי השהגו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. כחם שהדור השמירי השהגו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים.

ואלו הן דברי תנאים מפורסמים אבד דום רוקק ווינא :
עליוס ביהודים רומים רומים.

דברי תנאים מפורסמים אבד דום רוקק ווינא :
השהגו להפסידים פמסין מורדי שבו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. כחם שהדור השמירי השהגו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. כחם שהדור השמירי השהגו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים. כחם שהדור השמירי השהגו ב"ר זאבוי פחול גל פמסין אהירם השהגו ביהודי גראמיתין רדיני משעת שקופת גדול תעשה לדיני מוכדים.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

דברינו אלו כתובות בעט ברזל ועופרת, ויהיו נדפסים אחורי הספר הנזכר, למען יעמדו ימים רבים.⁶²

על פרסום החרם בבתי כנסיות שבעיר אנו שומעים בהסכמה, שניתנה לשותפים ר' יצחק גרשון ומנחם יעקב מינקיש אשכנזי⁶³ להדפסת ספר 'בדק הבית' לר' יוסף קארו⁶⁴, ויניציה שס"ו. כאן הוכתרה לראשונה ההסכמה בכותרת 'הסכמת הרבנים'.

וכך מודיע שמש קהילת ויניציה, שם, לאחר ההסכמה: 'היום יום ה' י"ג ניסן ה'ש"ס [=ה' ש"ס]⁶⁵ פרסמתי החרם הזה במצות האלופים החתומים הנ"ל בכל בתי כנסיות פה ק"ק ויניציאה. נאם אליעזר לוי, שמש הק"ק. בהסכמה עצמה⁶⁶ נאסר להדפיס את הספר במשך עשר שנים, אף נאסר לקנות מהספרים הנ"ל מיר שום אדם יהודי או נוצרי, יהיה מי שיהיה, תחת מין ערמה ומרמ' ותחבולה שבעו' [-שבעולם], רק מיד הנעלה פמר מנתם

⁶² ושם נאסר להדפיס הספר הנזכר, לא שני הפירושים ולא אחד מהם, ולא כלו ולא מקצתו, לא על ידו ולא על יד אחר, ולא לסבב שום סבה, ולא להשיא שום עצה לשום אדם נכרא להדפיסו, ולא להחזיק בידו, לזמן שבע שנים רצופות מתחילים מהיום, אם לא ברשות המחבר החכם הנזכר או באי כחו, לא בוניציאה ולא במקום אחר'.

⁶³ ראה ש' אסף, 'מתולדותיו של מדפיס ומוכר ספרים בראשית המאה הי"ז', עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל, בעריכת דוד פרענקיל, וינה, שנה ג, חוברת ג (אדר א' תרצ"ח), עמ' 57. ההסכמה מובאת שם בעמ' 60-61.

⁶⁴ רמ"ח-של"ה (1488-1575). מחבר השולחן ערוך. נולד בספרד ולמד תורה בקושטה. התגורר בערים שונות בטורקיה, ואחר עלה לצפת ולמד בישיבתו של ר' יעקב בירב. היה בין המוסמכים על ידי רבו. עמד בראש חכמי צפת, ושמו נודע בכל תפוצות ישראל. עסק גם בתורת הנסתר. חיבוריו: 'בית יוסף' על ארכעה טורים; שו"ת 'בית יוסף', שו"ת 'אבקת רוכל', 'כסף משנה' על הרמב"ם, 'מגיד מישרים' - חזיונות בקבלה.

⁶⁵ צ"ל: השס"ו, כמוכח מגוף העניין. גם בשנת ש"ס חל י"ג ניסן ביום ג' (אסף, שם, הערה 8). ואין לקשר את ציון שנת ש"ס, לעובדה שבשנת שס"ה נדפס 'בדק הבית', בשאלוניקי, שהרי המדפיס מודיע מפורשות, שהדפסתו טובה מזו שנעשתה בשאלוניקי.

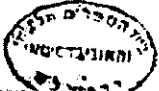
⁶⁶ חתומים עליה החכמים בן ציון צרפתי, ליב סרוואל, כרוך בר' שמואל.

ספר בדק הבית

יסדו הכינו וגם חקרו המדע בשערי שמו
הרב הגדול רבן של בל' ישראל כמוהדר יוסף
כמהדר אפרים קארן זלל וחבר ספ'ה
להחיות את בדק הבית אשר כנה על הד'
טורים כי מגרעות נתן לבית מהשמטות
וחברות ויתרות ותוספות והנהות וכברו
הפוכות שחזר מהם הרב זלל אחר העיון
והוסוף זלל את הבית אבן יקרה וחזקתו
וכזה נקי יהיה לביתו כי בן משנת רב
יוסף קבונקי *

אכדיון נמטוי לב'מר מנחם יעקב ככמר
חלישר יהודה אשכנזי זלל אשר הדפיסו
בכחו ואומו לזכות בו את הרבים זכות
הרבים חלוי בו
הוגה בעיון ומרץ על יד החכם השלם
כמהדר יצחק גרשון נרו

נדפס פה ויניציאה בבית ואלניטו ואלניטו
יום ו' כ"ב לחדש אדר הנהדר תת"ק
Con licentia de i Superiori .

פרסום החרם על הסגת גבול בבתי הכנסת (מעבר לדף). 'בדק הבית', לר' יוסף קארן, ויניציאה שס"ה.

בהיות

אמת טבא לפיכח ח"י החכם הטלס כמה דר ינחק נחשון ז"ל
 וטותפו הנעלה כמד מנחם יעקב אשכנזי ז"ל ואמרו לנו שכל
 יביעות ותלמות מזאתם מבהק על בשה הוצאת גדולות שהניחנולא חסד עינים
 על מונא דהסוף שהוצאו כדלהוציא לאור בדפוס באה ושוכה עד מאד תעלמות
 ספר יקרה ערך לזכות בו את הרבים קרא בסמו ספר ברק הבית הקרוי זה
 חקני החכם הפולל מופת הדור מרכא ורכא כמה דר יוסף קארן ז"ל ותגלה
 כל המלאכה מלאכתה בתכלית היופי והשלמות ועתה כי יראו לכפוש מרגלה
 מדבר פן יורעו ואחר מאכל ויעשו מלאכתם לדיק וכל ההוצאות שהוצאו יעזבו
 לאחרי חילם ויבטחו ושאלו ממנו ח"י להיות להם מעיה ליעור להטיט חרם ואחיל
 דרכן כדי שלא יגיע להם טום נוק והפקד מטום חרם וגם היה להם דמות מסדי
 קטיוורי ירה ובהיות טאלת ויבטח ראויה להעשות

עב אנחנו ח"י גורים בגורת דני חרם שמתא ובגורת כל האלות והקלות
 הכמוכות כפקד התורה וכו' על כל בר ישראל אשר בסם ישראל יבונה איש או
 אשה קטן אקגדול יהיה מי שיהיה שלא יעלה על לבו להדפיס הספר הזה או ליתן
 עורו וסיוע לסום אחד כדי להדפיסו לא בעיר הזאת ולא בעיר אחרת כמסך
 פמרה שנים הכ"על אם לא ברשות ורצון מעלת הסותפים הנ"ל ועוד יוכן בגורת
 נח"ס הנ"ל שלא יוכל שום בר ישראל לקנות מהספרים הנ"ל מיד סוסאדם יהודי
 או כנרי יהיה מי שיהיה תחת מין ערמה ומרמ ותחכולה סכעו ריקמיד הנעל' כמר
 מנחם יעקב אשכנזי ז"ל הנ"ל כי בן בתרצה מע' האוף החכם הטלס ז"ל הנ"ל שכל
 המפרים הנ"ל יהיו מחכים ויוצאים מתחת יד כמר מנחם יעקב ז"ל הנ"ל
 מי שיעבד על בודתיכו זאת ישכח כח"ס שאין לו לחט וראש פתמים
 אכור ל א יאכה ה' קלוח לו וכו' והסומע ישכונ בטח ושאן כוית רענן
 וכל מדי יתלונן • וכל אשר יעשה יגליח • גם כרכות יעטה מורה לעמו ונאן
 מרשתו • ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום אכיר

נאם בן זיון זרפתי נאם ליב קדוהל כרוך בכמר שמואל

קטע מ' ה' ז' מן ס' מ' פרקמי חרם הזה כמלוח האלופים המתמים הנ"ל
 בכל כתי בהקית פת קקו ויהינאס • נאם אליהו לוי סמס הק"ק

יעקב אשכנזי יצ"ו הנ"ל, כי כן נתרצה מע' [=מעלת] האלוף החכם השלם יצ"ו הנ"ל [=השותף ר' יצחק גרשון הנ"ל], שכל הספרים הנ"ל יהיו נמכרים ויוצאים מתחת יד פמר מנחם יעקב יצ"ו הנ"ל⁶⁷.
וכן מופיעה הודעת השמש מיום ב' ג' בניסן שס"ו, בדבר פרסום החרם, בהסכמה ל'סדר המעמדות מסודרות על ימי השבוע', שהוציא לאור ר' משה בר' יוסף אריה ור' מנחם יעקב בר' אליעזר יהודה אשכנזי, ויניציה שס"ו⁶⁸.

אמנם כדרך כלל לא נעשה 'פרסום רשמי' של האיסור. מקרה מיוחד, שניתנה רשות להדפיס פסק דין של ההתדיינות, הוא תביעת המדפיסים של שולחן ערוך עם ביאור 'באר היטב'⁶⁹; ונטען, כי בספר החדש נעשה שימוש מסוים בחיבור אחר, שנקרא אף הוא 'באר היטב'. על כך השיבו הנתבעים, שאין זו הסגת גבולו של הקודם, משום שבחיבור החדש לא נעשה אלא שימוש מוגבל מאוד בחיבור הקודם. ומאחר שבאותו עניין הקל הרב עם מסיג הגבול, ובין היתר מטעם שכבר הדפיס הלה את ספריו כהיותו שוגג בדבר, לכן התיר עתה את פרסום פסק הדין, כדי שיהא כל אחד מוזהר ומותר על כך, ולא יוכל לטעון 'שוגג הייתי'. ואלה דבריו של ר' אריה ליב, אב"ד ור"מ של קהילת אמשטרדם⁷⁰: 'ולמען לא יהיה ערמה בדבר, ויאמר כל אחד כבר נעשה מעשה, בכך ניתן רשות לה"ר [=להרב ר'] קרץ וחתנו להדפיס תוקף האגרת הזאת להוריע לכל העולם, וכל א' יהא מוזהר ומותר על כך'.

⁶⁷ וכשאינן הסכם בין השותפים, שתספיק רשותו של אחד מהם, נקבע שיש צורך ברשות שניהם. בהסכמה שנתן ר' דוד בר' עזריאל פנצי, לשו"ת ר' יוסף קארו, מאנטובה ת"ץ, נאסר להדפיס שנית את הספר במשך עשר שנים, אם לא ישיג משניהם יחד רשות מפורש'.

⁶⁸ ושם בהסכמה: 'שלא יוכל שום בר ישראל להדפיס נוסח המעמדות האלו לא עם פירוש ולא בלתי פירוש במשך עשרה שנים הע"ל בלתי רשות השותפים הנ"ל, או עד שימכרו הם המעמדות האלו שהדפיסו'. וכנראה, הכוונה כאן להפסקת האיסור, אם נמכרו לפני תום התקופה הנקובה בהסכמה.

⁶⁹ ראה על כך, א"י גולדראט, 'מיעוט רמות של ספרים', תגים ג-ד (תשל"ב), עמ' 18 ואילך.

⁷⁰ ראה באר היטב, יורה דעה, אמשטרדם תק"ו.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

האם העובדה, שלא פורסמה ההסכמה כרבים, פוגמת בתוקפה של ההסכמה? בשאלה זו דן ר' חיים הכהן רפאפורט⁷¹ במחלוקת, שנתגלעה בהסגת גבולם של מדפיסי 'חוק לישראל'⁷², קאליס תק"ע. והוא קובע⁷³, שאין פגם בכך שלא נכתבה ההסכמה בפנקס הקהל ולא הוכרזה כרבים, שאין הכרח לכך אלא ב'הסכמות הקהל', אבל בהסכמות ספרים שנתנו גדולי הדור מעולם לא שמענו, שצריך הכרזה או לכתוב בפנקס הקהל, רק תיכף ומיד שיצא הסכמה מהגדולים חל אפילו קודם הדפסה, אם עבר אחד בשוגג, צריך כפרה ככל השוגגין... ועוד דא"כ [=דאם כן] מאי הועילו חכמים בתקנתן, שהתקינו הסכמות, עדיין יבוא אחד וידפוס. אלא ודאי שתיכף ומיד בעת לקיחת הסכמה מתחיל האיסור.

הגנת המו"ל מפני המדפיס

ההגנה שנוזקק לה המו"ל הייתה דרושה לו לא רק מפני מדפיסים אחרים, אלא לעתים דווקא מפני המדפיס עצמו, שלא יוסיף וידפיס אותו ספר בלא רשותו. וכך אנו מוצאים בהסכמה לספר 'המקח והממכר' לרכ האי גאון, ויניציה שס"ב⁷⁴, שניתנה בה הגנה למוציא לאור מפני בעל הדפוס, העלול להשתמש במה שהכין עבור המוציא לאור, להרפסת ספרים נוספים למען עצמו: 'וכן שלא יוכל ליקח מן הנדפסים לא מיד בעל הדפוס ולא משום אחד מבני ביתו, יהיה מי שיהיה, זולתי המגיע לחוקרים'⁷⁵. וכן הוא בהסכמה לספר 'תורת משה' (אלשיך), ויניציה שס"א: 'ובשצף קצף פן יוסיף המדפיס או זולתו יותר על הנדפסים בדשות כמה"ד חיים נר"ו ואת היותר החרמנו'. וכן ראה הסכמה שניתנה לספר 'המעמדות',

⁷¹ נפטר בשנת ת"ר (1839). מחשובי הרבנים ברוור. אב"ד באוסטראה (והלין, אוקריינה).

⁷² ראה להלן, פרק חמישי, ליד ציון הערה 5.

⁷³ שו"ת מים חיים, יורה דעה, סימן מד.

⁷⁴ המסכימים שם הם החכמים: בן ציון צרפתי, יודא (ליב) סרוואל, ברוך בר' שמואל, יצחק גרשון, עזרא מפאנו איש מנטובה, יוסף סאמיג'ה, יהודה בר' משה מפאנו (וראה להלן, פרק שלישי, ליד ציון הערה 60).

⁷⁵ 'יחוקרים' הם הצנזורים, שכנראה נהגו למכור את העותקים שנמסרו להם לבדיקה.

ועל הסוב יזכר לזכרה הארוכה הגבירים הנכבדים המפרסמים המופלגים חו"ג יקרי רוח גדיני לב רודפ לזקה וחסד נכדי הרב המחבר זללה"ה והכת"ק הי' מונה אללס ונחמהו לי במתנה וגם מדר לסייע לי בהדפסה בסך מסוים זכות זקנם הגאון והקדוש יעמוד להם ולורעם ולר"ז ע"ע שיושעו בכל מיני ישועות. ה"ג ר' יצחק ראבינליכט נ"י. ה"ג ר' אליקים געציל ראבינליכט נ"י. ה"ג ר' זעליג ראבינליכט נ"י.

נוצר תאנה יאכל פרוי ה"ה הגביר המפורסם הנדיב המפואר יקר רוח נאמן וישר מהור"ר **מרדכי בענדעט** נ"י בעיר לאדו, שנדבה לבו לסייע לי בהדפסת הספר הק' הזה בסך מסוים. זכות הרב הגאון הקדוש המחבר זללה"ה יגן ויעמוד להם שיושעו בכל מיני ישועות, ויחריכו ימים ושנים, בטוב ובנעימים ויניבו בשנה דשנים ורעננים א"ם :

הנני מודיע אשר כל ספר וכפר מהספרים הקדושים האלו הנקובים בשם לשון הזהב, שלא יהי' עליו חוסם הנישפיקא שלי, וגם חתימת ידי ממש, ידעו הכל כי נכבה היא. ולא יקרה שום בן אדם בעולם, ונדבר השגת גבול איננו לריך להזהיר, כי מזהירים ועומדים הם כידוע, ונפרט כי הרבה טרחתי ויגעתי בו זה איזה שנים, עד שזכיתי להוציא לאור הספר הקדוש הזה על מס' ברכות, וכל ירום איש את ידו לבוא בצבולי ח"ו בלתי רשותי וב"כ, וחק הקיר"ה ידוע. ועגש יעגש בפלילים, וברדף שארית ישראל לא יעשו עולה. והגני מבטיה שכל מי שיקנה הספר הקדוש מידי או מב"כ, יחבב שמו כהסינקה שלי אדפיסו אי"ה בל"ג בין שמות הפריעמעראנטן על מלכתם שבת עירובין.

אברהם יוסף פישער סערי לאדו.

אברהם יוסף פישער סערי לאדו

חתימת ידו של המו"ל להגנה מפני הסגת גבול. 'לשון הזהב', פיעטרקוב תר"ס.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ויניציה שס"ו⁷⁶. ובהסכמה לספר 'פה תואר', ויניציה תי"ז, נתפרש כמה ספרים יודפסו: 'אשר לא יקרב איש... להוסיף בהרפסה זה ספר יפה תואר... על מספר מפקד נתקרכו להרפסו שהוא שש מאות וחמישים ספרים'⁷⁷.

ובהסכמה לספר 'השירים אשר לשלמה' לר' שלמה מן הארומים, ויניציה שפ"ג, נקבע: 'ולא יוכל בגזרה זו גם כן שום יהודי לקנות מחבורים אלה מיר שום אדם... שלא ברשות המחבר הנ"ל שיעשה בהם איזה רושם לסימן שנתרצה שימכרו ע"י אחר'⁷⁸.

49
צ"כ 68

⁷⁶ ראה למעלה, ליר ציון הערה 49.

⁷⁷ וכן ראה הסכמתו של ר' יחזקאל לנדא, בעל 'נודע ביהודה', לספר 'מאמר קדישין' על חו"מ, לר' קים קדיש בר' קים קדיש, פראג תקכ"ד, וכו' אוסר המסכים גם על המדפיס ועל פועליו. וראה שם שאף שנמנע מלתת הסכמה לספרים חדשים, מכל מקום ספר זה עיקרו ליקוט של חיבורים קודמים: 'זהאמנם כבר עשינו סייג וגדר למשוך ולנסוג אחור ידינו מלידת שום הסכמה על ספר חדש, אכן ספר זה אין כולו מן החדש, אלא הוציא החדש מפני הישן שאינו מצוי בעולם והלכו לאיבוד ולא נשאר כי אם מעט מזער, ומה שהוסיף הוא מסמ"ע והש"ך וש"ת אשר השמיטו בעלי המחברים הנ"ל'.
⁷⁸ ההסכמה מן הרבנים יצחק גרשון, משה כהן פורט, יהודה אריה ממודינא ושמחה לוצאטו. וראה א' יערי, 'ליקוטים ביבליוגרפיים', קרית ספר, טו (תרצ"ח-תרצ"ט), עמ' 511: חותמת מו"ל נגד גניבה; Isaiah Sonne and Herbert C. Zafren, Notes on Signatures Found in Hebrew Books, SBB 1 (1953-1954), p. 14-20; מ' בניהו, הסכמה ורשות, עמ' 50. וראה חתימת ר' אברהם יוסף פישר, המו"ל של ספר 'לשון הזהב', פיעטרקוב תר"ס.

פרק שלישי

היסודות המשפטיים של ההסכמות

מהו היסוד המשפטי לאיסור ההדפסה הנקבע בהסכמות? ראינו למעלה, שגם ההסכמה שניתנה לספרי ר' אליהו בחור¹ וגם תשובתו של ר' משה איסרלש, הרמ"א², בעניין הדפסת היד החזקה על ידי מהר"ם מפאדובה, הסתמכו על גדרי דין התלמוד בדבר הסגת גבול. ברם, במרוצת השנים אנו מוצאים התנגדות לביסוסו של האיסור שבהסכמה על דין הסגת גבול, וניסיונות לכסס את האיסור על יסודות אחרים.

יש לציין, שאם מדובר במחבר עצמו, ולא כמדפיס, היו מחברים שאסרו את הסגת גבולם בדרך של הטלת איסור הנאה על אחרים ליהנות מיצירתם בלא נטילת רשות³.

שלא כהסכמה שניתנה לר' אליהו בחור, זכה פסקו של הרמ"א, שיישאו ויתנו בו⁴. כמבקר קשה לדבריו של הרמ"א קם ר' מרדכי בנעט, אב"ד

¹ ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 8.

² ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 38.

³ ראה להלן, פרק תשיעי, ליד ציון הערה 55.

⁴ יש שדנו בפרטי דבריו, ויש שהביאו את דבריו וביססו את הסכמותיהם עליו. כך למשל ראה הסכמתו של ר' יעקב אורנשטיין, אב"ד לבוב, לספר בראשית עם פירוש רש"י ונושאי כליו, פירושם של ר"א מזרחי וגור אריה, לבוב תקע"ה: 'ודין הספרים הנדפסים שלא ברשות הבעלים הראשונים מבואר ומפורש בש"ת [=בשור"ת] רמ"א סימן יו"ד מה שפסק על אותן ספרי מיימוני, שהדפיס הגאון מהר"ם פדוואה, ואתר כן בא איש אחד להדפיס ג"כ ספרי מיימוני, ע"ש [=עייין שם] מה דינו בזה. והגדר שגדר שמה בסוף התשובה ביסוד הרביעי על הקונה ספרים כאלו, ע"ש מה שהאריך הגאון הג"ל, ואנן נגדרין אחריו ובכ"מ [=ובכל מקום] הלכה כמותו, הן בכולו הן במקצתו, כמקום שיש חשש גרם היוק להמדפיס הראשון'.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ניקולשבורג⁵. עמדתו של ד' מרדכי בנעט הגיעה לידי ביטוי בהסכמותיו, בתשובותיו, ובחילופי כתביו עם ר' משה סופר, ה'חתם סופר'. בוויכוחיו עם 'חתם סופר' נתגלה ר"מ בנעט כבעל עמדה קיצונית בכיוון מיעוט דמותה והשפעתה של ההסכמה.

כבר בהסכמתו על ספר 'שאגת אריה', ברין תקנ"ז, הוא הן ביסודות האיסור שבהסכמות. בראשית דבריו הוא מתאר את המנהג: 'מאז יצא לאור מלאכת הדפוס נהגו הגבורים מעולם אנשי השם, רבני קשישאי, להחזיק ביד עושי מלאכת הקורש, מדפיסי ספרים קרושים, ולנעול דלת בפני הבאים אחריהם שלא לעשות כמעשיהם עד זמן מוגבל'. ועתה הוא ניגש לביסוס המנהג. לדבריו יסוד ההסכמה הוא בתקנה. והוא מצביע על שני טעמים המבססים את ההסכמה:

א. תקנת בעלי אומנות. אמנם כבר לפני ר"מ בנעט נזכרה תקנת בעלי אומנות כבסיס להסכמות, אלא שכאן בא פיתוח של הרעיון. לשם הבהרת טעם זה נציע מקודות אחדים שעניינם תקנת בעלי אומנות.

בתוספתא בבא מציעא⁶ אנו שונים: 'רשאיין הן בני העיר להתנות על השערים ועל המידות ועל שכר הפועלים, רשאיין לעשות קיצתן; רשאיין בני העיר...; דשאיין הצמדין והצבעין לומר: כל מקח שיבא לעיר נהיה כולנו שותפין בו; ורשאיין הנחתומין לעשות רגיעה ביניהם...!'

ובמסכת בבא בתרא⁷ נקבע סייג חשוב לעניין התקנה של בעלי אומנות, ולפיו במקום שיש אדם חשוב, אין תוקף לתקנתם של בעלי האומנות אלא בהסכמתו.

וכך נפסקה ההלכה בשולחן ערוך⁸: 'רשאים בעלי אומנות לעשות תקנות בעניין מלאכתם, כגון לפסוק ביניהם שלא יעשה אחד כיום שיעשה חברו, וכיוצא בזה, וכל מי שיעבור על התנאי יענישו אותו כך וכך... כמה רבדים אמורים? במדינה שאין בה חכם חשוב, ממונה על הציבור; אבל אם

⁵ תקי"ג-תקפ"ט (1753-1829). מגדולי הרבנים בדורו. חיבר 'שו"ת פרשת מרדכי'. ראה ספרו של הרב ד"ר ראובן פרבר, פאר מרדכי, ת"א תשי"א. ושם, פרק עשירי: הסכמותיו של הרמ"ב.

⁶ תוספתא בבא מציעא, פרק י"א, כג-כה (בהוצאת צוקרמאנדל).

⁷ בבא בתרא ט ע"א.

⁸ שולחן ערוך, חושן המשפט, סימן רלא, סעיף כח.

ישנו – אין התנאי שלהם ... מועיל כלום, ואין יכולים לענוש ולהפסיד למי שלא קיים התנאי אלא אם כן עשו מדעת החכם...⁹. לעניין הסכמת 'אדם חשוב' עוד נחזור בהזדמנות אחרת.⁹ מה שחשוב לענייננו כרגע הוא, כיצד יסביר ר"מ בנעט את ההסכמה בתקנת בני אומנות? והרי ההסכמה אינה נעשית על ידי בעלי האומנות, אלא על ידי החכמים! על כך ר"מ בנעט מתגבר בקביעתו, שאנו עדים בדבר ('אנן סהדי') שנוח להם לבעלי אומנות בתקנה זאת, ולכן אף אם לא תיקונה בפירוש, הרי זה כאילו תיקונה בעלי האומנות עצמם. וזה לשונו בהסכמתו הנ"ל: 'וסמכו אהא דקיי"ל [=דקיימא לן]: רשאיין בעלי אומנות לעשות ביניהם תקנה; וכ"ש במידי דאיכא רווחא ולית פסירא להאי [=וכל שכן בדבר שיש בו רווח ואין הפסד לזה]⁹, ואנן סהדי רניחא להו [=ואנחנו עדים שנוח להם] להמדפיסים בתקנה זו, שעל ידי זה יזכה כל אחד ואחד בשלו'.

דוגמה להתקנת תקנה על יסוד אומד דעתם של אחרים, שנוח להם בתקנה המגרעת זכותם במקרה אחד, משום שתקנה זו מעניקה להם זכות במקום אחר, מצינו בתלמוד, ור"מ בנעט מציין לדוגמה זאת בתשובותיו¹⁰: 'ונראה, שהגאונים עמדו על דעת בעלי אומנות הדפוס, דניחא להו בכך למיגזר בחרם [=שנוח להם בכך לגזור בחרם] על אחרים ושישאר הזכות לראשון... והו"ל כדוגמא ראמרי' בב"מ ד' יב [ב]. דלענייני גופא ניחא להו [=שלענייני עצמם נוח להם] וכו'¹¹. ובתשובה אחרת¹²: 'אלא שהרכבנים גוזרים בחרם, לדעת, לבקשת המדפיס; ונראה, שראו לעשות כן ע"ד דאיתא בפ"ק דב"ב [ט, א], דרשאיין בני אומנות א' להסיע על קיצותן, וכמבואר בסו"ט, ולא, ואמדו חכמים דעת המדפיסים כולם, דניחא להו בהך

⁹ ראה להלן, ליד ציון הערה 125; וראה נ' רקובר, המסחר במשפט העברי, ירושלים תשמ"ח, שער ראשון: הגנת הצרכן, עמ' 35–36.

¹⁰ וראה להלן, פרק עשירי, הערה 143*, בדבריו של ר' אריה ליב צינץ, שמפרש באופן צר את דבריו של ר"מ בנעט.

¹¹ ראה דבריו בשו"ח פרשח מרדכי, חו"מ, סימן ז (ראה להלן).

¹² ראה להלן, לפני ציון הערה 90, השגתו של ר' אברהם בר' א"ג, וליד ציון הערה 108, בדברי רמ"מ שניאורסון.

¹² שם, בסימן ח. וראה תשובת ר"א חבר, הנזכרת להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 54.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

חרם [=שנוח להם בחרם ההוא], דהיום הוא רווחא להאי [=שהיום הוא רווח לזה], ולמחר ולזמן אחר יהיה רווחא לאחר, שידפוס ג"כ, ואז יעכב על זולתו בכח החרם הנ"ל; וכן משמע מלשון הגאון אב"ד דק"ק ברלין בהסכמה א' משמו בס' "עמודי שמים" שנדפס בברלין¹³.

ב. תקנת חכמים. היסוד השני אף הוא תקנה, אלא שאין זו תקנת בעלי אומנות, אלא תקנת חכמים. אם לא נעניק הגנה למדפיסי ספרים, יימנעו המדפיסים מלהדפיס ספרים, שמא יקומו אחרים וידפיסו אותם ספרים עצמם¹⁴: 'ועוד שנית, מאשר הוצאת הדפוס רבו כמו רבו, ולא חריפא זביני כיתר הסחורות, אשר יד כל בו שוה לכל נפש כעם ככהן כנקלה כנכבד, ואי לא מזדבן הכא מזדבן במתא אחריתא [=ואם לא נמכר כאן, נמכר בעיר אחרת], ולפי רוב הקונים אדאזלו איזדבני [=עד שהולכים – נמכרו]; לא כן בספרים הנדפסים, שאין זה כי אם לשרידיים אשר ה' קורא, בני עליה המה מעוטים, אשר השיגה ידם לקנות... ואם לא יעמדו בפרץ, שלא להוסיף לקבוע בדפוס על אותן שזכו בקודמים, יהיה עושי מצוה נפסדים, ועוד תרבה המכשלה לעתיד, שימנעו עצמם להביא ספרים לדפוס, ונמצאו ספרי קודש בטלים. ע"כ מפני תיקון העולם בקעה מצאו וגדרו בה גדר'¹⁴. אלה דבריו של ר' מרדכי בנעט בהסכמתו בשנת תקנ"ז. כעשדים וחמש שנה לאחר מכן אנו מוצאים בתשובותיו דיון בשאלת ההסכמה, ושם אנו רואים את המסקנות שמסיק ר"מ בנעט מהשקפתו בדבר היסודות המשפטיים של ההסכמה. תשובותיו אלה מופנות אל אב"ד דיהרנפורט¹⁵,

¹³ ב'עמודי השמים' לר' ברוך משקלאב, ברלין תקל"ז, באה בין השאר הסכמתו של ר' צבי הירש, אב"ד ברלין, ולא נתכרר לי, למה נתכוון ר' מרדכי בנעט בדבריו, ש'כן משמע מלשון הגאון' וכו'.

¹⁴ בהסכמתו לספר שאגת אריה, ברין תקנ"ז.

¹⁴ ראה תשובת ר"א חבר, הנזכרת להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 54א, המבסס את תוקפה של ההסכמה על יסוד התקנה.

¹⁵ שו"ת פרשת מרדכי, חו"מ, סימן ז; התשובה מיום ה' באלול תקפ"ב (להלן: סימן ז). חתם סופר מתרעם על רבה של דיהרנפורט בתשובתו (שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן מא): 'והאמת אגיד, כי זה ירחים הגיעני מכתב ממור"ח [=ממורי חמי] הגאון נ"י [ר' עקיבא איגר], וסיפר לי, כי רב א' סמוך לגלילותיו מאן דהוא הוציא דף בדפוס, ושם נאמר משם עצמו [היינו, בשם חמיו], שהדבר ידוע שאין חרם מועיל, והותר הרצועה ע"י חכמי ישראל, וכעס מור"ח [=מורי חמי] הגאון נ"י וקבל על הנ"ל, איך נשא פנים

פרק שלישי: היסודות המשפטיים של ההסכמות

שבה התחילו להרפס מחזורים, ולר' משה סופר, בעל 'חתם סופר'¹⁶. תשובתו אל אב"ד ריהרנפורט רנה בתוקף ההסכמות, שניתנו למחזוריים הידועים של ר' וולף היידנהיים¹⁷, שהוציא ברעדלהיים משנת תק"ס ואילך, עם תרגום ללשון אשכנז, בנוסח מוגה של התפילות ובביאור חדש. יש לציין את היקפן של ההסכמות הללו הן מבחינת התקופה והן מבחינת האיסורים. ההסכמות ניתנו לתקופה ארוכה של עשרים וחמש שנים, ונאסרה בהם הדפסה נוספת הן בלשון המקור של הביאור, בלשון אשכנז, והן בתרגום, כמות שהוא או בשינוי מועט¹⁸. וכן נאסר להדפיס 'אפילו הגהה אחת או נוסחא אחת, שנאמדה מתדש בזה המחזור'¹⁹. והנה נתגלעה מחלוקת בין מדפיסי מחזור רעדלהיים לבין מדפיסי מחזוריים בדיהנפורט, שהתחילו להדפיס מחזוריים בשנת תקפ"ב, בתוך התקופה שנקצבה למדפיסי רעדלהיים²⁰.

לכתוב כן, ואינו יודע היכן "ידוע". אלו דבריו אלי, ולא ידעתי מני ומנו הרב ההוא, וכעת אני מבין, שיהי' הרב דק"ק ריהרנפורט [ראה להלן, הערה 75], שהתלבש בטלית של מרנא הגאון נ"י. נא ישיבני ברור הדברים בכל האמור. ועל דעתו של ר' עקיבא איגר, ראה להלן, ליד ציון הערה 67.

¹⁶ שו"ת פרשת מרדכי, חו"מ, סימן ח, התשובה מיום ז' בניסן תקפ"ז (להלן: סימן ח), ובתשובתו המובאת בשו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן מא. חתם סופר השיב לר"מ בנעט בשלוש מתשובותיו: שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן מא; שם, סימן עט; ובליקוטים, סימן נז. וכן ראה כתבו של ר"מ בנעט, להלן, ליד ציון הערה 36.

¹⁷ תקי"ז-תקצ"ב (1757-1832). חוקר המסורה ומדקדק, פרשן הפיוטים והמקרא. וראה י"מ לוינגר, 'ר' וואלף היידענהיים, חייו ומפעלו', המעיין כו, גיליון א (תשרי תשמ"ו), עמ' 16-27.

¹⁸ ראה הסכמותיהם של ר' נח חיים צבי ברלין ושל ר' ליב ברעסלא, להלן, פרק שלישי, ליד ציון הערה 9.

¹⁹ בהסכמת ר' נפתלי הירש לבית קאצנאילבאגן, אב"ד פפד"א [=פראנקפורט דאָדרן], שם. וכן באה שם הסכמת ר' משה טוביה מזונטהיים, אב"ד הענא. וכן ראה אזהרת ר' פינחס הלוי איש הורוויץ ואזהרת בנו ר' צבי הירש הלוי איש הורוויץ, אב"ד פפד"מ [=פראנקפורט דמיין], שנת תקס"ז, כתגובה על שמרעה שעומדים להדפיס את המחזור בלי רשותו של ר' וואלף היידענהיים. וכן ישנן הסכמות מאוחרות מר' צבי הירש בישקא מזאמשט, אב"ד אלטונא, מר' שלמה בר' צבי, אב"ד לונדון, ומר' יהודה ליב מרגליות, אב"ד פפד"א.

²⁰ ראה כתביו של ר' עקיבא איגר אל ר' זלמן טריר, אב"ד פפד"מ, ואל ר' וואלף

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

בתשובתו זו ר"מ בנעט הן תחילה בפסקו של הרמ"א בעניין הרפסת ספרי הרמב"ם על ידי מהר"ם מפאדובה²¹, שביסס את דבריו על איסור 'הסגת גבול'²². הוא מקשה קושיות אחדות על פסקו זה של הרמ"א ונותן לפסק הרמ"א פירוש מצמצם מכמה בחינות.

כיצד אסר הרמ"א הסגת גבולו של מהר"ם בעיד אחרת? שואל ר"מ בנעט. והוא מעלה אפשרות, שמקומו של מהר"ם היה באותו מקום של המדפיס השני. הסבר אחר שהוא מנסה לתת הוא, ש'כיון דשולחין הספרים למקום אחר, אל מקום קבוצת הלוקחים [=הקונים], הוה ליה [=הרי זה] ג"כ כאילו שניהם במבואה אחת [=במקום אחד]. אלא שעל כך הוא טוען: 'באיזה זכות זכה האחד, העושה כאן בעידו שלא יעשה כמוה בעיר אחרת אדם אחר?! ועוד, דא"כ, בטל כל מעשה המסחר, ומי שקדם לעשות סחורה ודרכו לשלוח להשוק, נאסר לכל אדם לעשות כמוהו'.

וד"מ בנעט מציע לצמצם את פסקו של הרמ"א, שלא יהיה אלא אם הכריז המדפיס השני, שהוא רוצה להזיל, ויש ביכולתו להזיל; אבל בסתם אין חוששים שיוזיל. וכן דווקא שם, שכוננת המדפיס השני הייתה דק להזיק ולכן הזיל, וביכולתו היה להזיל, בעוד שמהר"ם לא יכול להזיל.

במקום אחר²³ ר"מ בנעט מעלה נקודות נוספות לצמצום משמעותו של פסק הרמ"א. ראשית: 'בנדון דמהרמ"פ [=ר' מאיר פאדובה] היה הוא מחדש מדעתו להגיה כתיקונו ספרי הרמב"ם; לדוגמא... וא"כ המדפיס הבא אחריו נהנה בעמלו של הראשון, ועל ידו הוא בא להפסידו; אבל במדפיס ספר ישן אין לו דמיון כלל'. כלומר, ר"מ בנעט מדגיש את יצירתו הרוחנית של המחבר, אבל ההדגשה היא על עמלו של היוצר, שראוי להגן עליו²⁴.

היידנהיים, שנדפסו ב'איגרות סופרים', שהוציא לאור ר' שלמה סופר, אב"ד בערעגסאס, חלק א, עמ' 60-61.

²¹ שו"ת הרמ"א, סימן י. ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 31.

²² עיין שם.

²³ שו"ת פרשת מרדכי, חו"מ, סימן ח, ד"ה ומ"ש כת"ר ומטעם.

²⁴ וכן ראה פסקי דין רבניים, כרך ד, עמ' 31, בתביעתו של מי ששכנע עיתון יומי להפיץ את הש"ס, וחבע את מי שהסיג את גבולו, ושם נזקק בית הדין לתביעה בדבר זכות ממציא ויוצר, ושאלין מן הדין שיבואו הנתבעים ויקטפו פרי עמלו וטרחתו. ואף כאן

הקבצו ושמעו בני יעקב

האספו ושמעו א ראשי ישראל אבותיכם מוריכם רכניכם החפצים בשלומכם וששים בשלוחכם.

הלא ידעתם אם לא שמעתם את שמו המהוורים הנחמדים הנרפסים ברעדלהיים בהסכמות רוב גאוני הזמן ה"י, וכולם היוו בעצה אחת לעשות גדר בהרסות ושמתות נוראות לבלתי יעל' על לב איש להדקים בדמוחם או לעשות ערמ' להסיף ביאור או העתקה או למעט מהם או לשנות דבר אנה ואנה, והחרימו לכל עושה אחת מאלה, וכדי שלא יבוא איש ככרי אשר לא מבני ישראל הוא ויעשה כאלה לזאת החרימו לכל איש ישראל אשר יבוא ידו להיות מסייע בעסק הדפים והוסיפו להחריס ולקלל בשם ה' לכל איש או אשה אשר יעשה מסתר באותם אשר יודפסו שלא ברשות המחדר או איש אשר יקנה מהם הן לעצמו הן לזולתו, וכל עושה אחת מאלה מעל בחרם ודננו בו כל האלות והקללות הראשונות למועל בחרם, ככתוב בהסכמת הגאונים בלח הישיב. ויהי כאשר קם איש אחד ויטאוב מחשבות לעשות הכבל' הגדול' הזאת חיס מהר התיכב לבגדו אמר' הרב הגאון החסיד מהר"ר פ"ה זצ"ל אב"ד דק"ק פפר"ט יע"א. והכה על הקדקדו וזוה צו"ג' כ"ב אייר תקס"ה להכריז צנתי כנסיות כדברים האלה:

שמעו נא אחינו בני ישראל!

עו חיוט בעפ"הון חוילזרופען בשם הגאון אב"ד כר"י, מאחר דחם איש אחד דורך חפפענטליין דרוק בעקמנט געמחבט העט דחם ער המהוורים הנחמדי' הנרפסי' ברעדלהיים עם הביאור והפירוט אשכנזי אשר ייסד המורני הר"ר וואלף היירנהיים נחמד דרוקען וויזן, חויל' נועלבע מחוורים הגאון אב"ד כר"י נחמס אלול תקס"ג העבר לא לבד הסכמה וחרם געגעבן העט שלא ישיג שום אדם גנוס לדפוס או להדפיס אותם משך כ"ה שנים, אף גם זאת העט הגאון אב"ד כר"י איתן ההסכמות והחרסות מכמה גאוני ארץ אשר קמוהו בהסכמותיהם ה"ה הרב הגאון מוהר"ר נח חיים צבי זצ"ל, אשר ה' אב"ד נק"ק א"ה"ו, והרב הגאון אב"ד דק"ק ראטטערדאם מוהר"ר ארי' ליב ברעסלייא כר"י, והרב הגאון אב"ד דק"ק האנוי מוהר"ר משה טוב"י כר"י, והרב הגאון אשר ה' יושב מקדס על כס ההוראה נק"ק פפר"א מוהר"ר נפתלי הירש לבית קאצנאילנבאגען כר"י.

כל אה דברי ההסכמות והחרסות העט הגאון אב"ד כר"י דורכגענועהען חונד עם חרם עלו מאשר חקיים גענווענען. ואחריהם החזיקו אב"ד דק"ק א"ה"ו ה"ה הרב הגאון מוהר"ר צבי הירש מאמסט כר"י, ואב"ד דק"ק לונדן הרב הגאון מוהר"ר שלמה כר"י בן הגאון מוהר"ר צבי זצ"ל, ואב"ד דק"ק פפר"א הרב הגאון מוהר"ר יהודה ליב מרגליות כר"י.

ע"כ זמסט הרב הגאון אב"ד כר"י עוד פעם מברית ומדיע זיין בחרם הגדול בחרם יחשע כל דחם ידך קיינער חונטערסטעהען: חזון לא ע"י גיר' וגירי גירי דילי' המהוורים הכ"ל בשום אופן נחלז דרוקען, ולא לבד יחזו החרם הכ"ל על המדפיס ס' זיין, ונחדערן ווער נור חוין מסייע דחלו זיין מחג' לתשד' יד עתרי עבירה וחרמים, וחכש"כ ווער ידך חויל' חזובע מחוורים פריענוזשערייעט חדער סתמכט חדער יחזובע קויפען וויזן כאמור נפישח בהסכמת מגאוני ארץ הכ"ל שהחיס יחול' לא לבד על המדפיס והמסייע' לו והמתעסקים עמו כ"א גם על הקונה אוחם, ומי זיענוד על זה ענות יענש כעק אשר מעל בחרם וישולו עלי' כל האלות והקללות הכתובות בספר התורה האלה, וכל ישראל ישמעו ויראו ולא יירחן לעשות כדבר הדע' הזה, והיו נקיים וחבוא עליהם ברכת טוב.

הודעה של ר' פנחס הלר הורוויץ, משנת תקס"ה, שנדפסה במתווך של ר' חולף היירנהיים, רעדלהיים תקפ"ט.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

וכך גם בתשובתו אל אב"ד דיהרנפורט²⁵, כשר"מ בנעט מבקש לדמות את הסגת הגבול שבהדפסת המחזוריים ל'עני המנקף בראש הזית', והוא אומר: 'ולכאורה יש ללמוד מדין "עני המנקף בראש הזית", דכשביל דקא טרח הוה ליה גול מפני דרכי שלום, לנידון דידן, דהמדפיס הראשון קא טרח לחבר הכיארור בלשון הקודש וגם העתיקו בלשון לאומים, והשני הבא אחריו הוא רוצה ליהנות מטרחתו של הראשון, ויש בו גול מפני דרכי שלום' (אמנם, לאחד מכן הוא דוחה את הראיה מ'עני המנקף בראש הזית'²⁶).

והטעם השני לצמצום משמעותו של פסק הדמ"א²⁷: 'גם שם הדפיס מהדמ"פ את ספרי הרמב"ם אצל המדפיס הזה עצמו²⁸, ומהרמ"פ שילם לו שכרו ועמלו, ובודאי אלו עלה על דעת הגאון שידפיס אחריו, ודאי לא היה מוציא הוצאות כ"כ, ולא היה בא מעות במוקדם מאת הגאון מהרמ"פ ליד המדפיס; ואומדנא דמוכח הוא; והו"ל [=והוה ליה =הרי זה] כאלו התנה, כדאיתא...; ואילו התנה הגאון מהרמ"פ עם המדפיס, שהוא נותן

הדגיש בית הדין את יסוד הטרחה: 'מבלי להיכנס לעצם השאלה, אם יש מקום לדרוש זכות המצאה בכגון זה, הרי עצם הטענה לפיצוי עבור עמלו הרב של התובע, שהשקיע בחכרון המפעל ושכנוע הנהלת העיתון להיכנס להפצה זו, היא אמנם טענה לפי הדין, ראה מהרי"ק שורש קלב...; וכן עמד על זה, דטרחה טענה היא, במהרש"ל בשו"ת, סימן לו, וביים של שלמה לקידושין שם, וכן כתב כעין זה גם החת"ס [=החתם סופר], בסי' עט בחו"מ ובעוד מקומות. א"כ לכאורה, בנדון דידן, שהוכח שהתובע אמנם טרח ועמל הרבה במשך חדשים רבים עד ששכנע את הצדדים בכדאיות העסקה, יכולת ביצועה וההצלחה המקווה ממנה, יש מקום לחביעתו לפיצוי עבור עמלו כנ"ל, ולא גרע מ"מנקף בראש הזית" וכו'. וראה נ' רקובר, המסחר במשפט העברי, ירושלים תשמ"ח, שער רביעי: הסגת גבול מסחרית, עמ' 132.

²⁵ שו"ת פרשת מרדכי, חו"מ, סימן ז, ד"ה ולכאורה.

²⁶ וראה משפטי שמואל, לר' שמואל ברון ורנר, סימן לד (=סימן לה במהדורא תניינא, ירושלים תשמ"ד), המבקש לומר, שאם כי דחה ר"מ בנעט את הראיה, אבל לא דחה את עצם הסכר. וראה השגתו של ר"א חבר, בתשובתו הנזכרת להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 54א, על ההשוואה ל'עני המנקף בראש הזית'.

²⁷ שו"ת פרשת מרדכי, חו"מ, סימן ח.

²⁸ למעשה הדפיס מהר"ם מפאדובה את ספרו לא אצל המדפיס הזה עצמו המתחרה, אלא אצל מדפיס אחר.

לו מעות שכר עמלו רוקא אם (לו) [לא] ירפסנו הוא אחריו, וראי היה העיכוב בדין על המדפיס השני עד שיחזיר; הרי ה"ל כאלו התנה'. ולאחר שר"מ בנעט מסיק, שאין בהדפסה המתחרה משום אסור גזל, הוא חוקר בשאלה, מהו המקור המשפטי לאיסור ההדפסה שמוציאים המסכימים – לאור השיטה, שאין סמכות לאסור ברבר הגורם רווח לאחד והפסד לשני. ובנקודה זו הוא מבחין בין הרפסת חיבור חרש לבין הרפסת חיבור ישן. שבאיסור הניתן לטובת הדפסת חיבור חרש אין כל הפסד למדפיסים האחרים, משום שאין האיסור מונע אותם להדפיס דבר שהיו יכולים להדפיס אלמלא האיסור; מה שאינו כן בהדפסה של חיבור שכבר נדפס, שהאיסור שמטילים עליהם מונע אותם מלהדפיס את החיבור, שהיו יכולים להדפיס אלמלא האיסור.²⁹

ובנידון המחזורים – מאחר שהדפיס הראשון במתכונת החדשה, שוב אין ביקוש למתכונת הישנה, והמדפיסים נאלצים מצתה להדפיס כמתכונת החדשה. ואם כן מפסידיים המדפיסים האחרים על ידי הטלת איסור הבא בעקבות הדפסת המחזורים.

ועתה בא ר"מ בנעט ומבסס את ההסכמה על שני היסודות שראינו למעלה בהסכמתו; אלא שכאן אנו שומעים על התחולה הצרה שהוא מעניק להסכמה.

תחילה הוא מצביע על היסוד המשפטי של תקנת בעלי אומנות וקובע, כי בנידון דידן אין מקום להשערה בדבר רצונם של בעלי האומנות בהגבלה זו³⁰, מאחר שלמחזורים, יש קונים לרוב, בעוד של שאר ספרים – אין קונה; ומשום כך האפשרות שיתעסקו המדפיסים האחרים בהדפסת ספרים אחרים, אינה תחליף נאות. ומכאן, שרצונם המשווער של המדפיסים הוא, שלא יוגבלו בהדפסת המחזורים.

ואם נניח את תקנת החכמים כיסוד להסכמה³¹, הרי יוצבו כמה סייגים לתחולתה של ההסכמה, כגון: א. אין לאסור אלא עד לגמר המכירה, ולא לתקופה שלאחר מכן³¹; ב. כשיש מדפיסים גויים – שאינם כפופים לחרם

²⁹ וראה להלן, בפרק תשיעי. ³⁰ ראה למעלה, ליד ציון הערה 9.

³¹ ראה למעלה, לאחר ציון הערה 10.

³¹ וכך גם סבור רי"א חבר, בתשובתו הנזכרת להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 54, א, שאם יסוד האיסור הוא בתקנה, אין לאסור לאחר מכירת הספרים.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

– אין תועלת למקבל ההסכמה, וממילא אין לכבול בה את המדפיס היהודי; ג. אין ההסכמה חלה מחוץ למדינתו של החכם האוסר, מאחר שאין לחכם סמכות לאסור רברים המותרים מחוץ לשטח מדינתו.³² נימוק נוסף לכך, שאין לתת תוקף להסכמות, הוא שעניין זה מסור לדינא דמלכותא. כפי שיבואר להלן, ניכוח ר"מ בנעט בדבר זה, כשהועמר לדין המלכות, על שהתערב בדבר זכות ההדפסה. ר"מ בנעט מסביר³³, מדוע תחום זה שייך לדינא דמלכותא: 'וע"ק [=ועור קשה] הרי דינא דמלכותא הוא, והוא מרשה למי שירפיס ומי שרוצה לעשות סחורה, וזהו מחוקיו וזכויותיו, שע"ז מגבי' [=מגביר] המסחר ומתקיים ישוב העולם, ובני אדם מתפרנסים זה מזה, ולהמלך יש לו מכס וארנונה מזה. א"כ איך יעלה על הדעת לעכב א' על חבירו?'. ובהמשך הדברים ר"מ בנעט מבחין בין תקופת הרמ"א לתקופתו: 'וצ"ל, דבימי הרמ"א לא השגחו המלכים כלל על הדפסה, והי' מבלי רשיון כלל, אבל עכשיו שנעשה הכל ברשיון המלך – הכל לפי הרשיון שלו, ואין לשום אדם בעירו לעכב על חבירו שבעיר אחרת'.

ועל נקודה זו חוזר ר"מ בנעט בוויכוח עם חתם סופר, שהשיג על דבריו³⁴ בטענה שאין זה עניין למלכות³⁵: 'יהנה למה לא יקפיד המלכות, אם הוא מרשה לאדם, וזכות וחוק ניתן לו להדפיס מה שירצה, ובעבור זה משלם לו כפי ערך הזכות מהרשיון שנתן לו, ובני אדם שאין להם שלטון עכבו עליו ויבררו לו מה שרשאי ומה שאינו רשאי, ומגרעים זכותו, אין רבר הקפדה גדול מזה'.

³² וכן ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 282, בכתבו של ר"מ בנעט. וכן הוא מוסיף לפקפק בתוקפו של חרם שנעשה בכתב. וראה להלן, פרק עשירי, הערה 151, בתשובתו של ר' צבי הירש אל ר"מ בנעט.

³³ שו"ת פרשת מרדכי, חו"מ, סימן ז.

³⁴ וזו השגחתו של חתם סופר: 'זמ"ש [=ומה שכתב] הדרת מרנא נ"י, דמפסיד חק המלכות, לא הבנתי מה זה ענין לחק המלכות אם ידפיסו המדפיסים ס' זה או אחר, רק שישלמו לו מס שלו שנה שנה'. וראה שו"ת שבט הלוי, לר' שמואל הלוי ואזנר, חלק ו, סימן רלט, שטעמו של ר"מ בנעט, 'פשיטא דזה לא שייך בזמנינו בכל מדינות העולם שזכות ההדפסה הוא חפשי ואין המלכות מתערבת כלל, והוא בזכותו הפרטי של המעלה ברפוס'.

³⁵ שו"ת פרשת מרדכי, חו"מ, סימן ח, בסופו.

וכאן מגלה ר"מ בנעט, שהועמד לדין בעניין זה, ויש בדבריו כדי להבהיר את הרקע לדעתו האיתנה בנידון. וכך הוא מספר: 'ואני נסיתי הדבר, כי אז כאשר הדפיס האדון המדפיס שְמִיד המחזורים של רערלהיים, ופרסמתי החרמות של הגאונים לעכב ע"י הקונים התגרים, העמידנו המדפיס הנ"ל בדין הערכאות לפני השליטים אשר כמדינתו בעיר ברין, והייתי ניצב לריב מבוקר ועד ערב, ודיבר אלי קשות, וחזו אותי בישות [=וראו אותי (ב)רע] כאלו הייתי כזה מורד במלכות, עד כחמלת ה' עלי פטרני לשלום בתנאי שהפה שאסר הוא יהי' הפה שיתיר, וכן עשיתי עי"ז שלא נאמר החרם בע"פ רק בכתב. ועוד הכאתי דברי הריב"ש, שאין ממש בחרם שאין בו משום סייג, וגדר דבריו, הלא המה בסי' רעא בארוכה³⁵, ולא כאשר חשב כת"ר, שכוונתי על סי' רסב, שאין לו דמיון'.

ואמנם אנו מוצאים את כתבו של ר"מ בנעט, המבטל את האיסור שניתן בהסכמה למחזורים, שנדפסו על ידי ר' וולף היידנהיים³⁶: 'רבני חכמי אשכנז נתנו הסכמה וחרם על כל המחזורים הנדפסים ברעדעלסהיים ומתורגם בל"א [=בלשון אשכנז] ומבואר בע"ה [בעמוד השער?] מאת הזכס ר"ו היידענהיים, לכל יבוא איש אחר לעשות כמתכוננו משך כ"ה שנים; ואמרתי פן יש תוך אנשי בני עמינו השוכנים תחת כנפי חסרי הקיר"ה [=הקיסר ירום הורן] איש או אשה אשר לא יערכ לכו לקחת מהמחזורים הנדפסים בעיר ווינא ע"י האדון אנטאן שמיד³⁷, לזאת אני מבטל ואומר כל דברי חרמות ואלות אשר נגזרו ואשר עתידים לגזור מרכני ארצות החוצו' על הדפסה הב' יהיה כלא הי', מטעמים אשר יבוארו לפנינו'.

³⁵ וראה שדה חמד, כללים, מערכת ג, אות יא: 'ואולם רב וגאון בדורנו, מוהר"ר אליעזר ארלאזארוו יחי' הראה מקום דברי הריב"ש [הנזכרים בדברי ר"מ בנעט], והם בסי' רע"א' וכו'. וכפי שאנו רואים, אמר זאת ר"מ בנעט עצמו.

³⁶ מובא בספר 'מילי דאבוה', בארדיאב חרפ"ד, חלק א, חו"מ, סימן ג, בפתח תשובתו של ר' משה ליב צילץ.

³⁷ וראה גם איגרתו של ר"מ בנעט אל המדפיס אנטאן שמיד, שנדפסה בס' 'קרובות', הוא מתזור המתורגם על ידי ר' וואלף היידענהיים, שנדפס על ידי אנטאן שמיד (וינא תקע"ו), שקנה את חלקו של ר' ברוך בר"מ באשוויץ, שותפו של ר' וואלף היידענהיים.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

טעמיו של ר"מ בנעט הם, בין השאר, היעדר סמכות טריטוריאלית של הרב האוסר, וכן היעדר הטעם שהיה מונח ביסודו של האיסור³⁸. ומכל הנימוקים האמורים קבע ר' מרדכי בנעט, שאין לאסור על אחרים את הרפסת המחזוריים.

מצד שני, ר' משה סופר, בעל 'חתם סופר'³⁹, הוא מן המבססים את תוקפה של ההסכמה, והמדחיבים את היקף תחולתה⁴⁰. בתשובתו⁴¹ אל ר' מרדכי בנעט, קודם שרן חתם סופר בנקודות שהעלה ר"מ בנעט במכתבו אליו⁴², הוא מדגיש את חשיבות ההסכמות לשם מתן עדות על טיבם של הספרים: 'ותמהתי מאד כראותי, שמרצונו יתבטל מנהג נטילת ההסכמה, חלילה לו מחרול ליתן הסכמה אפי' על הרפסת ספר ישן נושן ורוב שנצטער בו אותו צדיק, כי מיום שזולזל בנטילת ההסכמה רבו ספרי מידוס⁴³ בישראל, ומדפיסי ספרים חדשים וקוץ להם בשם

³⁸ ראה להלן, פרק עשירי, סעיף 11, 'תחולה טריטוריאלית', ליד ציון הערה 282.

³⁹ תקכ"ג-ת"ר (1762-1839). מגדולי הפוסקים במאה הי"ט ומנהיגי יהודי הונגריה. נולד והתחנך בפראנקפורט, ונתמנה לרב בפרשבורג (בראטיסלבה, כיום צ'כוסלובקיה), שהייתה בזמנו הקהילה הראשית בהונגריה, והקים בה ישיבה גדולה. נאבק נגד הרפורמה. קובץ תשובותיו, שו"ת חתם סופר, נחשב לאחד החשובים שבקובצי השו"ת.

⁴⁰ הסכמותיו של חתם סופר רוכזו בקונטרס 'משה בהסכמה' עליה, שנרפס יחד עם ליקוטי תשובות חתם סופר, שהוציא לאור ר"י שטערן, לונדון תשכ"ה. וראה נ' בן-מנחם, 'הסכמות ר' משה סופר', סיני סה (תשכ"ט), עמ' קנ; נ' רקובר, 'הסכמות ר' משה סופר', סיני סו (תשל"ל), עמ' קד; א' סופר, 'הסכמות מהחתם סופר', המעיין, כרך י, גיליון ב (טבת תשל"ל), עמ' 68.

⁴¹ שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן מא.

⁴² מכתבו של ר"מ בנעט בא כחשובה לפנייתו של חתם סופר אליו, שיתן הסכמה לספר 'אוריין תליתאי'. ר"מ בנעט לא נענה לפנייה מן הטעמים שהזכיר בתשובתו, ולא נתן הסכמה בחרם, אמנם כתב הסכמה 'בדרך מוסר וחק ד"א [=דרך ארץ]'. ראה הסכמתו בספר חידושי הריטב"א על מסכת עבודה זרה, אפען תקפ"ד.

⁴³ ראה ירושלמי, סנהדרין, פרק י: 'אכל ספרי המירם [ובשינויי נוסחאות, בשם שרידי ירושלמי: הומירוס]... הקורא בהן כקורא באיגרת'. וראה ערוך השלם ערך 'מרוס'.

פרק שלישי: היסודות המשפטיים של ההסכמות

ראשונים⁴⁴; אבל ברוך ה' כי עדיין יש ויש יראי ה', שאינם לוקחים ספר חדש אם לא יראו הסכמה מרב בדוק ביראת ה'; וכבר כתבתי זה בהסכמתי לס' ה"ג⁴⁵ [=הלכות גדולות], אלא שהצענזור השמיט שם איזה שורות, וכתבתי שנית בהסכמתי לש"ע קטן הנדפס בדובנא^{46,47}.
ועתה, חתם סופר מביע דעתו, שיסוד הטלת החרם בהסכמה הוא בכך, ש'ראו קדמונינו בכל תפוצות ישראל מיום החל הדפוס לגזור בגזירת עירין על כל המסיג גבול, למען לא יהיו שלוחי מצוה ניזוקין... ואילו לא נהגו, היה ראוי להנהיג שלא מן הדין, לעזר תגרי ספרים, כמו שפטרם חז"ל מתפלה⁴⁸, והתענו עליהם אנשי כה"ג [=כנסת גדולה], כי חשו שיתבטלו; ואם לא נגזר בפני פועלי און, לא יקרב עוד איש אל המלאכה, ויתבטלו מ"ס [=מוכרי ספרים] מישראל'.

ולדעתו של חתם סופר יש להרחיב את ההגנה על מדפיסי ספרים מעבר להגנות הניתנות לפי הכללים הידועים בהסגת גבול: 'לא דמו לאוראנדא [=חכירה] ומערופיה⁴⁸ ועני מהפך בעלמא, כי אם לא ירויח במקום זה ירויח במקום אחר, אבל הכא א"א [=אי אפשר] להדפיס בלי שיוציא הוצאות הרבה ויבוא מי שיבוא אחריו ויפסדנו קרנו ועמלו; ומטעם זה אסר רמ"א ספרי רמב"ם של המרפיס השני, כמ"ש בתשובתו סי' יו"ר בעיקור [=בעיקר] הראשון' (ר"מ בנעט דן בראייה מפסקו של הרמ"א ומדגיש, כי שם הניח תחילה הרמ"א יסוד מוסד, שהגאון מהר"פ [=מהר"ם פאדובה] מעכב בדין על המדפיס השני, וכיון שהגויים מצווין על הדינים⁴⁸, אם אינם רוצים לשמוע יכולים לגזור בחרם; מכואר מזה, שאם לא היה מהדין

⁴⁴ אם כוונתו לספר בשמים ראש, ברלין תקנ"ג – הרי הספר נדפס עם הסכמתו של אביו של ר' שאול ברלין, ר' צבי הירש מברלין ועם מכתבו של ר' יחזקאל לנדא.

⁴⁵ הלכות גדולות, ויין תקע"א (1810); ראה רשימתי הנזכרת בהערה 40.

⁴⁶ עם 'שערי תשובה' ו'שער אפרים', דובנא תק"ף; ראה רשימתי הנ"ל.

⁴⁷ וכן ראה שו"ת חתם סופר, ליקוטים, סימן סא, ד"ה ועוד רעה.

⁴⁸ סוכה כו ע"א.

⁴⁸ מערופיה = זכותו של מי שעוסק עם ציבור לקוחות שלא ישיגו גבולו (ראה הגהת הרמ"א לשולחן ערוך, סימן קנו סעיף ה).

⁴⁸ ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 40.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

לעכב על השני – לא היה גוזר בחרם; וא"כ כיון דמודה כת"ר דאינו מהדין לעכב, א"כ אין לגזור בחרם).

זאת ועוד, לדעת חתם סופר, אף אם לפי דין הסגת גבול אין יסוד לאסור, אבל כיוון שנהגו, כל מדפיס בטוח בשלו, ואסור⁴⁹ להסיג את גבולו⁵⁰: ופילו נימא חלילה, שטעו או הטעו העולם בחרם שנתנו... מ"מ שנהגו כך, וכבר היה כל מדפיס בטוח, שלא יבוא אחר וישיג גבולו, נמצא היה בטוח במערופי [=ציבור לקוחות] שלו יותר ממצודת דג לפירוש רש"י, ופסיק חיות טפי הרבה ממצודה ורחיים לאביאסף, דהתם מניעת הרווח והכא מפסיד את שלו שהוציא עליו כמה אלפים, דלא סגי [=שלא די] בלא"ה [=בלאו הכי =בלא זה] בדפוס, ולא מקרי לגבי השני הפקר – דהרי יכול להרויח בספר אחר, אם זה הדפיס ש"ס ידפיס הוא רמב"ם, למה ידפיס ש"ס כמותו? והלא הראשון אינו יכול לעסוק בדבר אחר, שכבר הוציא הוצאותיו על ש"ס, והוא יכול לדפוס רמב"ם וכדומה, העל זה לא

⁴⁹ ועל דברים אלה מסתמך רי"י וייס (שו"ת מנחת יצחק, חלק ג, סימן קכז), כשהוא קובע בעניין הסגת גבול: 'א"כ ה"ה כנר"ד [=אם כן הוא הדין בנידון דידן], כיון שכבר נהגו כן כל הסוחרים, אף לו יהיה שהוא לפנים משורת הדין, אבל כיון שהרוכל סמך דעתו, והיה בטוח שלא ישיגו גבולו, הוי כמצודת דג דיהבי סייארא [ראה כבא בתרא כא ע"ב], ואסור להשיג גבולו, ויש בכ"ז אריכות גדול בס' משפט שלום (בקונטרס חקון עולם), וכס' חשן ואיפוד, עיי"ש'.

⁵⁰ שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן עט. בתשובה זו חתם סופר מנחה את דיני יורד לאומנוחו של חברו, בעקבות חלוקתו של מהרש"ל (בשו"ת מהרש"ל, סימן לו, וביים של שלמה', קידושין, פרק ג, אות ב) לארבעה יסודות: (א) הפקר ומציאה, (ב) מהפק, (ג) טירחא, (ד) פסיק לחיותא. ראה נ' רקובר, המסחר במשפט העברי, ירושלים תשמ"ח, שער רביעי: הסגת גבול מסחרית.

וראה דין בדבריו הללו של חתם סופר, בתשובתו של חותנו, ר' עקיבא איגר, שנדפסה עתה בספר 'כתב וחוסם דרבי עקיבא איגר' (בניברק תשל"ט), סימן סח; וראה שו"ת שרידי אש, חלק ג, סימן קכט, שדן בהסגת גבול של מדפיסים מאמריקה, שחזרו והדפיסו את הש"ס עם התרגום האנגלי של חברת סונסינו, ושם הדגיש המשיב רי"י ויינברג, כי חתם סופר בונה את דבריו על אנאלוגיה לציד דגים, שהוא מתקנת חז"ל, ולא על איסור גזילה, משום שאין באיבוד שווי משום גזילה, ואף לא משום 'מזיק'.

יגזרו נח"ש [=נידוי, חרם, שמתא]? ברוך שבחר בהם ובדכריהם, וכביר מצאו אנשי חיל ידיהם'.

ואשר לטענת ר"מ בנעט בדבר המדפיסים הנכרים⁵¹, משיב החתם סופר⁵², כי יש עצה לדבר, בהטלת איסור על הקונים, שלא יקנו ממדפיס אחר⁵³.

ולשאלת הסמכות הטריטוריאלית של הרב האוסר⁵⁴, מחדש בעל החתם סופר⁵⁵, כי ההסכמה אינה איסורו של הרב האוסר, המוגבל בתחום הטריטוריאלי של מדינתו, אלא הוא מפעיל איסור קדמון, וקובע את התנאים המיוחדים לאותו מדפיס בהתאם לנסיבות המיוחדות: 'האמת כן היא בוודאי, שאין רב יכול לגזור על מרינה אחרת שיש שם חבר עיר; אך הכא הגזירה היא קדמונית מכל הגאונים על כל באי עולם, אפי' במצולת הים, כמו חרם השידוכין וחרם חזקת הישוב וכדומה, שאינם מן הדין אלא מחכמי הקדמונים על כל ישראל בכל מקום שהם, אלא הכא צריך להתחדש אצל כל מדפיס ספר, כי לאו כל אנפין שווין, כמובן'.

ובמקום אחר⁵⁶ מוסברת הסמכות המשפטית של הרב האוסר כשלוחם של בעלי הגזירה הקדמונית: 'זהרי זה כחרם השידוכין, שגזרו קדמונינו, ואנן שליחותיהו עבדינן; ע"כ שום רב מאן דהוא הרואה בעינו בשעת ההדפסה לפי הזמן והמקום והספר, (שראו) [שראו] לקבוע כך וכך זמן לאסור לכנוס לגבולו, חרמו על כל ישראל בכל מקום שהם'⁵⁶.
ואם כי לא הותקנה 'חקנה' מבחינה פורמאלית, אף על פי כן מאחר שכך נהגו הכול, בלי שיהא על כך 'פוצה פה ומצפצף', הרי זה כמו שהסכימו הכול לכך.

⁵¹ ראה למעלה, ליד ציון הערה 31, סייג ב. שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן מא.

⁵² ראה על כך להלן, פרק אחר-עשר, ליד ציון הערה 5.

⁵³ ראה למעלה, ליד ציון הערה 31, סייג ג. וכן ראה פרק עשירי, סעיף 11, 'תחולה טריטוריאלית', ושם בהערה 290.

⁵⁴ שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן מא.

⁵⁵ בשו"ת חתם סופר, ליקוטים, סימן נז. והשווה למעלה, הערה 115.

⁵⁶ ר' אריה ליב באלחזכר (ראה עליו להלן, בפרק עשירי, הערה 130), בהסכמתו (המובאת בראש מסכת סנהדרין, של ש"ס זיטאמיר תרי"ט, בטופס הנמצא בידי הרב י"ד קלוזנר), מבקש לבסס את תחולתה של תקנת הקדמונים, שאף שלא תיקנו אלא לזמנם, מכל מקום אם לא ביטלו את התקנה, הרי היא בתוקפה. עיין שם.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

בשאלת קדמות האיסור על מדפיסי הספרים וכדבר ההשוואה לחרם השירוכין וחזקת היישוב, משיג ר"מ בנעט על חתם סופר, מבחינה היסטורית ומבחינה עניינית.

על עצם הטלת החרם, אומר ר"מ בנעט⁵⁷: 'כאמת גם ברפוס מעולם לא גזרו קרמאי חרם מוחלט ע"ז, ולא כאשר כ' כת"ר בסוף דבריו וז"ל "אך הכא הגזירה היא קרמונית מכל הגאונים על כל באי עולם אפי' במצולות הים"'.⁵⁸

ולעניין קדמוניות החרם, משיג ר"מ בנעט כפתח תשובתו: 'זהנה רוב הספרים הראשונים, אשר נדפסו קודם לזמננו מאה שנה(!), לא נמצא זכרון חרם וחרמות, אלה חדשות באו, מעת שעשו קרדום מהתורה'⁵⁸ (ואילו חתם סופר, משיב על דבריו⁵⁹: 'ובדקתי בספרים ומצאתי הסכמה קרוב למאתים שנים; ונראה שהתחיל זה אחר שהדפיס מהר"מ פאדוה ספרי רמב"ם שלו... מכאן ואילך החלו לגדור בפני פורצי פרץ').

ולשאלת ההשוואה לחרם השידוכין, אומר ר"מ בנעט: 'ומ"ש מחרמות השידוכין, שא"ה [=שאני התם], דיש בהם טעם כעיקר מפני הכבושת ולפעמים מפני הגזל'. ואשר לחזקת היישוב: 'גם בחרם חזקת ישוב אינו כמ"ש כת"ר [=כמו שכתב כבוד תורתו] שהוא חרם קדמונים,

⁵⁷ בשו"ת פרשת מרדכי, חו"מ, סימן ח.

⁵⁸ שם. והשווה הסכמתו של ר' יוסף שמואל מקראקא, אב"ד פראנקפורט, משנת תס"א, לספר 'הלכה ברורה', ווילהרמרשדארף תע"ז, שחיבר חתנו ר' פינחס בר' שמעון וואלף אוירבך: 'ואף כי נמנו וגמרו חכמי אשכנז לגזור אומר, שלא להדפיס שום ספר במשך כמה שנים, כי על הראשונים אנו מצטערים, אשר כמה רבנים לא חשו לקימחא, ונתנו הסכמותיהן לכל הבא אליהן, אם כהוגן, אם שלא כהוגן, והגרם לגזירה ההיא היתה מחמת שחדשים מקרוב באו כמה וכמה אשר המה מכת המהדרי ממקום למקום ועושין מן התורה קרדום לאכול הימנה בלי עמל וכלי יגיעה, וכל כוונתן רק לאסוף הון רב, על אנשים כאלה ראוי לגזור גזירות ושמחות ונידויים על המדפיסים, שלא ישגיחו על אותם קצת ההסכמות עד שיראו חתומים על ההסכמות ההמה עיקורי חכמי הדור המופלגים בחכמה ובזקנה שבמדינה זו, ולא ישגיחו ביחיד שבונה במה לעצמו ואח"כ יצורפו אליו רבני קהלות קטנות, שאין בהם דעת וחכמה, על אנשים כאלה היתה הגזירה ולא על נדון דידן ועל כיוצא בו שכל יודעיו ומכיריו יודעים שתורתו אומנותו היתה ומפורסם לכל כי יש לו לב חריף כאחד מן הראשונים'.

⁵⁹ שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן עט.

כמפורש בלשון הרמ"א [חו"מ], סימן קנו [סעיף ז] וז"ל: "יש מקומות שנהגו ..."; הרי מפורש שאינו חרם מוחלט'.

ואשר להיעדרו של כל אקט פורמאלי של התקנת תקנה מבקש חתם סופר למצוא תחליף לכך במנהג, שהוא כהסכמה מפורשת⁶⁰: 'ואף עפ"י שלא נמנו עליה חכמי ישראל בצירוף ובמנין א', מ"מ המנהג שנהגו הכל מכמה מאות שנים; ומצאתי בסוף ס' "מקח וממכר" לרבינו האי, שנדפס [ויניציה] שנת שס"ב, נתנו הסכמה וחרם על עשר שנים, ובאו עה"ח כמה גאונים ובתוכם ... ע"ש; אין פוצה פה ומצפצף, הוה כהסכימו כלם, ומדפיסים כלם ניחא להו בהאי תקנתא'⁶¹.

בכך מבקש חתם סופר להתגבר על פגם יסורי בבניין שכנה, בדבר עצם קיומה של התקנה⁶², וגם בדבר השגתו של ר"מ בנעט הטוען ש'מאחר שהמדפיסים מוחים בפירוש שלא יגזור עליהם בחרם, ובע"כ [=ובעל כורחה] דחבורה א"א [=אי אפשר] לתקן התקנה, כמבואר מסי' רלא'. לדעת חתם סופר, אין התקנה מיתקנת במיוחד להדפסה מסוימת, שצריך לה את הסכמת המדפיסים, אלא זו תקנה כללית, שמסכימים לה כל המדפיסים, וממילא חלה גם על הדפסה זו.

ולעניין תוקפו של החרם לאחר שנמכרו הספרים⁶³, אומר חתם סופר, כי בנידון הדפסת המחזוריים על ידי ד' וולף היידנהיים, לא היה יכול להדפיס בבת אחת כמות ספרים, שתספיק למשך תקופה של עשרים וחמש שנה – שהיא תקופת ההגנה שניתנה לו – ולכן הוא רשאי להדפיס ולחזור ולהדפיס עד כלות התקופה האמורה, ודבר זה יאפשר לו את פירעון החובות, שנטל על עצמו עקב הדפסת המחזוריים.

אמנם דאוי לציון הסייג שבדבריו לעניין המחדשים חידושי תורה: 'וא"כ בשאר מדפיסי ספרים, כ"ש [=כל שכן] במי שהוציא דבר חדש

⁶⁰ שו"ת חתם סופר, שם.

⁶¹ וראה 'יודע ספר', הנספח לקטלוג של ספריית רוזנטל, אמשטרדם 1875, מס' 1249, האומר על ההסכמה לספר מקח וממכר הנ"ל: 'וכדומה לי שזאת היא ההסכמה הראשונה'.

⁶² ראה למעלה, לאחר ציון הערה 56.

⁶³ ראה למעלה, ליד ציון הערה 31, סייג א.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

וכתנאי שלא יהי' חי' תורה ופסקי הלכות, שאסור ליטול שכר ולהנות ממנו בעה"ז, אבל מגיהי ספרים ופוסקי טעמים, דמותר ליטול עליהם שכר...'.⁶⁴

את שני החכמים, ר' מרדכי בנעט ור' משה סופר, מצאנו כשהם נותנים הסכמתם על ספר 'הישר' לרבנו תם, שנדפס בוויין בשנת תקע"א. אמנם, כיוון שספר זה נרפס מהעתקת כתב-יד, ובתוספת של הערות המהדיר, שוב אין להסיק מהסכמות אלה על עמדותיהם בהוצאה לאור של ספרים אחרים. כאן לא ניתנו ההסכמות למדפיס הנוצרי געארג הראשאנצקיא, אלא לשניים שיזמו ופעלו להוצאת הספר⁶⁵: 'כהר"ר מענדל טעבין מק"ק פרסבורג, אשר ציוה מימי קדם להעתיק ספר הנכבר הנורא הזה, והוא נתן לכסף מוצא, כי על ידו החזיק הרב המופלא החרף[!]⁶⁶ מוהר"ר דניאל פרוסטיץ נר"ו [=נטריה רחמנא ופרקיה]⁶⁶, הוא אשר הוציא תעלומה לאורה'.

ור' מרדכי בנעט מדגיש את תרומתו של המהדיר: 'כי הראשון אדם הולידו והצמיחו, צמחו יעלה לגאון ולתפארת, ועשה שורש למטה ופרי למעלה, ובא אחר ויקחנה. כי ע"כ צבא הנתנו לשנות עשרים מעח צאת הספר לאור בדפוס, יהי' זכות הספר להם לבדם, ואין לזרים אתם. אמנם הזר הקרב זר מעשהו מוזר מאחיו יהי', וכמקרה הזה יקרהו, כאשר יאמר משל הקדמוני "הקונה יתאבל והמוכר אל ישמח" במעשהו בתרמית... נדחה היא, קורא אין לה בספר המקח הנעשה באיסור, ואסרה איסור לכל הנפש הבאה לבית ישראל'.

לדבריו של חתם סופר – שאף שלא הייתה תקנה פורמאלית, מכל מקום קיומו של המנהג הוא כהסכמת הכול – מסכים חמיו, ר' עקיבא איגר⁶⁶,

⁶⁴ בהסכמת ר"מ בנעט, שם, משנת תק"ע. גם חתם סופר נותן הסכמתו לשני היחמים הנזכרים, למשך עשרים שנה.

⁶⁵ נפטר בשנת תר"ו (1846). רב בהונגריה. למד בפרשבורג בשיבת ר' מאיר רבי. נתמנה שם לדיין ואחר כך לראב"ד, בעת שר' משה סופר היה האב"ד. מחידושו נדפס 'מחנה דן' על מסכת פסחים.

⁶⁶ תקב"ב-תקצ"ח (1761-1837). רב, ראש ישיבה ופוסק מפורסם. אב"ד במרקיש-פרידלנד ופוזנא. המפורסמים שבחיבוריו חידושים על הש"ס ושאלות ותשובות.

כתשובתו אליו⁶⁷. ר' עקיבא איגר דן במחלוקת בדבר מחזור היידנהיים, בעקבות פנייתו של מדפיס, שהתלונן שהוא עומד לפשוט רגל עקב גזירת הרבנים, וביקש להסיג את גבולו של המדפיס הראשון. וזה לשונו של ר' עקיבא איגר: 'ושאר כל הדברים של חתני הגאון ג"י, כולם ישרים ונכונים וקילורין לעינים. ובעיקר הדין מראשית הדבר, שבא אלי המדפיס וצעק ובכה והתחנן פעם אחר פעם, השבתי לו שאני בעניי איני כדאי, ואין בכחי הרפה והחלושה לעשות מעשה בדבר הנהוג מימים רבים מגדולי חכמי ישראל, הן מחכמי אשכנז והן מחכמי פולין, זה ניכר דהוי כאילו נועדו חכמי ישראל ונמנו על זה לגזור בכך, שמצאו תיקון גדול, שיודפסו ספרי הפוסקים אשר לאורם נלך ולא יתשללו המדפיסים, וכפרט בנרון זה, שהמדפיס הראשון טרח ויגע והמציא לזכות הרבים פירוש נכון, וכאשר הגאונים מעידים עליו, שכמעט לולי פירושו לא היו הפיוטים נחשבים בעיני רבים לאומרים, ושתיקן הרבה ממכשולי הטעות בנקודות, והוא לא רצה ולא היה מחוייב לבזבז ממונו להדפיס, ויבזזו זרים לחילו, ומצאו לנכון שזה זיכוי הרבים למנקט ליה שוקא לפרוש מכמרתם על המדפיסים, כי על אופן אחר לא התרצה המרפיס להוציא לאור חכמתו'. אמנם למעשה ר' עקיבא איגר מסרב לפסוק בעניין: 'ואך מה אני ומה כחי, ילך לגאוני הדור, והם רשאים ולא אני, כך השבתי לו. וגם עתה חלילה וחלילה לי להכריע בין ההרים הרמים הגבוהים גדולי גאוני ארץ, אשר עפר אני תחת כפות רגליהם. ובמפורש אמור להמדפיס, אם באת אלי קודם התחלת הדפוס, הייתי עומד בפרץ נגרך, ואך לאשר באמצע הדפוס וההיזק רב למאד וממש נפשות ביתך תלויים בזה כפי דבריך, שנלכדת על ידי זה בחובות ותוכרח לנוד ולעזוב אשתך וילריך, ידי משוכות מזה. ואם תשתדל לך התרה מגאוני הדור, יהיה בכלל כראי המה לסמוך עליהם בשעת הרחק'.

וב'איגרות סופרים' – קובץ מכתבי גאוני משפחת איגר-סופר – מובאים מכתביו של ר' עקיבא איגר אל ר' זלמן טריר אב"ר פ"פ (=פראנקפורט) דמיין⁶⁸ ואל ר' וולף היידנהיים, ובהם הוא מנסה לפשר בין הצורדים. מתוך

⁶⁷ ראה 'כתב וחותם דרבי עקיבא איגר', בני-ברק תשל"ט, סימן סח, עמ' רנ.

⁶⁸ חי במחצית הראשונה של המאה הי"ט. השתתף ב'סנהדרין' בפאריס בשנת תקס"ז. נאבק בלא הצלחה ברפורמה והתפטר מתפקידו בשנת תר"ד (1844).

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

מכתבים אלה⁶⁹ אנו שומעים, כי המדפיס ר' צבי הירש מדיהרנפורט טען, כי 'לא הרשיע בזרן לעבור על התרם... ואך עשה עפ"י התרת חכם הגאבד"ק קעמפנא נ"י, כאשר הדפיס התרתו בפתח השער, ועוד זאת עשה, שהעריך מכתב להרבני המופלג המושלם מו"ה וואלף היידנהיים נ"י להרשותו בזה ושיתן לו עבור זה שלשים אקסעמפלארע, ותשובתו נשאר מעל, והוא חשב לבטח, שבוודאי יתרצה לזה מו"ה וואלף נ"י, וכאשר בלא"ה [=בלאו הכי] בקרב הזמן יכלה הזמן אשר הגבילו הגאונים בזה'⁷⁰.

תוקפה של ההסכמה לאחר מכירת הספרים⁷¹, קשור קשר הדוק לשאלה מהו היסוד המשפטי לאיסור שבהסכמה? ועל קשר זה מצביע ר' ברוך תאומים פרענקיל, אב"ד לייפניק⁷², כשהוא הולך בדרך המבטלים את תוקפה של ההסכמה לאחר מכירת הספרים⁷³. בתשובתו⁷⁴ אל ר' משה מייזלס, אב"ד דיהרנפורט⁷⁵, הוא נזקק לשאלת

⁶⁹ איגרות סופרים, חלק א, איגרות ר' עקיבא איגר, סימן נ (עמ' 60).

⁷⁰ וראה עוד באיגרותו של ר' יצחק מאיר אלטער, בעל חידושי הרי"ם, אל ר' עקיבא איגר, בעניין מחלוקת הדפסת הש"ס וילנא-סלאוויטא (מאיר עיני הגולה, ת"א תשי"ד, חלק ב, עמ' 105), ושם משיג הכותב על עמדתו של ר' עקיבא איגר, כפי העולה מדברי בנו, ר' שלמה איגר.

⁷¹ ראה על כך בפרק עשירי, סעיף 9: 'תוקפה של ההסכמה לאחר מכירת הספרים'.
⁷² נפטר בשנת תקפ"ח (1828). מחשובי הרבנים בדורו. תלמידו של ר' דוד טביל מליסא, רב בווישניצא (גאליציה) ובלייפניק (מוראביה), חיבר 'ברוך טעם', שו"ת עטרת חכמים, חידושים בש"ס, הגהות והערות לש"ס, לשו"ע ועוד.

⁷³ הוא מסתמך על החכמים שדנו כשאלה זו ופסקו להיתר (ר' צבי הירש [בושקא] מזאמושץ, אב"ד המבורג, בשו"ת תפארת צבי, סימן סב [ראה להלן], פרק עשירי, הערה [151]; וכן בהסכמותיהם של ר' צבי הירש הנ"ל ור' פינחס הלוי הורוויץ, אב"ד פפד"מ, לש"ס (פראג) [צ"ל: דיהרנפורט]); וכן על הדעות המגבילות את האיסור למקום שההדפסה השנייה גורמת נזק לראשון (ר' יוסף הוכגלעהרטר, אב"ד זאמושטץ, ור' יעקב אורגשטיין, אב"ד לבוב, בהסכמותיהם לש"ס וינה תקס"ו; ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 276). וראה להלן, ליד ציון הערה 174.

⁷⁴ שו"ת עטרת חכמים, חלק יורה דעה, סימן כה.

⁷⁵ 'אולי הוא הרב, שרמו כחתם סופר סימן מא' (שדי חמד, אסיפת דינים, מערכת ה, סימן מא [כרך ה, עמ' 2020, בהוצאת קה"ת תשי"י]); ראה למעלה, הערה 15.

בטלותה של ההסכמה לאור ההלכה האומרת, שדבר שנאסר במניין צריך מניין אחר להתיירו, אף מקום שנתבטל הטעם⁷⁶, והוא קובע, כי מאחר ש'האיסור אינו מתחלתו רק על הסגת גבול וגרם היזק', הרי כיוון שכבר נמכרו הספרים אין כל נזק, ובטל האיסור. ויתירה מזו: אף שאין יסודות הנזק והסגת הגבול מוזכרים במפורש בכתב האיסור, הרי בסתם כאילו נתפרש.

הוא מביא ראיה, שיסוד האיסור בהסכמות הוא בהגנה מפני נזקים שייגרמו למרפס, שהרי כבר כתבו חכמים, שאין האיסור חל במקום שהמלכות מקפידה שלא להביא ספרים מחוץ למדינה. וממילא, בנידון דידן, כאילו פירשו המסכימים, שבמקום שאין היזק לא חל האיסור. ואם תאמר שחל האיסור אף במדינות שהמלכות מקפידה, אם כן בטל האיסור מעיקרו, לשיטת הסוברים שבמקום שלא פשט האיסור – הוא בטל; 'והרי עינינו רואות, כי ידוע ומפורסם, שבכל מלכות קיר"ה [=קיסר ירום הודו] ושאר המדינות הסמוכים למדינת גאליציע לא החזיקו בגזירה הנ"ל, וקנו מן כל הבא בידם באין מעצור מדפוס חדשה, והמדפיס הראשון צעק (והרים) [והריע?] בקול תרועות ולא נענה'⁷⁷. ושם: 'ועל פי רוב הצעת הדברים, בהסכמת הרבנים, הוא שממציאים את עצמם לעשות רצון המדפיס לגדור, שלא יסיג אדם גבולו. ואף אם לפעמים לא נזכר כן בהדיא, בלשון ההסכמה, סתמא כפירוש'⁷⁸.

אמנם אין להסיק מדבריו, שיסוד הנזק קובע את תחומי האיסור. אין הדבר נכון אלא בכיוון אחד: כשאין נזק אין איסור ההסכמה. אבל אין להסיק, שכל עוד יש נזק יימשך איסור ההסכמה: היקפה של ההסכמה מצומצם מהיקפו של האיסור. לדבריו, הזמן הנקוב בהסכמה אינו פועל אלא לרעתו של המדפיס, שלאחר כלות המועד אין החרם חל, אף שטרם מכד המדפיס את ספריו: 'ומצד זה, הזמן – לגריעותא להמדפיס הראשון,

⁷⁶ ראה על כך להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 164.

⁷⁷ והשווה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 188, 237, ותשוכת ר' בנימין דיסקין המצוינת להלן, ליד ציון הערה 154.

⁷⁸ והשווה ראייתו של ר' בנימין דיסקין, בתשובתו המובאת להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 155.

ולא לטובתו. אמנם, יסוד ההסכמה הוא ב'הסגת גבול', וכיוון שכך, הייתה צריכה ההסכמה להימשך עד תום מכירת הספרים, אלא שלדבריו האיסור שהרבנים מטילים בהסכמה הוא רחב יותר מגדר הדין, ויסודו בתקנה, שהדי הרבנים אוסרים אף מחוץ לגבולות 'ממשלתם', ומשום כך מגבילים הרבנים את האיסור רק למשך זמן שלדעתם מן הראוי לתקן את תקנתם: 'כי בכה"ג [=בכהאי גוונא], דליכא צורך ותיקון וסייג, אין בכח מנין זה, אף שהם גאוני מפורסמים, לאסור ולהטיל גורא וחדמות ושמתות על כל ישראל שלא במקומות ממשלתם. ומה שנהדא ונהרא ופשטיה להחזיק לאיסור, הנאסר בהסכמות איזה מגאוני רבני הקהלות משארי המדינות, זה אינו אלא מה שהוא ראוי לאסור לצורך גדר פדצות הסגות גבול למדפיס הראשון. ולפי רעת דמ"א בתשובה, סי' ט [לפנינו בסימן י], כן שודת הדין'. ומכאן, שאין תוקף להסכמה לאחד מכירת הספרים: 'אבל לחדש דבר, שיהיה למדפיס הראשון זכות יותר, שיהא צורך נטילת רשות ממנו אף אחר מכירת ספריו בהדפסה ראשונה שעליה ההסכמות, מעולם לא שמענו, ועל כיוצא בזה לא אימנו רבני הקהלות ממדינות אחרים, שיהיה דינם ככ"ד של ישראל להטיל חרם על כל ישראל (ולמען) [ולתקן?] תקנות שאין בהם צורך מצוה וסייג וגדר שלא במקום ממשלתם'.

ולהלן בדבריו הוא אומר, שבנידון שלפנינו לא דק שאין צורך השעה להגביל את המדפיסים האחרים, אלא 'אדרבא, חשש כיטול להדפסה' יש כאן, 'כי ידוע, שיסוד ועיקר פרנסת כל המדפיסים עומד להדפיס ספרים השווים לכל נפש, כמו חומשים, סדדים, מחזורים, ואם ישבתו בזה – בטל הדפוס, ורעה יאונה להם בהמצאת דבר חדש, שעיי"ז לא יקפצו זכינא על הישנים, והדפסות החדשים מונע מהם שנים רבות אף בכלות זמן המכירה, הי' לא תהי' כזאת!'

ובדבריו אנו עדים להתפתחות נוספת במוסד ההסכמה: אף שיסוד ההסכמה – לדבריו – הוא בהסגת גבולו של המדפיס הראשון, אין זכותו של המדפיס מתגבשת אלא בהסכמה דווקא⁷⁹, ואם לא קיבל הסכמה, אין הוא זכאי למנוע אחרים מלהדפיס; ומכאן – גם מדפיס שהייתה בידו הסכמה, אלא שכבר מכר את ספריו מהדפסה ראשונה, וחזר והדפיס שנית

⁷⁹ וראה בפסק בית הדין הרבני בירושלים, המובא להלן, פרק עשירי, ליד ציך הערה 50.

בלא קבלת הסכמה נוספת, 'הרי הוא בזה ככל מדפיס ספר בלא הסכמה וחרם, שאין מוחין לשאר המרפיסים להעלות בדפוס, כי כן מנהג המדפיס, שאין מונעים מהדפסת הספר רק כשיש למדפיס שהקדימו הסכמות ואזהרות איסור עד תום מכירת הספר... וקרוב לודאי אצלי, מפי השמועה, שבעת שניתן הסכמות על הדפסות ש"ס בד"פ [=בדיהרנפורט] תוך משך זמן החרם שהיה למדפיס האראשאנצקע⁸⁰ כבר החל לרפוס שנית ש"ס, ולא חשו לזה החכמים הגאונים הנ"ל, והתירו להדפיס בד"פ, מטעם שכבר נמכרו מה שהדפיס ראשונה'.

החיפוש אחר המקור המשפטי להסכמות, בא לירי ביטוי בהסכמות שניתנו לש"ס קאפוסט תקע"ו. במקום אחר⁸¹ עמדנו על כמה מן ההסכמות שניתנו לש"ס זה, וכאן נעמוד על הסכמותיהם של שניים מן החכמים. בעוד שר' מנחם נחום בן יהודה ליב מטשאוס⁸², מביא בהסכמתו ראיות, שאין לבסס את האיסור על הסגת גבול, הרי ר' אברהם בר' א"ג⁸³ מצדד בכיסוס האיסור על הסגת גבול.

נימוקיו של ר' מנחם נחום, שאין לאסור את ההרפסות על יסוד הסגת גבול, הם: שלעניין הושבת סופר בצד סופר, אין ביכולתו של אחד לעכב בעד חברו, ואפילו בן עיר אחרת הבא לקפח פרנסתו של בן עיר זו רשאי, 'וא"כ ליכא כאן השגת גבול, רקנאת סופרים תרבה חכמה'⁸⁴; ועוד, אין ביכולתו של המדפיס לעכבו מן הטעם שהוא מקפח את פרנסתו, משום שכותבי סת"ם הן ותגריהן וכל העוסקים במלאכת שמים אינם רואים סימן ברכה לעולם, כדי שלא יתעשרו. 'ובנ"ד נמי לא נחשב פרנסה לבלתי ישיג אחר בהן, שהרי אין רואה סימן ברכה, ולא שייך לומר: פסקת לחיותי [=הפסקת את פרנסתי]. ולאחר מכן, כשהוא מנסה לבסס את החרמות שבהסכמות על חרם דרבנו גרשום בעניין הסגת גבול על שכירות בתים⁸⁵,

⁸⁰ ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 147.

⁸¹ ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערות 4, 121, 161, 287.

⁸² בעל 'תוספת ביכורים'.

⁸³ מ"ץ [=מורה צדק] דקהילת אורשה.

⁸⁴ ראה בבא בתרא כב ע"א, וראה להלן, ליד ציון הערה 101, ובפרק עשירי, הערות 114,

286, ובתשובת רי"א חבר, הנזכרת להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 54א.

⁸⁵ 'ולכאודה היה נדאה, דהחדמות שכותבין הוא ממה שהחרים רגמ"ה [=רבנו גרשום

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

הוא דוחה זאת מן הטעם, שנידון דין אינו דומה לאף אחד מה'ארבעה חילוקים' שבהסגת גבול⁸⁶.

והוא מדמה את הסכמות הרבנים להסכמת 'אדם חשוב', הנדרשת בתקנה של בעלי אומנות, אם יש בה הפסד לאחרים במה שהם מייקרים את השער⁸⁷. ומאחר שהחרם אינו חרם הקדמונים, אלא תלוי בקבלתם של בני המדינה שקיבלו זאת עליהם, 'דנים בו לפי הענין, ואם אין יכולים לעמוד בו ויש חכמים אחרים להתירו, הרי הוא מותר'⁸⁸.

אמנם מלשונו משמע, שאין זו הסכמה רגילה, אלא הסכמה לקבל על עצמם את גזירת החכמים, שגזרו כן לגרור גדר ולהרבות תורה בישראל: 'זמ"מ טעם המנהג כבר כתבתי, דהכי קבילו עלייהו, כההיא ראמרי' בפ' בית כור: בההיא הנאה דצייתי אהדדי גמרי ומקני, וגבי פסיקתא דרב גידל... וגבי ערב...; והני אומני בעלי הדפוס נמי גמרי ומקני להדדי, צייתי להדדי, שלא יעסוק א' במלאכת חבירו... ומשום דהוי פסידא לאחרינא, דמייקרי תרעא, עושים כל עניינים ע"פ חכמי הדור... וה"נ אנשי המדינה קיבלו עלייהו והכי נהיגי לקבל עליהם גזירות וחרמות חכמי הדור, וחושבי' זה למיגדר מילתא ולהרבות תורה בישראל'.

ובתרגום עברי: ומכל מקום טעם המנהג כבר כתבתי, שכך קיבלו

מאור הגולה] על הסגת גבול, כמ"ש הרמ"א בח"מ, סימן רלז [סעיף א]. וכן הוא בהסכמת ר' משה נחמיה מ"צ דק"ק חסלאוויטש לש"ס וילנא, שנדפסה במסכת בבא בתרא, תרכ"ב.

⁸⁶ ראה למעלה, הערה 50. ⁸⁷ ראה למעלה, ליד ציון הערה 51.

⁸⁸ כמו כן הוא מצרף לזה טעמים נוספים: 'וגם מצינו בהסכמת כמה גדולים, שבעלילה כל דהו מבטלים הסכמות הראשונים, הלא הם על הש"ס ושאר ספרים, וכעת אינם כידי, ומ"מ גם אנו בעקבותיהם נלך לפעמים למיגדר מילתא [=לעשות גדר לדבר]'. ועוד, שבחרם כמו החרמות שבספרים מספק – יש להקל בהם, מאחר שלא הייתה אלא קבלה בלב, 'ואפשר דאפילו בלב נמי לא היה שום קבלה, רק שמצוה לקיים דברי חכמים בכל גזירות חכמים... א"כ ספיקו להקל'; ועוד, שבספק חקנה הולכים אחר הדין הברור.

ועוד, לעניין קנס לעובר על החרם בשוגג, כבר כתב הרמ"א והר"מ [=והדרכי משה] בס' שלד, סעי' כב, בי"ד [=יורה דעה], ד"ל [=וזה לשונו]: 'ומי שעבר על גזירת רגמ"ה [=רכנו גרשום מאור הגולה]... בשוגג א"צ [=אינו צריך] התרה', וכ"ש [=וכל שכן] בתקנת הקהל'.

עליהם, כאותה שאמרנו בפרק בית כור [ב"ב קו ע"ב]: באותה הנאה ששומעים זה לזה גומרים ומקנים... ואלה האומנים בעלי הדפוס גם כן גומרים ומקנים זה לזה, שומעים זה לזה, שלא יעסוק אחד במלאכת חברו... ומשום שיש הפסד לאחרים, שמייקרים את השער, עושים כל עניינים על פי חכמי הדור... וכך גם אנשי המדינה קיבלו עליהם וכך נהגו לקבל עליהם גזירות וחרמות של חכמי הדור, וחושבים זה לעשיית סייג לדבר ולהרבות תורה בישראל.

בניגוד לר' מנחם נחום, דוחה ר' אברהם בר' א"ג, מ"ץ [=מורה צדק] אורשא, את ההסתמכות על תקנת בעלי אומנות: 'וראיתי לחכמי זמנינו שהסכימו לדעת הבנעט... אבל זה דוחק גדול: (1) מי אסף כל המדפיסים מכל המדינות ביחד שיתנו בפני ת"ח; (2) ואף אם נסכול זה הדוחק – אין לשון ההסכמות מסכמת עם טעם זה, שהרי הטעם מפורש בהסכמות דמשום השגת גבול אסרו על אחרים'. הוא אינו מקבל את הנימוק שבעלי האמנות נוח להם בכך, ולכן כאילו הסכימו לדבר, כמו שאומרים באכידה, מכמה טעמים: 'וא"ל [=ואין לומר] הטעם של הסכמות משום דניחא להו, להמדפיסים גופייהו, כדי כשידפיס הוא יתנו לו ג"כ הסכמה, כמו גבי אכידה⁸⁹; אבל זה אינו, (1) דלא דמי כלל, כי המוצא אכידה אין לו חסרון כיס אף אם יחזיר לאדם אחר⁹⁰, גם מניעת הריוח אינו ברור, שאף שלא יחזיר בסימנים, אפשר שיבואו בעלים עם עדים ויקבלם מידו, משא"כ במדפיס... (2) ועוד התם תקינו רבנן להחזיר בסימנים מפני שסימנא מילתא היא... אבל הכא מהיכא תיתי לומר דניחא ליה לעשות לו חובה שלא בפניו'.

והוא מבסס את האיסור על הסגת גבול, שכל המקפח פרנסתו של חברו הרי הוא בכלל 'ארור מסיג גבול רעהו'⁹⁰, וכל המדינות הן כעיר אחת לעניין

⁸⁹ ראה למעלה, ליד ציון הערה 10, בדברי ר"מ בנעט.

⁸⁹ וראה תשובתו של ר"א חבר, הגזכרת להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 54א, שגם בהסכמה, זוהי רק מניעת רווח ולא חסרון כיס.

⁹⁰ בעקבות דברי הרוקח, שהביא הרש"ל בתשובה סימן פט. הרש"ל דן באותה תשובה בשאלה, האם ה'ארור' חופף בהיקפו את איסור הלאו של 'לא תסיג גבול רעך'. ואלה דבריו: 'ואפשר שהוא נמי בכלל "ארור" כמ"ש "הרוקח" "כל המקפח מחייתו של חברו הוא בכלל "ארור מסיג גבול רעהו"'. ורבים תמהו על דבר זה הלא הלאו ד"לא

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

הדפסת ספרים. והמדפיס שטרך והוציא הוצאות – הוא הקודם. ובמקום שנמכרו הספרים, אין איסור בדבר. ולא דווקא אם נמכרו כל הספרים. בנסיבות מסוימות ניתן לראות, כי המדפיס עצמו אינו חושש לטפסים שנשארו בידו, ואז הותר לכול להדפיס אותו ספר: 'וכן אפילו אם לא נמכר כולו, ונשאר מעט עריין תחת ידו ומתחיל להדפיס עוד הפעם ספר ההוא, כמו בנידון רידן שהמדפיס רסלאוויטא רוצה להתחיל להדפיס ש"ס מחדש, אזי הותרה הרצועה לכל, ואין בו משום הסגת גבול, שהדי עינינו רואות, שאינו חושש על מה שתחת ידו. ועל יסוד הסגת גבול, מגביל ר' אברהם את היקפה של ההסכמה מבחינה מקומית'⁹¹. במקום אחר⁹², אנו מצביעים על כך שקבעו, כי אין האיסור חל במדינות שאסור להכניס בהן את הספרים שניתנה ההסכמה עליהם. אולם כאן היתר

תסיג גבול" כו' איירי בגחל תחומו [=בקרקע] ובא"י ועובר אף על "לא תגזול", וכמו שהביאה הסמ"ג, ויש מפרשים שלאזהרה בעלמא בא החרם, והסכימו על המקרא דהשגת גבול, ומ"מ קשה לפי זה ה"ל [=היה לו] לומר: הרי הוא עובר ב"לא תשיג גבול", ואם להתמיר עליו בא, אדרבא הוא, דאסור לאו חמירא מארור... אלא נראה כענין שכך הוא מקובל מרבתי, ד"ארור משיג גבול רעהו" בא להרבות השגת גבול של משא ומתן, ודומה לזה...; ה"נ אף שאינה תורה להיות משיג גבול ממש, מ"מ מרבין לאיסורא מארור משיג גבולם ממש'.

בדור שלפנינו שימש נושא זה לדברים חריפים שכתב ר' מאיר דן פלאצקי נגד ר' משה סולובייצ'יק (קובץ דרושים, חוברת רביעית, פיעטרקוב תרפ"ה, ביקונטרס עתונאי' שבסוף החוברת, א-ה). בעיתון 'היינט' נתפרסם בשם ר' משה סולובייצ'יק, ש"אמר על אגודת הרבנים – אשר כתבו על מי שיבא להשיג גבול הרב מראדום שלא ע"פ דין תורה, כי הוא בכלל "ארור משיג גבול רעהו" – שדכריהם הם עס-הארצות, כי כלל הוא שהארורים לא באו אלא על איסורים שקדמו להם לאו... גם "ארור משיג גבול רעהו" מוסב על הלאו ד"לא תשיג גבול רעך", שהוא רק בנחלתך בקרקע בא"י. ר' מאיר דן פלאצקי תוקף בחריפות דברים אלה ומביא ראיות לכך, שאין חפיפה בין הארור' לאיסור, וכן הוא מסתמך על שתיס-עשרה הסכמות של גדולי הדורות על ספרים, שפשוט להם שיש 'ארור' בהשגת גבול בכל העניינים, ודברי הרוקח והרש"ל לא הזכירו שם כלל.

וראה תשובתו הנ"ל של ר"א חבר, שהוא ככלל 'ארור אשר לא יקים את דברי התורה'.

⁹¹ ראה על כך בפרק עשירי, סעיף 11, 'תחולה טריטוריאלית'.

⁹² ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 277.

זה מתרחב עוד יותר, שאף אם אין איסור להכניס את הספרים, מכל מקום אם אנו נוכחים שבמקום מסוים אין הספרים של אותו מרפס מצויים, הרי שלא סמך המרפס בהרפתתו על מכירה במקום זה, ואין האיסור חל על אותו מקום. וברבריו אנו שומעים גם הד למדיניות, שלפיה אין להעניק למרפס מונופולין בלא הגבלות.

מכל מקום, ר' אברהם אוסר על המדפס השני למכור את ספריו לאלה שחתמו על קניית הספרים מהמרפס הראשון: 'גם עניני הדפוס נשתנה לפי העת והזמן, שעתה נהגו המרפסים שאינם מתחילים להדפיס ס' גדול ער שמקבלים חתימות עם או"ג [=אויפגאב =דמי קדימה], ולפי מספר החתימות הם מרפסים; ולכן למכור השסי"ן לבעלי החתימות איסור גמור הוא, בין למכור בעצמו בין שמוכר לאיזה איש שילך למכור לבעלי החתימות עובר הקונה משום הסגת גבול, כי המדפס הראשון סמך דעתו על זה, ובוודאי דעדיף ממצודות דגים⁹³... ונמצא חבירו מזיקו, וכ"ש הכא דחשיב כמטי לידיו הריווח ההוא, מאחר שקבל מקצת דמים, והלוקחים בעצמם אינם רשאים לחזור, מאחר שנתנו מקצת דמים, ומחוייבים לקבל מי שפרע, לכן יכול לעכב משום פיסוק חיותי, ולא גרע זה המדפס במכירה זו מעני מהפך בחררה כו', שנקרא רשע⁹⁴.

⁹³ עיין בבא בתרא כא ע"ב.

⁹⁴ כמו כן ראה שם הסכמתו של ר' יעקב בר' משה, מ"ץ [=מורה צדק] דק"ק אמשטיסלאו, הקובע, כי 'בודאי לא כווננו הרבנים בעלי ההסכמה אלא בשביל עת לעשות, דאל"כ [=דאם לא כן] ממנעי ולא מדפסי... וא"כ אם הוא כאופן שאין בו הסגת גבול, בגון אם יחברו, שנמכר כל הש"ס דסלוויטא... בודאי לא כווננו בעלי ההסכמות לאסור בזה, כי אין עור שום טעם לתקנה... ואין כאן עת לעשות, ואדרבא עת לעשות הוא להתיר להדפיס בכדי שיהיו הספרים מצויים. מכל מקום, להינצל מספק ספיקא, ממליץ ר' יעקב על התרת האיסור על ידי ש"יסיפו עליהם תכמים מופלגים, שיהיו כ"כ כמו מספר הגדולים בעלי ההסכמות... ויתירו הרב'.

וכן ראה שם בהסכמתו של ר' יצחק אייזק, בר' יוסף, מ"מ ומ"ץ [=מגיד מישרים ומורה צדק] ק"ק אמשטיסלאווי חרש, 'שמבואר בהגהות מרדכי דב"ק, הובא ברמ"א י"ד [=יורה דעה] שלד, שאם עבר בשוגג על חרם רגמ"ה א"צ [=אין צריך] התרה, ואם התרו בו ועבר במזיד, כל כי עשרה שלוחי ר"ג הם להתיר לו, דאמדינן דעת ר"ג שכך הי' דעתו מתחילה לנהוג בו נזיפה ונרזי לפי דעתם, וא"כ מכש"כ [=מכל שכן] הסכמת גדולי הרבנים שלא נתפשט כ"כ הורמא דלהון [=שלהם] אצלינו, שאפי' אם

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

גישות שונות אל האפשרות להתקין תקנה, שיש בה רווח לזה והפסד לזה, מיוצגות גם בהסכמותיהם של ר' שמואל לנדא⁹⁵, מחד גיסא, שבהסכמתו לש"ס וילנא תקצ"ה תמה כיצד אפשר לתקן כך, ושל ר' ברוך מדדכי איטינגא, אב"ד בוברויסק⁹⁶, מאידך גיסא, בהסכמתו לש"ס סלאוויטא תקצ"ה, המאשש את האפשרות לתקן תקנה כזאת.

בהסכמתו של ר' שמואל לנדא⁹⁷, הוא כותב: 'דיותר אמרתי, שחכמים וחכמי זמן יוכלו לתקן רק בדבר שבממון, שניחא כן לכולי עלמא, וכמו שמצינו בבבא מציעא כז ע"ב, למאן דאמר סימנין דרבנן תקנו לחזור [=להחזיר] אבידה בסימנים, דניחא ליה [=שנוח לו] למוצא ולבעל אבידה למיהב סימנין ולמשקל [=לתת סימנים וליטול], וכהאי גוונא יוכלו לגזור דניחא לכל מדפיסים, שיוגזר כן שלא יבא אחד להפסיד לחבירו, לפסוק חיותו, כי היכי שלא יבא אחר להזיק לו גם כן. אבל זה אין ביד חכמים ליתן זכות לאחד ולשלול מחבירו שלא יוכל שום אחד לדפוס [=להדפיס] ש"ס רק איש זה, ויוכלו רק לגזור אומן [=למשך זמן] שיהיה בידו למכור ספרים שלא יפסיד, ומאחר שאין הפסד למדפיס סלאוויטא, שכבר מכר ש"ס ראשונים, ואותן ארבעים [טפסים] רוצים לקנות ממנו, הדין למדפיסי ווילנא והוראדנא, וכדין הסכימו הגאונים עמם לדפוס, ואסרו לסלאוויטא. ולצד אחר, בא ר' ברוך מדדכי איטינגא ותומך בצורה נלהבת באפשרות להתקין תקנות גם כשיש בדבר משום רווח לזה והפסד לזה, והוא תומך יתדותיו בתקנות מתקופת התלמוד, וכך הוא כותב בהסכמתו לש"ס

היו עוברים במזיד, היו כל בי עשרה יכולים להתיר'. וכן 'פשיטא כנ"ד [=בנידון חידן] מקום הפסד מרובה של המדפיס הנ"ל, ומקום מצוה, שנוכל לומר בחרמות הרבנים גדולי המורים ג"כ שבודאי תלמי הנדוי והתרתו ככל מה שירצו חכמי הדור לפי הענין'.

⁹⁵ נפטר בשנת תקצ"ח (1838). שימש אחרי פטירת אביו, ר' יחזקאל לנדא, כראב"ד בפראג. חיבר שו"ת 'שיבת ציון'.

⁹⁶ תקל"ז-תרי"ז (1777-1857). מגדולי הרבנים ברורו ומחשובי חסידי חב"ד. היה בנו חורגו וגם חתנו של ר' שמואל האב"ד האחרון בוילנא. בשנת תרי"א (1851) עלה לא"י ונפטר בירושלים.

⁹⁷ הסכמתו היא מיום ט"ז טבת תקצ"ו, אבל היא מובאת בטופס של מסכת ברכות של ש"ס וילנא תקצ"ה (ראה להלן, פרק עשירי, הערה 295).

סלאוויטא תקצ"ה⁹⁸: 'וראיתי לזולתינו שלחו יד במכתבם מחפאים דברים אשד לא כן בהפליאם על רבותינו נוחי נפש נ"ע, מה עילה מצאו, וע"מ [=ועל מה] אדני ההסכמות וגזרותיהם הטבעו, לגדור גדר במלתא דאית רווחא להאי ופסידא להאי יעו"ש [=יעוין שם]. ובעניותי הנני מוסיף להפליא על פליאתם הפלא ופלא, היה להם ללמוד מרבינו הקדוש, שהתיר גררא דאורייתא ולומר בכתב דברים שבעל פה משום "עת לעשות לד'"... עא"כו [=על אחת כמה וכמה] לתקן לנעול דלת בפני עושי עולה, "עני המהפך" וכו' שנקרא רשע ברברי חז"ל, ומה בזה דאית ליה רווחא להאי לא יהיה חוטא נשכר. ונלאיתי נשוא במכתבינו זה מאמרי חז"ל בבבלי ובירושלמי לתקנת גדולות וקבועות, שקבעו ותקנו, כי רבים הם, ורינא דבר מצרא יוכיח, ועיין בהרמב"ן על התורה, ע"פ [=על פסוק] "אשר יחרם מן האדם", וחס ליה לזרעא דאבא בר אבא לישא פנים לתורה. והטיב אשר דבר הגאון המנוח מוהר"י [=מורינו הרב ר' יחזקאל לנרא] המוזכר, ושם רמז שאם אין אנו נועלין, אתה מכשילן לעתיד. ומקמי דאתא יחזקאל, נמרינהו משמא דגמרא, הנמסרה לנו מפי משה מפי הגבורה, ושליחותיהו דקמאי עבדינן, ובשיפולי גלימייהו נקטינן לאסור איסור כולל שוה לכל נפש מישראל במדינתו, כל יעבירו כל ישובו להדפיס הש"ס...'.⁹⁹

בחינת היסודות המשפטיים של ההסכמה, לצורך הכרעה בשאלת תוקפה של ההסכמה לאחר מכירת הספרים, מצויה בתשובתו של ר' מנחם מנדל שניאורסון מליובאוויטש⁹⁹.

את הרקע לשאלה הוא מציע בפתח דבריו¹⁰⁰, בהעלמת שמות הצדדים הנוגעים בדבר, אף שהנתונים מתאימים למחלוקת סלאוויטא-וילנא: 'ע"ד השאלה שמדפיס א' הדפיס שסי"ן וקיבל הסכמות מהרבנים, שאין שום מדפיס אחר דשאי להדפיס שסי"ן עד כלות משך חמשה עשר שנים מעם יום כלות הדפסת ש"ס זה. והנה המדפיס הוא מכר כל השסי"ן שלו והרויח

⁹⁸ הסכמתו היא משנת תקצ"ה, והיא מובאת בין ההסכמות שבראש מסכת ברכות, דפוס סלאוויטא תקצ"ה.

⁹⁹ תקמ"ט-תרכ"ו (1790-1866). הארמו"ר השלישי לבית חב"ד. גדול כתורה. פעל רבות בחיים הציבוריים של יהדות רוסיה. חיבוריו בהלכה: 'צמח צדק', שאלות ותשובות, חידושים לש"ס ושו"ע.

¹⁰⁰ שו"ת צמח צדק, יו"ד, סימן קצה.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

סך עצום, רק נשאר אצלו ערך משלשים עד ארבעים שסי"ן. ונתעורר מדפיס אחר ברחוק ממנו מאה פרסאות במדינה אחרת, רק שהוא תחת ממשלת הקיר"ה [=הקיסר ירום הורו], להדפיס ש"ס מחדש מפואר ביותר, וקיבל הסכמות מכמה גדולים. וכעת נתעורר המדפיס הראשון להדפיס ש"ס שנית, ומערער לומר, שהמדפיס האחר מדפיס באיסור גמור, כי עדיין נחסר שני שנים לתשלום ט"ו שנה'.

בתשובתו הוא מבקש לעמוד על שרש ענין ההסכמות מאיזה מקום הוא נמשך: הוא מנסה להציע כמה דרכים, ובכל דרך הוא בוחן אם אפשר יהיה לאסור אף לאחר שכבר נמכרו הספרים, ומסקנתו היא שלילית. א. אשר להסגת גבול, טוען רמ"מ מליובאוויטש, הרי אפילו במקום הסגת גבול, התירו במלאכת שמים, משום 'קנאת סופרים תרבה חכמה'¹⁰¹. ואפילו בהדפסת ספר שאינו בדברי תורה, אין כאן הסגת גבול, שהרי המדפיס האחר הוא במדינה אחרת. אמנם אפשר לומר, שאסרו משום חשש שיתרשלו המדפיסים בשל חשש נזק, אלא שגם חשש זה אינו חשש ברור, כפי שכבר אמר ר' יהונתן אייבשיץ¹⁰², בהקדמת ספרו 'כרתי ופלתי'¹⁰³. שהרי לפני גמר המכירה, מי ידפיס מהרורה אחרת? ואחרי המכירה – שידפיס! יתר על כן: אף אם יפסיד המדפיס בספר אחד, ימהר למלא חסרונו בהדפסת ספר אחר. ומכל מקום ודאי שאין לאסור לכתחילה, אחרי שנמכרו הספרים, שזהו הפך כוונת חז"ל (ואף אם נשארו קצת ספרים – לא יימנעו המדפיסים מלהדפיס בשביל קצת ספרים, שעלולים להישאר בידיהם)¹⁰⁴.

¹⁰¹ ראה למעלה, ליד ציון הערה 84, ולהלן, פרק עשירי, ליד ציון הערות 113, 286.

¹⁰² ראה עליו להלן, פרק שביעי, הערה 15.

¹⁰³ ראה להלן, פרק שביעי, הערה 20.

¹⁰⁴ הוא מביא ראיה נוספת, שאין כאן משום הסגת גבול, בשם דודו, ר' יהודה ליב, אב"ד יאנוביץ, אחיו של ר' שניאור זלמן מלאדי, 'בעל התניא' (ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 214). ראייתו היא מתשובת הרמ"א (ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 29), שלא קבע בנידון שלו, שיש שם הסגת גבול אלא בשל כך שהוויל המתחרה את ספריו יותר מן המדפיס הקודם (ראייתו של ר' יהודה ליב מובאת בהסכמתו להדפסת הלכות רב אלפס, קאפוסט תקע"ח, ראה על כך להלן, פרק עשירי, הערה 289). אמנם שואל בעל 'צמח צדק', שהרי מותר להוזיל! ושמה הוויל הרבה כדי לגרום הפסד?

ב. וכיוון שמצד הדין אין כאן הסגת גבול, מנסה המחבר לבסס את ההסכמה על תקנת בני העיר. ברם, על כך הוא שואל: 'איך מועיל תנאי, שקובע הרב בלי בעלי האומנות?'¹⁰⁵.

[ובחידושו למסכת בבא בתרא הוא מוסיף ושואל על סמכותו של הרב בנידון¹⁰⁶: 'מאיזה כח הוא? חדא – דהרב אינו דומה לטובי העיר, שלא הוברר רק להורות ולא ע"ז לעיין ולפקח, עיין לעיל ס"ב. ועוד – דאין לו כח, אפילו בעירו, אא"כ [=אלא אם כן] בהסכמת רוב קהל עירו עכ"פ [=על כל פנים], מכ"ש [=מכל שכן] על שאר עיירות אין לו כח כלל; והרי בעינן דעת כל בני האומנות או רובן עכ"פ עם דעת הטובי העיר. ע"ל [=עיין לעיל] ס"ו/107].

ג. שמה נאמר שנוח להם למדפיסים בהסכמה, אף שלא פירשו כן, כמו שנאמר בתלמוד לעניין השבת אבידה בסימנים¹⁰⁸?! על כך הוא משיב: (1) באבידה מועיל 'ניחא ליה', ואילו כאן יש צורך בהתנאה. (2) באבידה הסימן מסייע לכך, שנותן הסימן הוא הבעלים, מה שאינו כן כאן. (3) במסקנת הגמרא אין הטעם בהשבת אבידה משום 'ניחא ליה'. (4) באמת אין זה ניחא כלל, שיהיה המדפיס מוגן אפילו אחרי שנמכרו הספרים עד כלות הזמן, וייקח הסכמות חדשות.

ד. וכאן הוא מגיע לאפשרות, שיסוד ההסכמה הוא ב'הפקר בית דין'¹⁰⁹, אלא שיש סייג לכך. לא כל בית דין ראוי להפקיע ממון, אלא כבית דינם של רב אמי ורב אסי או המופלג שבכל דור ודור¹¹⁰. והוא מגיע למסקנה

¹⁰⁵ אמנם מלשון הרמב"ן משמע לכאורה, שאין צריך כהסכמת כעלי האומנות, אולם מכל הפוסקים לא משמע כן.

¹⁰⁶ צמח צדק, על בבא בתרא, פרק א, סימן ז.

¹⁰⁷ ולהלן בדבריו הוא מבחיר, שכיוון שיש צדדים לכאן ולכאן, בתועלת שבמתן המתופולין למדפיס, ע"כ היה צריך דעת טובי רוב העיירות עכ"פ [=על כל פנים], ולא שיוכלו ב' וג' רבנים ליתן הסכמה, הן מצד קפידת בני האומנות הן מצד הלוקחים כמוכרין; וכן ראה צמח צדק, על גיטין, פרק ד, סימן ז.

¹⁰⁸ ראה בבא מציעא כז ע"ב. ראה למעלה, ליד ציון הערה 10, כדברי ר"מ בנעט, וכן להלן, ליד ציון הערה 89.

¹⁰⁹ אלא שאם כן, למה צריך לבעלי אומנויות בתקנת בני העיר, כשיש אדם חשוב? שמה משום שהוא יחיד.

¹¹⁰ או בית דין קבוע, לשיטת רש"י ו'בעל התרומות' (ראה בית יוסף, לטור יורה דעה,

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

מרחיקת לכת, ולפיה מכל מקום צריך בית הדין להיות בקי בדיני הסכמות, מאין נמשך כוח ההסכמות; ואם אין בית הדין יודע זאת – אין הסכמתם כלום!¹¹¹

ולאחר שהסיק שמכל מקום, לאחר שנמכרו הספרים אין ההסכמה בתוקפה, הוא דן בצדדים נוספים להיתר: (1) בשאלת תוקפו של החרם שבהסכמה, לאחר שנמכרו הספרים, כיוון שהחרם אינו כדין – אינו חרם¹¹². (2) ועוד, כל ההסכמות הן רק מפי כתבן, וכל איסור בית דין או ציבור (ולאו דווקא שבועה), צריך שיהיו בביטוי שפתיים¹¹³. (3) על כל פנים, אחר שנמכרו הספרים, מועיל בוודאי הסכם הרבנים, שמתירים למדפיס האחר שידפיס, מחמת 'גדיל תורה ויאדיר', ולא יהיה חמור איסור זה מאיסור הקהל, שנהגו להתיר גם תוך הזמן, בלא פתח, שכיוון שנהגו אנו אומרים שעל דעת כן נררו, וכן יש לומר בהסכמות¹¹⁴. (4) כאן בוודאי יש לסמוך על דעתו של הראב"ר¹¹⁵, שאין צורך שיהיה המבטל גדול בחכמה ובמניין כשבטל הטעם. (5) אפילו תוך הזמן יש לגמגם, אם חלה הסכמת רבני ווהלין במדינת רוסיה הצפונית; שאף אם תמצי לומר שבית דין גדול שבמדינה אלים כוחו, היינו ודאי רק במדינתו בלבד.

סימן סז, סוף סעיף כא). והשווה הסכמתו של ר' דוב בער בר' חיים, אב"ד ווידז, לש"ס וילנא תקצ"ה (הסכמתו מובאת בטופס הנזכר בפרק עשירי, בהערה 295): 'היוצא לנו מדברינו אלה, שהגאונים אשר אין בדורם גדולים מהם יכולים להפקיע ממון לפי ראות עיניהם, אף דלא לגדר וסייג'.

¹¹¹ וכל שכן אם ניתנה הסכמה שלא כדין ממש – שבטלה לגמרי. ולכן צריך להתנות בהסכמה, שהיא תבטל כשימכרו הספרים. ואם לא הותנה כך – בטלה ההסכמה (אלא אם כן סתמו – כפירוש).

¹¹² ואין הבדל לעניין זה בין נידוי של יחיד לנידוי של בית דין (אמנם לדעת הרמב"ן בנידוי של רבים – אם הנידוי נראה כדין, הריהו בתוקפו). ומה עוד, שכאן הנידוי נחשב לנידוי של יחיד, מאחר שנתנית זמן גרול כמו חמש-עשרה שנה היא לפנים משורת הדין, ונעשית משום שהמדפיס נותן אתר כך למסכים במתנה ש"ס אתר או מוזיל לו, ואם כן הנידוי הוא לצורך עצמו!

¹¹³ ראה על כך להלן, פרק עשירי, הערה 151.

¹¹⁴ וראיה לדבריו מהדפסת ש"ס פרופס תקי"ב.

¹¹⁵ ראה השגות הראב"ד על הרמב"ם, הלכות ממרים, פרק ב, הלכה ב.

פרק שלישי: היסודות המשפטיים של ההסכמות

חידוש מעניין אנו מוצאים בהסכמתו של ר' שמואל אביגדור תוספאה¹¹⁵, המבסס את איסור הסגת גבולו של המדפיס על הרעיון שהמדפיס הוא כשלוחם של חכמים בהפצת התורה¹¹⁵, וממילא יש להעניק לו את זכות היתר הניתנת לתלמיד חכם, שמונעים בעד אחרים מלהתחרות בו¹¹⁵. ואלה דבריו בהסכמתו לש"ס זיטאמיר תרי"ט: 'וכבר נודע אשר זכות(ם) הסכמות הוא לתקנת כל ישראל, להרים קרן התורה, כי אי אפשר להכנס בזה כי אם בהוצאה מרובה, והמה שלוחי המדינה חכמים ונבונים דנקיטי ליה שוקא, ובזה ריץ תלמיד חכם יש להם, המבואר בש"ס בבא בתרא כב ע"א, וכאשר כבר האריך הגאון הצדיק המנוח מוהר"מ סופר זצוק"ל, כי הזכות הניתן להמדפיסים עריך יותר מדין מערופיא, דאם לא נסגור הדלת בעד מדפיסים אחרים, אם כן מי פתי יכניס עצמו בספק הפסד'.

הסתמכות על 'הפקר בית דין הפקר', כיסוד לתקנות, אנו מוצאים גם אצל ר' אליהו רגולר, אב"ד קאליש¹¹⁶. השאלה שהוא עוסק בה היא, האם תוקפה של ההסכמה פג עם תום מכירת הספרים? תחילה הוא דן¹¹⁷, בדברי רא"ז מרגליות, כפי שהובאו בתשובתו של ר' יעקב ברוכין, אב"ד קרלין¹¹⁸. הוא הולך בעקבות ר"י ברוכין וקובע, כי בנידון דידן יש לנו על מי לסמוך, לעשות ספק-ספיקא: [א] אחד – שמא הלכה כדברי הרא"ש בתשובה¹¹⁹, דבנדון דידן נתפרש הטעם בדברי הרבנים משום הסגת גבול; [ב] ואם תאמר כרמב"ן [החולק על הרא"ש] – שמא הלכה כדברי הראב"ד¹²⁰, שאם

¹¹⁵ ראה עליו להלן, בפרק עשירי, הערה 130. הסכמתו מובאת בראש מסכת סנהדרין של ש"ס זיטאמיר תרי"ט, בטופס הנזכר למעלה, הערה 56*.
¹¹⁵ השווה למעלה, ליד ציון הערה 56, שהמסכים הוא כשלוחם של בעלי הגזירה הקדמונית.

¹¹⁵ וראה להלן, פרק שמיני, ליד ציון הערה 5.

¹¹⁶ תקנ"ד-תרי"י (1794-1849). רב בסלאבודקה (ליטא) ובקאליש (פולין).

¹¹⁷ יד אליהו, פסקים, סימן ק.

¹¹⁸ ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 185.

¹¹⁹ ראה שו"ת הרא"ש, כלל ב, סימן ח.

¹²⁰ ראה השגות הראב"ד על הרמב"ם, הלכות ממרים, פרק ב, הלכה ב.

נחבטל הטעם, אין צריך שיהא בית הדין המבטל גדול מבית הדין הגזור בחכמה ובמניין.¹²¹

ועתה הוא מבסס את ההיתר להדפיס לאחר שנמכרו הספרים, על יסוד הבסיס המשפטי של ההסכמות: (א) ההסכמה בוודאי אינה עדיפה מגזירת חכמים, שבכל מקום אמרו, שאין גוזרים במקום הפסד, ואין לו על מי שיסמוך לתת זכות בשוק לאיש אחר במדינה ולקפח פרנסת כמה מדפיסים זולתו, ואפילו להדפיס מסכתות מיוחדות, לעשות כרי פרנסתו בצמצום, דבר שאין הדעת נוחתת כן. (ב) ועוד שגורם לייקר השער. אדרבא יגדיל תורה ויאדיר. (ג) בוודאי עיקר היסוד של ההסכמה הוא משום 'הפקר בית דין', ובוודאי אין מקום ל'הפקר בית דין' אלא 'למגדר מלתא וצורך שעה', וכיוון שזה עצמו הוא חידוש, ואינו אלא מנהג קדמונים, אין לחכמי הדור לסגור הדלת בפני המדפיסים אלא בעת הצורך וכשראוי לכך, אבל אחרי שנמכרו הספרים 'מה זו טובה יש לכלל המדינה, שיהיה כח בית דין יפה לקיים תקנתן, ככחם אז כחם עתה, ולקפח פרנסת מדפיסים זולתם'! (ד) וטעם נוסף, וכאן המחבר מחדש חידוש בדבר קביעת הזמן בהסכמות. לדבריו, קביעת הזמן היא, כדי שלא יפקיעו את השער. כלומר, קובעים למדפיס זמן קצוב להגנתו, וממילא יהא עליו למכור את הספרים בתוך פרק הזמן הקצוב, ולא יוכל להשהות את המכירה כדי לייקר את השער.¹²¹ ואם לא ימהר למכור, הוא הפסיד לעצמו.¹²² אולם אם מכר את ספריו בתוך הזמן שקבעו לו בהסכמה, אין לומר בזה שמולו גרם, ועדיין החרם חל שלא ידפיס אחר זולתו, שהרי האיסור שמטילים על המדפיסים האחרים אינו מצד הדין, אלא כדי שלא יזקו המדפיסים, וממילא כשמכר את ספריו – בטל האיסור.

¹²¹ ראה להלן, בפרק עשירי, סעיף 4, 'יוקר המחיר וקביעת מחיר כתנאי להסכמה', ליד ציין הערה 92.

¹²² ואם יאנס המדפיס, שלא יספיק למכור בתוך הזמן שנקצב לו, היה ראוי לעשות תקנה ולהאריך לו את הזמן, אבל מצד לשון ההסכמה יש להסתפק בדבר, שמא אין לו זכות, שמולו גרם, כיוון שזכותו אינה אלא על יסוד תקנה. או שמא נאמר, שנלך אחר כוונת המסכימים, וכיוון שלא נמכר עדיין, אסור להשיג את גבולו עד שימכור?

יסוד האיסור – במנהג

בספר שו"ת דברי חיים¹²³, מבסס ר' חיים האלברשטאם מצאנו¹²⁴, את איסור ההסכמה על המנהג.

אמנם מדגיש המשיב, כי יש כמה תנאים למתן תוקף למנהג. התנאי האחד הוא, שצריך שיהא המנהג מנהג ותיקין; ועל כך אומר ר' חיים מצאנו: 'והנה מנהג זה [כלומר, עצם עניין ההסכמות] נתיסד עפ"י גאונים שלפנינו'. והתנאי השני שהוא מצדיך – שההסכמה במקרה המסוים תהיה מאדם גדול: 'ורק שצריך הסכמה מגדול, כמו גבי הני תרי טבחי דאמדי' בב"ב [ט ע"א], ה"מ דליכא צ"מ [=צורבא מרבנן] במתא; וכתבו הראשונים הטעם, דהצורבא מרבנן יעיין, שלא יזיק לבני העיר או לבני אותה מדינה¹²⁵. דרישה זאת באה על מילויה – קובע ר"ח מצאנו – אם ה'הסכמה' ניתנת מטעם רב חשוב וגדול במדינה; 'ולכן אם עושים עפ"י הסכמת רב חשוב וגדול במדינה, בוודאי אסור להשיג גבול, דכן המנהג מאז בין המדפיסים בכל תפוצות ישראל; ואפילו הוא נגד התורה, אם אינו לבטל מצוה, כידוע, אין מבטלין מנהג'.

וממשיך ר' חיים מצאנו: 'ובפרט שאינני רואה שום מצוה מזה, שע"ז שא' משיג גבול רעהו ומזולזל במקח, אינו משגיח היטב ומדפיס בבהלה, ומקלקל ומחסר הרבה; ובעוה"ר [=ובעוונותינו הרבים] אם ח"ו יניחו המדפיסים על מעשיהם עתה, ישתבשו הרבה, וכודאי טוב ומצוה שלא יניחו להשיג גבול; ורק כ"א [=כל אחד] יראה להדפיס עצהיו"ט [=על צד היותר טוב] ובהגה מדוייקת [=ובהגה מדוייקת]. כלומר, התחרות עלולה להביא להורדת רמת ההדפסה.

ואשד ליתרון שבהזלת מחירי הספרים: 'ואם יורשה להשיג גבול רעהו ובלא הסכמה, יתרבה המכשול יותר מהתיקון שמוכד בזול, ומי שחפץ ומאמין בתורה יוכל לקנות בזול אפילו בלא השגת גבול, והבלתי מאמינים משלמין ממון להוציא ספרי הקודש מבתיהם, כידוע'.

¹²³ שו"ת דברי חיים, חו"מ, סימן נו.

¹²⁴ תקנ"ג – תרל"ו (1793–1876). רב ואדמו"ר מפורסם. נודע בגדולתו בתורה וכמנהג לאלפי חסידים. מחשובי הפוסקים בדורו ובעל השפעה עצומה בחוגים רחבים.

¹²⁵ דאה למעלה, ליד ציון הערה 7, ולהלן, פרק עשירי, הערה 324.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ומסיים ר"ח מצאנז: 'ולכן, לדעתי, איסור גדול להשיג גבול ההסכמה מגדול הדור באותה מדינה עכ"פ [=על כל פנים]; והיותר נראה, שגם במדינה אחרת כן המנהג, ואסור לשנות המנהג'.
כפי שראינו למעלה¹²⁶, אף שביסס חתם סופר את תוקפה של ההסכמה על תקנה, מכל מקום מצא במנהג את התחליף להסכמת הכול להתקין את התקנה. זאת ועוד: לשיטתו של חתם סופר, נודעת למנהג משמעות גם לדיני הסגת גבול. כך סבור חתם סופר¹²⁷, שכיוון שהסתמך המדפיס כבר על כך שלא יסיגו גבולו על יסוד המנהג, אם כן המדפיס בטוח בשלו, ואסור להסיג את גבולו¹²⁸.

¹²⁶ ראה למעלה, ליד ציון הערה 60, וכך ראה להלן שם, ליד ציון הערה 67, שר' עקיבא איגר מסכים לכך.

¹²⁷ ראה דבריו בשו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן עט, המובאים למעלה, ליד ציון הערה 50. וכך ראה הערה 49.

¹²⁸ דבר הטעון בירור הוא מה שמובא בספר 'קובץ הפוסקים' (הלכות דיינים, סימן ב, עמ' מח), בשם 'ספר אמרי שפר' להגאון בעל 'בית נפתלי', שראה כתב בהסכמה מאת ר' יחזקאל שרגא האלברשטאם משינאווא, 'שמנהגינו, שכל זכות הדפוס ביד המו"ל, אפי' לבאי כותו. רק על 50 שנה'. ולא מצאתי את המקור לדברים הללו, ואף לא נתחורר אם הכוונה היא להגבלת זכות המחבר עצמו, או להגבלת זכות 'המו"ל' כפי שנאמר שם. אם הכוונה היא למו"ל, האם מדובר כשקיבל המו"ל הסכמה בסתם ללא נקיבת זמן, או שקיבל את הזכות מן המחבר בסתם, ואף על פי כן זכותו של המו"ל מוגבלת לחמישים שנה בלבד? וראה 'דברי שלום', לר' שלום קרויז, ניו-יורק תשל"ו, חלק ג, סימן רטו, במי שקיבל זכות מהמו"ל להדפיס ספר, ולא צוין משך הזמן של הזכות, האם הזכות היא לעולם, או שמא הכוונה היא לפחות שבלשונות, היינו להדפסה אחת בלבד? ובנידון שלנו, כיוון שהוא כמו 'דבר שאין בו ממש', יש לצדד שההקנאה אינה לעולם.

אבל בהסכמה שנתן הרב משינאווא לספר 'לשון הזהב', פיעטרקוב תר"ס, אומר המסכים דברים אחרים מכפי שמובא בשמו בספר 'קובץ הפוסקים'. וזה לשונו בהסכמתו מיום ג' נח תרנ"ח: 'וזאת ידוע, שכל המוציא לאור כת"י הכת בידו לאסור הדפסה שנית בלי רשותו בכל המדינות עד זמן רב אפילו חמשים שנה, לכן חלילה להדפיס ספר זה שנית בלי רשות מוכ"ז הנ"ל וב"כ... ולפי דבריו לא להגביל את הזכות הוא בא, אלא אדרבא להאריך את התקופה 'אפילו חמשים שנה'.

פרק רביעי

הגנה על האינטרס הציבורי

מהו האינטרס שההסכמה באה להגן עליו? לכאורה, מטרת ההסכמה להגן על האינטרס האישי של המדפיס לבל יוסג גבולו. יסוד זה חוזר ונשנה פעמים רבות, כשמודגש, שאין הדבר ראוי שיוציא המדפיס הוצאות ויפסיד. וכך הוא כבר בהסכמה הראשונה, שעניינה הסגת גבול, היא ההסכמה שניתנה לספרי ר' אליהו בחור¹, ואשר התבססו בה המסכימים על סוגיות התלמוד בדבר הסגת גבול, ויורד לאומנותו של חברו. ברם, לצד ההגנה על האינטרס האישי, יש שאנו שומעים, שההגנה הניתנת למדפיס היא הגנת אינטרס ציבורי, שעל ידי כך נחזק את ידיהם של המדפיסים, שלא יימנעו מלעסוק בהדפסת ספרים מחשש הסגת גבולם².

ר' ישעיה סגל הורוויץ, בהסכמה שנתן בשנת שע"ה, על פירוש תוספות יום טוב למשניות פראג שע"ז, מטעים את האיסור הרחב שהטיל, גם בכך 'שימלא הארץ דעה מזה החבור'³.

ובהסכמה שניתנה לספר 'תורת אמת' למהר"א ששון, ויניציה שפ"ו, אנו שומעים על טובת הכלל הכרוכה במתן הסכמה. בהסכמה, שחתומים עליה שמונה חכמים, הוסיף ר' יוסף סאמיג'ה⁴, ליד חתימתו: 'דבר ראוי

¹ ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 7.

² ראה שער ראשון, פרק ראשון, ליד ציון הערה 5.

³ ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 52.

⁴ נפטר בשנת שפ"ט (1629). רב ומחבר. מוצאו מטורקיה. למד בשאלוניקי והרכיץ תורה בארץ מולדתו (בין תלמידיו – בעל 'כנסת הגדולה'). אחר כך עבר לונציה, והיה מחשובי הרכנים שם. תשובותיו מפוזרות ככתבי־יד שונים. מחיבוריו נדפסו: 'פורת יוסף' על הש"ס ו'מקראי קדש', דרשות.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ונאה ומתקבל הוא, ותועלת וזכות לרבים הוא גם כן, למען ירוצו כל העוסקים בתורה ומחברי ספרים להזכות הרבים, לכן חתמתי שמי אני יוסף סאמיג'ה⁵. כלומר, על ירי מתן ההסכמה ניתן עידוד לעוסקים בתורה ולמחברי ספרים להפיץ את תורתם, וטובת הכלל היא זו.

שתי הפנים של ההגנה באו לידי ביטוי גם בהסכמתו של ר' אריה ליב ברעסלא, אב"ד רוטרדאם⁶, למחזורים של ר' וולף היידנהיים, רעדעלהיים תק"ס ואילך⁷, ובה הוא מנמק את מגמת ההסכמה: 'כי מלבד הנזק הגדול... אין לך נעילת דלת בפני פרסום החכמה וההגעה אל השלמות גדול מזה, אם לא יוכלון חכמי לב הישרים בלבותם להפיץ מעינות עיונם חוצה מפני סכנת אנשי חמס אשר לדמם יארובר'.

בתשובתו של חתם סופר אל ר"מ בנעט, משנת תק"ף, מבסס חתם סופר את ההגנה הניתנת למוכרי ספרים על דין התלמוד בדבר תגרי ספרים, שפטורים מקריאת שמע ומן התפילה ומן התפילין, משום שהעוסק במצוה פטור מן המצוה: 'ואילו'⁸ לא נהגו, היה ראוי להנהיג שלא מן הדין, לעזר תגרי ספרים, כמו שפטרום חז"ל מתפלה⁹ והתענו עליהם אנשי כנסת הגדולה¹⁰, כי חשו שיתבטלו, ואם לא נגזר בפני פועלי און, לא יקרב עוד איש אל המלאכה, ויתבטלו מוכרי ספרים מישראל'.

דימוי בין הבאת ספריהם של הקדמונים ל'מזבח הדפוס', אל עבודת המזבח שבמקדש, משמש יסוד, שעליו בונה הנצי"ב מוולוז'ין¹¹ את ההגנה, שיש להעניק למדפיסים של ספרי הקדמונים. בהסכמתו משנת

⁵ שאר המסכימים הם החכמים: יעקב לבית הלוי, משה די מדינה, אליעזר בר' מנחם, יאודה אריה ממודינה, שמחה לוצאטו, נחמיה בר' ליב סראואל ושמואל מסעוד.

⁶ נפטר תקס"ט (1809). חיבר שו"ת 'פני אריה'.

⁷ ראה על כך למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 18.

⁸ שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן מא.

⁹ סוכה כו ע"ב.

¹⁰ פסחים נ ע"ב, ושם: 'עשרים וארבעה תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים תפילין ומזוזות שלא יתעשרו, שאלמלי מחעשרין אין כותבין'.

¹¹ תקע"ז-תרנ"ג (1817-1893). רב וראש הישיבה המפורסמת בוולוז'ין, שהייתה בנייהולו למרכז רוחני גדול ליהדות רוסיה כולה. מחיבוריו: 'העמק דבר' על התורה, 'העמק שאלה' על השאלחות, ביאורים למדרשי הלכה, ושו"ת 'משיב דבר'.

פרק רביעי: הגנה על האינטרס הציבורי

תר"ם להדפסת שו"ת הרא"ש, וילנא תרמ"א, הוא כותב: 'כי הראשונים ודבריהם ז"ל המה הקורש והמקרש במועדי אל, וכמו עבודת המזבח במקדש, בזמן שהיו רצין ועולין בכבש, כל הקודם לחבירו זכה'¹², ולא היה כהן אחר רשאי לקצות את רגליו למען יראה שכר במרוצתו, כך בעבודת מזבח הרפוס ראוי לגדור בפני המדפיסים, שלא יבואו לקצץ רגלי חבריהם בהדפיסם איזה חיבור קרמון, למען יראו שכר בפעולתם, וגם המה יביטו יראו בטוב לב ע"ז הגדר גם לטובת עצמם'¹³.

היבט נוסף של האינטרס הציבורי, הוא בהענקת זכות יתר למרפיס, בדומה לזכות יתר המוענקת לחלמיד חכם, שמונעים בעד אחר מלהתחרות בו, שהרי המרפיס הוא כשלוחם של החכמים בהפצת התורה'¹³.

כאן הודגשה ההגנה על האינטרס הציבורי, כשזו מונחת ביסוד ההסכמה. ברם האינטרס הציבורי שימש גם נימוק להגבלתה או לשלילת כוחה של ההסכמה. דברים אלה חוזרים ונשנים בדיונים על רבר הענקת מונופולין¹⁴, כמו בדבריו של ר' יעקב ברוכין¹⁵, הדן בשאלה, אם יש תוקף להסכמה לאחד שנמכרו הספרים¹⁶, והוא מסיק לשלילה, בהסתמך על טובת הציבור שביסוד ההסכמה. לדבריו, אם לא נשלול את תוקף ההסכמה, יחזור בעל ההסכמה וידפיס מחדש את ספרו, ויהא בעל זכות לעולם! ותוצאה זו נוגדת את יסודות ההסכמה: 'זכיון שכל עיקר התקנה היא למען להגדיל תורה ולהאדירה ולחזק ידי עושי מצוה, איך יזכה בזה איש א' לעולם, וכל הדפוסין יהיו אסורין, נמצא תקנתם קלקלתם, וכבר רברו בזה הרבה גדולים'¹⁷.

¹² עיין משנה יומא, פרק ב, א.

¹³ וכן ראה בהסכמתו של ר' יצחק אלחנן, להלן, פרק חמישי, ליד ציון הערה 36.

¹⁴ ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 115*.

¹⁵ ראה להלן, בפרק עשירי, סעיף 9, 'תוקפה של ההסכמה לאחר מכירת הספרים'.

¹⁶ נפטר בשנת תר"ה (ראה להלן, הערה 583).

¹⁷ קהלת יעקב, חלק השו"ת, חו"מ [סימן ב] (ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 177).

¹⁷ וכן ראה בדבריו, שם: 'זאולם הלא ירוע, כי עיקר ההסכמות אינם אלא חיזוק לבל יהיו שלוחי מצוה ניזוקין, שלא יתעכבו עושי מצוה מעשות מצוותן מחשש היזק, ומטו בה ג"כ מאיסור הסגת גבול [=ומבססים אותה גם על איסור הסגת גבול]'.
201

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

וכך גם חתם סופר מטעים, כי מאחר שהאינטרס הציבורי מונח ביסוד ההסכמה, אם כן כשאין אינטרס ציבורי, כגון לאחר מכירת הספרים – אין תוקף להסכמה¹⁸, 'כיון דכל עצמנו אין בידו [בידינו] לאסור ההדפסה אלא לטובת כל ישראל ולהגדיל תורה לא לטובתו כעוסק במערופי' [=ציבור לקוחות], והכא דכבר מכר ספריו, א"כ כל אפיין שווין כל הקודם זכה, וחרם הקדמונים, שגזרו על המדפיסים, לא חל ולא יחול אלא עד הזמן או עד תום ממכרו'.

בהסכמה שנתן ר' משה בר' ישראל מקאפוסט להדפסת הרי"ף, קאפוסט תקע"ח¹⁹, מנמק המסכים, מדוע אין למנוע את ההדפסה בתוך התקופה שנקצבה למדפיסי סלאוויטא. לאחר שהוא מסביר שעיקרה של ההסכמה הוא משום 'גדיל תורה ויאדיר', ואילו כאן יביא הציות להסכמה לש"ס סלאוויטא ליחתום תורה, משום שאין מוכרים את הרי"ף אלא למי שקנה את ש"ס סלאוויטא²⁰, הוא ממשיך ומבסס את דבריו: 'והכי מצינו²¹, דרבא שרי להו לרב יאשיה ולרב עובדיה לאקבועי דלא כהלכתא (דמדינא לא שרי אלא לאהדורי), מטעמא כי היכי דלא לטרדו מגירסייהו, ואם כך חשש לביטול תורה דיחידים, כל שכן ביטול תורה דרבים ח"ו'. כלומר, מאחר שהתיר רבא לרב יאשיה ולרב עובדיה למכור אגב הסגת גבולם של בני העיר, כדי שלא יוטרדו מלימודם, מכל שכן שיש להתיר משום ביטול תורה של רבים.

כמו כן שימש ה'אינטרס הציבורי' נימוק לסייגים שהוצבו לתוקפה של ההסכמה, כגון הסכמות לספרי יסוד²², להגבלתה של ההסכמה מבחינה טריטוריאלית²³, ולתנאים שהוחנו עם מקבל ההסכמה, כמו התנאי בדבר מחירו של הספר המוגן²⁴.

¹⁸ שו"ת חתם סופר, חלק ו, סימן נז.

¹⁹ ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 288.

²⁰ ראה להלן, פרק שישי, ליד ציון הערה 16.

²¹ בבא בתרא כב ע"א.

²² ראה בפרק עשירי, סעיף 3, 'הסכמות על ספרי יסוד'.

²³ ראה להלן, פרק שישי, ליד ציון הערה 76.

²⁴ ראה בפרק עשירי, סעיף 4.

פרק חמישי

אנאלוגיה של איסור ההסכמות לנדרים

ההסכמות לספרים הן מוסד משפטי חדש, ומשום כך, כשבאו חכמים להגדיר את תחומיו, נאלצו להשתמש בדרכים שונות, ואחת מהן היא דרך האנאלוגיה.

על אנאלוגיה של איסור ההסכמות לנדרים, אגב הסקת מסקנות הלכתיות, אנו מוצאים בדברים שנשמעו אגב מחלוקת, שהעסיקה בשעתה כמה מגדולי הדור בדבר הדפסת 'חוק לישראל'.

בשנת תק"ע הדפיסו מדפיסי קאליס 'חוק לישראל', ובהסכמה שניתנה בשנת תקס"ח מ'ר' לוי יצחק, אב"ד ברדיטשוב¹, נקבעה תקופה של עשר שנים מיום כלות הדפוס². והנה קם ר' פינחס בר"ץ מראדוויל, לקח אף הוא

¹ ת"ק (1740) בערך – תק"ע (1810). רב ואדמו"ר חסידי מפורסם, בן למשפחת רבנים מיוחסת, שימש רב בוליוחוב (פולין), פינסק (רוסיה הלבנה) וברדיטשוב. במקום הרבנות האחרון נתפרסם כגדול בתורה, עוסק בצורכי הכלל ומנהיג לציבור גדול של חסידים. מחיבוריו נדפס 'קדרשת לוי' על התורה ועל מסכת אבות.

² ה"ה הדבני מוהר"ר גרשון במו' משה מק"ק קאליס, בדעתו ובדעת שותפיו שלו להדפיס ספר חק לישראל בק"ק הנ"ל, הגם שעדיין לא כלתה הזמן מהדפסת הראשונה, אך שה"ה מוהר"ר גרשון עם שותפיו הנ"ל הביא לפני כתב בח"י [=בחתמת יד] מוהר"ר אברהם במוהר"ר יצחק אייזיק, מדפיס דק"ק קארעץ, שמכר הזכות שלו למו' גרשון, ע"כ [=על כן] ידי תיכון עמו וגזרתי בגזירת נח"ש [=נידוי, חרם, שמתא] החמורה, שחלילה וחלילה לשום אדם בעולם לדפוס עוד ספר חק לישראל, הן בדמותו הן ע"י תוספות, הן בדמות אחר, משך עשר שנים מיום כלות הדפוס, למען ח"ו לא יפסוד עושי מצות ה'. ולראיה באחי ע"ה יום ואו עש"ק כ"ד כסלו תקס"ח לפ"ק [=לפרט קטן]. הקטן לוי יצחק בהגאון מוהר"ם ז"ל.

על עמוד השער נדפס שנת 'כי חק לישראל הוא' [=תקס"ט]; וראה להלן, הערה 5: בסוף שנת תק"ע, כי כן נרשם בפרט בכל שערי חמשה חלקים, על כל חלק שנת תק"ע'

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

הסכמות והדפיס אף הוא 'חוק לישראל' לפני תום עשר השנים שנקצבו למדפיסי קאליס. ההסכמות שניתנו להדפסה זו הן מר' אפרים זלמן מרגליות מבראָד, בעל 'בית אפרים'³, ומר' מרדכי⁴, אב"ד קרעמניץ⁵. הצדדים הקשורים, למעשה, למחלוקת זו לא היו הצדדים המקוריים, מאחר שהללו מכרו את זכותם לאחרים: ר' ישראל ב"ק מברדיטשוב קנה את זכותם של המדפיסים בקאליס, ור' אהרון בן יונה מאוסטרהא קנה את זכותו של ר' פינחס בר"ץ מראדוויל⁶.

בשו"ת 'מים חיים'⁷ לר' חיים כהן רפאפורט⁸, אב"ד אוסטרהא, מובאת איגרתם של דייני קהלת בראָד⁹, אל ר' חיים כהן רפאפורט, ובה הם מבקשים ממנו שלא יסרב לדון במחלוקת זו. באיגרת נוספת¹⁰ מודה ר'

(ובפתיחה שם נאמר: 'ולהיות כי הספר הלז אינו בא מן החדש, וכבר עלה בהסכמה מאז ומקדם, לכן לא הטרחנו גאוני זמנינו לשניות מדברים, ובטוחים אנחנו בחזקת כשרות של כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם, חלילה להם מעשות זאת לגרום לנו היוזק ח"ו, וברדאי אם יחפוץ איש להדפיסו פעם שנית ידרוש ויחקור אי לא איזדבן הכא [=אם לא נמכר כאן], למען עשות כדת וכהלכה ותבא עליו ברכה'. ושם אין ההסכמה של ר' לוי יצחק מברדיטשוב).

³ ראה עליו להלן, פרק תשיעי, הערה 3.

⁴ תק"ו-תק"ף (1746-1820). בנו של ר' יחיאל מיכל מזלוטשוב.

⁵ 'כי ההסכמות שלו [של דפוס ראדוויל] נלקחו בשנת תקע"ט וגמר ההדפסה שלו... היה בחורף תק"פ, וה"חוקים" הראשונים נרפסים בק' קאליס היה גמר ההדפסה שלהם בסוף שנת תק"ע, כי כן נרשם הפרט בכל שערי חמשה חלקים, על כל חלק שנת תק"ע' (שו"ת מים חיים, חלק יורה דעה, סימן מד); וראה למעלה, הערה 2.

⁶ (א) ר' פינחס מראדוויל (א) מדפיסי קאליס

מכר ל - מכרו ל -

(ב) ר' אהרון מאוסטרהא (ב) ר' ישראל ב"ק מברדיטשוב (מכר ל -

(ג) מדפיסי סלאוויטא]

(ראה הערה 11)

⁷ שו"ת מים חיים, חלק יורה דעה, סימן מד.

⁸ ראה למעלה, פרק שני, הערה 71.

⁹ מיום ט"ו טבת תקפ"ה, ועליה באו על החתום: 'הק' שלמה קליגר מ"מ ומו"צ פ"ק בראָד; 'הק' יוסף מאיר האב"ד מגלינא בראָד; 'הק' שלמה זינוויל העליר". ואליהם מצודפת פנייתו של ר' אפרים זלמן מרגליות מבראָד.

¹⁰ מיום י"ד שבט תקפ"ה.

הסכמת

הסכמת דרב המאור הגאון הגדול המפורסם איש
אלהים קדוש יאמר כבוד מוהרר לוי יצחק אביר
דק"ק בארדיטשוב

ה'ה' רבני מוהרר גרשון בכו' משה מק"ק קאלים
קדעתו וכלעתו שותפין שלו

להדפיס ספר חק לישראל בק"ק הנ"ל. גם שעדיין לא
כלתה הזמן מהדפסו הראשונה. אך שה"ס
מוהרר גרשון עם שותפים הנ"ל הביא לפני חברי בכו' מוהרר יצחק
במוהרר יצחק חייזק מדפיס דק"ק קארען. שמכר הזכות שלו למו'
גרשון. ע"כ ידי היכן עמו וגזרתי בגזירת נח"ש החמורה שתלינה
ותלינה לשום אדם בעולם להדפיס עוד ספר חק לישראל. אך
בלמותו קן ע"י חוססתו הן בלמות אחר משך עשרה שנים מיום כמות
הדפוס למצן ח"ו לא יפסוד עושי מנחת ה'. ולרחיק בלתי ע"כ יום
ולו עש"ק כ"ד כאליו תקס"ח לפ"ק :

הקטן לוי יצחק בהגאון מוהר"ם ו"ל :

גדרוקט אין קאלים אין קאמניץ פאראלסקי
גיבערנעמאט
מיט באליוונג איינר העכסט פעראררעטנטן קינולייכן לענזור
אין רגע :

חתמת ידינו הקיסר אווסט פריסוועליוושי דער זאוויטש
ווליקי האסידאר אימפראטאר אלכסנדר
פאוולאוויטש סלמייע דפרוטש אווסט
ראסיסקי האסידאר אווסט מילעשטווישיע יר"ה :

גם אלו לחכמים יבינו מדעתם כי לא כגוים שהיו כימי חכמי הא"ס ו"ל
הגוים האלה אשר אנו מתגוררים בארצות' כי המה היו שבדי כוכבי'
ומזלות ודקיקים בכל החושבות לא ידעו את ה' ואת דבר קדשו לא הכירו. אבל
העמים שבהתינו את ה' הם יראים ונוטים כבוד לתורתו עושי' מאפע ונתק
בארנות' ומסד עם היהודים הסוסים תחת כנפיהם ותלינה לנו נדבר או לכתוב
שום גנאי עליהם וכ"ת שזכר בספרים בוי או כברי או א"ה וכדומה הכוונה על
עפ"ס אותם שהיו נימי סמטי הסמטה :

הסכמת ר' לוי יצחק מברדיטשוב לספר 'חק לישראל', קאלים תק"צ.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

אפרים זלמן מרגליות לר' חיים כהן רפאפורט על שניאות לדון בדבר, ומספר עובדות נוספות על השתלשלות הדברים¹¹, ואכן דן ר"ח רפאפורט בעניין והוציא פסק דין¹² לטובתו של ר' ישראל מברדיטשוב כנגד ר' אהרן מאוסטרהא. על שלושה יסודות בונה ר"ח רפאפורט את פסק דינו. שני היסודות הראשונים מבוססים על אנאלוגיה של ההסכמות לנדרים.

א. הקביעה הראשונה היא, שההסכמות שקיבל ר' פינחס בטלות הן, משום שניתנו בטעות, והרי זה כנדרי שגגות שאינם חלים. מאחר שעל פי עדות שנגבתה הוזהר ר' פינחס, שבהדפסתו הוא עובר על ההסכמה שניתנה למדפיסי קאליס¹³ – וכן על הסכמות חדשות¹⁴ – הרי שהוא 'מזיד ופושע גמור'; ובהמשך הדברים: 'ואפילו בשעת לקיחת ההסכמות של ר' פנחס, שלא היה עדיין מותר, מ"מ היה שוגג קרוב למזיד ופושע, שלא ראה הפרט המבואר בספרי ה"חוקים" הנדפסים בקאליס'. ומכאן הוא מסיק: 'אם כן, אלו הוו ירעי [=אילו היו יודעים] בעלי ההסכמות של ר' פנחס, שעדיין לא כלה המִשך הזמן של בעלי ההסכמות דק' קאליס, בוראי לא היו נותנים הסכמה לר' פנחס שידפיס מחדש את החוקים [=חוק לישראל], ומכל שכן שלא היו מחזיקים ידי עוברי עבירה... ואין לך נדרי שגגות יותר מזה, שאין הנדר חל... והסכמות דמיא לנדרים... וכמבואר בהרב ב"י [י"ד] בסוף סימן רכח, בשם תשובות הריב"ש, ועוד בכמה מקומות; כלומר, הוא מפנה להלכות בעניין הסכמות הקהל, היינו תקנות הקהל.

ובהמשך רבריו הוא בא לסתור, כנראה, את הטענה, שבוודאי ידעו

¹¹ וכן ראה שם איגרתו של ר' יצחק מראדוויל אל ר' חיים כהן רפאפורט בדבר קובלתו של ר' שמואל אברהם שפירא מסלאוויטא (שקנה את זכותו של ר' ישראל מברדיטשוב), כנגד מדפיסי אוסטרהא.

¹² פסק הדין ניתן 'בצירוף בורר אחד, הרב המאה"ג מו"ץ דק"ק סדילקאב'. קדמה לכך הסכמתם של המתדיינים, בפני אב"ד קהילת דובנא להתדיין לפני ר"ח רפאפורט בצירוף בורר אחד.

¹³ כיוון שתוקף האיסור הוא עד סוף שנת תק"ף, 'דהא משנה שלימה שנינו, בפ' [=בפרק] קונם יין [נדרים ח ע"א] שנה אחת – אסור מיום ליום, וכן הוא בש"ע וטור יו"ד סי' (שך) [צ"ל: רכ ע"ש]. וראה להלן, פרק עשירי, ליד ציק הערה 258.

¹⁴ שניתנו לר' ישראל מברדיטשוב, שקנה את הספרים וההסכמות ממדפיסי קאליס.

המסכימים האחרונים על ההסכמה הקודמת: 'וא"כ בני"ד [=בנידון דידן] אין לפקפק [ולומר] שהיה לבעלי ההסכמות של ר"פ [=ר' פינחס] ידיעה בתחילה, כשנתנו הסכמה לר"פ, שהוא עדיין תוך משך הזמן מבעלי ההסכמות הקודמים על דפוס קאליס, רק שהיה להם איזה טעם להתיר. דהא מפורש במשנה ובטור וש"ע [=ושולחן ערוך], דבעינן מיום ליום; וכמו כן הוא טוען, שאם היה לבעלי ההסכמה היתר כנגד ההסכמה הקודמת, ודאי היו מזכירים זאת¹⁵.

לאחר מכן נזקק ר"ח רפאפורט לאסמכתא, שהובאה מן ההסכמות שניתנו מפדנסי ארבע ארצות להדפסת הש"ס על ידי האחים פרופס ברפוס אמשטרדם [תקי"ב]¹⁶, ושם נאמר, שאף על פי שלא מלאו השנים של האיסור הקודם, 'פורתא לא דק' [=אין לדקדק בדבר מועט]; והוא מתגבר על כך בדרכים אחדות: (1) הוא מפרש, שעיקר סמיכתם הייתה על הטעם השני, היינו שהמדפיסים השניים לא דייקו, ולכן אף להם ייעשה כן. (2) אין ללמוד הלכה פסוקה מדברי הסכמות הפרנסים של ארבע ארצות דבר שהוא נגד ש"ס ופוסקים¹⁷. (3) בשעה שקנו מדפיסי ברדיטשוב ממדפיסי קאליס את הזכות להסכמות, עדיין נותרו תשעים ספרים שלמים וארבע מאות חסרים, 'ובזה ודאי לא שייך לומר "פורתא לא דק", דהא עדיין יש ספרים ת"י [=תחת ידם] וגורם להם היזק גדול¹⁸.

¹⁵ ר"ש קלוגר, כתשוכתו (נדרי וריזין, השמטוח לסימן רכה, סעיף לה), משיג אף הוא על טענה כזו (בסעיף ה), וקובע, כי אין חזקה על בית הדין שעשו כהוגן: 'מ"ש בזה חזקה על הב"ד שעשו כהוגן, וכמ"ש בח"מ [=וכמו שכתב בחושן משפט] וא"כ [=ואם כן] מסתמא הגאון המסכים חקר ודרש תחלה וידע למה נתן הסכמה תחלה. הנה זה אין לו דמיון כלל למ"ש בחו"מ; דהתם מיירי בדבר שיש לו על הדיין לידע, כגון דין המפורש... או ענין הנוגע לגוף המעשה אבל נדון בזה, מנין יש לו להגאון המסכים לידע אם יש לאיזה אחר בעולם הסכמה... ולא שייך בזה חזקה על הדיין'.
¹⁶ דאה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 254.

¹⁷ וראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 258, על הסכמת חכמי ארבע ארצות הנ"ל.
¹⁸ ועיין תשובת ר"ש קלוגר הנ"ל (דף כה, טור ב, אות א), שנטענה גם כן הטענה ש'לא דק פורתא', בהסתמך על הסכמת ד"א, ושם (דף כה, טור ג) הובאה ראייה מפסקי הרא"ש למסכת פסחים, פרק ערבי פסחים, סימן מ, האומר 'שכן דרך המקרא כשמגיע המנין לסכום עשירית פחות אחת מונה אותו בחשבון עשירית ואינו משגיח על חסרון האחד'; ור"ש קלוגר דוחה ראייה זו; עיין שם.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

בעניין ההסתמכות על נדרי שגגות דן¹⁹ גם ר' שלמה קלוגר מבראד²⁰. כפי שנראה להלן, הוא סבור, שאין כאן נדרי שגגות, אמנם לא מחמת הטענה, שלפיה יש צורך בתנאי מפורש, אלא מאחר שאין ההסכמות סותרות זו את זו. כיוון שההסכמה השנייה אינה ב'קום ועשה', המתירה לר' פינחס להדפיס מיד, אלא אוסרת על אחרים את ההדפסה בלא נטילת רשות מר' פינחס, ובזה ההסכמה מוסיפה דרישה נוספת, היינו, שיש לקבל את רשותו של ר' פינחס בנוסף על רשות המדפיס הקודם (והוא מבחין בין האיסור הקודם, שעדיין הוא בתוקפו, לבין הרשות שניתנה למדפיס הקודם להדפיס במשך הזמן הנקוב; שלעניין רשותו של המדפיס הקודם לחזור ולהדפיס שנית – דינו כרין כל אדם אחר, ומשום כך רשאים החכמים לגזור מזמן שירצו, שלא ידפיסו מהיום ואילך בלא נטילת רשות מאחר).

ב. ההיתר השני של ר"ח רפפורט אף הוא מיוסד על האנאלוגיה של ההסכמה לנדר. מאחר שבתחילת המועד (במשך השנתיים הראשונות), שניתנה ההסכמה לר' פינחס, לא חל האיסור שבהסכמותיו, שהרי היה זה תוך המועד שניתן למדפיסי קאליס – אם כן, אף לאחר מכן לא חל האיסור, שדומה הדבר לינדר שהותר מקצתו – הותר כולו. ואלה דבריו: 'בנד' [=בנידון דין], דהסכמות של ר"פ לא היה חל כלל על משך התחלת ההסכמה, היינו על שתי שנים הראשונים, וכיון שנעקר מעיקרא [=מתחילה] על שני שנים, דהא [=שהרין] על שני שנים היה ההסכמה מעיקרא בטעות, בודאי גם המררכי מודה בזה לחכמי רומי, דאמרינן בזה "הותר מקצתו – הותר כולו", ולא חל ההסכמה שלהם כלל אפי' אחר משך הזמן משתי שנים. וזה היתר השני'.

והוא מסתמך על תשובת הרא"ש, שהביאה הרמ"א בהגהותיו לשולחן ערוך, יורה דעה, סימן רכח, סעיף לה: 'קהל שגזרו חרם על איזה דבר וקורם שהתירו חרם הראשון גזרו ותקנו איזה דבר שהוא נגד חרם הראשון, יש אומרים דאין החרם השני חל כלל; ויש מחמירין; והוא מסתמך על הט"ז והש"ך שם, המפרשים שאין מחלוקת בדבר'.

¹⁹ שם, דף כו, טור א–ב, אות ד.

²⁰ ראה להלן, הערה 24.

²¹ ועיין בתשובת ר"ש קלוגר הנ"ל (דף כו, טור א), אות ד, שבאותה מחלוקת נטען,

ויש לציין, כי על יסור אנאלוגיה בין איסור ההסכמה לבין נדרים, מוסיף ר"ח רפאפורט וקובע, שאף לאחר שנמכרו כל הספרים – האיסור עומד בעינו²², וטעמו, כרי לא להתמיה את מי שאינו יודע שכבר נמכרו הספרים: 'שמעתי אומרים בשם הגאון החסיד מוה' פנחס אב"ד דק"ק פרנקפורט דמיין, שכתב הסכמה א', שאחרי שנמכר הספרים בטלו ההסכמות מחמת אומדנא דמוכח, שלא נתנו ההסכמות רק שלא לגרום היזק לעושי מצוה...; ולי נראה ראייה, שגם אחרי נמכר נמשך הגזירה עד כלות המשך, מהך דאיתא בתרומת הדשן סי' רעז, הובא בהג"ה סי' רך סעיף (טז) [טו], וז"ל: "אם נדר לעשות דבר עד שיהא בנו בר מצוה ומת – צריך להמתין עד שיהא בנו ראוי להיות בר מצוה", עכ"ל. ומפורש שם בתרומת הדשן, דמדמי לגט... ומפורש בתוספות גיטין ס"פ [=סוף פרק] מי שאחזו [עו ע"ב], ר"ה דהא אקיים ליה תנאה... ויתמהו על מה שמתירין לינשא כו' ע"ש, א"כ נוכל לומר, דהיכא שנמכרו הספרים שייך ג"כ הך גזירה, דהעולם אינן יודעין מזה ויתמהו על מה שמתירין להדפיס...; אבל מ"מ יצא מכלל איסור שהוא דאורייתא ונשאר רק איסור דרבנן, משום גזירה דהעולם אינם יודעין'.

ג. הקונים ממדפיסי קאליס לקחו הסכמה חדשה בשנת תקע"ז למשך עשר שנים. ואם כי לא ידע ר' פנחס מראדוויל על כך, אבל על כל פנים גם ר"פ אינו יכול למחות בלוקחי הסכמה חדשה שלא ירפסו גם המה, כי זכו בתחלה בלקיחת ההסכמה חדשה'.

ור"ח רפאפורט קובע, כי תוקף ההסכמות החדשות לא פג למרות השיהוי שבהדפסה, ואלו טעמיו: א. מקבלי ההסכמה לא נתעצלו בדבר, מאחד שלקחו את ההסכמות 'בסוף שנת תקע"ז, ובשנת תקע"ח עשו הכנות, כידוע למדפיסי ספרים גרולים שצריך הכנה, וגם בקשו להם עור

בהסתמך על הדעה המובאת ברמ"א, שהחרם חל, ואילו ר"ש קלוגר דוחה טענה זו מן הטעם שהדעה הראשונה ברמ"א סוברת, שאין החרם חל, וכי לדעת הש"ך אף אין מחלוקת בדבר. אלא שר"ש קלוגר סבור, שאף על פי כן ההסכמה השנייה לא בטלה, מאחר שלא סתרה את ההסכמה הקודמת (ראה למעלה, ליד ציון הערה 19).
²² ראה בפרק עשירי, סעיף 9, 'תוקפה של ההסכמה לאחר מכירת הספרים'.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

שותפים, ובשנת תקע"ט, שהיו מוכנים לדפוס, שמעו שר"פ התחיל להדפיס'. ב. לא עברו אפילו שתי שנים של עצלות.²³

פרשת 'חוק לישראל' הנזכרת העסיקה, כפי שכבר הזכרנו למעלה, גם חכם אחר מחכמי הדור, הוא ר' שלמה קלוגר²⁴. בעוד שדבריו של ר' חיים רפאפורט ניתנו כפסק דין, הואיל ולפניו טענו הצדדים את טענותיהם, הרי דבריו של ר' שלמה קלוגר²⁵ נאמרו כמשיב לשאלה שהופנתה אליו. ר"ש קלוגר מסתייג תחילה ואומר, כי 'באמת אין לי פנאי כלל... ובלאו הכי אין אני אוהב להשיב על דבר שאין לו שורש מעומק בש"ס ופוסקים ראשונים'. ברם, מאחר שהרב השואל וכן ר' זנוויל מודיעים לו, כי ר' אפרים זלמן מרגליות ציווה לשלוח אליו, הוא נכנע: 'הנה למשמעתו אני מחויב ועומד כמשפט וכחובה עלי לעשות'.

מאיגרתו של ר"ש קלוגר המובאת להלן²⁶ אנו שומעים, כי מדפיס סלאוויטא פסלו את ר' אפרים זלמן מרגליות מלדון בדבר, בהיותו 'נוגע' בעניין, מחמת שנתן הסכמה לר' אהרן מאוסטרהא (שקנה את זכותו של ר' פינחס מראדוויל), ולכן נתבקש ר"ש קלוגר לדון בדבר. כפי שראינו, היה פסק דינו של ר"ח רפאפורט לטובת הבאים מכוחם

²³ והוא מסתמך על 'הסכמה אחת על ספר "כל בו" הנדפס בפירדא, שנת תקמ"ב, מהגאון מהר" צבי הירש אב"ד דשם, שכתב בהסכמה שלו וז"ל: "וכלבד שיודפס ספר הנ"ל ע"י מוהר"ם מהיום תוך שני שנים", וא"כ חזינן דלית [=ואם כן] אנו רואים שאין קפידא בפחות משני שנים'.

'ואדרבה: אם בשני שנים חשוב עצלוח, לא היה צריך הגאון להתנות, שיודפס כמשך שני שנים, דאפילו בלא תנאי היה בטל מחמת עצלות (וראה להלן, בחשובת ר"ש קלוגר, שהשיהוי גרם לביטול ההסכמות הללו).

²⁴ תקמ"ה-תרכ"ט (1785-1869). מגדולי הרכנים בדורו. שימש ברכנות בעיירות שונות בגליציה ואחר כך נבחר למורה צדק ומגיד מישרים בכרצ'א (=ברודי). השפעתו בעירו ומחוצה לה חרגה הרבה מעבר לתפקידו הצנוע, הוכר כרחבי גליציה והמדינות האחרות כבעל סמכות הלכתית חשובה. חיבר למעלה ממאה ספרים, ורק עשרים ושמונה מהם נדפסו, וביניהם ספרי שו"ת חשובים.

²⁵ נדרי וריזין, לכוב תרט"ו, בהשמטות לסימן רכה, סעיף לה (דף כה, טור ג - דף כו, טור ג). מקצת מדבריו הובאו למעלה, בהערות על דברי ר"ח כהן רפאפורט.

²⁶ ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 241.

פרק חמישי: אנאלוגיה של איסור ההסכמות לנדרים

של מדפיסי קאליס כנגד הבאים מכוחו של ר' פינחס מראדוויל. ואילו דעתו של ר"ש קלוגר הפוכה מזו. השואל שהציע את הדברים לפני ר"ש קלוגר הצביע על כמה טעמים לזכותו של ר' פינחס מראדוויל. ור"ש קלוגר דן בתשובתו בטעמים אלה. אחדים מהם הוא דוחה, אחדים מהם הוא מקבל, והוא מוסיף טעמים משלו לזכותו של ר' פינחס. ראינו, שר"ח רפפורט ביסס את פסקו נגד ר' פינחס על שני יסודות עיקריים: האחד – קבלת הסכמה על ידי ר' פינחס בתוך המועד של ההסכמה הקודמת; והשני – ההסכמה החדשה שקיבלו הקונים ממדפיסי קאליס בשנת תקע"ז. מה דעתו של ר"ש קלוגר בנקודות אלה?

אשר להסכמה של ר' פינחס, שקיבלה בתוך המועד של ההסכמה הקודמת, סבור ר"ש קלוגר, שאין סתירה בין ההסכמה הקודמת לבין ההסכמה שקיבל ר' פינחס²⁷, ומשום כך אין היא בטלה.

ובנוסף לכך: אמנם כתבו המסכימים, שהם אוסרים להדפיס, מכל מקום כוונתם הייתה, שלא יגרום הדבר הפסד למדפיס הראשון, וא"כ²⁸ הדי עיקר ההפסד מה שימכור השני לאחר, אבל אם לא הוי מוכר לאחרים מה הפסד לו שידפיס הלה ויסגרם בכיתו? וא"כ ע"כ [=על כורחך] הוי הכוונה על המכירה לאחרים. ולפי זה כוונת המסכימים הייתה על גמר ההדפסה; ולכן מותר היה לר' פינחס להתחיל להדפיס, כיוון שלא נגמרה ההדפסה עד אחד כלות הזמן שקבעו²⁹.

ואשר להסכמות החדשות, שקיבלו הקונים ממדפיסי קאליס, סבור ר"ש קלוגר, שהללו בטלות מכמה טעמים:

א. מחמת השיהוי של ההדפסה. שאין ההסכמה ניתנת אלא על סמך שידפיס חכף, ולא על דעת שיטמין ההסכמה אצלו ויעכב אחרים מלעסוק בדבר מצוה³⁰.

²⁷ ראה למעלה, ליד ציון הערה 19.

²⁸ נדרי זריזין, שם, אות א.

²⁹ וכן שאף שר"פ לקח ההסכמה תחלה, לא התחיל להדפיס רק אחר כמה חדשים, ולא לקח הסכמה רק להכין לעצמו כל הצורך להרפסה (שם, אות ב).

³⁰ שם, אות ג. והוא מסתמך על רבריו של בעל 'פני יהושע' ור' נפתלי (ראה להלן, פרק עשירי, אחרי ציון הערה 17). וראה למעלה, נימוקיו של ר"ח כהן רפפורט לכך, שאין לראות בכך שיהוי המבטל את תוקף ההסכמה.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ב. אין בכוחו של כל רב שהוא לאסור על כל באי עולם. שהרי תוקף ההסכמה הוא מכוח החרם, ואין יכולת ביד רב לגזור בחרם, רק על תלמידיו, ולא על אחרים. אמנם הסכמתו של גדול הדור יפה כלפי כל העולם: ואינו חל תוקף הסכמה רק הבאה מכח גדולי הדור אשר רבים שתו מי תורתם, והמה גדולי התורה וגאוני הדור.

ומכאן שבנידון דין, שניתנה לר' פינחס הסכמה מגדול הדור, הוא ר' אפרים זלמן מרגליות, ודאי אין הסכמתו של הרב דק"ק אוריטש [שניתנה לקונים ממדפיסי קאליס] נגד הסכמת הרב הגאון מוה' זלמן זצ"ל, וכאפס וכאין יחשבו לו, והסכמה של הרב דק"ק אוריטש היא משענת קנה רצוף³¹.

ג. ההסכמה של הרב מאוריטש נמכרה לר' ישראל ב"ק מבדריטשוב, ושוב על ידי ר' יעקב ושותפו, רק לאחר שכבר הדפיס ר' פינחס את ספריו. ובזה 'אנן סהדי, דכוונת הרב המסכים לא הוי על סמך שיעכב הלה ההסכמה זמן רב ויעניי בינתיים, ויתחיל השני להדפיס ויקום הלה בהסכמתו לעורר עליו מדנים, להדמות עליו כאריה ארבא [=כארי אודב]. וכוונת המסכים הוי לשם שמים, שיצא הספר לאוד, לזכות הדבים, ולא להפסיד לבני אדם ע"י ערמות ותחבולות'³².

ד. אין תוקף להעברת האיסור, שגזרו החכמים מן האחד לשני, דאיסוד הוי דבר שאינו נמכר³³... וכיון דהם פרשו את ראובן, אינו יכול למכור זה

³¹ נדרי זריזין, שם. וראה להלן, בפרק עשירי, סעיף 12, ליד ציון הערה 320.

³² נדרי זריזין, שם, אית ו.

³³ וראה על כך להלן, בפרק שביעי, ליד ציון הערה 13.

ועיין בתשובתו המובאת שם, דף כו, טור ג, בדבר השאלה, מיהו החובע ומיהו הנתבע במחלוקת בדבר הסכמות; ועיין שם שדעתו היא, שמאחר שההסכמה היא בחרם, אם כן הוא איסור תורה ולחומרה, ואין אחר רשאי להדפיס, ולא חל כאן דין 'מוחזק' שבתביעה ממונית: ולכבי לא כן ידמה, דהנה מוחזק לא שייך רק באם בא להוציא ממון שהוא ברשותו וכידו, בזה נחשב מוציא, וגילתה התורה דהמע"ה [=דהמוציא מחברו עליו הראיה]; אבל כאן הסכמה הוי רק על כל העולם דזה זכה, שלא ידפסו העולם בלא רשותו, וזה טוען שיש לו זכות על כל העולם שלא להדפיס בלחי רשותו, לכך הרי בכל העולם אין זה מוחזק יותר מזה ושקולים הם. והשווה להלן, בפרק שמיני, ליד ציון הערה 29, בשאלה, מיהו החובע ומיהו הנתבע בהסכמות?

פרק חמישי: אנאלוגיה של איסור ההסכמות לנדירים

לשמעון, וממה נפשך, רשות ראובן אין צורך, כי הוא אינו מדפיס, ולא נתנו לו רק על סמך שידפיס, ורשות שמעון אין צורך, שהוא אינו נזכר באיסור; ולכן אין בקניות ר' ישראל מר' יעקב כלום³⁴. מסקנתו של ר"ש קלוגר היא לזפות את ר' אהרן ואת ר' פינחס, ואף על פי כן הוא ממליץ לפני השואל לפשר בין הצדדים³⁵. ואמנם פרשה זו נסתיימה בפשרה.

על אנאלוגיה של הסכמה לשבועה וחרם מסתמך ר' משה צבי, אב"ד אנטיפאליע, בהסכמתו לש"ס וילנא תקצ"ה³⁶. כשהוא בא לבסס את דעתו, שאין תוקף להסכמה לאחר מכירת הספרים, הוא אומר: 'כי בוודאי אין לך אומדנא דמוכח גדול מזה, שההסכמה היא רק בכדי שלא להפסיד עושי מצוה, ובכל מקום הולכין בשבועה ובחרם אחר אומדנא דמוכח, כההיא דאמרינן בההיא, דהיה לבוש צמר והזיע כו', ואף בשבועה נגד חבירו אזלינן בתר אומדנא דמוכח, כמ"ש הריב"ש'.

³⁴ שם, אות ז. אמנם גם ר' פינחס מכר את זכותו לר' אהרן, 'מכל מקום בשעה שקנה ר' ישראל מר' יעקב או הדפיס ר"פ [=ר' פינחס] בעצמו עדיין, ואז הוי התראת ר' ישראל בר"פ כלום, דהיה רשאי להדפיס כרצונו, וא"כ חל הסכמה שלקח ר"פ תחלה, ור' ישראל בא בגבולו, ושלא כדין התחיל ר' ישראל, וכעת קדם זכה ר"פ בשלו; ולא מבעיא אם רוצה ר"פ בעצמו להדפיס דקודם הוא, אף גם אם מכר לאחר עכ"פ [=על כל פנים] כיון דיש לר"פ דין קדימה יש עתה מחדש להחזיק באי כחו של ר"פ וליתן להם הסכמה, ויד ר' ישראל על התחונה'.

³⁵ שם, בסוף התשובה, דף כו, טור ג: 'ועכ"פ לדינא נראה הדין להלכה עמו לזכות את ר' אהרן ור' פינחס, והנה ראיתי על אבן אחת שבעה עינים וטעמים לזכות ר' אהרן ור"פ, אך מ"מ [=מכל מקום] יראה לפשר אותם בכל מה דאפשר, ויבצעו תמימים'.
³⁶ בטופס של מסכת ברכות, בין ההסכמות הנזכרות בפרק עשירי, הערה 295.

פרק שישי

שימוש חלקי בספר המוגן והדפסה בשינוי

כדי להגן על המדפיס היה צורך לאסור לא רק הדפסה זוהה, אלא לאסור גם הצלת הספר המוגן מפני שימוש חלקי. כך, למשל, היה בדין ורברים סביב הדפסת פירוש על השולחן ערוך שנטען עליו, כי שילב המחבר בתוכו הרבה מן הספר 'באר היטב', שניחנה עליו הסכמה, אף שלא הדפיס את הספר המוגן כמות שהוא.

ר' אריה ליב, אב"ר ור"מ של הקהילת האשכנזית באמשטרדם¹, שנמנה עם המסכימים על הדפסת ש"ס אמשטרדם תקי"ב, בלא להתחשב בהסכמות שניחנו לש"ס ברלין ופפד"א [=פראנקפורט דאודר] תצ"ד², נמצא מגן על זכותם של המדפיסים בנידונו. בשנת תק"ו באו להתדיין לפניו המדפיסים של שולחן ערוך יורה דעה עם פירוש 'באר היטב', כנגד ר' משה פראנקפורטר שכתב פירוש על הלכות אבילות בשולחן ערוך יורה דעה – 'טוב לכת' – אגב שימוש בהרבה מדבריו של הפירוש 'באר היטב'. מפסקו אנו למדים על ההבחנה בין איסור שימוש בדבריו של מחבר קודם לבין שימוש 'דרך פלפול'. הרצאת העובדות מובאת בפסק רינו של ר' אריה ליב³: 'ע"ד אשר תבעו ה"ה הקצין הרופא מומחה הר"ר הירץ סג"ל וחתנו התורני הר"ר קאשמן יצ"ו את ה"ה הרבני הישיש מוהר"ר

¹ ת"ן (1690) בערך – תקט"ו (1755). מגדולי הרבנים בדורו. כיהן כרב ברישא, גלוגא, לבוב ואמשטרדם.

² ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 99.

³ על פסק הדין מר"ח טבת תק"ו, חתומים גם ר' יוסף בר' שמעון עקיבה בער, ור' משה בר' מיכאל אויערבך. פסק הדין נדפס בשולחן ערוך, יורה דעה עם 'באר היטב', אמשטרדם תק"ו.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

משה דיין דקהלתינו יצ"ו, ע"ד [=על דבר] השלחן ערוך י"ד [=יורה דעה], שהדפיס ה"ה מוה"רמ [=ר' משה פראנקפורטר] הנ"ל זה זמן מה, ולא נשלם עדיין, ועם פירוש ערך לחם, וכהיום השלים מוה"רמ הנ"ל את הש"ע ועשה איזה חבור על הלכות אבילות, ולפעמים הביא דברי הבאר היטב בלשונו כדמותו, והוא נגר ההסכמות, שיש להר"ץ וחתנו הנ"ל, שיש להם על ארבעה ש"ע עם באר היטב. שתי טענות שנטענו לזכותו של ר' משה פראנקפורטר מוכחות להלן: 'ומוה"רמ טען שהוא מעט מזעיר שהביאו. ומה שהביאו לפעמים דרך פלפול – זה מותר, ולא עלה זה בדעת המסכימים, והאריכו בטענותיהם'.

מפסק דינו של ר' אריה משתמע, שאמנם הוא מקבל את ההבחנה בין שימוש בדברי מחבר קודם לבין הכאה דרך פלפול, אלא שכאן חרג המחבר מן המותר לו. ואף על פי כן לא נאסרו ספריו של ר' משה, ונימוקים אחדים לכך: ר' משה כבר הדפיס את ספריו; הוא השתמש בדברי 'באר היטב' במקומות אחדים, והוא עשה כן בשוגג: 'ואחר ג"ט (=גביית טענות) יצא מאתנו לפס"ד גמור, מאחר שכבר נעשה מעשה ולא עשה כי אם על הלכות אבילות בלבד, והוא מעט למקומות אחדים, והיה מוה"רמ שוגג בדבר; לכן רשאי מוה"רמ למוכרם מה שהדפיס. אמנם מחדש אם ירצה מוה"רמ לדרוס עור פעם הש"ע הנ"ל חלילה לו לעשות זאת בלתי רשות והרמנא נתונה מאת הר"ר הירץ וחתנו הנ"ל. ובאם יעבור על זה – אסורים הם באיסור גמור. וק"ו בן בנו של ק"ו, שחלילה למוה"רמ ולשום אדם לעשות כזאת על כל ארבעה חלקי הש"ע הנ"ל, כי בפירוש אַתְמָר [=נאמר], שאסור להדפיסם עם באר היטב הן כולו או מקצתו'.

ועתה קובע ר' אריה ליב, כי כדי למנוע בעתיד טענה, שלא ידעו מזכותם של המדפיסים הקודמים, ניתנה רשות להדפיס את פסק הדין⁴: 'ולמען שלא יהי' ערמה בדבר, ויאמר כל א' כבר נעשה מעשה, בכך ניתן רשות לה"רר הירץ וחתנו להדפיס תוקף האגרת הזאת להודיע לכל העולם, וכל א' יהא מוזהר ומותרה על כך. רק אם ירצה א' לעשות חיבור על הש"ע בלתי להביא הבאר היטב כדמותו רק דרך פלפול כשאר חיבור – זה מותר,

⁴ ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 63, בעניין פרסום האיסור.

523V 8146 פסק דין

מתגאון הגדול אביד ורימ דקהלתנו ובית דינו נר'ו
על דבר הדפסת ש"ע יורה דעה עם העתקת כמה
דברים מתוך הבאר היטב על ידי הדיין
מוה"ר משה פראנקפורטר נר'ו

ע"ד אשר נתנו ה"ה הקצין הרופא פומחה הר"ר דו"ר סג"ל וחתנו החורני
הר"ר קאשמין יל"ו את ה"ה הרבני הישיב מוה"רל משה דיין
דקהלתנו י"ו ע"ד השלחן ערוך י"ד שהדפיס ה"ה מוה"רמ הנ"ל זה זמן מה ולא נסלם
עריין ועם פירוש ערך לחס וכהיום השלים מוה"רמ הנ"ל את ה"ע ועשה איזה חבור
על הלכות אבילות ולפעמים הביא דברי הכאר היטב בלשונו כדמותו * והוא נגד
ההסכמות שיש להר"ץ וחתנו הנ"ל שיש להם על ארבעה ש"ע עם צאר היטב * ומוה"רמ
פוען שהוא מעט מזער שהביאו ומה שהביאו לפעמים דרך פלפול זה מותר ולא עלה זה
בדעת הפוסקים * והאריכו בעניניהם * ואחר ג"ט י"א מאתנו לפס"ד גמור מאחר
שכבר נעשה מעשה ולא עשה כי אם על הלכות אבילות בלבד והוא מעט למקומות
אחדים והיה מוה"רמ שנג בדברי לן ראשי מוה"רמ למוכרם מה שהדפיס * אמנם
מחדש אם יראה מוה"רמ לדפוס עוד פעם הנ"ל חלילה לו לעשות זאת בלתי רשות
והרמנא נחוכה מאת הר"ר הירץ וחתנו הנ"ל ובאם יעבור על זה אסורים באיסור
גמור וק"ו בן בנו של ק"ו שחלילה למוה"רמ ולשום אדם לעשות זאת על כל ארבעה
מלקי הש"ע הנ"ל כי בפירוש אחר שאסור להדפיס עם צאר היטב הן כולו אות קצתו
ולמען שלא יהי' ערמה בדבר ויאמר כל א' כבר נעשה מעשה * כן יתן רשות לה"ר
הירץ וחתנו להדפיס חוקף האגרת הזאת להודיע לכל העולם וכל א' יהא מזהר ומזהרה
על קד' רק אם יראה א' לעשות חיבור על הש"ע בלתי להביא הבאר היטב כדמותו רק
דרך פלפול כשאר חיבור זה מותר * ועשות ספרים הרבה וכל אדם ירא לנפשו בלי אף
פוס מרפה בעיניו * כי אז נעשה כדון לאוסרם באיסור גמור * הכ"ד יושבי על מדין פה
ק"ק אמשטרדם יע"א היום ויום בששיר"ת ענה תקא"ו לפ"ק :

הק' ארי' ליב חו' ק"ק אמשטרדם יע"א
ונאם הק' יוסף בלא מ"ו ה"ה כמרתו ר' שמעון עקיבה בער זצ"ל ה"ה
ונאם חק' משה בא"א מוה"ר מיכאל זצ"ל אויערבך

הסכמת הגאון הגדול רבן של כל בני הגולה אביד ורימ
דקהלתנו נר'ו על השלחן ערוך שהדפיס הדיין
מוה"ר משה פראנקפורטר נר'ו

דין * חייב למחאה ענינו את כל אשר עשה משה ופועל ידו חר"ה ה"ה החורני הרבני
המועיל הדיין מציון מוה"ר משה פראנקפורטר דיין דקהלתנו י"ו בהדפיסו הש"ע
י"ד וערך לחס הפנים מראה פנים לכל עד והוסף מיא וקמתא סחינא ברב עינא לבאר
השיב באבילות ספחות על פי הדון ועל פי המכהג מכהגן של ישראל ויישר חלילה על
דחסיף מדוליה וכלל עשה נרשות והרמנא מה"ה הקצין הרופא פומחה הר"ר הירץ
סג"ל

פסק דינו של ר' אריה ליב, אב"ד אמשטרדם, על יבאר היטב, אמשטרדם חק"ו: הכחנה בין
העתקת חלקים מספר מוגן לבין הבאה ידרך פלפול.

ועשות ספרים הרבה, וכל אדם ירא לנפשו בל יהא שום מרמה בענין. כי אז נעשה כדין לאוסרם באיסור גמור⁵.

ההיתר להביא דברים 'דרך פלפול' ניתן במפורש בהסכמתו של ר' יחזקאל לנדא⁶, בעל 'נודע ביהודה', בהסכמתו לשו"ת ב"ח החדשות, קארעץ תקמ"ה. לאחר שאסר לחזור ולהדפיס את התשובות שבקובץ זה 'הן כולם או רובם או חלק מהם משך עשר שנים מיום שיוגמר הדפוס', הוא קובע כי 'יצא מכלל איסור הזה אם איזה חכם מחכמי הדור יביא איזה תשובה מתשובות הנ"ל תוך חידושי לצורך איזה פלפול, לבנות או לסתור או להביא ראיה מדבריהם, והחכם ההוא יבוא להדפיס חידושו, יכול להביא תוך חידושו מהתשובות הנ"ל כפי הצריך לפלפול⁷.

האפשרות לשנות במקצת מן המקור, ולטעון על ידי כך, שאין כאן הדפסה של החיבור המקורי המוגן, הביאה את המסכימים לקבוע במפורש בהסכמותיהם, כי אף הדפסה בשינוי מועט אסורה. כך נהגו כמה מן המסכימים למחזור של ר' וולף היידנהיים, רעדעלהיים תק"ס ואילך⁷. ראה הסכמתו של ר' נח חיים צבי ברלין, אב"ד אה"ו [=אלטונא, המבורג, ונדסבק]⁸: 'הן בל"א [=בלשון אשכנז] והן בכל לשון, ואפילו עם קצת שינוי בכמותו או באיכותו, בשינוי לשון או בשינוי שם... מהיום עד תום כ"ה שנים⁹.

ועיין בהסכמת ר' ליב ברעסלא, אב"ד רוטרדאם, על הנסיון להתגבר על שינוי הנעשה בערמה: 'אולם גור יגור ... או יעשו בערמה להוסיף מעט

⁵ אמנם לאחר ימים ספורים התפשרו הצדדים. בעוד שפסק הדין ניתן כר"ח טבת תק"ו, הרי בהסכמתו של ר' אריה ליב מיום ז' בטבת של אותה שנה (שגדפסה באותה מהדורה, של שנת תק"ו), מדובר על חיבורו של ר' משה, ש'הכל עשה ברשות והרמנא מה"ה הקצין הרופא המומחה הר"ר הירץ וחתנו התורני יצ"ו...'; וראה א"י גולדראט, 'מיעוט דמות של ספרים', עמ' 18-24.

⁶ ראה עליו למעלה, פרק תשיעי, הערה 55.

⁷ ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 18.

⁸ תצ"ד-תקס"ב (1734-1802). דיין ואב"ד בקהילות שונות בגרמניה, ובסוף ימיו בקהילה המשולשת אלטונא, המבורג, ונדסבק (אה"ו). חיבר: 'עצי אלמוגים' על אורח חיים, 'עצי ארוזים' על אבן העזר ו'מעין חכמה' על תרי"ג מצוות.

⁹ וראה הסכמה שניתנה לר' יוסף קטן, להדפסת 'ספר הישר', ויניציה שפ"ה: 'בלשון זה או בלשון אחר'.

פרק שישי: שימוש חלקי בספר המוגן, והדפסה בשינוי

ביאור על ביאורו או לשנות קצת ממנו למען יתראה כעין חיבור חדש; ויותר נקל לעשות רמי' זו בהעתקתו האשכנזית, אשר כל הבקי באותו לשון ולא ירא אלהים, אחרי עמדו על עיקר מליצת הפייטן ע"י החכם הלזה, לא יכבד עליו להפך סדר המליצות ולהכניס ביניהם עור מלות אשכנזיות שונות, לשנות הדברים עד יתן להם תמונת העתקה חדשה, ובהיות כן יבזו זרים יגיעו... לכן... חלילה... להדפיס את המחזורים... אפי' בקצת שינוי... תוך עשרים וחמש שנה. ופן יבא איש נכרי אשר לא מבני ישראל הוא וידפיסם, חס ליה לזרעא דישראל לישא וליתן במחזורים אשר ידפיס הנכרי... כי מלבד הנזק הגדול... אין לך נעילת דלת בפני פרסום החכמה וההגעה אל השלמות גדול מזה, אם לא יוכלון חכמי לב הישרים בלבותם להפיץ מעינות עיונם חוצה מפני סכנת אנשי חמס אשר לדמם יארובו...¹⁰.

שאלה מעניינת היא, האם הסכמה שניתנה להדפסת ש"ס אוסרת גם על הדפסת מסכת בודדת לתלמידים.

לעניין זה נזקק ר' יעקב הכהן, אב"ד פראנקפורט, בהסכמה שנתן בשנת ת"ף להדפסת 'מסכת סנהדרין עם פירוש רש"י ותוספות', אופיבאך תפ"א. בהסכמתו הוא כותב, שהתיר להדפיס מסכת בודדת, בלא פסקי הרא"ש ופירוש המשנה לרמב"ם, כדי להיות קורא עליו רק שם 'קונטרסים', שעליהם לא החילו חכמים את האיסור.

זוה לשונו: 'כאשר עלה על לבנו ללמוד וללמד פה בישיבתו הלכה עם תוספות מסכת סנהדרין, רק העיקר חסר מן הספר, שאין נמצאים ושכיחי כל כך מסכתא הנ"ל. ואף גם אשר בקרוב יגמור הדפסת הש"ס פה קהילתינו¹¹, מ"מ לאו דבר השוה לכל נפש אדם, כי אין יד בחורים ונערים ומלמדים משגת לקנות כל הש"ס, ואף הב"ב [=הבעלי בתים] אשר יקנו הש"ס לא ניחא למרייהו למסור המסכ' מן הש"ס לבחורים ולתינוקות של בית רבן לבלותם ולכלותם, ובשביל זו הוציאו מן הכלל של דברי חכמים בנח"ש, אשר גזרו על המדפיסים, והתירו להדפיס לפי צורך ללמוד

¹⁰ וראה בפרק רביעי, 'הגנה על האינטרס הציבורי'.

¹¹ ראה להלן, פרק עשירי, הערה 255.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

בישיבה איזהו מסכת לקונטרסים'. וכיוון שהותר להדפיס רק 'קונטרסים', לכן אסר מלהדפיס את פסקי הרא"ש ופירוש הרמב"ם: 'ועתה באשר נדבה רוחו של האלוף התורני ה"ה מהור"ר שמואל בן הר"ר משה האלי להעלות בדפוס מסכ' הנ"ל ולמכרם במקח השוה, נתתי לו הרשות והרמנא באופן שלא ידפיסו עם הרבינו אשר ופי' הרמב"ם על המשניות כדי להיות קורא עליו רק שם 'קונטרסים'.

ברם, כנראה, לא ציית המרפיס לתנאי ההיתר, ואף שבשער הספד נכתב, שהמסכת היא 'עם פירוש רש"י ותוספות', הדפיס למעשה גם את פסקי הרא"ש וגם את פירוש המשנה לרמב"ם. מהמשך לשונו של המסכים לא ברור, אם ידע על החריגה של המרפיס מתנאי ההיתר, כשנתן הסכמה האוסרת להסיג את גבולו בהרפסת מסכת זו כמתכונתה, שזה לשונו שם: 'אכן באשר מהר"ש הנ"ל התחיל במצוה זו, נכון הדבר שלא ישיג אחר גבולו, אמרנו נגזרנו, שלא ירים איש את ידו להדפיס עוד קונטרסים מן המסכתא הנ"ל תוך שלשה שנים אפילו רק באופן הנ"ל. והעובר ילכוד [=יילכד] במצודת חרמים'.

שאלה הקרובה להרפסת מסכת בורדת, היא השאלה שעורר ר' ישראל בר' יצחק יפה, כשביקש להרפיס את הלכות הרי"ף, קאפוסט תקע"ח¹². דא עקא, שההסכמה שניתנה למרפיסי סלאוויטא להרפסת הש"ס שלהם עם הרי"ף עדיין הייתה בתוקפה. ואף על פי כן קיבל ר' ישראל הנ"ל הסכמה, המתירה לו את ההרפסה, ואוסרת על אחרים הדפסה מתחרה.

בהסכמת בית הדין של קהילת שקלאב, מתירים לו החכמים¹³ את הרפסת הלכות הרי"ף מן הטעם שאין אפשרות לקנות את הלכות הרי"ף, שבהוצאת דפוס סלאוויטא, אלא אם יקנו את הש"ס כולו יחד עם הלכות הרי"ף¹⁴: 'והנה מכבר מאז ומקדם עלה לישראל [=לר' ישראל יפה]

¹² ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 288.

¹³ ר' אהרן בר' יקותיאל, אב"ד שקלאוו, ר' נטע בר' שמואל, ר' משה אברהם בר' יוסף [מגלוגא].

¹⁴ וכן מסתמכים על נימוק זה גם חברי בית הדין של קהילת מאהליב בהסכמתם, שם (ר' יואל בר' ירוחם פישל, ר' יצחק בר' שמואל שמעלקא כ"ץ, ור' יהודה ליב בר' אהרן דאבקיץ).

פרק שישי: שימוש חלקי בספר המוגן, והדפסה בשינוי

במחשבה להדפיס ספר רב אלפס, הגם שעדיין היה בתוך משך הזמן, אשר גבלו רבנן קשישאי דמדינתנו יצ"ו, אמנם הראשונים אולו...; אך מחמת שלא היה לו פנאי מרוב טרדת הדפסת הש"ס תלמוד בבלי, אשר זדו אוטו הקונים, לכן נתאחר; וכעת התעורר למחשבתו הטוורה הקדומה להוציא מכח אל הפועל ספר הקדוש ונכבד הנ"ל לאורה. והגם שביני לביני [=שבינתיים] התחילו להדפיס ש"ס עם רב אלפס ביחד, אך לא כל אדם וכל נפש שווין בזה לקנות ביחד ש"ס עם אלפסי, ויש מי שיש לו ש"ס ונצרך רק לספר רב אלפס, וספר הנ"ל לבדו לא יומכר, כי לא נדפסו רק כפי ערך [=כמות] הש"ס¹⁵.

בהסכמתו של ר' משה בר' ישראל מקאפוסט, שם, הוא מתיר להדפיס את הרי"ף אף בתוך הזמן שהוקצב למרפיסי סלאוויטא והוא מבסס את היתרו בכך, ש'כל עיקר טעמם ונימוקם של הגאונים הראשונים, שתלו זיינם בהסכמותיהם על ספרים הנדפסים, הוא משום יגדיל תורה ויאדיר, כאשר הארכתי בזה להמציא לזה מקור מהש"ס, ואם כן, בנדון דידן, שספרי האלפסי נדפסים עם הש"ס, ומי שאין ידו משגת לקנות הש"ס עם האלפסי, או שיש לו ש"ס, או שקנה מש"ס שמדפיס מוהר"י [=ר' ישראל יפה] הנ"ל, לא יוכל להשיג את ספרי הרב אלפסי, ואף אם יונח שיתרצה למכור לאיזה איש ספרי האלפסין לבד, אבל לא יספיק לרוות צמאון כל העם, הצמאים לדבר ה' זו הלכות הרב אלפסי ז"ל, ואם כן, אין זה הגדלת תורה, כי אם להיפוך ח"ו, חתום תורה כו"¹⁶.

שינוי מסוג אחר, הוא הדפסת ספר שלם יותר מן הספר הקודם. מעשה בחיבורו של ר' מנחם עזריה מפאנו, בעניין 'יחודים'¹⁷, שנדפס בהסכמתו של ר' יוסף שאול נתנוון¹⁸. לאחר שנה, בא המסכים ונתן הסכמתו להדפסת

¹⁵ בהמשך ההסכמה מסתמכים החכמים גם על כך 'שלפי הנשמע נמכרו הש"ס עם האלפסין ואולו לעלמא ורכים מתאוים לס' הקדוש הנ"ל'. ועוד הם מסתמכים על ההסכמות הקודמות, שקיבל ר' ישראל להדפסת הש"ס עם האלפסי, אף שלא הוציא לפועל את ההדפסה בזמנה (ראה על כך להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 43).

¹⁶ וראה למעלה, פרק רביעי, ליד ציון הערה 21.

¹⁷ מאמר שכתות ד'... ונלוה אליו מאמר ג"ב יחודים, למברג תרכ"ג.

¹⁸ ראה עליו להלן, פרק תשיעי, הערה 3.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ספר אחר, וטעמו הוא שהספר הקודם אינו מכיל אלא כשליש מן הייחורים שבספר החדש. וכך מובא בהסכמתו של ר' י"ש נתנזון, משנת תרכ"ז, לספר שבעים ושתיים יריעות, לר' מנחם עזריה מפאנו, שהדפיס ר' חיים בריוט, לעמכרג תרכ"ז: 'עוד יש כידו ספר כ"י, והוא יחודים מהרב ז"ל, ואם כי נדפס זה שנה איזה יחודים והמה במספר נ"ב בהסכמתו, אך כי שם לא באו בשלימות, כי יש ביר ר"ח כפלי כפלים, מספר קע"ג¹⁹, ורוצה להדפיסם יחד למען לא יחסר כל בו. והאמנם בסודם לא באה נפשי, בכל זה דבריו הקרושים אין צריכין חיזוק וראיה אחרונה, אך לכלי להשיג גבול של ר"ח הנ"ל, ע"כ אבקש מאת אחב"י שלא ישיגו גבולו...!'

בהסכמתו של חותנו, ר' מנחם מענדל, אב"ד דובצעק ובארשטשוב, הוא מסביר מדוע אין מניעה להדפיס את הספר השלם, כולל החלק שכבר נדפס: 'עוד זאת מצאה ירו של כבוד חתני הנ"ל ספר כתב יד מן קע"ב יחודים, אשר באו ברפוס נ"ב יחודים, אך מחמת שעדיין לא בא הספר בשלימות, כי המדפיס הנ"ל לא השיג אפילו שלישי מן הספר הנ"ל, כי נחסר עדיין יותר משני שלישים, דהיינו ק"כ יחודים, וחתנו... חקר בחיפוש אחר חיפוש עד שבא לתכליתו, ומצא את הספר כלו, ולהדפיס אילו הק"כ יחודים בפני עצמו גם כן אינו נכון להדפיס ספר אשר איננו בשלימות, ולהפריד בין הדכיקים, לכן כרי שלא יהיו שלוחי מצוה ח"ו ניווקין, חלילה לשום אדם להשיג גבולו...!'

¹⁹ בהסכמת חותנו של המו"ל, ר' מנחם מענדל, אב"ד בארשטשוב, נאמר: 'קע"ב יחודים'.

פרק שביעי

סחירותה של ההסכמה

מוסר ההסכמות קיבל חיזוק גם מבחינה נוספת. אנו עדים לעסקאות שנעשו בהסכמות, שמקבל ההסכמה מוכר את זכות ההרפסה שלו לאחר. וכך ההסכמה הופכת להיות 'סחירה'.

כשולחן ערוך עם באר היטב, פראנקפורט ענ"מ [=על נהר מיין] תפ"ד, כותב ר' יעקב כ"ץ, רבה של פראנקפורט¹, שמכרו בעלי הזכות את זכותם עד תום התקופה הנזכרת בהסכמה².

תופעה זו חוזרת ונשנית גם באמשטרדם, מקום שם אנו מוצאים נטייה לצמצום כוחה של ההסכמה בעניין ספרים ישנים. בסידור 'תפילת ישרים', אמשטרדם ת"ק³, באה לאחר ההסכמות, 'הסכמה ורשות ממעלת החכמים המסדרים והמגיהים לזכות בעל ההוצאה', שבאו על החתום עליה מקבלי ההסכמה ר' יהודה פיזא ור' דוד מילדולה, ואשר תוכנה הוא העברת הזכות שבהסכמה למוציא לאור של הסידור, הגביר אלישיב נתנאל צרפתי. וזה תוכן הכתב:

'בהיות כי ישר ואמת הוא, שאנחנו ח"מ [=חתומים מטה] מחלנו במחילה גמורה להגביר אלישיב נתנאל צרפתי נר"ו [=נטריה רחמנא ופרקיה] ההסכמות וחרמות הנז"ל [=הנזכרים לעיל], שיש לנו מן הגאונים ורבנים מופלגים העליונים למעלה ה"י [=השם ישמרם], שבלעדינו ורשותינו לא

¹ ר' יעקב הכהן פפירש. שימש דיין בפראג ואב"ד בקובלנץ. בשנת תע"ח (1718) נתקבל כאב"ד בפראנקפורט. נפטר בשנת ת"ק (1740).

² ראה א"י גולדראט, 'מיעוט דמות של ספרים', עמ' 24.

³ ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 72.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ירים איש את ידו להדפיס ספר המפואר הלז, הנקרא בשם תפלת ישרים, וכמו כן הקונטרס הקטן, הנקרא בשם מועד דוד, אשר חיבר ותיקן החכם הנעלה בר אוריין ובר אבהן כמוהר"ר דוד מילדולה ה"י, תוך משך עשרה שנים אחר גמר הדפוס, אחרי שהגביר התורני הנ"ל הזיל זהב מכיסו ועשה כל ההוצאות שהוצרכו לדפוס הנ"ל על מתכונתו, מעתה ומעכשיו שנגמרו להדפיס בכל מכל כל מסרנו בידו כל הספרים הנז' שיצאו מהדפוס, ומכרנו לו כל כח תוקף זכות עוז וחרם שיש לנו ע"ד [=על דבר] הספרים הנז', כדי שיעשה מהם כל מה שלכו חפץ. ומעתה ומעכשיו הוא נכנס במקומינו וכל אותו תוקף וחרם שייך לו ולזכותו עד כלות זמן הנז' בהסכמות הגאונים הנז"ל, כי אנחנו סלקנו את עצמנו על כל מה דשייך בזכות ההסכמות העשויות ע"ד הספרים הנ"ל. כל הנ"ל מודים אנו ח"מ בהודאה גמורה בכל תוקף ועוז היותר מועיל עפ"י תקון חז"ל, כי הכל נעשה מרצוננו הטוב בלי שום אונס כלל ועיקר. ולראית האמת באנו על החתום פה בעיד אמשטרדם יע"א, בק"ק ת"ת, היום יום א' ט"ו לחדש תמוז, בשנת ששון ושמה ימצא בה [ת"ק] לפ"ק. יאודה פיזא. דוד בלא"א מ"ו כמוהר"ר רפאל מילדולה ס"ט.

כאן מכירת ההסכמה הייתה יחד עם מכירת כל המהדורה, והיא באה להבטיח לקונה, שלא יינזק מהדפסה מסיגת גבול. ברם, אנו מוצאים גם מכירת הסכמות לפני הדפסת הספר, ומכירה זו יש לה מקום רק אם יש תוקף להסכמה, או אם הצדדים לעסקה חושבים, שיש תוקף להסכמה לפני הדפסת הספרים. ברם, כפי שנראה אחר כך⁴, משבאה שאלה זו אל ר' אריה ליבוש באלחובר⁵, פסק, שלפני שהדפיסו את הספר זכאי כל אדם אחר לקבל הסכמה להדפסה.

כאמור, אנו מוצאים, שמכירת הסכמות הפכה לדבר נפוץ. במסכת ברכות של ש"ס אמשטרדם תקי"ב, מובא 'שטר מסירת ההסכמות', ובו מוסרים מקבלי ההסכמות 'כל כח ויפוי זכות' הנובעים מההסכמות והחרמות שקיבלו על שמם.

⁴ ראה תשובת רא"ל באלחובר, המובאת להלן, פרק שמיני, ליד ציון הערה 12.
⁵ נפטר בשנת תרי"א (1851). אב"ד בזאסלב (אוקריינה). נחשב לאחד מגדולי הרבנים ברוסיה. חיבר שו"ת 'שם אריה' וספר 'ערוגות הכושם' על יורה דעה.

שמר מסירת ההסכמות

מודים אנחנו ח'מו'י תעיד עלינו כמאה עדים כשרים ונאמנים וכאלו נעשה בב'ד חשוב בדלא אסמכתא ובדלא אניסנא כלל כי אם בלב שלם וכפש חפנה שכל הסכמות והחרמות שקבלנו מהרבני' הן במדינות פולין וליטא ואשכנז ובכל מקומות מושבות בני ישראל על הדפסת הש"ס להדפיס מחדש בק"ק אמשטרדם אלל האחים הקנינים כהר"ר יוסף וכהר"ר יעקב בני המנוח כהר"ר שלמה פרופס כן זצ"ל. הן אותן הסכמות וחרמות שנכתבו על שמינו. יחד הח"מ הן על א' מאתנו. אין לנו ח"מ שום זכות בעולם בהסכמות וחרמות. וכל כח ויפוי זכות מההסכמות וחרמות הג"ל מכל מה שהפה יכולה לדבר והלב לחשוב שייך הכל להאחים הקנינים הג"ל ולב"כ. וכן כל הסכמות שיגיע לידנו עוד מהיום מחוייבים לנו למסורם ביד הקנינים הג"ל וחלילה לנו למסור ליד אחר או ליתן כתב לשום אדם שיהיה יגדע כח הקנינים הג"ל מההסכמות והחרמות מעתה ועד עולם. ובידס לעשות עם ההסכמות כאות נפשם וכל הג"ל נעשה בביטול מודעות ומודע דכפקא מנו מודעא עד סוף כל המודעות ובדרך שפוסלין ומבטלין בניטין פיסול עידי מודעא וכל הג"ל נעשה בת"ך ובפ"מ ובש"דאובק"ס כדיו ודת תורתנו ולהיות לראיה ביד האחים הג"ל באנו על החתום היום יום א' ב"ח חשרי תקי"ב לפ"ק:

נאם אהרן ב"מ משה סג"ל זצ"ל הורוויץ :

נאם שמואל זנוויל בן מהור"ר משה סג"ל זצ"ל הורוויץ :

שטר מכירה של הסכמות. מסכת ברכות, אמשטרדם תקי"ב.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

שטר מסירת ההסכמות:

מודים אנחנו ח"מ [=חתומים מטה] וח"י [=ותחיתם ידינו] תעיד עלינו כמאה עדים... שכל הסכמות והחרמות שקבלנו מהרבנים... על הדפסת הש"ס, להדפיס מחדש בק"ק אמשטרדם, אצל האחים הקצינים כהר"ר יוסף וכהר"ר יעקב בני המנוח כהר"ר שלמה פרופס כץ זצ"ל, הן אותן הסכמות וחרמות שנכתב על שמינו יחד הח"מ, הן על א' מאתנו, אין לנו ח"מ שום זכות בעולם בהסכמות וחרמות. וכל כח זכות מההסכמות וחרמות הנ"ל, מכל מה שהפה יכולה לרבר והלב לחשוב, שייך הכל להאחים הקצינים הנ"ל ולב"כ [=ולבאי כוחם]. וכן כל הסכמות שיגיעו לידינו עוד מהיום מחוייבים אנו למוסרם ביר הקצינים הנ"ל; וחלילה לנו למסור ליד אחר או ליתן כתב לשום אדם, שיהיה מגרע כח הקצינים הנ"ל מההסכמות והחרמות מעתה ועד עולם. ובירם לעשות עם ההסכמות כאות נפשם. וכל הנ"ל נעשה בביטול מורעות...

וכל הנ"ל נעשה בת"ק [=בתקיעת כף]... כדין וכוח תורתנו. להיות לראיה ביר האחים הנ"ל, באנו על החתום, היום יום א' כ"ח תשרי תקי"ב לפ"ק. נאם אהרן ב"מ משה סג"ל זצ"ל הורוויץ. נאם שמואל זנוויל בן מהור"ר משה סג"ל זצ"ל הורוויץ.⁶

מן ההסכמות המובאות ב'סדר תפילה מכל השנה, עם כוונת האר"י, לבוב תקמ"ח, שהביא לרפוס ר' אשר בר' שלמה זלמן מרגליות (יחד עם שני השותפים ר' יעקב דובער הלוי חר"ש רייס ור' יהושע בר' משה מאשיל), ניתן, כנראה, ללמוד, שתחילה היה ברעת המדפיסים להדפיס את הסידור בלא נטילת רשות מן המדפיסים, שהדפיסו את הסידור בזאלקווי בשנת תקמ"א, למרות שהיה זה תוך המועד שנקצב למדפיסים הקודמים. ומשום כך בהסכמת חכמי הקלויז בבראד⁷, מיום כ"ג מנחם אב תקמ"ז, מדגישים

⁶ וכן ראה המובא בשולחן ערוך או"ח עם 'באר היטב' ו'אשל אברהם', שהוציאו לאור המדפיסים פרופס, אמשטרדם תקכ"ח. כפתח הספר מודפס 'שטר מכירה', לפיו מוכר ר' אברהם אופנהיים, מחבר הפירוש 'אשל אברהם', את חיבורו לאחים המדפיסים פרופס. ובנוסף לחיבור עצמו מוכר המחבר גם את ההסכמות שקיבל ואשר יקבל בעתיד.

⁷ ר' נפתלי מרגליות מבראד; ר' אפרים בר' משה נתן [אשכנזי]; ר' רוד הכהן בעה"מ

כתב הרשאה של מדפיסים הראשונים

הבני סח"מ נחגים רשות למכ"ז הרבני המופלג מהר"ר אשר
מעוזיור הדר בק"ק ברחה * ושוקפו הרבני מוהר"ר
יהושע בהרבני סנגיד מוהר"ר משה מאשל מלכוב *
לפעלות בדפוס הסידור של האר"י זלה"ה ובסידור החנה דווקא
דפוס של הרבני מוהר"ר שלמה יאריס שבק"ק לבוב ולא בדפוס אחר
אף שפדיין לא עבר זמן מגבול סגבלי ראשונים מעט ההדפסה של
סח"מ שהי' בשנת תקמ"א לס"ק בק"ק ואלקווי לזאת הננו מוסרים כל
זכות ויפוי כס שיש לנו סח"מ בהדפסת הסידור הנ"ל * במבואר
בהקדמת גאוני זמנינו להרבני מוהר"ר אשר ולהעלות בדפוס של
הרבני מוהר"ר שלמה יאריס הנ"ל * להיות ידם
בידינו ומגדינו לא יאעזב כלל הן מד"והן
מד"כ ותשום משפט הושבני' על מדין
שבמדינות הקיר"ה ומגדינו אין באן
שום איסור כלל נגד מוכ"ו
ורשות בידם לעשות כאלות
נפשם ולהעלות על
מוצת הדפוס הנ"ל
מחדש ואחד ד'
ביתם יצליח :

ובל"ז נעשה כח"ך ובס"מ דש"ג ומשכשו בכד"ח ותקנא"ק וכדומה
עודנו ט' כדרך שמבטלין בג'ן וכל הוצאות והיוקוח שיהי' למכ"ז
מגדינו המונע הדפסת הסידור הנ"ל יודרש תאחזו כחוב ביד' ונלו
כ"ו נעשה דכאס"מ ודכט"ד ובכאח"מ לפי דחו"ל ולהי' לראי'
באעס"ח יום ד'ך"ח שבס תקמ"ח לס"ק סה"ק לבוב :

הקטון אהרן ארוש בהרבני מוהר"ר אשרים יצ"ו נרו' *

הקטון מרדכי באלמ"ו הרבני המוני מוהר"ר שמשון ו'ל ותקנא"ק *

כתב הרשאה של המדפיסים הראשונים לחזור ולהדפיס תוך המועד שנקצב להם.
סדר חפילה מכל השנה עם כוונת האר"י, לבוב תקמ"ח.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

החכמים את החסרונות שבהדפסה הקודמת ואת התוספות שהוסיף המדפיס הנוכחי. והנה מובא שם כתב י"ח והרשאה של מדפיסים הראשונים, מיום כ"ח שבט תקמ"ח. ואמנם בהסכמות שניתנו לאחר קבלת הרשות מן המדפיסים הראשונים⁸, כבר מסתמכים על הרשות שקיבלו המדפיסים: 'ולהודיע ולהיודע בהיות שהמדפיסים הנ"ל נכנסו כטהרה ובהיתר למלאכה זו כרשיון המדפיסים של סידורים הראשונים של הר"י ז"ל, לזאת ראוי ונכון שלא להסיג גבולם עד משך עשר שנים'⁹. וזה לשון השטד:

י"ח והרשאה של מדפיסים הדאשונים:

הננו הח"מ נותנים רשות למכ"ז [=מוסר כתב זה] הרבני המופלג מהור"ר אשר מעוזכזר, הדר בק"ק ברא"ד, ושותפו הרבני מוהר"י יהושוע בהדבני הנגיד מוהר"ר משה מאשיל מלכוב, להעלות בדפוס הסידור של האר"י זלה"ה, ובפירוש הותנה דווקא בדפוס של הרבני מוהר"ר שלמה יאריס שבק"ק לכוב, ולא בדפוס אחר, אף שעדיין לא עבר זמן מגבול שגבול ראשונים מעת ההדפסה שלנו הח"מ, שהיה בשנת תקמ"א לפ"ק בק"ק זאלקורי. לזאת הננו מוסרים כל זכות ויפוי כח שיש לנו הח"מ בהדפסת הסידור הנ"ל, כמבואר בהסכמת גאוני זמנינו, להרבני מוהר"ר אשר, ולהעלות בדפוס של הרבני מוהר"ר שלמה יארש הנ"ל, להיות ידם כידינו, ומצדינו לא יתעכב כלל הן מד"י והן מדא"ה [=הן מדיני ישראל והן מדיני אומות העולם] ומשום משפט היושבי' על מדין שבמדינות הקיר"ה [=הקיסר ירום הודו], ומצדינו אין כאן שום איסור כלל נגד מוכ"ז, ורשות בידם לעשות כְּאֹת נפשם, ולהעלות על מזבח הדפוס הנ"ל מחדש, וחפץ ד' בידם יצליח.

וכל"ז נעשה בת"ק ובפ"מ דש"ג ומעכשו בכד"ח ובקגא"ס [=וכל זה

[=בעל המחבר] מראה כהן מבעלזא; ר' משה אב"ד דונאוויץ בעה"מ הדר מלכות; ר' מאיר הכהן מאוסטרא פאדווע; ר' אברהם בר' יואל היילפרין; ר' ישראל בר' יוסף היילפרין.

⁸ הסכמת ר' יששכר רוב מגזע צבי, אב"ד זלאטשוב, מיום כ' באדר א' תקמ"ח.
⁹ וכן בשאר ההסכמות נקצב המועד לעשר שנים. וראה ח' ליברמן, 'דפוסי קארעץ', סיני ע (תשל"כ), עמ' קפ, הערה 38, בטעות: 'עם הסכמות לשש שנים'.

הסכמות

הסכמות כי דינאריה סרננים המאליהג התפורסמים החריפים
והבקאים המאס וידועים יושבי כמאוח למשכט בק"ק
בארדיטשוב י"ו :

הניא לנו איש עברי ספר קהלת עם פי' לח וקדק חזעהק חלשונ הקוחש על
לשון לעו המורגל בנימי למען ווכל כל אחד לבנין פירושו ועי' יכוין
קבואו ומולאו ורואינו כי נטן הדבר לזכר בו אח הרבים אשר לא ידעו לקדו בדבר
מאורו של ישראל הוא מהו פרש"י ז"ל והדבר הזה הוא השנה לכל נפש אדם שזה
השנה קטון וגדול ללמד אח בני ישראל הקוח מיושב על לב השימח ע"כ הגעו לחננו
ב"ה ה"ח"מ עליו כסמכה ליהן טב זה לראיה ביד ה"ה הרבני סניד מוהר"ר
עקיבא בתוקר"ר יונה סג"ל מדיפס פק"ק חוסטרהא ורינו חלון עמו וחושיט
האמנו להוליא הדבר כפי טוב ספר קהלת פס פי' ל' לעו המורגל כפי כל
גאוחיוח אטוריה באוהיוחיסן ונבארוהיסן למען ירוץ הקורא בו והלילה לשום אחד
האחינו ב"י לטוב גבולו של מוהר"ר עקיבא סג"ל עד חשך חתפ שנים מיום
דלמטה לכל יעבורון כל ישובו להדעים אח הספרי"ה סג"ל במחכונתו ואפי' בחוסכו פי'
שחך יושך פי' בכל מדינהיו הקרובים והרחוקים ונעומו' אנו באחינו ב"י שיחט תקום
לדרינו אלס למען סקיים אח דברי החורה שלא לחיקס עליו בארור איש אשר ישיב
אח גבול רעהו סג"ר הסמכותם למען זכר הרבים יוס"ט כפליו תקעה לפ"ק :

- הקנו יוקה אב"ד וק"ק יאטוב :
- הקנו משרי כהנ' שלמה דלמן סג"ל מלוטח ח"ת דק' ופלווח :
- הקנו מדכ"י באח"ת מוה' נצי איהם ט"ס נ"י מבארדיטשוב :
- הקנו יודא כהנ' יעקב מו"י ורחו"ג פ"ק בארדיטשוב י"ו :

מודעא רבה

אך שה"ס הרבני סניד מוה' אהרן כהנ' מוה' יונה וי"ו קב חד
ב"ס הרבני סניד מו' עקיבא כהנ' יוס' סג"ל כסמכס סג"ל עכ"פ
מתקרה ונק"ג א"ס ועפ"י עדות כשרים :

נס הלא להנמים ידעו מדעהס כי לא כגויס שכו' שמי חכמי הס"ס ז"ל הגויס
האלה אשר אטס מהגוררים צא"לוחס כי סמס היו עובדי כוכבים ומזלות
במקום בכל החזקונה לא ידעו אח ה' ואלח דבר קדשו לא סכירו אכל העמים צבאנעו
ת"ס ידעו ומהרים כבוד להרחה עושים חטט ודקה באריותס וחסד עם פיהוד'
בחושים חחת סגייס ואללס לט לדבר או לכחוכ שום גנאי עליהם וכ"ה מספר
הק"ס מי או קרי' או אומות העולם וכדומס סכונה על אחס עפ"ס שכו' בית'
המסנה :

S 50A 629
224.75 = 9249

מכירת ההסכמה להדפסת ספר קהלת עם חרגום ליידיש, אוסטריה תקע"ה.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

נעשה בתקיעת כף ובפרסומי מלתא דשטר גמור ומעכשו בבית דין חשוב ובקניין גמור אגב סודרן ובכיטול מודעי כו' כדרך שמבטלין בג"ץ [=בגיטי נשים], וכל הוצאות והיזיקות שיהי' למכ"ז מצדינו, המונע הדפסת הסידור הנ"ל, יודרש מאתנו כחוב ברור וגלול. כ"ז נעשה דכאס"מ ודכט"ד ובכאהי"מ [=דלא כאסתכא ודלא כטופסי רשטרי ובכל אופן היותר מועיל] לפי דחו"ל, ולהי' לראי' [=ולהיות לראיה] באעה"ח [=באנו על החתום] יום ד' כ"ח שבט תקמ"ח לפ"ק, פה ק"ק לבוב. הקטן אהרן ארוש בהרבני מוהר"ר אפרים יצ"ו נר"ו [=נטדיה רחמנא ופרקיה].

הקטן מרדכי באאמ"ו הרבני המנוח מוהר"ד שמשון ועקסלר'.

וכן ראה ב'פרי מגדים' לשולחן ערוך אורח חיים, אוסטרעהא תק"ף, העתקת שטר מכירה של הסכמות מר' מנחם מענדיל בר' קאפיל לשותפים חותנור' יצחק בר' אשר ור' אברהם בד' משה, 'לאפקיע [=להפקיע] ממני ח"מ [=חתום מטה] כל הזכות ויפוי כח בהדפסת הס' הנ"ל, ולהעמידו בחזקת וברשות השותפין הנ', וקבלתי עלי ח"מ שלא להדפיס הס' לא אני ולא בכ"כ [=בא כוחי] בלתי רשות השותפין הנ', כי כל הזכות בהדפסת הספר ביד השותפין הנ"ל, ולא נשאר לי שום זכות כלל¹⁰.

ובספר 'גאולת ישראל', [אוסטרעהא] תקפ"א, נאמר בהודעה בדאש הספר: 'זזאת ידעו כלם, שמכרתי את ההסכמות הנ"ל לה"ה הרבני המרומם הנגיד מ"ה אהרן מדפיס עם בנו מ"ה אברהם מדפיס דק"ק אוסטרעהא. נאום יהושע אברהם במהר"ר ישראל זלה"ה'.

וראה שטר מכירה על הסכמות שניתנו על הדפסת תלמוד ירושלמי, מר' יהושע העשיל לויין ור' יצחק אייזיק בן יעקב מוויילנא לקתנים, נכדי הדב מסלאוויטא, ר' חנניה ליפא ור' יהושע העשיל שפירא, שנדפס בראש סדר זרעים של ש"ס זיטאמיר תרכ"ו¹¹.

¹⁰ וראה להלן, פרק עשירי, הערה 263, כדבר מכירת זכותו של ר' שניאור זלמן מלאדי מן ההסכמות שניתנו להדפסת הש"ס והטור.

¹¹ וראה 'נוסח שטר מכירה מסידור עבודה', החתום על ידי מחבר פירוש לסידור, ואשר נדפס בסוף 'סדר עבודה ומורה דרך', כמנהג ספרד, סלאוויטא תקפ"א. ושם המחבר כובל את עצמו מלהרפיס פירוש אחר לסידור.

העתק שטר מכירה על הדפסת הירושלמי

אנני הח"מ כותבים וחותמים בזה להודיע בשער בתרבים ולפרסם ברפום נלוי לכל עמנו בני ישראל, ובשבטי ישראל נודיע נאמנה, אך אמת וצדק אשר אנחנו נמרט עם הגבירים המופלגים מוה' **חנינא ליפא ומוה' יהושע העשיל שפירא** בעלי הרפום מוטאמיר מרצוננו רפוב בלא שום אונס והכרה כלל, אשר כל ההכנסות והזכות הפוי כח הנהן לנו מגאנוי הרוד ממדינת זאת וממדינת אחרות, ובחומס וכו' לנו להרפים הירושלמי עם פירוש **פני משה** ושאר פירושים, כעת מברנו ומברנו בבתיכה ומסירה להגבירים הנ"ל במכירה נמורה, וחלומה בלא שום שיוך כלל וכלל, ואנחנו מסלקים עצמינו לגמרי מעסק הדפסת **הש"ס ירושלמי**, בשום פירוש בעולם, הם רשאים ולא אנחנו, ויכולים להרפים הירושלמי כרצונם, כאיזה אופן שירצו, ועם איזה פירושים והגרות שירצו, ואין לנו להדערב עוד בענין זה כלל בשום דבר בעולם, כי אין לנו עוד שום זכות ושיוך כלל בענין זה, והמה יעשו כיה כמזב בעיניהם וכאדם העושה בשלו כאין מוחה ומערער מצרנו. או מצר ב"ב, ובכל מקום אשר נזכר שמינו בהכנסות ובכתבים לזכותנו, יהיה כאלו נזכר שמינו וכאלו נבהב מתחילה ומעיקרא על שמינו לבד, והמה נכנסו תחתנו, ומענה האיטרים הנזכרים בהכנסות וכתבים, הם איטרים כוללים גם אותנו, אשר אין אנחנו רשאים ג"כ להרפים הירושלמי בשום פירוש בעולם, ובזרים נחשבו עתה בענין זה, ונספ לזה אנחנו אוכרים איסור על נפשותינו באיסור כוסף ואיסור כולל, ואנחנו מקבלים עלינו בטר עד"ר שאין לו הרהר, וע"ד הגבירים הנ"ל, שתלילה וחלילה לנו להרפים הירושלמי ולא להשתתף ולא לסייע לשום אדם ברדפסה עד תום משך זמן הנאכר בהכנסות, לא במדינת זאת ולא במדינות אחרות, הן עם הפי' פ"מ והן עם איזה פירוש והגרות שיהיה:

וגם להיות לראיה בירי הגבירים מרמיס ויטאמיר הניזכרים אשר הפי' **פני משה** כת"ל על סדר זרעים ומועד מהירושלמי, וכת"ל מבעל **כפר חרדיים**, מברנו להם בכסף מלא, ומענה הרי הם הכתבים הנ"ל להם להגותין, ורשות בירם לעשות עמהם כרצונם כאין מוחה ומערער ומעכב בעולם, ואין לנו עוד כהכתבים הנ"ל שום שיוך ושום זכות, ואם המצא ימצא בידנו איזה העתקה מכתבים הנ"ל, מהי"כים אנחנו למכור להם גם העתקה כולו או מקצהו, ושלא ישאר בידנו איזה העתקה מכתבים הנ"ל אף עלה אהה מכתבים אלו הנזכרים, ואין לנו שום זכות לא בנוף הכתבים ולא בשום העתקה, רק הכל שיוך להגבירים הנ"ל וזכותם הוא מענה ועד עולם, גם אנחנו מודים בהוראה נמורה אשר כל העדעודים ומכסוכים שהיה עד כה כנינו ובין הגבירים המרמיסים הנ"ל המה בטלים ומבוטלים, ואין לנו עוד עידיהם שום כו"פ ודו"ד בעולם כלל, כי על הכל נמרט עמרם מרצוננו הטוב כפי הכתבים שהי' מענין זה, כ"ז נעשה מרצוננו הטוב בלא שום אונס והכרה כלל, ובכל אופן היותר מועיל ע"פ רת ר"ל כקנא"ם בבד"ח ומעכשיו ובאופן דליה ביה אסמכתא כביטול מודעה ופיסול עירי מודעה בדרך שמבגלין בג"נ, ולמען תהיה זאת לערה ביד הגבירים המרמיסים הנ"ל, ולזכות ולראיה מדימנא לעיני כל ישראל, באנו עה"ח יום ג' י"א ניסן תר"ך לפ"ק:

נאום **יהושע העשיל** הלוי נאום **יצחק אייזיק בן יעקב**

מכירת הסכמה על הדפסת התלמוד הירושלמי, ומכירת כתבי"ד של הפירוש 'פני משה' ופירוש מבעל 'ספר חרדים' על הירושלמי. תלמוד ירושלמי, סדר זרעים, ויטאמיר תרכ"ז.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

אמנם בירור תוקפה המשפטי של מכירת הסכמה נעשה על ידי ר' שלמה קלוגר¹², בתשובתו בעניין הרפסת 'חוק לישראל'¹³, ודעתו היא שאין תוקף למכירה.

לדבריו, ההסכמה עצמה אינה זכות קניינית, שאפשר להעבירה לאחר, אלא איסור שהחכמים גוזרים, ואין משמעות למכירת האיסור, משום שבכתב האיסור נזכר רק שמו של המוכר, ולא שמו של הקונה¹⁴. הפיכתה של ההסכמה ל'סחירה' על ידי העברתה לאחר, כאמור, אינה העניין היחיד, שיש לצינו מנקודת הסתכלות כלכלית-חברתית.

¹² ראה למעלה, פרק חמישי, הערה 24.

¹³ נדרי זריזין, לכוב הרט"ו, בהשמטות לסימן רכה, סעיף לה; ראה למעלה, פרק חמישי, הערה 25.

¹⁴ ראה דבריו המובאים למעלה, פרק חמישי, ליד ציון הערה 33; וראה נדרי זריזין, שם: 'מיהו כד דייקנין [=לכשנדייקן] נראה, דאעפ"כ אינו יכול ליתן ולמכור זכותו לשני, והוא דהרי הוי רק מילי ודברים בעלמא, והוי קנין דברים, והרי אף בשטר קי"ל [=קיימא להו] לכמה פוסקים מכירוח (שררות) ושררות [דבנן מכח דמן התורה הוי מילי ולא ממכרי [=דברים (שאינן בהם ממש) ואינם נמכרים]], רק רבנן תקנו כן, והיינו מכח דמתקנות השוק תקנו עבדו תקון העולם; ותינח בשטרות של ממון דשכיחי [=שמצויים], אך בכה"ג [=בכהאי גוונא = בכגון זה] דהוי לא שכיחי, ולא שייך תיקון העולם, בזה אזלינן בתר [=אנו הולכים אחר] דין תורה; דלא מהני [=שאינן מועילים] קנין בזה.

ואין להביא ראייה מדברי המרדכי והרמ"א הנ"ל [בח"מ סוף סימן קמט], דמשמע, לולי הטעם דבעינן ממלא מקום אכותיו היה שייך בזה מכירה לאחר, היינו דהתם נחשב זכות ממון, דהתם מיירי דבני העיר עצמן התחייבו, שלא יבנו אחד מהם הבה"כ בלתי רשות ראובן; וכה"ג דהם שעבדו בכך, אין זה מתורת איסור, רק בתורת חיוב ממון, דכל תנאי שבממון קיים, ובחיוב ממון מהני מכירה, דלא גרע מטובת הנאה דמהני ביה מכירה... אך כאן אם כל העולם בעצמו השחעבדו שלא ידפיסו בלתי ראובן, היה נחשב זכות ממון, אבל כאן העולם לא באו על כך, רק הרבנים גחריים על העולם, וכיון דאחרים גוזרים, איך יש ביד הרבנים לחייב העולם בתורת חיוב ממון, וא"כ אין זה רק בכח איסור... (ועיין בבית יצחק, יורה דעה, ב, סימן עה, לעניין הלכח המרדכי והרמ"א הנ"ל).

ועיין בחשובתו של ר"ש קלוגר לר' זיינוויל (שם, דף כו, טור ד), שאין נפקא מינה בין נמכרה ההסכמה כשלעצמה ובין נמכרה יחד עם הספרים, מאחר שאין ההסכמה נמשך מגוף קניית הספרים והדפסתן, והסכמה הוי ד"א מבחוזף, והספרים עניינים אחרים.

בתלונתו של ר' יהונתן אייבשיץ, אב"ד אה"ו [=אלטונה, המבורג, ונדסבק]¹⁵, אנו שומעים על המדפיסים 'העושים מחרמות קרדום לאכול', על ידי כך שלאחר שנמכרו כל הספרים הם מונעים מאחרים מלהדפיס על ידי השגת הסכמות חדשות, ועל ידי כך מתמעטת 'מלאכת שמים'. וכך הוא כותב בהסכמתו¹⁶ לספר הטורים, ברלין תקכ"ד¹⁷: 'ועוד זאת אדרוש לבית יעקב, כי המדפיסים עושים מחרמות כאלה קורדום לאכול, ועל כן תפוג תודה, כי כאשר מכרו הספרים אשר עליהם הסכמה, וא"כ הותר הרצועה לכל אדם להדפוס, המה ימהרו ליקח הסכמות חדשות מאיזה רבנים, וא"כ דלת נעול לבל ידפיס שום אדם זולתן, ורע עלי המעשה, כי ע"כ נתמעט מלאכת שמים'.

בהמשך דבריו הוא מודיע כי 'המופלא המדפיס הנ"ל [=ר' נפתלי הירץ בר' ברוך מקעסלין] היה רצונו להדפיס ג"כ ספרי משניות, כי המה לו לעזר במלאכת הדפסת הטורים הנ"ל¹⁸, וצועק ככרוכיה על המדפיסים הנ"ל, שנהגו מנהג ערמה, המה מדפיסי ק"ק זולצבאך. ואני משכתי ידי ליתן

¹⁵ ת"ן (1690) בערך – תקכ"ד (1764). מגדולי הרבנים בדורו. שימש רב וראש ישיבה בפראג, מיץ, וקהילה המשולשת אלטונה, המבורג, וונדסבק (אה"ו). ידועה המחלוקת שהייתה לר' יעקב עמדין נגדו. מחיבוריו הידועים: 'אורים ותומים' על חושן המשפט, 'כרתי ופלת' על יורה דעה, וספר דרשות בשם 'יערות דבש'.

¹⁶ הסכמתו מיום ז' בטבת ביהונתן [=תקכ"ג].

¹⁷ נקודה הראויה לציון בהסכמה נוספת לספר זה, מצויה בהסכמתו של ר' אברהם בר' צבי הירש, אב"ד פראנקפורט דמיין (שהתפרסם במחלוקת שפרצה בשנת תקכ"ו בקשר ל'גט מקליווא'). כאן המסכים מודיע במפורש, כי הסכמתו אינה אוסרת על הדפסת ספר הטורים עם פירושים אחרים מאלה המודפסים עתה. ההסכמה ניתנת להדפסת ספר הטורים עם פירוש 'בית יוסף' ו'דרכי משה', ואינה כוללת הדפסת ספר הטורים עם 'דרישה' ו'פרישה' לר' יוסף פלק כץ: 'אך כפי הנשמע, שרוצה אחד להדפיס ספר דרישה ופרישה על א"ח [=אורת תיים], ודעתו להדפיסו עם הטור לכד בלי ב"י וד"מ [=בית יוסף ו'דרכי משה'], אם ככה הוא, אינו נכלל באיסור הנ"ל' (ההסכמות האחרות הן מר' דוב בער בר' צבי הירש, אב"ד גלוגא; 'בי דינא רבתא דק"ק ברלין... בראשם הרב ראש ב"ד מוהר"ר אהרן [בר' משה]; 'ר' יואל בר' יקותיאל מגלוגא, דיין בק"ק ברלין; 'ר' ירמיה בר' נפתלי הירש מהלברשטט; 'ר' זנוויל נייאגס מפ"פ דמיין; ולבסוף מר' גרשון אב"ד פ"פ דאָדָר).
¹⁸ ראה גם 'בקשת רחמים והתנצלות' מהמדפיס, המובאת שם.

מחדש הסכמה על משניות מכמה טעמים, רק כתבתי לו דברים אלו מסורים ללב, ואם לבך לצאת ידי שמים נגד חרמות של המדפיס בזולצבאך, הרי שלך לפניך, ומאן מעכב ע"י [=ומי מעכב על ידך], איני מקרבך ואיני מרחקך, וכך יעשו בלי ספק כל חכמי ישראל השלמים. על כל פנים ראיתי להזהיר על הדב' בעתו, שמכאן והלאה לא יעשה כן. ואם רצון מדפיסי' ליקח הסכמות חכמי הדור יהי' מן רבנים מפורסמים יושבי בקהלות מפורסמים, למען ידעו כול' ולא ישלחו בעולתה ידיהם. ידי דברי זקן, זה קנה רצון, נאנח לפגעי זמן, יהונתן, חונה פה ק"ק אה"ו¹⁹.

ובהקדמתו לספרו 'כרתי ופלתי', אלטונא תקכ"ג, מסביר ר' יהונתן אייבשיץ, שלא לקח הסכמה משום שאין בה תועלת: שלפני מכירת הספרים – מיהו שידפיס שנית בספק אם יקבל בחזרה את הוצאותיו; ואילו לאחר מכירת הספרים – אדרבא, שידפיסו אחרים ותבוא עליהם ברכה²⁰.

¹⁹ וראה הסכמתו לספר 'מאמר קדישין' על חו"מ, לר' קים קדיש בר' קים קדיש, פראג תקכ"ד: 'ובאמת חשבתי שלא לצורך לגזור גזירה מבלי להדפיס כמתכותו, כי חוששני לשפלות התורה בעו"ה [=בעוונותינו הרבים], אמרתי להסכים עם גדרות הרבנים גאוני' קדמונים, שלא יעלה על לב שום אדם... לגרום היזק בהדפסת ספר הלז עד משך עשרה שנים מיום כלות ההדפסה'.

²⁰ 'והנה לא רציתי ליקח הסכמה מגאוני הזמן כסדר חובר חיבור, כי לא מצאתי בהם תועלת. כי בלא"ה [=בלאו הכי] כל זמן שספרי אינו נמכר, ונתמלא חסרוני בהוצאות רב שהיה לי על הדפוס – מי ידפיסו כתבניתו ויפזר הוננו על מגן [=חינם], ספק אָתו ספק לא אתו [=ספק באים (לקנותם), ספק אין באים]; ואחרי הנמכר – גאולה היה להם אשר מורשי' להדפיסו שנית ומחזיקינא [=ראני מחזיק] טובתם במודים דרבנן. וא"כ מה תועלת יש בהסכמה רחוק משכר וקרוב להפסד, כי דרך המסכימים להרבות בשבת המחבר' (והשווה הקדמת המחבר לשו"ת 'יד אליהו' לר' אליהו בר' שמואל מלובלין, אמשטרדם תע"ב. אמנם בכמה עותקים נדפסה הסכמה מר' גבריאל [עשקלש], אב"ד ניקלשבורג, המעיד שהיו ביד המחבר הסכמות ממנו ומגאוני ארץ לעשר שנים, אלא שאבדו כשריפה שהייתה באייבשיץ, ומשום כך הוא מודיע מחדש את הסכמתו; וראה א' יערי, 'דקדוקי סופרים', קרית ספר טו (תרצ"ח–תרצ"ט), עמ' 503–504).

אמנם המדפיסים במהדורה הבאה של ספר 'כרתי ופלתי', אמשטרדם תקנ"ט, כבר נטלו הסכמה מר' משה צבי הירש מייזלש למשך עשר שנים. הוא הדין לספר 'יערות דבש', לר"י אייבשיץ, שהדפיס בן אחיו של המחבר, ר' יעקב בר' יהודה ליב

פרק שביעי: סחירותה של ההסכמה

כפי שניווכח, שאלה זו של הדפסה נוספת לאחר שנמכרו כל הספרים של הדפסה ראשונה, עוד עתידה לשמש עניין למחלוקת חריפה²¹.

(קארלסרוא תקמ"ג), שנזקק להסכמות לספרו. ובהקדמתו הוא מתנצל על הדבר: 'ובסעיפי היה שלא ליטול הסכמה כלל, כי בעודנו בחיים חיותו, כשהדפיס ספרו הגדול כרתי ופלתי, מאס בשבח ותוארים ולא ביקש הסכמה, אך ירא יראתי פן ישיגו אחרי' את גבולי, וידפוס במתכונתו כמוהו, וירדה דבש מיערי אשר הכינותי, לכן באיזה מקומן של שבחי' שעברתי לקחתי הסכמה לאו להסכים על המחבר או על החיבור, אפס הכוונה היא שלא להיות גרמא או גרמי בנזיקין'. ושם, בחלק א, באו הסכמותיהם של ר' אריה ליב, אב"ד מיץ, בעל 'שאגת אריה', ר' דוד דישבעק (ריש מחיבתא ורישא דבי מותבא רבא בק"ק מיץ), ור' ידידיה המכונה טיאה וייל מפראג (אב"ד ור"מ דק"ק קארלסרוא), ועוד.

בהסכמתו של ר' ידידיה המכונה טיאה וייל: 'מסילת ההסכמה בשלש נתיבות החכמה: חד – למעלת המחבר בזרוע רמה. והשני – במהות הספר שהוא כמרגנית' דלית ביה טימא [=כמרגלית שאין לה שומא, ירושלמי ברכות, פ"ט, ה"א]. והשל ישי – שלא ידפיסו בלי רשות המדפיס ויעשו לו היזק או גרמא. סיבות שנים הראשונים לא צריכין לפרסמה, לכסיל יחשב המעיד על שמש בצהרים ברה כחמה שהוא יממא [=יום]... אך מדאגה ידבר, פן במתכונתו איש אחר ידפיסנו, ויגרום לו היזק בגרמי וגרמא'.

²¹ ראה להלן, בפרק עשירי, סעיף 9.

פרק שמיני

שניים המתחרים על קבלת הזכות להדפיס

מן הדברים שראינו למעלה ניתן לכאורה להסיק, שאם יכראו שניים ויבקשו הסכמה להדפיס ספר, אין לתת עדיפות לאחד לעומת השני, אבל לא כך עולה מדבריו של ר' אברהם רוזאניס.

במשפט שהיה בקושטא בשנת תצ"ח, נידונה שאלת הבעלות על הסכמה, שניתנה על שמו של אחד משני שותפים.

המדובר הוא במדפיס ר' יונה בן יעקב אשכנזי, 'שעשה את קושטא מטרופולין לדפוס העברי בכל המזרח התיכון', שעמד להדפיס את החומש עם תרגום בלאדינו יחד עם ר' בנימין רושי מוונציה, שנתיישב בקושטא, וניתנה הסכמה על ספר זה על שמו של ר' בנימין. לבסוף לא יצאה השותפות לפועל, וביקש ר' בנימין הנ"ל להדפיס את הספר, מאחד שהסכמה היא על שמו, בעוד שר' יונה טוען: 'אני סבכתי את כל אלה, ואני בקשתי ההסכמה, ומה שכתבתי על שמך היה לטובתי, שתדפיס עמי, ולא לרעתי שתדפיס במקום אחר, או שתעשה לך דפוס חדש מה שלא היה בעולם ולהזיק אותי. ואם אתה לא נתפשרת עמי, אני רוצה להדפיס בעצמי כאשר היה עם לבבי זה כמה'.

אלה טענות הצדדים, שנטענו בפני בית הדין בקושטא, בראשותו של ר' אברהם רוזאניס², נותן ההסכמה³, כמובא בפסק דינו של בית דין זה⁴.

¹ א' יערי, הדפוס העברי בקושטא, עמ' 38.

² נפטר בשנת תק"ד (1744). רב הכולל בקושטא. תלמיד דודו, בעל 'משנה למלך' על הרמב"ם. בסוף ימיו עלה לירושלים.

³ שאר החתומים על פסק הדין הם: ר' שבתי הלוי, ר' יצחק בכר דוד (ת"ן [1690] בערך – תקט"ו [1755]). רב בקושטא, חיבר שו"ת 'דברי אמת', ור' חיים קמחי. אותם ארבעת החתומים על הסכמה, שניתנה בשנת תצ"ח לסדר תפילות למועדים

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

בפסק דינו פוסק ר' אברהם רוזאניס לטובתו של ר' יונה, גם משום שהוא עצמו לא התכוון בהסכמתו לאפשר לר' בנימין להזיק לר' יונה על ידי הקמת בית דפוס חדש; וגם משום שאילו באו ר' יונה ור' בנימין וביקשו הסכמה כל אחד לעצמו, ודאי היה נותן אותה לר' יונה, מכמה טעמים שהוא מונה אותם:

'הנה אמינא [=אני אומר] ואמינא, שמעולם לא נתתי הסכמתי על דעת שידפיס זה הר' בנימין במקום אחר, או על דעת שיעשה דפוס חדש להזיק להר' יונה הנז'; ואילו היו באים לפני הר' יונה והר' בנימין שניהם יחד, והיו שואלים כל אחד לעצמו הסכמתי, בודאי הייתי נותן להח"ר [=החכם ר'] יונה מכמה וכמה טעמים, עם שהוא תושב כאן קרוב לארבעים שנה, ועם שיש לו טיפול [=טפליא =ילדים] רב, וסמוכים על שולחנו, ועם שהוא עצמו צורבא מדבנן⁵, והדפיס בדפוס שלו כמה וכמה ספרים.

כי על כן גם היום אני מסכים, שהח"ר יונה הנז' ירפיס זה הס' דוקא, אשר זה היה דעתי במושכל ראשון לטובת החר' יונה הנז'. ולהיות ביד הר' יונה לראיה ברורה חתמתי שמי, יום א' ר"ח אלול התצ"ח.

באותה דרך, הקובעת שאם שניים מבקשים הסכמה, יש מקום להעדיף אחד מחברו, הולך ר' יצחק מאיר מגור, בעל חידושי הרי"ם⁶, במכתביו אל ר' עקיבא איגר, בדבר המחלוקת שבין מדפיסי סלאוויטא למדפיסי וילנא⁷. לדבריו⁸ 'בוודאי שאם היו באים ביחד לשאול הסכמות, הי' משפט הקדימה להרב מסלאוויטא, שהוחזק פעמים ושלש לבצע מעשהו, ואת

טובים כמנהג ק"ק ספרדים יצ"ר, שנדפס בקושטא בשנת תצ"ח (א' יערי בספרו הנ"ל, עמ' 190, סימן 374, אינו מזכיר הסכמות אלו). החכמים מזכירים בהסכמותיהם את הסכמתו של ר' אפרים נבון למדפיס, שניתנה למעלה משנתיים קודם לכן, וכי עתה הם נותנים הסכמה נוספת לשלוש שנים נוספות.

⁴ פסק הדין נדפס מעבר לשער החלק הראשון, שנדפס בקושטא בשנת תצ"ט.

⁵ ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 115*. וראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 24, בהסכמתו של ר' יעקב בר' יצחק, אב"ד פוזן, לספר 'פה מראה', ברלין תפ"ה: 'ראה הרואה מי נדחה מפני מי'.

⁶ תקנ"ד-תרכ"ו (1794-1866). רב ואדמו"ר חסידי מפורסם, מייסד שלשלת גור. ישב רוב ימיו בווארשה, נחשב לאחד המנהיגים של יהדות פולין.

⁷ ראה על כך להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 195.

⁸ מאיר עיני הגולה, ת"א תשי"ד, חלק ב, עמ' 106.

פסק דין על הרפסת הארבע ועשרים

להיות

שזה אינו חדשים שגא לפני האכס הנעלה כמה ד' יונה המדפים ונידו דף אחד מודפס מדפוס שלו מן החומש עם לעז ונקש מאתרי שאסכים על ידו להדפיס הכ"ד עם לעז ויהיה עם ההסכמה על שם הר' בנימין . דין היום לפני עמוד לדין הר' יונה והר' בנימין . הר' בנימין עוען מאחד שלא נתפשרת עמי וההסכמה היא על שמי אני רוצה להדפיס הכ"ד הזה או במקום אחר או לעשה דפוס מחדש וחדפים . והר' יונה עוען אני סכנתי את כל אלה ואני בקשתי ההסכמה ומה שכתבתי על שמך היה לטובתי שתדפיס עמי ולא לרעתי שתדפיס במקום אחר או שתעשה לך דפוס חדש חסר שלא היה בעולם ולהויק אותי ולא אתה לא נתפשרת עמי אני רוצה להדפיס בעצמי כאשר היה עם לבני זה כמה . זה היה עיקר טענותיהם : הגה למינא ולמינא שמעולם לא נתתי הסכמתי על דעת שידפיס זה הר' בנימין במקום אחר או על דעת שיעשה דפוס מחדש להויק להר' יונה הכ"ד : ואילו היו באים לפני הר' יונה והר' בנימין שניהם יחד והיו שואלים כל אחד לעצמו הסכמתי בודאי הייתי נותן להמר' יונה מכמה וכמה טעמים עם שהוא תושב כאן קרוב לארבעים שנה . ועם שיש לו טיפול רב וסמוכים על שלחנו ועם שהוא עצמו נודע מרבני והדפיס בדפוס שלו כמה וכמה ספרים . כי על כן גם היום אני מסכים שהר' יונה הכ"ד ידפיס זה הם דוקא אשר זה היה דעתי צמוטכל ראשון לטובת המר' יונה הכ"ד ולהיות ביד הר' יונה להויק בדורה חתמתי שמי יום א' ר"ח אלול התל"ח .

חברתם נכמ הר' דברי הרב הכולל חוקים דברי הרב המזכיק נר"ו דברי מוריטו הרב אינן יוסף דזולניש מינה וניה ולאפוש גברא שרידין וקיימין אינן זריכין חיווק ולאפוש קא אחינא הצעיר קא אחינא האסיר זריכין חיווק כ"ד הצעיר גברא קא אחינא האסיר שנתו הלי יצחק בכר דוד י"ו הצעיר חיים קמחי

הערת המדפיס

אמר המדפיס יונה עתה באתי להגיד את כל הקורות אותי כי ההכרח לא יגונה : והוא שמיום עמדי על מלאכת הדפוס שהיא מלאכת שמים ומשהחלתי בה לא עברו ימים מועטים עד שבני עמי נחרו כי לעשות גם המה כותים למלאכה זו וקנאים פגעו בי באמרם פן ירווח זה עד דדוח רוח והנה עברו כמה וכמה כאלה היום אשר עשו ולא הצליחו . וזה היום יותר משלשים שנה שאני עוסק במלאכה אם נתקיימת איתיות מחדש או לתקנס בידי ממש לא בלא שעושים על ידי גויס בכסף מלא . ועם כל זה העבודה שאין לי מדיילי כלום רק מסתפק אני בהכרחי : והמים הלא נזכרים שהאיש הלזה הנזכר בפסק דין הנדפס עשה עמי שלא כהוגן להויקיני כאשר יראה הדוארה . והנה למען ישמע דברי הכמים לעת כוונת הדפסקתי הסכמות ובזרות רבני וגאונים קאשעתינא

פסק דין בדבר הסכמה שניתנה לאחד ונכתבה על שם אחר. תנ"ך עם חרוגים ללאדינו, קושטא תצ"ט.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

אשר יבטיח יקיים, ורבים נהנו מאורו, מלתת לאיש אשר לא ניסה ולא בחן, ואינו מוחזק אם יקיים או לא, כאשר כבר הי' זה כמה מדפיסים לא יוכלו לבצע מעשים בהדפס ש"ס, כלומר, בתחרות שבין שני מבקשי הסכמה יש להעדיף את מי שכבר נתנסה בעבר והוכיח את מהימנותו בהוצאה לפועל של תכניות ההדפסה.

ובעוד שעולה מדברים אלה לכאורה, שהחכם רשאי להעדיף אחד מן השני, הרי מדברי ר' אריה ליבוש באלחובר מתקבל, שאסור לו לחכם להעדיף אחד מרעהו. ולצורך זה נקדים ונספר את סיפור התלמוד הירושלמי, שנדפס בזיטאמיר בשנת תרכ"ו⁹. בראש מסכת ברכות של ש"ס זה, אנו מוצאים 'העתק שטר מכירה על הדפסת הירושלמי'¹⁰. על מכירה זו חתומים ר' יהושע העשיל הלוי [לוי] ור' יצחק אייזיק בן יעקב, ובו החותמים מודיעים, כי 'גמרנו עם הגבירים המופלגים מוה' חנינא ליפא ומוה' יהושע העשיל שפירא, בעלי הדפוס מזיטאמיר, מרצוננו הטוב בלא שום אונס והכרח כלל, אשר כל ההסכמות והזכות ויפוי כח הנתן לנו מגאוני הדרור... ובחותמם זכו לנו להדפיס הירושלמי עם פירוש פני משה ושאר פירושים, כעת מכרנו... להגבירים הנ"ל כמכירה גמורה וחלוטה בלא שום שיור כלל וכלל, ואנחנו מסלקים עצמינו לגמרי מעסק הדפסת הש"ס ירושלמי בשום פירוש בעולם... ומעתה האיסורים הנזכרים בהסכמות וכתבים הם איסורים כוללים גם אותנו'¹¹.

למעשה קרמו למכירת זכות זו דין ודברים בין המוכרים בוילנא לבין הקונים מזיטאמיר, שהיו נכדיו של הרב מסלאוויטא. פסק דין במחלוקת זו אנו מוצאים בשו"ת 'שם אריה'¹² לר' אריה ליבוש באלחובר, אב"ד זסלב, במחוז ווהלין שכרוסיה¹³, שהצדדים התדיינו לפניו¹⁴.

⁹ התחלת הדפסתו של ש"ס זה הייתה בשנת תר"ך.

¹⁰ על שטרי מכירה של הסכמות ראה פרק שביעי: 'סחירותה של ההסכמה'.

¹¹ אמנם בש"ס זה נדפסה הסכמתו של חתם סופר, ברם הסכמה זו ניתנה בשנת תקצ"ח על ש"ס ירושלמי, שעמד להדפיס עדלער פ' שמיד (ולא כפי שציין ר"א סופר במאמרו ב'המעין', עמ' 72).

¹² שו"ת שם אריה, חו"מ, סימן כ.

¹³ ראה למעלה, פרק שביעי, הערה 5.

¹⁴ 'ותוכן הענין שנתברר לפני ע"פ הצעת טענותיהם...'

פרק שמיני: שניים המתחרים על קבלת הזכות להדפיס

להתדיינות זו קדמה טענתם של מדפיסי זיטאמיר, שהדיון צריך להתקיים במקומם, מאחר שהם הנתבעים. ולאחר זה עשו לפנים משורת הדין ושלחו לדין עמהם באמצע הדרך, בק"ק קארלין; והמה [אנשי וילנא] היו מסרבים לדון, כאשר מבואר בכתב סירוב מהרב דשם¹⁵.

העובדות המוצגות בפתח התשובה הן אלו: (א) לאחר שהודיעו מדפיסי זיטאמיר, שיש ברצונם לחזור ולהדפיס את התלמוד הירושלמי, קמו שני אנשים מווילנא וטענו, שיש בידם הסכמות מכמה רבנים בדבר הדפסת התלמוד הירושלמי עם פירוש 'פני משה' (על סדר זרעים ומועד שטרם נדפס עד כה). אמנם גם למדפיסי זיטאמיר היו הסכמות, אלא שאחדות מן ההסכמות של אנשי וילנא קדמו להסכמות שבידי מדפיסי זיטאמיר. (ב) שני הצדדים טרם התחילו בהדפסה. (ג) מדפיסי זיטאמיר 'באים בזכותם מהמשלה, שמשלמים בכל שנה סך רב עבור זה שניתן להם הזכות לדפוס ספרי קודש, איזה ספרים שירצו'¹⁶.

פסק הדין ניתן לזכותם של מדפיסי זיטאמיר, ועניינו, שאין בכוחם של אנשי וילנא למחות בידם מלהדפיס את התלמוד הירושלמי. ר' אריה באלחובר קובע בפסק דינו הלכות חשובות לעניין ההסכמות. הראשונה – עניינה הסכמה שלא נוצלה:

א. אין מוקדם ומאוחר בהסכמות. מאחר ששני הצדדים טרם התחילו להדפיס, וכל צד בא מכוח ההסכמות שבידו, סבור רא"ל באלחובר, שאין זכות יתר לבעלי ההסכמות במה שניתנו לפני ההסכמות של יריביהם¹⁷.

קביעתו זו הוא מבסס על כך, ש'עיקר יסוד ושוורש ההסכמות על הדפסת ספרים – כדי שלא ירד אחד לתוך אומנות חבירו, ושלא ישיג גבולו, שלא

¹⁵ שו"ת שם אריה, שם, סוף אות ט.

¹⁶ בשנת 1836 סגרה ממשלת רוסיה את כל בתי הדפוס שבמדינה ונתנה רשיתות למי שהרבה במחיר, וזכו ברשיתות המדפיסים שפירא בזיטאמיר ומשפחת ראם בוילנא (ראה שאול גינצבורג, כתבים היסטוריים, ת"א תש"ד, עמ' 40: 'לתולדות מעשה הדפוס בישראל', ושם בעמ' 45 ואילך, בעניין התכרת שני בתי הדפוס בהכרזה; וכן ראה ש"ש פייגענזאהן, לתולדות דפוס ראם, יהדות ליטא א, תש"ך, עמ' 278, והערות ח' ברדיין, שם, עמ' 298).

¹⁷ השווה המוכא בפרק עשירי, סעיף 2.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

לגרום היזק לבעל המדפיס, ושלא יהיו שלוחי מצוה ניזוקין... ולפי זה נראה, שאין מוקדם ומאוחר בהסכמות; ואם שני אנשים רוצים להדפיס ספר אחד, וקבלו הסכמות גם שניהם, זה מוקדם וזה מאוחר, אין להמוקדם משפט הקדימה לאסור איסור על המאוחר... כי לא שייך בזה השגת גבול או יורד לאומנות חבירו, כיון שיד שניהם שוה להתחיל במלאכה... ועל זה לא גזרו בעלי ההסכמות... וכזה כל הקורם להדפיס זכה וזריז ונשכר. יתרה על כך: מקום ששניים באים כאחד להדפיס, אין בסמכות החכמים לאסור על אחד מהם: 'אין ביד גדולי הדור להתיר לזה ולאסור לזה: וכן מבואר ברמ"א בחו"מ סי' ב... וההסכמות נותנים רק על אופן, שאם אחד יתחיל ויעשה מעשה הדפסה, אז השני לא ישיג גבולו, אבל לא כה"ג [=כהאי גוונא] ששניהם כאחד באים ופושטים ידיהם להדפיס'¹⁸.

וכראיה לכך, שבמקום שאין נזק לא חל האיסור, מכיא רא"ל כאלחוכר את דעת החכמים, הסבורים 'שאחרי שכבר נמכרו הספרים הנדפסים מהדפוס, אף שלא נשלם עדיין הזמן שנאמר בהסכמות הרבנים, אין עוד איסור לאיש אחר להדפיס, ודלא כהגאון המנוח ר' זלמן מרגליות, שרצה להחמיר בזה נגד כל הגדולים הנ"ל; וכבר נעשו מעשים רבים להיתר בזה ע"פ גדולי הדור, והדברים עתיקים'. ומכאן הוא מקיש לעניין הסכמות אם עדיין לא התחילו להדפיס, 'שעדיין אין לו ספרים כלל, ג"כ אין חל עדיין שום איסור'.

ולפי זה אם יקרימו מרפיסי זיטאמיר להדפיס יוכלו אף למחות באנשי וילנא, 'כפרט שזה אומנות אכותיהם מעולם, וגם יהיה טובה גדולה לכל בני המדינה, כי הם מוזלים המקח מהמקח שאנשי וילנא הציגו בשער; ואדרבא, יש להחזיק בירם ולחזקם ולאמצם, שימהרו ויהושו מעשיהם להוציא לאור הירושלמי בדפוס שלהם, לזכות את הרבים'¹⁹. לא זו אף זו: ההסכמות שניתנו לאנשי וילנא, ניתנו בטעות. שאילו ידעו המסכימים, שיש ברעת מדפיסי זיטאמיר להדפיס, 'היה ידם אתם, ולא עם אנשי וילנא, מחמת כמה טעמים: [1] כי הם מוזלים המקח הרבה נגדם;

¹⁸ והשווה להלן, פרק עשירי, הערה 225.

¹⁹ שו"ת שם אריה, שם, אות ב.

פרק שמיני: שניים המתחרים על קבלת הזכות להדפיס

[2] וגם רוח חכמים נוחה יותר מהציונים והחרושים והוספות ותיקונים של הגאון הגדול ר' מררכי זאב מלבוב בקוראי שמו "נר מערבי"...²⁰.
ורא"ל באלחזבר נותן טעמים נוספים לזכותם של מדפיסי זיטאמיר: ב. אפילו כבר היו מדפיסים בוויילנא את כל הירושלמי, לא היו יכולים למחות במדפיסי זיטאמיר, מאחר שמדפיסי זיטאמיר מדפיסים עם פירושים אחרים, 'ובהפירושים – יש שדעתם נוחה יותר בס' "קרבן העדה" ובפירושו'. והוא מסתייע בדיני 'היורד לאומנות חברו', שאם סחורתם משונה מסחורה של בני העיר – לא מצי מעכב'. וכי יעלה על הדעת, אשר המדפיסים גזרו שלא להדפיס עוד שום פירוש על הירושלמי... ואם המצא ימצא באיזה הסכמה שתח"י [=שתחת ידו] שנאמר כן... הוא דעת יחיד, ואין שומעין לו בזה²¹.
ג. ההסכמות שניתנו למדפיסי וילנא אין כוחן יפה – מטעמים, שעניינם מעמדו של הרב האוסר²².

ד. וצר נוסף לזכות מדפיסי זיטאמיר הוא משום 'דינא דמלכותא – דינא': מאחר שמדפיסי זיטאמיר משלמים מס לאוצר המלוכה בעד זכות ההדפסה²³, הרי שירב כוחם מצד דינא דמלכותא... וחלילה לא היה דעת הגדולים לבטל איזה דינא דמלכותא...; ואם יאמר המתעקש אשר דעת החכמים היה לגזור גם עליהם, אף שיש להם הזכות מדינא דמלכותא, אני אומר, שאין בכחם לגזור עליהם לבטל הזכות... כיון דקי"ל ד"דינא דמלכותא דינא"... ואין אנו מצווים לשמוע להם בזה לעבור על ד"ת ודד"מ [=ודינא דמלכותא]...'

והוא מביא ראיה, שיש בתשלום המס כדי להקנות זכות: 'ומצינו להיפך, דהרבה חשו חכמים לתקנת מי שצריך לשלם מנת המלך, והתידו לציידים לעשות סחורה בדברים האסורים לישראל מפני המס המוטל

²⁰ שם, אות ג.

²¹ יואף אם היו גחרים כלם בפירוש, שלא להדפיס גם פירוש אחר... אין אנו מחוייבים לשמע להם, וגזירתם בטלה, כי רשות ביד כל אדם לבחור לו ללמוד איזה פירוש שירצה, ואין אדם לומד רק ממה שלבו חפץ, וראיה לזה...'. השווה ההסכמות שניתנו לספרו של הש"ך, למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 55.

²² ראה על כך להלן, פרק עשירי, סעיף 12, ליד ציון הערה 330.

²³ ראה למעלה, הערה 16.

עליהם²⁴... הרי שהתירו איסור ואפי' דאורייתא, למי שצדיך לשלם מס המלך כנ"ל, ומכ"ש [=ומכל שכן] שאין להכביר בגזרות ולחדש איסור על מי שמשלם מס מאומנותו למלך, לאסור עליו את המותר'.
על דעתו זו משיג ר' מלכיאל צבי טננבוים²⁵, והוא סבור, שאין כרשיון הממשלה אלא רשות הדפסה, אבל אין בו משום הענקת מונופולין²⁶: 'ורכריו תמוהים, ראטו הרשיון מהממשלה היה שרק הם ידפיסו ולא אחרים? וגם אטו מדפיסי וילנא הרפיסו נגד רשיון הממשלה? ובכה"ג [=ובכהאי גוונא] וודאי לא היו נותנים הרבנים הסכמתם לעבור דד"מ [=דינא דמלכותא]. ודבר כזה לא נעשה כמסתרים. אבל מדפיסי ווילנא עשו ברשות הממשלה וגם מדפיסי זיטאמיר. אך לפי הנראה בפלך ההוא היה החק, שישלמו איזה מס מהדפסת ספרי ישראל, ויותר נראה, שגם מדפיסי ווילנא שלמו המס אז, כי הלא שניהם היו במדינתנו וחק אחד לכולם, והרשיון היה שיוכלו להרפיס ספרי ישראל, אבל לא לאסור על זולתם. ורק החוק היה על מי שלא שילם המס ולא השיג הרשיון, שלא ידפיס. ואטו בשביל זה היו יכולים להדפיס ספרים, שאסור מדיני ישראל להדפיסם?' ונחזור לדבריו של רא"ל באלחוכו. בהמשך דבריו²⁷ הוא מביע דעתו, שאף אם לא היו משלמים מס בער זכות ההדפסה, הרי בעניינים אלו, 'שאין כזה דין גמור, רק מפני דרכי שלום, כדאיתא בפ' הניזקין... י"ל, דבזה כ"ע [=כולי עלמא] מודים דאמרי' נגד זה דינא דמלכותא דינא... א"כ נדחו הנך דינים, דאין בהם רק מפני דרכי שלום, מפני דינא דמלכותא... ועוד נ"ל, דגזירת ותקנת החכמים המסכימים ודאי דאינם יכולים לבטל דין המלכות, וגם אין שברעות וחרמות חלים לבטל המצוה'. והוא ממשיך וקובע, שאין לפקפק בתוקפו של דינא דמלכותא בגלל ההפליה שיש כזה, לכאורה, שמשלמים את המס רק מספרי ישראל²⁸.
ואף אם יש ספק בדבר בשל מחלוקת הפוסקים בשאלת תוקף דין המלכות ובשל ההפליה, הרי מספק – אין לעכב ביד מדפיסי זיטאמיר.

²⁴ עיין משנה שביעית ז, ד, ותלמוד ירושלמי, שם.

²⁵ תר"ז-תר"ע (1847-1910). מגדולי הרבנים בליטא ובפולין, רב כבודקי ובלומז'ה.

²⁶ שו"ת דברי מלכיאל, חלק ג, סימן קנז.

²⁷ באות ז.

²⁸ ראה שם, אות ט.

ניסח הפשרה מהדפסת ספרי נביאים ובתוכם

בדבר העצמות שהיה בן הרב המא"ג מהור"ר משה זכר
החב"ד איש האלקי המנוח מהור"ר פנחס ז"ל : וכן
ברבני מהו' יחזקאל צמו' שבח י"ו : נידון הדפסת ספרי נביאים
ובתוכם עם חרגום שהדב הנ"ל החמיל להחטק במלאכת ספרי
הנ"ל ומהור"ר יחזקאל החמיל ג"כ להחטק במלאכת ספרי הנ"ל
ומענה צפוי שלא ידע שדעת הרב הנ"ל להדפיס אותם וכשדעת
הדבר שלא מהו' יחזקאל הנ"ל שלח להרב הנ"ל להודיע לו ושלח
הרב הנ"ל שני אנשים בכח והראשון בח"י למהר"ח הנ"ל לפנות
פניו דין או פשרה ועשו המשולחים פשר בכח עלנייר קיב"ר י"ה
בח"י המשולחים הבאים בכח הנ"ל ובקיום עדים כשרים בזה אופן
שהר"מ הר"ת הנ"ל לא ידפיס כלל ספר הנ"ל ומחויב להשיב ראיון
לר' יחזקאל הנ"ל על ספרי נביאים עם חרגום בדפוס מינקאוויץ
ולקבלו בקפאניע . ואחר כך נחזור בניהם טענות שונות
ועתה הרב הנ"ל שהמשולחים עברו על דעתו ולא היו להם יכולת
לעשות שפסדה הנ"ל בזה אופן : ואחר כך התקשרו עצמם
בפניו ביה דין ה"מ מרעונס בטוב צלי אונס והכרח כלל
ובק"ג א"ס בזה אופן שהרב הנ"ל ידפיס ספרי נביאים ובתוכם
בק"ק סלאוויטש על רבע בוגין ובלא חרגום ומו' יחזקאל הנ"ל
ידפיס ספרי הנ"ל על שמינית בוגין עם חרגום ופי' רש"י ופירש
המילות מלשון אשכנז . וכל אחד ואחד יש לו זכות כלל הבכמות
מנאורי ומרנו ששום דפוס אסור להדפיסם ולהשיב גבולם בשום
אופן בשולם בלתי רשות כ"א מהנ"ל בשלו כ"ז נעשה בענין כ"ד
כח"מ במקו"ק הקמפרימט' וניכיל המודעות כדרך שמבטלין גיטין
ולתקוף ועוד באת"ע היום א"ד' ניסן תק"ס פה ק ק בלאוריטש :

כח"מ יונה בא"ח המנוח מהור"ר ישראל אה"ה :

כח"מ פנחס צמור"ר שלמה ז"ל :

כח"מ שלמה צמור"ר פנחס י"ו :

פשרה בין שני מחחרים בהדפסת ג"ך : האחד ידפיס על רבע גיליון בלא חרגום, השני ידפיס
על שמינית גיליון עם חרגום ופירש רש"י. ספר יהושע, מינקאוויץ תק"ס.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

וטעמים נוספים לכך, שמספק אין לעכב: מאחר שבספק תקנה מעמידים את הדבר על גדר הדין, ומאחר שההלכות שעל פיהן יש זכות עיכוב הן רק מדרבנן, מפני תיקון העולם, הרי שאין לעכב בעד מדפיסי זיטאמיר. ונימוק נוסף: 'דכל ספק ממון – קולא לנתבע; ומי שרוצים לעכב על ידו הוא התובע והמה הנתבעים' (והוא הדין לעניין מקום הדין, שזכותם כנתבעים להתדיין במקומם, על פי הכלל, שהתובע הולך אחרי הנתבע²⁹). אמנם יש כאן גם עניין של איסור, ואף על פי כן בספק איסור דמעורב בספק ממון, אזלינן בתר ספק ממון, ולא בתר ספק איסור, ולקולא'.

זכותו של מדפיס ששילם מס לשלטונות בעד זכות ההדפסה, שדיבר בה דא"ל באלחובר בפסק דינו, מהווה יסוד גם בהסכמתו לש"ס זיטאמיר תרי"ט, כנגד הסגת גבול המדפיסים מצד מדפיסי וארשא.

כאן מבסס דא"ל באלחובר את הזכות מכמה צדדים: מאחד שמדפיסי זיטאמיר שלחו לאוצר הממשלה בעד זכות ההדפסה, ואילו בווארשא אין מס על זכות זו, ולכן אסרה הממשלה להביא ספרים לכאן אלא בתשלומין ועל פי רשיון הצנזורה, הרי מי שמביא לכאן ספרים בלא לשלם את המס, צפוי לעונש על פי חוקי הממשלה, ועובר גם על איסור תורה, משום ש'דינא דמלכותא דינא'. ויש בכך גם משום איסור גזל, שגזול את המדפיסים שבמדינה זאת, ולכן המדפיסים ממדינה זאת רשאים לעשות כל מה שיש לאל ידם למחות ולעכב, שלא יביאו לכאן ספרים מחוץ למדינה בלא תשלומין.

ועוד הוא מביא ראיה מסוגיית בבא בתרא כא ע"ב, בדבר הסגת גבול, שמי שמשלם מס, זכאי לעכב אחרים מלהתחרות בו. שהרי הגמרא שם אומרת, שאין לעכב בעד מי שמשלם 'כדגא', היינו מס גולגולת, כלומר שאפשר לעכב בעד מי שאינו משלם מס גולגולת, ואם כך הוא במי שאינו משלם מס גולגולת, אף שהמס אינו שייך לתחום העיסוק המיוחד, קל

²⁹ שם. והשווה למעלה, פרק חמישי, הערה 33, כשאלה, מיהו התובע ומיהו הנתבע בהסכמות?

³⁰ הסכמתו מובאת בטופס הנזכר למעלה, פרק שלישי, הערה *56.

פרק שמיני: שניים המחחרים על קבלת הזכות להדפיס

וחומר במי שאינו משלם את המס המיוחד לתחום העיסוק שבתחרות, היינו מי שאינו משלם את המס בער ההדפסה, שבווראי אפשר לעכב בעדו³¹.

ומטעם זה, שהאחד שילם מס והשני לא שילם, מוסיף וטוען רא"ל באלחובר, שאין למצוא היתור למדפיסי וארשא עקב הוזלת המחיר על ידם. שאף שהרמ"א כתב³², שיש אומרים, שאם המתחרה נותן יותר בזול, הראשון אינו יכול לעכב עליו, מפני טובת הקונים, אבל הרמ"א עצמו כתב בתשובה³³, שאין פוסקים כדעה זו. זאת ועוד, הש"ס ה'זול' של מדפיסי וארשא, אינו דומה כלל בתוארו ובהדרו לש"ס של מרפיסי זיטאמיר. ויתרה מזאת, מדפיסי וארשא יכולים להוזיל במחיר רק משום שאינם משלמים את המס לממשלה, ואם יצטרכו הקונים לשלם את המס כפי חוק הממשלה, יעלה הרבה יותר ביוקר, ואם כן אין זה לטובת הקונים, שמרפיסי וארשא מוזילים להם את המחיר, ומבריחים את המכס: 'והלא אם יהיה נמצא בירם, ישלמו שבעתים, וענוש יענוש בקנס גדול כפי חוקי הממשלה. אם כן, מה שמוזיל להם, הוא לרעתם ולא לטובתם'.

³¹ וכן ראה בטופס הנ"ל, גם בהסכמות אחרות המובאות שם, מאת: ר' מרדכי זאב איטינגא (ראה עליו להלן, פרק עשירי, הערה 239); ר' שמואל שמעלקא טויבש, אב"ד ייאס; ר' ישעיה שור, הרב בייאס; ר' שמואל אביגדור חוספאה (ראה עליו להלן, בפרק עשירי, הערה 310); ור' לוי יצחק מ"צ דק"ק זסלב. ובדבר ההשלכות שיש לאיסור שמטילים השלטונות ליבא ספרים ממקום אחר, ראה גם להלן, פרק עשירי, סעיף 11: חחולה טריטוריאליית.

³² חושן משפט, סימן (קנז) [קנו], סעיף ז, בהגהה.

³³ שו"ת הרמ"א, סימן עג.

פרק תשיעי

זכותו של המחבר עצמו בהשוואה למדפיס

לפני שנמשיך ונדרן בתופעת ההסכמות, ניטה קצת מן הדרך, ונברר את השאלה, אם הכללים המגבילים את ההגנה הניתנת למדפיס יחולו גם על ההגנה הניתנת למחבר עצמו. ראשית – האם הוא זקוק להסכמה כדי להגן על זכותו? ואם כן, האם יחולו 'הלכות ההסכמה' גם על זכויותיו של המחבר?¹

מחלוקת שנתגלעה בין שני מדפיסים בדבר הזכות להדפיס שולחן ערוך יורה דעה עם נושאי כלים ('פרי מגדים', 'חוות דעת' ו'פתחי תשובה'), שימשה נושא לתשובתו² של ר' יוסף שאול נתנזון, בעל שו"ת 'שואל ומשיב'³, ובה נתגלה המשיב כמרחיב גבולותיה של זכות היוצרים במובנים אחדים.

בתביעה שהגיש ר' אברהם יוסף מדפיס מלבוב, כנגד ר' יוסף הירש

¹ יש לעיין בהסכמתו של ר' אפרים זלמן מרגליות, להלן. פרק עשירי, ליד ציון הערה 89, שנתן הסכמתו 'בשכיל דבר שנתחדש'. האם כוונתו לכך שזו יצירה מקורית, או ש'די בדבר שנתחדש' כדי להוציא את הספר מכלל ספרי יסוד שעליהם אין איסור בהסכמה? וראה שם, הערה 90.

² שו"ת שואל ומשיב, מהדורא קמא, חלק א, סימן מד. וראה גם להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 292. ובפתח התשובה, אנו שומעים על יחס המדפיסים להסכמות: 'ודרך אגב אסמוך בזה מ"ש [=מה שכתבת] אודות הסכמות וגזירות, שגחרין הרבנים על הדפסות והמדפיסים פורצים בה'.

³ תקס"ח-תרל"ה (1808-1875). רב ופוסק, מגדולי ה'משיכים' בדורות האחרונים. נולד בכרד'אן (גליציה). כארכעיס שנה היה אב"ד בלבוב. שמו נודע בכל רחבי העולם היהודי ומכל קצות תבל פנו אליו בשאלות. חיבורו העיקרי הוא שו"ת 'שואל ומשיב', המכיל אלפי תשובות בארבעה-עשר חלקים.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

באלאבאן, פסק ר' שמואל וואלדברג, אב"ד זאלקווא⁴, שאין ר' אברהם יוסף יכול לעכב בעד הנתבע מלהרפיש את הספר הנ"ל⁵. ואילו ר' יוסף שאול נתנזון, בתשובתו מיום י"א כסלו תרכ"א, משיג על פסקו של ר"ש וואלדברג, ומכריע לטובת התובע, ר' אברהם יוסף מלבוב.

על עמדתו של ר"ש וואלדברג אנו למדים מתוך מה שמובא בשמו בתשובת ר' יוסף שאול נתנזון. לעניין הזכות להדפיס את 'פתחי תשובה' לשולחן ערוך, פסק ר"ש וואלדברג, שהדבר תלוי בשאלה 'כאם רי"צ [=ר] יוסף צבי – הנתבע], יש לו הורמנא מה בדינא דמלכותא – אז דינא דמלכותא דינא; ואם לא – לא'.

טענתו של ר' אברהם יוסף לעניין 'פתחי תשובה' הייתה, שקנה את הזכות מאת המחבר; ועל כך השיב הפוסק 'ש"מה מכר ראשון לשני – כל זכות שיבא לידו', וכאן המחבר עצמו אין לו כח וזכות בזה, מאחר שבהדפסה ראשונה, שנת תקצ"ו, לא נזכר שום איסוד; ואם היה נזכר איסוד, היה אפשר לדון שיש איסוד עד כלות זמן שגבל, ואף לאחר שנמכר הספרים. אבל אם לא נזכר שום זמן – אין מקום לאיסוד כלל'.

ולהלן: 'והביא הך דשו"ת רמ"א סי' יו"ד, שהטעמים שם לא שייכי כאן, שהרי כבר מכר ספריו, וגם אין הספרים שוים, שהמחבר הדפיס ש"ע [=שולחן ערוך] קטנים עם בה"ט ופ"ת [=באר היטב] ו'פתחי תשובה', וזה הדפיס גדולים, ואיש שיש לו השו"ע גדולים, לא ירצה לקנות הש"ע הגדולים בשביל הוספת הפ"ת לבד, ולא ברי היזקא, ובפרט שכבר מכר המחבר הספרים. ואין לחלק בין מדפיס ספר שכבר נדפס [ו]בין הדפסת ספר חדש'.

רי"ש נתנזון קובע בתשובתו כמה הלכות גדולות:
א. זכותו של מחבר אינה מוגבלת בזמן. לדעת ר' יוסף שאול

⁴ תק"ץ-תרס"ז (1829-1907). רב בזולקווא ויארוסלאב. חיבר חיבורים רבים: מחקרים במקרא, במדרש ובתלמוד.

⁵ ולמעשה נדפסו שתי מהדורות. האחת – בדפוס ר' אברהם יוסף בר' אהרן מדפיס סג"ל, לפרט 'וככל קנינים קנו בינה ודעה' [=תרכ"א] (1861); והשנייה – בדפוס ר' זיסי מאיר בר' מרדכי היילפרין ור' יוסף צבי בר' יצחק מרדכי באלאבאן (1861) [=תרכ"א].

זה ודאי שספר חדש שמדפיס מחבר, וזכה שדבריו מתקבלים ע"פ תבל, פשיטא, שיש לו זכות בזה לעולם.⁶ ומאלפת הדרך שהולך בה המשיב לביסוס דבריו. הוא מסתמך על הדין הנכרי בנידון, 'ולא תהא תורה שלמה שלנו כשיחה בטלה שלהם': 'והרי בלא"ה [=בלאו הכין] אם מדפיסים או מחדשים איזה מלאכה, אינו רשאי אחר לעשות בלא רשותו, והרי נודע שר' אברם יעקב מהרובשוב⁶, שעשה החשבון במאשין כל ימיו, קבל שכרו מהקיר"ה [=מהקיסר ירום הודון] בווארשא; ולא יהא תורה שלימה שלנו כשיחה בטילה שלהם [?]. על הגבלת זכותו של המחבר אומר רי"ש, כי 'זה דבר שהשכל מכחישו; ומעשים בכל יום⁷, שהמדפיס חבור, יש לו ולב"כ [=ולבאי כוחון] זכות'. והוא מביא ראיה ממעשה שנעשה בו בעצמו, כמחברו של הספר 'מפרשי היס': 'וזה איזה שבועות שהמדפיס מהלברשטאט רצה להדפיס ים התלמוד ומפה"י [=ר"מפרשי היס"] שנית, ושאל רשיון ממני ומגיסי הגאון נ"י⁸; ואם יאמר, ששם לא מוזכר זמן מוגבל, הנה בצל"ח [=ציון לנפש חיה"] שנדפס בזאלקווא [תקפ"ה] ע"י ר' שלמה רבין שטיין, נדפס שם,

⁶ הכוונה למחמטיקאי א"י שטרן, תקכ"ב-חר"כ (1762-1842), שהמציא גם מכונת חישוב. הוא הוצג לפני הצאר הרוסי, אלכסנדר הראשון, וזה הקציב לו מילגה שנתית קבועה מאוצר המדינה (ראה אנציקלופדיה עברית, בערכו).

⁷ וכאן כוונתו למנהג הנפוץ בישראל.

⁸ וראה הסכמתו של ר' יוסף שאול נתנזון ביים התלמוד, שנדפס בהאלברשטאט חרי"ט. וכן ראה הסכמתם של רי"ש נתנזון וגיטו ר' מרדכי זאב איטינגא, שהסכימו להדפיס את הגהותיהם ותיקוניהם להגהות בעל הלבוש על הש"ס. הסכמתם מיום ג' בטבת תקצ"ו נדפסה במסכת ברכות של ש"ס וילנא והוראדנא תקצ"ה, והרשות ניתנה לזמן קצוב של חמש-עשרה שנה: 'והננו נותנים להם הגהות האלה עם חוספות חידושים אשר שתינו עליהם נוספות, חנם אין כסף, והרשות נתונה בידם מאתנו מהיום הזה והלאה עד כלות חמש עשרה שנה או עד אשר ימכרו כל השס"ן, להדפיס הגהות האלה, ויהיה להם לבדם ואין לזרים אתם, בכל מדינות רוסיא וגלילותיה, כאשר פרשו מצודתם ותוקף גזירותם כל גאוני הזמן, ועטרת מלכם בראשם אדמו"ר הגאון הגדול רשכב"ג [=רבן של כל בני הגולה] מהור"ר עקיבא איגר נ"י, ואתו כבוד הגאון מופת הדור החסיד צדיק יסוד עולם מוה' אריה ליב נ"י האב"ד דק"ק בריסק ויתר גאוני הדור ד' ישמרם'.

שנדפס בהרשאת בני הגאון הצל"ח; והרי שם לא גזרו איסור כלל, ואפ"ה [=ואפילו הכי] לא חפץ להדפיס בלתי רשות, שהוא איסור גמור'.
[אשר לזכותו של המחבר שהיא עומדת גם לבא כוחו של המחבר, אפשר גם לעמוד מהסכמתו של ר"ש נתנון לספר 'בית ישראל', על מסכת פסחים, מאת ר' ישראל, המגיד מקו'ניץ, וארשא תר"ם.
בהסכמתו משנת תרכ"ט ר"ש נתנון מעניק זכות לחתן נכד המחבר עד עולם: 'ואליכם אישים אקרא מבלי להדפיסם בלי רשות מהר"ם הנ"ל, הן במתכונתם ושלא במתכונתם, והן במדינה זו והן במדינה אחרת, עד עולם, כי מקנת כספו הוא ונחלת אבותיו'. ומאחר שקבע בהסכמתו, שהזכות עומדת 'עד עולם', נדרש לאמת את חתימתו על כך. ועל כך הוא כותב בהסכמתו השנייה, שנדפסה שם, בשנת תרל"ה: 'מאד אתפלא על כבוד הבר"צ דק"ק ווארשא, שהכריחו אותי לקיים בחתימות ידי כתב הסכמתי שכתבתי, ושנתתי כבר לידידינו המופלא מוה' משה הכהן מקאזניץ, מחמת שנדפס שם חיבת "עד עולם". גם מה שלא נזכר שם איסור וכו'. והנני בזה לקיים לו, כי כל דבר אשר הדפיס בשם אמת וצדק הוא, ויותר ממה שנדפס שם כתוב כאן, שחלילה וחלילה עפ"י דתה"ק [=דין תורתנו הקדושה] להשיג גבול מהר"ם כהן [=ר' משה הכהן] הנ"ל בכל אשר הדפיס עד הנה, אשר ירושת עולם לו וקנין כספו הוא. גם כל הכתבי"ד שעודם תחת ידו להדפיסם עוד, אין רשאי לשום ארם להדפיסם חוץ מידיעתו עד עולם'. והוא ממשיך ומסתמך על דבריו של ר' יעקב לורברבוים⁹, שיש איסור מקדמונינו בדבר הדפסת ספר של המחבר, בלא הסכמתו, עד עולם: 'ובעצמי ראיתי בהקרמת ספר חוות דעת הראשון, שהדפיס המחבר בעצמו, שיש איסור וכו' מקדמונינו מלהדפיס מחברת של המחבר בלתי רשות או בכ"כ [=באי כוחו] עד עולם'¹⁰. וכאשר הוא עפ"י דתה"ק [=על פי

⁹ תק"ך (1760) בערך – תקצ"ב (1832). מגדולי הרבנים כפולין כדורו. רב כמונסטרישץ וקאלוש (גליציה), ואחר כך בליסא (פולין). בסוף ימיו חזר למולדתו והיה רב בקאלוש ובסטרי. עוד בימי חייו זכה לשם בחיבוריו 'חוות דעת' על יורה דעה ונתיבות המשפט' על חושן משפט, שהשפיעו מאוד על דרך הלימוד בשיבות.

¹⁰ וראה י' ידלוב, 'הספרים "חוות דעת" ו"נתיבות המשפט"', תגים א (חורף תשכ"ט) עמ' 49, שתמה, היכן ראה זאת ר"ש נתנון, שהרי בהקדמתו של ר"י לורברבוים לספרו 'חוות דעת', לעמבערג תקנ"ט, נאמר: 'הסכמה שתי [=שתחת ידי] לא

פרק חשיעי: זכותו של המחבר עצמו

דין תורתנו הקדושה] והחוק והיושר, כי באמת הוא איסור גדול, אשר גבלו וגזרו קדמונינו ז"ל באיסור וכו' על זאת, כנמצא בהסכמת ספרים ישנים, וכעת מחוק ונימוס המדינה בלתי רשאי להדפיס מלה זאת [=מלת "חרם"], עכ"ז [=עם כל זה] מוטל דבר זה על כל איש ישראל, ומי לא יידא מהם לעבור בשאט את אשר קיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם. אקוה, כי

הדפסתי היות כי לא חברתי זה רק להתלמד, ונידון חרם שלא להדפיסו שנית, הנני מן המודיעים, שיש ת"י הסכמות בחרם שלא להדפיסו שנית תוך ששה שנים. מה גם כי כל זמן שיהיו הספרים ת"י חרם הקדמונים הוא שלא להשיג גבול, וכאשר ימכרו אותן הספרים אדרבא אני מקדש מהמדפיסים שידפסו. אבל כהקדמתו זאת אין מדובר כלל על 'איסור וכו' מקדמונינו מלהדפיס מחברת של המחבר בלתי רשותו או כ"כ עד עולם'. ואם כן שמה כוונתו להקדמה אחרת?

ובספרו 'בית יעקב' על מסכת כתובות, הרובשוב תקפ"ג, נכתב מעבר לרף: 'ברזל ונחשת מנעולי הבית הזה, השער יהיה סגור לא יפתח, ואיש לא יבא בא להרים את ידו להדפיס ספר בית יעקב על ש"ע אבן העזר ומסכת כתובות משך ה' שנים בלתי רשיון המחבר הגאון הנ"ל, והביט אל נחש נחשת אשר שם על נס כבוד הרב הנ"ל ודעמי' וישב לאחרי'.

אמנם בהסכמתו של ר' יעקב לורברבוים, משנת תקפ"א, להדפסת הספר 'פסיקתא רבתי רב כהנא' עם פירושים מאת ר' אליקים געציל ב"ר יהודה ליב [=מהלוק], המובאת בהערה להקדמת המו"ל של 'ספר ראביה, השגות על ספרו של הרב... ליפמאן צונץ' וכו', אופן 1837 (=תקצ"ז), מאת ר' אליקים געציל הנ"ל, כותב ר' יעקב לורברבוים: 'ולאשר שראיתי שהוא בקי גדול ושכלו מיתר חזקתו מתוקן, וכל מן דין סמיכא לנא, ומהראוי להחזיק בידו בכל מה דאפשר, ומצוה רבה היא וחלילה להזיק להמחבר הנ"ל לחזור ולהדפיס ספריו בין במדינה זו בין במדינה אחרת במחכונתו משך ימי חייו של המחבר בלי ידיעתו', הרי שקבע את משך הזמן לכל ימי חייו של המחבר, אכל לא עד עולם.

וראה עוד, שם, עמ' 50, שיודלוב מעלה השערה, כי ההסכמות שנרפסו לחיות דעת מהדורת פולנא (פרט השנה עולה תרנ"ז, אך צ"ל כנראה תקע"ז), אינן אלא זיוף (ויוסף הכהן, שהדפיס את הספר, עשה כן בכמה מן הספרים שהדפיס; ראה פרידברג, תולדות הדפוס בפולניה, עמ' 103, הערה 2). וראה עוד על זיוף הסכמות, שמואל ווינער, קהלת משה, עמ' 93-94, מס' 757 (על 'אמרי כינה', שהוציא לאור יצחק הלוי סאטאנוב, בדלין תקמ"ד-1784), וראה להלן, פרק עשירי, הערה 8, ולמעלה, שעד ראשון, פרק שני, הערה 60. וראה גם מאמריהם של משה פלאי, 'יצחק סאטאנוב ושאלת הזיוף בספרות', ושל יהושע מונדשיין, 'בעל ה"שמן רוקח" מסאטאנוב ופולמוס הדפסת הש"ס ווילנא-סלאוויטא'.

עוד לא אלמן ישראל ולא יעשה כזאת בעיר ואם בישראל. זאת אשר מצאתי להודיע למען יסתם בזה פי המתנגדים¹¹.
ואשר לזמן הנקוב בהסכמות על יצירות מקוריות, כותב ר"ש נתנזון, בתשובתו הנ"ל: 'ומה שנמצא בספרים שהמחבר מדפיס, וגוזרים עד זמן מוגבל, לאו משום שאין לו כח לאסור עולמית; ז"א [=זה אינו], דבשלו אדם רשאי לגזור, שלא ידפיסו עולמית בלי רשותו או ב"כ; רק שאדרבא, המחבר בעצמו רוצה שידפיסו ספריו אחר שיזכה למכור ספרו, ומבקש שיפוצו דבריו ע"פ תבל. אבל אם באמת מחבר ספר הנצרך, כעין ספר פ"ת [=פתחי תשובה], שרבו הקונים, מפני שהוא מלוקט מהרבה ספרים... פשיטא שיש כח בידו'.

ולדבריו, הסכמה שנוטל מחבר על ספרו היא על טיבו של הספר, ולא לצורך הגנת זכותו כנגד מסיגי גבול: 'אמנם כל זה באם מדפיסים דבר שכבר נדפס, אבל במה שמדפיס מחבר לעצמו יש כח בידו בעצמו לגזור על כל העולם. וכן מצינו בהקדמת הפלאה ז"ל¹², שגזר בעצמו על כל מדפיסים שלא ידפיסו בלי רשותו¹³, ומה שהמחבר נוטל הסכמות הוא על גוף הספר, אם ראוי הוא לאדפוס אדרא, ודרך אגב מזכירים המִשְׁךְ שנים, שהמחבר בעצמו רוצה, שאח"כ ידפיס ספרו שנית'.

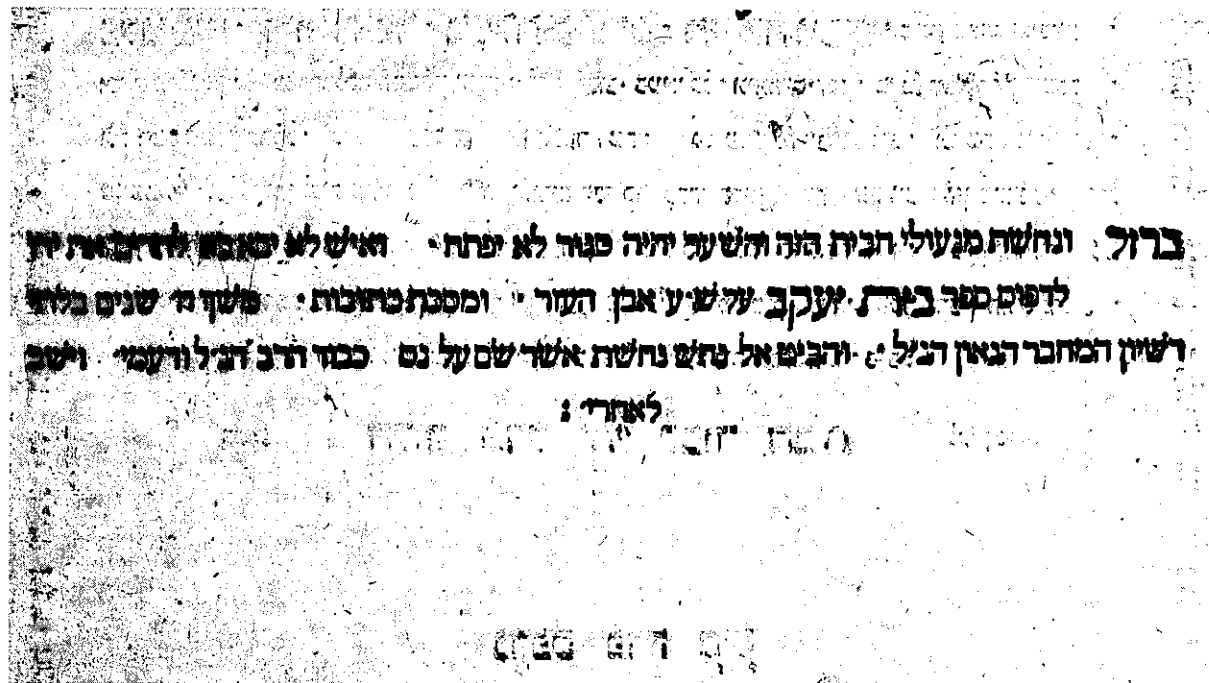
בהסכמתו של ר' יוסף שאול נתנזון, לספר צל"ח [=ציון לנפש חיה] של ר' יחזקאל לנדא, שהדפיס ר' שלמה זעטצור, מדפיס ביחצפאף, בשנת תרל"ו, אוסר המסכים¹⁴ על הדפסה חוזרת במשך עשר שנים¹⁵, ותופעה זו

¹¹ וכן ר' ישעיה מושקאט, אב"ד פראגא (פרבר של וארשה), תקמ"ג-תרכ"ח (1783-1868), בהסכמתו משנת תקכ"ג, אינו מגביל את תקופת האיסור. וראה הסכמתו של ר' יעקב יהושע, אב"ד פפד"מ, לשר"ת שב יעקב לר' יעקב פפירש, שנדפס על ידי בני המתבר, פפד"מ תק"ב, שהמסכים אינו קוצב בה זמן לאיסור. וראה עוד שם, שכיוון שנאכדו הרבה משארי כתביו ושלטו בהם יר' זריס', אוסר המחבר שלא ידפיס שום אדם גם משארי כתבים של הגאון זצ"ל הנ"ל הן חידושי גפ"ת ודרשות יהיה מה שיהיה בלתי ידיעת ורצון יורשיו הנ"ל'.

¹² ראה להלן, ליד ציון הערה 48.

¹³ ראה להלן, ליד ציון הערה 49.

¹⁴ וכך נתן ר"ש נתנזון הסכמות גם להדפסת שו"ת נודע ביהודה של ר' יחזקאל לנדא. בשו"ת נודע ביהודה, מהדורא חניינא, לעמבערג 1858 [=תרי"ז], מובאת הסכמות

איסור מטעם המחבר, ר' יעקב לורברבוים (בעל 'חזות דעת' ו'נתיבות המשפט'), על ספרו 'בית יעקב' על כתובות, הודפס בתקפ"ג.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ניתן להסבירה בכך, שר' יחזקאל לנרא עצמו הגביל את תקופת האיסור, כמובא במקום אחר¹⁶.

ב. זכותו של המחבר עומדת לו אף אם לא נכתב איסור. לרעת ר' יוסף שאול נתנזון, 'אף אם לא היה כתוב איסור, היה אסור להשיג גבולו'. ואין מזכירים איסור מחמת התנגרות השלטונות: 'אבל כאמת, במדינת רוסיה איסור וחרם וקונם אסור להזכיר, ולא ישמע על פינו, כי מצד הממשלה אין כח בירם לגזור (אף) [אך?] לבקש, ומה"ט [=ומהאי טעמא =ומטעם זה] לא נאמר שום איסור, וגם במדינתנו יש חוק בהרפסה מבלי להדפיס מצד חוקי הממשלה, ומה כח ב"ד יפה כ"א [=כי אם] יעשו ררך בקשה. ואף אם נמצא לפעמים כשהמרפיסים מערערים ענש יענשו, לכך לא נכתב בתורת גזרה בלי ררך בקשה. ובש"ס דפוס רשנצקיא [=ש"ס וויז תקנ"א] נמצא מהקיר"ה גזרה והסכמה, שלא ישנו בכולם... ומצד הדין, ד"ת [=דין תורה], אסור להשיג הגבול'.

ג. זכותו של המחבר אינה מוגבלת למדינתו בלבד. ר' יוסף שאול נתנזון מרחיב את זכותו של המחבר גם מבחינה טריטוריאלית. זכותו לעכב בעד אחרים מלהדפיס אינה מוגבלת למדינתו בלבד, ויש בידו זכות לעכב אחרים מלהדפיס אף במדינות אחרות, שבהן אסור להביא ספרים מבחוץ: 'ומ"ש [=ומה שכתב] מעלתו עוד, שגם בלא מכר ספריו, כל שהוא ממדינה למדינה אין איסור... אך כ"ז [=כל זה] אם מדפיסים ספר שנדפס כבר, אבל מחבר לעצמו בכוחו למחות על כל העולם... וכן מציינו בהקדמת הפלאה ז"ל, שגזר בעצמו על כל מדפיסים, שלא ידפיסו בלתי רשותו'¹⁷.

שנתן למוציאים לאור, אורי זאב סאלאט, שמואל גאלדבערג וישראל אלימלך שטאנד. וכן נתן הסכמתו למו"לים אלה בשו"ת 'נודע ביהודה' [מהדורא קמא], לעמבערג 1859 [=תרי"ח].

¹⁵ ראה הסכמתו הנדפסת במהדורת צל"ח [=ציין לנפש חיה], יחזקאל תרל"ו, בראש מסכת ברכות.

¹⁶ ראה להלן, ליד ציין הערה 55.

¹⁷ וכך כותב ר' יוסף שאול נתנזון אל ר' אברהם צבי אייזנשטט, מחבר 'פתחי תשובה', על דבר בקשתו לאסור על אחרים לחזור ולהדפיס את הספר: 'וע"ד [=ועל דבר] מבוקשו לכתוב בהסכמתי לגדור גדר בפני מדפיסים אחרים, הנה כאמת מה כח ב"ד

ד. אסור להדפיס בשינוי, אף אם לא נאסר כן במפורש. על טענתו של ר"ש וואלדבערג, ש'כל שלא נכתב שלא ידפיסו בלי גירעון ותוספת, נוכל להדפיס שלא יהיה כמתכונתו ממש', אומר ר' יוסף שאול נתנזון: 'הנה דבר זה מביא לידי גיחוך (!) ... שאחר שכל הסכמה היא רק משום נעילת דלת בפני עושי עולה, שלא יהיו שלוחי מצוה ניזוקין, ואם יהיה מותר כשיחסר דבר אחד, מה הועילו חכמים בתקנתם? וזה יבא לידי היזק רב... ובכל כה"ג [=כהאי גוונא] אמרינן [=אנו אומרים], ד"דברים שבלב הוו דברים", כל שהן דברים (שבלב) [שבלבו] ובלב כל אדם'. ה. והלכה אחרת שהוא קובע היא, שכיוון שהכין המדפיס את הדרוש להדפסה והתחיל להדפיס, חל האיסור שבהסכמה¹⁸.

ואנו מוצאים את ר' יוסף שאול נתנזון נאמן לשיטתו, שאינו מגביל את תקופת האיסור, המוענקת למי שקנה את כתב־ידו של המחבר. בספר 'שאגת אריה החדשות', מובאים דבריו של ר"ש נתנזון מתאריך ערב ראש השנה תל"ד: 'והנה על השגת גבול לא נחשדו ישראל לבא בשדה אחר ולעשות כדבר הזה אשר אין לו שחר, ובפרט כי קנין כספו הוא, וענוש יענש מחוקי המדינה, ויוכל להדפיס זאת במקום הסכמה'. וכן הוא גם בהסכמתו של ר' יצחק אלחנן ספקטור¹⁹, שם: 'ושארית ישראל לא יעשו עולה להדפיס החיבור היקר הזה שנית בלי רשות הרב הג"ל, וחלילה חלילה להסיג גבולו לבל יקרב איש זר לשלוח ידו במלאכת

יפה כו', אמנם מעכ"ת [=מעלת כבוד תורתו] בעצמו אחרי כי הוא חבורו שתיכר בעצמו יש לו כח לאסור איסור הן ע"פ דת תוה"ק [=תורתנו הקדושה] וגם ע"פ חוקי הממשלה יר"ה [=ירוש הודה], ויוכל לכתוב בעצמו שאין רשות לשום אדם להדפיסו בלתי רשותו דמעכ"ת [=דמעלת כבוד תורתו] (ראה איגרתו שנרפסה בשולחן ערוך, אבן העזר, עם 'באר היטב' ו'פתחי תשובה', שנרפס בשנת תרכ"א).

¹⁸ ראה על כך להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 44.

¹⁹ חקע"ז-תרג"ו (1817-1896). מגדולי הרבנים בדורו. נחשב לדאש הפוסקים בדורו. עסק בענייני הציבור של יהדות רוסיה ונחשב בעיני היהודים ובעיני השלטונות למנהיגה של יהדות זו. חיבוריו: שו"ת 'באר יצחק' ושו"ת 'עין יצחק', ו'נחל יצחק' על חושן משפט.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

רעהו, כי קנין כספו הוא, והעובר על זה ענש יענש ע"פ נמוסי אדונינו הקיר"ה [=הקיסר ירום הודו], זולת חומר האיסור הידוע²⁰.

²⁰ וכך אין קצבה לתקופת האיסור, גם בהסכמות אחרות לספר 'שאגת אריה', שם, מאת ר' יעקב בר' יהודה ליב קאוונער, ור' יוסף בר' רפאל מווילנא, ור' בצלאל בר' ישראל משה הכהן מווילנא.

ובעל 'שאגת אריה', בהסכמתו לר' עקיבא טרעני, על ספרו 'מעייני גנים' על מסכתות זבחים ומנחות, מיץ תקכ"ז, אף הוא אינו מגביל את האיסור: 'לא ישיא אויב בו וכן עולה לא יעננו לחזור ולקבוע בדפוס חיבורו הנזכר בלתי רשותו ממנו, והנוצר תאנה הוא יאכל פרי קודש הילולים, והזר הקרב הוא וגירי דילי' [=וחיציו] יפלו חללים חללים'.

וכן הוא בהסכמותיהם של ר' דובעריש מייזלש מווארשה ושל ר' ישעיה מושקאט למוציא לאור של הספר 'בית ישראל', לר' ישראל מקאזניץ, על מסכתות הש"ס, וארשה תרכ"ה, שקנה את זכויות כתב-היד מיורשי המחבר, ובהסכמותיהם לא קצבו זמן לאיסור הדפסת הכתבים שנית בלא רשות המו"ל.

וראה ההסכמות שניתנו לספר 'נפש התיים', וילנא והוראדנא תקפ"ד, שהוציא לאור ר' יצחק מוולוז'ין, בנו של המחבר ר' תיים מוולוז'ין. בהסכמתו של ר' שאול בר' יוסף קצינלכונג, אסר המסכים להסיג גבולו של בן המחבר 'לא מיני' ולא מקצתו לא במדינה זו ולא במדינה אחרת, ולא ע"י שום אופן ותחבולה בעולם בלתי רשות בנו'. ולא הוצב שום גבול לזכותו של המו"ל. וכך ראה שם הסכמתו של ר' אברהם אבלי פסווילר, שאוסר בסתם על הסגת גבול של בן המחבר: 'ולמשיגי גבול כבוד בנו הרב המאה"ג [=המאור הגדול] הנ"ל נ"י, חלקם יאכל חודש, תאכלם עש, ולשומע יונעם ויתברך מה' מלא וגדושו'. המלים 'ולמשיגי גבול' וכו' עד 'חאכלם עש' נשמטו מן ההסכמה שנרפסה במהדורה השנייה של הספר, בוילנא בשנת תקצ"ז, על ידי אותם המדפיסים בוילנא, ר' מנחם מן בר' ברוך [ראם] ור' שמחה זימל בר' מנחם נחום [טיפוגראף]. ובהסכמה של ר' שאול בר' יוסף הנ"ל, שנרפסה אף היא במהדורת וילנא תקצ"ז, נשמטו המלים 'לא במדינה זו ולא במדינה אחרת', ואחרי המלים 'בלתי רשות בנו' הוסף: 'כפי פקודת הקיר"ה [=הקיסר ירום הודו] 22 אפריל 1828 כחוק הניתן להמחברים, פערעגראף 8'. יש לציין, כי ההסכמה של ר' שאול הנ"ל, היא מיום טו"ב סיוון שנת תקפ"ד [=1824], וממילא אי אפשר היה להסתמך על החוק משנת 1828. ומאחר שר' שאול נפטר בשנת תקפ"ה, אין לייחס את התוספת לרב המסכים, אלא למדפיסים (וראה א' שישא, 'ספר נפש החיים מהדורת קניגסברג תר"ך/תרכ"א', המעייין כג, גיליון ב (טבת תשמ"ג), הערה 13, שהעיר על כך). ואפשר שזו הוספה של הצנזורה. בשנת תר"ך-תרכ"ב חזרו והדפיסו את הספר בקניגסברג, ועל כך תבעו נכדיו של ר' יצחק מוולוז'ין את המדפיס לדין בפני ר' יעקב צבי מעקלענבורג, רבה

מהדיר כתב־יד

מהי זכותו של מהדיר כתב־יד? האם ייחשב כמדפיס ספר קודם, שכבר נדפס, או שיש להשוותו למחבר יצירה מקורית? שהרי מהדיר כתב־יד משקיע לא רק מכספו, אלא גם מפרי רוחו, ובוה הוא דומה ליוצר המקורי. מתוך הסכמתו של ר' יוסף שאול נתנון לספר 'אור זרוע', זיטאמיר תרכ"ב, עולה כי זכותו של מהדיר היא לעולם. היינו, הוא משווה את זכותו של מהדיר לזכותו של מחבר מקורי, אשר כפי שראינו דעתו היא, שזכותו אינה מוגבלת בזמן. וזה לשון הסכמתו: 'ודבר שפתים אך למחסור, שחלילה להשיג גבולם לחזור ולהדפיסו הן במדינת רוסיה והן בשאר מדינות, כי כן הד"ת [=הדין תורה] וכן יסד המלך, אחר שלהם נתנה מאת הרב הנ"ל, וגם אחרי כי יגעו ועמלו בהוצאה מרובה להעתיקו, וכדין הוא שיטלו שכרם, ולא יבא אחר בגבולם להדפיסו עד עולם'.

וכך ניתן להסיק גם מהסכמות נוספות, שניתנו לספר זה, שהמסכימים מדגישים בהן את העובדה שזו היא ההדרה של כתב־יד. ר' מרדכי זאב איטינגא²¹ כותב בהסכמתו, שם: 'אמנם אחר אשר היה להם למנה עד עולם נתונה, וכל מעשיהם באמונה...חלילה להשחית נחלתם לעשות כתבניתם ושלא כתבניתם בלא ידיעתם, ומלבד כי מזהירים באזהרה, וקללות וארורה, בהר עיבל אמורה, ויש דין למעלה, אף יש דין למטה, כי כתב הנכתב, אשר זה יצא ראשונה ובדפוס נתונה, אין להשיב ולהעלותו כפי חוקי המלך ודתו במדינה וחוץ למדינה'.

ר' משה יצחק אביגדור, אב"ד שקלאוו²², מדגיש אף הוא: 'והנה באמת אומר, אשר אין דמיון ספר הזה לשארי ספרים הנדפסים, כי משורת הדין ספר הזה קנוי הוא להגבירים הנ"ל לברם, ואין לזרים חלק בו, אחרי אשר

של קניגסברג, ולבסוף התפשרו בנתינת רשות למדפיס למכור את הספרים שהדפיס, והיורשים התחייבו שלא לשוב ולהדפיס את הספר במשך שנה מיום חתימת ההסכם (על פרשה זו ראה במאמרו הנ"ל של א' שישא).

²¹ ראה עליו להלן, פרק עשירי, הערה 239.

²² תקס"א-תרכ"ו (1801-1866). בשנת תקפ"ט (1829) נבחר כרב בסלתיים, ולאחר מכן שימש רב בעיירות שונות בליטא. כמו כן שימש רב בקובנא ושקלוב בה נפטר. חיבוריו: 'פרדס רימונים' ו'גיליוני קודש'.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

הזילו זהב מכיסם ובעמל ויגיעה הרבה להעתיקו, ולזאת הגם כי אני מרחיק א"ע [=את עצמי] מליתן הסכמה על ספרים הנדפסים, אולם אדעתא דעובדא דנא לא גדרתי בעדי, והגני קורא... לבל יִהָרַס שום איש מאחב"י [=מאחינו בני ישראל] להדפיס את ספר אור זרוע הנ"ל לא כולו ולא מקצתו, הן במדינה זו והן במדינה אחרת, בלתי דשות הגבירים הנ"ל. והמסכים אינו קוצב קצבה לאיסור זה.

מן ההסכמה של ר' יצחק אלחנן ספקטור, המובאת להלן²³, לספר צל"ח [=ציון לנפש חיה], ביקשנו ללמוד, שהמהדיר זוכה במהדורתו כיוצר מקורי, ובמובן זה כאילו 'פנים חדשות באו לכאן', ומשום כך אין זכוח לשאר היוורשים כנגד המהדיר. ופירושו זה בדבריו מתאשש לאור הסכמתו של ד' יצחק אלחנן ספקטור על ספר 'אור זרוע', שאינו קוצב בה זמן: 'והזילו כספם מכיסם להשיג ספר היקר הזה בכת"י, להביא לבית הדפוס ולחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל... והנה לבעבור כי הטיבו מאד, אשר עמלו בספר היקר הלז בכסף מלא והוצאות רבות להעתיקו, לכן בדין הוא שיטלו שכרם ויראו טוב בעמלם, והנני לגרור גדר בעדם ולגזור בגזירה, שלא יבא אחד מבני ישראל להשיג גבולם חלילה... כי מקנת כספם הוא'. וכך עולה גם מהסכמתו של ר' יצחק אלחנן ספקטור על ספר 'ההשלמה' לרבנו משולם בר' משה מבדריש, שההדיר ד' יהודה לובעצקי, פריס תרמ"ה²⁴. וכך קובע ר' יצחק אלחנן: 'ומובטחני אשר שארית ישראל לא יעשו עולה לעבור חלילה על חוק התורה ואיסור הסגת גבול וחוקי המלכות, לבלי להדפיס את ספר ההשלמה הזה בלי רשותו של המו"ל, לא את הספר עם ההגהות, ולא את הספר בפני עצמו, ולא בנוספות להש"ס, לא כולו ולא מקצתו, בלתי אם ברשיון מעכ"ת [=מעלת כבוד תורתו] ובאי כחו, אשר זכה בזה עפ"י עמלו הרב ופיזור כסף להוצאות הדפסת האור הגנוח הזה'. ממה שלא קצב המסכים את התקופה של איסור ההדפסה עולה, כי לדעתו דין המהדיר כדין המחבר, ולכן אסר להדפיס מחדש לא רק

²³ ראה להלן, ליד ציון 36.

²⁴ 'ספר ההשלמה לסדר נזיקין... הגהתי וכחבתי עליו הערות וביאורים, וקראתיו בשם 'תורת ההשלמה'... חלק ראשון בבא קמא ובבא מציעא, נדפס בפאריש בשנת תרמ"ה לפ"ק'.

את הביאור 'תורת ההשלמה', אלא גם את ספר 'ההשלמה' עצמו²⁵. מנקודת מוצא, שדין מהדיר כדין מחבר, יוצא גם ר' פייבל הלוי שרייאר, אב"ד בראדשיין²⁶, בכתב מחאה שיצא כנגד מי שביקש להדפיס את חידושי ר' אברהם דוד מבוטשאטש²⁷, שההדיר ר' פייבל. ב'מודעה רבה לאורייתא', מיום ו' עש"ק מ"א למב"י [=למספר בני ישראל = לעומר] תר"ן, שנדפסה בדף מיוחד²⁸, מספר ר' פייבל שרייאר, שהוא זה שסידר את כתביו של רא"ד מבוטשאטש מתוך אלפי דפים, שהשאיר אחריו המחבר, והדפיס אותם בספר 'דעת קדושים' עם הוספותיו, שקראם בשם 'גידולי הקודש' ו'מקדש מעט'. לאחר מכן נתן למרת פעסיל באלאבאן, המדפיסה מלכוב, את הדרשות לחזור ולהדפיס את הספר; ועתה, טרם שנמכרו כל הספרים שהדפיסה, 'החלו מעלין בדפוס האחים ר' ליבש ור' פייבל מונק ור' אברהם וואקס מלודמיר בווארשא, את הספר דעת קדושים... ולנתח את גוף הדעת קדושים עם הוספותי, גידולי הקודש ומקדש מעט, לנתחים, כפי העולה על רוחם לטובת מסחרם'. במחאתו הוא מספר, כי הזהיר את המדפיסים לבל יעשו כן, אבל הם לא שעו לאזהרותיו, ולכן 'אנכי באתי במודעה הזאת, אשר לעיני בני עמי נתתיה בדפוס, לאסור על המדפיסים הנ"ל באיסור גמור בכל חומר שבתורה לבל יהרסו להדפיס הן גוף הספר דעת קדושים, כולו או מקצתו, הן הוספותיו, כולם או מקצתם, בלתי רשותי וידיעתתי. ואם התחילו באיסור, יפסיקו. ואם לא ישמעו ויעבורו ח"ו ולא יחושו מליקום [=מלעמוד] בארור ח"ו, הלא נודע, והמפורסמות א"צ

²⁵ וכן ראה שם גם הסכמתו של ר' מרדכי גימפל [יפה], שכנראה גם החשיב את המהדיר כיוצר: 'ואחרי טרחו יגיעו ועמלו, והרכה ימים ולילות עמל מנה לו, לא חשידי אחב"י [=אחינו בני ישראל] על השגת גבול, ולא יזידו לעבור אלות הר עיבל, וכולם מצווים לשמור תורת אלקינו וגם חוקי הממשלות, בחיבור חדש, שכל המוציא או זכה בו, יהיה לו ולזרעו אחריו קנין עולם ויוכל לאסור שלו על אחרים, ולמחות בכל נוגע בקנינו ככולו או כמקצתו גם שלא במתנתו'. וכן ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 54.

²⁶ תקע"ט-תרנ"ט (1819-1898). רב בגליציה. תלמידו המובהק של ר' אברהם דוד תארמן מבוטשאטש, שהוציא לאור את חיבוריו של רבו.

²⁷ תקל"א-תר"א (1771-1840). מחשובי הרבנים בגליציה ואדמו"ר מפורסם.

²⁸ דף זה נמצא בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

[=אינן צריכות] ראייה, כי יכול כל אדם לאסור את שלו²⁹, ובפרט להסיר מכשול מהמעיינים, הנני אוסר באיסור גמור וחמור על כל שו"ב [=שוחט ובודק] או חכם מו"צ [=מורה צדק] ועל כל שאר אדם מישראל את הספרים, אשר ידפיסו בו המדפיסים הנ"ל... וחלילה לשום אדם ללמוד ולעיין בהספר דעת קדושים והוספותיו, אשר ידפיסו המדפיסים הנ"ל באיסור. ולהלן הוא מבקש מגדולי הדור, שיאסרו ויגזרו על קניית הספרים.

בתביעה שהוגשה לבית דין צדק בירושלים על ידי יורשיו של מהדיר ספר הראב"ן למנוע מאחרים להדפיס את הספר, פסק האב"ד ר' יצחק יעקב וויס²⁹ לטובת היורשים. בין השאר הוא מסתמך גם על דבריו של ר' פייבל הלוי שרייאר, שנזכרו למעלה, והוא מסיק: 'ולאור כל הנ"ל דכמה יגיעות יגע לתקנו ולשכללו מכל הטעיות וכיב"ז [=וכיוצא בזה] ובודאי קנאו בשבח כלי, וביותר בספרו אשר עשה חיבור לטהרה [היינו, פירושו "אבן שלמה"]', שהמה תרי ריעין דלא מתפרשין, בודאי ניתן לו הזכות לאסור דבר שלו כנ"ל.

קביעה מפורשת, כי דין מהדיר כדין מחבר, אנו מוצאים בהסכמות שניתנו למהדורה חדשה של הרמב"ם, ההולכת ונדפסת בימינו, על ידי ר' שבתי פרנקל. בהסכמתו³⁰ של ר' יעקב ישראל קניבסקי³¹ מודגש יתרונו של מהדיר על פני מדפיס גרידא: 'זהנה הרב המו"ל העביר את חילו לאורייתא והשקיע אוננו והוננו לעבודת הקודש הזאת (הנעשית ע"י הרבה ת"ח מובהקים וכו'), ובדין הוא שיטול את שכרו משלם, וכ"ש שלא יהיו שלוחי מצוה נזוקים ע"י מסיגי גבול, ומבואר בתשובת הרמ"א סימן י, בעובדא רהתם, שהשני לא רצה אלא להדפיס ספר שקרמו הראשון בלא ההוספות

²⁹ וראה להלן, ליד ציון הערה 52.

²⁹ שו"ת מנחת יצחק, תלק ט, סימן קנג. וראה שער ראשון, פרק רביעי, ליד ציון הערה 43א.

³⁰ נדפסה בראש כרך ב של הרמב"ם, בני-ברק תשל"ה.

³¹ נולד בשנת תרנ"ז (1887), ונפטר בבני-ברק בתשמ"ה (1985). יליד הורינוסטיפל, עיירה יהודית קטנה באוקריינה על שם עיירת מולדתו זו נתפרסם בצעירותו כעלוי מסטייפלה ('סטייפלה'). נשא לאשה את אחותו של בעל 'חזון איש'. חיבוריו – 'קהלות יעקב' על רוב מסכתות הש"ס.

מודעה רבה לאורייתא

מודעת זאת בשבט ישראל אשר אזינו מור ורכי רבן של ישראל הוא הקדוש בעשר קדושות ראש דייקי דורו גדול המורים הנאון אמיתי אין ערוך לחכמתו ועומקו רב. כשית מור' אברהם נידחת לאלפים ועל כל חף ורף מכל אבקת רוכל פלפולים והלכות ואגרות מענינים שונים ובלולים יעלו בו. ורובם דברים עגרים ועמוקים מראה פנים לכל צד ומפעמים רק דמוי דברים ומקושעים ולא כהל'ן כתבא למקרי. ואין סדר למשנתו ונלא חכמי לב לעמוד על סוף דעתו להוציא מדבריו הלכה ברורה. עד שקמתי אנו צעיר חלמדיו המכיר מעט כרימותיו וינעתי ביניעה נעומה לא נתתי לעפעפי תנומה. וקרבתו את המרחקים ואספתי עצם אל עצמו. והבאתי בסוגר הנחות להרחיב רביו קרשו העמוקים הטבעים משכלו העמוק והמכיע. ועליהם שמתי נוספות. הראש הא' יפנה לבאר הרבה מדבריו העמוקים וגם מדבריו רבותינו הגדולים. קראתי ג' גדולי תקדש. והראש הא' לדלות מפניו אמרותיו הלכה ברורה כדרך קצרה וגם העולה מדבריו רובי האחרונים פעם כעוד וסופך ופעם אשר נראים כחולקים. וכל מלה ומלה שרם הצנתי להלכה שקלתי במאנו צדק כפי קוצר דעתי. ובצאת לאור החלק הראשון מהספר על ה' שתישות ומרפוח נשאו הרברים חן בעיני רואיהם ויצא להם שם בימים ונתקבלו דרצון לפני שלומי אמוני ישראל. את עני ואת יגיע כפי ראה אלקים וחשבה לי צדקה. וזה ומן לא כבוד נתתי רשות חכות להנבדה הנבדה מרת פעם יל באלא כאן המדפיסה מלבוב לחזור ולהדפיס הספר אשר קראתיו דעת קדושים עם הוספת שלי גדולי הקדש ומקדש מעט זה פעם שלישי. ובעוד לא נמברו אעלה רוב הספרים הניענו שמעיה לא טובה אשר החלו מעלין בדפוס העגרים האחים ר' ליבש וה' פייבל מונק ור' אברהם וואקס מלורמיר נווארשא. הספר דעת קדושים מעורף עם התב'ש ולבושי שרד ולנתח את טף הדעיק עם הוספותי גיה ומקום לנתחים כפי העולה על ריהם לטובת מסחרם. ולחוק את המקדשים כפי דעק. וכתבתי לדם אל אחי לא טובה השמעה אשר שמעתי כי באתם להשיג נבול הנגידה בא לאבאן הגיל אשר עשתה ברשות. ואתם לא די שלא שאלתם את פי אף גם באתם להתחכם ולנתח את הספר בסדר משונה מכפי אשר סדרתיו אנכי. וחשבתם ברות מבינתכם להפך ולתקן. והעלה על רוחכם היו לא תתי לבם תאזנת מן האדם. ונהפוך הוא כי תהיה הרבר לפוקה ולמכשול לב להבאים לחקור דבר ה' זו הלכה מתוך הספר והוספותי. והעגרים הגיל השיבו לי דתנצלות שאין בו מעם נכון, ולא ישרו דבריהם בעיני. אשר עכ חותני וכתבתי להם באזהרה גדולה שאני אוסר עליהם מלהדפיס הספר בהעדה על לבם. ותחת שמעתי כי מדפיסי ווארשא הגיל שמו לאל מלתי וישליבו אחד גזום אזהרתי. ושתי רשות עשו. אחי עניו ובאים להשחית נחתי ולהשיג נבולי ונבל המדפיסה דלטוב הגיל ולהרבות לדם רכוש ביניעת אחרים אשר לא כדת. ואת תודתי לא שמו כי בקשו להוציא בחסור הגיל סדר חדש מלבם כפי רוח מכנתם. ולא באשר סדרתיו אנכי ברשת תורה ודעת נוטה.

לכן לאשר היו מדפיסי ווארשא האחים מונק ור' אברהם הגיל כמסני נבול וגם בקשו להרום את אשר כתי. אנכי באתי כמודעה והאת אשר דעתי בני עמי נתתי ברפוס לאסור על המדפיסים הגיל באיסור נמור ככל חומר שבתורה לכל יהרסו להרפס הן טף הספר דעת קדושים נבול או מקצתו הן הוספותי כולם או מקצתם בלתי רשותי ודיעתי. ואם התחילו באיסור יפסיקו. ואם לא ישמעו ויעברו חיו ולא יחשו מליקום בארור דיו. הלא נודע והמפורסמת אצ' ראי' כי יכול כל אדם לאסור את שלו. וכפרס להסיר מכשול מהמעיינים. הנני אוסר באיסור נמור וחומר על כל שוב או חכם מוצ ועל כל שאר אדם מישראל את המדפיס אשר ידפיס בו המדפיסים הגיל קצת מדעיק תיה ומקמ או כלו אשר לא כדת. והקילה לשום אדם ללמור ודעיון בהספר דעק והוספותיו אשר ירפסו המדפיסים הגיל באיסור.

וכמות אני כי כל מי שידאת ה' ננוע בלבו ישמע לדבריי אלה ולא יהיו מסייעים ידי עוברי עבירה והנני ממלה פני כל גדולי דורינו לבוא על עהיה לאסור לאסור על הכאים לפרוץ נדר ולהרס נבול אשר נבול ראשונים לכל יום אזה מדפיס את דיו להרפס ספר מבלי רשות מחברו או סעתיקו בעודו חי. אשר ער כה. תועבה כמות לא נהיתה ולא נראתה בישראל. והנני מתנתן ומבכש לפני כל גדולי ישראל אשר יגורו ספיר נזרתם על עם ה' אלה. הן השוב הן המוצ לבל יקנו מהספרים אשר מדפיסי ווארשא הגיל ירפסו באיסור ולא ישכיבו באהלים עולה, ולשומעים ונזהרים יניחו להם ברנות על ראשם ויזכו לחוות עניהם בבנין כמו דפס ומלא כבוד ה' את כל הארץ. הבא עהיה יום ו' עש'ק מא למכי תר'ן פה בר אד ש'ן.

הקי פייבל הלוי אבדפי' בר אד ש'ן

מהדיר כתבו של רא"ד מבוטשטשט, שהשיגו אח גבולו. בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, L 2032.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

שהוסיף הראשון, וכתב שם הרמ"א ז"ל, שזה אסור מרינא (כ"ז שעי"ז [=כל זמן שעל ידי זה] הוי פסירא [=יש הפסד] לראשון), וע"ש בסוף התשובה, שאוסר על הקונים מלקנות את אשר ידפיס מסיג הגבול, ע"ש. וכש"כ אם יעיז להדפיס כמעשה הראשון עם ההוספות וחידושיו שחידש, שזהו נחלת הראשון ממש, וכ"ש [=וכל שכן] לעשות כמתכונתו ע"י דפוס אופסט, שעי"ז הוא מזיק לגמדי ח"ו, דודאי וכודאי יהא אסוד לסייע ידי עוברי עבירה ולקנות מאותם ספרים, שידפיסו מסיגי הגבול...".

וכן אוסר ר' משה פיינשטיין³² מניו-יורק לצלם את הספר, בלא קביעת קצבה לאיסור: 'ולכן גם אני אומר שמדיני התורה אסור לשום אדם לעשות פאָטאָגראַפיע מספרי הרמב"ם, שידפיס בלא רשותו ורשות יורשיו אחרי מאה ועשרים שנה, כי לבד איסור מזיק הוא איסור גזל, שזכות הדפסת הרמב"ם כזה הוא קנין שלו בעבודתו הגדולה ובממונו הרב עד למאד, ובאם יעבור אחד על זה, אסור לקנות ממנו כדין דבר גזול'³³.

אף ר' שמואל הלוי ואָזנר, אב"ד בבני ברק, בהסכמתו מטיל איסור על הנוגעים בזכותו של המהדיר, ר' שבתי פרנקל, או באי כוחו 'מעשה ועד עולם'. ובעוד שקיצר בהסכמתו בהבאת אסמכתאות לאיסור, הרי בתשובה שכתב אל המהדיר, הרחיב את דבריו והסביר, שאף ר"מ בנעט, ששלל הענקת זכות למדפיס, היה מודה בענייננו, שיש להטיל איסור, מן הטעם שבימינו אין מניעה לדבר מצד 'דינא דמלכותא', וכן מן הטעם שיש להבחין בין מי שיש בידו אותם כתבי-יד ומבקש להדפיסם לבין נידוננו, שאנו חוששים 'שיבואו לצלם בלי יגיעה, לזכות בקלות מה שהטריח הראשון וכתב, וסידר, והדפיס בסידור אותיות והוספות על הדף בהשקעה עצומה מאד, בזה פשיטא ופשיטא, שהראשון אוסר מן הדין על השני'³³.

³² נולד בשנת תרנ"ה (1895) בליטא והתחנך שם. נפטר בשנת תשמ"ו (1986). רב בארה"ב. נחשב לפוסק העיקרי של יהדות ארה"ב ולמנהיגה של היהדות האורתודוקסית שם. חיבוריו: שו"ת 'אגרות משה', ו'דברות משה' – חידושים בש"ס.
³³ שו"ת שבט הלוי, חלק ו, סימן ולט. בעניין טעמו של ר"מ בנעט בדבר 'דינא דמלכותא', ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציחן הערה 34, וכן ראה במהדורת

הרב יעקב ישראל קניבסקי
בני ברק, שיכון חוץ איש

בעה"י, יום ב' פ' ויזא, טוב טעם ודעת למרנני לפ"ק

כואו ונחזיק טובה מרובה לגברא דמרי' מיעי' כבוד הרה"ג המפורא שלשלח היוחסין רב פעלים מקבציאל שקיבץ וריבץ פעלים לחורה כו' כש"ח ר' שבתי פרנקל שליט"א הי"ו.
חיותי איש מהיר במלאכתו מלאכת שמים וישב בפחח עינים מקום שכל עינים צופות שמה ה"ה ספרי הרמב"ם ז"ל לכל היר החזקה ולכל המאורות הגדולים נושאי כליו ומכאריו, אשר הרב מהר"ש הנ"ל רחש לבו דבר טוב ומטיב לפאר ולרומם בית המלך בכמה וכמה מעלות טובות ולעפרו בעושר עשרות נפלאות ועצמות בכמות ובאיכות למעלה להפליא [הכל כאשר לכל כמבואר בהקדמת הסו"ל שליט"א ואין צורך לחזור ולכפול הדברים] המקום ב"ה יהא בעזרו חפץ ה' בידו יצליח יפריח ויזריח אוד לישרים כצאת השמש בגבורתו.
והנה הרב המו"ל העביד את חילו לאורייתא והשקיע אונו והונו לעבודת הקודש הזאת [הנעשית ע"י הרבה ח"ח מובהקים וכו'] ובדין הוא שיטול את שכרו משלם וב"ש שלא יהיו שלוחי מצוה נזקים ע"י מסיגי גבול, ומבואר בחשובת הרמ"א סימן י' בעובדא דהתם שהשני לא רצה אלא להדפיס ספר שקדמו הראשון בלא ההוספות שהוסיף הראשון וכתב שם הרמ"א ז"ל שזה אסור מדין [כ"ז שעי"ז הוי פסידא לראשון] וע"ש בסוף החשובה שאוסר על הקונים מלקנות את אשר ידפיס מסיגי הגבול ע"ש, וכש"כ אם יעיז להדפיס כמעשה הראשון עם ההוספות וחידושיו שחידש שזהו נחלת הראשון ממש וכש"כ לעשות כמתכונתו ע"י דפוס אופסט עי"ז הוא מזיקו לגמרי ח"ו דודאי וכודאי יהא אסור לסייע ידי עוברי עבירה ולקנות מאותם ספרים שידפיסו מסיגי הגבול ובאמת ח"ח [שהם הם הנזקקים לספרי הרמב"ם ז"ל] לא נחשדו לחת יד לעוברי עבירה ואל ישכון באהליהם עולה. הכו"ח לבבוד התורה ולומדי' ולכבוד הרב המו"ל המזכה את הרבים באור גדול אשר לא בא ככושם הזה מימות עולם, המצפה לרחמי שמים ולגאולה שלמה בב"א.

הרב יעקב ישראל קניבסקי
בני ברק, שיכון חוץ איש

הסכמות שניתנו לר' שבתי פרנקל, מהדיר היד החזקה לרמב"ם, ספר זמנים, ירושלים תשל"ה.
ראה גם בעמודים הבאים.

פרק תשיעי: זכותו של המחבר עצמו

זכותו של יורש, כשיש יורשים רבים

שאלה מעניינת עלתה עם הדפסתו של ספר צל"ח [=ציון לנפש חיה] של ר' יחזקאל לנדא (בעל 'נודע ביהודה'). חלקים אחדים מספר זה כבר נדפסו על ידי המחבר עצמו ובנו. לאחר זמן ביקש אחד מצאצאיו להדפיס חלקים מספר זה על מסכתות נוספות, שטרם נדפסו; ברם, חשש מפני טענת זכות מצד נכדיו הרבים של המחבר. על כך אנו שומעים בהסכמות שניתנו, בשנת תרל"ח, מאת ר' יוסף דוב בער סולובייצ'ק³⁴ ור' יצחק אלחנן ספקטור, אב"ד קובנה³⁵, שנדפסו במהדורת צל"ח [=ציון לנפש חיה] תרס"ב. ועיון בנוסח הסכמותיהם עשוי להצביע על שוני בגישתם של שני המסכימים.

בהסכמתו של ר' יוסף דוב בער נאמר באופן סתמי: 'ואשר מפקפק כבודו אולי אחרי הדפיסו ויגמור מלאכתו יבא אחד מנכרי הגאון זצ"ל ויחבע מכבודו חלק בעסקו, לדעתי אין לו להפחד מזה ע"פ ר"ת [=על פי דין תורה], ולא מצאתי שום מקום לתביעה כזו. יאמץ ויחזק בעסק מצוה למען יהנו רבים מאור תורתו של זקינו הגאון ז"ל'. מדבריו ניתן לשמוע, לכאורה, כי אין זכות ליורשים בכתביד של מורישם.

ברם, ר' יצחק אלחנן ספקטור מרחיב יותר את דבריו: 'אכן כאשר כבוד נכדו היקר הרב הג' הנ"ל שם נפשו ומאודו לזכות ולזכות את הרבים בהעסקות הכתבים הישנים הללו ולסדרן כראוי, ע"כ מן הראוי והנכון לכל חכמי לב, החפצים בתורת ה', להחזיק לו רוב טובה, לאשרו ולתומכו למען תחזקנה ידיו לעשות תושי' להוציאם לאורה על פני תבל, וה' יהיה בעזרו ע"ד [=על דבר] אלו החבורים וכן על ימים הבאים להביא לבית הדפוס יתר החידושים והכתבים של א"ז [=אביו זקנו] הגאון נ"ע

הרמב"ם שם את הסכמתו של ר' שמואל עהרענפעלד מניו-יורק [תר"ץ-תש"ם (1890-1980)], מגדולי הרבנים באמריקה ומייסד קרית מטרסדורף בירושלים.

³⁴ תק"ף-תרנ"ב (1820-1892). נינו של ר' חיים מוולוז'ין. למד בישיבת וולוז'ין ואף שימש בה ר"מ. אחר כך היה אב"ד בסלוצק ובבריסק. מחשובי הרבנים ברוסיה. חיבוריו 'בית הלוי' שאלות ותשובות, דרשות וחידושים בש"ס. ראה ספרו של הרב חיים קרלינסקי, 'הראשון לשושלת בריסק', ירושלים תשמ"ה.

³⁵ ראה למעלה, הערה 19.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

[נוחו עדן], המונחים ת"י [=תחת ידן] ולזכות להרבים המשתוקקים באהבה ובחיבה יתירה לזה³⁶. וחלילה וחלילה להשיג גבולו לבל יקרב שום איש לשלוח ידו במלאכת רעהו, כי משמיא קא זכו לי' ברוב יגיעות והוצאות רבות, שהוציא לסדר כתבי קודש הללו על מכונו... כלומר, כאן ר' יצחק אלחנן מדגיש את תרומתו של המו"ל בסידור הכתבים. ברם, כיוון שלא נזכר בפירושו בהסכמתו, כי זכותו של המהדיר היא אף כנגד קרוביו, צאצאיו האחרים של המחבר, חזר המו"ל וביקש שנית הסכמות, שיבהירו במיוחד את זכותו כלפי שאר היורשים. וכך חזר ר' יצחק אלחנן בהסכמתו השנייה ומבהיר שנית את עמדתו:

ע"ד [=על דבר] ספרי צל"ח...שחושש כת"ר [=כבוד תורתו], אולי יהיה ערעור ע"ז [=על זה] מן נכדי הגאון הנ"ל, וכ"ז שלא יהי' לו בכתובים מפורש ממני ע"ז לא יתחיל לעסוק בהדפסה, הנני להשיבו, כי הלא כבר כתבתי בקצרה בהסכמתי, אשר אין רשאי שום איש להשיג גבולו, ונכלל בזה הן קרוב והן רחוק.

וכעת הנני לבאר ביתר ביאור, כי אף נכדי הגאון מרן המחבר נ"ע אינם רשאים להשיג גבולו כלל בהדפסת ספרים הקדושים הללו, כי כבר זכה כת"ר בהם במה שטרח והגיה כתבי קודש הללו, והם של כת"ר כהיום ע"פ החזקה, מה שת"י [=שתחת ידן] הוא שלו שהי' להנותן וכן להמקבל, רטוענין להמקבל מתנה, ומה גם מן רוב התלאה שהי' לו להעתיק כתבי הישנים ולסדרן בסידור נכון, שיהיו ראויים לדפוס ורוב הוצאות שהוציא ע"ז כידוע לכל. ואנכי הרואה, כי מן שמיא קא זכו לכת"ר להיות המזכה את הרבים, המשתוקקים לראותן באהבה ולקבלן ברוב שמחה, וכן בודאי אף קרוביו יחזיקו רוב תודות בגודל ת"ח לכת"ר על מה שראה להשתדל ולהוציא לאורה מחשבת א"ז הגאון מרן המחבר ולהוציאם ע"פ תבל ולזכות הרבים. כי אם לא הי' כת"ר רואה להשתדל כן, היו הכתבי קודש הללו ח"ו לברות למלתעות הזמן, ועמל הגאון נ"ע היה ח"ו לריק. אך ה' ראה יגיעו והיה בעזרת כת"ר להוציא החיבורים היקרים לאור עולם, וע"כ יישר כחו וחילו לאורייתא, ואין רשאי שום איש, אף קרוב, להשיג גבולו כלל, וכפי תוקף הסכמתי, אשר נתתי כבר ע"ז...'

³⁶ ראה בפרק רביעי: 'הגנה על האינטרס הציבורי'.

פרק חשיעי: זכותו של המחבר עצמו

כלומר, הטרחה במלאכת ההדרה של החיבור, היא שזיכתה למהדיר את זכותו, אף כנגד יורשי המחבר³⁷, ולכן אין לקבל את טענתו של ר' שמואל דוד מונק, שמסתמך על דברי המסכימים לספר הצל"ח, להוכחת עמדתו, שאין זכות ליוצר ביצירתו³⁸.

איסור הדפסה מטעם המחבר עצמו

כבר בראשית הדפוס אנו מוצאים, שהמחברים עצמם אוסרים על אחרים להרפס את ספרם בלא נטילת רשות.

בחתימתו של ר' יהודה בר' יוסף נ' בולאט, בסוף ספרו 'כלל קצר', קושטא דצ"א³⁹, קובע המחבר את מחיר ספרו ב'פרח', היינו מטבע 'פלורין', שהוא לו 'שכר בטלה ודמי צער בשנים קרוב לארבעים, ולכן אני מדירו הנאה עד עשרה שנים, ואפילו שיתן מחירו, רק הקריאה לבדה תהיה מותרת לו למי שיבוא לידו מדעתי ורשותי, והשומע ישמע, כי אין בקול דין מעילה, ושלם על הפטורים'⁴⁰.

וכך ראינו למעלה⁴¹ את ר' משה בר' יוסף פיגו, שאוסר בחרם את הדפסת ספרו 'זכרון תורת משה', קושטא שי"ב, למשך עשר שנים. ובהודעתו של ר' ברוך אבן יעיש בראש ספרו 'מקוד ברוך', קושטא

³⁷ דברים קרובים לאלה, כותב אף חותגו של המו"ל, מוהר"י (יהושע) העשיל [אשכנזי], אב"ד לובלין. מאידך גיסא, מלשון הסכמתו הסתמית של ר' חיים אלעזר וואקס, אב"ד קאליש, קשה לעמוד על יסוד דבריו במה שכותב: 'וע"ד [=ועל דבר] אם לא יהי' טענה לשאר היורשים, לפי דעתי אין שום חשש בזה' כו'. כן מציין המו"ל, שיש בידו הסכמות נוספות.

³⁸ ראה 'פאת שדך', סימן קנח; וראה בשער ראשון, פרק רביעי, ליד ציון הערה 50.
³⁹ אצל יערי, הדפוס העברי בקושטא, עמ' 88: שנת דצ"ב. הספר נדפס מחדש על ידי מיכל רבינוביץ, אזכרה לנשמת ראי"ה קוק, מחלקה ד, ירושלים תרצ"ז, עמ' ב; וראה י"ש שפיגל, 'משהו על יצירתו של ר' יהודה נ' בולט', עלי ספר ט (תשמ"ה), עמ' 168-172, ושם בהערה 14.

⁴⁰ הביטוי 'ושלום על הפטורים' מופיע לאחר מכן גם בהודעתו של ר' ברוך אבן יעיש (להלן, הערה 43).

⁴¹ ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 44.

זה החבור חנה הוא ביתרו כי גם הוא בעבור יתרונו ועד'פלותו שבע שמת נקראג
לו' ואלה הם כלל קצור מכל הרשום בכתב' עין בלי מראה מלוששח
בגדל גבוה' סביב שבעה עשר אף' תל שהכל פוג' בו' וגם הוא יקרא שושן פרח כי שפתותיו
שדשנים' וכל אחד מספריו בחירו פרוח' והוא לי שזכר כמלה נדמי צער בשנים קרוב לארבעים
, הלגן אני בדירתו ונאה עד עשרה שנים ואפילו שיתן מחירו רק הקריאה ל... תודה מתנה
לו לסי שיבא ליחו כדעתו ורשתת' והשומע ישמע כי אין בקול דין מעילה וישלם על הפגמים

איסור מטעמו של המחבר. כלל קצר, קושטא רצי"א.

פרק תשיעי: זכותו של המחבר עצמו

של"י⁴², אסר המחבר בחרם, הן בחייו והן לאחר מותו, על מי שידפיס בלא רשותו או רשות יורשיו⁴³.

ואף לאחר שהיה שגור, שהסכמה האוסרת הרפסה מתחרה ניתנת מטעם הרכנים, אנו מוצאים מחברים האוסרים את הרכר מעצמם⁴⁴. מ'הסכמות' המחברים עצמם אין להסיק על כוחו של המחבר כתור שכזה – כשהמחבר הוא עצמו רב – שאפשר שהסכמתו היא בתור רב.

בספר 'מקדש מלך'⁴⁵, אמשטרדם תק"י, הוכאו מתחת לכותרת 'הסכמת והקדמת מעלת הרב המחבר' דבריו של ר' שלום כוזאגלו, מחבר הספר: 'ובכן עלתה הסכמתי, בהזמנת אנשי עצתי, להודיע גזרתי, שאין רשות

⁴² וראה י' הקר, מס' 299.

⁴³ 'בהיות כי ארכו לי הימים והשני' בחיבור הפירוש הזה של הארבע ספרים אלה... ושפורתי ממון רב להדפיסו, ונדדתי מארץ מושבי עיר דמשק המהוללה תפארת המדינות פעם לויניציא ופעם לסאלוניקי ופעם לקוסטאנטינא להאר אור הדפוס, לזה הפירוש ענה בדרך כחי, קצר ימי, אני מחרים לכל איש שידפיסנו בלי רשותי, הן על ידו הן על ידי זולתו הן על ידי גוים, בחרם חמור וגמור על דעת המקום ברוך הוא, ועל דעת כנסת ישראל, ועל דעתי כחרם יהושע בן נון על יריחו, וכל העובר עליו יהיה לאלה ולשבועה בתוך ישראל בכל אלות הכתובות בתורה, ולא די שאין להדפיסו כחיי מכח זה התרם אלא בכלל מי שידפיסנו אחרי מותי בלי רשות יורשי, ושלוס על הפטורים'.

איסור הדפסה מטעם המחבר מנימוקים אחרים, אנו מוצאים בספר 'שלחן הפנים, מיזה די איל אלמה', שאלוניקי שכ"ח. ספר זה הוא תרגום וקיצור שולחן ערוך בלאדינו, והמתרגם אוסר בשבועה את הדפסת הספר בכתב לאטיני, וכן אוסר את הדפסת הספר באיטליה משום החשש, שישנה המדפיס מן הכתוב: 'ויען כי ירא אנכי שמא יבא אתר אחרי, בחושכו לעשותו ע"צ [=על צד] יותר טוב, להעתיקו בכתב הלועזים, למי שלא ידע כתב אשורי, וכמו שהעתיקו הסדורים, משביע אני לו בשמו ית' שלא יעשה כן, יען שלא יקראו בו הגוים... ובכלל השבועה שלא ידפסו אותו בשום עיר איטליא, לפי שמהפכים בהעתקות דברים הרבה, באומרם שהם נגר להם, ומי שאינו ידע לא ידע שהוא טעות ויטעה. ולסבה זו, בכלל השבועה ג"כ, שכל מי שידפסהו בשאר ארצו, שידפסהו בהגהה היותר גדולה שיהיה אפשר, כדי שלא יבוא תקלה על ידינו, ולא ישכון עולה באהלינו' (וראה מ' בניהו, הסכמה ורשות, עמ' 218 ואילך).

⁴⁴ וראה להלן, פרק עשירי, ליד ציון הערה 56, על אזהרת מוציאם לאור של ספר.

⁴⁵ מקדש מלך, חלק ראשון, על ספר בראשית, אמשטרדם תק"י.

אמר ברוך אבן יעיש המחבר

כהיות כי ארכו לוי הימים והשני' כחיבור הפירוש הזה
של הארכה ספרים אלה שהם שיר השירים וקהלת ומגילת
ואיוב וטפורתי מחוץ רב להדפיסו וכדדתי סארץ
מוסכו פיר דמאק המהוללה תשארתי המדינות פעם
לויכניס ופעם להאלוניקי ופעם לקוסטאכניסא להאר
אור הדיפוס לזה הפירוש ענה כדרך כתי קבר ימי
אבן מחרים כל איש שידפיסנו בלי רשותי הן על ידו הן
על ידי זולתו הן על ידי נ'ים כמרס סאזור ונמור על
דעת המקום כרוך הוא ועל דעת פנסת ישראל ועל
דעתו כמרס יאטע בן כון על יריחו וכל העוזר עליו
יקים לאלה ולסכופה כתיך ישראל ככל אות הכתובות
כתורה ולא די שאין להדפיסו כתיי מכת זה התרס
אלא בכללו ומסודכיסנו אמרי מותי בלו דמות ירמי
ופלוט על הספורים ;

איסור מטעם המחבר לחזור ולהדפיס, הן בחייו והן לאחר מותו, בלי רשות יורשיו. 'מקור ברוך'.
קושטא שלי"ו.

פרק תשיעי: זכותו של המחבר עצמו

לשום בן בריתי להדפיס ספר זה, כולו או מקצתו, בלתי רשותי עד סוף ט"ו שנים מהיום, ואפילו על יד גבר לא עמיתי. ומי שלגזרתי לא חש – ח"ש [=חרם שמתא] בראשו יעסיק, ונח"ש [=ונידוי, חרם, שמתא] כרוך על עקבו ל"ן⁴⁶ יפסוק⁴⁷.

בספר 'הפלאה'⁴⁸, שחיבר ר' פינחס הלוי איש הורוויץ, ואשר נדפס באפיכאך בשנת תקמ"ז, כותב המחבר: 'ולהיות כי לא רציתי להטריח רבות הגאונים הגדולים אשר בארץ בדבר הסכמות ושמתות, ע"כ הגני גזור בעצמי בגזירת נח"ש, שלא ירים איש את ידו להדפיס חיבורי, הן כולו הן מקצתו, הן קונטרס אחרון, בלתי ידיעתי ורשותי, ולשומע יונעם...'. יצוין, כי בהסכמה זו אף אין כל הגבלה של זמן⁴⁹.

וכן ראה הקדמתו של ר' מאיר ברבי, אב"ד פרשבורג⁵⁰, לספרו 'חידושי הלכות על מסכתות מהר"ם ברבי'⁵¹: 'ולמידין משיטה תחתונה, במקום פסידא עביד אינש דינא לנפשי', כולי האי ואולי, איש כמוני אשר נתתי

כותב המחבר
בהקדמה -

⁴⁶ השווה משנה ברכות ה, א: 'אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק'.

⁴⁷ וראה את הסכמתו של ר' יעקב עמדין, שנדפסה בתלק ג של הספר 'מקדש מלך', אמשטרדם תק"י, ואף שהיטת לתת הסכמה, משום שהביא המחבר דברים מספר 'חמדת ימים', אבל להפצרת המחבר 'היו דברי תנאי, שאם תסכים דעת א"ג [=ארזני/אהובי גיסי] הגאון המפורסם... מרא דאתרא הדין [ר' אריה ליב, אב"ד אמשטרדם] לסמוך ידיו... אזי בע"כ [=בעל כורחי] אמשך אחריו... והגני נעשה סניף לאריות, שזרזוני כדל מסכים הולך על כל הנאמר למעלה...'. (ברם, בסופו של דבר חזר בו ר"י עמדין מהסכמתו. ראה על כך א' ביק (שאויל), 'התנצלות ר"י עמדין על הסכמתו לספר "מקדש מלך"', קרית ספר נ (תשל"ה), עמ' 154–156); וראה להלן, פרק עשירי, הערה 62.

⁴⁸ ספר כתובה, והוא חלק אחד מן ספר הפלאה, חידושי הלכות ואגדות. על המחבר ראה להלן, פרק עשירי, הערה 152.

⁴⁹ תעל דברים אלה הסתמך ר' יוסף שאול נתנזון בקביעתו, שזכות המחבר אינה מוגבלת בזמן. ראה למעלה, ליד ציון הערה 13.

אמנם לאחר פטירתו חזר הספר ונדפס מחדש בלבוש 1816, בהסכמתו של ר' יעקב אורנשטיין, ושם לא נזכר, שנתקבלה רשות מיורשי המחבר.

⁵⁰ נפטר בשנת תקמ"ט (1789). ראש ישיבה בהלברשטט (גרמניה), ואב"ד וראש ישיבה בפרסבורג. מחיבוריו נדפסו 'חידושי מהר"ם ברבי' על הש"ס.

⁵¹ דיהנפורט תקמ"ו.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

לכסף מוצא, אשר בעניי הכנותי הוצאת הרפוס ספר חידושי מהר"ם ברבי שלי חלק ראשון, ופן איש אחר ישחית את נחלתי בידיים שניות להעלות על מזבח הרפוס... ראו הלכה כר"מ [=כרבי מאיר] בגזרותיו, אדם אוסר דבר שהוא שלו על אחרים מפי עצמו באיסור חמור ואיסור מוסף, אשר גבלו ראשונים, בארור ושמטא נח"ש כרוך על עקבותם, מי ומי שידפיס ספרי מהר"ם ברבי מהיום משך ט"ו שנים בלי ידיעתי ורשותי...!

המקודות שנזכרת בהם הַדְרַת הנאה או הביטוי 'אדם אוסר דבר שהוא שלו על אחרים'⁵², מראים כי מחברים אלה סוברים כי בכוחם לאסור את יצירתם בנדר, כשם שבכוחם לאסור הנאתם על אחרים, בעניינים אחרים. ודברים מפורשים יותר בכיוון זה אנו מוצאים בהסכמתו של ר' עזריאל הילדסהיימר⁵³ לר' בנימין פאזען, ששילם מכספו להעתקת כתבייד של ספר 'אור זרוע', חלק שלישי, ירושלים תרמ"ז, וכן להדפסת הספר. ואלה דבריו של המסכים, שם: 'והנה שארית ישראל לא יעשו עולה ולא חשידי לעבור על השגת גבול ולהזיד נגד אלות הר עיבל וחוקי המדינה, וכחפציו כן חיבוריו וספריו, שהוציא לאור, יכול אדם לאסור על אחרים ולמחות, בכל נוגע בקנינו, בכולו או במקצתו, במתכנתו או שלא במתכנתו בלי רשיון המו"ל או באי כחו. וע"פ מבוקשת המו"ל אני מאשר ומקיים האזהרה, שלא ירים איש את ידו לעשות מכל הנזכר חוץ עשר שנים מיום צאת הספר הקדוש הנ"ל מתחת מכבש הרפוס, והשומע ינעם ותבא עליו ברכת טוב'⁵⁴.

⁵² וכן ראה בשער ראשון, פרק רביעי, ליד ציון הערה 3, ובהערה 3, ושם ליד ציון הערה 51, ולהלן, ליד ציון הערה 67, בהסכמת רייני ברוין: 'כי יכול אדם לאסור את שלו', וכן למעלה, ליד ציון הערה 29, במודעה של ר' פייבל שרייאר. וראה דיון בשאלה אם אפשר שהמוכר ישייר את זכות ההעתקה, במאמריהם של ר' ז"נ גולדברג ור' נ' בר-אילן המצוינים למעלה, שער ראשון, פרק רביעי, הערה 91*.

⁵³ תק"ף-תרנ"ט (1820-1899). רב, מחנך ועסקן ציבורי. ממנהיגי היהדות החרדית בגרמניה. הוציא לאור את 'הלכות גדולות' על פי כתבייד. בשנים האחרונות יצא לאור קובץ תשובותיו בהלכה וחידושיו בש"ס.

⁵⁴ וראה גם הסכמתו של ר' יצחק אלחנן ספקטור שם: 'למען לא תאונה להמו"ל כל מכשול, הנני לגדור בפני כל אדם, שלא יעזו ח"ו להסיג גבול המו"ל... לא כולו לא מקצתו וקיצורו עד משך עשרה שנים'.

בראש ציון לנפש חיה' (צל"ח), פראג תקמ"ג, כותב מחברו ר' יחזקאל לנדא, בעל 'נודע ביהודה'⁵⁵: 'אמר המחבר כבר הזהרתי בחיבורי נודע ביהודה, שלא יבוא אחר וישיג גבולי כמבואר שם, וכן בחיבורי הזה יהי מכירי ברוך, המקדים לקנות חיבורי הזה יהיה מוקדם לברכה. ואיש אשר יעשה בזדון להדפיס חיבור הזה, הן ע"י עצמו והן ע"י גירי' דיליה [=חיציו =בגרותו], בלי רשות ממני או מבניי, משך שנים עשר שנים מיום כלות הדפוס, הוא בכלל "ארור מסיג גבול" וכו', ולטרק"י חוי' דרבנן דלית ליה אסותא [=וישכנו נחש (נח"ש =נידוי, חרם, שמתא) דרבנן, שאין לו רפואה]⁵⁶. והשומע לדברינו יתברך ממקור הברכות, אמן'. וכדבריו לצל"ח מסכת ברכות, פראג תקנ"א, שהוציא לאור בנו, הוא אוסר על הדפסת צל"ח, 'הן על מסכת ברכות, והן על מסכת ביצה וגם על מסכת פסחים שכבר הדפסתי, לא יודפס עוד מהיום עד כלות חמישה עשר שנים מיום כלות גמר מלאכת הדפוס על מסכת ברכות וביצה בלתי רשות והרמנא מבני הרבני מוה"ר ישראל הנ"ל'.

וכשנתבקש ר' יחזקאל לנדא לתת הסכמתו לספר 'אור חדש' על כתובות וקידושין, לר' אלעזר קאליר מקעלין⁵⁷, הוא מגלה דעתו, בהסכמתו המובאת בספר 'חות יאיר החדש', פראג תקנ"ב, מדוע אין צורך בהסכמתו: 'ולהיות כי לדעתי ההסכמה בזה הוא פועל בטל, כי תכלית ההסכמה הניתנים על החיבורים הוא לפרסם שבח המחבר והחיבור, וגם לנעול דלת בפני משיגי גבול. וכזה הוא ללא צורך, כי שבח המחבר כבר נודע בשערים... ואם לגזור על מסיגי הגבול כדאי הוא לעצמו, ויגזור אומר בתחילת הספר ויגביל זמן איסור ההדפסה שנית בלי רשותו, ומי

⁵⁵ תע"ד-תקנ"ג (1713-1793). מגדולי הרבנים בדורו. נולד בפולין, והיה אב"ד ביאמפולא. אחר כך החקבל לאב"ד בפראג. עוד בימי חייו נחשב לפוסק המובהק בדורו. ספרו שו"ת 'נודע ביהודה' הוא עד היום מספרי השו"ת החשובים ביותר.

⁵⁶ על פי שבת קי ע"א ועבודה זרה כז ע"ב.

⁵⁷ תצ"ט (1739) בערך - תקס"ב (1801), רב ומחבר. נולד בהונגריה, שימש רב בזאבלודוב (ליטא), רכניץ (אוסטריה), בוסקוביץ וקעלין (מוראביה). חיבר: 'תקר הלכה', 'חות יאיר החדש' ועוד.

ראה עליו י"י גרינוואלד, לפני שתי מאות שנה, או תולדות הרב אלעזר קאליר ומנו, ניריורק תשי"ב.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

הוא זה אשר יפרוץ גדרו. אלא כיוון ש'אין מסרבין לגדול', נעתר ר' יחזקאל לנדא ונותן שם הסכמתו⁵⁸.

ואמנם המחבר עצמו אוסר על הסגת גבולו, ואף אינו מגביל את זמן האיסור: 'ומאחר שהוצאתי הוצאה מרובה, אינו כדין שאחר יכוא אשר לא עמל בה להדפיס זה הספר שנית, הן החידושי הלכות האמורים, והן ספר מוסר הזה אשר קראתי בשם חות יאיר חדש, אקים בארור להמדפיסו כתבנית כולו ומקצתו, שלא לשנות'⁵⁹.

ברם, מטרתו של המחבר לא הייתה אלא להצילו מפני הפסד ולא לעשיית רווחים; וזו עולה מתוך 'מודעא' שהוא נותן בראש ספרו, ובה הוא מודיע, כי יש תחת ידו כמה חיבורים, והוא ממשיך: 'זהנה אין דעתי לעשות מהם קורדם (!) ח"ו, רק להוציא לאור מה שיגעתי באנחתי שנים רבות ברכ יגיעות. ומי שרוצה לזכות בו להעלותו על מזבח הדפוס, אתן לו בעין יפה מבלי שום מחיר כסף ותשואות'⁶⁰.

איסור שמטיל המחבר עצמו על הדפסת חיבורו עשוי לפעול נגד עצמו, אם הגביל המחבר את תקופת האיסור.

פרשה מעניינת, שהתדיינו הצדדים בה, בין היתר, בשאלה זו, היא פרשת הדפסת תוספות ר' עקיבא איגר על המשניות, שהוכאו לדפוס על ידי בנו, ר' בנימין וואלף⁶¹.

⁵⁸ בהסכמתו משנת תקמ"ה הוא אוסר 'על כל המדפיסים אשר לא ממדינת ממשלת הקיסר יר"ה [=ירושם הודון] המה שלא להשיג גבול המחבר משך שנים עשר שנים מיום כלות הדפוס, אף כי דרך כלל הוא פקודת המלכות על ככה בכל החיבורים' (באותו נוסח נוקטים המסכימים האחרים שם: ר' פינחס הלוי איש הורוויץ, אב"ד פפד"מ, ור' שאול מאמשטרדם). ובפתח ספרו 'אור חדש', חלק שלישי (על מסכת קידושין, ורין תקנ"ט), מודיע המחבר על הסכמות אלו: 'לדעת, כי כבר נדפסו על חיבור זה שלשה הסכמות מגאוני הדור... שגדרו גדר שלא להדפיס שנית חיבור זה בלי רשות המחבר, ואותן הסכמות הם מוצאת בפתחת חיבור חות יאיר חדש'.

⁵⁹ על איסור הדפסה מטעם המתבר עצמו, ראה כהסכמת המחבר על ספר 'מקדש מלך', למעלה, ליד ציון הערה 45.

⁶⁰ ועיין בתשובת ר' יוסף שאול נתנוון (שו"ת שואל ומשיב, מהדורא קמא, חלק א, סימן מד), המובאת למעלה, ליד ציון הערה 2.

פרק השיעי: זכותו של המחבר עצמו

במשניות שיצאו לאור באלטונה תר"א, בחלק ב (סדר מועד), מובאת 'הסכמה והודעה' מאת ר' עקיבא איגר: 'ע"ד [=על דבר] החדושים שרשמתי על המשניות, והפציר בני הרב המופלג מוה' בנימין וואלף נ"י להרשותו ליתנם לדפוס, נעניתי לו ראשי, ונתתים לו לחלוטין לעשות כרצונו. ואני מטיל גודא [=גדר] ואיסור מי שידפיס החדושים הנ"ל, הן להדפיסם בגליון המשניות, הן לעשות מזה חיבור בפני עצמו, ולא ע"י גירא דילי, משך זמן חמשה עשר שנים מיום כלות הדפוס הנ"ל בלי הרמנא מבני הרב הנ"ל'.

ובהסכמות שנדפסו בכרך א (סדר זרעים), אלטונה תר"א, אוסרים החכמים⁶² את הדפסת המשניות הן בלי הפירושים שבגליון והן עם הפירושים והן הפירושים שבגליון בלבד, למשך עשר שנים⁶³.

והנה בכרך ג (סדר נשים), אלטונה תר"א, כותב בן המחבר, ר' בנימין וואלף: 'כגון דא צריך לאודועי, שלא נתנו החכמים שיעור בהסכמותיהם על משך חמשה עשר שנים⁶⁴ רק על גוף המשניות, אבל לא כן על החידושים מאת כבוד קודש אאמ"ו הגאון רשכב"ה (=רבן של כל בני הגולה) זצלה"ה, שנתן לי לחלוטין כפי המבואר בהסכמתו הנדפסת אצל סדר מועד, ואסור לכל אדם להדפיסם ח"ו בלי רשותי או רשות יוצאי חלציי, ושארית ישראל לא יעשו עולה'.

הפירוש שנתן בנו של המחבר לדברי אביו, ר' עקיבא איגר, לא נתקבל,

⁶¹ על פרשה זו ראה גם א"א אורבך, 'כל המקיים נפש אחת...', תרביץ מ (תשל"א), עמ' 281, הערה 47.

⁶² ר' יעקב אטלינגען (!) אב"ד אלטונה (משנת תר"א), ר' שלמה זלמן [ליפשיץ] רבה של וארשה (משנת תקצ"ו), ר' משולם זלמן [אשכנזי] אב"ד לובלין (משנת תקצ"ז) ור' חיים אויערבאך [אב"ד לונטשיץ] (משנת תקצ"ח).

⁶³ ר' שלמה זלמן קובע: 'משך עשר שנים מיום דלמטה'; כלומר, מיום שניתנה ההסכמה, היינו ארבע שנים לפני ההדפסה. ר' משולם זלמן כותב: 'במשך עשרה שנים מזמן הדפוס'. ר' חיים אויערבאך כותב: 'מיום כלות הדפוס עד עשרה שנים, והאיסור חל גם מעתה'. מכיוון שהתחילו להדפיס בתר"א וסיימו בתרי"ג, הרי לפנינו שלושה זמנים לסיום ההסכמה.

⁶⁴ למעשה רק ר' עקיבא איגר אסר למשך חמש-עשרה שנים. ואילו האחרים הגבילו את האיסור לעשר שנים.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

כנראה, על דעת החכמים. בהסכמות שניתנו למהדורה השנייה של המשניות עם תוספות ר' עקיבא איגר, ברלין תרכ"א (שהובאו לדפוס על ידי ר' בנימין וואלף וחתנו ר' נחמן אברהם גאלדכערג), מסתמכים כל המסכימים על משך הזמן הנקוב בהסכמות שניתנו למהדורת אלטונה תר"א-תר"ג, או שמקציבים תקופת הגנה נוספת, אבל אף אחד מהם אינו מעניק זכות כלתי מוגבלת. אבל הדבר אינו כרוך, כפי שיבואר להלן. וזה לשון ההודעה, שנרפסה בראש עמוד ההסכמות: 'לאחכ"י

[=לאחינו בני ישראל] ובראשם הרבנים הגאונים המפורסמים יחי'. קמו אנשים כעיר ווארשוי [=ווארשה]⁶⁵, שלחו ידם להדפיס משניות עם תוס' רע"ק [=ר' עקיבא איגר], וכדי שלא לעשות דין לעצמי, עמדתי את טענותי לפני גאוני הזמן, וזה אשר השגתי עד היום'.

ולהלן מובאות הסכמותיהם של דיני ברלין, ר' יעקב יוסף אטטינגער⁶⁶ ור' אלחנן ראזענשטיין; ר' משה פייילכענפעלד, אב"ד ראגאזין; ר' יצחק אלחנן [ספקטור], אב"ד נובהרדוק⁶⁷; ר' שמעון סופר, אב"ד קראקא⁶⁸; ר' אלעזר הלוי איש הורוויץ, אב"ד וינה⁶⁹.

ויש להעיר על כמה נקודות מעניינות בהסכמות אלו. בהסכמת דיני ברלין המסכימים מסתמכים על ההסכמות שניתנו למהדורת אלטונה ועל

⁶⁵ יש לציין, שתוספות ר' עקיבא איגר נדפסו גם בוויילנא, בדפוס ראם, תרכ"א-תרכ"ב; ופלא, שר' בנימין וואלף לא התלונן עליהם. וייתכן שהדפיסו ברשותו.

⁶⁶ תק"ם-תרכ"א (1780-1860). נולד בגלוגא (שלזיה). תלמידו של ר' גדליה טיקטין. התמנה לדיין בברלין ושימש בפועל כרב העיר.

⁶⁷ 'הנה לפי דבריהם הנ"ל בווראי המה מדפיסים שלא ברשות ב"ד ובעולה, אך מה אעשה לזה, כי שמעתי אשר המדפיסים דשם לא שומעים בקול חכמי זמנינו, ואין אני יודע איזה עצה לזה, ע"כ אקוה לד' כי יהי' בעזרתו לבטל עצתם, ותו לא מירי [=ואין להוסיף על כך]'.
⁶⁸ תק"ף-תרמ"ג (1820-1883). רב ועסקן ציבורי, בנו של ר' משה סופר, חתם סופר. רב במטרסדורף (אוסטריה) ובקראקא (גליציה). יסד את חברת 'מחזיקי הדת' שנלחמה ברפורמים. נבחר לפרלמנט האוסטרי כנציג החרדים. מחיבוריו: 'מכתב סופר' - שו"ת ודרשות.

⁶⁹ תקס"ג-תרכ"ח (1803-1868). תלמידו של חתם סופר. בפסיקתו ההלכתית הגיע לירי ביטוי המתח שבין היותו רב אורתודוקסי מצד אחד, והיותו רב בקהילה גדולה במדינה מודרנית, לאור האמנסיפציה. חיבר שו"ת 'יד אלעזר'.

פרק תשיעי: זכותו של המחבר עצמו

מכתבו של ר' עקיבא איגר, 'שנתן לו [לכנו] החדושי' על המשניות לחלוטין לעשות כרצונו, ואין רצונו להתיר להדפיס הגליון בלי רשותו, כי יכול אדם לאסור את שלו, לכן באנו ג"כ לאסור בארור משיג גבול לבלי ידים שום איש, אף במדינה אחרת, להדפיס התוס' מרכיני עקיבא בלי רשות מוה' וואלף הנ"ל, משך ט"ו שנים מיום דלמטה'.

ייתכן שפירוש דבריהם הוא, שאם כי אדם אוסר את שלו, בלא הגבלת זמן, האיסור בארור, האמור בהסכמה, אינו נמשך אלא לתקופה של חמש-עשרה שנה⁷⁰.

בהסכמתם של ר' משה פיילכענפעלד, ר' יצחק אלחנן ור' אלעזר הלוי איש הורוויץ, אין הם נוקטים זמן חדש לאיסור, אלא רק מזהירים מפני הסגת הגבול בתוך הזמן, שקצבו ר' עקיבא איגר והמסכימים למהדורת אלטונה.

ר' שמעון סופר, נאמן לשיטתו⁷¹, מסתמך גם על 'דינא דמלכותא דינא', והוא מייעץ לפרסם את האיסור בעיתונות: 'ובלאו הכי הוא נגד חוק המלכות דינא דמלכותא דינא, אי לזאת די למע"כ אם יפרסם מכתב רבינו אא"ז זצ"ל ככתבו וכלשונו הטהור במכתב העתים, וכל העם ישמעו ויראו'.

כן נדפסו בדף מיוחד 'דברי המביא לבית הדפוס'⁷², ובו מחאתו של ר' בנימין וואלף כנגד מסיגי גבולו: 'והנה שמעתי וצללו אזני לקול השמועה מארץ צפון, כי קמו אנשים בלי צדק ומשפט לגזול ממני את נחלת אבותי ולהדפיס בדפוס וורשויה את המשניות, ולא ישימו לבם על החרם הפרוש

⁷⁰ ואולי זהו גם פירוש דבריו של ר' שמעון סופר בהסכמתו: 'ואם לגדור בעדו, שלא ישיגו מדפיסים אחרים את גבולו, הלא שפת יתר הוא, [א] אחרי שכבר נדפס שם בדפוס אלטונה מכתב קדשו של אא"ז [= אדוני אבי זקני] רבינו עקיבא זצ"ל, ושם נאמר, שנתן חיבורו במתנה גמורה לבנו הרב מו"ה וואלף נ"י, אשר מכחו מדפיס וכא עתה חתנו ...; [ב] מוסיף על זה: כפירוש גזר אא"ז זצ"ל על המדפיסים ... עד כלות ט"ו שנים מיום כלות ההדפסה הראשונה. ועתה, [א] מי הוא זה ואיזה הוא אשר יעשה ביד רמה להשחית נחלת דודי הרב אשר הנחילו אביו ... [ב] ומי הוא אשר לא יחוש לנפשו לבל יכזה בגחלת רבינו זצ"ל לעבור על גזרתו...'

⁷¹ ראה בשער ראשון, פרק חמישי, ליד ציין הערה 5.

⁷² דף זה נמצא בבית הספרים הלאומי, ומספרו L.709.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

לרגלם ממר אבא הגאון נ"ע ושאר צריקי עולם, וער אשר יעזרני ר' להשיב את העושקים מעושק יריהם, הנני קורא בקול מר לכל אחינו בני ישראל אשר בארבע קצות פזורים, להזהר ולהשמר מללכוד בפח חלילה וליקו [=ולעמוד] כארור ובשמתא, ואני אוסר מחדש את התוס' ממר אבא הגאון שנתן לי לחלוטין (כמו שביאר ברבריו הקדושים הנדפסים בסדר מועד) על כל איש שידפיס אותם בלי רשותי, כחרם, והחרם יחול אף על התומכים ידי עוברי החרמים, וגם על הקונה אותם'.

ובאותו דף חזרו ונרפסו הסכמותיהם של דייני ברלין, ר' יעקב יוסף אטטינגער ור' אלחנן רוזענשטיין, שניתנו למהדורת ברלין תרכ"א. מהו היסוד להיתר ההדפסה של תוספות ר' עקיבא איגר במשניות שנדפסו בווארשה?

בכרך ב של המשניות, סדר מועד, וארשא תרי"ד⁷³, מובאת הסכמתו של ר' יעקב מאיר פאדווא אב"ר בריסק דליטא⁷⁴, ובה המסכים אוסר על הדפסה חוזרת של המשניות למשך שש שנים, אבל אינו מזכיר דבר מן האיסור, שאסרו המסכימים על מהדורת אלטונה. אבל בכרך ג, סדר נשים, וארשא תרט"ו, אנו מוצאים בהסכמתו של ר' חיים רוידזון, אב"ד וארשה⁷⁵, את נימוקו לכך, שאין תוקף לאיסור שבמהדורת אלטונה. לרבריו, 'הנה לא ארון הוא כדבר הזה לאסור אֶפְרַע על בני ישראל היושבים בקיסרות רוסיא האדירה ובמלכות פולין, אשר כל הספרים הנדפסים חוץ למדינתנו מבלי רשיון הצענזור כפי חוקי המלכות דפה אסורים עלינו⁷⁶, והרי הוא כאלו אוסר מר אביו הגאון זצ"ל על כל בני ישראל בקיסרית [=בקיסרות] רוסיא ובמלכות פולין, כאלו לא היה רעתו להופיע הדר גאון

⁷³ הובא לבית הדפוס על ידי השותפים ר' יצחק מאיר אלטער [בעל חידושי הרי"ם], והנגיד מוה' חיים יחזקאל הכהן בארדיאָווער והרכני הנגיד מוה' עזריאל זעליג הלוי שילדבערג.

⁷⁴ נפטר בשנת תרט"ו (1854). מחשובי הרכנים בליטא. מוצאו ממשפחת רכנים מפורסמת. חיבר שו"ת מהרי"ם, 'כתונת פסים' על הרי"ף, 'מקור מים חיים' על יורה דעה ושו"ת.

⁷⁵ תק"ך-תרי"ד (1760-1854), אב"ד וארשה. גדול בתורה. רוב שנותיו עסק במסחר, עד שבגיל שמונים בערך נבחר לרבנות בווארשה.

⁷⁶ ראה להלן, פרק עשירי, ליד ציין הערה 298.

דברי המכיא לבית הרפוס.

אודרה את ה' אשר הביאני עד הלום לגמור את המשניות עם כל החוס' ומיאורים' תעם תום' מסר אפי תנאון רשכ"ה זצ"ל, ומעוקי
הוסן הסה אשר עככוני לכלות את המלאכה ולהתממה עד כה, ואין כחי היום אלא כפה לברך ולהודות לעזר קוני על רוב
חסדיו אשר הגדיל עמדי, אם אספרם מהל ידיון וקשונתי מכל החסדים והאבות, וידעתי גם ידעתי כי לא זכותי עמדה לי בזה רק
זכות אמרר הגאון רשכ"ה זצ"ל והזכות אבותי הצדיקים הגאונים נ"ע אשר רוב צדקתם ועטרתם גלוי כשער כת רבים, והנה כעבוד
שאמלר נ"ע תפס דבריו לפעמים על פי שיטה אחת ולא נילה שלשיטה אחרת לא יהיה כן (כמו שהעיד ע"ז כבוד אחי הגאון דל
בהקדמה להשובת סר אבי) והסבה הגורמת היחה לענ"ד רוב שריתו בצרכי צבור ותשנות לשואלים הלכה לבעשה מכל עיר ומדינה
עבר ופינה כידוע לרבים. אף כי בכל משעוריו המידים כסדרן אכל ידוע כי כמצבים כאלו הקצור לא יכלש, לכן עמלתי
איש מבין שיעין בהכתבים ויסדר אותם כראוי לפי הקוראים ולא חסתי על רוב הוצאות העלה על זה זכרה לי אלהי, לטובה.

והנה שמעתי זצ"ל אוני לקול השכונה מארץ צפון כי קמו אנשים בלי צדק ומשפט לגוול מכניו את נחלת אבותי ולהפסיד כרפוס
ורשיא את המשניות ולא ישימו לבם על החרם הפרוש לרגלם מסר אבא הגאון נ"ע ושאר צדיקי עלם, וער אשר יעריני
ד' להשיב את העשקים מעושק ידיהם הנני קורא בקול מר לכל אחינו בני ישראל אשר בארבע קצות פוזרים להורר ולהשמר מללכד
בפח תלילה וליוקו בארור ושמחא, ואני אומר בחדש את החוס' מסר אבא הגאון שנתן לי לחלושין (כמו שבאר ברבריו הקדושים
הנדפסים בסדר מענד) על כל איש שירפס אותם כלא רשותי. בחרם, והחרם יחול אף על החוסכים ידי עוברי חרמים, וגם על הקותה
אוחם, וסי שיעבוד ע"ז ענש יענש בעקן אשר בעל בתרם ובטח אנכי באחינו מחזיקי התורה והמצוה ככל סקובות כושכותיהם שיתאמנו
בכל מאדם נגד הקמים בחוסם כדבר הזה. זה אלקים יכרך את עמנו ישראל בשלום ויתן בלבב התועים מרכזו לשוב אלו באסת ואסתה
אין. כעחירת העלוב המודרך גרוח הוסן. הק' בנימין וואלף בלאאמיר הגאון רשכ"ה מוה' עקיבא איגר זצ"ל.

לאישר ולקיים הנני מרפס הסכמות הגאונים כי דינא רבה רעיר הממלכה בערלון.

כרב המופלג מוה' בנימין וואלף בהגאון רשכ"ה גדול מרנן שמו מוה' עקיבא איגר כ"ע: הדפים בעיר אלטונא משניות עם כל
נושאי כלים וחוס' מלכיו בגאון כ"ל והפניר כנו לתת הסכמתו וכאשר ראונו מהסכמת גאוני מדינת פולין ואשכנז שאסרו להדפיס
המשניות עם הגליון או בגליון לבד. וגם ראונו ממלכתי חכיו בגאון פולין כי החדושים של המשניות לפגוסין לבנות גרונדו,
ואין רנונו להחיר להדפיס בגליון בלי רשותו כי יכול אדם לאסור את שלו, לכן בלנו ג"כ לאסור בארור משיג גבול לבני הייס שום
איש אף כמדינה אחרת להדפיס חוס' מרבינו עקיבא בלי רשות כרב מוה' וואלף ה"ל משך עשרה שנים מיוס דלמשכ והשומע
לדברינו יזכנו בטח ושאנן. פה בערלון י"א כחודש מנחם א"כ דשנת תרי"ג לפ"ק.

יעקב יוסף כהרב מוה' מרדכי ז"ל. אלתנן בן הרב הגדול מוה' זנוויל ז"ל.

האשתינגער. דעזענשטיין

הודעה מר' בנימין וואלף, בנו של ר' עקיבא איגר, בדבר הסגת גבולו בהדפסת תוספות ר' עקיבא איגר על המשניות.
בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, L 709.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

עוזו כחכוריו הקדושים אך לכני מדינתו. ואנן סהדי, דלאו אדעתא דהכי אורתה ויהבה ליה [=ואנו עדים שלא על דעת כן הורישנה ונתנה לו], ואך זה פרי לצדיק כמוהו זי"ע [=זכותו יגן עלינו] להיות שמעתתיה מכדריין ככולי עלמא [=שיהיו שמועותיו נפוצות בכל העולם], ולכל בני ישראל יהי' אור כמושכותם. וכאשר הוא ז"ל הכיא ראשית בכורי קדשו שו"ת, ואחריהם חדושו על אדמתנו בדפוסנו פה, וכוראי דעתיה עלן [=דעתו עלינו]. כלומר, מתוך שהרפיס ר' עקיבא איגר את חיבוריו כארץ זו, בוודאי דעתו על תושבי הארץ הזו שיהנו מחירושו, ולכן יש לפרש על דרך הצמצום את הרשות שנתן לבנו, ואין ברשות זו כדי למנוע את הדפסת הספר במקומות שאין אפשרות להביא לשם מחוץ לארץ, משום שעל ירי כך יימנע מהם אור תורתו.⁷⁷

ולכן הוא מסיים ואומר, שאל להם לקונים לחוש לכתבו של ר' בנימין וואלף, המוחה על הרפסת החיבור בווארשה. ואדרכא, הוא מוכיח את הבן, שעליו לכבר את אביו, אף אחרי מותו, ולחזור בו ממה שאסר בכתביו, ויאדיר את אביו בעולם.⁷⁸

כסופו של דבר, ניתנה הרשות מר' בנימין וואלף למרפיסי וארשה להדפיס את תוספותיו של אביו, כמובא בראש כרך ד, סדר נזיקין, וארשה תרי"ז: 'הרשות נתונה ממני הח"מ למדפיסי ק"ק ווארשא להדפיס התוס' על המשניות ממר אבא הגאון רשכ"ה [=רכן של כל בני הגולה] מהר' עקיבא איגר זצ"ל, אשר נתן לי לחלוטין, והרשות הזו אינו אלא למדפיסים רק"ק ווארשא, ורק על הדפסה הזאת'.

חידושו של ר' עקיבא איגר חזרו ונדפסו במהדורת המשניות, שנדפסו בווארשה תרכ"א–תרכ"ב. בראש סדר זרעים, ורשא תרכ"א, נדפסה הסכמתו של ר' שמואל מוהליבר⁷⁹ (משנת תר"ך), וכן 'תשובה מהרב

⁷⁷ וראה למעלה, בפרק רביעי, 'ההגנה על האינטרס הציבורי'.

⁷⁸ ובהסכמתו של ר' ישעיה מושקאט הוא מסתמך כקצרה על דברים אלו: 'כי צדקו דברי מרן הרב הגאון הישיש מוהר"ח נ"י רב דק"ק ווארשא'.

⁷⁹ תקס"ד–תרנ"ח (1804–1898). תלמיד ישיבת וולוז'ין. רב בקהילות קטנות בליטא, ואח"כ כראדום וכיאליסטוק (פולין). גדול בתורה ועסקן ציבורי נודע. ממייסדי 'חובבי ציון'. מחיבוריו נדפסו שאלות ותשובות.

הגאון המפורסם רב ר"ק סובאלק [=הרב שמואל מוהליבר] נגר הערעור מר' נחמן גאלדברג (משנת תרכ"א). בדבריו הוא מזכיר את 'טענת המערער כי לו משפט הירושה בזה, כי הגאון מרן רבינו עקיבא ז"ל נתנם לבנו הרב ר' בנימין וואלף לחלוטין, והרב רבי בנימין וואלף נתנם להמערער הנ"ל לעשות במ כטוב בעיניהם'. ברם, ר' שמואל מוהליבר אינו מסכים לפירוש, שנתנו המערערים לדבריו של ר' עקיבא איגר: 'ואחר אשר עיינתי בגוף הזכות שנתן להם הגאון ז"ל, כפי אשר הרפיס הרב מוהר"ב [=מורנו הרב בנימין] הנ"ל בעצמו, ראיתי, כי אין להם שום זכות ויפוי כח בהחרושים הנ"ל, כי נאמר בו מפורש, שאוסר רק להרפיסם על זמן מוגבל, כדרך כל הגאונים בהסכמותיהם. אבל חלילה לאמר, שתורה חתומה נתנה מאת הגאון ז"ל בפני כל העולם. והנה הזמן הנ"ל כבר עבר וחלף, וא"כ אין שום זכות בזה להרב ר' בנימין הנ"ל. וכן הוא מסתמך על ההסכמות, שניתנו למהדרת וארשה הקודמת: 'ונוסף לזה כבר נדפסו פה ווארשא החרושים הנ"ל בהסכם הגאון המנוח מוהר"ר ז"ל הרב דווארשא, והגאון מפראגא, כמבואר בהסכמותיהם, וטעמם ונימוקים עמם'. והוא מסיים: 'ע"כ באתי להודיע לכל מכריי ויודעיי, בל ימנעו ח"ו מלהביא ברכה לתוך בתיהם... כי אין חשש איסור בזה כלל וכלל, וראוי לו להמערער להסיר את תלונתו, ולחוש לכבוד מרן הגאון מאור הגולה ר"ע איגר נ"ע, שבל יושכתו דבריו הקדושים בבתי מדרש דמדינתנו'.

פרק עשירי

הגבלות בהגנה שבהסכמה

1. משך הזמן וחוסר תוקף להסכמה ארוכת זמן

הואיל וההסכמה באה להגן על המדפיס מפני הסגת גבולו, הרי שמשך הזמן של ההגנה, שניתנה למדפיס, נקבע כל פעם לפי נסיבותיו המיוחדות. כבר בהסכמה של ר' אליהו בחור¹ האיסור מוגבל למשך עשר שנים. בתקופה של עשר שנים ניתן לראות תקופה ממוצעת להסכמות. אנו מוצאים גם תקופות קצרות מזו, של חמש שנים ואף של שלוש שנים, ומצד אחד אנו מוצאים גם תקופות ארוכות מזו, של חמש-עשרה, של עשרים ושבע שנים, ואף של שלושים שנה.

ברור הדבר, שככל שמשך הזמן שניתן להגנת המדפיס, גדול יותר, הרי המונופולין, על תוצאותיו השליליות, מעורר יותר התנגדות², אף שבדרך כלל ניתנו הסכמות ארוכות זמן להדפסה הכרוכה בהשקעה גדולה במיוחד.

¹ ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 7.

² וראה הסכמתו של ר' אריה ליב, אב"ד אמשטרדם, לשר"ע יו"ד עם 'באר היטב', אמשטרדם תקי"ד, שנתן הסכמה למשך עשרים וחמש שנים מיום נתינת ההסכמה; ואילו ר' יחזקאל (בר' אברהם) קצינאלבוגין, מסמתך על הסכמתו של ר' אריה ליב, אבל הסכמתו היא למשך חמש-עשרה שנה מיום גמר ההדפסה. כמו כן נותן ר' אריה ליב, אב"ד אמשטרדם, הסכמה למשך עשרים ושבע שנים לש"ס אמשטרדם תקי"ב. לש"ס זה קיבלו המדפיסים פרופס ושיון למשך שלושים שנה, כמובא בראש' מסכת ברכות, וכן הדבר מוזכר בדברי המדפיסים בראש המסכת. ובעוד רוב ההסכמות שם ניתנו למשך עשרים ותש"ס שנה, הרי ההסכמה שניתנה על ידי חכמי ליורנו היא למשך שלושים שנה.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

זו הייתה התגובה של ר' יהושע בר' צבי הירש צייטלעש³, בהסכמתו לש"ס קאפוסט תקע"ו, שהדפיס את הש"ס קודם שכלתה תקופת ההסכמה שניתנה לש"ס סלאוויטא תקס"ח, למשך עשרים וחמש שנה⁴.

המסכים מבסס את היתרו על כמה טעמים, ואחד מהם מבוסס על כך, שההסכמה שניתנה למדפיסי סלאוויטא הייתה למשך תקופה ארוכה כל כך: 'ולפי עניות דעתי – אומר ר' יהושע צייטלעש – הרבנים חכמי הזמן הפריזו במדה גדושה יותר מדאי להמשיך זמן ארוך כזה, אשר בכל ההסכמות מגאוני הזמן הקודמים ז"ל מדפוסים אשכנז לא ראיתי שיגבילו זמן ארוך כזה. ששנים הרבה הללו יש לחשוב לדור אחרון, וכדוד שלנו לא יראה אור חדש דפוס שנית מהש"ס בעיניהם'.

ומעניינת היא הדרך, כיצד הוא מבטל את ההסכמה שניתנה למדפיסי סלאוויטא. לרבירו, לא התכוונו נותני ההסכמה עצמם לתוצאות הנובעות מהסכמתם, וכוודאי לא היו מסכימים לנתינת התוקף להסכמה למשך זמן דב כל כך, אילו שיערו, מה יהיו התוצאות הנובעות מכך! ומכאן מסקנתו – 'ואדעתא דהכי לא נדרו לבטל תורה מישדאל ח"ו משך ועידן דב'; 'שלא יהיו מצריים ש"ס, או שיעמוד ביוקר גדול, ויצא מזה בטול תורה'. ובעוד החכם מסתמך כאן על סברא שעל דעת כן לא אסרו המסכימים, הרי עילה אחרת לביטול תוקפה של הסכמה לזמן ארוך היא, שאין הנחה בדבר הסכמה משוערת של כלל ציבור המדפיסים להטלת האיסור, שהרי הסכמה כזו היא היסוד שעליו בניה 'תקנת' ההסכמה (כפי שנעשה בהסכמה של בית הדין של קהילת שקלאב לש"ס קאפוסט תקע"ו)⁵.

³ ת"ק (1740) בערך – תקפ"ב (1822). גדול בתורה, תלמיד הגר"א מוילנא ובעל 'שאגת אריה'. היה עתיר נכסים, ולא תפס משרה רבנית ציבורית, אולם הרכיץ תורה, ונחשב לבעל סמכות הלכתית ראשונה במעלה בסביבתו (שקלוב, בילורוסיה). עסק בצורכי ציבור, והיה בעל השפעה בחוגי השלטון הרוסי. נדפסו הגהותיו לסמ"ק [ספר מצוות קטן].

⁴ ראה על כך למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 81, ולהלן, ליד ציון הערות 121, 161, 287.

⁵ ראה על כך בסעיף 8, 'הסכמה הגורמת נזק'.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

מאחר שניתנה ההסכמה לזמן קצוב, הרי שאחר כלות הזמן פגה הזכות. בניסיון למנוע את הפסקתה של הזכות בחר לו אחד המרפייסים ב'התאמת' הזמן שבהסכמה לצרכיו. בהדפסת הספר 'אור המאיר' לר' זאב וואלף מזיטאמיר⁶, שנדפס תחילה בקארעץ בשנת תקנ"ח. על ספר זה ניתנו הסכמות למשך חמש־עשרה שנה; אבל המדפיס חזר והרפיס את הספר שנים אחדות לאחר מכן, בלא לגלות את שנת ההדפסה הנכונה, בשער הספר, ושינה את משך האיסור שבהסכמה מחמש־עשרה שנה לעשרים שנה. במהדורת הספר שנדפסה בפאריצק בשנת תקע"ה כותב ר' מררכי בר' פינחס, אב"ד קארעץ, בהסכמתו, כדברים הללו: 'רשום בכתב אמת בדבר הדפסת ספר אור המאיר לארץ, שחיבר ה"ה הרכ החסיד בוצינא קדישא האלוף מוהר"ר זאב וואלף זצוק"ל, מכואר בהדפסה ראשונה שניתן הלטותא [=הקללה, החרם] על משך חמשה עשר שנה, והגם שבהדפסתו שנית נאמר משך עשרים שנה, טעות נפל בדפוס, כי אני בעצמי הוא מנותני הסכמה, וידוע לי, שלא נתתי הסכמה רק פעם אחת, הראשונה, וכמו כן כל נותני ההסכמה'.

ובהסכמתו של ר' ישראל דוב בער ב"ר דוד הלוי מסטעפיץ⁷, חוזר המסכים על מה שנאמר בהסכמתו של ר' מרדכי מקארעץ, ומוסיף: 'זמה שחזרו המדפיסים וכתבו גזירות השגת גבול בלי יריעת בעלי ההסכמות⁸, גזירה זאת אין בה ממש ע"פ דתה"ק [=דין תורתנו הקדושה]⁹.

⁶ נפטר בשנת תק"ס (1800). אדמו"ר חסידי. מגדולי תלמידיו של המגיד ממזריטש. ספרו 'אור המאיר' נחשב כאחד מספרי היסוד של החסידות.

⁷ נפטר בשנת תרי"א (1850). אדמו"ר חסידי באוקריינה. נכדו של ר' יחיאל מיכל מזלוטשוב.

⁸ הזיוף בהסכמות לא הצטמצם בזיוף התאריך, והיו גם תופעות של זיוף ההסכמה עצמה. ראה, למשל, המובא אצל ל' פוקס, 'הרקע להדפסת שני תרגומי תנ"ך בידיש ב-1680', גלעד א (תשל"ג), עמ' 38-39. וכן ראה לוינשטיין, מפתח ההסכמות, במבוא, עמ' 10-11. וראה למעלה, שער ראשון, פרק שני, הערה 60, ושער שני, פרק תשיעי, הערה 10.

⁹ ראה על פרשה זאת, א' טויבר, מחקרים ביבליוגרפיים, עמ' 36-39; י' יודלוב, שינויים טיפוגרפיים בספרים עבריים, ארשת ו (תשמ"א), עמ' 110-112.

הסכמות

גאוני ורבני ארבעה ארצות פולין יצו:

באשר ראינו נחל התועלת לאנשים נפשם וקטנים ונערים בחיבור אשר איזן ותקן האלוף המרום כמחורר יקויאל ברי יצחק וצ'לסקי אמשרדס הבריח: כביאורו תורה ונבואים וכתובים בלשון אשכנזי לשון ששמשים בו בני אדם בכך רשות והרמז נחמה לכם ד' **אורי ויבשבל'אא כו' דר' אהרן הלוי זצ"ל הרה"ה** להביא ספר הנ"ל לבית הרפוס והגנו אומיים למרפיים תיחבו ותכתבו דבריו כנרא וכשקא: בנס ברול קן קולמוסא וקן כגלהא כתבום קל לח וקל כפר וקרא ותוקף נגידתנו נגידת נח"ש דלית ביה אמתא שלא ירם לאינוף מסום כרפוס היה כי שיהיה להרפוס ספר הנ"ל ער בלות עשר שנים מהיום ואם ינוכר חו' אחר וירפוס אחרוהיה נגידת נח"ש הנ"ל על אותו שיקנה אחר כהרפוס הנ"ל כמ"ד אורי הנ"ל היוקנים ולראיה מתיכבא כתבנו שחננו הדפוסים ה' ג' נק' תל' א' ל' פ' :

כישבינו כמאות למשפס ר"א סה כהתערות גראמיץ פה לובלין הברירא:

בלס משה בן אהר' יצחק ו'ל מקראקא פה ק' לובלין:

ונא' הקטן נבי הירש כ'מ' מחסיר מה' דר' זכריה וצ'ל' הה חונה בק' לובלין:

ונא' הקטן יצחק בל' מ' מה' דר' זכריה וצ'ל' הה חונה בק' לובלין:

ונא' הקטן משה ב' מה' דר' זכריה וצ'ל' הה חונה בק' לובלין:

באשר ראינו נחל התועלת לאנשים נפשם וקטנים ונערים בחיבור אשר איזן ותקן האלוף המרום כמחורר יקויאל ברי יצחק וצ'לסקי אמשרדס הבריח: כביאורו תורה ונבואים וכתובים בל' לשון ששמשים בו בני אדם בכך רשות והרמז נחמה לכם ד' **אורי ויבשבל'אא כו' דר' אהרן הלוי זצ"ל הרה"ה** להביא ספר הנ"ל לבית הרפוס והגנו אומיים למרפיים תיחבו ותכתבו דבריו כנרא וכשקא בעש ברול קן קולמוסא וקן כגלהא כתבום קל לח וקל ספר חוקר' ותוקף נגידתנו נגידת נח"ש דלית ביה אמתא שלא ירם ולא ינוף מסום כרפוס היה כי שיהיה להרפוס ספר הנ"ל ער בלות עשר שנים מהיום ולראיה מתיכבא כתבנו שחננו הדפוסים ה' ג' נק' תל' א' ל' פ' :

כישבינו כמאות למשפס ר"א סה כהתערות גראמיץ פה לובלין הברירא:

בלס משה בן אהר' יצחק ו'ל מקראקא פה ק' לובלין:

ונא' הקטן נבי הירש כ'מ' מחסיר מה' דר' זכריה וצ'ל' הה חונה בק' לובלין:

ונא' הקטן יצחק בל' מ' מה' דר' זכריה וצ'ל' הה חונה בק' לובלין:

ונא' הקטן משה ב' מה' דר' זכריה וצ'ל' הה חונה בק' לובלין:

הסכמות של חבמי ורבני קק ספרדים באמשטרדם יצו:

ראה ראינו בעינינו את מלאכת עטרת הקרש לא נראתה כמה בגללתנו עד הוי כי לא נבאא מי שיאחר כנכר חלפי לאוציא אותה למותל אף כי רנה היא ורבת התועלת לכל אשר לא יסמך לשינוי הקדוש ובפרס לאחינו בני ישראל הגרים באשכנז ופולין: האן כי אנתנו בני ק' ספרדים צריכים אנו למדועי שיתרגם לנו הלשון כי ראינו הרמזותא ובלכי מאן סלבי רבנן גאוני ורבני גאוני איתת ארצ' פולין יצ' לכן יצאה גם כן אחרים ממנו קיום נגידתם שלא יוכל שום אדם להרפוס הספר הקדוש הזה מיום שיצא מחמת הרפוס עד כסן עשר שנים חסיים כרי להחזיק בדי אורי ויבש בן לכה רר אהרן לוי וצ'ל' אשר העיר ה' את רוחו להוציא לאור כי ההצעה נרולה וכי: רחם אנו להיות לו מעיר לתעודו כדי שיוכל להוציא לאור ספרים אחרים להגדיל תורת ולהאירי: נאם החתום פה ק' ספרדים אשר בעיר החתולה באמשטרדם בטרבעה עשר לחדש תשרי שנת תבטחה עיר על חל' ל' פ' :

העציר יצחק אבאב:

העם הושפס בחשכת הבנת חמקא ירא אור גדול אשר האיר ורח' כה"ר אורי הלוי יצ'ו: המשתדל בכל יום החצאנות להיתקן ר' ועשר' ל' לשון אשכנז על הוצאתו לבען' שבע' ולטען' לסוד' האנשי' הקדו' כספר חרות אהים כשו' שכל היבין בסקר' אשרי חיה להם בכפר חתום: ונף הני נשיכין באקריני בלשון השגור בפה וכל הבון סקהלו' פולין' שלו בה בתיחקן' הוא ובכח' הנשתון הנשנה בלשון קרשיו בלשון חול לחננתו: וכן בע' חיותו חוש המצוא והמביא לרפוס מה שלא עשו הקורבי' לו ובע' מרצו וביעיתו לכות ולכות אחרים כי: תא זה אשר יפג נכחו להרפוס בתוך עשר שנים בלתי רשות ולא יא' קר' לה חתא נברא בארד נוסף ע' נגידת נח"ש דרבנן הגוים סחסי חיעני הקלושה מסכמת פיהם ולראיה ולכות לווציא חובה לקטור על דביהם כתבתי ותתכתי שמי פרי' אמשרדס סדר וחסבה לו צ'קה שנת ער יכונן וער שים ותדע' תל' כהרין ליצירה: יעקב ששורשש בר' א' הגאון כמחורר אהרן ו'ל' הנה:

אחר' אשר נשא לכחאלוף כה"ר אורי ויבש יצ'ו: אוחו בחכמה יגורבו לבו להודל זהב מכיסו לתתקן ליעוד בהצאנות ולהיתקן ארבע ועשרים ספרי הקרש ללשון יתו אשכנזי על החצאנות אשר כמותו לא היה ערבה: ולא חבל על כסף ועקלהטרד לכות בו את הרבים הסריבם עתה עשה הארץ ארץ אשכנז ופולין אשר לא ירעו שפת לשון הקדש' לכן בל' מי שאפשר לו לסת' כן הוא חוכמו וכוונתו לוקמור על ימנו לכבוד הדלת בעיר לכל יבסוד כנכחו לחזור ולהרפוס ער עמוד עשר שני' בגורת נח' ש' רדיבנן בכל אשר הסכיסו עליו הרבנים חל' ויען גם אני הקטן נדרשתי לאשר שאלתי לבא לעיר ה' בגבורים להטפל לרבר' המצאה בעושה חזק לרביהם וכמוסין' גויה לגורתם כולא חרד גורד חיש' אף אם איני ראוי לא כראוי' לאפוש גברי באחיובפה אחר וסגון אחר הגני מסכים לקיים בכל חוקף את הסכמות בחשכר פן ואל הדום אשאר יכור דבריה הכוזבים כשפטי אבתי: נאם הכותב וחתום פה ק' אמשרדס יצ'ו א' סרי ונברבו בן שנת סחסיים: **להקל'ה** ולשם בכל הארץ ליצירה: העציר משה רפאל בכ' יצחק ריאגלאר ו'ל' הנה:

אחר' אשר ראינו הסכמות הרב החכם כמה דר' יצחק אבאב מורה דק' כק' הוה של תלמוד חורה על הרשמות אל הגניו ונעלה **אורי הלוי** להדפיס והעמק עשרים וארבעה ספרי הקדוש על הדק' אשר הודיע לנו סכר מעדני יצו:

- הטכר וכפי כדאלתו נחמס בל' אמשרדס שנת התל' :
- דוד איניקין פאלו:
- יצחק די פאלדו:
- יעקב פאלקן ד' סיליה:
- משה פריינד:
- יסף פלויידו:
- יצחק לוי סיניץ:
- יעקב פיליס ד' קוסאז:

2. ניצולה של ההסכמה

כתב חרם שניתן למדפיס אף שימש עילה לחביעה נגד מדפיס אחר אף על פי שעדיין לא הדפיס בעל כתב החרם את ספרו. בספר 'מראות הצובאות' לר"מ אלשיך, פראג ש"ף, מובאת פשרה, שנעשתה כתביעה של אדם שהיה בידו חרם, האוסר על אדם אחר זולתו להדפיס את הספר 'מראות הצובאות'. הפשרה מובאת בפסק הדין, שעליו חתום, בין היתר, ר' יוס טוב ליפמן העליר, בעל 'תוספות יום טוב'¹⁰, ולפיה שילמו המדפיסים פיצוי למחזיק החרם, והרשות ניתנה למדפיסים להדפיס את הספר. יודגש, שכאן לא נמכרה ההסכמה למדפיס¹¹, אלא שעל פי ההסכם הותר לו להדפיס, ואילו על מחזיק החרם נאסר להדפיס את הספר למשך חמש שנים למן גמר הדפסת הספר. פסק הדין מובא בסוף ספר 'יהושע', וזה לשונו:

'מודעת זאת לכל אשר רעת ורוח ה' בקרבו, שנעצמו לדין בפנינו כ"ד מורי שוה שני הצדדים... אורות שר"א [=ר' אברהם] הנ"ל בקש למחות לר"י ולר"מ הנ"ל שלא ידפיסו את ספר של מהר"ד מש"ה אלשיך... כי הראה לפנינו איזו חרם שגזרו איזו חכמי הדור, את שאינו פה ואת שישנו פה, שאין רשות לשום אדם להדפיס הספר הנ"ל זולת ר"א הנ"ל. ככן אחד שהאריכו למענייתם, נעשה פשר רב רב ביניהם, ונתרצה ר' אברהם הנ"ל ברצי כס"ף, ומחל על החרם שבירו, ונעשה פשר, שר' יעקל ור' מענדל הנ"ל ידפיסו הספר הנ"ל, ור' אברהם הנ"ל אינו רשאי להדפיס הספר הנ"ל, לא כולו ולא מקצתו בשום אופן בעולם, עד כלות חמשה שנים אחר גמר כל הספר... כמשמעות הפשר אשר הוא כתוב וחתום בתתימות ידינו בידי ר"י ור"מ [=ר' יעקל ור' מענדל] הנ"ל באריכות, לכן הרשות וההרמנו נתונ' לר' יעקב ולר"מ הנ"ל, לרפוי ולמכור הספר הנ"ל בכל מקום שירצו לטובתם ולהנאתם כל הימים, ומי אשר יתאוה תאוה ליהנות מתור"ת מש"ה... יבא ויקנה ממה שידפיסו ר"י ור"מ הנ"ל, ואל יחוש לשום דבר, כי לית דין צריך

¹⁰ ראה למעלה, פרק שני, הערה 49.

¹¹ על מכירת הסכמות, ראה בפרק שביעי, 'סחירותה של ההסכמה'.

בשש [=כי אין זה צריך עיכוב (ע"פ ברכות מ ע"א)] וחשש. נאם מרדכי בן לא"א החסיד מוהר"ר אליה זצ"ל ה"ה ליפשיץ. ונאם משה בן לא"א דוד ז"ל מבית לוי. ונאם יום טוב הנקרא ליפמן בן לא"א הר"ר נתן ז"ל ה"ה לוי העלר. הגם שדברי חכמים הנ"ל אין צריכין חיזוק, מ"מ לכבוד הספר ותפארת הדפוס והדרו באתי גם כן לקיים דברי חכמים הנ"ל. נאם ישעיה בן לא"א מהר"ר אברהם סג"ל ז"ל הורוויץ.

ועם זאת הוצא איסור למשך תקופה של חמש שנים למן גמר הדפסת כל חלק וחלק, על כל אדם בעולם, שלא ידפיס את הספר, בין על ידי יהודים ובין על ידי נכרים: 'ואף גם זאת אנחנו גוזרים בכל תוקף גזירותינו ובכל גזירות חמורות, שא"ל ירים ידו שום איש בעולם, יהיה מי שיהיה, לְדַפּוּס [=להדפיס], ע"י מולים וערלים להבדיל, אלו הספרים בחמשה שנים אחר שיגמרו כל חלק וחלק מהספרים אלו, כי לכן וע"כ יצאו אנשים המדפיסים האלו מזורזים ומחומשים בגדולות ונפלאות מהם לטרוח כל הטרחות ולהוציא כל ההוצאות גדולות לעשות כל מלאכת עבודת הקדש¹².

בעוד שמתוך כתב הפשרה קשה לעמוד על טיב זכותו של בעל הסכמה לפני שהדפיס את ספרו¹³, הרי מתוך מקורות אחרים אנו למדים, כי סירבו חכמים לתת תוקף להסכמות שלא נוצלו¹⁴. יש שהתנו המסכימים עצמם במפורש את תוקפה של ההסכמה בהרפסת הספר, ויש שבוטלו הסכמות אף שלא הותנה בהן כך, מטעם שבוודאי הייתה כוונת המסכימים להתנות את ההסכמה בהדפסה.

בהסכמה שנתנו חכמי ק"ק הספרדים באמשטרדם על ספר 'פרקי רבי אליעזר', אמשטרדם תס"ח, מסייגים ר' שלמה אוליווירה¹⁵ ור' שלמה בר'

¹² על הסכמה זו באו על החתום: 'נאם ישעיה בן לא"א מהר"ר אברהם סג"ל זלה"ה הורוויץ. נאם חיים בן לא"מ הגאון מוהר"ר יצחק כץ שליט"א.

¹³ ברם, ראה להלן, הערה 32, שר' יוסף שטיינהרט מבקש להסתמך על התדיינות זו.

¹⁴ וראה דבריו של רא"ל באלחובר, למעלה, פרק שמיני, ליד ציון הערה 15.

¹⁵ נפטר בשנת תס"ח (1708). בן למשפחת אנוסים ששבה ליהדות. כיהן כרב הקהילה הספרדית באמשטרדם. חיבר והוציא לאור חיבורים בענייני דקדוק, דרשנות, תורת השירה, מילונים ועוד.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

יעקב איליון¹⁶ את הסכמתם: 'ובתנאי שיחזיקו ידם על המלאכה בתוך זמן ג' חדשים ויתמידו בה עד תומה. ואם לאו – בטלה מגילת ההסכמה הזאת'¹⁷.

צעד נוסף נעשה בהסכמות שניתנו בשנת תע"ד להדפסת ספר הזוהר (אמשטרדם תע"ה, בדפוס ר' שלמה כ"ץ פרופס). כאן ביטלו המסכימים הסכמות קודמות, הואיל ולא ניגשו מקבלי ההסכמה להדפסת הספר. וזאת, אף שבהסכמות הראשונות לא הותנה תנאי בדבר מועד ההדפסה. בהסכמתו מזכיר ר' נפתלי הכהן כ"ץ, אב"ד פפד"מ [=פראנקפורט דמיין]¹⁸, את ההסכמה שנתן בעבד להדפיס את ספר הזוהר, ואומר: 'בהיות שאיזה שנים אשר סבוני גם סבבוני ופיסוני כמה אנשים לתת הסכמה להדפיס מחדש ספר הקדוש ספר הזוהר... ונכנסו הדברים באזני לתת הסכמה להדפיסו ולגזור בחרם גדול וגורא על המשיגי גבול כנהוג, בראותי גודל תועלת של הדפסת הזוהר הנ"ל מחדש... ועתה בדאותי שזה חלפו ועברו זמן זמניהם ועידן עידנים, ואין קול ואין עונה, ואין שום מתעסק כלל בהדפסה זו, ראיתי שלא היתה כוונתם כי אם לרעות את עצמם ולעכב את אחרים מטעם גזרת הרבנים שלא ישיגו את גבולם, ומעולם לא

¹⁶ ת"ך-תפ"ח (1660-1728). נולד בצפת, ולמד בישיבות צפת ושאלוניקי. נסע בשליחות קהילת צפת למדינות אירופה, ונתמנה לרב בקהילה הספרדית בלונדון, ואחר כך באמשטרדם. חיבוריו בהלכה ובקבלה נשארו בכתב יד.

¹⁷ אמנם בהסכמתו של ר' יהודא ליב בר' אפרים אשר אנשיל ('עובד עבודת הק"ק אשכנזים באמשטרדם בעת ההיא לפי שעה, שהוא בין מלכא למלכא'), לא הותנה תנאי לעניין הזמן. תנאי דומה אנו מוצאים בהסכמות שניתנו לשו"ת מהר"י בן לב, אמשטרדם תפ"ו. בהסכמתו של ר' אברהם בר' יודא, אב"ד קהל אשכנזים באמשטרדם: 'וזאת אות הברית אשר הקמתי, באם שיבוא ח"ו איזה עצלות בדפוס שיקום הדבר בלי התעסקות משך שני שנים מעתה, מאיזה טעם או מניעה, יהיה מה שיהיה, אז הסכמתי בטלה ואין כאן איסור וחרם לעכב רבים ממצוה'. ובהסכמתו של ר' יעקב [פירש], אב"ד פראנקפורט: 'אך באופן ובתנאי אם יחיש וימחר מעשיו מהיום תוך שנתים ימים, ומכלל הן אתה שומע לאו'.

¹⁸ נפטר בשנת תע"ט (1719). רב ומקובל, נולד בפולין למשפחת רבנים מפורסמת, ושימש שם ברבנות באוסטרהא, משם עבר לפוזנא ולפראנקפורט דמיין. חיבורו העיקרי הוא 'ברכת ה' (ידוע על שם חלקו הראשון, הגקרא 'סמיכת חכמים'), ביאורים למסכת ברכות. נפטר בקושטא בדרכו לארץ ישראל.

היתה כוונתינו לעכב את הרבנים מלהתעסק במצוה גדולה כזו, רק שיתחיל זה המתעסק בזמן קרוב מיד להתחיל מלאכת הדפוס... כל הסכמות שנתנו עד כה שביד איזה אנשים המחזיקים אותם להתגדל ולהתגדר ולהתפאר ולעכב אחרים כדי לעשות קורדם לאכול מהם, כל ההסכמות ההם המה בטלים עד כה'.

וכן מבטל ר' גבריאל עשקלס מקראקא, שהיה אב"ד בניקלשבורג ובמדינת מעהרין¹⁹, את הסכמתו שנתן בעבר להדפסת ספר הזוהר. וכן ראה שם הסכמתו של ר' יהושע פייבל תאומים, אב"ד פרעמסלי²⁰: 'איך אני משבח את העצלנים בדברים כאלו, ובודאי גם הרבנים המסכימים, הבאים על החתום בכתביהם, לא נתנו הסכמותיהם להניחם בכלי חרס למען יעמדו ימים רבים'.

מאותו טעם ביטל ר' נפתלי הכהן כ"ץ גם את ההסכמה שנתן להדפסת ספר 'שני לוחות הברית'. בהסכמתו להדפסת ספר ה'של"ה', פראנקפורט דאודר תע"ז, מודיע ר' נפתלי, כי מאחר שהותנה עם מקבל ההסכמה בדבר מועד תחילת ההדפסה, ומאחר שמקבל ההסכמה לא עמד בתנאי, ולא התחיל להדפיס במועד שנקצב לו – הסכמתו מבוטלת.

ר' נפתלי מספר בהסכמתו את השתלשלות הדברים: 'בהיות שכבר נרב רוח האלוף מהרר ליב הענא מק"ק ברלין להדפיס מחדש הספר הקדוש שני לוחות הברית, ובחרם שלא ידפיס שום אדם תוך חמשה עשר שנים אחר גמר מלאכת הספר הקודש הנ"ל... אמנם התניתי בתנאי כפול, שיתחילו להדפיס דווקא תוך אלול שנת דע"ת לפ"ק, "ולא יעברו" כתיב, ואם יעברו מהמועד, אזי ההסכמה בטילה, איך כאן לא חרם ולא נדוי ולא הסכמה, כי לאו כל כמיניה לעכב את אחרים מלזכות את הרבים, כי כן דרכם של המדפיסים לעשות קרדום לאכול ולמחות באחרים שלא להדפיס מטעם החרם וההסכמה, והמה מתעצלים בהדפסת ספר הקודש הזה. ורבים

¹⁹ נפטר בשנת תע"ח (1718). מגדולי חכמי זמנו. נולד והתחנך בפולין ושימש שם ברבנות. אחר כך היה אב"ד במיץ (צרפת) ובניקלשבורג, ניהל ישיבה גדולה והעמיד תלמידים רבים. חיבוריו לא נדפסו.

²⁰ תי"ד (1654) בערך – תפ"ו (1726). נולד בגרודנה (פולין) למשפחת רבנים מיוחסת. רב בצילץ (שלזיה), פשמישל (גליציה) ובברסלאו (שלזיה), שם נפטר. חיבר 'פנים מסבירות', הערות והשגות.

מבקשים זה הספר אף שנדפסו כמה פעמים, בעודו בכפו יבלעם. והנה נדכו דוחו האלוף מוהר"ר גרשון ווינר בן מוהר"ר נפתלי הירש לנג לזו מק"ק פדנקפודט דארדה להדפיס זה הספר שני לזכות הברית באותיות יפות של כתיבה תמה והן של רש"י כאשר היה הפרובן [=ההגהות] למראה עינינו, והדפסה תהיה אצל האדון גאטשלק, מדפיס במקום הנ"ל, והאדון אינו משנה תפקידו, ובוודאי לא יעכב מהמדובר. ואחר כל אלה דאיתי כמה הדפסקאות דערו [=שעברו] על האלוף מוהר"ר גרשון בנרון הדפסת ספר הנ"ל, אשר קמו האנשים רעים וחטאים כטוכיה וסנבלט, אשר עיכבו בנין הבית, ככה עשו פעולת אריס אצל הסוחר דפה, האדון קריסטיאן גאד פדיד שולצץ, למאס את אשר כבר עשה עמו מוהר"ר גרשון קישור על סך שני אלפים חתיכות, ובפעולתם הרעים נסוג הסוחר אחור. והוכרח מוהר"ר גרשון לייגע בכל מיני יגיעות, ער שהוציא מכח אל הפועל בפעולתו שבא לכאן אדון גוטשלק הנ"ל בהוצא' מדוכות, והשווה הדבר, שעשה קישור חדש מוהר"ר גרשון עם הסוחר הנ"ל, ובפעולה זו שקטה אדץ, המקטרגים הלכו לדרכם, וגברו יר מוהר"ר גרשון הנ"ל להתעסק במצוה זו.

וכאן בא ר' נפתלי לבטל את ההסכמה הקודמת ולתת הסכמתו לר' גרשון. ואם כי ר' נפתלי מבטל את הסכמתו משום שלא נתקיים תנאי מפורש, מכל מקום הוא סבור, שאף בלא תנאי מפורש יש לבטל את ההסכמה, משום שישנו תנאי מכללא, שלא יתעכב מקבל ההסכמה מלהדפיס. אלא שר' נפתלי מגביל את הסכמתו למספר טפסים של הספר, שעליהם הסכים ר' גרשון עם הסוחר הנ"ל: יצעתה אם נוצר תאינה כזו לא יאכל פריה חלילה, ע"כ אמרתי ליתן למוהר"ר גרשון הנ"ל תוקף ועזו. והסכמה שנתתי למוהר"ר הנ"ל בטילה ומבוטלת, כי אינהו אפסידו נפשיי [=הם גרמו הפסד לעצמם], כי הטעו אותי והבטיחו ולא עשה, אשר ע"כ הנני מן המודיעים כל המאורעות והרפתקאות רעדו [=שעברו] על מוהר"ר גרשון הנ"ל בנדון זה, כי בוודאי השיגו הצד ההוא ג"כ הסכמות וחרמות מרבנים אחרים, כשיראו וישמעו כל אלה ממני יראו וכן יעשו, גם המה יבטלו הסכמותיהם, כי בוודאי על תנאי זה הסכימו גם המה, ולא יעמידו אחר חתום תורה בלימורו ומעכב אחרים מלזכות. אשר ע"כ נתתי למוהר"ר גרשון תוקף ועזו... בסכינא חריפא וחרמא שלופא, גזרני בגזירת עירין ובמאמר קרישין גזירות נחש... ובגזירה הנ"ל נכלל שלא ידפיס

מוהר"ר גרשון יותר, כי אם כפי הקישור שעשה עם הסוחר הנ"ל.²¹ וכך חוזרים אף המסכימים האחרים ומגבילים את הסכמתם בתנאי שלא ידפיס ר' גרשון יותר מכפי שהסכים עם הסוחר קריסטיאן גאט פריד²¹. התחשבות בהסכמה שניתנה למדפיס, אף שהשהה את ההדפסה במשך שלוש שנים, אנו מוצאים בדבריו של ר' יעקב בר' יצחק, אב"ד פוזן²², בהסכמתו לספר 'יפה מראה', פירושים וחידושים על אגדות הירושלמי, ברלין תפ"ה, שהוציא לאור ר' יחיאל מיכל, אב"ד ברלין ופראנקפורט דאודר²³. בהסכמתו, משנת תפ"ה, הוא מבטל הסכמה קודמת, שנתן לר' אברהם אב"ד גלוגא, להדפיס אותו ספר, בשנת תפ"ד. וכך הוא מסביר את צעדו זה: 'ובאשר שלפי הנשמע עולה על דעת חכם אחד ג"כ להדפיס ספר י"מ [=יפה מראה] כאשר השיג על זה הסכמות מגאוני הארצות במדינתנו יצ"ו, וקרוב לענין שגם אנכי הייתי באותו מנין [ואמנם הסכמתו נדפסה בי"פה מראה', שנדפס באמשטרדם תפ"ז], אלא שממילא נסתר אותו בנין אחרי אשר נתברר, שהגאון מוהר"מ הנ"ל כבר זה כמו ג' שנים או יותר יצאו לו מוניטין, ושיטין רהיטין מאיזה קונטרס שהתחיל אז להדפיס ונתפרסם במדינת אשכנז, כאשר הודיע שיש לו הסכמות על זה כבר מרוב רבני גאוני אשכנז ורבני חכמי ספרדים שבק"ק אמשטרדם, וידיעה זו נעלמה מה"ה הרבנים גאוני הארצות, כי לולי כן לא יצא מתחת ידם דבר שאינו מתוקן ח"ו, כאשר כל חכם לב ישפוט במאזני שכל הקודש, כי הגאון הנ"ל קידם וזכה, חרא ועור קאמינא [=אחת ועוד אני אומר], יראה

²¹ ועל כך באו ההסכמות מאת החכמים ר' שמתה בר' נחמן כץ רפאפורט, אב"ד לובלין; ר' גבריאל [עשקלס] מקראקא, אב"ד ניקלשבורג; ר' יהושע פייבל בר' יונה תאומים, אב"ד פרעמסלא; ר' אהרן, אב"ד פ"פ [=פראנקפורט] דאָדר, בן בעל נ"ב (נחלת בנימין); ר' בצלאל בר' נפתלי כץ, אב"ד אוסטרהא; ר' יהודה ליב, אב"ד גלוגא; ר' יחיאל מיכל בר' יהודה ליב, אב"ד ברלין, חתן הגאון נחלת בנימין; ר' עזריאל זעליג בר' יהודה ליב מגלוגא, אב"ד קאליש.

²² נפטר בשנת ת"ץ (1730). בנו של ר' יצחק בר' אברהם, אב"ד פוזן, וחתנו של ר' נפתלי כ"ץ בעל 'סמיכת חכמים'.

²³ נולד בפולין ושימש ברבנות שם. הוזמן לכהן כראש ישיבה בכרלין ונתמנה שם לרב בשנת תע"ג (1713), ומשנת תפ"א (1721) גם בפראנקפורט דאודר והמדינה. נפטר בשנת תפ"ח (1728).

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

הרואה מי נדחה מפני מי²⁴, וחלילה שיעלה על שום לב אדם להשיג גבולו של הגאון מוהר"מ הנ"ל, כי לו נאה ויאה לברך על המוגמר, חתום תורה בלימודיה. נראה שנתן המסכים משקל לכך שהמדפיס לא רק קיבל הסכמה אלא אף הוציא קונטרס לדוגמה והודיע על ההסכמות שברשותו, הילכך לא יהיה השיהוי בעוכריו.

כפי שהזכרנו, נדפס הספר 'פה מראה' שנית באמשטרדם בשנת תפ"ז, ושם מובאות הסכמות אחרות שניתנו לר' אברהם, אב"ד גלוגא, להדפסת הספר. הראשונה היא מחכמי ועד ארבע ארצות משנת תפ"ד, ועם החתומים נזכר שמו של ר' יעקב בר' יצחק, אב"ד פוזן. בהקדמה לספר שכתב ר' יצחק בר' אריה ליב 'חד מראשי ב"ר דק"ק אפטא', שהיה שותף להדפסת הספר, הוא מרצה באריכות את העובדות לפי ראות עיניו, ומבקש להוכיח את צדקתו.

ר' יעקב יהושע מקראקא, בעל 'פני יהושע'²⁵, מבטל הסכמה קודמת שנתן, מן הטעם ש'כבר חלפו ועברו עידן עידנים, ולא נתקיימה מחשבתו' של מקבל ההסכמה הקודמת. בהסכמת בעל 'פני יהושע'²⁶ לספר שולחן ערוך, חרשן המשפט (עם נושאי-הכלים סמ"ע, ש"ך, ט"ז ובאר-הגולה), המבורג תק"ב²⁷, לאחר שהוא אוסר על אחרים את הדפסת הספר, 'הן עם תוספות הנ"ל והן ספר תורת כהנים²⁸ לבדו, בלי רשות המדפיס'²⁹, הוא

²⁴ ראה למעלה, בפרק שמיני, 'שנים המתחרים על קבלת הזכות להדפיס', ליד ציון הערה 5.

²⁵ תמ"א-תקט"ז (1680-1756). מחשובי הרבנים בגרמניה. ספרו 'פני יהושע' נחשב אחד הספרים המעולים על התלמוד. נולד והתחנך בפולין ושימש שם ברכנות במספר קהילות קטנות, ולבסוף בקהילת לבוב. אחר כך עבר לגרמניה, והיה אב"ד בברלין. מיץ ופראנקפורט דמיין.

²⁶ מיום ר"ח תמוז תק"א.

²⁷ דאה פרידברג, תולדות הדפוס העברי בערים שבאירופה התיכונה, תרצ"ה (1935), עמ' 98-99.

²⁸ 'כהנים' הם ר' יהושע ולק כץ, בעל הסמ"ע, ור' שבתי כהן, בעל הש"ך, והשם 'תורת כהנים' כתוב בשער ספר 'חשן משפט', ששני פירושים אלה מלווים אותו.

²⁹ 'אחר כל השבח הזה נמצא, שכל מי שרוצה להדפיס החיבור תורת כהנים הנ"ל זוכה לעצמו ומזכה את הרבים, וכחיות נדבה רוחו של ה"ה האלוף והתורני ד' אהרון דעסואי מקהילתנו להביא ספר הנ"ל אל מזבח הדפוס...; אך האי גברא בהאי פחדא

נזקק לשאלת ההסכמה הקודמת, שנתן להדפסת ספר זה: 'האף אמנם שכבר נתתי ידי בהסכמתי להתורני המופלא מהור"ר שניאור פייכש מק"ק טרניגראד, אשר עלה על רעיונו להדפיס ספר הנ"ל בק"ק אמשטרדם, וכבר חלפו ועברו עירן עידנים ולא נתקיימה מחשבתו של מוהר"פ [=מורנו ורבנו הרב ר' פייכש] הנ"ל, והמדפיס ר"א הנ"ל קדם וזכה לשמים; לכן גזירתי במקומה לבטל הסכמה ראשונה מפני האחרונה, שהוא ראשון למעשה'³⁰.

ועל דבריו אלה של בעל 'פני יהושע' הסתמך אף ר' יוסף שטיינהרט³¹ בתשובתו³² בדבר המחלוקת בעניין הדפסת ש"ס אמשטרדם תקי"ב³³. ובהסכמה³⁴ שנתן לספר 'מראות הצובאות', לר"מ אלשיך, לנביאים אחרונים, פיורדא תקכ"ה, נקט ר' יוסף שטיינהרט אמצעי כנגד השהיית ההסכמה, בהוספת תנאי לכתב ההסכמה. לפי תנאי זה ההסכמה תלויה

יתיב [=אך איש זה בפחד זה יושב], פן יבא אחר להשיג גבולו אשר לא כדת של תורה, בכך באתי בחוקף גזירתי, בגזירת נח"ש [=נידוי, חרם, שמתא], על כל המדפיסים, שלא ירים איש את ידו להדפיס עוד הספר תורת כהנים הנ"ל, במשך עשרה שנים מיום כלות הדפוס'.

³⁰ וראה שם הסכמתו של ר' משה (בר' יעקב הלוי) [ברנדס] חריף, אכ"ד מגנצא, המבטלת את הסכמתו הקודמת למען שלא יהיה העולם חסר לחם של תורה. וכן ראה שם הסכמתו של ר' צבי הירש בר' שמואל הלוי, אכ"ד קאליש, הגזיר 'על כל המדפיסים לכל מקום שדת מלכו של עולם מגיע', והסכמתם של ר' יששכר דוכ (בנו של ר' יעקב יהושע הנ"ל), ושל ר' מיכל פער, אכ"ד פרידבורג.

³¹ ת"ף-תקל"ו (1720-1776). מחשובי הרבנים בגרמניה. שימש רב באלזס ופיורדא, ושם נפטר. חתנו של ר' ליכ מוכיח מפרשבורג וגיטו של ר' ישעיהו ברלין מברסלא. בפיורדא ניהל ישיבה חשובה, ובין תלמידיו ר' מרדכי בנעט. חיבר שו"ת 'זכרון יוסף'.

³² 'זכפרט הטענה על שבטלו הכהנים מעבודתם איזה שנים, דיש להביא ראיה מזה ממלמד ופועל, רימחול לעיין בהסכמות הגאון המפורסם המחבר ספר פני יהושע...; וכבר היה לעולמים, שנתעצמו בדין מחמת הסכמות בפני בעל תוספות יו"ט ותביריו ב"ד מו"ש בק"ק פראג בשנת ש"פ, כנדפס בספר מראות הצובאות' (שו"ת זכרון יוסף, חו"מ סימן ב, בתשובתו השנייה של ר' יוסף שטיינהרט, אות ח). ראה הפשרה המובאת למעלה בנידון זה. ולא ברור לי, מה ניתן ללמוד מפשרה זו לענייננו.

³³ ראה להלן, פרק אחד-עשר, ליד ציון הערה 51.

³⁴ משנת תקכ"ד.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

בהדפסה בתוך זמן קצוב שנקב המסכים: 'וכדי שלא יהיו שלוחי מצוה ניזוקין אמרתי בגזירת עירין פתגמא... במשך חמש עשרה שנים מיום כלות הדפוס, באופן ובתנאי שיתחיל ר"א הנ"ל להדפיסו תוך שנה אח' מהיום [=תקכ"ד]...'³⁵.

תנאי כזה כבר מצאנו למעלה, ומכאן ואילך התנאי חוזר בכמה וכמה הסכמות. וכך בהסכמות שניתנו למדפיס הנוצרי יאהן אנטאן קריגר, לש"ס נאווי דוואהר תקמ"ד³⁶, הותנה תוקף ההסכמה בכך, שיודפס כל הש"ס במשך שלוש שנים מיום נתינת ההסכמה³⁷. וכך לאחר מכן גם בהסכמות שניתנו לש"ס וינא תקנ"א, שנרפס על ידי המדפיס הנוצרי יוסף הראשנצקיא³⁸. בהסכמתו לש"ס זה כותב ר' יחזקאל סג"ל לנדא, בעל 'נודע ביהודה'³⁹: 'ויען ראיתי שכמה פעמים לוקחים ההסכמה ומתעצלים בהדפסת הספרים, ונועלים דלת בפני מדפיסים אחרים בחנם, לכן אני מטיל תנאי בדבר'⁴⁰, שהגדר הזה אשר אני גודר הוא בתנאי, שיגמור האדון

³⁵ הסכמות אחרות שם, מר' נתנאל וייל, אב"ד קארלסרוה, ור' יודא עמריך, אב"ד שנייטך ('הן במתכונתו והן שלא במתכונתו, רק עם פי' [=פירוש] אחר להערים').

³⁶ ראה על הדפסה זאת, רנ"ג רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד (עם תיקונים והשלמות ע"י א"מ הכרמן), ירושלים תשי"ב, עמ' קכו, והוספות בעמ' רלג-רלו.

³⁷ כך הוא בהסכמותיהם של ר' יצחק הלוי מלכוב, אב"ד קראקא; ר' דוד טעבל מבראד, אב"ד ליסא; ר' יוסף מזאלקווא, אב"ד פוזנא, ועוד.

³⁸ ראה רבינוביץ, מאמר, עמ' קכו, והוספות בעמ' רלו.

³⁹ המובאת בראש מסכת ברכות לש"ס הנ"ל. הסכמה זו נכתבה בהמלצת בנו, כפי שהוא מודיע בדבריו: 'ובקש ממני ע"י כבוד בני הרבני המופלא מוהר"ר ישראל סג"ל, שאתן לו הסכמה על הדפסת הש"ס וגם לגדור גדר, שלא יסיגו גבולו אחרים להדפיס ג"כ ש"ס תלמוד בבלי חדש'.

ומעניינת הוספתו של ר' יחזקאל לנדא: 'ואני הולך בזה בעקבות ראשונים, שנהגו כך בכל דור ודור לגדור גדר על מסיגי גבול בהדפסת ספרים'. וכן כותב אף ר' צבי הירש ראזאניש, אב"ד לבוב, בהסכמתו שם: 'וכן היא המידה, כי כן נהגו אבותינו הגדולים לגדור גדר במקום פסידא לתקנות המתנדב להוציא הוצאות מרובות בהדפסת ספרים להגדיל תורה, לתומכו ולסעדו להרחיקו מניזוקין, בכדי שלא תעול דלת בפני עושי טוב'.

⁴⁰ ובהסכמתו של בעל 'נודע ביהודה' ל'תרומת הדשן', פיורדא תקל"ח: 'ותנאי הסכמה זו, שיושלם הדפסת הספר עכ"פ תוך שנתיים ימים מהיום, ונאמר בת"כ [=בתנאי כפול] כתנאי בני גד ובני ראובן. וראה להלן, ליד ציון הערה 105.

הנ"ל בהדפסת ש"ס תלמוד בבלי עם כל המעלות הנ"ל תוך עשרה שנים מהיום, ועכ"פ מסכת ברכות עם סדר זרעים ייגמר תוך שנה מהיום⁴¹. בעוד שתנאו של ר' יוסף שטיינהרט היה על מועד התחלת ההדפסה⁴², הרי תנאו של ר' יחזקאל לנדא הוא על מועד גמר ההדפסה.

הגנה למי שלא ניצל את ההסכמה, משום שהיה טרוד בהדפסה אחרת, נותנים חברי בית הדין של קהילת שקלאב, בהסכמתם להדפסת הלכות הרי"ף, קאפוסט תקע"ח⁴³. אמנם נימוק זה הוא סניף להיתרים אחרים. המסכימים מסתמכים על כך שכבר בעבר קיבל המדפיס, ר' ישראל יפה, הסכמה להדפסה, אלא שהיה עסוק בהדפסת הש"ס: 'ונוסף לזה, שמאז

⁴¹ וכן חוזרים על תנאי זה, בהסכמותיהם שם: ר' מרדכי בנעט; ר' צבי הירש ראזאניש, אב"ד לבוב; ר' משה מינץ, אב"ד אובן ישן; ר' ירמיה, אב"ד מאטרסדארף; ר' יואב, אב"ד צעהלים; ר' ישראל חיים לייפניק, אב"ד טרענשין; ר' פינחס הלוי איש הורוויץ, אב"ד פראנקפורט דמיין; ר' נפתלי הירש קצנאילבוגן, אב"ד פאלץ ור"מ במאנהיים; ר' מיכל שיאר, אב"ד מנהיים.

בהסכמתו של ר' נפתלי הירש הנ"ל: 'וכבר נודע שככה יצא מאז מפי כתבי קודש של הגאונים המפורסמים שהיו לפניו מזה, כמו שנדפס מזהר הקדוש בשנת תער"ל [=תע"ד לפ"ק] [ראה למעלה, לאחר ציון הערה 17], בהסכמות הגאון מוהרנ"ך [=מורנו הרב ר' נפתלי כ"ץ] זצ"ל, שהיה אב"ד בק"ק פפ"ד [=פראנקפורט דמיין]; והגאון מוהר"ג [=מורנו הרב ר' גבריאל עשקלס] זצ"ל, שהיה אב"ד בק"ק ניקלשבורג ומדינת מעהררין, והגאון מוהר"יפת [=יהושע פייבל תאומים] זצ"ל, שהיה אב"ד בק"ק פרעמסלא; וכמו כן נאמר לקרות בהסכמות הגאון מוהר"י בע"המ פ"י [=ד' יעקב יהושע מחבר "פני יהושע"] זצ"ל, שהיה אב"ד בק"ק פפ"ד; והגאון מוהר"מב [=ר' משה ברנדס] סג"ל זצ"ל, שהיה אב"ד בק"ק מגנצא ומדינה, בהדפסת הסמ"ע וש"ך וט"ז על ח"מ בהומבורג בשנת תקא"ל, שביטלו כל הסכמות וחרמות שניתנו ביד מתעצלים במלאכתם מהך טעמא [=מאותו הטעם], למען לא תהיה התורה נתונה בלימודה, ויהיה ח"ו העולם חסר לחם לתמה של תורה.

ודאה עוד בהסכמה של בית הדין של קהילת שקלאב, בסעיף 10, 'כאשר עשה וכו' (להלן, ליד ציון הערה 261), וכן למעלה, פרק חמישי, ליד ציון הערה 23, בתשובותיהם של ד"ר רפאפורט ור"ש קלוגר, בעניין מחלוקת סלאוויטא-אוסטרהא בדבר הדפסת 'חוק לישראל'.

⁴² ראה למעלה, ליד ציון הערה 35.

⁴³ ראה למעלה, פרק שישי, ליד ציון הערה 13.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ומקדם היה רשות והרמנא למוהר"י הנ"ל להדפיס ש"ס ואלפסין, ולא כל כמיניה לשום בר איניש [=אין ביכולתו של שום אדם] להפקיע כחו וזכותו, שהיה בידו כמה שזירז את עצמו לדבר מצוה לורז הדפסת הש"ס. ואף שליחי מצוה אין נזוקין, וכל שכן עושה מצוה בעצמו, לזה אמרנו שהסכמותינו הראשונה במקומה עומדת.

מי שקיבל הסכמה ועדיין לא התחיל להדפיס, אבל הכין את הדרוש להדפסה, האם יהא מוגן, או שמא לא תתחיל ההגנה אלא משעת ההדפסה ממש?

פירוש המרחיב את ההגנה בנקודה זו אנו מוצאים בתשובתו של ר' יוסף שאול נתנזון⁴⁴, שדננו בה באריכות במקום אחר⁴⁵. לדבריו, 'אמת נכון הדבר, שאין איסור הסכמה חל אם מקבל ההסכמה ומטמינה בתוך חיקו⁴⁶... אבל אם כבר הכין כל מכשירי הדפוס ומתחיל להדפיס, הרי זה מסיג גבול...; אם כבר התחיל להדפיס, בלי ספק כל המדפיסים ידעו מזה,

⁴⁴ שו"ת שואל ומשיב, מהדורא קמא, חלק א, סימן מד.

⁴⁵ ראה למעלה, פרק תשיעי, ליד ציון הערה 2.

⁴⁶ 'ואף שהגאון מוה' מיכל אבד"ק [=אב בית דין דקהילת] ברלין עשה כן בהדפסת ספר יפה מראה על האגדות הירושלמי [=לר' שמואל יפה אשכנזי; ברלין חפ"ה], הגה כבר הרעישו כל הרבנים ע"ז, כאשר כתב בהקדמת בעל "זרע אברהם" על הירושלמי [=יפה מראה", עם פירושו של ר' אברהם, אב"ד גלוגא, בעל המחבר "זרע אברהם"; אמשטרדם תפ"ז. ושם ההקדמה אינה מבעל "זרע אברהם", אלא מהמביא לבית הדפוס ר' יצחק בר' אריה ליב].

על הפסקת ההדפסה של סידור עם פירוש אבודרהם, בשל חשש פגיעה מן החרם, מספר המהדיר בהקדמת סידור 'שער הרחמים', שקלאב תקמ"ח (הובא על ידי ש' אברמסון, 'אבל כרמים', קרית ספר מח (תשל"ג), עמ' 745). לדבריו, 'בתוך עסק הדפוס... הביאו לק"ק שקלאב ספר אבודרהם, שנדפס מחדש בק"ק פראג בהסכמת המאה"ג מ' יחזקאל סג"ל לנדא... ובראותי נבהלתי משתומם והבאתי את דברי הספר ליד הרב המאה"ג מוה' דוב בער אב"ד ור"מ סלוצק... והראיתי לפניהם את הסכמת ספרי, שהם קודמים להסכמתו... וגם לא הדפסתי במתכונתו וגם שהוא ברחוק מדינה ולא ידעו מהסכמתו כל הגאונים המסכימים על ספרי והיה כמה פנים להתירא, אך על אודות המאורע, שאירע לי בשעת הדפוס ואיחרע בי מילתא, אמרו יש למיחש ללטותא דרבנן וכו' וכו' והפסקתי באמצע הלל מפני היראה...'

ובפרט בזמנינו אשר תיכף נודע ע"פ תבל...⁴⁷. משתמע מדבריו, שאף שהמדפיס, שהכין את הדרוש להדפסה, לא טמן את ההסכמה בחיקו, אף על פי כן יש צורך בהתחלת ההדפסה, שהרי הוא מטעים את דבריו בכך, שכיוון שהתחיל להדפיס 'כלי ספק כל המדפיסים ידעו מזה'.

הרחבה נוספת אנו מוצאים בפסק דין של בית הדין הרבני בירושלים⁴⁸, שניתן בשנת תשט"ו. התובע טען, שהוא עוסק בההדרה של כתבי-יד מפירושו של ר' ישעיה דיטראני על התנ"ך, וכיקש מבית הדין לאסור על אחר מלהסיג את גבולו בהדפסת פירושו של ר"י דיטראני לנ"ך. לדברי בית הדין, ניתן להטיל איסור על אדם להוציא לאור כתב-יד, שאחר עוסק בהוצאתו לאור. בית הדין מהגיש⁴⁹, ש'אין הכדל בין מי שהשקיע כספים בהדפסת ספרים לבין מי שהשקיע את הונו בהעתקת צילום כת"י להכינו לדפוס ולהוציא לאור, וכל הנימוקים שכתב החתם סופר להצדיק את מתן האיסור כלפי מדפיסים אחרים העושים כמתכונת הראשון, קיימים גם לגבי העתקת הכת"י'.

ברם, לא נעתר בית הדין לבקשתו של התובע להטיל איסור על אחר, כתביעה שהוגשה לפניו, וזאת משני טעמים: הטעם האחד הוא, שהתובע לא⁵⁰ דאג להצטייד באיזו תעורה שהיא מרכ בישראל, המטיל גודא [=גדר] לאסור איסור על אחרים, שלא יכנסו לתוך גבולו, כי אז היה להתובע על מה לסמוך, והיה בטוח כמעורפיא [=ציבור לקוחות] שלו – לפי דברי החתם סופר מהדברי חיים הנ"ל⁵¹. והטעם השני הוא, ש'התובע אף

⁴⁷ וראה עוד שם בסוף תשובתו: 'ומה גם בזה אף שכבר כלה הספרים אסור להדפיס, כי באמת המדפיס רוצה להדפיס יותר, רק שאין לו כ"כ ממון ומדפיס בזאת"ו [=בזה אתר זה]; וגם כי העולם נצרכים מאוד להיו"ד [=לה"יורה דעה"] וא"א [=ואי אפשר] להם להמחין'.

⁴⁸ פסקי דין של בתי הדין הרבניים האזוריים בישראל, כרך א, עמ' 276. וראה נ' רקובר, המסחר במשפט העברי, ירושלים תשמ"ח, שער רביעי: הסגת גבול מסחרית.

⁴⁹ שם, עמ' 279.

⁵⁰ שם, עמ' 280.

⁵¹ ראה למעלה, פרק שלישי, ליר ציון הערה 123; ולעניין הצורך בכתב הסכמה האוסר על הדפסה מתחרה, ראה גם 'משפטי שמואל' (לר' ש"ב ורנר), מהדורא תניינא, ירושלים תשד"ס, סימן לה, בסופו.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

לא נתן את הפרסום הראוי לזה, כפי מה שנוהגים במקרים כאלו^{52,53}. יש לציין, שכאן לא דן בית הדין בשאלה, אם זכותו של מהדיר היא זכותו של מחבר, משום שכאן לא הייתה התביעה על שימוש בעמלו של המהדיר⁵⁴; התביעה הייתה כנגד מי שההדיר אותו כתביד באופן בלתי תלוי בעבודתו של המהדיר הראשון.

מרחיק לכת בעניין מי שהכין את ההדפסה והוציא הוצאות על כך, הוא ר' יצחק אייזיק חבר⁵⁴, הרן כמחלוקת סלאוויטא-וילנא. כתשוכתו, שהודפסה לאחרונה⁵⁴, הוא מברר את השאלה מכמה צדדים⁵⁴, ופוסק לטובת מדפיסי וילנא והוראדנא. לדבריו, אף אם ניתנה הסכמה לאחר, אין לה תוקף, אם 'עשה אחד הכנה לדפוס, והכין כלים הראויים לזה, והיו לו הוצאות מרובות', משום שאין בכוחה של הסכמה להפסיד לראשון, ש'אין אדם עושה טובה לחברו בממון של אחרים'. ראייתו לכך היא מסוגיית הגמרא בעניין סימנים⁵⁴, 'ובוודאי אין כח בידם לעשות תקנה להפסיד לאחד כל שקרם בהיתר'⁵⁴.

⁵² פסקי דין רבניים, שם.

⁵³ וראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 60, לעניין פרסום החרם.

⁵⁴ ראה על כך למעלה, פרק תשיעי, ליד ציון הערה 23.

⁵⁴ נולד בגורדנא, תקמ"ט (1789) – תרי"ג (1853). תלמידו של ר' מגדל משקלוב. שימש רב בקהילות פורוובה, ריזניו, וולקוביסק, טיקטין וסובאלק. חיבר שו"ת בניין עולם. ⁵⁴ מתוך קובץ תשובות מכתביד הנמצא ברשות מוסד הרב קוק. התשובה נדפסה בספר עולת שלמה, לזכר ר' שלמה דוד סטוצקי, פתח תקוה תשמ"ט, עמ' קעט.

⁵⁴ ראה למעלה, פרק שלישי, הערות 14*, 26, 31*, 84, *89, 90 (בסופה). וראה שם גם שהוא דוחה את הטענה בדבר הכרכים שנותרו בידי המדפיסים בסלאוויטא. ובסוף תשובתו הוא מבסס את ההיתר למדפיסי הוראדנא ווילנא גם מן הטעם שהם מדפיסים בש"ס שלהם הגהות תשובות, ולכן בוודאי שלא התכוונו המסכימים לאסור, כשיש בדבר חשש איסור תורה, שהרי אסור לאדם להשהות בביתו ספר שאינו מוגה.

⁵⁴ בבא מציעא כז ע"ב.

⁵⁴ וראה להלן, סעיף 8: הסכמה הגורמת נזק.

3. הסכמות על ספרי יסוד

עניין ה'הסכמות' לא התפתח בלא מעצורים. פעם בפעם באו חכמים וניסו להגביל את תוקפה של ההסכמה באופן שתשרת את מטרתה, אבל לא תפגע, יתר על המידה, בהפצת הספרים בקרב העם. הענקת מונופולין למדפיס בהסכמה, הריהי מונעת תחרות חופשית, וממילא היא עלולה לגרום לייקור הספר הנידון. וכאשר מדובר בספרי יסוד, הרי החשש מפני ייקור הספר מילא תפקיד נכבד. וכך קמה התנגדות לנתינת הסכמות על הדפסת ספרים ישנים, ובמיוחד על הדפסת ספרי יסוד.

בקריאת תיגר נגד נתינת הסכמות לספרים ישנים יוצא ר' משה חאגיז, מחכמי ירושלים⁵⁵, לפני כשלוש מאות שנה. במפתח הזוהר, שנדפס 'במצות בני עליה'⁵⁶, אמשטרדם ת"ע, אמנם לא הובאה הסכמה מרבנים, אלא שהמוציאים לאור כותבים בהקדמתם, שהמפתח שהם מדפיסים הוא מכתב-יד שהביא עמו ר' אברהם רוויגו (השד"ר מירושלים), והם ממשיכים: 'קמנו ונתעורר להוציאם לאור הדפוס על הוצאתינו להנאתינו ולטובתינו ולהנאת הכלל והפרט. ויהיו דברינו אלה כמוהויריס'⁵⁷, דמאחר שכונתנו לטובה לזכות את הרבים, לעשות נחת רוח לנשמת המחבר ז"ל,

⁵⁵ נולד בירושלים בשנת תל"ב (1672) – תק"י (1750) בערך. רב, פוסק ומקובל. נולד והתחנך בירושלים, ואחר כך התגורר באיטליה, גרמניה והולנד. אף שלא שימש בתפקידים ציבוריים, פעל רבות לטובת היישוב היהודי בא"י, ונודע בפולמוסיו, בייחוד נגד השכתאיים. חיבר ספרים רבים בתחומים שונים. ידוע ספרו 'לקט הקמח', ליקוטים מספרות השו"ת ערוכים על השו"ע.

⁵⁶ אין לומר שר' משה חאגיז הוא שהביא את הספר לבית הדפוס (כמו שכותב א' יעללינעק, קונטרס המפתח, ווינא תרמ"א, עמ' 12, מס' 40, וכך גם משער בניהו, 'ספרים שחיברם ר' משה חאגיז' וכו', עלי ספר ב (שבט תשל"ו), עמ' 148). מלבד שהוא משבח את בני העלייה שהביאו את הספר לדפוס, הרי יש הבדלי גישות לעניין הטלת איסור על אחרים מלהדפיס, בין האמור בהקדמת המדפיסים לבין דבריו של ר' משה חאגיז; ראה להלן.

⁵⁷ וראה למעלה, פרק תשיעי, ליד ציון הערה 44, בדבר איסור הדפסה מטעם המחבר עצמו.

כל הירא וחרד אל דבר ה' יניח השער הזה סגור עד תום ששה שנים, וכל אחד ישמור לנפשו, שלא לעבור על דברי תורה ולהכנס ח"ו תחת סוג ארור מסיג גבול רעהו, ויחוש לעצמו מקללת וגזרת המלך החכם שלמה ע"ה: משלם רעה תחת טובה, לא תמוש רעה מביתו'.

כנראה, לא היו דברים אלה לנגד עיניו של ר' משה חאגיז, בשעה ששייב⁵⁸ את המרפסים הראשונים, ש'מטוב לבכם לא נעלו את הדלת בפני כל אדם שירצה להדפיסו, כי הראשונים היתה כוונתם לשמים, ולא ליהנות עצמם מד"ת, כמו שראינו חרשים מקרוב באו, לא שיערום אבותינו, להדפיס ספרים ישנים עם הסכמות חדשות, שנעילת דלת כזו, לעכב ביד אחרים שרוצים להדפיסו בטענות כזביות מהסגת גבול וכיוצא, הכל הוא בעיני ובעיני כל חכם לב ירא וחרד כמי שמונע את הרבים מלעשות את המצוה'.

בדבריו אנו שומעים שני נימוקים כנגד מתן הסכמה לספרים ישנים. האחד – אין כאן הסגת גבול. והשני – יש כאן מניעת טובת הכלל. ר' משה חאגיז מסביר, שאחת מן השתיים: אם המהדורה יפה ובמספר עותקים מספיק ובמחיר נאות, הרי היא מוגנת ממילא מפני מסיגי גבול; ואם לאו – אין להעניק הגנה: 'דבלא ימנע מן החלוקה: אם המדפיס שבא להדפיס ספרים כאלו וכיוצא בהם הנצרכים לרבים ידפיס מהם סך רב שיספיק לרבים, ואותה הדפסה תהיה בתכלית היופי – ממילא אין לך אדם אחר בעולם שיוציא מעותיו לבטלה בדבר שהוא יפה מצד עצמו בזול ובנמצא לכל, ובודאי לא ידפיסוהו פעם אחרת עד כלות הראשוני, ומעשיו יקרבוהו, ומעשיו ירחקוהו. ואם כוונת המרפסים הוא להתעסק ולעשות סחורה ורווחים בספרי הקדש כרי למוכרם ביוקר, ולהדפיס מהם מעט מהרבה הנצרכים לכל בית ישראל, או שידפיסום בדפוס מגונה בנייר שחור ודיו לבן⁵⁹, אינהו דאפסידו אנפשיהו, לית דין ולית דין שיסכים ע"ז [=הם שגרמו הפסד לעצמם, אין דין ואין דין שיסכים על זה] לתת חרב בידם לנעול דלתי התורה ולעכב על אחרים הרוצים לזכות את הרבים⁶⁰. ומכאן

⁵⁸ דבריו נדפסו בסוף הספר, דף כד.

⁵⁹ ראה להלן, 'תנאים בדבר אופי ההדפסה', ליד ציון הערה 99 ואילך.

⁶⁰ ור' משה חאגיז מוסיף ומנמק 'דבכל דברי ההסכמות והתקנות אמרין [=אנו אומרים]

לנימוק האחר: 'דאין זה נקרא גבול המדפיסים, כי זהו ר"ה [=רשות הרבים], וכל הבא לזכות זוכה מן ההפקר, הפקר התורה שנתנ' לכל ישראל'. מדבריו אלה ניתן להבין, שדין הסגת גבול אינו חל כאן, משום שמדובר הוא בדברי תורה, שאין בהם הסגת גבול⁶¹. ואשר להענקת מונופולין (מעבר לזכות שעל פי דיני הסגת גבול), אין הצדקה לכך, כמבואר בדבריו.

ועתה הוא מבחין בין הדפסת ספר חדש להדפסת ספר ישן: 'כי בשלמא לא' חכם שמחבר ספר, משום דעמל בו וגדלו ראוי הוא שלא יבזוז זרים יגיעו, כי "נוצר תאנה יאכל פריה". אך אמנם המדפיסים שלא עמלו בו, ורוצים לאכול את פריו עבור הדפסתם, כבר מלתם אמורה, שהכל כפי רוב המעשה⁶². כאן מעמיד ר"מ חאגיז את זכותו של המחבר כנגד זכותו של

דעת המתקנים אותם, ואומדנא דמוכח הוא, שאין דעת הרבנים המסכימים לחתום תורה ולבטל את הרבים מלעשות מצוה מכת טענות דלא שייכי הכא [=שאינן שייכות לכאן].

⁶¹ ראה למעלה, פרק שלישי, ליר ציון הערה 84.

⁶² אמנם בהסכמתו לספר 'פי שניים' (אלטונה תצ"ה), שהדפיס בו ר' אלישע בר' אברהם מהרארנא את פירוש הרא"ש לסדר זרעים מתוך כתביד (שהיה ביד ר' דוד אופנהיים, אב"ד פראג), וכן את פירושו למסכת ברכות, מצטרף ר' משה חאגיז להסכמות האחרות, האוסרות הסגת גבול למשך עשר שנים. וראה מ' בניהו, ספרים, עלי ספר ד (תמוז תשל"ז), עמ' 146–155.

ההסכמות האחרות שם הן מר' יחזקאל בר' אברהם קצנלבוגן, אב"ד אה"ו; ר' משה בר' שאול קצנאילבוגן אב"ד מדינת אנשבאך ושוואבך; ור' יעקב עמרין מאלטונה (ושם הוא מתנצל: 'יודע כל שער עמי, כי מכיר אני את מקומי, וכבר השבעתי קולמוסי מאז שלא לצאת חוץ לתחומין לעלות ולירד בהסכמ"ה על ספרים הנדפסים מימים ימימה, כי עליה זו ירידה היא אם להמסכים או למוסכס בלא"ה בגזרח עירין פתגמא [=בלאו הכי כגזרת מלאכים הדבר; לקוח מדינאל ד, יד]. ועדין לא נצחני בזה אדם, עד היום שבא אלי איש זקן... כמוהר"ר אלישע נר"ו [=נטריה רחמנא ופרקיה]... ויש להעיר בזה על דברי ר' רפאל, עמ' 232, שידועה לנו הסכמה אחת שנתן לספר "מקדש מלך" על הזוהר מאת ר' שלום כוזאגלר. כן יש לציין, שבספר 'פי שניים' נדפסה גם השמטה של ר' יעקב עמרין לספרו 'לחם שמים' (ובספר 'מקדש מלך', אמשטרדם תק"י, באה גם 'הסכמת והקדמת מעלת הרב המחבר', שהמחבר אוסר בה על הדפסת ספרו במשך חמש-עשרה שנים). וראה למעלה, פרק תשיעי, הערה 47.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

המדפיס, ואף על פי כן, אין להסיק מדבריו, כי למחבר מוענקת זכות יוצרים' המקנה למחבר את זכות היחיד מבחינה משפטית ליהנות מפרי רוחו; שהרי אין ר' משה חאגיז מדבר כאן אלא על הצדקתה של הענקת הסכמה למחבר.

ואשר לספרי יסוד, אומר ר' משה חאגיז, שיש להרכות כהדפסתם, כדי שיהיו מצויים בכל בית ובית: 'ולבי אומר לי, כי מי יתן והיה, שהיו הספרים העיקריים אשר בית ישראל נכון עליהם, כמו התלמוד והרי"ף והרמב"ם והב"י וספר הזוהר הקדוש וכיוצא בהם מספרי הוראה, שהם עיקר קיום של תורתנו הקדושה, נדפסים בכל שנה ושנה, עד שהיו נמצאים ביד כל אדם מישראל, ואפי' ביד מי שאינו יודע לגוללן'.

נטייה לצמצום נראית אף מהסכמתו של ר' צבי אשכנזי, רבה של קהילת האשכנזים באמשטרדם⁶³, בהסכמתו למחזור כמנהג ק"ק אשכנזים ופולין פיהם ומערהין ושאר מרינות, שהרפיסו השותפים חיים בר' יעקב דרוקר, ר' שמעון בר' נפתלי הירץ כץ שמש ונאמן דק"ק אמשטרדם, ור' שלמה בר' יוסף כ"ץ פרופס, אמשטרדם תע"ג.

בפתח הסכמתו הוא מדגיש את הביאור החדש, שנרפס במהדורה זו, והאיסור הוא להדפיס את המחזור עם הביאור: 'הרבה חשו ז"ל לעשות סיג ל"עני המהפך בחררה" בל יקרב איש זר לעשות מעשהו ולעבור עבודתו... כי אראה מעשה ידי ארם אחד, אחוז בחבלי עוני, הוא קמר חיים דרוקר, ושותפו כהר"ר שמעון כהן שמש קהלתנו יע"א, בהדפסת ביאור חדש בלשון אשכנז על המחזור גדול של כל השנה, הנהוג בינינו האשכנזים ה"י [=ה' ישמרם], אשר מלפנים לא נראה כמוהו יפה ונחמד רבר דבור על אופניו... ובסיום דבריו הוא קובע, שרק רשות משלושת השותפים גם יחד יכולה להתיר את ההדפסה לאחר, ולא רשות מאחד מהם בלבד⁶⁴.

⁶³ ת"ך-תע"ח (1660-1718). מחשובי הרבנים בדורו. נולד במוראביה ולימד תורה שם ובשאלוניקי, וסיגל לעצמו כמה ממנהגי הספרדים. הרכיץ תורה באלטונה, והיה רב קהילה המשולשת אלטונה, המבורג, וונדסבק (אה"ו), קהילת האשכנזים באמשטרדם וקהילת לבוב. חיבר שו"ת 'חכם צבי'.

⁶⁴ הסכמה לשותפים אנו מוצאים פעמים הרבה, וכמובן, אם נפרדת השותפות, עולה

חקנה למניעת הסכמה לספרי יסוד

צעד נוסף אחורה, מבחינת הגנת המדפיסים, נעשה עם התקנת תקנה באמשטרדם תע"ז⁶⁵, כמאתיים שנה לאחר 'הולרתה' של ההסכמה. כבר ראינו למעלה את עמדתו השלילית של ר' משה חאגיו לנתינת הסכמות לספרים 'ישנים'. אבל עתה באה תקנה⁶⁶ בדבר הרפסת סררי תפילות ומחזורים, והיא קובעת, כי לא תינתן שום הסכמה וגזירה המעכבת מלהדפיס, או לחזור ולהדפיס, את הספרים הללו. החתומים על התקנה הם ר' שלמה אילייין⁶⁷, רב הקהילה הספרדית, ור' אברהם בר' יהודה ברלין, רב הקהילה האשכנזית⁶⁸. יש לציין, כי כאשר מדובר בספרי יסוד, שתפוצתם רבה, סיכנו של המדפיס קטן יותר, וממילא קטן הצורך בהענקת הגנה למדפיס באמצעות ההסכמה.

במבוא לתקנתם הם מסבירים את הוקע לצעדם זה: 'להיות כי חדשים מקרוב באו איזה מדפיסי ספרים, אשר גם בהדפיסם סדרי תפלות ומחזורים הלוך ילכו לבקש עליהם הסכמות וגזרות, אשר כח בהם לעכב על אחרים שלא ידפיסו גם הם, ולא נכון לעשות כן לנעול דלת בפני העוסקים במלאכת שמים בדבר שהכל צריכין לו ושוה לכל נפש, כי בזה מְרַפֵּים ידי עושים במלאכה, והמה גרמא בניזיקין, ובפרט בעיר הזאת, אשר ממנה יוצאין ונכנסין לאחרות בשער הזול, ובהסכמות ובגזירות אלה אתייקורי מתייקרי בהו'. כלומר, נתינת הסכמה המונעת מאחרים מלהדפיס ספרים אלה, שהם נחוצים לכול, גורמת להתייקרות הספרים הללו. ועל כך באה פנייה מטעם הקהל, שדרש לבל תינתן הזכות למדפיס אחד, זכות הגורמת

השאלה, מי מהם רשאי להסתמך על ההסכמה. וראה למעלה, פרק שמיני, ליד ציון הערה 1, בעניין ההסכמה שניתנה לשותפו של ר' יונה אשכנזי.

⁶⁵ י"א בחשוון תע"ז [=25.11.1716].

⁶⁶ התקנה, מתוך ארכיון הקהילה הפורטוגזית באמשטרדם, מתעקת במאמרו של יצחק ש' עמנואל, 'ארבע תעודות בעברית ושתי כתובות מיוחדות מרכבי הספרדים של אמשטרדם', HUCA, כרך 36 (1965), עמ' יא-יב.

⁶⁷ ראה למעלה, הערה 16.

⁶⁸ נתמנה לרב בשנת תע"ז (1716) ונפטר שם בשנת ת"ץ (1730); ראה עמנואל, עמ' 1.

להם לעושיק: 'והנה צעקת בני ישראל באה אלינו, למה יעשה כה לתת חרב ביד העושיקים בדבר, שכל אדם יש לו זכות בו לזכות מן ההפקר'. וכאן בא תודף התקנה: 'לכן גם אנחנו ח"מ [=חתומים מטה] עמדנו על כל הנ"ל וראינו, כי כן נאה ויאה, לתקן תקנה בדבר, ומעתה ומעכשיו לא יותן בעיר הזאת עוד שום הסכמה וגזירה המעכבת להדפיס או לחזור ולהדפיס סדרי תפלות ומחזורים, בכרך קטן או גדול, כמנהג ק"ק ספרדים וק"ק אשכנזים יע"א, או מנהג קהלוח אחדות, באיזה אופן שיהיו, דק כל הרוצה להדפיס יבא וידפיס, ויעסוק במלאכת שמים לשמה, וחפץ ה' בידו יצלח'.

ובהמשך הדברים מדבדת התקנה בסייגים נוספים, הנדרשים לשמירה על יעילותה של התקנה. הסכמות ממרינות אחדות אף הן בטלות – 'וכמו כן גזרנו אומר, שמכאן ולהבא לא יוכל שום אדם, לדדוש ולבקש ולהמציא, בין לו בין לאחרים, שום הסכמה וגזירה מאיזה רב... של עיר ומדינה שבעולם, או לבא בכח שום מין גזירה אחרת לעכב מלהדפיס, או למכוד ולשאת ולתת בעסק סדרי תפלות ומחזורים בשום צד ואופן מרמה ותחבולה'.

והוראת מעבר: 'וכל ההסכמות שכבר נתנו על תפלות או מחזורים, ועדיין לא נרפסו התפלות או מחזורים עד היום, אזי אותן ההסכמות יהיו בטלין ומבוטלין... רק יד כל אדם שוין בו להדפיסם'⁶⁹.

⁶⁹ שאלת סמכותם של המתקנים לשנות את המצב הקיים עולה בדבריו של ר' יהודה ליכ בר' ברוך, אב"ד יאנוביץ, בהסכמתו להלכות הרי"ף, קאפוסט תקע"ח (ראה להלן, ליד ציקן הערה 288). לאחר שהוכיח, שאין בהדפסה חזרת משום איסור הסגת גבול, אלא שבזמן שאחר הרמ"א החלו לתקן תקנות גדולות בחרמות, ולא כל המקומות שווים בזה, הוא ממשיך: 'שהרי אדרכא, בהסכמות רבני אשכנז על המגן אברהם ד' אמשטרדם מבואר, שבאמשטרדם עשו תקנה להיפך, שלא למחות ביד המדפיסים כלל, ומוכח מזה ג"כ דסבירא להו, שאין זה בכלל מה שאמרו, שאין הבית דין יכול לבטל וכו'. וגם אין צריך מניין אחר כלל להחיר, דלא נאסר כלל במנין להיות תקנה קבועה לדורות על כל מדפיסי ספרים בסתם. אלא כל מדפיס שרוצה להדפיס היה משיג הסכמות וחרמות מגאוני הזמן על הספר שהוא בלכוד, ובכל ספרים הנדפסים מתחדש מחדשים גזירותם, ולא נצרכה לעשות תקנה באמשטרדם, אלא להיות איסור ביד הרבנים, שאסרו על עצמם שלא יתנו הסכמתם וגזירתם'.

הסכמות

הסכמת

המאור הגדול הרבני המפורסם אב"ד
ורמ"מ מומ"ץ בק"ק נפוצות יהודה
אשר בעיד באיונה שבמלכות צרפת
וכל אגפיה וסביבותיה יע"א :

כי אם בואת יתע"ס התק"ס השלל ידוע לקשרת
קשרא למהכותא כל דגרסינן בזהר וכו' עמ"ס
דידעי למדרא ספחא למריהון כדקא יאות כי ביהות
האלה תמכוין כתפלה ולדק במחשבה לנו הוא דנק
בפנימיות ונורם שהחשבה תמפט בתוך המלות
העליונות יע"י נעשה כל המלות א"כ אל אלה לנו
שם כחאלו הדברים כגוף בלא כחמה והם כמו כלים
כשנים שאין בהם תוכיות על כן יאמרו היושבי"ס
באונחיהם טובה לרבות"ם אשר הם מש"ה לפני בני
ישראל בסדרו הנקרא ב"ת חפלה המתוקן ומיוסד
יע"י מחדג ה"א"ר זמק"ל כד מרגל"ה בפניהם
הקריב תכנת זכרון מזכרת ההוראות והדברים
המערבים לגרי וללגן הספיקות המזדמות בפרק
ה"ן עומדים להשתלל וצד ידו נשמה לפרש החלום
וכל הדבר הקשה הביא פירושו שם על פני תוך הורה
כזהו כו סימנים לנ"ח ח"ש"מ הוא ויעוד כבדלת
מדובר בו כי סוף דבר ליקט כמה פזמונים וזיריט
מתוקים כדגש משגי ידו אויזן וחרט ד"מ"ו ונרמז
בהם טרות יילאין ונביות שקפם על אלו הסידורים
קונים דבים ועכשיו כתמטטו במיעוטא בתרל דק"ה
ללא שכיחי למיזבן העיר"ה אה רוח האלמים האלה
שלימים ומיעולים ה"ה הראשון שנקדשה החכ"ס הכנ"ה
כמהר"ך 'אודיה פ"וא ה"י ועמו ונחברתו הבן
יקיר ל"י ה"ה התורה הכללית החכם ונכון כמהר"ל
ד"ר מילרולה ה"י אשר כדבה לנס לתורה ולהקפא
פעם שנית בדרך ארוכ' וכשר"ה וכלוספתא דשכח"ס
ודו"ת נוספת מרובה על העיקר כל סדרי הקבה
תדיר ואלינו תדיר כולו זן בלי שמרים נק' משגיאות
עטוב ויחי עם כל האצילות וההערות הראותות
למתכוין בתפלתו ותפלת ישראל ונענו ונוסף גם
הוא שגם פיומחי הרמ"ז יתרו"עו אף שית
פזמונים ונקשות אמרים להודות לה' מילי חלש
פחדשו ומילי שבת בשבתו ויאללו ורלו בשר"י האכזרים
הקובים בו כי תוע"ל תם לא תמות והיו דק"ן לכל
כשר וצ"ח ועוד שלשלימות החלכה המפירה הזאת
הוספתו הספר קונטרס קטן אשר חיבר ותיקן
הגן יחי"י ל"י ה"ה החכם היעולה כמהר"ל ד"ר
מילרולה הכו"ד כ"י כגם מועד ד"ר אשר בו כלל
כל יענייני החמור והאוללות והתקופות אשר
תלה מזרחות עם כלליהם סימניהם ולחומיהם
פירשיהם ופיעיהם עם חיבור הסדרים ופירוש
כחברת א"י מעו"ב נ"ח"ל וההפסקות ודברים אחרים
להם כללים הכל מקורם היטב הדק והוא דבר חדש
אשר לא היה לעולם אצל ד"ר הבדיל להכין ולפרש
הדברים

הסכמת

המאורות הגדולי הרבני המובהקים
והמפורסמי אב"ד ורמ"מ דק"ק ספרדי
ה"י אשר פה בעיד אמשטרדם יע"א :

הן היום האורח אל עבר עיניו שני צנתתת הוהב
ה"ה החכם הנכבד כמהר"ך 'אודיה פ"א
נר' והחכם הנכבד כמהר"ך ד"ר מילרולה כ"י
אשר כדבה רוחם רוח ט"רה להדפיס מחדש ספר יקל
הערך הנקרא ב"ת חפלה שחכמי שקדונו האריכו
נשמתו ונמתו עליו את ההלל וחכמ ושינונו קפח עליו
דבים וא"ח כחל כי אם חעט חזער וליות כי כ"י
הז"ה שכתב יאח עננו בעולם קנר המצט מהשתרע
בסדר תפלות כל השנה קמו ונתיחדו להתגדר
בפולחנת שאים להגדיל מעלת ב"ת החפלה כוסף
על הראשון בסדר תפלות כל השנה דבר יוס בנמו
מראשית יד אחריתו ויתיר שאת בלו בא"י"ה צ"ח
היעט החלות שאין הכל דשין כ"ן ונעניא פקידת
ולתפארת הקריאה בלו אל יני"ן משפ"ט בהלכתא
פתיקת"ל רב"תי בשם תפלת ישראל להורות את
דליה' וחובני שוי דין ישרה כדי שכל אחד ואחד
בנקל ימלא די מחסורו אשר יחסר לו : עוד הוסיפו
לתשלם המלכה פזמונים ונקשות כלם קדש הללוים
להלל ולשבח בקול וזרה לאל אדיר ונורא והבס שאין
אנו מתיי"הסכמים על הדפסת סדרי תפלו ומחזורים
כמהנה ק"ק ספרדים וק"ק אשכנזים יע"א כי כל
החנה להגדיל תורה ולהאדירה ידו על העליון בהם
בראותינו בסדר תפלות הכ"ל יאח לידון בדבר ה"י
נר"ה תופפ"ה התיודושים אשר לא חזפתו עין כל
תולה וגם לוינו טירמל יתירה אשר ערף ויניו אחד
מהחברים הנכ"ל ה"ה החכם הנכבד כמהר"ך ד"ר
מילרולה כ"י לנבר ספר מיוחד לשון בשם מועד
ד"ר עם כללי ויחמי החמור למלכות ולתקופות עם
הלמות השייכים בהם בהקדמות רבות מנהרות
ומפוחות היטב הדק אשר יע"כ ואין לחור עליו תהלה
לדוד והדפסיהו כוסף כ"י"ת התפלה הכ"ל לשלמות
האלהה ויחינו ההודאה רבה שהזיאלו הסכמי
לע"ל להודא לאור הדפוס ספר הכ"ל הסכתנו
לעמוד על ירכס לסקת חמה היוקא דשכיחא בגזרה
שה לכל כפח דכל ישרה וכל יחמל איה יס"אל שיזכרים
סידור תפלות הכ"ל עם ספר מועד ד"ר הכו"ד בין
שניהם יחדיו בין ק"ל לבדו בין בכרך גדול כולו
וכחיתון בין בכרך קטן ונדמות אשר בין על ידו בין
על ידי אחרים כמשו עשר שנים בלתי רשות התקמים
הדפיסיהם הכ"ל ושח"י ייחז בשח ותעל"ט :
כ"ד החומים פה אמשטרדם היענדיה על
המרה ועל העגולה תוך חומי ינה סגולה ק"ק ת"ת
ה"י בקלד וכשנת לנבר את עבלת בני ישראל
ונל לפ"ה :
ד"ר ישראל עשיאם
יצחק דיי"ן רנא רי ברישו

הצטרקות על נתינת הסכמה לסידור תפלות ישראל, אמשטרדם ת"ק.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

אמנם כבר לאחר כעשרים שנה אנו עדים לצמצום משמעותה של התקנה. בהסכמה שנתנו חכמי הקהילה הספרדית באמשטרדם, ר' דוד ישראל עטיאס⁷⁰ ור' יצחק חיים ן' דנא די בריטו⁷¹, לר' יהודה פיזא ור' דוד בר' רפאל מילדולה⁷², להוצאה לאור של סידור 'תפילת ישרים', אמשטרדם ת"ק⁷³, אומרים המסכימים בין היתר: 'והגם שאין אנו נותנים הסכמה על הדפסת סדרי תפלות ומחזורים כמנהג ק"ק ספרדים וק"ק אשכנזים יע"א [=יבנה עירו אמן], כי כל הרוצה להגדיל תורה ולהאדירה ידו על העליונה, כרם בראותינו דסדר תפלות הנ"ל יצא לדון בדבר חדש כרב"ה תוספא"ה [=בריכוזי הוספות] וחידושים אשר לא שזפתו עין כל רואה, וגם ראינו טרחה יתירה, אשר טרח ויגע אחד מהחכמים הנ"ל, ה"ה החכם הנעלה כמוהו"ר דוד מילדולה נר"ו [=נטריה רחמנא ופרקיה], לחבר ספר מיוחד לשמו, בשם מועד דוד, עם כללי וסימני המחזור למולדות ולתקופות... וראינו ההוצאה הרבה, שהוציאו החכמים הנ"ל להוציא לאור הדפוס ספר הנ"ל, הסכמנו לעמוד על ימינם לסלק מהם היזקא דשכיחא [=היזק מצור]. החכמים יצאו אפוא מגדרם בשל שתי סיבות: התוספות והחידושים שנתחדשו בסידור זה⁷⁴, וכן ההוצאות הרבות שהוציאו המדפיסים.

⁷⁰ נפטר בשנת תקי"ג (1753), רבה של הקהילה הספרדית באמשטרדם כמשך עשרים וחמש שנה.

⁷¹ ת"ך-תק"ך (1660-1760). מצאצאי משפחת אנוסים שהתיישבו באמשטרדם. שימש רב הקהילה הספרדית שם וראש ישיבת 'עץ החיים', היה מעורכי הקבצים 'פרי עץ החיים' של תלמידי הישיבה, חיבר קובץ דרשות בפורטוגזית.

⁷² ההסכמה נמכרה לבסוף למדפיס אלישיכ נתנאל צרפתי. ראה 'הסכמה ורשות ממעלת החכמים המסדרים והמגיהים לזכות בעל ההוצאה', המובאת למעלה, פרק שביעי, ליד ציון הערה 3.

⁷³ אמנם בהסכמה צוין התאריך 'בשנת לעבד את עבדת בני ישראל וגו' לפ"ק [=תפ"ט]. ברם, יש כאן טעות, וההסכמה ניתנה בשנת תצ"ט (אותה הסכמה חזרה ונדפסה בספר 'מועד דוד', אמשטרדם ת"ק, ומסומנת בה האות י" שבמלה 'ישראל', הרי לפנינו: תצ"ט). גם ההסכמה של ר' רפאל מילדולה שם, ניתנה בשנת תצ"ט, והסכמת דייני האשכנזים, ר' יוסף בר' שמעון עקיבה בער ור' משה פראנקפורט, ניתנה בשנת ת"ק.

⁷⁴ וייתכן שלא באה תוספת זו אלא לשמש כסיס לאיסור. וראה מ' בניהו, הסכמה ורשות, עמ' 63, הערה 1.

הכנסות

הרכיבים על מריון כספון וכנימתון וכו' היות כי ההוצאה היא מתנה ולא חסו על מחונם כדי לזכות את הרב⁴ על אלה פן יבזו וייעם ויכנסו אחרים כגבולם כדחשתי לזכר שאנו להכנס נאר"ש גזרה ולחסיים עם הרבנים הכו"ל אשר בוח שפי"ר גזרתם שלא יבא אדם להסיג בגולם כהשך עשיה שנים מיום כלות הדפוס ושומע לנו ישכון כסח ושאלן מפחד רעה כ"ד הכותב וזותם פה ק"ק נפוצות יהודה אשר בעיר בארנה שמלכות נרפת וכל אנפיה וסניבותיה יע"א • היום ח"י לת"ש כסלו שנת נימים ה"ם ובעת ח"ה"א אגמית לדו"ד צמת נדקה לפ"ק :
הדעיר רפאל בלא"א כמזהר"ר אלעזר מילרולה ק"ט :

הכנסת

התכמים השלמים הדיונים המצוינים ר"מ ומ"ץ בק"ק אישכונים ה"י אשר בעיר אמשטרדם יע"א :

אשר ראשו גזרת והכנסת של החכמים השלמים הרבנים, חסנהקים אנ"ד ור"ח בק"ק ספרדים כר"ו על הדפסת הספ' יקר מאוד כעלה נקוב בשמו ב"ח ר"ל"ה ועלו נעלו לנית התקלה חסניש משונים ה"ה החכם הנצלה כמזהר"ר יאור"ח פ"א כר"ו והחכם הננון כמזהר"ר דוד מילרולה כר"ו נגדול זרוע ממשיה פתחו פיהם ככתבה • ופירשו כל מחמר ומלה • נגדול החל ונקטן כלה • ויחסו החפץ באמתות שציון היעב וסדרת בדרך סגולה • ונתוספת מחונה כמה פוטאנים ונקשות לאל כורא יל"ה • ולא תעקל העסילה • סולם חוב ארצה וראשו מניע למעלה • כתוספת וכמופלא • וקראו שמו הפלח ישרים הא חדאי ועוד קאמיכל הספר מועד דוד אשר חיבר נ"כ החכם הנצלה כמזהר"ר דוד מילרולה הגו' כר"ו • אשר שבו ותועלתו גדול הוא • וכנ"ב בארחה בדברת הראשונים ה"ה העניים הגדולים ה"י וראינו בו כי שוב הוא יונה כי כן אכחנו וסכמיים לכל אחרות שהורות של הרבנים הגדולים הנ"ל ה"י והיינו על הדפסת ספר בית שטלה לדול לא יתורם ולא אחר הגזרה והסכ מה אלף חלף אלף ידמים שום אדם מהיום עד היום שגלו היינו דוקא בית התפלה עם הפירושים ותוספת הנ"ל הנקוב בשמו הפלח ישרים וספר מועד דוד הגו' על זה דעתינו מהכים לכל האמור שם ולא זולתו :
כה דברי דיני ומורה נדק בק"ק אישכונים ה"י פה אמשטרדם יע"א • יוס"ה' ה' תמו השקיפה למטה לפ"ק :
נאם הקטן יוסף בלא"א ח"ה"ה כמזהר"ר שמעון עקיבה בעל זלה"ה :
משה פרנקפורט :

הסכמה ורשות מסעלת החכמים המסדרים והמגידים

לזכות בעל הרוצאה

בחינת כי ישר ונמת הוא שאנחנו ח"ת חלנו בחפילה נפורה להנביר אלישיב נתנאל צרפתי כר"ו ההסכמות ורשות הכו"ל שיש לנו מן הנאונים ורבנים מופלגים העליונים למעלה ה"י שכלעדינו ורשותינו לא ירים אים את ידו להדפיס ספר המפואר הלו הנקרא בשם תפלת ישרים וכמו כן הקונטרס הקטן הנקרא בשם מועד דוד אשר חיבר ומיקן החכם הנצלה בר אוריין ובר אבהן כמזהר"ר דוד מילרולה ה"י מן חשך עשרה שנים אחר נאר הדפוס אחרי שהנביר התורני הנ"ל הוילזהב מכיסו ונציה כל ההוצאות שהוצרכו לדפוס הנ"ל על אמתכותו מעשה וייעבשו שנתחדו להדפיס בכל חל כל שפרנו בדולכל הספרים הנ"ל שיצאו מהדפוס וזכרנו לו כל כת תוקף זכות עו וחוס שיש לנו ע"ד הספרים הנ"ל כדי שיצאה מהם כל מה שגנו טפן ומעשה ומעבשו הוא ככנס כקומיכו וכל אותו תוקף וחוס שייך לו לזכותו עד כלות זמן הנ"ל בהסכמות הנאונים הנ"ל כי אנחנו פ"קנו את עצמינו על כל מה דשיין בזכות ההסכמות העשויות ע"ד הספריים הנ"ל כל הנ"ל נודים לנו ח"ת ב"הוצאה נחורה בכל תוקף ועוון היתר מועיל ע"י תקומתו ל"ד כעשה תרומתו המוכ גלי שש"ס כ"ל ועיקר גלריות האמת כלכו על החתום פה בעיר אמשטרדם יע"א בק"ק ה"ת היס יוס"א ע"י לחדש תמו בשנת שזן ושש"ח ימצא ה"ה לה"ה :
יאורה פיזא :
דוד בלא"א ח"ה"ה כמזהר"ר רפאל מילרולה ק"ט :

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

והאיסור הוטל אף על הדפסת הסידור בלא החיבור 'מועד דוד', שצורף לסידור: 'ובל ימצא איש ישראל שידפיס סידור תפילות הנ"ל עם ספר מועד דוד הנז', בין שניהם יחריו בין כל א' לבדו, בין בכרך גדול כצלמו וכדמותו בין בכרך קטן וכדמות אחר, בין ע"י אחרים, במשך עשר שנים, בלתי רשות החכמים המדפיסים הנ"ל'⁷⁵.

ברם, החלת האיסור גם על הדפסת הסידור בלא התוספת 'מועד דוד', לא הייתה מוסכמת על חכמי האשכנזים. בסידור 'תפילות ישרים' הנ"ל, שכאמור נדפס באמשטרדם בשנת ת"ק, ואשר נדפסה בו הסכמת חכמי הספרדים, מובאת גם הסכמת חכמי האשכנזים משנה זו, והם מסכימים להסכמת חכמי הקהילה הספרדים, אלא בסייג, שאין האיסור חל אלא על הדפסת הסידור עם התוספת 'מועד דוד'⁷⁶: 'והיינו על הדפסת ספר בית

⁷⁵ ובהסכמת שני חכמי הספרדים הנ"ל לסידור כמנהג אשכנז ופולין, שהוציא לאור הירץ לוי רופא באמשטרדם בשנת תצ"ג, מדגישים החכמים את החידושים שנתחדשו בסידור זה (מכפי שנדפס בשנת תע"ב), ולאחר מכן הם אוסרים לעשר שנים את הדפסת ספר זה 'עם התוספת שנתחדש עתה להסיר מבעליו היזק הניכר, שלא יגע לריק, ויבזו זרים יגיעו ועמלו'. אבל אין הם אוסרים לחזור ולהדפיס ספר זה בלא התוספות: 'ברם כל הרוצה להדפיס ספר הנ"ל על הסדר שנדפס כבר כמה פעמים – תבא עליו ברכה'.

וכך מסתמכים המסכימים על תוספות שניתוספו לסידור, בהסכמתם לסדר התפילות מבל השנה כמנהג פולין, עם כוונת הפייטן, שנדפס על ידי האחים פרופס באמשטרדם בשנת תקכ"ו.

ואלה דברי ר' שאול, אב"ד קהילת האשכנזים באמשטרדם: 'ולפי שהוא דבר חדש, הנני גזר בגזירת נח"ש [=נידוי, חרם, שמתא] על כל אדם שלא להדפיס כוונת הפייטן הנ"ל בשום אופן, הן בכרך גדול או קטן, עד כלות ששה עשר שנים מהיום'. וכן בהסכמתו של ר' שלמה שלם, אב"ד קהילת הספרדים באמשטרדם, נאסרה הדפסת 'כוונת הפייטן'.

⁷⁶ וכן הוא בהסכמת ר' אריה ליב, רב קהילת האשכנזים באמשטרדם, להדפסת מתזור עם 'כוונת הפייטן', שנדפס באמשטרדם תק"י על ידי יחומי שלמה פרופס כץ. שם נאסר על אחרים להדפיס את 'כוונת הפייטן', בשום אופן שבעולם, אולם לא נאסר שם להדפיס מחדש את המתזור בלבד. וראה הסכמתו של ר' אריה ליב לסדר תפילה – דרך ישרה, אשר איזן ותיקן ר' יחיאל מיכל סג"ל עפשטיין, שיצא לאור על ידי המדפיסים פרופס, אמשטרדם תק"ח; ושם הוא מצטרף להסכמתם של חכמי פ"פ

ואלו הן דברי הרב הגאון הגדול מורינו ורבינו: אב בית דין דקהלתינו נר"ו יאר

להיות

שה"ה האלופים הקניינים יורשי ה"ה הקלן כה"ר שלמה פרופס כ"ן זצ"ל: הרצו לפני
דבר מדע שעדיין לא היה: ונקרא בשמו **כונת הפיימן** כלשון אשכנז על **המחזור**
ועל **המליחות** או **מנהג אשכנז** וכן **מנהג פולין**: והאיתי שהוא דבר נאה
וחוקקל על הדעת ללמוד דעת ה"ה העם: בכדי שידעו ויבינו את אשר ידברו ויכונו לבם
לשמים ויהא פיהם ולבם שוים לעונה: אמרתי יישר כחם על זאת: כי הוא פעלל עמא:
ובגורת נח"ש על כל איש ישראל שלא ישיב נבולס לכל וכלל בשום אופן שיהיה הן
לדמים **הכונת הפיימן** הכלל בשום אופן בשלם: הן על **מחזור** וכן על **סליחות**
מכל השנה: הן **גדול**: הן **קמן**: וכן **בפני עצמו** הכל בכלל האיסור וחלילה
לכל בר ישראל לעבור על הנזירה: והשומע ישכון בטח ושאלן משך הנזירה הוא על **שמנה**
שנים דנפיש מפיוס הכ"ר ה"י י"י עזרה במחוז תקיוד לפ"ק:

הק ארי' ליב חנה קק אמשטרדם יע"א:

S4 6A4904

1

הסכמת ר' אריה ליב, רב קהילת האשכנזים באמשטרדם, למחזור עם 'כונת הפיימן',
אמשטרדם תק"י: ההגנה ניתנת להדפסת הפירוש, ולא להדפסת המחזור.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

תפלה לכדו לא יחול שום גזרה, ולא אתמר הגזרה וההסכמה אלא שלא ידפיס שום אדם מהיום עד הזמן שגבלו, היינו דוקא בית התפילה עם הפירושים ותוספת הנ"ל.^{76,77}

וכן ראה הודעת המרפיסים במחזור 'כמנהג אשכנזים ושאר קהילות קדושות', אמשטרדם תק"י, שיצא לאור על ידי הר"ר הירץ לוי רופא [ון-אמבדן], חתנו קאשמן, ומר משה בן לימא הענא שרייבר (מודעה זו צורפה למחזור הנ"ל בטופס שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים). המדפיסים מודיעים שם, שהיה ראוי לקבל הסכמה מאת אב"ד הקהילה, אלא שתכמי הקהילה האשכנזית והקהילה הספרדית קבעו תקנה וחרם, שלא יינחנו הסכמות על תפילות ומחזורים.

[=פראנקפורט] ופירודא, ומוסיף: 'וכל מי שעיני' לו יראה, שאין זה בכלל תיקון שנעשה פה, שלא ליתן הסכמה על תפילו' מכמה טעמים, וכיותר שאין בי"ד יכול לבטל דברי כ"ד הראשונים גדולי ארץ, ודי בזה למבין, וכל דברי הגאונים הרבנים הנ"ל קיימים. כלומר, סדר התפילה, שבו מדברת ההסכמה, אינו נכלל בתקנה האוסרת נתינת הסכמה לסיודורים. ובהסכמתו של בעל 'פני יהושע', ר' יעקב ישע מקראקא, אב"ד פראנקפורט דמיין, שם, מנמק את מתן ההסכמה לבניו של ר' מיכל עפשטיין, בכך ש'שורת הדין נותנת להיות הבן קודם לאחר בנחלת אבותיו'.⁷⁷ ושם באה הסכמתו של ר' רפאל מילדולה, 'אב"ד ור"מ ומ"ץ בק"ק נפוצות יהודה אשר בעיר באינה שבמלכות צרפת', תמ"ה-תק"ח (1685-1748), חיבר שו"ת 'מים רבים'. ר' רפאל מילדולה היה אכיו של ר' דוד מילדולה, אחד מן המביאים את הסיודור לדפוס. וראה להלן, שטר העברת ההסכמה על הסיודור הנ"ל.

⁷⁸ עמנואל, עמ' ו, כותב כי בשנת תצ"ז הרשו האשכנזים, כלי רשות הספרדים, למדפיסים 'להדפיס כל מיני ספרים בלי להתחשב אם הם ספרי תפילות או לא. כנראה, ההסכמה החדשה החד-צדדית הוסיקה למדפיס המפורסם אברהם בן עמנואל בן יוסף עתיאש, שהתרעם אצל הפרנסים הספרדים. הללו, אחרי עיון בדבר קיימו הסכמת תצ"ז, ולא התחשבו עם ההסכמה החדשה'.
מ' בניהו, הסכמה ורשות, עמ' 63, כותב: 'האשכנזים, שתחילה הרכו בהסכמות מעתה יצאו כנגדן, והספרדים, שלא נהגו בהן, אחזו בהן. לטוף גם הם ביטלו את הסכמות תע"ז'. והוא מכיא להלן את הסכמותיו של ר' שלמה שלם, החכם הספרדי באמשטרדם, ל'סיודור ומחזור ספרדי', שהביא לדפוס בשנת תקל"א יעקב דא סילוא מינדיז ול'סדר תפילות כמנהג ק"ק ספרדים יזי"א [=יראו זרע יאריכו ימים אמן] בלשון עברי ובלשון ספרדי, שהביא לדפוס ר' יצחק די סוויזא בריטו, והדפיסו פרופס בשנת תקל"ב.

האם הורחבה התקנה מעבר לסידורים ומחזוריים באופן שאין לתת הסכמה על ספרים ישנים בכלל?

טענה, שאכן ניתקנה תקנה כזו, נשמעה במחלוקת החריפה שנתגלעה בין מדפיסי ש"ס אמשטרדם תקי"ב למדפיסי ש"ס זולצבאך תקט"ו⁷⁹. בין טענותיו טוען ר' זלמן מדפיס מזולצבאך⁸⁰, שבאמשטרדם אין מכירים כלל בתוקף החדמות על מדפיסי ספרים. וראיחו היא מכך, ששנים אחדות לפני כן הסיגו מדפיסי אמשטרדם את גבולו, וכאשר פנה אז לפרנסי קהילת אמשטרדם, השיבוהו, כי באמשטרדם אין מכירים בחרמות על הדפסת ספרים ישנים. על אותה טענה חוזר ר' יהושע העשיל [לכוב], אב"ד שוואבך⁸¹, באיגרתו אל קהל אמשטרדם ואל ר' שאול, אב"ר אמשטרדם⁸²: הרי הש"ס הוא ספר ישן נושן! והיאך אפשר לטעון על הגנת הסכמה על ספר כזה?

בתשובתם של נאמני הקהילה באמשטרדם⁸³ הם משיבים גם על טענה זו. אין הם סותרים את עצם הטענה, שאין תוקף להסכמה על ספרים ישנים, אלא שהם מוציאים את הש"ס מכלל התקנה על ספרים ישנים: "הם אמרו והם אמרו", דמעיקרא לא תקנו על ספרי הש"ס וכיוצא באלו, שהוצאתן מרובה... ואם אין המדפיס בטוח מהשגת גבול – מימנע ולא עביד [=הוא נמנע ואינו עושה]".

ואמנם בשולחן ערוך אורח חיים עם 'באר היטב', ועם הוספות מתוך ספר 'אבן העוזר', שנדפס על ידי האחים פרופס באמשטרדם בשנת תקי"ג, אין מובאת הסכמה לספרם, אלא הם מזכירים שכבר נאסרה קודם לכן הדפסת חיבורו של ד' עוזר, מחבר 'אבן העוזר', כולו או מקצתו. ואלה דברי המדפיסים: 'והנה אינו מן הצורך להזהיר העולם לבל יסיגו גבולנו להדפיסם זולתנו, כי הדור אתם ראו ודרשו נא מעל ספר מגיני ארץ

⁷⁹ ראה על כך בפרק אחד-עשר, 'סאנקציות', ליד ציון הערה 17 ואילך.

⁸⁰ ראה להלן, פרק אחד-עשר, ליד ציון הערה 17.

⁸¹ תג"ג-תקל"א (1693-1771). נולד בגרמניה, היה דיין במינץ ורב בטרייר ובשוואבך. רבה הייתה השפעתו בקהילות שכדרום גרמניה. בכתב-יד נותר חיבורו שו"ת 'פני לבנה'.

⁸² ראה להלן, פרק אחד-עשר, ליד ציון הערה 36.

⁸³ ראה להלן, פרק אחד-עשר, ליד ציון הערה 39; אמנם ראה בהערה שם.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

[שולחן ערוך אורח חיים] הנדפס מחדש אצלנו, ושם נאמר בפירושו בהסכמת ארונינו מורינו ורכינו הגאון הגדול אב"ד כקהלתנו נר"ו [=נטריה רחמנא ופרקיה] ובהסכמת הגאון הגדול אב"ד דקהל ספרדים נר"ו גזרת חרם, לכל ירים איש את ירו להרפס חיבור הזה של הגאון מהור"ר עוזר, לא כולו ולא מקצת ממנו בשום אופן שבעולם. ולהאמת דברינו דפסנו פה את לשונם הטהור. (ובהמשך רביהם מובאות ההסכמות).

מתקבל אפוא הרושם, כי כתוספות לספרי היסוד, בפירושי הפיוטים בסידורים ובהוספות, ששוכצו לתוך 'באד היטב' כשולחן ערוך, ביקשו המרפיסים להוציא ספרים אלה מכלל הספרים הישנים, ולזכות בדרך זו בהסכמה שתמנע את הסגת גבולם.

רמז לתקנה שלא לתת הסכמות על ספרים ישנים אנו יכולים לראות כדבריו של ר' שאול אב"ד אשכנזים כאמשטרדם⁸⁴ בהסכמתו לשו"ת ר' בצלאל אשכנזי, שצירפה לשו"ת מהר"ם מלובלין, מיץ תקכ"ט. בהסכמתו הוא כותב: 'ולמען לא יקרב איש זר לעשות כמעשהו, לכן הנני נותן תוקף גזירתי עם הגאונים שקדמוני על כל נפש אדם ככל מקום שאין להם תקנה על הדפסת ספרים ישנים שם, לכל ירים איש את ידו להדפיס ספרי שאלות ותשובות הנ"ל משך עשר שנים בלי רשות הק' התו' [=הקצין התורני] הנ"ל' (אבל יצוין, כי בהסכמתו של ר' שלמה שלם, אב"ד קהילת הספרדים באמשטרדם⁸⁵, המובאת שם, אין כל זכר לתקנה זו).

הנטייה שלא להוציא חרמות על הדפסת סידורים ומתזורים באה לידי ביטוי בתקופה זו אף מחוץ לאמשטרדם.

בהסכמתו של ר' משה קצנאילכוגן, אב"ד אנשכך⁸⁶, למתזור

⁸⁴ תע"ז-תק"ן (1717-1790). מגדולי הרבנים במאה הי"ח. נולד בפולין ושימש אב"ד בלוקאטש ודובנא, ואחרי פטירת אביו (ר' אריה ליב) מילא מקומו כרב באמשטרדם. ספרו העיקרי הוא 'בניין אריאל', חידושים וביאורים לתורה ולמסכתות הש"ס.

⁸⁵ נפטר בשנת תקמ"א (1781). רב באדריאנופול וסופיה (בבולגריה), ואחר כך נתקבל כרב באמשטרדם. חיבר ספר 'דברי שלמה', דרשות על התורה, 'שונה הלכות' על ספר 'הלכות גדולות', 'לב שלם' על הרמב"ם.

⁸⁶ ת"ל-תצ"ג (1670-1733). רב בפודהייץ (פולין) ובשוואבך (דרום גרמניה). נפטר בפירודא.

ווילהרמרשדארף ת"ץ⁸⁷ (דהיינו שלוש-עשרה שנה אחר תקנת אמשטרדם), הוא אומר בפתח דבריו: 'זיהי בעלותי על לבי מבלי ליתן להמדפיס תפלות או חומשים או מחזוריים הסכמה ולהטיל שום חרם, כי אמרתי שהמה דברים שיד כל אדם ממשמש בו, ולמה למנוע טוב מבעליו, ויהא רשות לכל המדפיסים להדפיס אותם, שיהא מצוי ויוכל כל איש לקנות אותה במקח השוה'.

ברם, למרות דברים אלה אין הוא נמנע מלתת הסכמתו: 'אך באשר שתלמידי התורני הר"ד צבי הירש... מדפיס המחזוריים בשני כרכים באותיות גדולות עם טייטש מן הדרת קודש, וכבר נדפסו באמשטרדם בשנת תע"ג בפעם הראשון, ושם ניתן הסכמה וחרם על המדפיסים, וכבר כלה הזמן ההוא, ונדפס עוד שמה וגם בהומבורג בלי שום חרם, לא אחשוך מלדבר טובות בעד המדפיס הנ"ל ולהסכים עם הגאונים, והנני נותן גם כהיום חרם ושמתא על המדפיסים, שלא יודפסו כתבניתו וכדמותו משך עשר שנים מיום כלות הדפוס'⁸⁸. כאן מודגש האופי המיוחד של המהדורה הזאת, וכנראה, זהו היסוד למתן ההסכמה בנידון זה.

מכאן ואילך אנו שומעים פעם בפעם על נטייה שלא לתת הסכמות לספרי יסוד הנחוצים לכול.

וראה הסכמתו של ר' אפרים זלמן מרגליות, משנת תקע"ט, לשולחן ערוך שהדפיס אחיו, ר' חיים מרדכי מרגליות, אב"ד דובנא, עם 'באר היטב' ועם 'שערי תשובה' לר' חיים מרדכי הנ"ל, ועם הגהות 'יד אפרים' לר' אפרים זלמן מרגליות (דובנא תק"ף)⁸⁹.

ר' אפרים זלמן מגביל את האיסור בהסכמתו רק להדפסת שולחן ערוך עם התוספות שלו ושל אחיו, ואינו אוסר הדפסת שולחן ערוך כפי שנדפס קודם לכן: 'וגם אם איזה מהמדפיסים עלה ברצונו להדפיס הארבע ש"ע עם באר היטב כאשר נדפס מקדם, בלי חיבור התוספות החדשים הנ"ל, אין

⁸⁷ כך רשום בעמוד השער. בעמוד האחרון נאמר, שנשלם המחזור בשנת תצ"ז.

⁸⁸ כמו כן מובאת שם הסכמתו של ר' ברוך כהנא רפאפורט, אב"ד פיורדא: 'כאשר... טרח ויגע כמה יגיעות ע"פ רשיון השררה יר"ה [=ירום הודה] עד שהובא לבית הדפוס'.

⁸⁹ וראה נ' רקובר, 'הסכמות ר' משה סופר', עמ' קד.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

האיסור חל עליו. ונימוקו עמו: 'כי לדעתי אין ראוי לגזור איסור על ספרי ש"ע ותנ"ך ומשניות וכיוצא בהם, שהם שוים לכל נפש, ויד הכל ממשמשים בהם. וכך שמעתי וראיתי במכתב חכם אחד, כי התירו פרושים את הדבר שלא לחוש להסכמות הניתנים על ספרים כאלו. אפס ספר גזירתי בשביל דבר שנתחדש...'⁹⁰

מאלפת הסכמתו של ר' אברהם יהושע העשיל, בעל 'אוהב ישראל' מאפטא, למהדורה זו. בעל 'אוהב ישראל' נתן שנה קודם לכן הסכמה למדפיס מסלאוויטא להדפיס שולחן ערוך עם 'באר היטב'⁹¹, ושם אסר להדפיס 'ספרי הארבעה ש"ע הנ"ל עד משך עשרה שנים מיום כלות הדפוס, כתבניתם ושלא כתבניתם, הן בהגרעה או בהוספה שום פירוש בלי שום ערמה ומרמה כלל'. וכיוון שמן הלשון הרחבה של ההסכמה עולה

⁹⁰ וכך מגבילים את האיסור, בהסכמתם: ר' יעקב מליסא; ר' משה סופר (והמסיג גבול בהדפסת הספרים הנ"ל כמתכותם...); ושם: 'זהדפסת ספרי באר היטב עם חידושי הגאונים חדשים גם ישנים, ראוי לכל גדול הדור להיות מבקש בו דבר ה'; ואמנם המצפצפים והמהגים ומורים מתוך משנתו יכשלו בו, אבל לגדולי הדור הוא קילורין לעינים למצוא מבוקשו'; ר' אריה לייב לבית קצנאלפונג, אב"ד בריסק; ר' אברהם יהושע העשיל, אב"ד אפטא; ר' מרדכי בר' יחיאל מיכל דק"ק קרעמניץ; ר' דוב בער בר' שניאור זלמן מליובאוויטש.

וראה שם, ב'מודעא רבה' של המדפיס ר' חיים מרדכי מרגליו... 'ואשר יערים וימהר ויחיש לקחת הסכמות על ספר ש"ע עם באר היטב כמקדם, ויאמר אני זכיתי תחילה, אין בדבריו כלום, כי גם אני איני רוצה לנעול דלת בפני מי שירצה להדפיס הש"ע כמקדם, והתורה מונחת בקרן זווית והרוצה ליטול יבוא ויטול, אין הגזירה תופסת כ"א על דבר שנתחדש בהם'.

וראה 'הודעה ממדפיסי ווילנא והוראדנא', שנדפסה ברו"ף, מהדורת וילנא והוראדנא תקצ"ה, בראש חלק ראשון, בדבריהם על המדפיס בסלאוויטא: 'ולא יקשה בעיניו לקבל הסכמות גם על ספרי תהלים וכדומה, אשר יד כ"א [=כל אדם] ממשמשים בהם. ונצרכים לכל, אשר כבר ערערו על זה כל גאוני הדור ובגורת עירין פתגמייהו, שלא יזכר ולא יפקד שום זכר הסכמה על ספרים כאלו כנודע ומפורסם'. הודעה זו איננה בטופס שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ונמצאת בטופס שברשותו של רמ"מ פלדמן מירושלים.

וראה למעלה, פרק תשיעי, הערה 1.

⁹¹ ראה איגרות ה'אוהב ישראל', ירושלים תשמ"א, עמ' קעח-קעט.

איסור הרפסתו של השולחן ערוך, אף שהוסיפו עליו את 'שערי תשובה' ו'יד אפרים', בא המסכים לפרש בהסכמתו למהדורת רובנא תק"ף, כי אין האיסור כולל הדפסת פירושיהם של האחים ר' אפרים זלמן ור' חיים מרדכי מרגליות, ואלה דבריו: 'וכגון דא צריך אנא למודעי, להיות שכבד נתתי הסכמתי להרב המפורסם דק"ק סלאוויטא על הדפסת ש"ע קטנים עם באר היטב, והיה כוונתי להצילו מנזק ולעכב מדפיסים אחרים שלא יעשו כמתכונתו בהוספה או בהגרעה, אחר שכבר זכה וזיכה את הרבים והדפוס שלו משוכחת מכל הדפוסים, אבל מעולם לא עלה זאת על דעתי לעכב את בעלי המחבר בעצמו את אשר חלק לו ה' בבינה, שכוונתו להוציא חיבורו שיפוצו מעיינותיו חוצה ולא לעשות קרדום. גלוי וידוע לכל, שע"ז לא היה מחשבתי מעולם לאסור איסור על בעל המחבר להדפיס חדושו, ויהיה חת' [=חתום] תורה בלימודה, אך ורק הש"ע לכדו עם הבאר היטב עם שאר חדושים, אשר נדפס מקדם, הרשות נתונה להרב המפורסם וכמו שמבואר בהסכמות הנ"ל'.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

4. יוקר המחיר וקביעת מחיר כתנאי להסכמה

יוקר הספרים שימש שיקול חשוב בהטלת איסוד על הדפסה מתחרה.⁹² כיוון שקיבל אדם הסכמה, שהוטל בה איסור על הדפסה מתחרה, הרי שאין מצויים ספרים רבים בשוק, וממילא המחיר יקר יותר. זאת ועוד, כיוון שביד בעל ההסכמה זכות מונופולין, הרי שיוכל לקבוע את מחיר הספר באופן שרירותי.

תקנה מסוימת לבעיה זו, יש בקביעת מועד לסיומה של ההגנה. שכיוון שצפוי המדפיס לתחרות לאחר תום תקופת ההסכמה, הרי שהאינטרס שלו הוא, שלא ייקר את השער יותר מדי, שאם ייקר את השער, יישארו ספרים בידו לאחר תום ההגנה. על נקודה זו עמד ר' אליהו רגולר, כשבא לבסס את ההיתר להדפיס לאחר שמכר המדפיס את כל ספריו.⁹³ לדבריו, קביעת המועד היא, כדי שלא יפקיע המדפיס את השער, וממילא אם מכר בתוך המועד, שוב אין משמעות לזמן, וכבר מותר לאחר להדפיס.

דרך מעניינת להתגבר על הסיכון שבעליית מחירים כתוצאה מהענקת מונופולין אנו מוצאים בתנאי שהותנה עם המדפיס של ספר בדבר מחירו של הספר. בהסכמתו של ר' פתחיה ב"ר יוסף⁹⁴ לספר הכוונות של האר"י, שנדפס בהענאו בשנת שפ"ד, מודיע המסכים כי המדפיס הבטיח שלא ליקר שער הספר רק בריכש תליר אחד. וכך הוא גם בהסכמה לספר שנדפס באמשטרדם כעשרים שנה לאחר שניתקנה תקנת אמשטרדם בדבר ספרי יסוד, הלוא היא הסכמתם של חכמי קהילת קארפינטראץ ל'סדר לימים נוראים כמנהג קארפינטראץ ה"י [=ה' ישמרם]', שנדפס באמשטרדם בשנת תצ"ט⁹⁴ על ידי אחד מבני קהילתם, שהשקיע מכספו להדפסת המחזור הנ"ל. גם כאן מדובר במחזור לימים נוראים, ואף על פי כן לא נמנעו חכמי קארפינטראץ מלתת הסכמה למחזור זה, אלא שפסקו החכמים עמו את מחירו של הספר.

⁹² ראה במפתח העניינים, ערך יוקר הספרים.

⁹³ ראה יד אליהו, פסקים, סימן ק; למעלה, פרק ג, ליד ציון הערה 122.

⁹³ רב בפרנקפורט דמיין ולאחר מכן בוורמס ובניקלשבורג. נפטר בשנת שצ"ז (1637).

⁹⁴ על הדפסה זו, ראה ש' שוורצפוקס, 'צער הדפסת ספרים; מחזור קארפינטראץ (אמ"ד, תצ"ט)', עלי ספר, ו-1 (תשל"ט), עמ' 145-156.

הסכמת

החברים השלמים והמופלים רינים המצוינים מק"ק קארפינטראין י"א

מסורת היא מאבזחית צדית בתפלות אלו מימים ראשונים
 ומגלים קדמונית טיפוס ומליחות דבר יום ביומו
 אשר חננו ויסרו החכמים השלמים קדושים אשר בארץ המה ראשי
 אלפי ישראל מאור הגולה רש"י ז"ל ור' אברהם ז"ל משה אבן עזרא
 ז"ל ור' יהודה הלוי ז"ל ור' ורמיה הלוי ז"ל ור' יצחק אבן ג'יאת ז"ל ור'
 שלמה בן גבירול ז"ל ור' יצחק שנייד ז"ל וכו' ועמוד לנו יצאנו
 ויגל האורא צהם ועבד ורשע לו והנה לעת כולת חיטוטא הוא
 דשכיח סופרים צמדיונינו להספיק לכל הצעלי בנים ועוד המעט
 הגמולא הוא בשכר תרובה חשלומו פעל ארבע וחמשה מאשר היה לפני
 כי אין כל אדם יכול לעמוד על ההוצאה לכך עלה בדעתנו להגלותם
 על מונח הדעם כדי לזכות את הרבים ובנקל ובקלאס מועטת
 ימלאו לאשר ירשום ובהיות כוונתינו רצויה לאלהא פתיח מן קדמוני
 גשלתא פס ידא מאגדוד המשכיל והאגון מהר אברהם בן יהודה מלר שנת
 מונטיל י"ץ אשר קבל עליו להדפיסם בדפוס משוכח אשר יעבד וישר
 בעיניו באהיות המשטרס יע"א ומיינעא אחקתיה דגברא כי מפ
 שבפיו דבר בידו ימלא ואוקיימגא ממוגא על שמיא ואמרנא לפעלא
 טבא ישר ומאד שערדה עלת האללללל בכמה ילאות ובכמה טירחות
 גדולות עד אין חקר עד כי בא אל ככון וכל עמלו לזכות את הרבים
 אינו מן הדין ומן הראוי שיבא אחר ויעזב גמלו להדפיס הסדרים האלו
 ולהעמידם בדמים מועטים מןה שפסקנו עמו ויגרום לבחור הכל
 בוק והפסד מרובה שיהיו הסדרים שלו מומחים בקרן וזוית לאין קונה
 לכן אכחנו ח"ו גורנו אומר בגדתי נחש חייא דרבנן דלית ליה
 אסותא על כל איש אשר בשם ישראל יבונה יהיה מי שיהיה לבלתי רופ
 לבבו להדפיס סידור תפלות אלו לא ע"י עמנו ולא ע"י גירי דליה בן
 שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית בלתי ידיעת דעות מהבחור הכל
 ואם בהעלם דבר בנחיש מאיש אשר לא ידע מכל טעשה או איש אשר
 ידע ואקס ויפקיד את עמנו ח"ו לעבד על דברנו גורמינו זאת
 יהיה

קביעת מחיר לספר כתנאי להסכמה. יסדר לימים נוראים כמנהג קארפינטראין הי"י, אמשטרדם תצ"ט.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

בפתת דבריהם המסכימים מצביעים, שאין ספרי תפילה שיספיקו לכל בעלי הבתים, ואילו 'המעט הנמצא הוא בשכר מרובה תשלומי כפל ארבע וחמשה מאשר היה לפנים, כי אין כל אדם יכול לעמוד על ההוצאה'. ולאחר מכן הם מצדיקים את ההגנה, שהם נותנים לספר זה: 'ומאחר שעמדה עליו המלאכה בכמה יציאות ובכמה טרחות גדולות עד אין חקר עד כי בא אל נכון, וכל עמלו לזכות את הרבים, אינו מן הדין ומן הראוי, שיבא אחר וישגי גבולו להדפיס הסדרים האלו ולהעמידם בדמים מועטים ממה שפסקנו עמו, ויגרום לבחור הנ"ל נזק והפסד מרובה, שיהיו הסדרים שלו מונחים בקרן זוית לאין קונה'. ומסיבה זו הטילו חרם על המדפיס ועל הקונים את הספרים שיורפסו בניגוד לחרם.

בהסכמות שניתנו להדפסת הש"ס בנאוידוואהר, תקמ"ב⁹⁵, הותנתה ההסכמה בכך, שיהיה מחיר הש"ס כפי שהודיע המדפיס בפרוספקט שהפיץ. ואלה דברי ר' דוד טעבל מכרפאד, אב"ד ליסא⁹⁶, בהסכמתו שם: 'הנני בזאת נאותי להם לתת חרמי זה, כי יקיימו התנאים הנאמרים על הקונטרס אשר הדפיסו למראה עינים, דהיינו היות מחיר הש"ס על דרוק נייר ו' אדומים, שרייב נייר ח' אדומים, רעיל נייר י"ב אדומים, ובאפס השתנות ביקרת המלאכה לעשותה היטב', וכן בהסכמתו של ר' יוסף מזאלקווא, אב"ד פוזנא⁹⁷, שם: 'אך באופן שיהיה כלול כיופיו מתחלתו ועד סופו, כפי הדוגמא אשר היה למראה עיני, דמות אשר נערך ככה יהיה, הן בנייר הן באותיות הן בהגה מדריקת'.

וכן אנו מוצאים בתקופה מאוחרת יותר את ר' עקיבא איגר, שייפה את כוח בנו לתת הסכמה למדפיס ש"ס וילנא, לאתר שיקצוב את דמי המקת, 'שלא יהיה יותר מדאי'. כך אנו למדים ממכתבו של האדמו"ר ר' יצחק

⁹⁵ ראה על הדפסה זו, למעלה, ליד ציון הערה 36.

⁹⁶ נפטר בשנת תקנ"ב (1792). נולד בכרוד ושימש אב"ד בהורחוב ובליסא. מחשובי הרבנים בדורו, ודעתו נחשבה בבעיות כלליות שונות, כגון התנגדותו להצעותיו של נפתלי הרץ ויזל בדבר תיקונים בחינוך היהודי.

⁹⁷ נפטר בשנת תקס"א (1801). רב בערים שונות בגליציה, ואחר כך בפוזנא, ושם נפטר. חתנו של ר' יתזקאל לנדא, בעל 'נודע ביהודה', וכמה מתשובותיו נרפסו בספרו של חותנו. גדול בתורה ומפורסם בעדקתו, והיה מכונה 'יוסף הצדיק'.

פרק עשירי: הגבלות בהגנה / 4. יוקר המחיר

מאיר מגור, בעל חידושי הרי"ם, אל ר' עקיבא איגר⁹⁸: 'והנה עתה בנו דמר נ"י, הרב הגאון מו"ה שלמה מפה, יצא לישע מדפיסי וילנא, וכתב כי בידו דשות מכבודו שיחי', שזה שנה ויותר שנתן לו כ' גאונו רשות, שכשיקצוב דמי המקח שלא יהיה יותר מדאי, יוכל לכתוב הסכמה ולחתמה בשמו'.

⁹⁸ ראה מאיר עיני הגולה, נג ע"א.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

5. תנאים בדבר אופי ההדפסה

הדאגה לטובת הכלל, באה לידי ביטוי לא רק בקביעת המחיד, אלא לעתים גם בהקפדה על הדפסה יפה. וכבר נתבטל תוקפה של הסכמה, אחר שלא עמדו המדפיסים בהכטחתם בתחום זה.

ד' אריה ליב, אב"ד אמשטרדם, שהיה בין המסכימים לש"ס ברלין ופרדאנקפורט דאָרד תצ"ד, לא נמנע מלהתיר למדפיסי ש"ס אמשטרדם תקי"ב להדפיס בתוך הזמן שהוקצב לש"ס ברלין. וטעמו לכך הוא, כי מדפיסי ברלין לא עמדו בהכטחתם להדפיס בצורה יפה, יזקלקו מעשיהם, הן בדפוס הן בטעויות משונות, חדשות גם ישנות, והטעו את החכמים כפתרי שפתיים, הבטיחו ולא נתקיים⁹⁹.

תנאי בדבר הדפסה נקיייה משגיאות בכלל, ומשגיאה מסוימת בפרט, אנו מוצאים בהסכמתו של ר' יהושע העשיל, אב"ד שוואבך¹⁰⁰, לספר 'המגיד', עם פירוש 'מגישי מגחה', על כתובים, שנדפס בזולצבאך בשנת תקכ"ט. בהסכמתו משנת תקכ"ג הוא כותב: 'ובפרוש נאמר, שגם הוא יהיה ורזי וגזהד מאוד על ההגהה חסיר ויתיד וחילוף אותיות וגקודות, ושיתקן הטעות כשארי ספרים, תג"ך, בפדט בישעיהו סי' מז, פסוק יג, במקום שצדיך להיות "ותפול עליך הוה" וגו' הודפס בכמה ספרים במקום תבת הוה השם הוי"ה, שהוא חירוף וגידוף ד"ל, ועוד שאדי המשונים

⁹⁹ ור' אריה ליב מצטרף להסכמותיהם של חכמים אחרים ולנימוקים שנתנו חכמי ארבע ארצות בהסכמתם: 'לכן אמרתי להסכים את חברי הגאונים הרבנים במדינות אשכנז [ראה רבינוביץ, עמ' קיט, הערה 2] ופולין וליטא, וכבוד קציני נגידי ארץ ומאורות הגדולים נאמני דארבע ארצות... להטיל גורא רבה [=סייג גדול]... משך שבעה ועשרים שנה מהיום'. 'זדא מודעה רבה לאורייתא: עם היות שנתתי הסכמתי למדפיסים בפ"פ [=בפראנקפורט] דאָרד בשנת תצ"ד על משך עשרים שנה מיום כלות הדפוס, אמנם שינו מעשיהם ולא קיימו דבריהם, ועוד כמה טעמים לשבח והיטיבו אשר דברו המאורות הגדולים ורוזני מנהיגי ד' ארצות יע"א [=יכתנן עירו אמן]'. וכן הסכימו עם היתרו של ר' אריה ליב ר' חיים כהן רפאפורט, אב"ד לבוב, ור' נחמן (בר' שמואל צבי הירש [סירקין]), אב"ד בריסק דליטא. וכן ראה שם היתדם של חכמי גליל ווהלין. וראה להלן, באיגרת ר' יושע העשיל, מיום ד' בחשוון תקכ"ד, בטענה ב.

¹⁰⁰ ראה עליו למעלה, בהערה 81.

וטעות, שנזדקרו והיו בכמה דפוסים של תנ"ך, שיראה כהר"ר איצק הנ"ל לתקן את אשר עוותו המדפיסים האחרים, וידפיס הספר הנ"ל מתוך ספרי תנ"ך מדוייקים, ועיניו יטייפו על המגיהין, שלא יהיו מכשילין את הרבים לעתיד לבא.

יפי ההדפסה שימש נימוק בכמה מן ההסכמות. בהסכמות שניתנו ל'ספר דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן התוגר, שחיבר החכם ר' יוסף בן יהושע בן מאיר הכהן הספרדי, אמשטרדם תצ"ג, מציינים רבני ומו"צ [=מורי צדק] דק"ק ספרדים באמשטרדם¹⁰¹ בהסכמתם: 'ובהיות כי ראה ראינו, שהמדפיס הנ"ל עוסק תמיד באהבה רבה במלאכת הקודש לחדש ספרים מסופרים ראשונים ואחרונים בדפוס נאה ובאותיות מחכימות, וספר זה אינו בנמצא... וכונתו לזכות את הרבים... גזרנו אומר רבמשך עשר שנים לא ירים איש ירו...'. וכן הוא בהסכמותיו של ר' אריה ליב, בעל 'שאגת אריה'¹⁰².

צורת ההדפסה וטיבה שימשו לאחר מכן נושא לתנאי מפורש, שהותנה עליו עם המדפיס. בהסכמתו של ר' ידיריה המכונה טיאה וויל,

¹⁰¹ ר' דוד ישראל עטיאס ור' יצחק חיים נ' דנא די בריטו. וכן מובא שם גם הסכמת בית דין דק"ק אשכנזים של אמשטרדם.

¹⁰² תנ"ה (1695) בערך – תקמ"ה (1785). מגדולי הרבנים במאה הי"ח. כיהן בסוף ימיו כרב במיץ. התפרסם בספרו שו"ת 'שאגת אריה', וידועים ספריו 'ש"ס טורי אבן' ו'גבורות ארי'. ראה הסכמתו ל'מחזור אשכנזי ופולין עם פירוש כלשון אשכנזי', שהוציא לאור משה מאיי, מיץ תקכ"ו, בדבר 'חידוד וליבון הניר יפה לבדיקה, ומכל מום מנוקה', וכן הסכמתו להדפסת שו"ת מהר"ם מלובלין, מיץ תקכ"ט, 'בכל מיני הידור ויפוי לעין כל יראנה'. ובהסכמתו לספר 'תפתח ערוך', לר' משה זכות, מיץ תקל"ז, 'משבח המסכים את עבודתו של המדפיס געטשליק שפיאר סגל מסרלואי: 'זה המלאכה נאה ומהודר של יופי הדפוס ודין ונייר הסיידור מסוקל מכל שגיאה ובכל מעלות כהנה וכהנה'.

ובהסכמה לספר 'מטה דן' לר' דוד ניטו, מיץ תק"ם, 'להיות מדפיס ועולה ספר הנ"ל בדפוס שלו המשובח והמפואר בכל מיני פאר והידור ובנייר יפה לבדיקה, ומכל מום ומשגה וטעות מנוקה ונייר ודין יפה לבדיקה' (הסכמות אלו של ר' אריה ליב, בעל 'שאגת אריה', נדפסו בסוף שו"ת 'שאגת אריה החדשות', מהדורת ירושלים תשל"ד).

וראה גם ההסכמות שניתנו למדפיס הנוצרי יאהן אנטאן קריגר להדפסת ש"ס נאווי-דוואהר תקמ"ד (למעלה, ליד ציון הערה 36).

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

אב"ר קארלסרוה¹⁰³, שניתנה בשנת תקל"ז, להרפסת 'תרומת הדרשן', פיורדא תקל"ח¹⁰⁴, מסייג המסכים את הסכמתו: 'ובתנאי שידפיסנו המדפיס ספר הנ"ל בניר לבן ודיו שחור¹⁰⁵, ואיפכא לא מסתכרא, כמבזה בקדשין'.

תנאי כדכר יפי ההדפסה התנה ר' עקיבא איגר כהסכמתו שנתן להדפסת ש"ס וילנא והוראדנא תקצ"ה. בדבריו מיום כ"ו מנחם אב תקצ"ה¹⁰⁶, הוא כותב: 'כעת אני מוסיף בזה להטיל גם על מדפיסי ווילנא והוראדנא כשתים: הא' – שלא ימירו נייר טוב ברע, ולא יתנו ככרכים הכאים נייד גרוע מן אותם שנותנים כדרך הראשון. הב' – שלא יקמצו כהחזקת מגיהים בקיאים די הצורך, ועכ"פ לא יפחתו מאשד עושים כדרך הראשון'.

וחשיבות יפי ההדפסה מודגשת כאיגרתו של ר' עקיבא איגר לבנו, משנת תקצ"ד¹⁰⁷: 'זהנני דואה שבני, הגנ"י [=הגאון נד ישראל], כבר קרוב להתחיל כדפוס, אבקשך בני ידידי לפקוח עין ע"ז [=על זה], שיהיה נדפס על נייד יפה דיו שחור ואותיות נאותות, כי לדעתי הנפש מתפעלת והדעת מתדוחת והכונה מתעוררת מתוך הלימוד בספר נאה ומהודר... וההיפוך כהפכו, אם הכתב מטושטש, והוא כמעט כדרך מ"ש ז"ל¹⁰⁸ "כל הקורא בלא נעימה כו' [ושונה בלא זימרה] עליו הכתוב אומר: [וגם אני] נתתי להם [חוקים לא טובים] כו' ומשפטים כל יחיו בס" (יחזקאל ב, כה), כי אלו מעירים ומשמטים הנפש'.

¹⁰³ נפטר בשנת תקס"ו (1805). אב"ד בקרלסרוה ומדינת באדן. תלמידם של אביו ר' נתנאל וייל ושל ר' יונתן אייבשיץ. בשנים האחרונות יוצאים לאור חיבוריו שנשארו בכתיב יידי, ובהם שו"ת וחידושים בש"ס.

¹⁰⁴ וראה למעלה, הערה 40.

¹⁰⁵ וראה למעלה, ליד ציון הערה 59.

¹⁰⁶ מובא בהסכמות לש"ס וילנא והוראדנא תקצ"ה, בטופס של מסכת ברכות הנזכר להלן, הערה 295, ותצלומו מובא בספר 'באר אברהם', ירושלים תש"ם, עמ' 37. ובהסכמתו של ר' חיים אויערבאך, מחבר ספר 'דברי משפט', בהסכמתו שם (בטופס הנ"ל), מאמץ תנאים אלו: 'ובלבד שיקיימו [מדפיסי וילנא] התנאים, אשר הטיל עליהם מרן הגאון [ר"ע איגר] נ"י, בהסכמה שלו'.

¹⁰⁷ מובא בהקדמה לתשובות ר' עקיבא איגר, וארשא תקצ"ה. ראה עליו למעלה, פרק שלישי, הערה 66.

¹⁰⁸ מגילה לב ע"א.

6. פגיעה בזכות השווה לכול

המתח שבין הענקת מונופולין, מצד אחד, לבין חופש המסחר, מצד שני, עובר כחוט השני ברבים מן הדיונים בעניין ההסכמות. יש והדברים משתקפים בעליל, ויש שהם נרמזים.

מכל מקום יש שהמגמה לתת זכות שווה לכול זכתה לחיזוק גם מבחינה רעיונית-מוסרית וגם מבחינה הלכתית.

ר' יעקב ברוכין, אב"ד קרלין¹⁰⁹, רואה במתן אפשרות שווה לכול משום 'ועשית'¹¹⁰ הישר והטוב'. ועל פי זה הוא מסביר את קביעתם של חכמים בנידון מעשה הקטורת, שמי שזכה פעם בפייס לא ישוב עוד להפיס¹¹¹. 'והלא ידוע מאמד חז"ל: "חדשים לקטורת בואו והפיסו"¹¹², דאמרו הטעם משום דמעתיא [=שמעשירה], הרי דאף שכל הכהנים יש להם זכות בעבודת כהונה, חשו חכמים שהאיש אשר זכה פעם אחד לא ישוב עוד להפיס בכדי שיזכה עוד אחר ויתעשר גם הוא. והוא ענין 'ועשית הטוב והישר'. גם הדבר הזה כן הוא, אשר ראינו חפץ ה' יצליח בענין ההרפסה והעוסקים בזה מתברכים בעושר, למה יגרעו שארי מדפיסים לזכות ג"כ בבתרה של תורה?'

על יסוד עיקרון זה, קובע ר"י ברוכין את גבולותיה של ההסכמה. כאשר ר"י ברוכין דן בזכותם של מדפיסי ש"ס קאפוסט תקע"ו¹¹³, הוא מגיע למסקנה, כי מאחר שנמכרו הספרים של ש"ס סלאוויטא, בטלה הזכות הנובעת מן ההסכמה של מדפיסי ש"ס סלאוויטא; שאם לא נאמר כן, תהא לבעל ההסכמה זכות לעולם!

בהסכמות אחרות שניתנו לש"ס קאפוסט, חוזר ובא לידי ביטוי בררכים שונות העיקרון, שיש לתת זכות שווה לכול בהרפסה. ר' משה חפץ, אב"ד טשאוש, מביע בהסכמתו את הסתייגותו מהענקת מונופולין, ואף הוא

¹⁰⁹ נפטר בשנת תר"ה (1845). ראה להלן הערה 172.

¹¹⁰ דברים ו, יח.

¹¹¹ שו"ת קהלת יעקב, חר"מ, [סימן ב]. וראה להלן, הערה 173.

¹¹² משנה יומא ב, ד.

¹¹³ ראה להלן, ליד ציון הערה 177.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

מסתייע ממלאכת המקדש, אבל אינו מדגיש את הזכות הכלכלית, אלא את הזכות במצווה. לדעתו, 'מאיזה טעם יתנו הגאונים המצוה לאדם אחד?! ... ואדרבא במקדש היו מפיסין בכדי שיזכה כל אחד במצוה'. זכות שווה לכול יכולה לנבוע גם מכך, שבנסיבות מסוימות יעדיפו את טובת הכלל, השוללת הענקת מונופולין, יותר מזכותו של הפרט. כך, למשל, לעניין לימוד תורה נקבע, ש'מושיבין סופר בצד סופר', ואין בכך משום איסור הסגת גבול. יש שהשתמשו בעיקרון זה לשלילת תוקפה של ה'הסכמה' מכול וכול. אבל אף אחרים, שהיו מחסידיה של ה'הסכמה', כמו חתם סופר, סבורים כי באותן נסיבות שאין הגנה למדפיס, כגון שמכר את כל ספריו, יש לעודד תחרות חופשית¹¹⁴: 'אדרבא, יש בזה משום "מושיבין סופר בצד סופר", משום "קנאת סופרים תרבה חכמה"¹¹⁵, ויהיו זריזים אלו ואלו במלאכתם; אלו בשסי"ן ואלו בספרים אחרים'¹¹⁶.

¹¹⁴ שו"ת חתם סופר, חו"מ סימן נז.

¹¹⁵ וראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציין הערות 84, 101, ולהלן, ליד ציין הערה 286.

¹¹⁶ וראה עוד בעניין זה, בסעיף 9, 'תוקפה של ההסכמה לאחר מכירת הספרים'.

7. חוסר תוקף להסכמה לכל ספרי המדפיס

עניינה של הסכמה הוא לתת הגנה למדפיס הבא להדפיס ספר, שלא יבוא אחר וידפיס אותו ספר. הענקת הגנה כזו אינה מונעת, כמובן, ממדפיס אחר להדפיס ספר אחר, ובמובן זה עדיין נשמר השוויון בין המדפיסים, כשכל מדפיס יקבל הגנה על הספר שידפיס.

אבל יש שניתנו הסכמות לא לספר מסוים רווקא, אלא לכל ספר שידפיס המדפיס¹¹⁷. בהסכמתם של דיני אוסטרחה¹¹⁸ לספר 'שבחי הבעש"ט', ברדיטשוב תקע"ה, מדגישים המסכימים, שהמדפיס ראוי לעידוד על מאמציו לקיים בית דפוס בברדיטשוב ברמת הרפסה גבוהה, ועל היותו חלוץ בתחום זה: 'המפורסמות אין צריכין ראייה... שמלאכת הדפוס היה חסר ולא נמצא במדינתנו, לא שערום אבותינו, כי לא ידעו ולא יבינו איכותה ומהותה, ע"כ לא עלה על לב אדם לעשותה, רק בק' זאלקווא, אך לא היה נחמד למראה, ע"כ לא שלחו את ידם בספרים גדולים. ברם זכור הוא לטוב ה"ה הרבני המופלג, הנגיד מ' שמואל ב"מ ישכר הלוי, מעודו עד היום הזה שם נפשו בכפו, להורות נתן בלב, ללמוד וללמד תבנית יופי אותיות מהודרים ומלאכת הדפוס לעשות כוונים כמו במדינת אשכנז, ונתגלגל זכות על ידו, נתפשט בכל המדינה מלאכת הנ"ל לעשות ספרים הרבה ספרי קדמונים, מה שלא היה בנמצא כלל במדינתנו. ומכאן הוא מגיע לצורך להעניק לו הגנה לכל ספר שידפיס: 'ובדין הוא שיטול שכרו, אחר שעשה רב פעלים להיות פעולתו אתו ושכרו לפניו, שלא תגע יד בשום ספר אשר עלה במכבוש הדפוס שלו, ולא יבוא בגבולו שום אדם בלי רשותו'. ולאחר מכן הוא קובע איסור על הדפסה מסיגת גבול לספר 'שבחי הבעש"ט' למשך תקופה של שש שנים מיום כלות הדפוס.

¹¹⁷ וראה למעלה, פרק שני, הערה 47.

¹¹⁸ על ההסכמה תחומים ר' יהודה בר' צבי הירש; ר' אריה ליב בר' חיים סגל; ר' אהרן בר' ירחמיאל, ור' אברהם בר' יצחק.

יצוין, שבאותה שנה נדפס ספר 'שבחי הבעש"ט' בקאפוסט על ידי ר' ישראל יפה (וראה להלן, בסוף סעיף 12, 'מיהו הרב המסכים').

וראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 48, בדבר עידוד לבתי דפוס חדשים.

הסכמות/גו'ת רבני גאוני ארץ • גודרי גדר ועומדי בפרץ •

עד בא ובה בן פרץ • לכלט עמו מכליון וחרץ :

הסכמת בכור אביו הרב **הסכמת בכור הרב**
הנאמן הצדד **המופלא ומופלג**
המפורסם כושינא רנהורא **כתורה חכך הכולל מוררר**
שלשלת היוזין כיש מהרר **מאיר הלוי אשר היה מים**
בצל אל גרו אביד ורמ **בקק ועליוא :**
ומצי רפיק אסמרהא יצו :

שכחי דאמי מלמא כל המרבה
לפני כסאוי אמי מו רב
פעלים: פיי קדש הללוים • כבוד מורינו
חוב אלקים זה שני ונאמר היום אוב
עופת מו' ישראל בעש' מלמ' מן'
שעונים • מתקום מהלכים בין תאכנס
שם יתנו מ'ק'ת שיהיה מו' ק'א' לשם
ולתלה • שני מנדול עון שכנים אדירים
וקיים • שכר המס כהנא לימא •
אדוניש המפורסם הרבה היום מו'ו'
שחולל כ'ל' שכנת הוא אדניש שכר
הגיל נק' ברעטוב ושל קוטרשם
לרד וניקש נא יו'אל כתיב שרון הכמה
אם אהב: כתיב: הלו אזי שונע א'ע
שיתן הכמה על שפיים אדניש אולם
לפחות שאז כמר עשק כהדשש וכבר
הבן כשכמה חרס אד' וגור מניח דין
לדק רכנים דיימס מוכדקים ובאשר
ראיתי אז הדניש • שפזקו דיוני עם
ברכות נחומים • דניש מוראים ומעש
בלשים • שיש כהם עשם לשבת פלוי
פלאים שפלאים לנש • הכעש' זיל •
וכתי ששעתי משה קדוש אדמי אמי מ'ו'
הואן האיק חזק רבן על בני הכולל ולל' סאו' ה'ועליונו
אחד ממנה חק'א חו' קדוש חלול דניש הכעש'
זיל ונגלה כפוי ד'ו' וזר שדיש לשב' כסכו' א רוצו של
עם עופת כזה חו' לשפת חל • והני חלון האדניש
התקדש מו'ה'ם ה'ל' לשפיים עם הל'הים רכנס מוכדקים
שכר קדושי מיד כנודת עירין על להדיש שכר ה'ל' כלני
רשאו על המדניש מו'ה'ם ה'ל' וכל' עמד סה שיש
והטור על זה ישכס ר'ים ולהאזן נחמ' ברב
מנ' סכ' היום סכ'ה' על ל' אדניש • את ונאן לערה
שה' ע'ש'ה' לפרט :

דקמן כעלאל כהנאן אמי מ'ו' מדה מאיר מרגליות וצללהת חפיק אסמרהא ותליל:

רבות כפלות ראיתי ב' שכחי
דכעש' וכן אית כי
האניז אז הכשר הלו לנית הדניש •
כויכו רטיה • לשפת רב כויג זל'ק'
שופים כ'ר'ן • ושראל ישר לל ווכל'
לך כמר ידוע כי ענין הדניש הוא כאלו
דורג לאלפים ולרכבות • וכן רכנס עתה
עם הארץ • אשר כריתם השלגה ידוע'
אשר לא יקפו כשכלם כ'ל' שפוי
הדני' • ככורה דעזס מלמונה •
והדניש לא שר כלשונו לכשת כזה
דניש אשר לא נתנו לבגלות לנן כל •
לזת הזרז מו'ה'ם מדיש ד'ה' •
להדישן כוועזת וד'ת • להש'ר' כזה
עיינט אשר הנה גודר אוד קדושים •
העין זכר לאמן מלך ידון • לז'ת
אדני' • ישר פעלו • ולל יד' אדני'
מלוח מוקן • ה'ל' לשם אהט להשם
שפר ה'ל' ישר' • עני' הכ'ה' הכעש'ה'
יום ד' א'ה' של פשו **באל' ישראל**
לש'ק :

נאיים מאיר כוהר'ם לנן זיל מלש'ת:

כתיב בעש' לרחר כיומי הדניש עש' עניד אית איש
מפי איש עם דניש חודשים מה ז' לז'ת אית גמור
וכדניש אדמי ר'ש'י כזה ומוהר מזה ולאו שלימי' מ'ר'
הש'ק'ק'ס אה ולא יכנס אהי כל מה עם ישר גדול לל'ק'
ולכניש כשראל מ'י זילי גליו'ת' ד'זר כסס וז'מו
מן גליו'ת' ד'נן ידעו י'אדניש על אנה חקו'ת' שנס כעז
אלות היל הוא אשר ידע' ונס חו'ד' ע'ל' קד'ק'ס מן שמיא
כתיב אשר לא ידע' איה ערכו אלקים ה'ק' ח'כ'ס' ל' שומל
הני' כוונ' להדין הני' לנן ז'שש וי'ל' על אר'ר'כ'ה'
לנאר אונ' לא'ת' מ'מן כו'ת' מור'ת' כ'ס' •

בהקשר לזה יש להזכיר את ההגנה שניתנה לבתי הדפוס בתקנה שניתקנה בוועד ארבע ארצות בשנת שנ"ד, שנזכרה למעלה¹¹⁹, ואשר לפיה נאסר להדפיס באיטליה ספרים שנדפסו בקראקא, 'ואם ידפיסו, ישתדלו אצל ראשי ארצות, שלא ימכרו אותם עד זמן מה'.

וכך אנו מוצאים בהסכמות אחדות שניתנו למדפיסים בסלאוויטא, שניתנה להם זכות לכל ידפיס אחר שום ספר שהם הדפיסו. בהסכמתו של ר' אפרים [וואהל], מו"צ דק"ק סדילקוב¹²⁰, לספר תהלים, סלאוויטא תקפ"ד, נכתב: 'וכבר...גזרו על כל ספר אשר ידפיס הרב הנ"ל [ר' משה שפירא, אב"ד סלאוויטא], שלא ירים איש את ידו להדפיס בלי רשות הרב הנ"ל, מטעם כמס אשר היה אצלם'. והוא מוסיף ואוסר הדפסה מסיגת גבול למשך שמונה שנים: 'וכעת דאתי גם אני, כיהודה ועוד לקרא, לגזור בלטותא דרבנן ובגזירת "ארור משיג" וכו' על כל איש...'.¹²¹

וכן חוזר ר' אפרים [וואהל] מסדילקוב על אותם דברים, בהסכמתו לר' שמואל אברהם, בנו של ר' משה שפירא הנ"ל, על 'חוק לישראל', סלאוויטא תקצ"ב: 'וכבר קדמו גאוני קדמאי, מטעמם הכמוס שהיה אצלם, שכל ספר שיודפס בק"ק הנ"ל [סלאוויטא] אסור לשום אדם לכנוס בגבולם בשום עורמה, וגם עלינו מוטל לגזור בגזירת נח"ש על כל נפש כי תחטא ויכנוס בגבולם לדפוס את הספרי חוק לישראל הנ"ל... עד עשרה שנים מיום כלות הדפוס'.

ברם, הסכמה כוללת כזו, לכל הספרים שידפיס המדפיס, נתקלה בהתנגדות, כפי שאנו מוצאים בדבריו של ר' יהושע בר' צבי הירש צייטלעש, בהסכמה שנתן לש"ס קאפוסט תקע"ו, שנדפס תוך הזמן לש"ס סלאוויטא תקס"ח¹²¹.

¹¹⁹ ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 53, וראה י" היילפרין, יהודים ויהדות במזרח-אירופה, עמ' 80-81.

¹²⁰ תק"י (1750) בערך - תקצ"ד (1834). נולד באוסטריה. היה אחד הרבנים החשובים בווהלין (אוקריינה). הסכמותיו מצויות בעשרות ספרים, שנדפסו בבתי הדפוס שבווהלין.

¹²¹ ראה על כך למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 81; ובפרקנו, ליד ציון הערות 4, 161, 287.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

בין שאר הטעמים של ההיתר¹²² שנותן ר' יהושע צייטלעש הוא דן בזכות המיוחדת שניתנה למדפיסי סלאוויטא, והיא הזכות הנזכרת באחת ההסכמות, אשר לפיה החכם 'גוזר ואומר על כל המדפיסים, שלא ידפיסו שום ספר שירפיס המדפיס רסלאוויטא, זולת רצונו של המדפיס'. ועל כך אומר ר' יהושע צייטלעש, ש'כוודאי המה דבר שאין לו שחר, ולא יקובל משום אדם בעולם, יהיה מי שיהיה האומר'. וגזרה זו 'אין הציבור יכולין לעמוד בזה'.

אשר להסכמה על טיב הספר, מוכן הדבר, שתינתן הסכמה לכל חיבוריו של אותו מחבר¹²³. כרם, כאן ריוננו הוא בהסכמה שעניינה מניעת

¹²² כמו כן הוא מסתמך על כך שכבר מכרו מדפיסי סלאוויטא את הש"ס שלהם, ולא ייגרם להם נזק, 'ומאחר שכבר מכר את אשר לו, התבטלה הסיבה ובטל הנדר, שהגבילו חכמי הזמן בהסכמותיהם'.

וכן הוא מעורר את השאלה 'על גוף הענין, ליתן הסכמות לגזור שלא ידפיס, יש לדרון בזה ולפקפק מאיזה טעם יש כח לתקן תקנה על הצבור במקום דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי [= שיש רווח לזה והפסד לזה]'. אלא שאין הוא מעז להרהר אחר גדולים שקדמוהו: 'אך על גופא דעובדא אין להרהר, כי כבר נתייחד הדבר עפ"י גאונים דמדינות אשכנז ופולין הקדמונים ז"ל, וכמו המהרש"א ובעל ת"ט ושאר גאונים בדורם ז"ל, והבאים אחריהם גאונים מפורסמים ז"ל, מה שראינו בעינינו חיבורם ובאזנינו שמענו רוב מעלתם בתורה ובחסידות, וחלילה להרהר אחריהם את אשר כבר נעשה על פי כח ב"ד יפה שלהם'.

וראה 'הודעה ממדפיסי ווילנא והוראדנא', שנדפסה ברי"ף מהדורת וילנא והוראדנא תקצ"ה, בראש חלק ראשון, בהשגתם על המדפיס מסלאוויטא: 'ותקטן עוד זאת בעינינו עד שלא ידע הפלם מלהציג פתח שער כמה ספרים שהדפיס, הסכמת רב אחד הכותב בזה"ל [= בזה הלשון], שכל הספרים שהדפיס המדפיס רסלאוויטא, או שידפיס, לא ידפיס אותם זולתו, בלתי רשוח המדפיס רסלאוויטא, עד עולם. שפטו נא אנשי צדק ומושכים, היש עול גדול מזה, להנחן עסק הדפס כל ס"ק [= ספרי קודש] אך לאיש אחד, להרבות הוננו וכו'. הודעה זו איננה בטופס שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ונמצאת בטופס שברשוחו של רמ"מ פלדמן מירושלים.

¹²³ כמובא בהסכמתו של ר' פינחס הלוי איש הורוויץ משנת תקמ"ח, לספריו של ר' אלעזר קאליר, המובאת בראש ספרו 'חוות יאיר' חדש, פראג תקנ"ב: 'וזאת לדעת, שנעשה אסיפת חכמים מכבוד אלופי רוזני ראשי קציני פו"מ [= פרנסי ומנהיגין] קהילתנו יצ"ו וקיבוץ זקנים היתשבים על מדין כסאות למשפט הרבנים הה"ג

הסגת גבול. ואמנם גם הסכמה כללית, הבאה למנוע הסגת גבול, מצאנו בהסכמות שניתנו לר' שמשון יואל הלוי שפירא. ברם, כאן ההסכמה היא לכל ספריו של המחבר, ולא לכל הספרים שירפיס המדפיס. בהסכמתו של ר' שלמה בר' אברהם מיניץ ראב"ר סלאנים, מיום ח"י בסיוון תקע"ח, שנדפסה בספר 'מלחמות הלויים', קארעץ תקפ"ג¹²⁴, נאמר: 'ולכן ירי תכון עמו אף זרועי, שיודפס כל חבוריו וספריו וגזירת נח"ש [=נידוי, חרם, שמתא] על כל המדפיסים, שלא ידפיסו כוון ספריו בלי רשיון מחבר כבוד מחותני הרב הנ"ל שלוש שנים מיום כלות הדפוס, והשומע לדברי חכמים ינחל טוב'¹²⁵. והוא הדין בהסכמת רבני פינסק מיום ג', כ"ט בשבט תקס"ח, המובאת שם: 'ע"כ כל מן דין סמוכו לנו להרב מחבר מהרש"י על כל ספריו אשר ידפיס בנגלות או כנסתרות, אשר יקרא אתהון בשם אח"ז אשר יקום מאוד באמיתו של תורה ובכל חדרי תורה בחריפות ובקיעות [!]¹²⁶, וחלילה לאיזה מדפיס לגרום היזק להרב הנ"ל בהדפסה או ע"י גיר' דילי' [=חיציו =בגרמתו] משך ג' שנים מיום כלות דפוס יהי' ארוך (בצ"ח) [בנ"ח (=בנידוי חרם)], והשומע ישכון בטח'¹²⁷.

בהודעת המדפיסים של הלכות דעות לרמב"ם ו'מוסר השכל', פולנאה תקע"ג, הם מציינים, שיש בידם הסכמה, 'שאל'¹²⁸ ידפיסו בשום דפוס ספר

המפורסמים שחי כתי דינים בעיר כלילת יופי קהלתנו יצ"ו, ויצא הדבר בהסכמת כולם על כל חיבורי הרב הגאון הנ"ל הן מה שכבר יצאו לאור עולם בדפוס, הן מה שעתיד להדפיס, יפוצו עין תורתו עלי חבל'.

¹²⁴ על שנת ההדפסה, ראה ח' ליברמן, 'דפוסי קארעץ', עמ' קעח-קעט.

¹²⁵ והעיר על כך ח' ליברמן, שם.

¹²⁶ 'ובקיעות' – כך הוא גם בהסכמותיהם של ר' יהודה ליב אב"ד בו' יעקב, לבית לוי, אב"ד הארדישץ וקאסאוי, מיום ח"י תמוז תקע"ו, המובאת שם, וכן בהסכמת ר' שלמה אב"ד סלאנים הנ"ל.

¹²⁷ ועל החתום באו ר' זאב בר' נחמן אב"ד הראדק; ר' צבי בר' יחיאל אב"ד יסטדעשין; ר' יהודה ליב בר' רב אב"ד לובאוונע; ור' זאב בר' יוסף יחיל.

¹²⁸ להוי ידוע למאן דבעי למידע, שיש אתנו ת"ל הסכמה מאדמו"ר הדב הגאון החסיד המפורסם מופת הדור נ"י ע"ה פ"ה [=נרו יאיר עמוד הימני פטיש החזק] מהוד"ר אברהם דוב זלה"ה, שאל ידפיסו בשום דפוס ספר שנדפס תחת ידיו וכו' (מובא במאמרו של ש' אבדמסון, 'דפוסי "מוסר השכל" ו"תולדות אדם" לר' יחזקאל פייוויל', סיני עב (תשל"ג), עמ' קט).

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

שנדפס תחת ירינו, אבל אולי ניתנה הסכמה זאת לאחר הרפסת הספרים. מן הראוי לציין כאן, שיש להבחין בין הסכמה הניתנת לכל ספר שיודפס בבית דפוס מסוים, לבין הגנה הניתנת לבית דפוס כדי להגן עליו מפני מתחרים, הן בדרך של הגבלת יבוא ספרים מתחרים, והן בדרך של הענקת מונופולין לבית דפוס מסוים.

דרך של איסור ייבוא ספרים ממדינה אחרת נקטו ראשי ועד ארבע ארצות, בשנת תנ"ט, כשבאו להגן על בית הדפוס של ר' אורי פייביש סג"ל. וכך מסבירים הפרנסים את הסיבה להענקת הזכות¹²⁹: 'המפורסמת אין צריך ראיה, עילות העילות, כשרון מפעלות הדפוס דק"ק זאלקווא יצ"ו, אשר הקים האלוף הישיש הר"ר פייביש במוהר"ר אהרן סגל מדפיס, וגדול תועלת הדפוס המשובח הג"ל ביופי ובנוי ובאותיות חדשים ובנייר טוב, הדפוס הג"ל משובח ומעולה ומבונה א' משבעה מכל הדפוסים הקדומים המטושטשים, אשר עלו כולו קמשונים, כסו פנים בחרולים. לא כן עם הדפוס הזאת... אשר על כן זו תורה וזו שכרה'. אשר על כן באו והחרימו בחרם ובקנס 'שכל ספרי קורש קטנים וגרולים יהיה מי שיהיה כל מה שיש למהר"פ [=למורנו הר' ר' פייביש] למכור אסור באיסור גמור לשום מדפיסים שחוץ למדינתנו להביא מאומה ספרי לשון הקורש מחוץ למדינה. וכן כל המוכרים ספרים רהאידינא, או אם יקומו מוכרי ספרים חדשים, אסור להם ככל איסורי דאורייתא להביא מחוץ למדינה למרינותינו. ותקנה זו נתחזקה בסאנקציה של החרמת הספרים מסיגי הגבול, על ירי המדפיס המקומי הנפגע: 'ואם המצא ימצא איזה איש יחיד ורבים, שיעברו על איסור הג"ל, אזי רשות להר"פ [=להר' ר' פייביש] וב"כ [=ובאי כוחו] ליקח מהם כל הספרים, ואין מירו מציל. ומי שיתעורר נגדו, אזי רשות להר"פ לצאת לקראתו ולהציל עצמו אפילו בערכאות של גויים על הרצאות העובר'.

על הענקת זכות מונופולין לבית דפוס בירושלים, אנו למדים מתקנה שניתקנה על ידי חכמי הספרדים בירושלים, ואשר לפיה זכה המדפיס ישראל בק, המדפיס הראשון בירושלים¹³⁰, בזכות ייחודית להדפסת

¹²⁹ ראה שלמה באבער, קריה נשגבה, קראקא תרס"ג, עמ' 104, סימן כג.

¹³⁰ ראה ש' הלוי, ספרי ירושלים הראשונים, מבוא, עמ' טו-כה.

ספרים. בנוסח התקנה משנת תר"א, המובאת בסוף 'ספר התקנות והסכמות ומנהגים', שנדפס אצל המדפיס ר' ישראל בק¹³¹, מספרים החכמים, כי השתדלו בני ירושלים אצל ר' ישראל בק, שעבר לירושלים אחר שנהרס בית הדפוס שלו בצפת, שיקים בית דפוס בירושלים. ועל כך השיב, שהוא חושש מפני הסגת גבול על ידי אחרים, והוא עלול להינזק מאחר שעליו להוציא כספים רבים להכין את כלי הדפוס, כולם או מקצתם מחדש. כיוון שכן, קבעו החכמים את זכותו הייחודית של ר' ישראל בק: 'אי לזאת אנחנו הבאים על החתום, רבני ומשגיחי עיה"ק ירושלים חובב"א, עלתה הסכמתנו, ואנחנו גוזרים בכח תורתנו הקדושה לבל ירים איש את ידו להשיג את גבולו לעסוק במלאכה הנז' פה עה"ק ירושלים או בא' משארי ארבע ארצות החיים, כל זמן שהר' ר' ישראל נר"ו [=נטריה רחמנא ופרקיה] הנזכר וב"כ עוסק במלאכת הדפוס. והעובר על דברינו אלה אין רו"ח [=רוח חכמים] נוחה הימנו, ושומע לנו ישכון בטח'.

בעמוד שלאחריו מובאת תקנה נוספת, משנת תר"ב, מחכמים נוספים מחכמי הספרדים, וכן ר' ישראל בק מודיע, כי יש תחת ידו הסכמות מחכמי ורבני ק"ק אשכנזים, ולא הדפיסן מחמת קוצר היריעה. ואמנם הסכמות אלו נדפסו לאחר מכן^{132, 133}.

בדומה לזה אנו מוצאים גם בארס-צובא, שניתנה זכות ייחודית למדפיס הראשון בעיר זו, הוא אליהו חי ב"ר אברהם ששון¹³⁴. המונופולין ניתן בשנת תרכ"ה למשך עשרים שנה¹³⁵. בכתב ההסכמה החכמים מנמקים, כי הזכות ניתנת בשל ההשקעה הרבה, שהשקיע המדפיס בנסיעות ובלמוד מלאכת ההדפסה. אף מוסיפים החכמים וקובעים, שאם יקים נכרי בית דפוס, כי אז 'אין רשות לשום בר ישראל להתעסק אצלו כפועל בשכר שכיר או להדפיס ספרים אצלו או שום ניירות, יהיו מה שיהיו, אפילו שהמתעסק נכרי'.

¹³¹ ראה ש' הלוי, שם, עמ' 4, מס' 3. ¹³² ראה ש' הלוי, שם, מס' 4, ומס' 78.

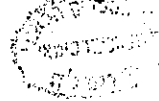
¹³³ על ביטול המונופולין של בק, ראה ש' הלוי, שם, עמ' כה ואילך. ושם מובאת גם טענת המתחרים, שהמונופול ניתן רק על ספר שנדפס ולא על 'עסק הדפוס', ואף אם נתנו זכות גם על עסק הדפוס, אך על משך זמן, 'ואתה הגדלת גבולך לדור דור'.

¹³⁴ ראה א' יערי, הדפוס העברי בארצות המזרח, חלק א, ירושלים תרצ"ז, עמ' 33.

¹³⁵ נוסח ההסכמה מובא גם בספרו הנ"ל של יערי, עמ' 36-37.

**הכמת מעלת הרבנים והמופלאים : זכבוד ה מלאים
המאורות הגדולים המפורסמים יושבי על מדין פה
עריק ירושלם חובבי א**

להיות שמענת הרב רבי ישראל המדפיס הי"ו יפשי אחת
לשכון כבוד בארצנו עה"ק ירושלם חוב"ב ובהפלותו
הארה היה דבריו עם כמה יחידים סגולה בחמרים הליו כ"א יב"ח
ויחקן ויסדר פה הפירה חלאת הדפוס יזכה את הרבי בהפלותם
על מזבח הדפוס כמה ספרים חדשים מקרוב וילא לאור כמה
כתיבות מזמן קדמון הנמצאים פה ועוד בה טוב ומטיב לכמה ב"ח
יתפרנסו בריוח בהתפסקם עמו לצורך תלאת הדפוס וככה השיב
לכם כי הן בעון חזה זמן עשה את פולחו בגליל הפליון של
לפח האור ת"ו והוליא כמה הולאות לתקוני מילתא ואחר כל פתל
וטורה כשכחו האויבים ושללו כל הפיר כגורפ שברו מזבח
הדפוס וגכבו כמה כלים ומהם קלקלו באופן שהיה לו האסר גדול
עד שכתפט כהיום הזה מזכרח לחקן ולעשות הגלים כולם או
מקתם מחדש ע"י פוזר גדול ולתיחס מיהא בעי כי בהמשך הזמן
יעלה ויבא איזה מדפים אחר וישיג את גבולו בפסק המלאכה
הגו' וח"ו יגיפ לו נזק גדול בגופו ומחוטו תלילה : אי לנא' אנחנו
בבאים על החתום רבני ומשגיחי עה"ק ירושלם חובבי א עלתה
המכתתינו ואנחנו גוזרים בכת תורתנו הקדושה לכל ידים איש
את ידו להשיג את גבולו לעסוק במלאכה הגו' פה עה"ק ירושלם
או בא' משאר ארבע ארצו ההיים כל זמן שהר"ר ישראל נרו הנזכר
וכ"כ פוסק במלאכת הדפוס והכוב"על דבריו אה אין רו"ק גוחה
הימנו ושומפ לנו ישכון בטח וברכות התורה יחולו על ראשו
ולתכתב לחוקי"הו ולראי' תהימנא ביד הרב הגו' באעה"ח פעה"ק
ירושלם חובבי א הדרא ארעה ומלאה הארץ דעה כ"ר בש"א לת'
טבת שנת התר"א לישראל והכל סו"ב וקיים
יונה חכה הצעיר חיים הצעיר יחזק בנינון יאודה בזמו"ה
פנון ס"ע אברהם גאגין יחוק רפאל מרדכי רפאל נבון ס"ע
ס"ע קובו ס"ע ס"ע נבון ס"ע

הענקת מונופולין להדפסת ספרים למדפיס ישראל ב"ק, בהסכמות משנים תר"א-תר"ב.
ספר התקנות והסכמות ומנהגים, ירושלים תר"ב.

הסכמת שבעה בוכבי לכת רבני ומוכי העיר

העומדים היום על מכון הר ציון חובביא :

אנן דחסינן בפלימותא חו"ר פיר עו לנו ירוקה ת"ו צעינו ראינו את כל תקף וחוק ההשכחות שכולם אחאימות חרבני ארץ סקרוסה • ובטומדס יעמדו חביב לארבעתם ארבע ארלות החיים • בהסכמה עלו לאחוקי אישו"רא על דבריהם דרבנן חו"ר פשה"ק ת"ו • ועשו חיווק לדבריהם • להקים דגל האמת • והוסיפו טמך על דבריהם של ראשינים • לברר כוונתם לכל יקרב שום בר ישראל • להסי' גבול הר' תפאר' ישרא הנו' פ"ס הי"ו נב"ב בכל ארבע ארלות החיים • כאשר כבר נכתב ונחתם • וכבר סגנו על מוצח הדפוס • ובכן גם אנהנו העומדים היום על מכון הר ציון רו"ט ומשגיחי עה"ק ת"ו חורנו על המקרא : לחוק את בדיק כל שהיא תפארת וישראל עשה חיל וחי הוא זה אשר יקרב לעשות כאשר עשה הרב המדפיס מוהר"י הכ"ל לטרקיה חוניה דרבנן וניפקט ושומט לנו יסגון בטח הלך כ"ד אנחנו צעירי גאון קדשים הבנה"ח פשה"ק ירושלם ת"ו בחדש אייר שנת החר"ב בא סימן זלגנדיך לא ירים איש את ידו לפ"ק והי"וה שלום

הצעיר חיים	הצעיר יוסף	הצעיר יצחק
אברהם גאנין	זאמיר	פריץ
ס"ט	ס"ט	ס"ט
מאיר בנימין	חיים שלמה	תולעת יעקב
מנחם דאגון	שלמה הכהן	פינצ'ו ס"ט
ס"ט	ס"ט	ס"ט

ידיע להי' שיש ת"י הסכמות מתכתי ורבני ק"ק אשכנזים ותחו"ד לכל ארבע אר' החיים על פנין הדפוס כנו"ל ומפני כי קצר' היריפה מהכיל פ"כ לא באו כעת על תשב"ח הדפוס' דמה וכפונ"ה ארשיס בספרים המוכנים לגמור פה בקרב הימים :

נס"ד

הסכמה חמורה מאת מעלת רכני וחכמי ארץ יעא ובראשם הרב המופלא וכבוד ה' מלא כמהר נרו ה' עליהם יחיו רשנים ורעננים יהיו אביר

בהיות שעלה על דעת הח' המ' בה' ר' אליהו חי ככונה ר' הכרמל ששן נר"ו
לעשות מזבח דפוס פה אר"ץ יע"ה לתועלת בני ישראל ולהגדיל תורה ויחידה
ומשנה שעברה אסתיעא ליה מלתא בס"ד וכסע למקומות שיש שם דפוס ישרא
ועסק שם קרוב לשנה תמימה מ"מ . ועד מהר ויגע כעשר אלבעותיו עד
שנתלמד מלאכת הקישור והפיזור וההדפסה וכל שאר פרטים המצרכים להמלאכה
הכברה הלזו מלאכת הקודש . והואך להולאות מדובות הן מה שהוליא ונתן לבעלי
הדפוס עד שטרמו עמו ולמדוהו . הן כמה שלא נתעסק בשום ריוח לפרנסתו
ולפרנסת כ"כ כי מדי יום ויום היה משכים ומעריך ככתיו הדפוס להתלמד והיה
לו מניעת הריוח . הן מה שהוליא למאי דמנטרוך להביא למלאכת הדפוס כגון
האותיות והדיו וכו' וכו' . והנה בעתה וירא שיהו מאר חזר לו פן יבואו אחרים
וישיגו את גבולו וילכו גם הם להתלמד ככתיו הדפוסים ויביאו בלי ההדפסה ויעשו
כמעשהו ויהיה לו הפסד גדול והשגת גבול ח"ו . ובא לפניו והגיד לו כל זה וכקש
ממנו אכן כ"ד דח"ל לסומכו ולתומכו ולעוזרו לתת בידו הסכמה חמורה בכל
תוקף ובכל חוק שאין רשות לשום בר ישראל להשיג את גבולו פה אר"ץ יע"ה . והנה
אכחט כ"ד דח"ל לנעלגו לשול כהונן ואנחנו מסכימים בהסכמה חמורה תקיפה
וחוקה בכל שות הכרית ובנח"ש על כל בר ישראל שישיג את גבולו או את גבול
כאי כמו וכ"מ מעתה ומעכשיו . כן שיהיה האיש ההוא מאר"ץ כן שהוא מחו"ל .
כן על ידו כן ע"י נכרים כן ע"י שופטים ושופטים יהיו מה שקור . כן בשום אופן
שבעולם . לא יוכל שום איש ישראי לעשות שום דפוס באר"ץ של ישראל לא כמותו
ולא שאינו כמותו . לא איש ולא אשה לא גדול ולא קטן . כן באר"ג כן באר"ק
כן באר"ת קטני קטנות כן באר"ת הארית כן באר"ת רש"י . לא יוכלו להשיג
את גבולו בשום אופן שיהיה כלל ועיקר וכלל . ואם היוו נכרי ישמעלי או ערל
יקים משאו דפוס לשק"ק אין רשות לשום בר ישראל להתעסק אללו כפועל כשכר
שכיר או לקדפוס ספרים אללו או שום ניירות יהיו מה שיהיו אפילו שהמתעסק
נכרי . וכל זה בהסכמה חמורה ובנח"ש והעובר על דבריו לא יחולו עליו כל
קללות שבתורה ולטריקיה חיוויל דרכן רלית בה אסותא . והאיש אשר יעשה בודין
להשיג את גבולו ח"ו מחוייבים אכן שנרדפהו עד החור'מה כרכים וכו' . ומשך
ומן הסכמה חמורה זו למשך עשרים שנה מהיום הזה הנו' מטה ושומע לנו ישכון
בטח

מונופולין למרפס אליהו חי ששון. ארם צובא תרכ"ה. בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, L 216.

הסכמה

לנוח ולספק מפחד רעה ולשומעים ינעם ועליהם חבא ברכת טוב וישראל קדושים יברכו מהל יתכרך לעילא מכל ברכתא עשרת מונים ופרוח יפרחו כשומרים וכותים רעגנים חכי"ר כ"ר המזמנים פה אר"ץ יע"א כיום עש"ק תשעה ימים לתחדש ויו משנת ה'ר וחמשה ועשרים שנה ליולדה והכל שביר וכריר ונכון וקיים :

חיים מרדכי לכטון ס"ט	שלוס כאסקי ס"ט	רפאל שלמה נחמד ס"ט	משה כמכר"י סתהן ס"ט	עורא כאסקי ס"ט
יחזק שרים ס"ט	שאל דויד סהן ס"ט	אברהם דיון ס"ט	שלום לחמי ס"ט	חיים שאל עבארי ס"ט
אברהם לנחארי ס"ט	עורא עניה ס"ט	ליהו משען ס"ט	דוד קצין ס"ט	משס סהן ס"ט
משה כמכר"י סחיד ס"ט	מנשה מטלוב סתהן ס"ט	נקים ישעיה סררי ס"ט	עורא עבארי ס"ט	מיכל אשכנז ס"ט
יחזק סררי ס"ט	יחזק ענחבי ס"ט	שלום מזרחי ס"ט	יעקב עבארי ס"ט	מרדכי עבארי ס"ט
שלמה לפליה ס"ט	חסרן שויכיה ס"ט	רפאל משה ששן ס"ט	ליעזר לכטון ס"ט	חיים אשכנז ס"ט
יוסף לכטון ס"ט	יחזק דיון ס"ט	ידידיה דיון ס"ט	משה ליהו סחיד ס"ט	שמול דיון סתהן ס"ט
עורא עלי סתהן ס"ט	ישראל ששן ס"ט	מרדכי לכטון ס"ט	יחזק לכטון ס"ט	אשרים עבארי ס"ט
שמעון מזרחי ס"ט	יאודה עטוייה ס"ט	ליאו קמח ס"ט	משה אברהם דיון ס"ט	משה עלי סתהן ס"ט
אברהם קצין ס"ט	ליקו ששן ס"ט	שאל דיון ס"ט	חייא סררי ס"ט	ליאו דיון סתהן ס"ט
נקים סחיד ס"ט		ישעיה כאסקי ס"ט		

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

8. הסכמה הגורמת נזק

הגבלה בתוקף ההסכמה עשויה להיות גם כשההסכמה לא רק מונעת רווח ממדפיס אחר, אלא גם גורמת נזק. הא כיצד? כגון, בסיפור המחלוקת קאפוסט-סלאוויטא:

בשעה שעמד המדפיס ר' ישראל בר' יצחק יפה מקאפוסט להדפיס את הש"ס בבית הדפוס שלו, הוא ש"ס קאפוסט תקע"ו¹³⁶, חקר תחילה בדבר ש"ס סלאוויטא תקס"ח¹³⁷, אשר מדפיסו קיבלו הסכמות למשך עשרים וחמש שנים, ולאחר שהובאו עדויות, שנמכרו כל הש"סים של מדפיסי סלאוויטא, התחיל ביציקת האותיות ובהדפסת הש"ס, וכמעט גמר להדפיס את הכרך הראשון, באה קובלנה ממדפיסי סלאוויטא, שטרם מכרו את כל הש"סים, ושאסור למדפיס בקאפוסט להדפיס את הש"ס, מאחר שטרם כלה הזמן, שהוקצב להם בהסכמות.

סיפור עובדות זה מובא בהסכמות שנדפסו בראש מסכת ברכות של ש"ס קאפוסט הנ"ל, ולפיו התעוררה שאלת זכויותיהם של המדפיסים, לאחר שכבר התחיל המדפיס בקאפוסט בהדפסתו. לסיפור זה נודעת משמעות בכמה מן ההסכמות לש"ס זה.

בהסכמה שנתן בית הדין של קהילת שקלאב¹³⁸ לש"ס קאפוסט, בית הדין מאמץ לעצמו את דבריו של ר' מרדכי בנעט¹³⁹, שלפיהם יסוד ההסכמות הוא בתקנות בעלי אומנות: 'דהנה עיקר עצם ההסכמות נובע מהא דקי"ל [=דקיימא לן] ב"ב פ"א [בבא בתרא, פרק א; דף ט ע"א], רשאיין בעלי אומנות... וכמבואר בהסכמת הגאון מ' מרדכי בנעט על שו"ת שאגת אריה, ד' ברין. ועל יסוד זה קובע בית הדין את תחולתה של ההסכמה: תקנת בעלי אומנות צריכה להיעשות מדעתם של בעלי האומנות, אלא שלעניין ההסכמות אומר ר' מרדכי בנעט, שמן הסתם ניחא להם בכך, כדי שכל אחד יזכה בשלו: 'ואף דבגמ' מיירי מדעת הבעלי

¹³⁶ על הדפסה זו ראה רכינוביץ, מאמר, עמ' קל-קלא, ובהשלמות עמ' רמב.

¹³⁷ על הדפסה זו ראה רכינוביץ, מאמר, עמ' קכט. וראה להלן, הערה 263.

¹³⁸ חתומים עליה: ר' אהרן בר' יקותיאל; ר' נתן נטע בר' שמואל; ור' נחמן בר' צבי הירש ליפשיץ.

¹³⁹ ראה למעלה, פרק שלישי, הערה 5.

אומנות, הלא תיקן זה הגאון מוהר"מ הנ"ל, באומרו מסתמא ניחא להו'. ברום, בנידון דידן – קובע בית הדין של קהילת שקלאב – ההנחה בדבר הסכמתם המשוערת של בעלי האומנות אינה קיימת, ושני טעמים לדבר: הטעם האחד עניינו הנזק; והטעם השני הוא, שאין למנוע בהסכמה 'הזדמנות שווה' של המדפיסים:

א. המדפיס בקאפוסט התחיל להדפיס, אחר שהובאו עדויות שכבר מכר המדפיס בסלאוויטא את ספריו, ועתה אם נצווה עליו להפסיק את ההדפסה, ייגרם לו נזק; ויש לומר בכה"ג [=בכהאי גוונא = באופן זה] לא תיקנו גאוני הזמן, ולא ניחא להו מעיקרא להמדפיסים'.

ב. והטעם השני הוא, שהדפסה נוספת על ידי בעלי ההסכמה עשויה להקנות להם מונופולין לעולם, ובכגון זה בוודאי אין הנחה בדבר הסכמתם של שאר בעלי האומנות לשלול מהם זכות ההדפסה לעולם: 'בפרט שהמדפיס דסלאוויטא רוצה לדפוס [=להדפיס] ש"ס שנית בעצמו, בודאי על אופן זה לא תקנו גאוני הזמן, ולא ניחא להו להמדפיסים. כי עיקר הטעם דניחא להו, היינו, למשל, אם ראובן ידפיס היום ספר, ניחא להו לשמעון ג"כ, בכדי שאם ידפיס שמעון לשנים הבאים אותו ספר בעצמו, אין רשאי ראובן להדפיסו, ויזכה שמעון בהדפסה הנ"ל; וכמעשה ד"הנהו תרי טבחי" [=של אותם שני טבחים], שהובא בגמרא באותו ענין, שביום השני יזכה השני באותו דבר עצמו. אבל באופן זה, כשרוצה הראשון להדפיס בתוך זמן ההסכמה, נמצא הראשון בהדפסת ספר זה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו, ולו לכדו ניתנה הארץ, ולא יגיע לשני שום זכות מזה לעולם. בודאי על אופן זה לא ניחא ליה מעיקרא, ועל אופן זה לא תיקנו גאוני הזמן'¹⁴⁰.

אמנם חברי ביה"ד דשקלאב חוששים להקל, 'רק באופן שיקבל על עצמו המדפיס, מוהר"י הנ"ל, שיקנה אצלו השסי"ן הנ"ל [שטרם נמכרו], ונמצא שלא יפסיד המדפיס דסלאוויטא', אלא אם כן יתברר, שבעבר הסיגו מדפיסי סלאוויטא את גבולו של המדפיס בקאפוסט¹⁴¹, כטענתו של המדפיס בקאפוסט.

¹⁴⁰ ראה בסעיף 1.

¹⁴¹ ראה על כך בסעיף 10, 'כאשר עשה כן ייעשה לו', ליד ציון הערה 226.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

העובדה שאם יעכבו בעד המדפיס בקאפוסט, ייגרם לו נזק, מהווה גודם בעל משמעות גם בהסכמתו של ר' משה חפץ, בד' יוסף זאב, אב"ד טשאווס, הן מן הטעם שבכגון זה אין להתבסס על הסכמתם של 'בעלי האומנות', והן מטעמים נוספים:

א. בדבר 'שורש ענין ההסכמות', הוא מביא את שראה 'דבדי גדולי זמנינו, שנובע מהא דקי"ל [=רקיימא לן]¹⁴² רשאין בעלי אומניות להתנות, ומסתמא ניחא להו להמדפיסים שיהיו גאוני הזמן שלוחים שלהם'; ומאחר שבנידון דידן עלול להיגדם נזק למדפיס בקאפוסט אחרי שהתחיל בהיתר, 'בודאי גאוני הזמן לא הסכימו על דעת כן, כי הלכה רווחת בידינו "אין חבין לאדם שלא בפניו", וא"כ איך יהיו חכמי הזמן שלוחים של המדפיסים במילתא רמסתמא לא ניחא להו'.

ב. ואף לתקן תקנה, לדעת מהרי"ק אין בכוח החכמים לתקן בדבר שיש רווח לזה והפסד לזה, ו'לא נראה עליו חולק מגדולי ערכו'. ואף אין ללכת אחר המנהג, המאפשר לתקן בכגון זה, משום שבדבר שאינו שכיח, כבנידון דידן, שהתחילו בהיתר על ידי שוגג, אין ללכת אחר המנהג¹⁴³.

ג. תקנת הסגת גבול, אף היא, לא ניתקנה אלא בעניין שלא יגיע לחברו שום נזק אלא מניעת הרווח בלבד: 'ועיין בתשובת רש"ל, סימן פט, דתקנת הסגת גבול לא התקינו אלא בעניין שלא יגיע לחבירו שום היזק אלא מניעת הריווח לבד כו'. זכר לדבר איכא: התרת סחורה בחה"מ [=בחול המועד] חלקו נמי בזה ואמרו, שמניעת הריווח לא נקרא "היזק", אבל שיגיע איזה היזק – לא תיקנו אותה תקנה¹⁴³'.

¹⁴² חו"מ, סימן רלא [סעיף כח].

¹⁴³ עיין שו"ע חו"מ, סימן שלא, סעיף א.

¹⁴³ הרחבת המושג 'הפסד' גם למניעת רווח, נעשית על ידי ר' אריה ליב צינץ, בקונטרסו שנוכר להלן, ליד ציון הערה 193*. הוא מכחין בין הגבלת הדפסה של ספר סתם לבין הגבלת הדפסה של ספרים, שיד הכל ממשמשיין במ: 'ועוד אפשר לומר לפי מה שכתב מהרי"ק שורש א, דאפילו גדולי הדור אין כח בידם לתקן מילתא דאיכא רוחא להאי ופסידא להאי [=לתקן דבר שיש בו רווח לזה והפסד לזה], ובודאי ענין דפוס [=הדפסת] ספרים מפורסמים כמו ש"ס ורי"ף ודאשונים ואחרונים מפורסמים, שיד הכל ממשמשיין במ, פשיטא דמקרי פסידא להאי. ואף שאין כאן רק מניעת

ד. ואלמנט הנזק אף מהווה גורם כללי לקולא: 'וראוי לנו להקל בדבר מצוה כזו ולילך בעקבי הש"ס, שחשו הרבה לפסידא, דוק ותשכח כמה שבוחים בטלו משום פסידא'¹⁴⁴.

ובנידון דידן, כיוון שקיבל עליו המדפיס בקאפוסט לקנות את השסי"ם שנתרו אצל המדפיס בסלאוויטא, ודאי שאין מקום לאיסור שבהסכמות הקודמות. שהרי לאחר שמכר הראשון את ספריו נשלם התרם, שמאיזה טעם יתנו הגאונים המצווה לאדם אחר?

ובעוד שלמעלה ראינו כיצד אלמנט הענקת המונופולין מבטל את יסוד הסכמתם של בני האומנות, הרי כאן ר' משה, אב"ד טשאוווס, מביא ראיה כנגד הענקת מונופולין מעבודת המקדש, וכי יש לאפשר למספר רב של אנשים לזכות במצווה: 'ואדרבא במקדש היו מפיסין'¹⁴⁵ בכדי שיזכה כל אחד במצוה'¹⁴⁵.

הריוח ושב ואל תעשה, דפשיטא דכהאי גוונא "פסידא" מקרי, דהא אפילו שיירא שעוברת חשבינן לה דבר האבד במועד ובאבל, וכמו כן כל החרדה שהחריד רמ"א על ספרי מהר"ם פרוואה ומחשיב להיזק מה שמיזיל המדפיס א' זהב, ... וכל שכן למדפיסים הגדולים, שיש להם כל הכלים ומרבים הוצאות באותיות ותיקונים הצריכים, פשיטא שלהפסד רב יחשב אם ישבו בטלים...; אע"פ שהדבר פשוט הוצרכתי לכתוב לפי שיש לטעות בדברי הגאון מהר"ם בנעט בהסכמות ס' שאגת אריה דפוס וויין [ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 9*], רחשיב ליכא פסידא להאי, (ואינו) [ואיני] חושד לרב שיטעה בזה, רק כוונתו בספר פרטיי, שיש הרבה ריחוק והצלה למדפיסים, ודאי לאו פסידא מקרי כהאי גוונא, לא כן הספרים הנ"ל... שיש להם הפסד גדול בשביתת כלים ואותיות שעולין הון רב...; ואפילו מגביה מציאה לחבירו חשוב בש"ס "תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים"....

¹⁴⁴ והוא קובע, כי 'אין לנו לקנוס בכה"ג [=בכהאי גוונא] שוגג אטו מזיד וכפשטת הש"ע יו"ד, סי' צט, סעיף ה. ואין לנו לדונו ח"ו כשוכח קדירה ע"ג כירה המבואר (שכת לח ע"א), כי שם הוחזק שרבו משהים במזיד (ע"ש)... גם יש לילך בעקבי הגאונים המסכימים שעל שסי"ן ד' אמשטרדם שהקילו ג"כ באיזהו טעמים בדבר מצוה רבה כזו'.

¹⁴⁵ עיין משנה יומא ב, ב: 'התקינו שלא יהו תורמין את המזבח אלא בפייס'. וראה למעלה, ליד ציון הערה 109, וראה ליד ציון הערה 180, בתשובת ר' יעקב ברוכין, את ראייתו מהקטורת.

¹⁴⁵ וראה למעלה, ליד ציון הערה 54.א.

9. תוקפה של ההסכמה אחר מכירת הספרים

מה דינה של הסכמה שנקצב לה זמן, ונמכרו הספרים לפני תום המועד שנקצב בהסכמה? היימשך תוקפה של ההסכמה, מאחר שלא הותנה, שהיא תלויה בהימצאותם של הספרים בידי בעליהם, או שמא יפוג תוקפה מכל מקום? ואם תמצא לומר, שלא יפוג תוקפה מאליו, אלא שיש צורך לבטלה, מיהו שרשאי לבטלה?

שאלה זו העסיקה הרבה את חכמי ההלכה, ונשמעו בה דעות שונות, ויש מחלוקות שסחפו אליהן את גדולי הדורות, כשאלה מצדדים במדפיס הראשון, גם אחר שנמכרו ספריו, ואלה מצדדים במדפיס השני. מובן, שאילו הותנה בהסכמה, שתפוג אחר מכירת הספרים – ויש הסכמות שמפרשות כן¹⁴⁶ – כי אז לא הייתה השאלה מתעוררת. ברם, משלא נתפרש הרבר, נתלבטו החכמים בשאלה, אם ניתן להסיק כן, כתנאי 'מפללא' מן הנסיבות ומלשון ההסכמה, המדגישה את הצורך להגן על המדפיס מפני מסיגי גבולו.

כמו כן, מאחר שנתגבש איטור הסגת גבולו של המדפיס ב'הסכמה', נתלבטו חכמים בשאלה, אם 'פורמאליות' זו מחייבת אף ביטול פורמאלי; ואם כן, מהי דרך הביטול הפורמאלי, ומיהו המוסמך לבטל? ושאלות נוספות העולות בזה הרי הן מתחום ההשקפה החברתית-כלכלית: כלום יש הצדקה לתת לבעל הסכמה לנצל אותה, גם כשבטל הטעם שהיה מונח ביסודה, ולאפשר לו על ידי כך לחזור ולהדפיס ספרים חדשים, אחר שכבר נמכרו הראשונים, ולשוב ולקבל הסכמה חדשה גם על המהדורה החדשה, או להציף את השוק במהדורתו החדשה, אף אם לא יקבל הסכמה חדשה?

¹⁴⁶ כן, למשל, בהסכמת רבני ארכע ארצות לספר 'תולדות יצחק בן אברהם', פראנקפורט דאָדר תנ"א (ראה להלן, פרק אחד עשר, ליד ציון הערה 16); וכן ראה בהסכמות שניתנו להדפסת ש"ס גאווי דוואהאר תקמ"ב (ראה למעלה, ליד ציון הערה 36, בהסכמותיהם של ר' יוסף מזאלקווא, אב"ד פוזנא, ושל ר' צבי הירש מזאמשטש, אב"ד ברָאָד), וכן ראה בהסכמתו של ר' אפרים זלמן מרגליות (להלן, ליד ציון הערה 166).

יש שנקטו כדבר פשוט, שאחר מכירת הספרים בטל כוחה של ההסכמה. כך היה, למשל, בהיתר להדפיס אף לפני תום תקופת החרם, משנמכרו כל הספרים של ההדפסה הראשונה, ששימש יסוד להסכמות שניתנו לש"ס דיהרנפורט תק"ס¹⁴⁷, שנדפס בתוך התקופה שנקצבה לש"ס וויין תקנ"א¹⁴⁸:

ר' צבי הירש [בושקא] מזאמושץ, אב"ד גלוגא¹⁴⁹, כותב בהסכמתו¹⁵⁰, כי הש"ס שנדפס בוויין, 'חקרתי שכבר נמכרו, ואחד המיוחד מהמסכימים על הדפסת הש"ס הנ"ל כתב לי, שנודע לו שנמכרו ש"ס הנ"ל, לכן אף הוא מתאוה, שיודפס בדיהרנפורט מחדש ש"ס הנ"ל¹⁵¹... והאחים הנעימים הנ"ל ביקשו מאתי לגדור גדר בפני מסיגי גבול, ומלאתי רצונם¹⁵².

¹⁴⁷ על הדפסה זו ראה רבינוביץ, מאמר, עמ' קכו, ובהשלמות עמ' רלז; וכן ראה פרידברג, תולדות הדפוס העברי בערים שבאירופה, עמ' 70.

¹⁴⁸ על הדפסה זו ראה רבינוביץ, מאמר, עמ' קכו-קכז, ובהשלמות, עמ' רלו-רלז.

¹⁴⁹ ת"ק-תקס"ז (1740-1807). רב בטישוויץ ובראדי (גליציה), גלוגר (פרוסיה) ובקהילה המשולשת אלטונה, המבורג, וונדסבק (אה"ו). חיבר שו"ת 'תפארת צבי'.

¹⁵⁰ משנת תקס"א, בראש מסכת ברכות, שנת תקס"ג.

¹⁵¹ וכן השווה תשובתו של ר' צבי הירש אל ר' מרדכי בנעט, המובאת בספרו 'תפארת צבי', יורה דעה, סימן סב. בתשובה זו דוחה ר' צבי הירש את נימוקו של ר"מ בנעט בדבר חרם ככתב (ראה למעלה, פרק שלישי, הערה 32; ועיין ב'פתחי תשובה' ליורה דעה, סימן רלו, סעיף קטן א; ובשו"ת יביע אומר, חלק ד, יורה דעה, סימן ט; וראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון העדה 113, ולהלן, פרק אחר-עשר, הערה 42). ולאחד מכן הוא אומר: 'רק עיקר ההיתר שאני נשען, עבור שהודיעני מעכ"ת [=מעלת כבוד תורתו] שכבר נמכרו הש"ס בויין, פשוט יותר מביעתא בכותחא [=מביעה בכותח, שהיא עניין פשוט ביותר] שאין ביד המדפיסים לעכב אחרים להדפיס ולמנוע מלאכת שמים כיון דל"ל פסידא [=כיוון דלית ליה פסידא = כיוון שאין לו הפסד], ואין זה צורך לפנים. על תשובה זו מסתמך ר' מרדכי קלאצקי ('הגקרא בפי כל ר' מרדכי מלצר'), אב"ד קאלוואריא, בהסכמתו לש"ס וארשה תרי"ט, שהדפיס ר"ש ארגעלבראנד. ההסכמה נדפסה במסכת בבא בתרא של ש"ס וילנא תרכ"ב. וראה להלן, ליד ציון הערה 209.

¹⁵² וכן ר' פינחס הלוי איש הורוויץ (אב"ד פראנקפורט דמיין, ת"ץ (1730) בערך - תקס"ה (1805), בעל ספר 'הפלאה' [ראה למעלה, פרק חשיעי, הערה 48] וספר 'המקנה'). בהסכמתו משנת תקס"ב לש"ס הנ"ל, הוא מסתמך על הודעתו של ר' צבי הירש, כי נמכרו כבר ספרי ש"ס וינה, ונותן את הסכמתו להדפסה החדשה ('שלא

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

סייג להיתר הנובע ממכירת הספרים, חידש חתם סופר. בתגובה על דברי ר"מ בנעט, שטען, שאם תוקפה של ההסכמה הוא מכוח תקנת חכמים, הרי שאין לאסור אלא עד לגמר המכירה של הספרים¹⁵³, השיב חתם סופר¹⁵⁴, שאם אין אפשרות להדפיס במהדורה אחת כמות ספרים שתספיק לכל תקופת האיסור וכפי הדרוש לפירעון החובות הנובעים מן ההדפסה, לא תיבטל ההסכמה משנמכרו הספרים, והמדפיס רשאי לחזור ולהדפיס את הספר פעמים נוספות עד תום המועד שנקצב לו.

וכך מתאר חתם סופר את הנסיבות המיוחדות שבהדפסת המחזוריים של ר' וולף היידנהיים ואת ההגנה שהוא ראוי לה: 'והוציא ממון רב, והשכין ספריו, ועדיין נשאר חייב, כל זה [כתב] לי הגאון הנ"ל ז"ל, וגאוניו רבותינו חסידי אשכנז זצ"ל קבעו שכרו למינקט ליה שוקא על כ"ה שנין [=נתנו לו זכות מכירה בלבדית למשך כ"ה שנים] שלא ישיג אחד גבולו, אלא שלא היה ביכולתו להדפיס בפ"א [=בפעם אחת] מה שיספק לכל ישראל על כ"ה שנין, ע"כ מדפיס וחוזר ומדפיס, והכל הוא ליטול שכדו... והוא נוטל עכשיו לפדוע חובותיו ממה שעבר, ואינו נוטל מעות מתוכן אלא נקיטות שוקא בעלמא, ושאר המדפיסים ידפיסו מחוזרים אחרים או ספרים אחרים, ולמה יהנו במה שהמציא הוא, וה"ל [=והוה ליה =והרי זה] כציד דגים אליבא דר"מ אביו של ר"ת כתו' פ' האומר [קידושין נט ע"א, ד"ה ענין]...'

ברם, שונה הדבר, אם נקבע בהסכמה מועד על יסוד אומדנא, שלא יימכרו הספרים הנדפסים אלא בכלות המועד שנקבע, ונתברר, שנמכרו הספרים קודם לכן; במקום זה, סבור חתם סופר, אין תוקף לחרם לאחר שנמכרו הספרים¹⁵⁵: 'אם המסכימים הגבילו זמן לפי שיעור הנראה בעיניהם, ובתוך הזמן כבר מכר כל ספריו – אין מקום לאיסור הגאונים

ידפיס שום אדם ספרי הש"ס, דהיינו באופן שלא ייגמר מתצית מן הש"ס תוך שנים עשר שנים מיום כלות הדפוס של כבוד האחים הנ"ל).

וכן מסתמך על אותה ידיעה ר' אריה ליב ברעסלא, אב"ד רוטרדאם, מחבר הספר 'פני אריה', בהסכתו משנת תקס"ג, לש"ס הנ"ל.

¹⁵³ ראה בפרק שלישי, ליד ציון הערה 31 סייג א.

¹⁵⁴ שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן עט.

¹⁵⁵ שו"ת חתם סופר, חלק ו, סימן נו.

לחול חוץ למקום ממשלם כדברי הגאון מהר"ם בנעט זצ"ל, כיון דכל עצמנו אין בידו לאסור ההדפסה אלא לטובת כל ישראל ולהגדיל תורה, לא לטובתו כעוסק במערופי' [=ציבור לקוחות], והכא דכבר מכר ספריו, א"כ כל אפי'ן שוין כל הקודם זכה, וחרם הקדמונים שגזרו על המדפיסים לא חל ולא יחול אלא עד הזמן או עד תום ממכרו'.

יתר על כן: 'ואפילו התנו המסכימים בפירוש כן, שיהיה חל גם אם ספר תמו ספריו, מ"מ אין כח בידם לגזור כן'. ומשום כך פסק במחלוקת סלאוויטא-הוראדנא¹⁵⁶, ש'אם אמת הדבר שכבר נמכרו כל ספרי ש"ס הסלאוויטא, ולא נשאר להם לפי דבריהם אלא ל"ז שסי"ן, וכבר החליטו הגאונים, שמדפיסי ווילנא והוראדנא יקחו מהם אותן השסי"ן במחיר הראוי עפ"י שומת בי"ד, א"כ תו [=שוב] לא חל חרם הראשונים שעל ש"ס סלאוויטא, ומדפיסי האחרונים קדמו וזכו'.

בדרך של רכישת הספרים שנותרו ביד המדפיס הראשון, כדי להתיר הדפסה חדשה¹⁵⁷, הולך גם ר' מרדכי ב"ר פינחס מקארעץ, בהסכמתו להדפיס מחדש את הספר 'מאור עינים' לר' מנחם נחום מטשרנאביל. בהסכמה שנתן לר' שלמה מפאריצק להדפיס הספר 'אור המאיר', פאריצק תקע"ה¹⁵⁸, הוא מתיר לאותו מדפיס להדפיס גם את הספר 'מאור עינים' בתוך התקופה שנקצבה למדפיס קודם, מאחר שהמדפיס החדש, ר' שלמה מפאריצק, מוכן לרכוש את הספרים הנותרים: 'אך מספר מאור עינים, שנדפס פעם שנית בפולנאה, עדיין לא נשלם משך הנגזר מכבוד מחו' [=מחנותני] הרב הגאון החסיד ... אברהם דוב בער מפולנאה, עכ"ז [=על כל זה] הנגיד מוהר"ר שלמה רוצה לקבל ת"י הספרים שישנם בעין ת"י המדפיס הרבני מוהר"ר יוסף מפולנאה ולהדפיסו שנית בכדי שיהיה מצוי ת"י כל אחד ואחד במקח השובה, לכן הנני מסכים עם שאר רבני גאוני זמנינו, שנותנים לו רשות להדפיס הספרים הנ"ל¹⁵⁹.

¹⁵⁶ ראה להלן, ליד ציון הערה 195. וראה למעלה פרק שלישי, ליד ציון הערה 76.
¹⁵⁷ ראה על כך גם בהסכמת דייני שקלאב לש"ס קאפוסט תקע"ו, להלן, אחרי ציון הערה 174.

¹⁵⁸ ראה למעלה, ליד ציון הערה 9.
¹⁵⁹ וראה גם להלן, ליד ציון הערה 335, בהקדמת המביא לכית הדפוס ל'שבחי

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ברם, הדעה המתירה הדפסה חדשה לאחר מכירת הספרים פסקה להיות דעה נקייה מספקות עם כניסתו למערכה של אחד מגדולי חכמי ישראל, הוא ר' אפרים זלמן מרגליות¹⁶⁰. לדעתו, היה אסור למדפיסי ש"ס קאפוסט תקע"ו¹⁶¹ להרפיש, משום שהאיסור שבהסכמה אינו בטל, אם נמכרו הספרים בתוך תקופת ההסכמה¹⁶².

ומעתה כל מי שהיה סבור, שעם מכירת הספרים בטלה ההסכמה, לא ראה עצמו בן חודין מלשאת ולתת בטעמיו של רא"ז מרגליות, שהתייחסו אליו כל חכמי ישראל ביראת כבוד יוצאת מגדר הרגיל. תשובתו של רא"ז מרגליות לא הגיעה לידינו, אלא שאנו למדים עליה מערויותיהם של החכמים הנושאים ונותנים בדבריו¹⁶³.

הבעש"ט, לאשצוב תקע"ה, שמכסס את ההיתר להדפסתו כשל מכירת הספרים של המדפיס הקודם.

¹⁶⁰ ברא"ד, תק"ך-תקפ"ח (1760-1828). נחשב לאחד מגדולי הרבנים בדורו, אף שלא החזיק במשרה רבנית ציבורית. עסק במסחר ועמד במשא ומתן של הלכה עם גדולי הרבנים של זמנו. נחשב לבעל סמכות הלכתית ממדרגה ראשונה. חיבר ספרים רבים, חיבורו העיקרי הוא שו"ת 'בית אפרים' על ארבעה חלקי השו"ע.

¹⁶¹ ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 81; ובפרקנו, הערות 4, 121, 287.

¹⁶² אמנם ראה להלן, ליד ציון הערה 241, באיגרתו של ר"ש קלוגר, שהייתה בידו תשובה מר' אפרים זלמן מרגליות, שלפיה יש להתיר בכגון זה.

¹⁶³ ראה להלן. ראה גם 'פתחי תשובה' ליורה דעה, סימן רלו, סעיף קטן א: 'ובתשרי ב"י מש"ב [=משאר בשרי] הגאון המפורסם מהר"ר אפרים זלמן מרגליות זצ"ל ראיתי, שאין דעתו כן, אם דאף אחרי נמכר עדיין יש לו כל הזכות עד תום הזמן, והאריך בראיות'.

ובספר 'בית אליקים' לר' אליקים געציל מאיר, אב"ד ביאליסטוק, סימן ג (בראש התשובה): 'זהנה אמרו בשם הגאון ... מוהר"ז מבראד זצלה"ה, שדעתו נוטה להחמיר אלו שם בשלשה טעמים וכו'.

וראה במכתבו של ר' יצחק מאיר אלטער מגור, בעל חידושי הרי"ם (מאיר עיני הגולה, ת"א תשי"ד, עמ' 107): 'וכבר יש ביד הרב מסלאוויטא פסק חתום מהרב הגאון המפורסם מו' זלמן מרגליות מבראד ז"ל, לאסור שאר הדפוסים בתוך הזמן... והאריך בכמה ראיות...'

וראה איגרתו של ר' אברהם יהושע העשיל, בעל ה'אוהב ישראל' מאפטא, אל ר' אפרים זלמן מרגליות, מכ' באלול תקע"ט (נדפסה מחדש בספר איגרות ה'אוהב ישראל', ירושלים תשמ"א, עמ' סה). באיגרת זו כא הכותב 'להחזיק במעונו ולעמוד

עיקר נימוקו של רא"ז מרגליות להמשכת האיסור אף לאחר שנמכרו הספרים, היה על יסוד הכלל, שיכל דבר שבמניין צריך מניין אחר להתירו¹⁶⁴, וכי אף על פי שבטל הטעם, לא בטל האיסור מאליו, אלא הביטול צריך להיעשות על ידי בית דין גדול בחכמה ובמניין¹⁶⁵. וכללים אלה זכו, בגרמתו של רא"ז מרגליות, לליבון רב מכל צדיהם על ידי כל מי שבאו להוכיח, שאין תחולה לכללים אלה בנידון דידן, כפי שנראה להלן¹⁶⁶.

וכיוון שזו רעתו של רא"ז מרגליות, לא ייפלא, שבהסכמה שנתן על שולחן ערוך שהוציא אחיו, ר' חיים מרכי מרגליות, אב"ד דובנא, עם 'באר היטב' ועם 'שערי תשובה' (דובנא תק"ף)¹⁶⁷, הציב תנאי מפורש, המגביל את האיסור כשכבר נמכרו הספרים¹⁶⁸: 'ותנאי היה דברינו: באם גאולה תהיה לו על ספרים הנ"ל וימכור הכל בתוך המשך הנ"ל, אזי אחר שיתברר שמכר הכל, ניתן רשות לשאר מדפיסים לערוך מערכת שנית'. שהרי בלא התנאי לא ייבטל תוקפה של ההסכמה.

לימין צדקו [של המדפיס מסלאוויטא], להצילו ממשיגי הגבול, והכותב מבקש מר' אפרים זלמן לחזור בו מהסכמה שנתן להדפסת ש"סיס קטנים בפאריצק – יעתה הגה שמעתי אומרים לי, שה"ה המדפיס דק"ק פאריצק בא במרמה לפני מעלת כ"ת [=כבוד תורתו] בהיותו בק"ק דובנא, ועשה בתחבולותיו ועלתה בידו הסכמה על שסי"ן קטנים, ובלתי ספק שהעלימו ממנו גוף הענין כנ"ל, כי אי הוי ידע פא"מ [=פאר מעלתו] הרמה, בוודאי לא היה נותן ידו לסייע לידי עוברי עבירה ח"ו. ע"כ באתי לגלות לפניו את כל ונוכחת'.

וראה עוד במאמרו של ר"י מונדשיין, 'חדשים גם ישנים בעניין מחלוקת מדפיסי וילנא וסלאוויטא', מוריה יד, גיליך יא–יב (ניסן תשמ"ו), עמ' פו.

¹⁶⁴ עיין ביצה ה ע"א–ע"ב; אנציקלופדיה תלמודית, ערך 'דבר שבמניין' וכו', כרך ו, עמ' תרצח.

¹⁶⁵ עיין משנה עדרות א, ה; רמב"ם, הלכות ממרים, פרק ב, הלכה ב.

¹⁶⁶ וראה טעמים נוספים, שהובאו בשמו של רא"ז מרגליות, בבית אליקום, שם, בדאש התשובה.

¹⁶⁷ ראה למעלה, ליד ציך הערה 89.

¹⁶⁸ תנאי כזה אנו מוצאים גם בהסכמות אחרות, ראה למעלה, הערה 146.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

טעם חדש לאיסור, גם לאחר מכירת הספרים, נותן ר' חיים רפאפורט בתשובתו בעניין הדפסת 'חוק לישראל'¹⁶⁹. לדעתו, יש להמשיך את האיסור כדי שלא לגרום תמיהה אצל מי שאינם יודעים, שכבר נמכרו הספרים¹⁷⁰.

כפי שראינו¹⁷¹, ציר הדיונים בשאלת ההיתר להדפסת ש"ס קאפוסט תקע"ו, היה העובדה, שמדפיסי סלאוויטא מכרו את ספריהם. והדים למחלוקת זו אנו שומעים גם בתשובתו של ר' יעקב בד' אהרן ברוכין אב"ד קרלין¹⁷², בספרו 'קהלת יעקב'¹⁷³.

הנושא שהוא דן בו הוא הסכסוך שבין מדפיסי סלאוויטא למדפיסי וילנא – ועוד נדון עליו בהמשך דברינו¹⁷⁴ – אך במהלך דיונו הוא עוסק בנימוקיהם של הרבנים, שעסקו בפרשת סלאוויטא–קאפוסט¹⁷¹.

א. בפתח דבריו הוא מציין, כי השאלה בדבר תוקפה של ההסכמה לאחר שכבר נמכרו הספרים, 'שאלה זו לא חדתא [=חדשה] היא, כבר היתה לעולמים במדינת רייסין [=רוסיה הלבנה] מהמדפיסי קאפוסט, בעת החל לעסוק בהדפסת הש"ס עם האלפסי וכל המפרשים, וקמו נגדם מדפיסי וואלין [היינו, מדפיסי סלאוויטא שבפלך ווהלין] להשכיחם ממלאכתם, כאמרם כי עדין לא כלתה זמן הסכמותם אשר ניתן להם מקודם על הש"ס כזה אשר הדפיסו המה'. הוא מציין, שלצדם של מדפיסי קאפוסט היו גדולי ארץ רייסין ובתוכם גדולים מפורסמים אשר נודע שמם, ה"ה הגאון

¹⁶⁹ ראה למעלה, פרק חמישי, ליד ציון הערה 2.

¹⁷⁰ ראה שו"ת מים חיים, חלק יורה דעה, סימן מד; הובא למעלה, פרק חמישי, ליד ציון הערה 22.

¹⁷¹ ראה למעלה, ליד ציון הערה 136.

¹⁷² תקמ"ה–תר"ה (1785–1845). נולד במינסק לאביו ר' אהרן בן ר' ברוך משקלאב, בעל 'עמודי שמים', מתלמידי הגר"א. למד אצל ר' חיים מוולח'ין. חיבוריו: שו"ת 'משכנות יעקב' ו'קהלת יעקב'.

¹⁷³ בחלק השו"ת, חו"מ [סימן ב]; הובא לדפוס על ידי בנו של המחבר, וילנא תר"ז. כתב-היד של חשובה זו, עם הוספות, מצוי באוסף האדמו"ר מליובאוויטש בניו-יורק, ונדפס עתה במאמרו של ר"י מונרשיין, חדשים גם ישנים.

¹⁷⁴ ראה להלן, ליד ציון הערה 195.

מוהר"י ציטעלס והגאון מ' משה מטשאוווס, ועוד גדולים רבים וכן שלמים; וכי מאידך גיסא, 'הרב הגאון המפורסם מ' אפרים זלמן ז"ל מרגליות מבראדי ערך אז חשובתו ארוכה לסתור כל צדדי ההיתר, אשר העריכו אז בעלי ההסכמות. ר' יעקב ברוכין מצדד בדעה, שאין תוקף להסכמה אחר שנמכרו הספרים.

וכך קובעים גם דייני בית הדין של קהילת שקלאב בהסכמתם לש"ס קאפוסט תקע"ו, שאם כבר נמכרו כל הספרים של מדפיסי סלאוויטא, הרי אף הם בדעה, שלית דין ולית דין, שבודאי רשאי מהור"י הנ"ל להדפיס ... וכן מבואר בהסכמה מהגאון המפורסם מ' יהונתן [אייבשיץ] מפראג, אשר מימיו אנו שותים, ונדפסה בטור א"ח, ד' ברלין החדשים [תקכ"ד], ובהסכמה מהגאון המפורסם מ' צבי, אב"ד דק"ק גלוגא, ובהסכמה מהגאון המפורסם מ' פנחס, אב"ד דק"ק פפד"מ [=פראנקפורט דמיין] ומשאר גאוני, שנדפסו בש"ס ד' דיהרן פארט [=דיהרנפורט], וכן ראינו באגרת של הגאון דוריני המפורסם חכם הכולל מופת הדור, מ' יהושע במ' צבי הירש צ' [צייטלעש], שכשנמכרו הספרים בטלה ההסכמה, ומי לנו גדול מיהושע?.

אי לזאת, חברי בית הדין דשקלאב מתנים את ההיתר בכך, שיקנה המדפיס את כל הספרים של המדפיס הקודם, שטרם נמכרו. בכך נמצאה אפוא דרך חדשה להתגבר על האיסור – על ידי רכישת כל ספריו הנשארים של בעל ההסכמה¹⁷⁵.

והוא הדין בדעת ר' משה, אב"ד טשאוווס, בהסכמתו לש"ס הנ"ל: 'ומפני מה לא נקבל עדות ממי שראה את החדוש, ה"ה הגאון מ' יהונתן מפראג בהסכמתו לטא"ח [=לטור אודח חיים] ד' ברלין¹⁷⁶; וכן משמע מהסכמות שעל השס"ז ד' דיהרנפורט, שעם הגהות הגאון מ' ישעיה פי"ק, שהכל במכירת המדפיס הראשון את שלו תליא מילתא [=תלוי הדבר]. וכן משמע קצת מהקדמת ס' "כרתי ופלתי"¹⁷⁷; וכבר הארכת קצת בזה בתשובתי, ששלחתי לק"ק שקלאב הבירה יצ"ו; וכן נראה למעיין כל

¹⁷⁵ ראה על כך למעלה, ליד ציון הערה 157.

¹⁷⁶ ראה למעלה, פרק שביעי, ליד ציון הערה 17.

¹⁷⁷ ראה למעלה, פרק שביעי, הערה 20.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

שהוא ממרוצת לשונות ההסכמות שבספרי קודש, שרובם ככולם תולים נדרם בדבר זה בכרי שהמדפיס הראשון לא יהיה נפסד, וימכר את שלו, בכדי שלא יהיו עושי מצוה נפסדין'.

ב. מונופולין לעולם. רבריו של ר' יעקב ברוכין מאלפים הם מבחינה חברתית-כלכלית. הוא מדגיש, שאם יהיה תוקפה של ההסכמה אף לאחר שנמכרו הספרים, הרי יהיה מקבל ההסכמה בעל מונופולין לעולם, מאחר שתמיר יזדרז המדפיס וירפיס פעם נוספת, לאחד שמכר את ספריו, לפני כלות המועד של ההסכמה הראשונה, ושוב יקבל הסכמה לתקופה נוספת, וחוזר חלילה: 'והנה באמת הדבר הזה מתמיה מאד, איך יותן כח ההדפסה לאיש אחד מבלי גבול, אם גם אחרי נמכר הספרים, כ"ז שלא שלם זמן ההסכמות מההדפסה, נאסר איסור על שאר המדפיסים, א"כ בעוד טרם כלות זמן הרפסתו יהיה זריז ונשכר להדפיס מחדש, ועורר בה עשירה, ויהיה הוא הקודם תמיר'¹⁷⁸.

והוא מביא ראייה ממעשה הקטורת, שיש לאפשר לרבים לזכות ברווחים הצפויים מן ההרפסה, ושלא לתת זכות זו לאדם אחד בלבד; שהרי קבעו חכמים, שאיש שזכה פעם אחת בפייס, לא ישוב עור להפיס. למעלה, בהסכמתו של ר' משה, אב"ד טשאווט¹⁷⁹, ראינו, שהביא ראייה מהפייס שבעבורת המקדש, שיש לאפשר לכל אחד לזכות במצווה, ואילו כאן מובאת ראייה, שיש לאפשר לכל אחד לזכות ברווחים. ואלה דבריו: 'והלא ידוע מאמר חז"ל: "חדשים לקטורת באו והפיסו"¹⁸⁰, ואמרו הטעם, משום דמערתא [=שמעשירה]; הרי דאף שכל הכהנים יש להם זכות

¹⁷⁸ ולהלן הוא מביא את דבריו של ר' יהונתן בהסכמתו על טור, דפוס ברלין תקכ"ד (ראה למעלה, פרק שביעי, ליד ציון הערה 17). וראה דבריו, המובאים בפרק רביעי, למעלה, ליד ציון הערה 16.

והשווה דבריו של ר' דוד, אב"ד נובארדוק, בדבר תוקפה של ההסכמה שניתנה למדפיסי סלאוויטא, לאחר שנמכרו הספרים (ראה להלן, הערה 243): 'ואם יבוא המחזיק בהסכמתו לדפוס בדפוס פעם שנית אף בסוף משך שלו, ממילא יחזיק במעוז זכותו על כלל העולם עוד רבות בשנים, אשר לא באו לגבולו ולא זכה בהם מעולם'.

¹⁷⁹ ראה למעלה, ליד ציון הערה 145.

¹⁸⁰ משנה יומא ב, ד.

בעבודת כהונה, חשו חכמים, שהאיש אשר זכה פעם אחד לא ישוב עוד להפיס, בכדי שיזכה עוד אחר ויתעשר גם הוא. והוא ענין "ועשית הטוב והישר". גם הדבר הזה כן הוא, אשד דאינו חפץ ה' יצליח בענין ההדפסה, והעוסקים בזה מתברכים בעושר, למה יגרעו שארי מדפיסים לזכות ג"כ בכתרה של תורה?.

תמיכה נלהבת בעמדתו של ר' יעקב ברוכין, השולל הענקת מונופולין לעולם, אנו מוצאים בדבריו של ר' שלמה איגר, אב"ד קאליש¹⁸¹. באיגרתו אל ר' יעקב ברוכין הוא כותב¹⁸²: "והאמת כל אכחד, אם כי ערכו לי וחביבין עלי שמעתיה דרב מר ניהו רבה עד מאד, אומר אני, כי בלעדם יותר גדול וחזק בעיני, ומוסכם שזהו דין אמת לאמיתו, כי אותו אנו מבקשים, ועליו אנו מוזהדים ועומדים, היות השכל האנושי כל ישר הולך מסכים עליו, וכל מאמין (באומן) [באמת?] וצדק הלא יאמין, כי תורה הקדושה לא חתומה נתנה לעוֹל ארם בריכו לנגד שכל אדם, שיהיו אסורים כל בני האומנויות בנחושתיים לתועלת אחד מנהם. הלא די והותר ירהיבו בנפשם חכמי הדורות בעצם הטלת איסור על בני אומנויות ולא מעיקר הדין, כי אם לצורך השעה היותנו מפוזרים בין האומות... אבל איך יעלה על דעת, בדבר שאינו מעיקר הדין, להוסיף עליו עוד חומרות וחומרי חומרות לגרש כל בני אומנויות זו ולהשכיחם ממלאכתם, אף כי אין עוד נזק לראשונים. היתכן, היאומן, כי גדולי הדור, אשר עליהם לחוש לתיקון העולם, יתנו סייף ביד אחד להרוג כל מושבי ושוכני מדינתו? אם היתה חלילה כזאת, הלא נשכבה בבשתינו ותכסנו כלימתינו, איך גדולי דורינו מתזיקי בדיקינו, יפרצו פרץ נשגבה להוריד אנשים רבים ממצבם. אבל חלילה מלחשוב כזאת, מחשבת פיגול הוא, לא יִרְצָה¹⁸³.

¹⁸¹ ראה עליו להלן, הערה 204.

¹⁸² דבריו מובאים בין ההסכמות לש"ס וילנא תקצ"ה, בטופס הנזכר להלן, בהערה 295.

¹⁸³ והשווה דברי ר' דוב בער בר' חיים, אב"ד ווידז, בתשובתו המוכחת בהסכמות לש"ס וילנא תקצ"ה (ראה הערה 295), כשהוא מנמק את שלילת זכות בעל הסכמה לאחר מכירת הספרים: "ובפדט שכן דעת תורה נוטה, שלא להיות כל הזכות נתונה דק לאחד שבכל פעם יחזור וידפוס בתוך המִשָּׁךְ, בכדי שרק לו יהיה ניתן התורה למורשה".

ג. ראינו, שר' יעקב ברוכין מדבר, ש'כל עיקר התקנה הוא למען להגדיל תורה ולהאדירה ולחזק ידי עושי מצוה'. למעשה, ר' יעקב ברוכין מדגיש שני יסודות להסכמות: (1) איסור הסגת גבול; (2) חיזוק ל'כל יהיו שלוחי מצוה ניזוקין'. ואלה דבריו: 'ואולם הלא ידוע, כי עיקר ההסכמות אינם אלא חיזוק לכל יהיו שלוחי מצוה ניזוקין, שלא יתעכבו עושי מצוה מעשות מצוותן מחשש היזק, ומטו כה ג"כ מאיסור השגת גבול'.

ור' יעקב ברוכין עושה לחיזוקה של ההסכמה על ידי הרחבת תחולתו של האיסור אל מחוץ לעירו של המדפיס, וכן על ידי שהוא מבסס את סמכותו של המסכים בהיותו מגדולי הדור¹⁸⁴.

ד. 'כל דבר שבמניין' וכו'. ועתה נזקק ר' יעקב כדוכין לטענתו של ר' אפרים זלמן מרגליות¹⁸⁵ הקובע, שהאיסור בתוקפו עד כלות המועד שנקבע בהסכמה, על יסוד הכלל 'כל דבר שבמניין צריך מניין אחר להתירו', וכי אף על פי שבטל הטעם, צריך הביטול להיעשות על ידי בית דין אחר גדול בחכמה ובמניין. ראשית, הוא אומר, הדבר תמוה: וכי החכמים הגדולים שהתירו – וכתוכם הרב הגאון מופת דורתנו מוה' מרדכי בנעט ז"ל והגאון מוה' צבי הירש ז"ל אב"ד דק"ק אה"י [=אלטונה, המבורג ונדסבק] והגאון בעל ספר הפלאה, אשר כולם כתבו בפשיטות להתיר – לא ידעו גמרא ערוכה, שמסתמך עליה רא"ז מרגליות? ! אלא שלאמיתו של דבר אין ראייה מאותה הלכה, וכמה טעמים לדבר:

(1) אין ההלכה בדבר קיומה של גזירה אף לאחר שנתבטל הטעם אלא ברבר איסור, ושם הקפידו חכמים שלא לגלות את טעם הגזירה, כדי שלא יפקקו בה; מה שאינו כן בדבר שעניינו ממוני גרידא, כבנידון דירן, שאסרו מחמת הסגת גבול, 'בזה יש לומר, כיון שבטל הטעם, כי נמכרו הספרים ואין בזה שום חשש הסגת גבול, למה זה יקום אסור ההדפסה על חנם?'

ואף שיש חרם בהסכמה – שהוא דבר איסור – איסור זה תלוי בממן: 'ואומדנא דמוכח הוא, דגם החרם... כוונתם משום הסגת גבול... ודמי למי שנשבע לפרוע חובו בזמן, ובתוך כך עברה שמטה, שפסקו הפוסקים,

¹⁸⁴ ראה להלן, ליד ציון הערה 326.

¹⁸⁵ ראה למעלה, ליד ציון הערה 162.

דכיון שאין חיוב מצד הממון עצמו, ה"נ [=הכי נמי =גם כן] אין חיוב מצד השבועה¹⁸⁶... ועוד דדומה ממש לתולה נדרו בדבר...; (ואם באיסור נדר ושבועה דאורייתא סמכינן [=אנו סומכים] על סברא זו, כ"ש באיסור הסכמות, אשר אין בהם דרא דאיסור דאורייתא. הגם שהרבה דעות מהראשונים טובריס, דאיסור חרם הוא מדאורייתא, היינו חרם הנגזר במנין ואסיפה... משא"כ [=מה שאינו כן] באלו הסכמות הבאות בכתב איש ואיש לבדו במקומו. ודעת רוב הפוסקים דעיקר גזירת החרם הוא דרבנן...) וכבר כתבו הפוסקים בעניני ההסכמות והתקנות, שהולכים אחר הכוונה, אף שיותר קצת ללשון ההסכמה¹⁸⁷.

(2) 'ועוד יש לצדד בזה, לפי שההסכמות אשר לקח אז המדפיס דוואלין [המדפיס מסלאוריטא שבווהלין] הנ"ל על הש"ס לא היה בהסכם כל הגדולים, אף לא בהסכם רובם. אדרבה, הרי רוב גדולי מדינת רייסין [קאפוסט היא בדייסין, רוסייה הלבנה] צווחו על זה אז. וא"כ הא קיי"ל [=קיימא לן] דאין גזרין גזירה אלא אם כן קבלו רוב צבור עליהן או פשטה ברוב צבור¹⁸⁸, והכא [=וכאן] הרי אז לא קבלו עליהם אותן רוב הצבור, ואדרבא החזיקו ביד המדפיס דקאפוסט והשלים מלאכתו, וקיי"ל כל גזירה שלא פשטה ברוב צבור, אפילו ב"ד קטן יכול לבטל.

(3) לדעת הראב"ד, בהשגותיו על הרמב"ם¹⁸⁹, 'כל שבטל הטעם שבגללו גזרו, אפילו בית דין קטן יכולין לבטל. ולדבריו ז"ל בפשיטות בנידון דידן יכולין כל בית דין להחיר הסכמות הראשונים, כיון שכבר מכר את שלו ובטל הטעם¹⁹⁰.

¹⁸⁶ ראה שו"ע חו"מ, סימן עג, סעיף ז, בהגהת הרמ"א.

¹⁸⁷ והשווה דעתו של ר' יהודה ליב אב"ד יאנוביץ, להלן, ליד ציון הערה 215.

¹⁸⁸ עיין רמב"ם, הלכות ממרים, פרק ב, הלכה ב: 'ופשט הדבר בכל ישראל'. וראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך 'אין גזרין גזירה על הציבור' וכו', כרך א (מהדורה ב), עמ' תרכ; וכן ראה צ"א שטיינפלד, "ציבור" ו"רוב ציבור" בתקנות בית-דין, סיני פה (תשל"ט), עמ' קנד-קעא; וראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 77, ולהלן, ליד ציון הערה 237.

¹⁸⁹ עיין השגות הראב"ד על הרמב"ם, הלכות ממרים, פרק ב, הלכה ב.

¹⁹⁰ ועיין שם הראיות לשיטת הראב"ד.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

(4) 'ומלבד זה הנה לדעת הרא"ש¹⁹¹... כל שהטעם ידוע לכל, לא שייך לומר שיהא צריך מנין אחר להתיירו¹⁹².
ובנוסף לכך מצמצם ד' יעקב ברוכין את הוראתו של רא"ז מרגליות רק למקום, שיש באפשרותו של המדפיס לחזור ולסיים את ההדפסה השנייה בתוך המועד שנקצב לו, ואין בדבריו כדי להחיר את ההדפסה השנייה, אם היא עתידה להסתיים לאחר המועד שנקצב לו.
ומסקנתו, שמאחר 'שדעת רוב גדולי גאוני זמנינו המפורסמים מסכימים בפשיטות, שאחרי שנמכרו הספרים פקע הזכות מהסכמתן של מדפיסים הראשונים... א"כ כל הקודם להדפיס ולקבל הסכמות זכה בהסכמותיו להיות מדפיס ועולה¹⁹³ ולגזור אומר על שארי המדפיסים, אשר אין רשות לשום מדפיס אחר לבוא בגבולו בתוך משך הניתן לו'.

קונטרס מיוחד שעניינו תוקפה של ההסכמה לאחר מכירת הספרים, כתב ר' אריה ליב צינץ, רבה של פלאצק¹⁹³. כותרתו של הקונטרס היא: 'שו"ת דברי שלום ואמת לתווך בין המדפיסים' וכו'.
לאחר שהמחבר בוחן את יסודות ההסכמה, ומראה כי מקור האיסור לחזור ולהדפיס הוא בתקנה שניתקנה כדי שלא תשתכח התורה, הוא קובע, כי לאחר שנדפסו הספרים פג תוקפו של האיסור. ולדעת המחבר זו הסיבה שבגללה התיירו גאוני הארצות כשנשארו שנים מועטות עד לגמר האיסור, ואילו היה בו חשש וחרם הקורמים איך יעלה על הדעת להפריש

¹⁹¹ עיין שו"ת הרא"ש, כלל ב, סימן ח; וכן עיין 'מגן אברהם' לשו"ע אורח חיים, סימן ט, סעיף קטן ז.

¹⁹² ועיין שם, דיון בראיותיו השונות של רא"ז מרגליות. והשווה דבריו של ר' בנימין דיסקין, בתשובתו המובאת להלן, ליד ציף הערה 246.

¹⁹³ כדבריו המובאים בש"ס וילנא תקצ"ה (כטופס הנזכר להלן, בהערה 295), המתיימר להיות העתק של סוף תשובתו של ר' יעקב ברוכין יש שינוי בנוסח: 'אם כן, זכו מדפיסים דווילנא והוראדנא בהסכמתם להיות המה מדפיסים ועולים' וכו'.

¹⁹³ תקכ"ח-תקצ"ג (1768-1833). הקונטרס נמצא באוסף מהלמן שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים; ראה י' יודלוב, גנזי ישראל, עמ' 254, מס' 1696. וראה להלן, בפרק זה, הערה 289*.

שׁוֹת

דברי שלום ואמת לחוץ בין המדפוסים • שלום ביניהם להשים • להלכה ולא למעשה
עד יסבימו בעלי חרשים •

ר' אהרן • חסד ונזרח הלכנו צענו דברי ריבוח מהחכמים ז"ל מדפוסים צענו פנמוה שלוקחין מן הגאונים • לאסור כל מדפוסין
כפי הזמן ואשר יצטוו • ולפעמים הוא סיבה לשעשע הלכות שמים כאשר לוח עלי ד"ו כנאון חוס' יבונתן • זכבכחם
סעל סורים דפוס צרלון ולפוח נחתי אח לנו לרעה למלא מקור נאון מן יס פתלמוד גלחה חופן שחסי' עפ"י דין ודח אכר נחון שפי
ס"א"ס ובפרו הקדמונים • אשר מחוסם אנו שוהים • ואון כוונתי לפירות הלכס למיגשם • רק דרך שקלא וטרי' געלמח •
ואם ייטינו דברי צעינו גאוני מדורות • יקצנו זכס מסמורות • נפצין ולבורוח • ואלס למו יכ" דברי צטילין • ופי' כלל ה"י חל
פכעיה לאורייתא טנין • ופעמים ע"י דללחי הספלא משכחה חרנניתן טנין • גם על דברי רענו רח"ל אהמפק די • צפזר מחולל'
ומעוררי • וזכ' שחלי צעוד לורי ונאלני • ופרדי •

תחילה נבאר דין צלח חרס א"ס יש איסור על מדפוסים להדפיס • ללא יהלס קליות ש' ופס"ס לא דחי אלא דיל"ג גם רצון פרוי חגל
ספרים סגנר סחל אחר להדפיסם א"ס יש צוב השש • כרני יכחל צורלחי אחי' • וא"כ חפוש למס טרה לנקש הנלי

קונטרס מר' אריה לייב צינץ. אוסף מהלמן, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי.

הודעה

ממדפיסי ווילנא והוראדנא

לכבוד שלומי אצוני אחינו בני ישראל : ועיני העדה :
העומדים על התקדים, לחדרה ולהערה: דברי שלום ואמת :

פתח דברינו יחד , התודות לאיין כל יח"ש על כל המולותיו עלינו להחיותנו ולכוננו כיום הנה והשלטנו כרך הראשון
מספר קודש שיום אולפסי והתפוח פעולה שלמות דיופי אשר קיינו כי חינענו כם הנהיה ומשאו נחת וערן לנפשים השקוקה
להורה ולחזרה , בן יעמר טיה' חסדו אחנו , ובזמן ישעו יסכנו , לבאר ולהשלים כל הכרובים ער תומם , ככל משאלות לבבנו
ליווח ולקינו מסגרי דרכים , להגדיל הורה ולהאיריה ולפארה , והי עמוס עלינו , והעשה ירטי יכונו , ער נצח :

צרכים אנו למודעי , לשום כהנגר אחנו , על רבר אשר יצאנו מגררנו , לשנות מאשר אמרנו עם הספר במודעה הראשונה שהיה רביש' יהו באחרון
גדולות , לא מעצלות חר , כי מהדברל ואת לפני המדפיסים , ובשגם כי כל אשר יוכלו לפאר את הש"ם בפאר המעולה , לא חרלטו מכל
ואפשרי , והספנו נהר על המטר במודעה דברנו מו ויקדים מעונים , הנהות של הגאון החפיד רשב"ג סוה' עקבא איג'ר גרניאר נצח (י) , והנהות
הנאת המטר רשב"ג סוה' יחזקאל לנג'א וי' , ועוד בפת תוספת ומעולה מובות , אשר טקנים אנהו לעש' מה' הו תפארה וחד להש"ם שלנו
לעוז' , וכל חפיד ויקר לא נחשב בעינינו , לפאר ולהודר את הש"ם היה בעיה , ככל אפשרות האנושי : ואין הניר מהש"ם לבד עולה לנו מחירו כהנה
מפני הדין של המלומער , וער שארי המכשירים אשר עולה לו כהר הכסף עשר מינים מאחו : אולם כי את עצמונו מפני גדולי גאוננו הודר , טבלי שלוח
יר לשנות ותיארם , ראשונים , למען לא יוכלכל ע"ו הרגילות של המלומים , ויהיו יכולים להתנהל לאמם כפי רגילותם בכל ספרי הקודמים ,
ועד מכמה עמקו חרטי , אשר באים הדברים לעי שאמרים , ור"כ חרלוט מה , שלא נהי' ח"ו כמעלהים , החח רצונו רך לחקן :

והנה הולאה אשר נצאחנו מאת המצויקס לנו , ומהתפוחם בהתמלוחיהם לרדת ער לחיטי , הכת המדפיסים רמלאונטי , הייקה רחמינו להפריח
גדולי ישראל ועם ה' , לשום עין על דברינו בככתב המודעה הלוי , הקצרה , לכלחי הלאות על הקרא , למען הח' לנו לעדה נגד אנשי רצוננו , כי
אמת ב"ו הפצנו , ונשמתי לא חנהה עליה , ושוטו עוד צדקינו נה :

כאשר דיוננו המדפיסים לכל עתה ישורין ודור מעלה חר פ' ס' שלנו , כי ע"פ' בליל היא בהרדה בלל אופן שלמות האמת , למלאכה שמים , ומען
אשר התלוננו להי' קיינו אור רשמינו ע"ה חבל בפפרי קודש , כל עין ראהה אותם והאמינו : שרי הורה ויוחללו , או לכשה יוח חשק ככב
הכפי הודר : ולפ"ה הורה וחוקיה , שיהיה ס"כ ש"ם ב כ ל י ו א ל פ ס י על טכבש רשמינו , הן ל צ ר ק ש פ ס ו , כי הש"ם אשר יצא מחתת
מכבש חר פ' ס' שלנו , יעלה כמעולה על כל ספרי הש"ש שנפטרם באותן השנים כמדפיסיו וחי' לקרינונו , ושלמים וכן רבים מהאמם האוה רזיה
הלו , הפרידו בנו מאר לקריה אל המלאכה , אבל לא הפקנו רצונם וחשקם לרדה , לא מפני התרשלות כמלאכת שמים ה' , כי מפני המהות האור רזיה
אשר נדר ועל בעיו , וקשר חבל הכמה בהכסות רשמינו בשנים , וער שלא שלחו לו חכמתה הראשונה , השני' מיהר להביא , לעשות לו הדפסת שפ"ו
לחוקת לרדורה עלים , ואת ההבל לצורשה , לכל יקרב איש וילחי למלאכה זאת , כאשר נפשות קצות רכזיו והחכמותיו שפ"ו מהם :

ההחכמות הראשונות על הש"ם הראשון שהדפיסו בינת חפ"א , במצוה והוצאת דבר הגאון הגדול מוה"ר שאבי' דלארי , היה על מישן חמישה
ועשרים שנים , ובשנת חפ"א טויד לקבל המכמות מחדש על מישן חמשה ועשרים שנים , וגם הישנות שכבר נפחתו חור היצנים בהרשת
לעול על הקרא , וער שלא כלה המטר השני הנכר , מידר וקבל המכמות על ש"ם שליש , להדפיס בשנת תקל"ו ער על מסך חמישה עשר שנים , ובאופן
שגנר ונעל הדפסת ש"ם במי כל סדסיס מרינונו , (ומודעה לכל את אשר הרעיש על מדפיס רקאוונטי והעקר עליו הוד"ך בהתחבולותיו וחשב לכלע) ,
ולא זו בלבד בהרפת ש"ם , כי גם בהרפת כל ספר גדול או קטן , אשר ראה כי טוב למלא בו אמתותיו כסף , פנר בעדו בחינתם צד (**) , ושחלו השער
נפל העשה לעצמו , להתנשא וללבוש בהודת הנדק לפני הרהות לאמר , כי מתנדר הוא כמלאכת שמים , ובזונו אף לכות את הרבים , ולקשתתו בחינת
והתגלות המלכות : שאלוהי ווא ח' משבחת ח' הורה מישראל , ש יר לוח טאריטו להמסכמים שלן בן , ושהפריד על הדפס , כי באת לא משבחת הרבים
הוא כי את מולת בעיו , ומחיינו הרבים , לכות אבל ספר כל הקדומים כמלאכה הקדש , כי לא יוכל להתקרב לשום הדפסת ספר , ע"י ההכמות אשר הבין
לו , ליתות מולתו כאילו , אשר בגשת איש להתקרב בקדשו שמים להדפיס איזה ספר הוציא מלוק המכמות מרובים עלו להרף כמו לחוקת ולהדיר
ער הדפס , וחקנו ער את בעיו ע"י שלא ידע הכלם בלחיני פתח שער כמה ספרים שהדפיס , המכמת רב אחד הכמה בוה"ל (שכל ספרים שהדפיס
הדפיס רמלאונטי , או שרדפיס , לא ידפיס אותם וילחי , בלחיני פתח שער כמה ספרים שהדפיס , המכמת רב אחד הכמה בוה"ל (שכל ספרים שהדפיס
לחוק עסק הדפסת כל ס"ך אך לאיש אחד , להרבות דעו , וולוחו חודשים וקדומים כמלאכת שמים , והפדים יכולים להתנדר כמלאכת שמים ביחוד שאת ,
וגרש מהחמת כהדות הדפסת , והיו ידוהם אמרות ער בלחי שמים , מלהרשים שפר' ומבנין של הדפוסים הקדומים אלו אשר ספר חזק , ומכלו
הנגיעה ער כמאת התיקו , דיעו שפ"ו על רחוקים , כי לולי חפדו ח"כי לא חמו , היינו צריכין להשליך מלאונטי מנג' , אבל הוא בחינתו ח' , והביטנו
ענו התענות לנצח על המלאכה מלאכת ח' ועל מספרותינו עמנו ובאשר ראינו שכבר מבר כל ספרי הש"ם והחוקין , וכפרם האלפס כבר עבר ערך שמו עינים
ממשכנת , שלא הרפסנו בשנת תקל"ט , כמבואר ונודע , אנהו בש"ו אלקינו קמנו ומתעוררו , להעלות על מכבש הדפסת המודער שלנו , ושחלו השער
ש"ם אלפסי , על המדפסת החדש , ובכשר וי' ונפלא המנגנים עין הקרא , ומדיום נחז להיני חזרת ח' , ולא מישא שכר היה דברינו , ונלכטנו בנדוני אוני
הדוי , ואדחו שפוחות להם כשכל מספר הש"ם של (***) , וגם כי המכמות האילו ש"ם האחרון הוא לחלו כלל , אחרי שכבר הדפיס הקאוונטי איז
כימים , וכל גאון חכם ראיין הכו אותם על קודים , ותפשינו ספרי קאוונטי כצדק ואמתה בכל נבול ישראל שפ"ו שלמים : ועוד כמה מביח בהמים והחוקין

אשר יראו קבדוקי גאונים המפורסמים יוארי העולה להעלות ירטי על העליונה וכמבואר בשנת שלום הפלאות והאיכות המחווקת כששה ושלשים בינין ,
לכ"ן קמרו הודירו מסירת המכמותו אף אם לא בלוי ווחנו לו המכמותם וזו ערך שש' שנים מכמה ע"פ רת"ק דקן כשמשנו בני ישראל מיסים קדמונים טנאנו
עמרו העולם להרשים ש"ם אלפסי ויאצור עליו ועל כל חולתיו אימרו השנה נב"ל , וסכבטו כמביח האמינים על המכמותיהם של גאני הדור לחוק ככות
עולם , ושקענו סך רכ בהכנת דרכה ונצרכת למלאכה הגדולה הזאת , וגם הודרנו מהנה עם ח' וקבלנו דרכה חמימות , והיו כאשר רואה איש ריבנו כי כפרנו
התעוררו כל כנונים ומצולחים אנהו כמלאכת אמת בעיה , עלה עשן השנאה באופן , ובסר גם רצה דוא לעצורנו , אף שהי' מחליפה ברעוהו להרשים ש"ם
וקרא עלינו כלו אשר רוצים בחלונת , כל לא שלש מישן המכמות , ובי י' ש' ל' ערך ארבעים שפ"ו , ורצה דוא לאישינו דוא בחור , וק' היינו ח' כמביח , וקבלנו
עלנו לדון כובל'א כ"ק וילוננו כנדוע ומפורסם לכל הרבנים הגאונים , והתגברים הדיונים , שמתכו לישב ע"ו מילוננו ובאשר ירטי לרין אן דמנין בהתנאות
חשבונו בישר הום לבכינו שיה' ר"ח ע"ה הצעת מענוה ובהרורים , ועל ספרי הש"ם הנשארים כירו מהרפתנו הראשונה , אף על המכמותו , אנהו דנים , אם
מפני רברוי כנים , ואחר כל הדברים והאמת , לכל הודר , אם מחויבים אנהו לשלם לו כסף מחרים , אבל על נהר המכמות לא עלהה מעולם על דעת
כל ישראל וחי' ש"ה' ורן ירענן בהכמות הגאונים אשר לו מקדס קדמיה , אחרי שכבר זכרנו הבה למעשה רב טבל הגאונים ר"ש שכב"ד , ועמדו העולם
מי' ידונו ונאמר משרא , ומיר' שבמאל ד' ל' ל' ח' האביר דמי' , ומיר' גר' ש' אב' ד' דפ' ד' , במשנות ד' ברילין , ומיר' פנ' ל' בעל התפארה , ומיר'
צב' הוד' פ' ל' א' , ומיר' מרדכי ב' נ' א' ד' , ומיר' אבר' ד' האב' ד' ד' ד' , ומיר' ד' , בש"ם רפוס ברעפליא , לרבר פישט נאר ,
כביש'תא שבתא' אשר לא חולל והמכמת לאיר נטכר הספרים , ולא כרברי חשו' הגאון המכמות מוה' וילמן ז"ל , וגם מקדוב הדפס' סכל הגאונים המפורסמים
דחבנו ירטי כל , וגם הגאון מוה' הר"ל בעצט' חר'א למוי' בחש' למדפיסי פאריעק , ובפ'ר'ל' כנה' העי'ר'ו הגאונים האמורים מאור הגולה שיה' רבות

אשר נוקב כסם גיון ספ"ו : (***) ולא יקרא בעינו לקבל המכמות גם על ספרי ההלום ומזונ , אשר די' לא נחשבתים נכס , ולכרכים לכל , אשר ככל ערנו
על כל גל גלוי' הלו הגבורה עירן פתנונו , שאל זכר ואל יפקדונו וכל המכמת על הפדים חלל כנוסד ונפרכס , והיה הדפיס כידר (ד' ח' י' ש' על האופן
החמת דלפי' י' ו' מהמכמה - אשר עיני כל יחיו כי לא הורו לו ואל חדר , והשני' כהו בלכות חמו ויחדו וזנו טקה - ונקים היה בעינו לקבל המכמות לחבר
המכמת על כל וילוחו לחסור על האכר ועל הקוים , ננד ראו האון המכר , אשר עמ' המכר בהכמת הפארה , וסלנו שייס' ע"ו , וי' סמולד בעשון לו נח'
לחן יר' י' בן מאמנתו בן , ואל בן עשה המדפיס דלעשות , ואלו חלנו חלנו , ונפיש רעול'יים , סלח המכמת ח' סוס ב' מחלה לעלמינו :

(****) מלצר זכר נדר הלונונו רק ע"ר לרביס ספ"ו , אשר כיה לומר כי מלאים ח' , אשר לו ברווריו ונ"ל כ"מ נחוקו , אשר כעת נפחתו לו כי מוכנים אנהו
כרש עו' המכר להדפסת ס"ס סלח מולוחו לקוח ספ"ו מוטי' , כש' ששע' ידו , ויהיה אשר הדפיס מקדוב ללגלים לכרכים ומיסיס טמאלו , לו והינים לעשות
לו , להתנוע עליו חלונות סוף להכנס חיל' ח' , וזו יסבין לו קנינונו על נחש הוא לרביס ספ"ו לטובה אלפיס ספ"ו סכר מול ורדיו , עם למכ' ו
עו' ונב' כל חל' חסינים סוף ספ"ו יר' הילוחות רכרכים כקוד ואל וילא , חל' ח' וכל לומר חות' ספ"ו ע"ו , מולוחו אס כנים נדב' : ובפ'ר'ל' ח' חר'ו
כל חלונות רכרכים והענינים עבר גאונים למניס מהפ' , והגיונו לו וון לחלונותיו ער ל' חמס' אל העבר , ואלמונו חלונותו מן האחרון מן עשוי' ע"ו הכ"ד' ח' חר'ו
והי' לנו , כי לא כל האחר ספ"ו ששים אבן נעמחו כי לא דבר הוא בעינו , וכן ח' חל' לנשן רכרכים האוס' ללה כפרי חלונות האמת , ושפ' ח' על כל גאונים
הלדקים ער לני' כאשר נדברו חלנו , והי עול לעשות ולא השטי :

הודעה מאת המדפיסים , המובאת בחלק ראשון מהלכות רב אלפס , שנדפס בדפוס השותפים
דק"ק ווילנא והוראדנא , תקצ"ה.

[=להבחין] בין שיש עוד רבות בשנים או מעט, אין זו מדת חכמים. אלא פשוט דפשיטא להו, שדרך להרחיב הזמן, להחזיק לב המדפיס, שמוציא הוצאות רבות, שלא יבא לידי היזק, לכן מפריזים על המרה, אבל כשיצא המדפיס מידי היזקו ממילא אין כח לגזור למעט תורה ח"ו. ואחרי נמכר גאולה תהיה לכם'.

וכאן נותן המחבר הנחיה בקביעת משך הזמן של האיסור: 'שכאם בא מדפיס אחר לקבל הסכמה על ספרים גדולים, כמו ש"ס וטורים ויתר ספרים, שיד הכל ממשמשים בהם, שיש לו לשר המסכים לשקול בשכלו עד כמה יקציב לו, ויכול להפריז על מדותיו קצת להרחיב לו זמן, שיצא ספק מלבבו של המדפיס, ושיהיה לבו נכון ובטוח שבמשך הזמן ימכרו הספרים. מעתה אחרי שידענו שבעז"ה עכשיו התורה מונחת בקרן זרית בהאי מיהא אקשר דרא, שנתרבו הקונים על זמנים הקודמים עשר ידות מאשר לפנים, א"כ אפילו לכתחילה אין להרחיב זמן כל כך, ואי עביד לא מהני [=ואם עשה אינו מועיל], אחר שידענו שכבר בטוח המדפיס על קרן וריוח כפי הראוי, מכל שכן אם כבר מכר פשיטא שאין כאן לא איסור ולא חרם'.

ועוד קובע המחבר הנחיה בעניין מדפיס, שקיבל הסכמה ומבקש לחזור ולהדפיס מהדורה נוספת מן הספר, כי 'אין לו דשות לקבל הסכמות חדשות עד יפרסם לרבים שכבר יפקע החרם הראשון, כי לאו כל כמיניה [=כי אין בכוחו] לאסור כל הדפוסים, ושמא יחפוץ לזכות גם הוא בהדפסה, רק שלא היה יכול לגשת מחמת שעדיין לא כלה החרם הראשון, ואינו דומה לפעם הראשונה שהיה הותר הרצועה לכל, והוא התעורר מקודם לדבר מצוה, והי' יכול חבירו להקדימו, אמרינן "כל הקודם זוכה"'.
אמנם על המדפיס להיזקק להיתר של חכמי מקומו, ואסור לו לעשות דין לעצמו: 'אפס אין רשות לשום מדפיס למיעבד דינא לנפשיה [=לעשות דין לעצמו], רק יציע דבריו לפני גאוני הדור המפורסמים שבמדינתו, ועל פי התורה אשר יודוהו ועל המשפט אשר יאמרו לו יעשה, ולא יסור ממנה ימין ושמאל, ובזה יהיה שלום על דיני ישראל'.

שאלת תוקפה של הסכמה לאחר שנמכרו הספרים, הייתה ציר דיונים גם באחת המחלוקות הגדולות בישראל, שנתגלעו בשל הדפסות מתחרות,

**הסכמת דרב האגן המפורסם
מודר"א אבלי מווילנא ג"י**

יען כי רכישת אחיזת בטוחות על נפשות בתורה קודמת
תורה שבכתב. ימים כבדים ונכבדים ונחמם כבשת ספק
מלכו של מלך. שאלן לכוסף ח"ו ור"ב ח"ו לגרות מאבר קיימו
וקבלו כל קהל עדת ישראל שש"ה התורה והדברי אשר בשם
בבלי מאתרים יתנו כל ג"י בעל פסקי חיי עולם. אשר להם
מאנוהיט הקוראים המורים ובעל סדורות אשר חלפו ועברו דור
אחד דור כאשר שפ"ה פקיס לנו גואלים לכרות לנו דרך חיים
אשר חיי'בטח ומי הפיור אשר לא ראה מאורות הגדולי'ספוסק'
הראשונים והמפורסם אשר סאירו מימי ג"י. בידרו ולגנו ופכילו
לסאיר מימי ג"י ולכונתם מפרי פן הפייס לחיות בטח למולט
פגלו והכבד גם כי פתח כמס"ר כי חלולת דיומו ובעריו דרלו.
לא סוג בב"ית תהוו מתחת ע"י מלחמת הדפוס אשר חלול.
פגלו והכבד גם כי פתח כמס"ר כי חלולת דיומו ובעריו דרלו.
דעויותיו וכוונתו אשר ידעתי כי כמדינתם רבים אשר יקבו ריבונות
לנקב דבר כי וז"ל פ"י כי כהמש ככר שבו תמוזן ראה רחמי
והחוט בחסתי תפלת אחרת המנכחות אשר למדפיס וירלו
וכוללתו אשר מדפיסם נכלית הסידור סוד והדרן כל
יקר ראתה מימי המלחמה חלילת הקודש ותפא יחפא
המדפיס מווילנא והירלנדא בניד מר' **מנחם מן** ובתפא
בניד מוסר"ד **שמחה זיבר** למדפיס **ש"ס** להגדיל
תורה ולסאיר כי מדפס כמלחמות. סיינו עם מסר"א
וההר"ב וברחי המדפיס **אקלפס** אך מדפיס מדבר פן יבא
איש מדפיס נכונם ויחיו חסותם על קרן סני. כי כוללת
הדפוס על ספרים גדולים רבו כמו רבו ומג"ל סדפת ה"ס.
חף כי טפח ספרים חלול לא תריפו וניול כימר כשהודות.
וקיבו תילת אל לא יודעת שבתפא תורה מוכרל מש מש
וכרנות ספרים חדש תורה ודעת. לכן נלתי לחון דים רשות
מדפיסם חלול ולסדיכ פון נכנסם לכת אל הקודש. בחלילת
וחלילה לכל מדפיס למדפיס ס"ס פן נליסל וכוואלן ורייסין
מרים דלמפת פד תפן תפסה פני גייס מים כלות סדפתם
פן כמנתי סדפת כחילול והירלנדא וכן כשהפס וגרשון
איש פתן וחתק לאסור ראה זה חדש הוא. אין זה חדש
דק חדש ומרש מאבי דמיס ולית גיט תת. חף זה
יחל תחת ד איס מדפיס ממדינת סני'ל בלקת סכסכה
מקודש. אך יען לא רוריס לראבי אפי ישראל כשהמדפיס
אשר להם רחי לקח נטס כרתי. אין נו יולה לאסור חלילה על
סמדפיס סני'ל ולא כדת הוא. וד המדפיס סני'ל
פל סקוזה ננד מדפיסו אחרי ממדינת סני'ל. ולא זו
כשהמדפיס והמכר קס כארז וכלמחא דרכן דלת ביה
לבושת. חף גם זאת באסור חמור ואסור סלל ואיסור חסדי
גם על סקוזה לקחת ס"ס מדפיס אחר ממדינת סני'ל כמדי
ס"ס דסום ויולת סרלנדא. ותלוי מאר אל תפן כוללן
מלה. פן ראוי רחית לגזור גדר לפי הטע והסודן כמד סמור
גם סקוזה ככדי שלא יסר עשו ממש מווקן. כתיי להסל גודל
רקל וחד"א על סמור וכל סקוזה וסמולריס יתמו
יריחו יסבשת סמס ויחול מעבות פל. אז יצורן לפד וללח
סוללס חיים. פד כל דיים. ס"ד סדבר לכבוד סהודת
ולמדי' סיום יום א' י"ש אדר בני תקל"ד פה ווילנא סדיס

נאום **אברהם אבלי** בודב רב' סהוד"א שלמה ולה"ה

חוקי של האגן דל על הכתוב

הנה ביום י"ב אדר בני תקל"ד סייס לפי המדפיס דק'ן
ווילנא והירלנדא ס"ס הדני בניד מוסר"ד
מנחם מן ובתפא סני'ל בניד מוסר"ד **שמחה זיבר**.
אין בללום לכות בני מדפיס למדפיס **ש"ס** ככל פס
אקלפס וכוואל סני. ועס מסר"א. ומסר"ל. ומסר"פ
לובלן. ומפדרי י"ש על כדל' כשו מדפסו כמלחמות. וסר'
סויסו פליס קרנן כמל' ומסר"פ סמול על סר"ל. וגם
סנסות סנס"א על רב"י ותפסת. וגם סנסות סנס"א
כסדי סנס"ס מוסר"ד **ארי מוירלנדא** וז"ל. גם סנסות
וכילורי כנלון מוסר"ד מדרי גמס אכ"ל דק'ן ג"י על
סמדרי נלמן סדיס סרת ס' חמיס ולל יחסר כל סה. והפסי
לפתי אשר בס"ן סנדפס כמלחמות ככר ספא חמו וליס
מללס כמדיס לקחט גם סנסות אשר סיה למדפיס
כמלחמות על ס"ס סיה לקס ככר חף וסכר תת. וגם
סמדפיס דפס בנידו לסבות כשהפס סנסות סלס לחבר את
סוכל לריות אחד. וסו כשהמדפיס סני'ל קבלו כסס סכסרס
מכתי ק"ק ומלכויס אפריס בדיסו את ס"ס כלא סה וקייס
וקבלו פליס סליחתיס. ביסו את פלמס כסכנה דרנה וכסולל
גדולות לזין ספסר לוחת כסכמה סליתי כסר סני'ל כיום סני'ל
לסכרס פתח ולודס כמלכס לסוכת בני מדפיסו. כי ידוע
סדפס כל מדפיס סני'ל נלח וסוכת אשר על סני'ל סקודס
כללו זה אלי ולטחו כסוב. אמרתי לסלל סני'ל יסר חילו וסי
מסס ס' פליס ומסכס ידיסו גמור סס סדפיס לחלק סיקס
ולספ"ס כירלל. ולמסן בלא יסו ח"ו בלודי מלס חוקס סלוי
גודל וסר"ל על מדפיס ולחט בלא ללא ח"ו כמוליס יסר ססוכ
סל לפי רלות מי ומסייס ספרים כל סמדות אשר סס גלרס
ובבר בלא ג"י נלוי ומסס ומסס כדס למדפיס סני'ל
כסכמה. וסנה אחרי אשר מדפיס אחרים קחי לסוכ דכרי
כדוליס סני'ל ולמסנן מוכלל כמבס וכלל דכרי גדוליס סלל
ומקנליס חתימות כנגד סכסות סני'ל. וכלל סני'ל סכסיסו
הדרגס סנדוליס לחתנו נללו פן סמדפיס בחלילה וחלילה למות
פן וס"ל על סמורס למלמן פן כי סנסות סקודמיס כתקס.
אחרי אכרבר הילו מסיס פן דב ומסיס כסכנה דכס סלוק
לח ככר ידענו בבירור. וסו סוכו ככר כסכמותם למדפת
ס"ס סני'ל ולסס מסיס סנסורה למדפיס ולא לוחט סני'ל כסכוח'
כסכמה סני'ל כתיי כיום סני'ל סוקק וסו ככרי סלל לסכס
ככר. ככן כל פן דין ספוס לל סאין מדפיס כמדינתו רכוי
למדפיס ס"ס לא כמהסותם ולא כמספס חו כנדשן כלל פד כלות
תפן חמס סכר סרס מלחמת סדפת ס"ס על סום סרלית
סידר כסלס. וגם על סקויס סני'ל כחלילה וחלילה למות ככר
פולס לסכות פליס סני'ל כמדינת. וחלילה להכיר מלרס ככר
כיוו. אך זו חורס וזו ככרה על סנל למלחמת ידו לס"ת למות
כמדיה זו יסבור נכבו ויסבור דכרי כתיבס אשר
כתיב' מאריס. וחי יוסה לסכר כל סרה. אכר ססיס לסיסית.
ספריס. פד כי יכנה כתי נכון וכל כתיב סרה. יס' ד' ק"ג
ככלי תקי'ס לוק' סק' **ווילנא** דק' רלסס יולס פס :

אברהם אבלי בודב רב' סהוד"א שלמה ולה"ה

כחות כוונת : ומכסת סחילה ומכסת ככ

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

והיא המחלוקת שנגרמה על ידי שבתוך התקופה¹⁹⁴ בת עשרים וחמש השנים, שנקצבה למדפיסי ש"ס סלאוויטא תקע"ז¹⁹⁵, הוחל בהדפסת ש"ס וילנא והוראדנא תקצ"ה¹⁹⁶. מדפיסי סלאוויטא התחילו להדפיס אף הם את התלמוד מכוח ההסכמות הקודמות ומכוח הסכמות חדשות, בשנת תקצ"ה, והוא ש"ס סלאוויטא תקצ"ה¹⁹⁷.

פרשת סלאוויטא – וילנא פדשה גדולה היא, ושמה הגדולה שבפרשיות, והלוא היא כתובה על ספדי דברי הימים. ודאי עוד ידובר בה הרבה, ואין בדעתנו לעמוד עליה כאן בפרוטרוט. מכל מקום נביא בזה את דבריו של רנ"נ רבינוביץ, ב'מאמר על הדפסת התלמוד', בדבריו על הדפסת ש"ס וילנא והוראדנא¹⁹⁸: 'והנה בעת התחלת ההדפסה עדיין לא נשלם הזמן, שנתנו הדבנים המסכימים לתלמוד דפוס סלאוויטא משנת תקע"ז, אך הם הביאו ראייה, שכבר מכר המדפיס מסלאוויטא את כל האכסמפלים שהדפיס, ועל כן התירו להם הרבנים הגאונים להדפיס את התלמוד, ואסרו איסור על מדפיסים אחרים. וכשנתודע הדבר למדפיס מסלאוויטא, כי נאסרה עליו הדפסת התלמוד, אשר היה בדעתו לשוב להתחיל בה, בא בקובלנא לפני הרבנים המסכימים, כי עוד נשארו בידו הרבה אכסמפלים

¹⁹⁴ ולא רק בזה רי"י ויינברג (שו"ת שרידי אש, חלק ג, סימן קכט), שכתב, ש'כאשר עבר הזמן הקבוע שקבעו הגדולים הנ"ל כהסכמותיהם, עמדו מדפיסי וילנא והוראדנא והדפיסו ש"ס חדש'.

¹⁹⁵ על הדפסה זו ראה רבינוביץ, מאמר, עמ' קלא-קלב.

¹⁹⁶ על הדפסה זו ראה רבינוביץ, שם, עמ' קלד-קלת, ובהשלמות עמ' רמג.

¹⁹⁷ על הדפסה זו ראה רבינוביץ, שם, עמ' קלח, ובהשלמות עמ' רמג-רמה.

¹⁹⁸ רבינוביץ, שם, עמ' קלו-קלח. וראה ח"ד פריערבערג, תולדות הדפוס העברי בפולניה, ת"א תש"י, עמ' 107-109.

וכן ראה מכתבו של ר' יצחק מאיר [אלתר] מגור, כעל חידושי הר"ם, אל ר' עקיבא איגר (מאיר עיני הגולה, ת"א תשי"ד, עמ' 105); יעקב הלוי ליפשיץ, תולדות יצחק, הוא תולדות רבנו... יצחק אלחנן, וארשא תרנ"ז (דפוס צילום תשל"א), עמ' 58-61; פייגענזאהן, לתולדות דפוס ראם, עמ' 271-275. תצלומים מהסכמות ר' אברהם אבלי, הובאו בספר 'באר אברהם', חידושים ושו"ת מאת ר' אברהם אבלי פאסוועלער, ירושלים תש"ם, עמ' 36-39. וראה עתה במאמרו של ר"י מונדשיין, חדשים גם ישנים.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

שלמים וחסרים מהוצאתו האחרונה, והסכמתם היתה בטעות. ועל ידי זה חזרו כמה רבנים מהסכמתם שנתנו למדפיסי ווילנא, ומכללם הג"מ [=הגאון מורנו] אברהם אבלי ראבד"ק ווילנא¹⁹⁹. והמדפיס מסלאוויטא השיג הסכמות מרבנים אחרים, שהרשוהו להדפיס, ואסרו על מדפיסי ווילנא. ונתפשט הריב למחלוקת גדולה ועצומה. וכל אחד מהמדפיסים אסף הסכמות להרפסתו ער קרוב למאה רבנים לכל צד. וכל רבני גאוני גליציה, ומכללם הג"מ יעקב אורנשטיין אבד"ק לבוב²⁰⁰ ובנו הג"מ מרדכי זאב²⁰¹, וכל רבני ווילנייה ורוב רבני פולין ורבני החסידים החזיקו ביד המדפיס מסלאוויטא. ורבני גאוני ליטא, ומכללם הג"מ ארי' ליב קאצינלינבוגן האבד"ק בריסק²⁰², והג"מ יעקב אבד"ק קארלין בעל המחבר ספר תשובות משכנות יעקב²⁰³, והרבה רבני זאמוט והג"מ עקיבא איגר ובנו הג"מ שלמה²⁰⁴ וחתנו הגאון בעל חתם סופר²⁰⁵, החזיקו ביד מדפיסי ווילנא. והנה עמדו שני הצדדים לדין בעיר הוראדנא, ויצא פסק הדין מהרבנים, שהדין עם מדפיסי ווילנא, רק שמחוייבים לקנות את כל האכסמפלרים, שנשארו ביד המדפיס מסלאוויטא, אך המדפיס מסלאוויטא לא נתרצה בזה שיחדל מההדפסה, וכרוב טרחה והשתדלות

¹⁹⁹ תקב"ד-תקצ"ו (1764-1836). תלמיד תלמידו של הגר"א. רב בפוסכול (ליטא) ובווילנא. מחשובי הרבנים ברוסיה. מחיבוריו נדפס לאחרונה שו"ת 'באר אברהם'.

²⁰⁰ תקל"ה-תקצ"ט (1775-1839). אב"ד בזולקווא ובלבוב. נחשב לסמכות התורנית העליונה בגליציה. ידוע ספרו הגדול 'ישועות יעקב' על השולחן ערוך.

²⁰¹ תק"ן-תקצ"ז (1790-1837). בנו של ר' יעקב משולם אורנשטיין, אב"ד לבוב. לא תפס משרה רבנית רשמית, אבל היה יד ימינו של אביו בהנהלת קהילת לבוב. חלק מתידושו נדפסו בספרו של אביו.

²⁰² נפטר בשנת תקצ"ז (1837). מגדולי הרבנים בליטא בדורו. ארכעים שנה היה אב"ד בבריסק.

²⁰³ ראה למעלה, הערה 172.

²⁰⁴ תקמ"ו-חרי"ב (1786-1852). רב ועסקן ציבורי, תלמידו של אביו, ר' עקיבא איגר. אב"ד בקאליש ובפוזנא. מתשובותיו נדפסו בספרו של אביו, ולאחרונה נדפסו שני כרכים של תשובותיו על ידי מוסד הרב קוק. כן נדפסו הערוכות לתלמוד ולשולחן ערוך בשם גיליון מהרש"א.

²⁰⁵ ראה למעלה, פרק שלישי, הערה 39.

עלה ביד הגאונים, כי יעמדו שני המדפיסים כדין לפני שלושה מגאוני הדור בזבל"א [=ב'זה בורר לו אחד], ובחר המדפיס מסלאוויטא בהג"מ בערש אשכנזי אבד"ק סלאנים בעל המחבר תשובות נודע בשערים²⁰⁶; ומדפיסי ווילנא בחרו בהג"מ דוד אבד"ק נאוהרדאק בעל המחבר תשובות גליא מסכתא²⁰⁷; ושני הגאונים בחרו לשליש את הג"מ אברהם אבלי ראבד"ק ווילנא, אבל לא באו להסכמה אחת, וסילקו עצמם מן הרין, והדפיסו שני המדפיסים גם יחד סמוכים כל אחר על חזקת הסכמותיו. ויש להעיר, כי במכתבו²⁰⁸ של ר' אברהם אבלי אל ר' בנימין, חתן הגאון ר' חיים ברודא, מיום י"ג סיון תקצ"ה, הוא מבהיר, כי חזר בו מן ההסכמה לש"ס וילנא בעקבות דעתו של ר' אפרים זלמן מרגליות, הסבור שאף שנמכרו הספרים, לא בטל האיסור. וכיוון שמצד שני, דעתו של ר' צבי הירש, בעל 'תפארת צבי', שהאיסור בטל²⁰⁹, לכן לא נקט כל עמדה בדבר. כדי לחזק את כוחם, הוסיפו מדפיסי ווילנא לש"ס שלהם את חיבורם של ר' מרדכי זאב איטינגא ור' יוסף שאול נתנזון – 'תיקונים וחידושים על הגהות בעל הלבוש על הש"ס והגהות על האלפסי'²¹⁰. שני הגאונים הנ"ל מכרו את הזכות על החיבור למדפיסי ווילנא, והללו ביקשו להגן על עצמם אף בזה כנגד מסיגי גבולם. בהקדמת המדפיסים למסכת שבת, וילנא-הוראדנא תקצ"ו, הם אומרים: 'ועתה דעת לנכון נקל ומנדעא לידעי [=ומדע ליודעי] בינה, כי זולת כל גדר ההסכמות הנשגבות אשר בידינו נגד מסיגי גבולינו, גם בזאת ידנו רמה לבל יכנוס זר בגבולנו, אחרי אשר הכתרנו את הש"ס הזה בעטרת תפארת הוספות יקרות האלו, אשר ניתנו

²⁰⁶ ו'שערי ירושלים' על תלמוד ירושלמי ועוד. תקס"ב-תרי"ב (1802-1852). אב"ד בסלונים ובלובלין ושם נפטר.

²⁰⁷ תקכ"ט-תקצ"ז (1769-1837).

²⁰⁸ מובא בהסכמות לש"ס ווילנא והוראדנא תקצ"ה, בטופס של מסכת ברכות, הנוצר להלן בהערה 295.

²⁰⁹ ראה למעלה, הערה 151.

²¹⁰ הגהותיהם של הגאונים האלה על הגהותיו של בעל 'הלבוש' כבר נדפסו בש"ס ווין תק"ץ. ועל כך באה הסכמת התתם סופר מיום ל"ו למב"י [=למספר בני ישראל =לספירת העומר] תק"ץ, ונדפסה בש"ס הנ"ל, במסכת ברכות, בשנת תק"ץ (ולא בפי שציין ד"א סופר, עמ' 71, שההסכמה ניתנה לש"ס ווין תר"ג).

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

לנו לכדנו, ואין לזר אתנו חלק ונחלה בזה, והש"ס הזה עם כלילת הוספות יקרות האלו מצמיח פרי תועלת רב ונשגב ללומדי תורת ה', אשר מטעם זה ככר חזקו גאוני רבני קשישאי את ידי המדפיסים שבזמנם נגד זולתם, כמבואר בשו"ת רמ"א ושאר שו"ת.

ועל חיבורם של הגאונים האלה באו הסכמות אחדות, שנדפסו במסכת שבת הנ"ל. חתם סופר, בהסכתו מיום ד' בטבת תקצ"ו, מדבר על חשיבות החיבור, אבל אינו אוסר הסגת גבול²¹¹. ואילו ר' אריה ליב קאצנעלינבויגן מבריסק בא לאסור הסגת גבולם של המדפיסים למשך חמשעשרה שנה. בהסכתו הוא מרחיב את האיסור, שקבע בהסכמה, שנתן כבר קודם לכן לש"ס וילנא, גם על החידושים הללו של שני הגאונים. ר' אליעזר [לעוו] מסאנטאב, בעל 'שמן רוקח'²¹², בהסכתו, מדבר רק על החידושים של שני הגאונים, ואוסר את הסגת גבולם של המחברים לזמן שאינו קצוב, אלא כפי שיקצבו הגאונים הנ"ל: 'ותוקף גזרתי בגזרת התורה באיסור חמור על כל מדפיסים, שלא ידפסו ספר הנ"ל, כפי הזמן אשר יקצבו כבורם הרמה, בלי רשותם'.

ועתה נחזור אל שאלת ביטול תוקפה של ההסכמה לאחר שנמכרו הספרים – שאלה שהעסיקה את התכמים הרבה בעקבות מחלוקת סלאוויטא–וילנא. אין בדעתנו לסקור כאן את כל מה שנאמר בנושא זה²¹³, אלא רק להדגיש נקודות מיוחדות הראויות לציין.

²¹¹ אמנם בהסכמה המובאת בטופס של מסכת ברכות, הנזכר להלן, בהערה 295, מצדד חתם סופר בזכותם של מדפיסי וילנא ומסיים: 'גלל כן אם אמת הדבר שכבר נמכרו כל ספרי ש"ס סלאוויטא... א"כ תו [=אם כן שוב] לא חל חרם הראשונים שעל ש"ס סלאוויטא, ומדפיסים האחרונים קדמו וזכו, ואדרבה יש בזה משום מושיבין סופר בצד סופר משום קנאת סופרים תרבה חכמה, ויהיו זריזים אלו ואלו במלאכתם, אלו בש"ס ואלו בספרים אחרים'.

²¹² חקי"ח–תקצ"ז (1758–1837). רב בעיירות שונות בפולין ובצ'כוסלובקיה ובסוף ימיו בסאנטוב (הונגריה). מלבד חיבורו 'שמן רוקח' חיבר שו"ת וחידושים לש"ס. הוציא לאור את חידושי הריטב"א וה'מקח וממכר' לרב האי גאון, חידושים בשולחן ערוך ודרשות.

²¹³ ראה גם למעלה, ליד ציין הערה 174, ולהלן, הערה 290.

ר' יהודה ליב בר' ברוך, אב"ד יאנוביץ²¹⁴, אחיו של ר' שניאור זלמן בעל ה'תניא', דן בספרו 'שארית יהודה'²¹⁵, בשאלת תוקפה של ההסכמה לאחר מכירת הספרים. לאחר דיון ב'אומדנא' הוא מגיע למסקנה, שבאומדנה דמוכח ביותר (כמו בהסכמה – שקיימת אומדנה ברורה, שההסכמה היא דק לתועלת המכירה), אם מכר המדפיס בתוך הזמן שנקצב לו – בטלה ההסכמה. וכל שכן, שבהסכמה מפורש, שחוששים מהסגת גבולו של המדפיס, וכיוון שכבר מכר את הספרים, שוב אין מקום לחשש.

ועתה אף הוא נזקק לכלל 'דבר שבמניין צריך מניין אחר להתירו'²¹⁶, ביחוד לאור דעתו של הרמב"ן²¹⁷, אשר לפיה אף בהסכמת ציבור אין החרם מותר מעצמו, אף שנתבטל הטעם: 'וא"כ יש לומר דה"ה [=דהוא הדין] למליצת הגאונים, שבכל דור שיש להם כח בכל המקומות סביבותם לגזור על הציבור, וגזרתם ותקנתם קיימת'. ולדבריו, אף אין להבחין בין דבר שבאיסור לדבר שבממון שבין איש לרעהו²¹⁸. וכן אין לחלק. לדבריו, 'בין תקנה כללית לתקנה פרטית, שהרי תקנות צבור הם להסיע על קיצתם²¹⁹ בבני עיר אחת, ולא בבני העיר בלבד, שכל העיר עושים תקנה, אלא אפי' בבני אומניות אחת כו'.

אלא שמסקנתו היא, שאין נידון ההסכמה רומה ל'דבר שבמניין' וכו', וכמה טעמים בדבר:

א. 'דבר שבמניין' צריך שיהיה בקיבוץ חכמים, 'ובנדון דידן אף אם יתקבצו עשרה מליצות מרבנים, מ"מ [=מכל מקום] החכמים לא נאספו יחד'.

²¹⁴ נולד בשנת תק"ט (1749) בערך. אחיו של ר' שניאור זלמן מלאדי, מייסד תסידות תב"ד. גדול בתורה, רב ביאנוביץ (רוסיה הלבנה). ערך לדפוס את השולחן ערוך של אחיו ר' שניאור זלמן. חיבר 'שארית יהודה', שו"ת וחירושים על יורה דעה. ראה גם פרק שלישי, הערה 104.

²¹⁵ בהשמטה שבסוף ספר 'שארית יהודה' (שנדפס על ידי נכדו, וילנא תר"א).

²¹⁶ ראה הערה 164.

²¹⁷ 'בשובה האחרונה לרמב"ן [בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סימן רפה: "דין חרמי ציבור לרמב"ן ז"ל"], שהביא האגודה'.

²¹⁸ וראיתו מפרוזבול (גיטין לו ע"ב). והשווה דעתו של ר' יעקב ברוכין, למעלה, ליד ציין הערה 187.

²¹⁹ בכא בתרא ח ע"ב.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ב. ועוד: שהרי אין כוח לחכמי הדור, כי אם במקומות סביבותם, והיה לו לכל גדול הדור, הנותן מליצה, לכנס עשרה בעירו ולהכריזו.
ג. אף אין לומר, שכיוון שאיסור הסגת גבול הוא איסור מצד הדין, הרי שתקנה הנעשית כסייג וגדר לשמירת הדת מצווים כל ישראל לקיימה, אפילו אם לא נעשתה על ידי גדולי הדור שהמחום רבים עליהם. שאין הדבר כן אלא לעניין איסור הסגת גבול עצמו, 'אבל ליתן חק וזמן להמדפיסים, שלא ידפיס אחר כך וכך שנים, הגם שתקנה קדומה היא משנים קדמוניות, מ"מ אין לומר בה כ"כ דממילא חיילא [=שהיא חלה ממילא], ואין צריך אלא גילוי מלתא, שהרי אין קצבה אחת לכל ספר, ולכל ספר נותנים זמן כפי ערכו אשר נראה לב"ד'.
ד. 'דבר שבמניין' וכו' אינו אלא אם הייתה הגזירה תקנה קבועה, שבזמן שאסרו – אסרו אפילו במקום שטעם זה אינו קיים, ומשום כך לא זוה התקנה ממקומה כשבטל הטעם. אבל 'בנידון דידן, דמוכח שהתקנה לא היתה אלא על המסיגי גבול, אפילו בשעתו, שהרי לא אסרו להדפיס אלא שלא ברשיון המדפיס שלא ישיגו גבולו, אבל ברשיון המדפיס שרו [=התירו]... שכך כתבו בכל לשון מליצות הגאונים שבכל דור ודור, וכל לשון שנהגו לכתוב, אף שלא נכתב כמו שנכתב דמי'.
ה. 'ומכל שכן להסמ"ק [=ספר מצוות קטן] וכ"כ [=וכן כתב] הרא"ש בתשובה כלל ב [סימן ח], דהיכא דהטעם ידוע לא נאסר אחר שעבר הטעם, הכא נמי מיקרי הטעם ידוע, ולא משום אומדנא בלבד, שהרי כתוב ומפורש בו טעם איסור זה'. וראיתו מתוך ש'על כל פנים לא אסרו אלא על שאר המדפיסים זולתו, והוא או ב"כ [=באי כוחו] אינם בכלל, שהרי הוא רוצה להדפיס שנית, וע"כ דהיינו משום שלא גזרו אלא משום השגת גבול'. ואם נאמר, שהייתה התקנה כוללת, אלא שכירו של המדפיס לבטלה בשביל עצמו – כיוון שבטלה לגביו, בטלה גם לכולי עלמא, כדין צדר שהותר מקצתו – הותר כולו'.

כמה טעמים לצמצום הכלל 'כל דבר שבמניין צריך מניין אחר להתירו' נתחדשו בדבריו של ר' אליקים געציל [פורדוביניק], אב"ד ביאליסטוק²²⁰.

²²⁰ ר' אליקים געציל בר' מאיר פורדוביניק, רב בסוויסלרין (ליטא) ובביאליסטוק. נפטר

אף הוא דן²²¹ תחילה על סמך דברים שאמרו בשמו של רא"ז מרגליות, ולאחר מכן מתוך מה שראה בהעתק תשובתו²²²: 'כל הנ"ל כתבתי בעת אשר ערן לא ראיתי גוף התשובה של הגאון (מוהר"י) [מוהר"ז] זצ"ל²²³. ועתה, כאשר באו המשולחים של מדפיסי הנגירים דווילנא והוראדנא, וראיתי העתק מתשובת הגאון, אף כי לא העתיקו המעתיק יפה, וגם היה למראה עיני תשובת הגאון המפורסם מו"ה יעקב, האבד"ק קארלין, אשר השיג על הגאון מוהר"ז זצ"ל'.

בין שאר הטעמים שנותן ר' אליקום לדעתו, שאין להשתמש כאן בכלל 'כל דבר שבמניין' וכו', הוא קובע חידושים אחרים:

א. הוא מוכיח מדבר 'מגן אברהם', שכאשר לא גזרו מתחילה אלא במקום אחד – הרי הטעם ידוע, כיוון שלא נגזר במקום אחר, 'א"כ לפי כל ההצעות הנ"ל נתברר בנ"ד [=בנידון דידן = בנידון שלנח] בענין הדפסה, אף שגזרו חכמים שלא להדפיס במדינה זו שארי מדפיסים עד זמן ידוע מפאת הטעם שלא להשיג גבול מדפיס הראשון, עכ"ז [=עם כל זה] במדינות רחוקות לא גזרו, כיון דשם לא שייך הסגת גבול שהוא רחוק [ממ]דינתו, א"כ שפיר... ממילא הותר כל הדפוסים, דלא הוי דבר שבמניין, כמש"כ [=כמו שכתבו] הדא"ש והתו' והר"ן הנ"ל, וכסברת המ"א [=ה"מגן אברהם], דבכה"ג [=דבכהאי גוונא = שכאופן זה] הוי טעם ידוע, ולא שייך דבר שבמניין, וממילא בהתבטל הטעם – הותר הדבר'.

ב. דבנידון דידן, שלא הייתה התקנה אלא בשביל יחיד, לגזור על רבים שלא להדפיס, בכהאי גוונא [=כאופן זה] לא מצינו דהוי דבר שבמניין, דבדבר שבמניין צריך על כל פנים רוב הציבור לקבלו.

ג. בכל 'דבר שבמניין' יש צורך שיהיו החכמים 'סמוכים', שהם בית דין מן התורה. ואף שיש רשות בזמן הזה לעשות תקנה וגדר, אבל על כל פנים

בשנת תר"י (1850). מחיבוריו נדפסו 'בית אליקום' ו'תורת אליקים', שו"ת וחיידושי הלכות (א"ש הרשב"ג, פנקס ביאליסטוק, כרך א, עמ' 164–165).

²²¹ בית אליקום (נדפס על ידי נכדו, ורשא תרמ"ו), שו"ת, סימן ג.

²²² שם, דף כג, טור ב.

²²³ ראה בראש התשובה: 'זהנה אמרו בשם הגאון המפורסם מופת הדור מוהר"ז מבראד זצלה"ה, שדעתו נוטה להחמיר, ולו שם בשלשה טעמים...'.
371

כשכטל הטעם ממילא בטלה הגזירה, כיוון שמן הדין אין לנו חכמים סמוכים, אלא משום 'עת לעשות', ניתנה רשות לעשות תקנה לבית דין בזמן הזה שאינם סמוכים, אבל לעניין זה שכבר בטל הטעם – אין צריך מניין אחר, כיוון שמן התורה אין לנו בית דין כלל²²⁴.

ד. אף אין שייך כאן 'דבר שבמניין', שהרי מקבל ההסכמה עצמו יכול להתיר את האיסור האמור בהסכמה, וכ"ש [=וכל שכן] שיועיל היתרו של בית הדין כשכטל הטעם להסכמה²²⁵.

חיזוק מסביר לתוקפו של האיסור אף לאחר מכירת הספרים, אנו מוצאים באיגרתו של ר' יצחק מאיר אלטער מגור²²⁶, אל ר' עקיבא איגר, בדבר מחלוקת הש"ס סלאוויטא-וילנא. לאחר שהוא מזכיר, כי יש ביד הרב מסלאוויטא פסק חתום מהרב... ולמן מרגליות מכראד ז"ל לאסור שאר הדפוסים בתוך הזמן... ועדין הגזירה הראשונה במקומה על כל הזמן', הוא מוסיף: 'וגם מסביר גראה, כמו שאחר זמן, אף דלא מכר עדיין, אינו בכלל האיסור, כמו כן קודם הזמן, אף שמה הגזירה במקומה, דלא רצו לתקן דבריהם לשיעורין וקצבו זמן, שלא יהי' טענות ומחלוקת, זה יאמר מכרתי, גם כפי משמעות הגזרות, אפשר שנותנים הזכות על הזמן ההוא לגמרי למדפיס זה, שכמה פעמים שירצה יוכל להדפיס בתוך זמן זה'. ועוד הוא מחזק סברתו על יסוד הנחתו, שהפריכילגיה שנותנים למדפיס יסודה בתקנת הציבור²²⁷, משום שיש בזה אינטרס ציבורי. ואם כן, יש גם אינטרס ציבורי לתת תוקף להסכמה אף לאחר מכירת הספרים, משום שעל ידי כך לא יחשוש המדפיס מלהחזיל את מחיר הספרים ולמכור

²²⁴ בדבריו אנו שומעים גם זאת, כי החרם שבהסכמה, שלא נעשה למגדר מלחא, ואינו בקיבוץ של חכמים, הרי כיוון שלא קיבלו עליהם את החרם, אין החרם אלא מדרכבן (ראה שם, דף כג, טור ב).

²²⁵ בסוף תשובתו הוא מדגיש, שאם באו שני מדפיסים, אי אפשר לתת זכות לאחד מהם יותר מלחברו (ראה שם, דף כג, טור ד). ראה למעלה, פרק שמיני, ליד ציון הערה 18. וכן הוא דוחה את הטעמים האחרים, שנאמרו בשמו של דא"ז מדגליות (ראה שם דף כב, טור ג-ד).

²²⁶ ראה מאיר עיני הגולה, ת"א תשי"ד, חלק ב, עמ' 107.

²²⁷ ראה על כך בפרק שלישי ובפרק רביעי.

את כל הספרים, שהרי הוא יוכל לשוב ולהדפיס מהדורה חדשה מכוח ההסכמה שבידו: 'ונ"ל דעיקר הגזרות של ההסכמות היא ממה דמבואר בש"ס: מגיחי ספרים שבירושלים היו נוטלים שכרם מתרומת הלשכה, ופירש"י דאסור להשהות ספר שאינו מוגה, והיו מתעצלים, לכך הפקירו תרומת הלשכה לכך, דהפקר ב"ד הפקר, וכן כל העוסקים במצוה של צבור יכולים ב"ד לפסוק להם משל צבור. וא"כ מדפיסי ספרים אם היו רוצים שכר עסקם, היה הב"ד פוסקים להם משל צבור, בפרט לדעת הרא"ש וש"ע שמקיימין בקניית ספרים הנ"ל מצוה ד'ועתה כתבו' כו', המוטלת על כל אדם; וא"כ י"ל [=יש לומר], דזה השכר, שפוסקים להם הב"ד, שלא יהא רשאי דפוס אחר להדפיס וליזל [=וללכת, כלומר להמשיך ולהדפיס], והרווח זה יהי' בשכרו מהזמן שקוצבין להם, כמו מותר שלישי בשכר. ועוד שגם זה לטובת הצבור, שע"י שנותנים לו כל הזמן ההוא, יוכל להדפיס כמה פעמים, ע"י זה יזיל המקח מיד, כרי שימכרם מהרה ברווח מועט כדי שיוכל לחזור ולהרפיס מחדש וירויח מה. משא"כ [=מה שאינו כן] אם לא יהיה לו רשות רק על הדפסת פעם אחד, שיששה מכירתם בשער הגבוה למכור על יד על יד'.

על הדעה שיש לתת הגנה למדפיסים אף אחר מכירת הספרים, משום שהם עוסקים במצוה ויש לעודדם, חלוק ר' שמואל לנדא²²⁸, בנו של ר' יחזקאל לנדא, בעל 'נודע ביהודה'. בהסכמתו לש"ס וילנא תקצ"ה²²⁹ הוא כותב: 'ואין לדון, שהמסכימים נתנו זמן למדפיס סלאוויטא, שיהיה לו זכות כל זמן זה שלא ידפס אחר אף שימכור ספרים, ולטובתו עשו כן תחת אשר עשה טוב להרכיץ תורה בישראל. זה אינו, כמ"ש רמ"א שו"ת י, שאלו מדפיסים אדעתא דנפשיהו עבדו [=על דעת עצמם עשו] וכדרך כל סוחרים שעוסקים במסחרם, וגזרו רק שלא יצמח לו הפסד, שלא יבא אחר לפסוק חיותו, ואחרי שמכר ספריו אין ביד א' לגזור אכולי עלמא [=על כל העולם] למעט הדפסת ספרים'.

ויש לדון בדברים אלה לאור דברי אביו, ר' יחזקאל לנדא, שמסתמך

²²⁸ ראה למעלה, פרק שלישי, הערה 95.

²²⁹ ראה ההסכמות המובאות בטופס הנזכר בהערה 295.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

עליהם ר' ברוך מררכי איטינגא, אב"ד בוברויסק²³⁰, בהסכמתו להדפסה המתחרה, היא הדפסת ש"ס סלאוויטא תקצ"ה. ואלו דבריו של ר' יחזקאל לנדא בהסכמתו שנתן בשנת תקכ"ט, לספר 'המגיד', הוא נ"ך עם תרגום בידיש, זולצבאך תק"ל²³¹: 'ואף שכעת כבר גמרו המדפיסים הנ"ל מעשיהם הטוב, ונגמר מעשה מלאכת המשניות והמגידים הנ"ל על ידם זה ערך שנתים, אעפ"כ מוטל עלי לחזק ידם, ואם אין אנו נועלים דלת בפני עושה עולה, אתה מכשילם לעתיד, ולכן הנני מסכים על גזירא ולטותא [=וקללה] דרבנן וגורא רבה [-וגדר גדולה] על המשיג גבול משך הזמן אשר גבלו ראשונים הגאונים הנ"ל בהסכמתם, והיינו משך עשרה שנים מיום שנגמר מלאכת הדפוס הנ"ל, ואני מוסיף השנית שאם ירצו המדפיסים הנ"ל המה בעצמם להוסיף שניו' מדברי סופרים, להדפיס מחדש מגירים ומשניות הנ"ל, הן שניהם הן א' מהם, תוך זמן הנ"ל, אזי מתחיל זמן הנ"ל עד עשר שנים מחדש מיום שיוגמר זה שידפסו מחדש, (והשחל) [והתחיל]²³² גזירת ארור על המשיג גבול משך עשרה שנים מיום ההוא'.

האם ניתן להסיק מדבריו של ר' יחזקאל לנדא, שההסכמה היא בתוקפה אף לאחר מכירת הספרים? מתוך הקשר הדברים בהסכמתו של ר' ב"מ איטינגא, אב"ד בוברויסק, לש"ס סלאוויטא תקצ"ה, ניתן לכאורה להסיק כן, שאלו הם דבריו: 'אחרי הוודעי את כל העמל והתלאה אשר מצא את מעלתכם בהכינו הניירות והאותיות אשר מחירים עולים סך רב... נוסף לזה מוזהרים ועומדים המה מחכמי הדור, אשר לו נדפסה אזהרתם ע"פ התורה והמצוה בספרי הש"ס שהדפיס מעלתו מני קדם, וראיתי להגאון המנוח מוהר"ר יחזקאל לנדא, בהסכמתו על הדפסת ספרי המגיד בזולצבאך כיום (יג) [י"ב] תשרי שנת תקכ"ט לפ"ק בק"ק פראג, וזה לשונו... עכ"ל. ומי כמוהו מורה בדת של תורה, ומי חצף אשר את פיו ימרה'. האם הובאו דבריו של ר' יחזקאל לנדא רק לתמיכה במוסד ההסכמה, או שמא גם לתמיכה בכך, שההסכמה בתוקפה אף שנמכרו הספרים, כמו שהיה בנידון

²³⁰ ראה עליו למעלה, פרק שלישי, הערה 96.

²³¹ בראש הכרך של נביאים ראשונים.

²³² כך מובא בהסכמתו של ר' ב"מ איטינגא הנזכרת.

הדפסת ש"ס סלאוויטא תקצ"ה? מן הרישא של הסכמת ר' יחזקאל לנרא ודאי אין להסיק כאפשרות השנייה, שהרי דבריו מוסבים על עצם החובה להגן על מי שמדפיס ספר, ואף שכבד נסתיימה מלאכת ההדפסה (ולא נאמר שם, שנסתיימה מכירת הספרים) יש להגן על המדפיס, שאם לא כן 'אתה מכשילם לעתיד'. ומה ניתן ללמוד מהמשך דבריו של ר' יחזקאל לנרא, שהוא קובע בהם, שאם ידפיס המדפיס שנית, אז תימשך ההסכמה לעשר שנים נוספות מיום גמר ההדפסה השנייה? מצד אחד, אין להסיק מכאן, שבלא תוספת זו אין תוקף להסכמה הראשונה, שהרי ייתכן שהתוספת באה לקבוע, כי ההגנה תסתיים עשר שנים מיום ההדפסה החדשה, ולא מיום ההדפסה הראשונה. אבל מצד שני נראה, שאין ללמוד מדבריו, שההסכמה בתוקפה אף לאחר מכירת הספרים. ייתכן שמשמעות דבריו היא רק זו, שאם ידפיס שנית, תהיה הסכמה לעשר שנים נוספות מיום גמר ההדפסה החדשה, אבל אין משתמע מכאן, שאין רשות לאחר להדפיס אחר מכירת המהדורה הראשונה. ואם אמנם זה פירוש דבריו, הרי שאין סתירה בין דברי ר' יחזקאל לנרא לדברי בנו, ר' שמואל לנרא.

הד למחלוקת סלאוויטא-וילנא אנו שומעים גם בדבריו של ר"ש קלוגר²³³. אמנם הוא אינו דן בשאלה, אם ניתנו ההסכמות למרפיסי וילנא כדין. אלא מתוך הנחה שניתנו כרין הוא שואל, אם נאסר לקנות את ש"ס סלאוויטא, בעקבות ההסכמות שניתנו למדפיסי וילנא, האוסרות את ש"ס סלאוויטא, ובייחוד לאור העובדה, שמדפיסי סלאוויטא קיבלו הסכמות חדשות המתירות להם את ההדפסה²³⁴. וכך מגיע ר"ש קלוגר לבירור יסודות ההסכמה. הוא חוקר ב'מה דנהגו מקדמונים, שאם מדפיס אחד קיבל הסכמות מרבנים שלא להדפיס ספר כך וכך בלעדו, מה שנמנעו מלהדפיסו עוד אף ע"י הסכמות אחרים'.

אשר ליסוד המשפטי של 'הסגת גבול' הוא סבור, שאין לו תחולה לעניין זה, מאחר שבענייני תורה אין חלים הכללים של הסגת גבול: 'וככח הסגת גבול כדין בר מבואה דיכול לעכב אחבירו מצד דפסקת

²³³ ראה עליו למעלה, פרק חמישי, הערה 24.

²³⁴ נדרי זריזין, לבוב תרט"ו, בהשמטות לסימן רכה דף כו, טור א – דף כח, טור ג.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

לחיותי' [=שאתה מפסיק את פרנסתו], לא שייך זה בתורה, כדקיי"ל [=כדקיימא לן] בש"ס וטוש"ע [=וטור ושולחן ערוך] בענין מלמדי תינוקות שא"י [=שאינו יכול] לעכב, והרבה יש לדין בזה.²³⁵

והוא מצביע על שני יסודות משפטיים, שיש בהם לכאורה לבסס מנהג זה: [א] מצד גזירת חכמים הראשונים; כיון דגזרו איסור וחרם – מחוייבין הכל לקיימו, ואין כח כיד שום אחר לבטלו; [ב] או די"ל [=דיש לומר] דמרינא הוי מותר לעבור עליו, רק כיון שנהגו איסור הוי כדברים המותרים ואחרים נהגו בו איסור, שאין אתה רשאי להתירו בפניהם. ודעתו נוטה, כנראה, לאפשרות השנייה, שהרי הוא אומר שם²³⁶: 'ולכן עיקר כח ההסכמות הוי כיון דקבלו עליהם הצבור לקיים הסכמות, הוי כדין דברים המותרין ואחרים נהגו בו איסור, שאי אתה רשאי להתירן בפניהם'. ר"ש קלוגר מראה, שבין שנקוט טעם ראשון ובין שנקוט טעם שני, אין איסור לקנות את ש"ס סלאוויטא:

א. אשר לכלל האומר, שאין בי"ד יכול לבטל דבדי בית דין חבדו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמניין, מעלה ר"ש קלוגר כמה נימוקים לכך, שאין כלל זה חל בענייננו, ואלה הם: (1) ההסכמה הנידונה לא פשטה ברוב ישראל.²³⁷ ולדבריו, הקובע הוא התפשטות ההסכמה הספציפית, ולא עניין ההסכמות בכללו. וכמו כן הוא סבור, ש'בנ"ד [=בנידון דידן = בנידון שלנו] כיון שדת כל מדינה ומדינה דלא להביא ספרים ממדינה למדינה, ומה"ט [=ומהאי טעמא = מטעם זה] הסכימו חכמי הדור, שאין הסכמה חלה ממרינה למדינה, א"כ מתחלה אינה עומדת להתפשט ברוב ישראל, לכן אף קטן ממנו יכולין לבטלו. (2) ההסכמות השניות למדפיסי סלאוויטא ניתנו, לפני שחלו ההסכמות של מדפיסי וילנא. (3) אין הכלל הנ"ל אמור אלא לכתחילה, אבל בדיעבד, ביטלו – מבוטל. (4) ההסכמה למדפיסי סלאוויטא משיירת מקצת מן ה'תקנה' הקודמת – שהרי היא משאירה את האיסור של וילנא כלפי כל העולם, אלא שמתירה למדפיסי סלאוויטא – ובאופן זה אפשר לבטל. (5) 'לצורך שעה ומיגדר מלחא [=לגדוד, להגביל

²³⁵ דף כת, טור ג.

²³⁶ דף כת, טור ג.

²³⁷ ראה גם למעלה, ליד ציון הערה 188.

את הדבר] אפשר לבטל; וכאן יש צורך שעה להחזיק ביד מדפיסי סלאוויטא, שעל כל פנים לא יהיו ידיהם עצורות מלהדפיס גם כן. ב. ואילו הטעם 'שנהגו איסור ברבר', אף בו אין כדי לאסור לקנות את ש"ס סלאוויטא, ואלה הטעמים לדבר: (1) דבר שנהגו בו איסור אפשר להתירו; וברבים, במנהג השייך בציבור, רינו כחרמי צבור, ואין צריך פתח וחרטה כדי להתיר, ובחרטה דהשתא סגי [=ודי בחרטה של עכשיו]. (2) בדיעבד, אם התירו – מותר. ולהלן, שם²³⁸, הוא דן בשאלת הסכמה שניתנה לזמן, ובתוך הזמן מכר את הספרים. הוא משיג שם על דברים ששמע 'כשם גדול אחד, שרצה לדמות דין זה... לפלוגתא דהרמב"ם והראב"ד בדבר שנאסר לזמן מונח טעם ובתוך הזמן בטל הטעם, אם צריך מניין אחר להתירו או לא'. ולדבריו 'אין לו ענין זה לזה', וטעמיו הם: (1) כאן לא ניתנה ההסכמה לכתחילה אלא במקום שיש שם הספרים, ואילו במקום אחר, או באותו מקום, אם כלו הספרים, אין צריך מניין אחר להתירו. (2) הכלל 'דבר שבמניין צריך מניין אחר להתירו' הוא 'חידוש' ואין לך בו אלא חידוש; והיינו, דווקא ברבר שנאסר בזמנו לעולם, ואין לו שום היתר, ולא במקום שהותר. (3) במקום שהטעם שנאסר בגללו אינו בעולם כלל, אין צריך מניין אחר להתירו. וכאן הספרים אינם עוד, וא"כ הוי כאילו הטעם אינו בעולם. והוא מסיים שם: 'צ"ע [=צריך עיון] כעת'. וכך אנו מוצאים את הסכמתו של ר"ש קלוגר לש"ס סלאוויטא, שנכתבה ביום ג' ט"ו טבת תקצ"ו, ונדפסה במסכת עירובין בשנת תקצ"ו.

אמנם מאיגרת שכתב ר"ש קלוגר אל ר' מרדכי זאב איטינגא²³⁹ ור' יוסף שאול נתנון²⁴⁰ אנו שומעים, שחזר בו מן ההיתר שנתן לש"ס סלאוויטא. איגרת זו לא נדפסה, והיא נמצאת במחלקה לכתבייד שבבית הספרים

²³⁸ כדף כח, טור ג.

²³⁹ תקס"ד – תרכ"ג (1804–1863), גיסו של ר' יוסף שאול נתנון. למדו יחד בחברותא וחיברו יחד את הספרים 'מפרשי היס' ו'מגן גיבורים' ועוד. לאחר מכן התפרדה החבילה, ושניהם התמודדו על כיסא הרבנות בלכוב. לאחר מכן משך ידו מהרבנות והרביץ תורה בלכוב.

²⁴⁰ ראה למעלה, פרק תשיעי, הערה 3.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

הלאומי והאוניברסיטאי²⁴¹, ואגו שומעים ממנה, כי הייתה בידי ר"ש קלוגר תשובה מאת ר' אפרים זלמן מרגליות, ולפיה כמחלוקת דומה לזו של וילנא עם סלאוויטא הייתה דעתו לטובת מדפיסי וילנא. ומפאת חשיבותה של איגרת זו נביא אותה במלואה:
'בעז"ה, יום א' אמור תקצ"ו לפ"ק.

לכבוד שני בני היצהר הרבני מאורות הגדולים, ה"ה [=הלא המה] אחד המיוחד הרכ הגדול החריף ובקי המפורסים [=המפורסם] כש"ת מוהר"ר [=כבוד שם תפארתו מורנו הרכ ר'] מרדכי זאב אייטינגר, והשני כדומה לו גיסו הרב הגדול החריף ובקי המפורסים כש"ת מוהר"ר שאול נאטן זאהן [=נתנון] נרם יאיר.

מכתב קדשם האיר מול עבר פני היום הזה, ופניתי להשיכם תיכף מפני אהבתם אהכת התורה אשר בקרבם. והנה לר חכמו השכילו מדפיסי ווילנא, היו דורשים הענין מכבר ממני, ודאי הייתי מסכים עמהם, והייתי בעזרם כגוף הכשר התחלת מלאכתם, כי מי יודע כשרון פעלם יותר ממני. כי הנה כל סמיכות המערערים עליהם הכל סמכו על עמודי שיש, על תשובת הגאון אמיתי מוהר"ז [מרגליות] זלה"ה. והנה זה נעשה קודם בואי הנה, אך לערך שנתיים אחר בואי הנה נזרמן מחלוקת כזה ממש כנדון הדפסת ספר חק לישראל²⁴², שר' אהרן ז"ל מדפיס מאוסטרא התחיל להדפיסו, והוי ממש טענותיו כעין טענת מדפיסי ווילנא. והמדפיס מסלויטא עורר עליו בטענותיו, כמו עתה, ובאו לדין בק' רארויל על נבררים, ולא יכלו לכא לעמק השוה, ושלחו הרין אלי, כי את הגאון מוהר"ז פסלוהו מסלויטא, ואמרו כי הוא נוגע, כי נתן הסכמה לר' אהרן, הוא הצד מוויילנא. והגאון מוהר"ז כיקש ממני לעיין בזה, ובניתי עליו תשובה שהדין עם ר' אהרן, והחזיק אותה הגאון מוהר"ז זלה"ה, ושלחום ליד הגאון מו' עקיבא איגר, והסכים כן, ונדפס תהילים קטן מר' אהרן הדפיס שם מכתבי הקצר אשר כתבתי לק' סלויטא איך יצאו חייבין כדין. א"כ [=אחר כך] לי נגלה דעת

²⁴¹ באוסף שבדרון. על איגרתו זו הסב חשומת לבי ר"י מוגנדיין, מן המחלקה לכתבי יד של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ועתה נתפרסמה על ידו במאמרו 'חדשים גם ישנים'.

²⁴² ראה על כך למעלה, פרק חמישי, ליד ציון הערה 24.

הגאון מוהר"ז להיפוך, והתשובה פה עמדי במחיצתי²⁴³. ולזאת כי דרשוני מסלויטא אחר הפצרת כמה וכמה ידועים לא רציתי בשום אופן להתערב על גוף התחלת הדפסה, כי ידעתי עם לבבי ההיפוך, אך בקשו ממני עכ"פ להתיר גם להמדפיסי סלויטא ולהיות שלהם מותרין נמי בקני', ולזה נעתרתי להם ופתחתי פתחא לנפשאי [=פתח לעצמי] לפלפל בדין "אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו" ושאר עניני' [=עניינים], וכתבתי שם בעז"ה תשובה יפה מאוד להתיר רק השסין אחר שכבר התירו כמה רבני' להם הדבר, ואני בתומי הלכתי, כי סברתי אז, שהמתירין להם דנו דין אמת לאמתו (כפי דעתם), גם לא ידעתי עדיין אז מפסק הגאון אמיתי החסיד בוצינא קרישא מו' משה סופר, אב"ד דק' פ"ב [=רקהילת פרשבורג], וגם לא ידעתי מה שנגעו בכבוד הגאון אמיתי בוצינא קרישא מו' עקיבא נ"י, כי עבור שנגעו בכבודו מהראוי הי' לשלם להם מפרי ידיהם, ואנכי לא ידעתי מזה דבר, ואני בתום לבבי עשיתי, וגם לפי מה שעמדתי כעת על סוף דעת יסוד המסכימים ותוכן לבכם יש לעיין טובא [=יותר], אם דיניהם דין לפי הדת והדין, ואין עת הַאָסֶף פה, לזה באמת אני מתחרט על מה שעשיתי חרטה גדולה, אך אי אפשר בחזרה, ומאת השם היתה כי נעלם שורש הדבר ממני, זולת זה אין להאריך כעת. ושלומו ושלו' תורתם יגדל כנפשם ונפש ידידם, הק' [=הקטן] שלמה קלוגר'.

לאחרונה, נדפסה מכתביד תשובתו של ר' בנימין דיסקין, אב"ד הוראדנא²⁴⁴, שדנה אף היא בנושא זה²⁴⁵: 'ע"ד [=על דבר] שנתעצמו

²⁴³ והשווה דבריו של ר' רוד, אב"ד גובארדוק, המובאים בין ההסכמות לש"ס וילנא תקצ"ה (בטופס הנזכר בהערה 295), שלדברי המדפיסים "זה סוף דברי תשובתו": 'וכעת ראיתי תשובה אחת באה בדפוס מהרב הגאון מוהר"ז עצמו, שיסרה בעת שרצו מדפיסי פאריצק לדפוס שאסי"ן קטנים, שהרבה תכריה לגזיז' [=שיכר לכוחו], ועוד כתב שם, שהרבה הרעישו עליו כל גאוני הדור על עסק תשובה ראשונה, אשר הכריע מאד כף מאזנים לזכות הסלאויטר בלי שום ראיית חוב, כמו שאין אדם רואה חובה לעצמו. והכותב והנחתם עצמו מעיד על זה'.

²⁴⁴ תקנ"ח-תר"ד (1798-1844). רב בוולקוביסקי, הוראדנא ולומז'ה, נודע כגאון וצדיק והעמיד תלמידים מפורסמים, ובהם כנו ר' יהושע ליב דיסקין מבריסק.

²⁴⁵ 'תשובה בעניין המחלוקת סביב הדפסת הש"ס בדפוס סאלאוויטא-ווילנא והורדנא

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

מדפיסי מדינתנו עם המדפיס מסלאוויטא, בנידון שמדפיסי מדינתנו השיגו הסכמות רבות על הדפסת הש"ס, וטען המדפיס מסלאוויטא, איך שהוא עדיין תוך משך הסכמות, שיש לו על הדפסת הש"ס הנגמר שנת תקפ"ב, וממילא אין כח להמסכימים החדשים לבטל דברי ב"ד חבירו הקודמים הנ"ל, ומדפיסי מדינתנו השיבו, שמאחר שכבר מכר הסלאוויטר את השס"ן שלו, הותר להם ממילא.

ר' בנימין דיסקין רן בארוכה בשאלת 'גילוי דעת' והשפעתו בהסכמים ובתקנות חכמים, והוא משיג על רבריו של רא"ז מרגליות²⁴⁶. לדבריו, נתפרש הדבר בהסכמה, שיכל זמן שיהיה להם הסגת גבול ע"י הדפסה, אסור להדפיס כדי שלא יהיו ניוזקין. וכיוון שכן, בנידון שלנו, שכבר נמכרו הספרים, אין, לדבריו, אלא מניעת רווח, ולא הסגת גבול ונוק; ולכן אין ההסכמה חלה בנידון זה. למסקנתו זאת הוא מגיע על ידי מתן הגדרה מצומצמת לנזק ולהסגת גבול, כאופן שהם כוללים מקרים, שאדם מפסיד עתה כספים, אולם אינם כוללים מקרים, שבהם נמנע מאדם מלהרוויח כדי לכסות את ההוצאות שהוציא קודם לכן. ואלה דבריו: 'ואף²⁴⁷ דגם השתא יתכן דבזה שהותר לאחר להדפיס יהיה לו גרם היזק, מכל מקום הרי אין זה אלא מניעת הרווח, היינו דלולי ההיתר היו נותנים לו תרקבא דדינור [=תרקב של דינור = סכום גדול], אבל גרם היזק והסגת גבול מאן דכר שמי' [=מי זכר שמו = מי הזכירו]. ואף אי הוה אמרינן [=ואף אם היינו אומרים] שאולי מהדפסת של אז הפסיד באמת, ועתה אם יתנו לו תרקבי דינור, יצא שכרו בהפסדו שהיה לו אז, אעפ"כ הדפסה של עתה, שידפיס האחר, אין לו מקום להפסד, דעכ"פ [=דעל כל פנים] עתה שוב אין כאן רק מניעת רווח, לא הפסד וגרם היזק, דכל אלה לא שייכי רק היכא ראית ליה לחברי' ממונא דאית ביה ממשא [=שכל אלה אינם שייכים אלא במקום

(בשנת תקצ"ה-ו), המעיין יב (תשל"ב), עמ' 43-68. הביא את התשובה לדפוס אברהם משה הלוי קצנלבוני.

²⁴⁶ בדבריו באות טענות, שרובן כבר מצאנו בדבריהם של אחרים, כגון למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 76, ולמעלה, ליד ציון הערה 192.

²⁴⁷ המעיין, שם, אות יז, עמ' 65.

פרק עשירי: הגבלות בהגנה / 9. אחר מכירת הספרים

שיש לו לחברו ממון שיש בו ממש], ואיהו [=והוא] הוא דגרס לו כזה איזה הפסד וחסרון, או עכ"פ אפחתו מכספיו [=הפחיתו מכספיו] משא"כ [=מה שאינו כן] אם אין לחבירו שום דבר כלל, מה חסרי' [=מה חיסרו] ומה הזיקו, ובמה הסיג גבולו?

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

10. 'כאשר עשה – כן ייעשה לו'

הגבלה מעניינת בתוקפה של הסכמה היא, שאם לא נזהר מקבל ההסכמה עצמו מלפגוע בבעלי הסכמה קודמת, כי אז אף אין להשגיח בהסכמה שיש בידו. שיקול זה אין לו עניין לאופי ההסכמה שקיבל, אלא הוא נוגע באופן אישי לבעל ההסכמה. לפי זה לא יוכל להסתמך על הסכמה אלא מי שהוא עצמו נהג בה בכבוד. הסתמכות על ירי מי שזלזל על הסכמה אינה הסתמכות ב'נקיון כפיים'.

רוגמה לכך אנו מוצאים כהיתר, שניתן להדפסת ש"ס אמשטרדם תקי"כ. אבל נקרים דברים אחדים על ש"ס ברלין ופראנקפורט דאָדר תצ"ר²⁴⁸, שההסכמה להדפסתו ניתנה בתוך המועד שנקצב בהסכמה קודמת לש"ס פראנקפורט רמ"ן ת"ף–תפ"ב²⁴⁹.

ר' צבי הירש בר' נפתלי הירץ, אב"ד הלבפשט²⁵⁰, בהסכמתו לש"ס ברלין הנ"ל, שנדפסה במסכת שכת, רומז לחרם הקודם ואומר, ש'כבר עלתה במחשבה לפני תחלה להיות ידי משוכה מזה, אחרי רואי חכמים וגדולים גזרו בתוקף גזרתם בח"ח [=בחרם חמור] על ספרי הש"ס, שהדפיס התורני הרבני מהור"ר ארי' ליכ גר"ו [הכוונה לש"ס פראנקפורט דמ"ן] ...

²⁴⁸ ראה על הדפסה זו רנ"נ רבינוביץ, עמ' קטו–ק"ז; וכן ראה ת"ד פריעדבערג, תולדות הדפוס העברי באירופה התיכונה, עמ' 92.

²⁴⁹ על הדפסה זו ראה רבינוביץ, מאמר, עמ' קט–ק"א. ש"ס זה הדפיס ר' ליב בן ר' יוסף שמואל מקראקא אב"ד פראנקפורט דמ"ן. לפני כן הדפיס ר' ליב את ש"ס אמשטרדם, תע"ד–תע"ז (ראה על הדפסה זו, שם, עמ' קא–ק"ז), וקיבל רשות להדפסה זו מן הגביר יששכר ברמן, שהדפיס את ש"ס פפד"א [=פראנקפורט דאודר], תנ"ז–תנ"ט (על הדפסה זו ראה רבינוביץ, שם, עמ' צו–ק). על ש"ס פפד"א תנ"ז–תנ"ט, אומר רבינוביץ (שם, עמ' ק), כי בזה התחילו לקחת הסכמות וחרמות על הדפסת ש"ס. וראה למעלה, פרק שישי, ליד ציון הערה 11, שהתירו להדפיס קונטרסים לתלמידים בתוך התקופה שנקצבה לש"ס פראנקפורט ת"ף, כיוון שאין הדפסה כזו כלולה כאיסור.

²⁵⁰ נפטר בשנת תק"ח (1747), מגדולי הרבנים בדורו. רב כביאלא, וראש ישיבה כלובוב (פולין), ואחר כך אב"ד וראש ישיבה בהלבפשט (גרמניה), נודע בחריפותו, ותלמידים רבים נהרו אליו. נדפסו תשובותיו בשם 'עטרת צבי'.

שלא יגרום שום אדם להדפיס ש"ס בלי רשיון מוהר"ר ליב הנ"ל משך עשרים שנה, ועד האידנא לא נשלמו שני גזרתם'.
ברם, למדות זאת הוא נותן את הסכמתו בהסתמכו על חכמים אחרים, שנתנו אף הם את הסכמתם²⁵¹, ש'בוראי הם עמרו על הדבר, דאין כאן בית מיחוש לחוש לגזירת הגאונים הנ"ל...'. ולא נתפרש מאיזו סיבה לא ראו בחדם הקודם משום מניעה להדפסה החדשה²⁵².

²⁵¹ וראה רבינוביץ, שם, עמ' קיז, הערה 6, שתמה, מה ראו הרבנים להסכים להדפסה זו טרם נשלם זמן האיסור הקודם? וראה הסכמת בעל 'פני יהושע', ר' יעקב יהושע, לש"ס ברלין תצ"ד, שמוכיר את ההסכמה שניתנה לש"ס שנדפס בברלין ופראנקפורט דאָרדֶר בשנת תפ"ד, שהיא עדיין בתוקף: 'זהנני מסכים עם הגאונים הרבנים, שכבר קדמוני בהסכמתם וגזירתם בהדפסת הש"ס הראשונים, אשר עדיין גזרתם קיימת, והחדמות בחזקתן עד שנת תק"ד לפ"ק'.

(ויש להעיר על הסכמתו של בעל 'פני יהושע', כי ב'איגרת התנצלות', המובאת בראש ספר 'ובדי רוד' לר' דוד מילדולה, אמשטרדם תקי"ז, הוא כותב, 'שמיום כואי למדינה זו, ואף גם מקדם, גדר גדרתי בער מבלי ליתן הסכמה על שום ספר מתרש מחמת כמה וכמה טעמים הכמוסים אתי, זולת על א' או ב' ספרים, וזה היה ע"פ הפצרת כל אנשי ק"ק פפ"דא [=קהילא קדישא פראנקפורט דאודר], להיות שעל פי התקנה ותרות שלא הורשה לדפוס ולמכור שום ספר בלי הסכמות והרמנת [=ורשות] הרב מריה דאחרא, ואם כן איפוא מה אעשה לראשונים, אשר שלימים וגם רבים נמנעו להדפיס ספרים בפפ"דא ובסכיבוהיה מחמת העדר הסכמתו וגם לימים הבאים...'. ההסכמה שנמנע ממנה בעל 'פני יהושע' היא בדבר שבח הספר, וכמובן, אין הדבר נוגע להסכמה בדבר מניעת הסגת גבול, כפי שלפנינו).

ובעמוד השער לש"ס ברלין הנ"ל, במסכת ברכות, מודיעים המדפיסים, כי 'החרם שגזרו כמה גאוני ארץ על כל המדפיסים, שלא יעלה על לבם להדפיס הש"ס משך זמן עשרים שנה מיום כלות הדפסת הש"ס שנדפסו בק"ק בערלין ובק"ק פ"פ דאָרדֶר... עדיין לא נשלם הזמן עד שנת תק"ד לפ"ק, כי גמר הדפסתם היה בשנת תפ"ד לפ"ק'. וכן ר' צבי הירש, בהסכמתו הנ"ל, מוסיף: 'ולא באחי ח"ו לגרוע גזרת הגאונים הבאים בראשונה בהדפסה הש"ס הראשונים, אשר עדיין גזרתם עד שנת תק"ד לפ"ק'. וראה להלן, שנקודה זו שימשה אחת האמתלאות לאי התחשבות בחרם לש"ס ברלין.

²⁵² הסכמתו של ר' יעקב יהושע להדפסה החדשה כוללת איסור על הדפסת הש"ס 'בולו או מקצתו, בהוספה או גרעון דבר, ע"י איזה ערמה ותחבולה בעולם'. ובהסכמת ר' משה, אב"ד פראנקפורט דאָרדֶר, שם, מדובר על איסור ההדפסה 'הן ע"י עצמו, או ע"י גרמא דיליה'. ובהסכמת ר' צבי הירש הנזכר: 'הן ע"י

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

והנה לא נתמזל מזלם של מדפיסי ש"ס ברלין, ובשנת תקי"א, לפני כלות עשרים השנה שנקצבו להם בהסכמה, הותר לבני משפחת פרופס להדפיס את הש"ס, הוא ש"ס אמשטרדם תקי"ב²⁵³.

וכאן כבר אנו מוצאים בדברי המסכימים כמה טעמים לאי התחשבות בחרם הקודם. בהסכמת חכמי 'ארבע ארצות', 'בצירוף הרב... פרנס הוועד דר' ארצות', בהתוועדות בקאסנאטין בשנת תקי"א²⁵⁴, מנמקים המסכימים את צעדם. ראשית – לא נשאר מהמוער שנקצב למדפיסים הקודמים אלא מעט מזעיר: 'ואל יפלא על השנים המקוטעים, אשר עדיין פש [=נותרו] לפי מלאות של המדפיסים הקודמים כמה בצירין [=חסרות] מעט מזעיר, ואין בזה משום מחוסר זמן, פורתא לא דק [=אין לדקדק בדבר מועט]²⁵⁵, קרוב וסמוך לכלות המשך שלהם'. ושנית, מדפיסי ברלין עצמם הדפיסו בתוך המועד שנקצב למדפיסי פראנקפורט דמיין: 'ועוד כאשר עשו המדפיסים הקודמים – אשר פסקו ג"כ להמדפיסים אשר קדמו לפנייהם – כן

בן ברית, או ע"י אינו בן ברית'. בראש מסכת יבמות, משנת תצ"ה, מובאות 'הסכמות וחרמות וגזירות דכי דינא רבה ומ"צ דק"ק אשכנזית שבאמשטרדם יע"א', וחתומים עליהם ר' יוסף בר' שמעון עקיבא בער, ור' משה בר' שמעון פונקפורט, והם מזכירים בייחוד נוגה נוכח פנינו אור גדול הסכמת הגאון המפורסם המופלא שבסנהדרין כמוהר"ר יחזקאל [קצנלבוגן] נר"ו, אב"ד ור"מ דק"ק אלטונא והו"ב [=והאמבורג וונדסבק] ה"י [=ה' ישמרם] שיקל"י טיבותיה [על משקל "שקילא טיבותך" (שבת סג ע"ב)] בשקל הקדש ובפלס מאזניים ונמצא נכון בעיניו, וכן מוזכרת הסכמה זו של ר' יתזקאל בהסכמת ר"י אורנשטיין לש"ס ויגה תקס"ו, ראה להלן, הערה 277 ובעטרת חכמים', סימן כה. ולא ראיתי הסכמה זו. וכן ראה הערתו של רבינוביץ, שם, עמ' קיז, 'שלא מצאתיה בספר שלפני'. ובהסכמת ר' דוד שמואל שמעלקא, אב"ד קראקא, בראש מסכת סנהדרין, שנת תצ"ז: 'בכך נכון הדבר להיות נוצר תאנה יאכל פרי... ואין אדם טורח בתעורר'ה [על משקל "אין אדם טורח בסעודה ומפסידה" (כתובות י ע"א)] ומפסידה'.

²⁵³ ראה על הדפסה זו, רבינוביץ, מאמר, עמ' קיח-קכ, ובהשלמות עמ' דל-דל; וכן רשימתו של ח' ליברמן, 'תלמוד בבלי, ד' אמשטרדם ד', סיני סז (תשל"ל), עמ' רכה-רכז.

²⁵⁴ הסכתם מובאת בראש מסכת ברכות, והועתקה על ידי 'היילפרין, פנקס, סימן תרעז, עמ' 359.

²⁵⁵ וראה למעלה, פרק חמישי, ליד ציון הערה 16, וכן בהערה 18.

הסכמות מן האלופים רווני קצינים חורי ארץ •
 דרכינת פולין החכמים המאורות הגדולים •
 הרבנים פרנסים • ונאמנים דר' א יצ'ו בצדוף
 הפרנס הוועד דארבע ארצות יע'א:

הדור לנו חזומפעלות היעילת חהילת • הפלנת שבה
 וקילום יהוד והדד ויפי וניו של **הישים** מדשים
 בגדפסים ע"י האחים הקצינים המדינים המפורסמים הם כהר"ר
יוסף וכהר"ר **יעקב פרופס** כ"ן בני המנוח הם
 כהר"ר **שלמה פרופס** כ"ן ז"ל המוילים והמריקים
 זוכי מכיסים וי"י האחים הלויים המתעסקים במלאכת עבודת
 בקדש המופלגים התורניים ה"ה מהר"ר אהרן וז"ה תהור"ר
 זנוויל בני ה"ה המנוח מהר"ר משה סג"ל מק"ק טשעכנאווי •
 עתה ידענו כי ייסב ה"י • כי היו הלויים להכהנים בסיעתא • ומן
 תרוייהו מסקייע מלחא • להוציא מכה אל הפועל את הש"ס
 כ"ל אשר כולו מטעמים וכולו ממזדים מה גאה לילן זה זמה כלה
 נייד זה ומה פועו וזעונו וזכינוו נסדרה פאר • וכן מעלה אשר לא
 עגו נבאית ותכלית היפיי • כוודר גייתן נבינת חמד • כן
 מאתנו ש"ס טעם בגזירת עדין שתנחין • שלא יריס אש את ידו

להרשים עוד את הש"ס במשך **חמישה ועשרים שנים**
 דלופים מיום נמר מלאכתם הג"ל אל יפלא על הגנים
 במקצועים • אשר עדיין פש לפי תלמוד של מדשים הקדומים
 כמה בצירין מעט מוטד ואין בזה טעם מחוסר ומן • פורחא לא
 דק • שקרוב וסמוך לבלות כמשך שלהם • ועוד פאשר עש
 המדשים הקדומים אשר מסקו נ"ל להמדשים אשר קדמו לפניהם
 כן יעשה להם • ואי קפדי קפדין נמר בהדיא ע"ז • שהספרים
 הג"ל נחמדים • ועין לא רחוקה ולא עכ"ז שישקין כיון שעשור
 להתלמד • וה"ה המדשים הג"ל חלבים • והלכתא חלבים • ואין
 לפתק כלל • ואכחו מתיקס סונה וזנות לה"ה כבוד המדשים
 כ"ל וה"ה שלם להם כפעלם בזה וסבא • וגודרתינו בחרימות ושמעות
 ונחיי • שגבלעדם לא יודעם עוד דדשים • במשך הג"ל • הן
 ע"י עשור • הן ע"י גירא וכסום חחולה • והסוד לטריק' חויה
 דרבינו וכו' •

כ"ד הכניס המאורות הגדולים המפורסמים • גאני ארץ
 אב"ד זר"מ בקהלות קדושות אשר יאמס פה בהתועדות
 המלוכה ל"ר ארצות בצדוף הרב ה"ה הכבוד אצור החועים •
 פרנס הוועד דר' ארצות בק"ק קאסנמין יום ג' ר"ו
 מנחם הק"א לפ"ק :

הקטן אברהם מליסא פרנס הוועד ונא"י דר' א יצ'ו •
 הקטן ארי' לייב כהרב המה"ג המפורסם מהר"ר שמואל ז"ל
 חונה בק"ק קרעמניץ והגליל ונא"י דר' א יצ'ו •
 הקטן שאול בהונת הרב המה"ג המפורסם מהר"ר יעקב זלנה"ה
 חונה בק"ק לודמיר והגליל יצ'ו •
 הקטן שלמה כהרב מהר"ר משה ז"ל חונה בק"ק חטלמא יע"א
 בהר"ם מרכבת המשנה •
 הקטן ארי' לייב כהרב המה"ג כהר"ר שמואל סג"ל חונה בק"ק
 מארטיגראד יצ'ו •
 הקטן אברהם הכהן מוזלמט נא"י דר' א יצ'ו •
 הקטן יוסף בגל"א מ"ו הרב חונת הגאון מהר"ר אביגדור ז"ל
 הכ"ז הח"כ בק"ק טעכטעין והגליל בהר"ם חטבת אית יוסף •
 הקטן הצעיר באלפי יוסף באל ז' הגאון הקדום מהר"ר ישראל ז"ל
 ה"ר החונה בק"ק לובמלא יצ'ו •
 הקטן יוסף שאול סג"ל חונה בק"ק סיר מדע ואש"ה יצ'ו •
 הקטן נח חונה בק"ק פרשעווארסק •

הסכמת 'ועד ארבע ארצות', בהתועדות בקאסנאטין תקי"א: כאשר עשו – כן יעשה להם.
 מסכת כרכות, אמשטרם תקי"ב.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

יעשה להם²⁵⁶; ואי קפדי, קפדינן נמי בהדיהו ע"ז [=ואם הם מקפידים – נקפיד אף אנו עמם על זה]²⁵⁷.

הסכמה זו שימשה נושא לדיון בעת המחלוקת שנגרמה מהדפסת 'חוק לישדאל', על ידי ד' פינחס בר"ץ מראדוויל, שהדפיס לפני תום המועד שנקצב למדפיסי קאליס²⁵⁸. להצדקת התנהגותו של ר' פינחס מדאדוויל הובאה ההסכמה שלפנינו, שלפיה אין להקפיד שיעבור הזמן הקודם לגמרי.

אסמכתא זו דחה ר' חיים רפאפודט²⁵⁹ משני טעמים²⁶⁰: האחד – על ידי מתן פירוש משלו להסכמה זו, והשני – והוא בעל משמעות דבה: אין ללמוד מהסכמות הניתנות על ידי פרנסי ד' ארצות בעניין הסותר דין מפורש.

א. אשד לפירוש ההסכמה, סבור ד"ח דפאפודט, כי ההסתמכות על כך, שאין להקפיד על זמן מועט, אף היא אינה אמורה אלא בזיקה ל'כאשר עשה – כן יעשה לו'; שהואיל ואף הם לא הקפידו על הזמן שקדם להם, אין להקפיד על הזמן שנותר להם: 'ואף שהבודר מצד השני הביא עמו הסכמות הנדפסין בש"ס דפוס אמשטדט ע"י האחים בני ר' שלמה פרופס, ונאמר שם בהסכמות של הפרנסים ונאמנים דר"א [=דר' ארצות], וז"ל: 'ואל יפלא על השנים המקוטעים אשר עדיין לפי מלאות של מדפיסים

²⁵⁶ ראה גיטין מ ע"א, וכן בבא מציעא קא ע"ב: 'כאשר עשה – כן יעשה לו'. והשווה עובדיה א, טו: 'כאשר עשית יעשה לך, גמולך ישוב כראשך'.

²⁵⁷ ניומוק אחר נותן ר' רוב בעריש (בר' יהושע) סג"ל, אב"ד טשכנאווצי, ונאמן דר"א. לדבריו, המסכימים לש"ס ברלין לא עשו אלא לפנים, לכבוד האדונים הגדולים המחזיקים ידי המדפיסים, כנזכר בהסכמתם.

כמו"כ הוא מודיע לנו בהסכמתו, כי 'מתוך ששינו [מדפיסי ברלין] מעשיהם, וירדו עשר מעלות אחורנית, החליטו הגאונים להטענים גניזה, אך שהיה משא פנים בדבר מפחד הגאונים ומהדר גאונם, שלא לעורר שנאה בין האומות, אבל החרם נחבטל מאליו. רשימת כל המסכימים, ראה אצל רבינוביץ, מאמה, עמ' קי-קכ.

²⁵⁸ ראה למעלה, פרק חמישי, ליד ציון הערה 5.

²⁵⁹ ראה למעלה, פרק שני, הערה 71.

²⁶⁰ בשו"ת מים חיים, יורה דעה, סימן מד, ראה להלן, פרק חמישי, הערה 24.

הקודמין כמה בציריין [=חסרות] מעט מזעיר, אין בזה משום מחוסר זמן, פודתא לא דק [=אין לדקדק בדבר מועט], שקרוב וסמוך הוא לכלות המְשָךְ שלהם" עכ"ל. אבל באמת אין משם ראייה, דבדאי לא פליגי על משנה ופוסקים מפורשים הנ"ל, רק המעיין שם יראה, דעיקר סמיכתם היה רק על מה שכתבו שם תיכף סמוך לזה וז"ל: "ועוד כאשר עשו המדפיסים הקודמים... ואי קפדי, קפדינן נמי בהדייהו ע"ז [=ואם הם מקפידים – נקפיד אף אנו עמם על זה]" כו', ע"ש; וא"כ כוונתם על מה שכתבו אח"כ: "ועוד כאשר עשו כן יעשה להם"; ור"ל כיון שהמדפיסים עשו כן להמדפיסים הקודמים, גלו אדעתייהו, דלא דקו במחוסר זמן פודתא [=גילודעתם, שלא דקדקו במחוסר זמן מועט]...; וכן מבואר שם בהדיא [=בפירוש] בהסכמות של הגאון מוה' דוב בערש אב"ד דק"ק טשעכנאווציא, וז"ל: "וכדי שלא להשתכח תורת עירוב תחומין דרבנן כו', אבל כי דייקת שפיר [=כשתדוק היטב], זמן וזמניהם לא דרשו, ודורשין תחלת [על משקל 'דורשין תחילות' (סוכה ו ע"ב)], שפרצו גבול שגבלו ראשונים ואין מועיל אחר מועיל" ע"ש, וכתב שם עוד טעמים אחדים שהיה הקדש טעות... והגאון הנ"ל נאמר שם, שהיה נאמן דד"א [=דד' ארצות], א"כ ממנו נלמד שזה ג"כ היה כוונתם של פרנסי דד"א וכנ"ל. וגם בהסכמות גאוני ארץ המפורסמים שם כולם לא הזכירו זה הטעם "פורתא לא דק", רק הטעם לאשר קפחו [ראה בבא קמא עה ע"א: קפחתי לסבי דבי רב] רבנן בטעותא... ע"ש ותמצא כדברי בהסכמות... אלא ודאי ברור, שכוונתם היא כמו שכתבתי'.

ב. ועתה משמיע ר"ח רפאפורט טענה עקרונית, המפקפקת בסמכותן ההלכתית של הסכמות אדבע ארצות: 'ובלא זה, איך נוכל ללמוד הלכה פסוקה מדברי הסכמות פרנסים דד"א [=דד' ארצות], אף שהיו גדולים בתורה, מ"מ [=מכל מקום] הרי מבואר בתשובת הגאון מהר"י שטיינהרט, בזכרון יוסף, חלק ח"מ [=חושן משפט] ב²⁶¹, שהביא תשובת הגאון מוה' שאול, אב"ד דק"ק אמשטרדם, וז"ל: "דאותו כ' [=כתב] מן מנהיגי דד"א, שכ' שם: 'ודינו בשריפה' ודאי טעות סופר הוא, ואין למדין הימנו...'", ע"ש; והגאון מהר"י הנ"ל בתשובה שם כתב וז"ל: "ויהיה איך שיהיה, אי

²⁶¹ ראה להלן, פרק אחד-עשר, ליד ציון הערה 47.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

אפשר לקיים דבריהם, כו', ע"ש; ע"כ גם אנחנו אומרים, שאין לנו ללמוד מדברי הפרנסים דד"א דבר שהוא נגד ש"ס ופוסקים מפורשים'.

הקביעה שנעשתה בהסכמות שניתנו לש"ס אמשטרדם תקי"ב, אשר לפיה 'כאשר עשה – כן ייעשה לו', שימשה תקדים, שהסתמכו עליו חכמים לאחר מכן.

בהסכמה שנתן בית הדין של קהילת שקלאב, לש"ס קאפוסט תקע"ו, מסייגים החכמים את החיוב שהטילו על מדפיסי קאפוסט לקנות את הספרים, שנותרו למדפיסי סלאוויטא²⁶², באופן שאם יתברר שבעבר הסיגו מדפיסי סלאוויטא את גבולו של המדפיס מקאפוסט, אין המדפיס מקאפוסט צריך לקנות לעצמו את הש"סים, שנותרו אצל המדפיס בסלאוויטא. והם מציינים, שבפרט זה הם מסתמכים על האמור בהסכמות לש"ס אמשטרדם תקי"ב: 'אם יבורר שהמדפיס דסלאוויטא שינה למהר"י [יפה] הנ"ל בהדפסת הטורים; היינו, שמוהר"י הנ"ל התחיל להדפיס טורים, ובאמצע הדפסה התחיל המדפיס דסלאוויטא להדפיס ד"ט [=ארבעה טורים], ומחמת זה הוכרח להפסיק מלהדפיס הטורים הנ"ל, וגרם לו היזק רב... כמבואר בש"ס ד' אמסטרדם בהסכמותיהם, שכאשר עשה כן ייעשה לו. ולא נעלם מאתנו מה שקיבל המדפיס דסלאוויטא מקודם על הדפסת טורים, אך לא הרפיס כמה שנים²⁶³, ומבואר בהסכמ' שעל סמ"ע [שולחן ערוך חו"מ] המבורג [תק"ב], ועל של"ה [=שני לוחות הברית] ר' פפ"ד [תע"ז] מהגאון המפורסם הנקרא בשם רבי נפתלי כ"ץ,

²⁶² ראה למעלה, ליד ציון הערה 141.

²⁶³ ראה ההסכמות שניתנו למדפיסי סלאוויטא להדפסת ה'טור', שנכללו בהסכמות לש"ס סלאוויטא תקס"ח. ההסכמות להדפסת ה'טור', משנת תקס"ח, למשך עשרים וחמש שנים, ניתנו שם על ידי ר' יוסף מקאסנאטין ישן ור' ישראל מראונע. וראה טור אורח חיים, סלאוויטא תקע"ו, שם מובא 'העתק מסירת זכות והכח על הדפסת טורים מהרב הגאון המנוח [ר' שניאור זלמן] מלאדי זל"ה', ושם מעביר ר' שניאור זלמן מלאדי את זכויותיו מן ההסכמות שניתנו בעבר לבאי כוחו להדפיס את הארבעה טורים, משנת תקס"א, לר' משה שפירא מסלאוויטא. וכן מודיע ר' שניאור זלמן מלאדי על העברת הזכות להדפסת הש"ס וארבעה טורים, בהסכמתו לש"ס סלאוויטא תקס"ח. וראה למעלה, בפרק שביעי.

כשאינו מדפיס תיכף – בטלה ההסכמה, ונמצא שהיה רשות ביד מוהר"י להדפיס הטורים, וממילא כשהדפיס המדפיס בסלאוויטא שינה מהתקנה, ולכן רשאי מוהר"י הנ"ל מקאפוסט לשנות לו ג"כ, וא"צ לשלם לו כלום עבור ש"ס שנשארו אצלו.

וכן מסתמכים על הרעיון של 'כאשר עשה כן יעשה לו', ר' משה אב"ד טשאורש, ור' יצחק אייזיק בר' יוסף, אב"ד אמשטישלאוו חדש, בהסכמותיהם, שם.

עניין הקרוב לנושא שלפנינו הוא, כשהדפיס אדם ספר, מטעם מסוים, בתוך תקופה שנקצבה לאחר; בכגון זה יש להתיר לאחרים להדפיס מאותו הטעם, בתוך התקופה שנקצבה לו, שהרי הטעם שעל פיו הדפיס הלה יש בו כדי להתיר לאחרים להדפיס.

וכך אנו מוצאים בהסכמה שניתנה לשבחי הבעש"ט, בתרגום ליידש, קארעץ תקע"ו, שנדפס בתוך הזמן שנקצב לשבחי הבעש"ט, אוסטרעה תקע"ה²⁶⁴. וכך כותב ר' נפתלי הירש בר' ישראל מסיגאב, מ"צ [=מורה צדק] בבארדיטשוב: 'ראה ראיתי מדייני צדק דק"ק אוסטרעה גזירות נח"ש [=נידוי, חרם, שמתא], שלא להדפיסם בתוך משך חמשה שנים בכדי שלא להשיג גבולם של המדפיסים. ויעץ אשר נחברר אצלינו בבירור גמור ע"פ עדים ושאר בירוים, שכבר כלו שלמו... הספרים אצל המדפיסים דק"ק אוסטרעה וגם... הסוחר שקנו אצל המדפיסים הנ"ל... ועתה נתעורר... יעקב במהר"ר אברהם מ"ש מק"ק בארדיטשוב להדפיס שנית על כתב דייטש, ובא לישקוד על דלתות הורים ומורים אם יש מיחוש לחוש לגזירת דייני צדק הנ"ל, שעדיין לא שלים זמן המוגבל שלהם, ומגודל הפצרת מוכ"ז מהו' יעקב אמרתי, אתן עיוני בזה הספק, ועיינתי במכתבם בדף הרצוף על גזירתם, והנה ראיתי את תברא [=שוברן] בצידו, היות שאין בו משום השגת גבול, כי אין להמדפיסים ולהסוחרים הקונים מהם כלום מהספרים ששלמו עד לאחד, והלא המה בעצמם הניחו פתח פתוח להחזיר גזירתם שהם העתיקו מלשון קודש ללעז תוך המְשָׁך [=בתוך הזמן] כמבואר בכותלי כתבם וכאומרם, שלא יזיק מזה להדפיס הגם בתוך המשך, וע"י זה החזרו לעצמם שעתה [ועתה?] שהלא המדפיסים והסוחרים כבר מכרו,

²⁶⁴ וראה למעלה, ליד ציון הערה 128, וכן בסוף פרק עשירי.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

הלא בזה יפה כח המתירים להתיר למהו' יעקב הנ"ל להיות מדפיס ועולה על דייטש כמה וכמה, ובפרט שרוב דרוב אנשים וב"ב [=ובעלי בתים] נפשם משתוקקים ליקרות בזה הספר... ובוודאי יש קצת מצוה, שע"י זה מונעים מלדבר בדברים בטלים, ואמרתי ליעקב אל תירא, ויחזק מעשה ובגזירות נח"ש, שלא ישיג גבול בחוץ חמשה שנים מכלות הדפוס'.
מה משמעות ההיתר של מרפיסי אוסטרעהא 'שלא יזיק מזה להמדפיס'? האם הכוונה לומר, שכבר נמכרו הספרים, או שהכוונה היא, שהספר במהדורת אוסטרעהא הוא בתרגום לידיש, ולכן אין בזה משום גרימת נזק למהדורה בלשון הקודש? מתוך הנוסח האמור אין הדבר ברור, ואילו ההסכמות המקוריות לרפוס אוסטרעהא אינן בידינו, כשם שהספר עצמו אינו בידינו.

נקודה מעניינת שיש לדון בה מצאנו בהסכמתו של ר' יהודה ליב בר' ברוך מיאנוביץ²⁶⁵ להדפסת הלכות הרי"ף, קאפוסט תקע"ח. לאחר שהוא מוכיח שאין לחוש להסכמה שקיבלו מדפיסי סלאוויטא, משום שאין תוקף לאיסור ממדינה למדינה²⁶⁶, הוא מוסיף: 'זאת ועוד אחרת, שכשם שהמדפיס דסלאוויטא ראה תבנית הש"ס דקאפוסט בתוס' המפרשים שסביב הרא"ש, ועשה כתבניתו, כך יש רשות להמדפיס דקאפוסט אחרי ראותו שצירף המדפיס דסלאוויטא האלפסין להש"ס, שיעשה כתבניתו להדפיס האלפסין ג"כ לצרף להש"ס שלו. ואם לא יהי' כדי לצרף להש"ס באגודה אחת רק בכרך בפ"ע [=כפני עצמו], כ"ש [=כל שכן] שטוב עשה שלא יהיה כתבניתו ממש'. הרי שאין לבוא בטענה על הסגת גבול ב'כתבנית', על ידי מי שהוא עצמו עשה בעבר כתבניתו של 'הנתבע'.

²⁶⁵ ראה עליו למעלה, הערה 214.

²⁶⁶ ראה להלן, ליד ציון הערה 288.

11. תחולה טריטוריאלית

האיסור שלא יסיג גבול רעהו מוגבל בגבולות טריטוריאליים. כך נקבע בסוגיית התלמוד העוסקת בנושא זה²⁶⁷. מה דינה של הסכמה, שבאה למנוע הסגת גבולו של המדפיס? האם יוגבל תוקפה למקומו של המדפיס, שלא ייכנס אחר ב'תחומו'? ומה הוא 'תחומו' של המדפיס? האם רק העיר או המדינה שבית הדפוס נמצא בה, או שמא כל מקום שספריו מגיעים לשם, הוא תחומו. ובמקום שספריו אינם מגיעים – שם יהא אחר רשאי להדפיס כאוות נפשו?

ונקודה נוספת: אם נניח, שתוקפה של ההסכמה הוא יתוד מתוקפו של הדין המקורי של איסור הסגת גבול, הרי שכוחה נובע מן האקט הפורמאלי של ה'הסכמה', שניתנה מאת החכם 'המסכים'. ואם כן, מהו היקף סמכותו של 'המסכים'? האם רק לתחום 'ריבונותו', או שמא מעבר לכך? כבד בהסכמה הראשונה שעניינה איסור הסגת גבול, ואשר ניתנה בשנת רע"ט (1518) על שלושה מחיבוריו של ד' אליהו בחור²⁶⁸, הזכירו החכמים את סוגיות התלמוד בדבר הסגת גבול, והם מסבירים, כי 'היות שספרי דפוס נעים מים אל ים, לא שמנו גבול, אלא גזרנו בסתם...'

בנסיבות מסוימות היה החשש מפני מסיגי גבול שמחוץ למדינה גדול מן החשש מפני מסיגי גבול שבתוך המדינה. כך, למשל, בהדפסת 'ציון לנפש חיה' לבעל 'נודע ביהודה', שהוציא לאור בנו ר' ישראל הלוי לנדא (פדאג תקנ"ט), הוא מדגיש, שאינו ירא מאלה היושבים תחת ממשלתו של הקיסר, כי תחת ממשלתו אסור להסיג את גבול המדפיסים על פי חוק מיום 13 בינואר 1781, והוא חושש דווקא מאלה שמחוץ לתחום ממשלתו: 'אמר המביא לבית הדפוס, לא נחשד אצלי שום אדם לעשות מעשה בליעל להשיג גבולי ולהדפיס זה הספר שנית בלי רצוני, ובאמת כבר מטיל גודא רבה [=סייג גדול] אאמ"ו הגאון המחבר ז"ל, שאיש אל ירים את ידו להדפיס אחד מחבוריו עד כלות חמשה עשר שנים מיום כלות הדפוס הצל"ח על ביצה, ואנכי לא אירא מפני המדפיסים היושבים תחת ממשלת

²⁶⁷ עיין בבא בתרא כא ע"ב.

²⁶⁸ ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 6.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

הקיסר יר"ה, כי כבר יצא דתי המלכו' יר"ה [=יורם הודה] כמבואר בפקודה, שניתן בשנת למספר הנצרים 13 יענער 1781, שאיש אל ירים את ידו להפסיד את רעהו בהדפסות איזה ספר'. ועתה הוא פונה אל המדפיסים שמתוך לממשלת הקיסר ומודיעם, כי יש ברשותו הסכמות מאת ר' פינחס הלוי איש הורוויץ, אב"ד פראנקפורט דמיין, עם שני כתי דינין הרבנים מאורות הגדולים דק"ק הנ"ל ומשאר גדולי הדור, אלא שמחמת הוצאות הדפוס הוא נמנע מלהדפיס הסכמות אלה, ובפרט על פי המלצת הגאונים ר' צבי הירש [לויץ], אב"ד ברלין²⁶⁹, וגיסו הגאון ר' יוסף, אב"ד פוזנא, ר' ישעיה פיק, אב"ד כרעסלא²⁷⁰, ור' משולם איגרא, אב"ד פרעשבורג²⁷¹, שיעצו לו, שאך למותר הוא להדפיס הסכמות על חיבוריו של ר' יחזקאל לנדא. לכן הוא רק מודיע את תכלית דבריהם, שהם אוסרים להסיג את גבולו.

ברם, במרוצת השנים אנו רואים, שהוצבו סייגים גם מבחינה טריטוריאלית.

קביעה, שאין תוקף להסכמה ממדינה למדינה, אנו מוצאים בהסכמתו של ר' יוסף משה בר' אליעזר מ"מ [=מגיד מישרים] דק"ק מעזריטש גדול, מיום כ"א בשבט תקנ"ד, על 'סדר תפילה מכל השנה עם כוונת האר"י, שנדפס באותה שנה בקארעץ. המסכים נזקק לשאלת היקפן של ההסכמות שניתנו ל'סידור עם כוונת האר"י, שנדפס כלכוב תקמ"ח, ואשר טרם פג המועד שנקצב שם: 'הגם שנדפס בק"ק לכוב, ועדיין לא יצא הזמן של הסכמת דשם, ככר נפסק הדין, שממדינה למדינה אינו חל שום איסור, ובפרט מהידוע שאין מניחים להביא ספרים משם, וגם מכאן לשם ג"כ אינם מניחים'. ולכן הוא נותן הסכמה ל'סידור זה למשך עשר שנים. כלומר,

²⁶⁹ תפ"א-תק"ס (1721-1800). רב ומחבר, נולד והתחנך בגליציה. נבחר לרב בקהילה האשכנזית בלונרון, ואתר כך שימש אב"ר בהלברשטט, מנהיים וברלין. היה מיורר עם משה מנרלסון. תשובותיו מפוזרות בספרי רבני דורו. מחיבוריו נדפסו 'צבי לצדיק' - ביאורים לתנ"ך ולסוגיות הש"ס.

²⁷⁰ תפ"ה-תקנ"ט (1725-1799). נולד באייזנשטט והתפרנס כסוחר בברסלוי, ובסוף ימיו כיהן כרב שם. התפרסם בהערותיו והשלמותיו למסורת הש"ס ועוד חיבורים.

²⁷¹ תק"י-תקס"ב (1750-1802). רב וראש ישיבה בטיסמניץ ובפרשבורג. נורע בחריפותו הרבה. מחיבוריו נדפסו חידושים על הש"ס ושו"ת בשם 'איגרא רמה'.

הוא בונה את היתרו על שני יסודות: א. אין איסור ממדינה למדינה; ב. אין השלטונות מרשים יבוא של ספרים ממדינה למדינה. שאלה זו הטרידה גם את ר' יהודא ליב בר' יוסף סג"ל, אב"ד שידלוב, בהסכמתו שם, מיום א' בטבת תקנ"ה, והוא מסתפק בטעם שאין איסור ממדינה למדינה, בלא להזכיר, שאין השלטונות מרשים להביא ספרים ממדינה למדינה: 'אף שנראה קצת מצוה הבאה בעבירה ח"ו נגד המדפיסי דק"ק לבוב אשר קדמום, הנה שם טעמו וממשו תירץ נכון, שממדינה למדינה לא יצאה הגזירה, ויפה כיון היטב אשר דבר כבוד הרב הנ"ל. על ההיתר להדפיס את סידור האר"י הנ"ל נסמכו המסכימים על 'תנא דבי אליהו', מינקאוויץ תקנ"ח. בהסכמתו של ר' דוד בר' ישראל 'הנקרא בפי כל ר' דוד לייקיס'²⁷², הוא אומר: 'והגם שכבר נדפס בק"ק זאלקווא בשנה העבר, ועדיין לא עבר הזמן של הסכמת דפוס הנ"ל, אך שכבר נפסק הדין מגדולי עולם, שממדינה למדינה אינו חל שום לטותא [=קללה], ובפרט שבעתים הללו אין מניחין ספרים ממדינה אחרת, כידוע; וראו והביטו בהסכמת סדורי האר"י זלה"ה, בק"ק קארעץ שנת תקנ"ד לפ"ק, ושם נדפסו הסכמות מגדולי עולם, ומבואר שם ג"כ, שממדינה למדינה אין שום קפידא'. אמנם הוא מוסיף סניף לדבריו: 'ובפרט שמהר"י הוסיף נוסחאות ישנות שלא נדפס בק"ק זאלקווי'. ולכן הוא גוזר: 'שלא להדפיס ספר הקדוש תנא דבי אליהו במדינה זו משך עשר' שנים מיום דלמטה בלתי רשות מהר"י ושותפים שלו ובלתי רשות מדפיסים דק"ק מינקאוויץ המשותפים'.

הגבלת האיסור מבחינה טריטוריאלית שימשה יסוד גם להיתר שניתן בהסכמות לש"ס וויץ תקס"ו²⁷³. ש"ס זה נדפס בתוך התקופה שנקצבה לש"ס דיהרנפורט תק"ס²⁷⁴, ועל יסודות ההיתר אנו שומעים בהסכמותיהם של ר' יעקב אודנשטיין, אב"ר לבוב²⁷⁵, ושל ר' יוסף הוכגלעהרט, אב"ד

²⁷² נפטר בשנת תקנ"ט (1799). מתלמידיו הקרובים של הבעל שם טוב. גדול בתורה, ושימש אב"ד בקהילת באר (אוקריינה).

²⁷³ על הדפסה זו ראה רבינוביץ, מאמר, עמ' קכח-קכט, ובהשלמות, עמ' רלט-רמא.

²⁷⁴ ראה למעלה, ליד ציון הערה 147.

²⁷⁵ ראה הערה 200, הסכמתו מיום י"ז בסיוון תקס"ה.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

זאמושץ²⁷⁶. ר' יעקב אורנשטיין מודיע: 'לאשר נשאלתי על הענין, אם לא יהיה בדבר חשש איסור, כי לא כלתה עדיין זמן החרם מהדפסת הש"ס בדה"פ [=בדיהרנפורט], לזאת באתי להודיע, כי אין מיחוש בדבר הזה חלילה, מאחר שהספרים הנדפסים חוץ למדינתנו המה בכל יבואו למדינתנו, איה אפה [!] יאסר לנו להדפיס הספרים פה?²⁷⁷ כלומר, אין לאסור הדפסה מחודשת של הספרים במדינה שאסור לייבא אליה את הספרים האסורים.

וכן נשנה הדבר בהסכמתו של ר' יוסף הוכגלעהרט, אגב אזכור תקנת בעלי אומנות כיסוד ההסכמות²⁷⁸: 'ולהיות כי בדורות הללו, שהמלכות מקפידות שלא להביא למקום ממשלתם ספרים הנדפסים במדינה אחרת, בכך מהראוי להתיר אסורים... וסמכו שדשאין בעל[ין] אומנות לעשות תקנה במידי דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי [=בדבר שיש בו רווח לזה והפסד לזה]... כל זה בדורות הקודמים, אבל עתה ליכא פסידא [=אין הפסד] למדפיסים חוץ למדינה... ומהראוי ליתן רשות והרמנא [=והיתר]'. מכאן ואילך היתר זה משמש יסוד בהסכמות לספרים רבים. ראה הסכמתו של ר' דוד שליט מהרובשוב²⁷⁹ לספר 'לבושי שרד' לר' דוד שלמה אייבשיץ, אב"ד סאראקא, שנדפס בהרובשוב תקע"ט: 'נדפסו זה כמה שנים במדינות רוסיא, וכאשר גבלו המדפיסים הראשונים לבל ידפסו עד כלות זמנם, וקבלו הסכמות מרבני גאוני הזמן אשר מקדם, אף כי הוברר מכמה רבני גדולי הזמן אשר כעת, כי ממדינה למדינה אין גבול וקצב, ומה גם כי אינם נמצאים, כי ספו תמו'²⁸⁰.

²⁷⁶ ר' יוסף חריף; מחבר ספר 'משנת חכמים'. נפטר בשנת תקס"ו (1806). אחד המפורסמים שבתלמידיו היה האדמו"ר ר' מנחם מגדל מקוצק. הסכמת ר' יוסף חריף מיום י' בסיוון תקס"ה.

²⁷⁷ ושם: 'כיוצא בדבר תראה בהסכמת הגאון בעל "כנסת יחזקאל" (ראה למעלה, פרק תשיעי, הערה 64) בהדפסת הש"ס דפוס ברלין שנת תצ"ד, וכהנה רבו ב בטעמי היתר לבל יחול החרם ע"ז [=על זה]'.
²⁷⁸ ראה על כך למעלה, פרק שלישי, ליד ציך הערה 6.

²⁷⁹ נפטר בשנת תק"ץ (1830).

²⁸⁰ ועיין דברי ר"מ בנעט (למעלה, פרק שלישי, ליד ציך הערה 38); שו"ת שואל ומשיב, מהדורא קמא, חלק א, סימן מד (ראה להלן, ליד ציך הערה 292).

לפי הטעם המגביל את איסור ההדפסה במדינה אחרת משום האיסור לייבא ספרים ממדינה למדינה, יש לאסור את ייצוא הספרים לכאן. וכך נכתב בהסכמה שניתנה להדפסת ספר ה'תניא' תקס"ו²⁸¹: 'והנה הגם שנהגו היתר ממדינה למדינה, אין זה כי אם להדפיס במדינתם דווקא להגדיל תורה וכו', אך שלא להוליך ממדינתם למדינתנו, ופורץ גרר ישכנו נחש [=נידוי, חרם, שמתא].'

ביסוס ההיתר ממדינה למדינה על סימוכין חדשים נותן ר' מרדכי בנעט²⁸². הוא מסתמך על ר' יצחק בר ששת, הדיב"ש, שקבע, שהרב האוסר אין לו סמכות מחוץ לגבולות 'ממשלתו' לאסור דברים המותרים מצד דין התלמוד. וכיוון שר"מ בנעט סבור, כי דין התלמוד אינו אוסר את הדפסת הספרים²⁸³, לכן הוא שולל את סמכותו של הרב לאסור זאת. וזה לשונו: 'כתב הריב"ש סימן דע"א, וז"ל: אין כח לשום רב או מורה, אף שיהיה גדול בתורה וביראת אלהים, לגזור ולאסור במלכות אחרת חוץ מממשלתו דברים המותרים מצד דין התלמוד, עכ"ל'. ולאחר מכן הוא מסתמך גם על היעדר הבסיס המעשי לאיסור, משום שיש איסור להביא ספרים ממדינה למדינה: 'ידוע, כי לא היתה כוונת הרבנים יחי' בגזרו' החרמות רק למען הציל את המדפיס היידענהיים מנוק הפסד המגיע לו על ידי הרפס' שלאחריו; ומאחר שתוקף הפקידה שא"ל [=שאיין להכניס] אותן הס' [=הספרים] למדינות האלו, שוב אין בהדפס [=בהדפסה] במדינה זו שום הפסד למדפיס הא'... ובאשר שבשבותות וחרמות הולכים אחר הכוונה...'²⁸⁴.

כמובן, אם נצא מתוך הנחה, שיסוד ההסכמה הוא באיסור הסגת גבול, כי אז ניתן לטעון, שאין לתחום את איסור הסגת גבול בעירו או במדינתו של המדפיס דווקא. בדרך זו הלך ר' יעקב ברוכין, אב"ד קרלין²⁸⁵, כשביסס

²⁸¹ וראה למעלה, פרק שני, הערה 60, בדבר האיסור להעתיק את הספר בכתב.

²⁸² ראה למעלה, פרק שלישי, הערה 5.

²⁸³ ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 22 ואילך.

²⁸⁴ ראה מילי דאבות, בארדיאב תרפ"ד, חלק א, חו"מ, סימן ג, השגותיו של ר' משה ליב צילץ, ובין היתר הוא מסתמך על כך, שיש חרם הקדמונים; ראה למעלה, פרק שלישי, בדברי החתם סופר, ליד ציון הערה 54.

²⁸⁵ ראה עליו למעלה, הערה 172.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

את האיסור שבהסכמות על הסגת גבול. לדבריו, אין איסור הסגת גבול מוגבל למקומו של המדפיס בלבד. והוא מפרש זאת על ידי שתי נקודות, שהוא מעלה בנידון זה: האחת – לעניין הנזק העשוי להיגרם על ידי ההדפסה בעיר אחרת; והשנייה – הסמכות לאסור על אנשי עיר אחרת. לעניין הנזק הוא מדגיש, שאין ההלכה מגבילה את האיסור לאותו מקום, אלא 'מטעם שכל אחד יש לו לוקחין בפני עצמו, ואין אחד נוגע במה שמוכן לחברו, משא"כ [=מה שאינו כן] הדפס ש"ס, אשר הוצרך הקיבוץ הזה מכל המדינה, ובלתי אפשר להדפיס זולת שיוותן רשות למכור בכל העיירות'. ולעניין הסמכות: 'כיון שגדולי הדור מרשים ונותנים רשות לאיש אחד להדפיס, והרי כל בני העיירות מצוים שלא להשיג גבולו, כיון שהוא מורשה מרבני קהלים'.

ובהמשך רבריו הוא דוחה סתירה אפשרית מן ההלכה האומרת שמושבים סופר בצד סופר, וכן מתקנת עזרא, שתיקן שיהיו רוכלין מחזירין בעיירות, משום שאלה ענייני מצווה.²⁸⁶

לדבריו 'התם ליכא פסידא, ולא חיישינן דילמא מימנעי ולא עבדי [=שם אין הפסד ואין אנו חוששים שמא יימנעו ולא יעשו]. אדרכה, אמרינן [=אנו אומרים], קנאת סופרים תרבה חכמה. וגם הסופר והרוכל לא יתבטל אומנותו בשביל שניתן רשות גם לאחר, כיון דדרך אומנותו בכך, ואינו מוציא סך רב רק כדרך אומנותו, משא"כ [=מה שאינו כן] בענין זה, אשר אם לא נגביל ונאסור בזה איסור, ודאי לא יתחיל שום איש בזה, ונמצא מכשילן לעתיד לבוא'.

ובאותה דרך הולך ר' אברהם בר' א"ג, מ"ץ [=מורה צדק] אורשה²⁸⁷, בהסכמתו לש"ס קאפוסט תקע"ו, כשהוא קובע, שכל המדינות הן כעיר אחת לעניין הדפסת ספרים.

עמדה קיצונית לצד שני נוקט ר' יהודה ליב בר' ברוך, אב"ד יאנוביץ, אחיו של ר' שניאור זלמן מלאדי בעל ה'תניא'. דבריו של ר' יהודה ליב נאמרו בהסכמה שנתן להדפסת הלכות הרי"ף בקאפוסט תקע"ח, אף

²⁸⁶ ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערות 84, 101, ובפרקנו הערה 114.
²⁸⁷ ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערות 83, 90, ובפרקנו הערות 4, 121.

שהייתה בתוך התקופה, שנקצבה לש"ס עם הרי"ף בדפוס סלאוויטא²⁸⁸. לאחר שהוא מוכיח, שהאיסור אינו נובע מאיסור הסגת גבול²⁸⁹, אלא מאיסור שמטילים החכמים, הרי 'בזה יובן טוב טעם ודעת מה שנתפשט ההיתר ביד המדפיסים ממדינה למדינה, נגר תקנת הראשונים, שמצינו בהסכמות הקודמים שגזרו "הן במדינה זו הן במדינה אחרת", שאינה תקנה קדומה וקבועה לדורות, אלא שבעלי ההסכמה האלו גזרו בשעה ההיא לא חששו לה מטעם שכתב הריב"ש, בסימן רע"א, שקרא תגר על מהר"ם הלוי, שגזר בארץ לא לו במקום שיש מיעוט התורה ח"ו, ופסק, שאין צריך לחוש לגזירתו. והכא נמי [=וגם כאן] ראו מיעוט התורה ח"ו מחמת שנתפזרו אחינו בני ישראל במקומות רחוקים מן הישוב, ולא בכל שעתא מתרחיש [=ולא בכל שעה מזדמן] נוסע מארץ מרחק'.

ועתה הוא דן בשאלה המעניינת: מהי 'מדינה' אחרת לעניין היתר ההדפסה. האם הדבר תלוי בשלטון, ואם אותה מלכות שולטת בשתי מדינות, ייחשבו אלו למדינה אחת? תשובתו שלילית, וראיתו היא ממה שההיתר ממדינה למדינה הוא אף כשאין השלטון אוסד על ייבוא ספרים ממדינה אחרת: 'ואין חילוק מדינות תלוי בחילוק מלכיות דוקא, שהרי התירו אפילו בזמן שלא היו המלכיות מקפידות כלל, אלא שלא חששו לגזירת חכמי מדינה אחרת במקום שיש מיעוט התורה ח"ו'.

ועתה הוא מפרוץ דעה שונה משלו: 'ודלא כמו שעלה על דעת חכם אחד בהסכמת ד' סלאוויטא לאסור מאקלים לאקלים [=מאזור לאזור] במדינה אחת, משמע שרוצה לומר, שהמדינה אחת היא מחמת שהיא תחת יד מלכות אחת, וחילוק אדנות, מה שנקדאת אדן דוסייה מדינה בפני עצמה, וליטא מדינה בפני עצמה, וכן פולין וואלין ודומיהם קראם בשם

²⁸⁸ ראה גם למעלה, פרק שישי, ליד ציון הערה 12, ובפרקנו הערה 69.

²⁸⁹ דבר ברור וירוע לפני כל יודע דת, שמצד הדין אין שום איסור בהדפסת הספרים להדפיס מה שכבר קדמהו איזה מרפיס, וכמבאר ג"כ בתשובת רמ"א סי' ט) (=י) ביסוד פשוט הראשון, דמדמי ליה לבר מבואה דאוקי ריחיא ואתי בר מבואה חכריה ואוקי בהדיה, דלא קיימא לן כרב הונא, דאמר דינא הוא דמצי לעכב עליה, אלא בכריא היזקא, כמו בנדון דידיה שהיענטלומר [=אציל] השני הכריז שיחיל השער, מה שאין כן כשהמקח שוה'. אבל ראה למעלה, פרק שני, הערה 39, בדברי הרמ"א.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

"אקלימים". ונהפוך הוא, כי שם "אקלים" הוא סוג יותר כולל, שהתוכנים חלקו כל העולם לשבע אקלימים, אבל מדינות הן רבות מאוד, כמו שכתוב "שבע ועשרים ומאה מדינה" [אסתר א, א], ואיכא מאן דאמר, דלאו היינו כל העולם כולו, וגם מבואר מזה, שמלכות אחת כולל כמה "מדינות", וכמו מלכות אחשוורוש. והגע עצמך, אם תתפשט המלכות על כל העולם, האם יאסר מסוף העולם ועד סופו?!

באותה דרך הולך ר' אריה ליב צינץ בקונטרס שחיבר בעניין ההסכמות²⁸⁹. תחילה הוא מסביר שאין האיסור חל ממדינה למדינה, ויאף שבדורות הקדמונים היו גוזרים אף על חוץ למדינה... כי בדורות הראשונים, שהיו מעט קונים, לא סגי בלאו הכי [=לא מספיק בלא זה], שלא יהיה המדפיס נפסד, מה שאין כן בזמן הזה, שנתרבו הקונים כידוע, אי"כ כל מדינה תוכל להסתפק להוציא ספרים שלה אף אם יודפסו גם במדינות אחרות'.

ועתה הוא נזקק להגדרתה של 'מדינה' אחרת, שבה האיסור אינו חל. לרעתו אין הדבר תלוי בשלטון, אלא אף מקום שנמצא תחת אותו שלטון עשוי להיחשב ל'מדינה' אחרת, כגון שהלשון המדוברת במקום האחד שונה במקצת מן הלשון המדוברת במקום האחר, שאז האיסור שהוטל במקום האחד לא יחול במקום האחר: 'והנה חילוק מדינות לא תלויה

²⁸⁹ באותו קונטרס בוחן המחבר את יסודות ההסכמה, והוא דן באריכות בתשוכתו של הרמ"א (ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 33). ולאחר שהוכיח שיסוד ההסכמה הוא בתקנה, הוא מציג את השאלה: 'מעשה צריך לשים לב על מה סמכו רבותינו בדורות הקדמונים ליתן הסכמה וחרם למדפיס, שלא ידפיס אחר, כיון שאינו מן הדין למחות, וכי יוכלו לגזור על אדם לקפח על מחיתו ופרנסתו?'. ועל כך הוא משיב, שיסוד האיסור הוא בחרם שגזרו למיגרר מילתא כדי שלא תשתכח תורה מישראל. אלא שעדיין נשאלת השאלה 'איך יגזרו חרם על אדם שאינו תחת ממשלתם?', ועל כך הוא משיב כי 'תוצאות כח החרם הוא מזמן ארבע הארצות', שכוחם כבוד ז' טובי העיר. ואף שבימינו בטל ועד ארבע ארצות, 'אפשר לומר, אחר שראו הדורות תקון הענין, שיקפצו המדפיסים להרבות תורה בישראל, י"ל [=יש לומר] (שלוחתייהו) [שליחותייהו] רקמאי עבדינן [=שליחותם של הראשונים אנו עושים], וכיון שאי אפשר להתועד כל עיירות, ע"כ יועיל נמי מפוזרים'. דאח על הקונטרס, למעלה, הערה 193.*

בחילוק מלכיות [=מלכויות], ומשנה שלמה שנינו [כתובות, פרק יג, משנה ע] "שלש ארצות לנשואין: יהודה, ועבר הירדן והגליל", ועיין באה"ע סימן עה [סעיף א], שדעת מר"ם [=מהר"ם מרוטנבורג] כתשוכה דתלוי בחילוק לשונות. ועיין בהמחבר שם אף דמסתמא בכל א"י מדברין בלשון הקודש כשיש קצת הפרש בענין הדיבור מקרי [=נקרא] ג"כ חילוק לשונות, וגם לשון הרמב"ם "כל הישוב ארצות [ארצות הוא], כגון ארץ כנען [וארץ מצרים] וארץ תימן" וכו'; אלמא דחילוק ארצות לא תליא [=אינו תלוי] בחילוק ממשלות. וא"כ אפשר דליטא רייסין זאמוט וכדומה מקרי "מדינה אחרת" לענין הסכמות הנהוגות, בפרט שלא מצינו להם שורש יסוד מוסד ע"פ הדין, כמפורש לעיל בארוכה, ואין לך בו אלא חידוש'.

לדעת חתם סופר, טעם אחר לכך, שאין הרב האוסר מוגבל מבחינה טריטוריאלית, והוא – משום שאין הרב מקורו של האיסור, אלא הוא מפעיל איסור קדמון, וקובע את התנאים המיוחדים לאותו מרפיס לפי המסיבות²⁹⁰.

הרחבת ההיתר מבחינה מקומית אנו מוצאים אצל ר' אברהם בר' א"ג, מ"ץ [=מורה צדק] אורשה²⁹¹. הוא אינו מזכיר את האיסור מטעם השלטונות לייבא ספרים, אלא הוא קובע שכיוון שלמעשה ספריו אינם מגיעים למקום מסוים, אין איסור להדפיס את הספר באותו מקום, אחר שממילא לא סמך המדפיס על מכירת ספריו באותו מקום: 'ועוד כאשר גבלו הגאונים בזמן... כן ראוי להגביל התחום במקום, לומר: עד פה תבא השגת גבול ולא תוסיף, כי לא לו לכדו נתנה הארץ, והדעה מכרעת, דעת תורה, שעד מקום שהורגל להגיע ספריו לשם, המדפיס ההוא, יש בו משום השגת גבול, כי סמכה דעתו על זה, אבל במקום שאינם מגיעים לשם ספרי המדפיס ההוא, כ"א מיעוטא דמיעוטא, אין שם השגת גבול, כי לא סמך דעתו על מקום ההוא בעת התחלת הדפסה, ולא היה באומדן דעתיה. ובנידון דידן, שאנו רואים שהשסי"ן דסלאוויטא אינם יוצאים מהפולין [מהוואהלין?] ולחוץ, ואינם נמצאים במדינות רייסין כ"א אחד בעיר, הרי

²⁹⁰ ראה על כך למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 54.

²⁹¹ ראה למעלה, הערה 287.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

אנו רואים, שלא סמך דעתו על מדינתנו, ואין במדינתנו משום השגת גבול. ורבר זה מסודר לחכמי הרור שיעיינו בדבר זה, שלא יקח לו נחלה בלי מצרים'. בדבריו אנו שומעים גם הד למדיניות, שלפיה אין להעניק למדפיס מונופולין בלי הגבלות.

היעדר הסמכות הטריטוריאלית יורד לשורשו של העניין, ואף אם אסר המסכים במפורש במדינה אחרת, אין לאיסור זה תוקף מחוץ לגבולות סמכותו. כך קובע ר' יוסף שאול נתנון בתשובתו²⁹²: 'ומה שכתב מעלתו עור, שגם בלא מכר ספריו, כל שהוא ממדינה למדינה אין איסור, כמ"ש [=כמו שכתב] הגאון מוה' רור שליט ז"ל על ספר לבושי שרד יו"ד [=יורה דעה], שנרפס בהריבשוב שנת תקע"ט, הנה לא צריך לחפש אחרי הסכמת רר"ש ז"ל, וכבר נדפס הסכמת כנסת יחזקאל שנת תצ"ר על הדפסת ש"ס [ברלין], וכן כתב רי"ז [=דודי זקני] הגאון בעל ישועות יעקב על הדפסת ש"ס בוויין שנת תקס"ו²⁹³, שממדינה למדינה אין רשות, ושם טעם ברור, שאין אפשרות להביא ממדינה למדינה מצד איסור שחקק קיר"ה [=קיסר ירום הורו], ואם כן לכך מותר להרפס'.

ומדבריו אנו למדים, שר"ש וואלרבערג, שפנה אליו, ביקש להסתמך על הסכמות שנתפרש בהן שהאיסור הוא בלא גבול, ולומר, כי כמקום שנתפרש כך אין גבול לאיסור. ברם, רי"ש נתנון רוחה דעה זו, ולדעתו ייתכן שבאותן שנים שנכתבו הסכמות אלו היו ספרים מגיעים ממדינה למדינה: 'ומה שרמז מעלתו, שאם בפירוש גזרו על כל העולם, יש כח ביד הרבנים, ורמז לשו"ת מיוחסות לרמב"ן, שנדפס הסכמה מהגאון מוה' רצ"ה ז"ל [ראה הסכמת ר' משה צבי הירש מיזלש, לשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, ואלקווי תקנ"ח: 'הן במדינתנו והן חוץ למדינה, בכל מקום אשר דבר המלך, מלכו של עולם, ודתו מגיעים'], וגם ספר פרי תואר, שנדפס בהסכמת הגאון בעל ישועות יעקב [הן במדינה זו והן בכל מקום אשר דבר המלך, מלכו של עולם, ודתו מגיעים]²⁹⁴, והנה לדעתי זה א"א [=אי

²⁹² שו"ת שואל ומשיב, מהדורא קמא, חלק א, סימן מד. ראה למעלה, פרק תשיעי, ליד ציון הערה 2.

²⁹³ ראה למעלה, ליד ציון הערה 275.

²⁹⁴ פרי תואר, ואלקווא תק"ע.

אפשר]. ובאמת, אם היה אחד מדפיס במדינה אחרת, לא היה כח בידם למחות; ואולי היה אז נקל להביא ממדינה למדינה, ול"ש [=ולא שיין] הטעם; אבל כל שאסור ממדינה למדינה מצר חק הקיר"ה [=הקיסר ירום הודו], פשיטא שאין חשש, כמ"ש בעל כנס"י [=כנסת יחזקאל] ובעל ישועת יעקב ז"ל בעצמו, ואחריו מלאנו כ"פ [=כמה פעמים] וכתבנו כן. והנה בהדפסת ש"ס וילנא ומדפיסי סלאוויטא הרעישו העולם, נמצא בכרך שבת הסכמת הגאון מוהרמ"ס [=מורנו הרב ר' משה סופר] ז"ל²⁹⁵, וכתב שכשנת תקפ"ג כתב הגאון מוהר"ם בנעט ז"ל להגאון מוהרמ"ס ז"ל, שלדעתו לא מצא שום איסוד לעכב למדפיס אחר, בפרט בהדפסת לא חדש, ואין כח ביד שום רב ומורה לגזור על מדינה אחרת, כמ"ש [=כמו שכתוב] בשו"ת הריב"ש, והשיב הגאון מוהרמ"ס, כי זה נעשה למען לא יתבטל מלאכת הדפוס. והנה מזה מבואר, שאם מצד חוקי המדינה א"א [=אי אפשר] להביא למדינה אחרת, א"כ מה כח ב"ד יפה, וא"א לגזור על מדינה אחרת, דל"ש [=דלא שיין] טעם דנעילת דלת'. ולאחר מכן הוא מתרעם על אחדים מן המסכימים: 'ומ"ש [=ומה שכתב], שאין ספק שהגאונים שנתנו הסכמה לר' אברהם יוסף מדפיס בשנת תרח"י על יו"ד היה טעמם בשביל זה, שממדינה למדינה אין איסור; הנה המסכימים בעוה"ר [=בעוונותינו הרבים] אינם משגיחים רק להרבות כבודם; ועל זה אני קורא ומרגלא בפומי [=ורגיל בפין], שכזה יפול מאמר "אשרינו שאנו מסכימים ומחריכים"²⁹⁶, שאינם שמים על לב זכות והכח בהסכמה'.

²⁹⁵ לא מצאתי הסכמה זו במסכת שבת של ש"ס וילנא גם אחרי חיפוש ממושך בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי שבירושלים. אבל מצאתי הסכמה זו בשני טפסים של מסכת ברכות, דפוס וילנא, משנת תקצ"ה, ובהם שנים-עשר עמודים של הסכמות משנת תקצ"ו, וביניהן ההסכמה של החכם סופר, שמזכיר כאן רי"ש נתנון. הטופס האחד נמצא בש"ס שברשותו של הרב מאיר מונק מבני-ברק (והודיעני על כך ידידי הרב שבתי אברהם רפפורט מירושלים), והטופס השני מצוי בספריית מוסד הרב קוק בירושלים. וראה ר"י מונדשיין, 'חדשים גם ישנים'.

²⁹⁶ על משקל 'משכימים ומעריכים'.

יש שהאיסור להביא ספרים ממדינה למדינה הוא משום שלא קיבלו הספרים את אישודה של הצנזורה. וכיוון שאיסור כזה היה מונע ייבוא של ספרים מחוץ למדינה, שימש איסור זה יסוד להיתר להדפסה חוזרת של ספר, למרות איסור שהוטל על כך.

בדרך מעניינת הולך ר' חיים דוידזון מווארשה²⁹⁷, בהסכמתו להדפסת תוספות ר' עקיבא איגר למשניות²⁹⁸ על אף האיסור שהטיל ר' עקיבא איגר²⁹⁹. דעתו של ר' חיים דוידזון היא, ש'הנה לא אדון הוא בדבר הזה לאסור אָסר על בני ישראל היושבים בקיסרית רוסיא האדירה ובמלכות פולין, אשר כל הספרים הנדפסים חוץ למרינתנו מבלי רשיון הצענזור כפי חוקי המלכות דפה אסורים עלינו'. ומסקנתו היא שבוודאי לא התכוון ר' עקיבא איגר באיסור שהטיל לאסור אף במקום שאסור לייבא ספרים מחוץ למדינה, שאם כן הוא מונע את תורתו לגמרי מבני אותה מדינה.

עניין מיוחד במינו הוא כשאין החכמים מבקשים לאסור הדפסה במקום, אלא רק להגן על המרפס המקומי מפני הספרים הנדפסים במקום אחר. למעלה ראינו אחת מן השתיים: או שספרים 'נעים מים אל ים', ואז אין הגבלה טריטוריאלית, ואפשר לאסור הדפסה מתחרה גם בארץ אחרת; או שיש איסור לייבא ספרים ממדינה למדינה, ואז אין סמכות לחכמים בארץ אחת לאסור הדפסה דומה בארץ אחרת, משום שאין ההדפסה האחרת מסיגה את גבולה של ההדפסה המקומית.

ברם, יש אפשרות נוספת: כאשר יש איסור על הכאת ספרים ממדינה למדינה, אבל המדפיס ממדינה אחרת עשוי להביא לכאן ספרים למרות האיסור. כאן אין אפשרות לאסור את ההדפסה בארץ אחרת, ואם כן, כיצד יגנו על המדפיס המקומי?

פתרון לכך נמצא בהטלת איסור על הקונים. בדרך זו של הגנה על מדפיס, שכבר השתמשו בה בעבר³⁰⁰, הלכו חכמי וארשה, בהסכמות

²⁹⁷ ראה עליו למעלה, הערה 75.

²⁹⁸ ראה למעלה, ליד ציון הערה 76.

²⁹⁹ על כל הפרשה, ראה למעלה, פרק תשיעי, ליד ציון הערה 62 ואילך.

³⁰⁰ ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 8, בהסכמה לספריו של ר' אליהו בחור, וליד ציון הערה 41.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

שנתנו לש"ס שנדפס בעירם בשנת תרי"ט, על ידי ר' שמואל ארגעל-בראנד³⁰¹.

כשעה שעסק המו"ל של ש"ס וארשה בהדפסת הש"ס, באו שליחיו של המדפיס יוליוס זיטטענפעלד מברלין, להחתים קונים על ש"ס שהוא מדפיס שם. מדפיס זה הנהיג בדפוסו כמה שכלולים טכניים³⁰², וכנראה כתוצאה מכך הצליח למכור את ספריו בזול ולהתחרות במדפיסים שמעבר לגבול הקיסרות הרוסית. כמובן, עשוי היה מעשה זה להרוס את שוק הקונים של בית הדפוס שבוארשה, ומשום כך נחלצו חכמי העיר לעזרתו של המדפיס.

באיגרת מיוחדת³⁰³, הנושאת את הכותרת 'הסכמות מגאוני הזמן', באו הסכמות אחדות ממועדים שונים. בהסכמת דיי"צ ומו"צ דפ"ק [=דייני צדק ומורי צדק דפה קהילת] וארשה³⁰⁴, מיום כ' אדר א' תרי"ט, מקדימים הרבנים ומודיעים תחילה 'כמה גדולה טובה אשר הגביר הנ"ל [ר"ש ארגעלבראנד] עושה בעמיו, הלא הוא הראשון במדינת פולין, אשר העמיס על נפשו המשא הכבד להדפיס ש"ס עם הרי"ף... במחיר מועט וזול מאוד לערך היוקר שהי' עד הנה, אשר כמעט המחיר הנורא אשר קצבו מוכרי ש"ס זולתם היה נסָּקה. שנתמעטו התלמידים וחדלו השקדנים'.

ולהלן אוסרים הרבנים לא רק 'להשיג גבולו ע"י הדפסת ש"ס במדינת פולין', אלא אף אוסרים על מדפיס אחר 'לש לוח מודעות שברצונו להדפיס, למען הניא לבב הקונים מהש"ס של הגביר הנ"ל'.

כרם, כאמור, הדעה נפתחה ממדפיס שאינו ממדינת פולין, אלא מברלין. בהסכמתם המחודשת מיום כ"ז באלול תרכ"א באו החכמים האלה לגדור גדר בעד המדפיס שמחוץ למדינת פולין. בהסכמתם החדשה אין הרבנים אוסרים להדפיס מחוץ למדינתם, שהרי אף המדפיס של וארשה הדפיס בשעה שהודפסו הש"סים בזיטאמיר ובווילנא. חכמי

³⁰¹ על ש"ס זה ראה רבינוביץ, מאמר, עמ' קמב, רמת.

³⁰² ראה פייגענזאהן, עמ' 276, הערה 19.

³⁰³ בשני דפים גדולים, שנדפסו בסוף שנת תרכ"ב. האיגרת נמצאת בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

³⁰⁴ בראש המסכימים – ר' ישעיה מושקאט. ראה למעלה, פרק תשיעי, הערה 11.

הסכמה

מכבוד הרבנים המאהיג דיי"צ ומו"צ דפ"ק ווארשא

הן כנר הדיע הרב הגאון דפה נ"י זכחנ גלוי לאחז"י, איך שהגביר ריש ארגעלבראנד שמע לעגות להדפיס ש"ס פה קהלחנו כחגיגת הש"ס דסלאוויטא חמש, ועתה ז"ה נגמרה מן' כרכות, בהנה"ה מדוייקת מאוד ונטפסחאות הישנות לא נגרעו ולא נשחטו.

ידיעתם היום אחינו בני מדינתנו והשכיחות אל לבבכם, כמה גדולה הטובה אשר הגביר ה"ל עושה בעמיו, הלא הוא הראשון במדינת פולין אשר העמים על נפשו המשא הכבד, להדפיס ש"ס עם הרי"ף ועם כל הגלויים אליהם, לטובת אחינו וישיבי מדינתנו, במחיר מועט חול מאוד לערך היוקר שה' עד הנה, אשר כמעט המחיר הערף אשר קלצו מוכרי ש"ס זולתם היה נכבד שנתמטטו התלמידים וחדלו השקדנים, לכן הצעוהו כבוד הרב הגאון המפורסם דפה נ"י, והרב הגאון החסיד מוהר"ר יצחק מאיר נ"י, להחזיק בידו ולהגן בעדו מהסגת נגול, וגם קנו ממש כמה מחות שבי"ן, להרהיב שח נפשו לקריבה אל המלאכה:

לכן עתה כאשר נדרשנו מאת הגביר ה"ל לתמוך ביימיו בזרע שח החורה, לבל יצאו זרים להדפיס ש"ס במדינתנו בתוך משך מלאכתו, ראינו דבריו טובים ונכוחים, ונאספנו יחד אהבתו הח"מ והסכמתו לפרסם במקלות ישראל למען ידעו וישמרו חממות שולה להם נבולו ע"י הדפסת עוד ש"ס במדינת פולין, עד כלוח מעשה הדפסתו, ולכל הפחות משך חמש שנים מיום דלמטה, וכל הקופץ להדפיס ש"ס במדינתנו בתוך משך ה"ל במחכונתו ואלא במחכונתו או עתים יערים לשלוח מורטות שברטנו להדפיס, למען היות לנב הקונים מהש"ס של הגביר ה"ל, אין זה נכלל מוזי הרבים ל"א מוזיק לפועלי עוב, ונכלל אהור של הסגת נגול, וכמוהם יהיו קונים כל אשר יחזיק ידיהם:

במחוננו זכחנ"י שלא יהא דבר זה קל בעיניהם, וישמרו ידם משעות כל רע, והכל משיעיש למלאכה שמים, ויתברכו בשייעתא דשמיה ונברכת התורה לאורך ימים גם ששר וכבוד, אמן.

הבאים עה"ח יום ה' ד' אדר הראשון תרי"ט לפ"ק פה ווארשא יע"א

הק' ישעיה מושקאמ חופ"ק פראנא יע"א	הק' שמואל זנוויל כשהרי"ז קלענפיס
הק' יחודה ליבוש ב"ן	הק' ישראל סאיר כס"ד הבחן זל סר"צ משולין
הק' יעקב סאיר ישרון	הק' אברהם כהר"א כהן
הק' חיים במוה"ר יוסף אפענהיים	הק' נתנאל במוה"ר נחמ"י
הק' נתן במוה"ר רובער זל	הק' יהושע העשיל גאלרשטאט
הק' סאיר במוה"ר זלה"ה סר"צ רויסבלאט	הק' יצחק ראבינאוויטש, בעת רב בטשענסטוב
הק' שרגא פייכל ראוענסהאל	הק' בנימין דוד ראבינאוויטש ס"ס זה

APROBATA RABINICZNA

Wolno Drukować. Warszawa dnia (16) 28 Sierpnia 1864 r.

Cenzor J. Tugendhold

הסכמות מגאוני הזמן, להגנה על הש"ס שנדפס על ידי ר"ש ארגעלבראנד, וארשא תרי"ט. ורשא תרכ"א.
בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, L. 669.

התורה והמצוות

מדרש

קול הבן של (מסכת)

שעש כמעט מדוק אז קול הבן לבב אביו עליו בראים המדענות מתרמא אשר נפש עליו הולדתו או לא בלבב
ב' והעודרת עשה כמעט אשר אי-אברהם שש קודמים שם וקוב שחור ששנו ואברהם רוב. וכל זה לא עשי לבב
לכבוד העין, אשר יצאו מתוך אמתו קצתו תבין כדמים כעמ אצבע ק' שנים וספקים יצאו ל' זה באט דומם
אז הברית, אזכור ביה יצירה, לראותם אז עוקר לבבנו מה, וזו אז איתו על אשכנז, כל זה דין לין נפש:

לא נפלא די לבנו ביה יצירה אשר מלאכה רבוס מרשה הוא על מבור וקני דרב וחקין! וזה וצוקה
אשר יתקול אחיו ל' ויחיה וכו'. וקודם טרונן היה אברהם רבוס המפרכס שחור אשר שם הרגע לרובם ששנו
אז פורס, והחיד לנפשותיהם ביה השם כרובים כאשר רבם השם במאורו אמ פנחס השלש, והיה נשם הרבוס ששנו
על מור טוב, ובמהלך הברית, הברית מולת על האשונה, לפני יהוה השם בל יקי ביעקו מה יצירה, והמנוח פשו
כדום שיש, וזהו האשר נשאר וקרב ונחמ' על האש, וגם פשו מאור טוב אשר נשאר עליו עמין עליו אשר הוא
כל חפץ על השם, אז האש, על המים והמזל, על בשרתו והלך, ועד מולת הברית אמר אחיו, ועד ההנהגה
או הולכת אמר אחיו רבין, אז הברית לרובם כלאומה כלל המטה תול ק' שנים רב, כי לא רב הוא הברית אשר קובנו
לפנים כדמים הרבוס, כי הברית תול על ידו ביה ונחל השנה, הלכה אחת אשר יהיה ביה השם כדמים
ואז אפוקה לראותם, שיהיה רב, וזהו עבר השם:

הגבו היא ב' והברית מרוב, לרובם גם כדום שם, ולא נעלם כשם היצירה הינה הברית הברית במשך
שש הברית אשר והברית רבבה לרוב, והברית הברית שש חיל כדמים, קובו מקו שם כל אלמ ק' אשש רוב
יצוק זהו עוקר, עמ אלמ:

הברית היה מ' רשאו, ו
כמה רבתי ק' שש, והשם היה
השם הברית אשר קובו מ' שש והשם היה
עמ עוקר זה:

כדום שם הוא ב' והברית מרוב, לרובם גם כדום שם, ולא נעלם כשם היצירה הינה הברית הברית במשך
שש הברית אשר והברית רבבה לרוב, והברית הברית שש חיל כדמים, קובו מקו שם כל אלמ ק' אשש רוב
יצוק זהו עוקר, עמ אלמ:

כדום שם הוא ב' והברית מרוב, לרובם גם כדום שם, ולא נעלם כשם היצירה הינה הברית הברית במשך
שש הברית אשר והברית רבבה לרוב, והברית הברית שש חיל כדמים, קובו מקו שם כל אלמ ק' אשש רוב
יצוק זהו עוקר, עמ אלמ:

כדום שם הוא ב' והברית מרוב, לרובם גם כדום שם, ולא נעלם כשם היצירה הינה הברית הברית במשך
שש הברית אשר והברית רבבה לרוב, והברית הברית שש חיל כדמים, קובו מקו שם כל אלמ ק' אשש רוב
יצוק זהו עוקר, עמ אלמ:

כדום שם הוא ב' והברית מרוב, לרובם גם כדום שם, ולא נעלם כשם היצירה הינה הברית הברית במשך
שש הברית אשר והברית רבבה לרוב, והברית הברית שש חיל כדמים, קובו מקו שם כל אלמ ק' אשש רוב
יצוק זהו עוקר, עמ אלמ:

כדום שם הוא ב' והברית מרוב, לרובם גם כדום שם, ולא נעלם כשם היצירה הינה הברית הברית במשך
שש הברית אשר והברית רבבה לרוב, והברית הברית שש חיל כדמים, קובו מקו שם כל אלמ ק' אשש רוב
יצוק זהו עוקר, עמ אלמ:

כדום שם הוא ב' והברית מרוב, לרובם גם כדום שם, ולא נעלם כשם היצירה הינה הברית הברית במשך
שש הברית אשר והברית רבבה לרוב, והברית הברית שש חיל כדמים, קובו מקו שם כל אלמ ק' אשש רוב
יצוק זהו עוקר, עמ אלמ:

כדום שם הוא ב' והברית מרוב, לרובם גם כדום שם, ולא נעלם כשם היצירה הינה הברית הברית במשך
שש הברית אשר והברית רבבה לרוב, והברית הברית שש חיל כדמים, קובו מקו שם כל אלמ ק' אשש רוב
יצוק זהו עוקר, עמ אלמ:

כדום שם הוא ב' והברית מרוב, לרובם גם כדום שם, ולא נעלם כשם היצירה הינה הברית הברית במשך
שש הברית אשר והברית רבבה לרוב, והברית הברית שש חיל כדמים, קובו מקו שם כל אלמ ק' אשש רוב
יצוק זהו עוקר, עמ אלמ:

כדום שם הוא ב' והברית מרוב, לרובם גם כדום שם, ולא נעלם כשם היצירה הינה הברית הברית במשך
שש הברית אשר והברית רבבה לרוב, והברית הברית שש חיל כדמים, קובו מקו שם כל אלמ ק' אשש רוב
יצוק זהו עוקר, עמ אלמ:

כדום שם הוא ב' והברית מרוב, לרובם גם כדום שם, ולא נעלם כשם היצירה הינה הברית הברית במשך
שש הברית אשר והברית רבבה לרוב, והברית הברית שש חיל כדמים, קובו מקו שם כל אלמ ק' אשש רוב
יצוק זהו עוקר, עמ אלמ:

כדום שם הוא ב' והברית מרוב, לרובם גם כדום שם, ולא נעלם כשם היצירה הינה הברית הברית במשך
שש הברית אשר והברית רבבה לרוב, והברית הברית שש חיל כדמים, קובו מקו שם כל אלמ ק' אשש רוב
יצוק זהו עוקר, עמ אלמ:

שפירא

וארשה הכירו כנראה בכך, שאין סמכות לחכמים לאסור הדפסה מחוץ למקומם, וכשם שאין ההסכמות שניתנו למדפיסים האחרים מעכבות את המדפיס מווארשה, כן אין בכוחם של חכמי וארשה לאסור על מדפיס שמחוץ למדינתם. וכך הרבנים מודיעים: 'ורבני וגאוני ארץ ברוסיה החזיקו בהסכמותיהם בידי המרפיסים רק"ק זיטאמיר ודק"ק ווילנא, וכן אנחנו בווארשא החזקנו בידי המדפיס הגביר מהור"ש ארגעלבראנד'. ובהמשך: 'ואם באמת אין בכחנו לאסור איסור על איש שלא ידפיס ש"ס במדינתו, אך על זה אנחנו מטילים גודא [=סייג] וח"ח [=חרם חמור] שלא יובאו מהם לארצנו, ושלא יקנה שום איש מארץ רוסייה ופולין מהש"ס הזה'. וממשיכים הרבנים: 'זהנה זה חדשים מקרוב נשמע קול מהבלים אנשים מקנאים מחוץ למדינה, ויתהללו א"ע [=את עצמם] במודעה, שהמה ידפיסו בחוץ למדינה ש"ס בבלי ויחלקוהו בארץ רוסי' ופולין, אשר באמת הדבר הזה נגד כל חוקי ודתי המדינה, ואין באפשרות שיצלח זאת בידם... וירעו לכל הקונים רעה רבה'.

וכאן נזקקו הרבנים לאמצעי חדש, והוא הטלת איסור על הקונים לקנות מן הש"ס הנדפס מחוץ למדינתם, וכן על המאספים, כנראה הסוכנים, והמסייעים: 'ע"כ מצאנו את עצמנו כמחוייבים בדבר למגדר מילתא ולעמוד בפרץ... שחלילה לשום איש להטות אוזן לדברי המקנאים האלה, ואנחנו גוזרים בגזירת התורה הקדושה, שכל איש ואיש יחזיק במעווז, ואת אשר החל לקנות, אם ש"ס בזיטאמיר, אם ש"ס ווילנא, אם ש"ס ווארשא הגדול או הקטן... כי האנשים האלה מחוץ למדינה יתהללו נפשם במודעתם לעבור איסור הסגת גבול שלושה פעמים נגד כל אחד מהמדפיסים הנ"ל אשר התחילו בהיתר... והאיסור חל גם על הקונים גם על המאספים וכל המסייעים בידם'³⁰⁵. ומוסיפים החכמים לתת טעם לאיסור:

³⁰⁵ ובהסכמתם של ר' דובעריש מייזלש ור' יצחק מאיר אלטער (אף היא מיום כ"ז באלול תרכ"א; הועתקה בספרו של מ' קמלהאר, רבי דוד בער מייזליש, ירושלים תשל"ל, עמ' קלז, בין שאר הסכמותיו), קובעים החכמים שמתוך הסכמה שנתנו להדפסת הש"ס בווארשה, 'ממילא נשמע האיסור, שלא יבא למדינתנו מש"ס הנדפס מחוץ למדינה ולהסיג בזה גבול שלושה המדפיסים דק"ק זיטאמיר ודק"ק ווילנא ודפה ווארשא'. ובאותה הסכמה המסכימים נוקטים צעד מעניין: הם קונים טפסים של הספר מן המו"ל, ובכך מכניסים את עצמם לכלל נזק, אם יסיג סוחר את

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

זיהנה הממשלה ברוב חסדה הטתה קו חסד על ספרי הש"ס הנדפסים, שיודפסו בשלימות ולא ידח מהם נדח, ולמה יצאו כפויי טובה להביא ספרים כאלה דוקא מחוץ למדינה ולמרות כזה עיני הממשלה יר"ה [=ירושם הודה]?

דבר חידוש לענייננו בא באחת ההסכמות, שנדפסה בסדרה חדשה של הסכמות לטובת המדפיס של ש"ס וארשה, מאת חכמים נוספים על חכמי וארשה. בהסכמתו של ר' יצחק אייזיק בהר"ד מוויטעפסק³⁰⁶, מבחין המסכים בין אלה שלא חתמו על קניית הש"ס ממדפיסי וילנא וזיטאמיר ווארשה, לבין אלה שחתמו על כך. מי שלא חתמו חלה עליהם תקנת המסכמים, האוסרת עליהם מלהסיג גבול המדפיסים, 'שהוא תיקון תורה להרבנות תורה בישראל, כידוע וכנהוג בכל דור ודור זה כמה מאות שנה'. ואילו אותם שחתמו – הרי הם חייבים לפי שורת הדין לפצות את המדפיסים על הנזק, שייגרם להם אם יקנו ממדפיס אחר: 'אמנם לגבי אותן אשר באו על החתום, ועליהם בחתימתם סמכו המדפיסים ועשו מעשיהם כתכלית ההדור, הרי אם חלילה יחדלו מלקבל, לא זו כלכד, אף גם חל עליהם עיקר הדין לסלק להמדפיסים כל ההיזק שיהיה להם, כשפסק הרא"ש בתשובה כלל (כד דין ז) [קד דין ו], והובא להלכה כח"מ סי' שלג, ע"ש [=עיין שם]³⁰⁷. זהו מעיקר הדין, לכד איסור הסגת גבול ולטותא מחכמי הדור'.

גבולם יאנחנו זיכינו לו בהסכמתנו, שלא יסיג אחר גבולו להדפיס עוד ש"ס במדינתנו, ובכדי להבטיחו קנינו ממנו סך מסויים מהשסיין, אשר מהראוי ג"כ שלא לגרום גם לנו היזק. ובנוסף על הסכמות אלו באה באותה איגרת גם הסכמתו של ר' יעקב דוד קאליש, אב"ד אמשינוב (בנו של ר' יצחק מווארקין) מיום ד' בתשרי תרכ"ב.

³⁰⁶ שלא כאיגרת ההסכמות, שהבאנו לעיל, נזכרות ההסכמות הללו בהשלמות לספרו של רבינוביץ. ראה רבינוביץ, מאמר, עמ' רמט-רנ.

³⁰⁷ שו"ע חו"מ, סימן שלג, סעיף ח: 'אמר לאומן: עשה לי דבר פלוני ואקחנו ממך, ועשאו האומן, ואחר כך אינו רוצה לקחתו, והוא דבר שאם לא יקחנו מיד יפסיד – חייב'.

מכתב

מכבוד הרב הגאון המפורסם בקצו ארץ, יושב בשבת תחכמינו ומרכיז תורה כרבים חייב, מיני וערה, עתה, פ"ה, כבוד מוה' משה אברהם נ"י אבד ורימ דקק סיריניא.

אל כבוד המרשים וכו' מהר"ש אדנעלבראנד בווארשא

ברך אשר הודיע מעלתו כי זרו בעלי מדינות חוץ לכדינה לעשות כמעשה השם י"ן אשר ידמינו בני מדינתנו ברומא ופולין, ויעשו בערמה וכאין עונים להם לראות את הסכמות גדולי המדינה י"ן לאסור איסור את דפנו זולתם, כנהוג בישראל כדור דור, ויבואו ויעשו כפי' להחליט ברומא ולהפריע בפולין כדברי מודעתם. חרבו זהו נסב הוא מדינת עין, וסוב סוב עשו גדולי מדינת פולין י"ן, אשר הגרו חרשה מחדש נגד התודעות מדינות חוץ למה, לשון ח"ח כעקבותיהם וכמעשה הסכמות החרשות הנרפמות ע"י רומעל - ואשר קרא רומעל גם אותי לזהו נמנעם חאוסרין בו, העקקתה הבאה אלי מרומעל עשו גם מדינות מדינתנו ויילנא וויסאמיר והתמס ותיב יכאו לכרכני גדולי מדינתנו, ובתורה נעשה לגזור איסור וקם, להרוץ את כל מדינות זולתם, ובתוקף הסכמות רבני פולין יצאו לגזור את גבול מדינתנו רומא ופולין בבה רכנים ע"י דת תוה"ק, והמתחיל בסעוד אוסריו לו גבור, וישבו כמה ושאנן, וחצ"ה' כדכס יצליח לגבור הדפסת השם י"ן בשלשת הרפוסין הגיל :

הכיר חכמיה ח' ימים לחודש כסליו שנת הבר"ך לפ"ק

ח'י משה אברהם אבד ורימ דקק חתיל

ועד ביהר"ס דגור
לאדו, מאמארסקא 17

הסכמות

מכבוד הרב הגאון כוצינא קרישא החכם הכולל בקש"ת מוה' יצחק אייזיק נ"י כהר"ד אב"ד דקיק וויסעפסק

ואשמע אחרי קול רעש גדול מחכמי הדור וגדוליה, מדינת הארץ ונאוניה, רמדינתנו ובדינת פולין, הגיעו כידם הסולחה ע"י מעשה הרומס הברלין ששלח סודקונו על פני תוצות עם טראבע מודיע לרכים שרצוני להדפיס את הש"ס כרבות המראע בתחלת המקד נגד המדינות רמדינתנו המפורסמים, ויילנא, ויזאמיר, ווארשא, אשר הוציאו יותר מחצי הש"ס לאדו בתכלית היום החרוד :

זהנה הסנת גבול המדינות רמדינתנו, נדע ומפורסם, כי כמה וכמה אלפים חיולו מדינות על המנת המדי השסין, וע"כ יצאו גדולי ישראל וחכמיה, המאורות הגדולים, גאוני הארץ ורכניה, ועבדו מרץ לגזור גדר כעד הסנת גבול בה, ואסרו לקנות ולקבל את הש"ס רכרלין, באשר בארו במכתבם כל אחד ואחד באורכה, וחכמי קהלת ווארשא הירוס בקול גיורת נח"ס על הקונס ועל המתעסקים, וסעמם ונימקם עם, וכה אבדו 'התאספנו יחד אנחנו הח"ס העוסרים על שמירת התורה והמצוה מה כקהלת, ווארשא יצ"ו להסיל גורא ח"ח ובגודות עירין פתגמא, שתלילת לכל איש וכו', וחלילה לשום אדם להחזיק כירי מסיני גבול, ותאסור הל גם על הקונס ועל המאספים וכל המסיעים כידם וכו', ואם כי הפריין על המדה לאסור על הקונס נ"כ, אך תא כהא תליא דאי לא קיימא תא לא קיימא תא, ותחמו ע"י כל גדולי ארץ המדינת פולין, וכל זה לאותן האנשים שלא באו על החתום אצל המדינות רמדינתנו וויסאמיר, ווארשא, ועליהם חל תקנת חכמי הארץ לגזור גדר מלחסינ גבול המדינות, שמוא תיקון תורת החרבות תורה בישראל כידוע ונהוג בכל רור דור זה כסמ מאות שנה. אמנם לגבי איתן אשר באו על החתום, ועליהם בחתימתם סמכו המדינות ועשו מעשהם בתכלית החרוד, גם אם תלילה תרלו מלקבל לא זו בכבוד, אף גם חל עליהם עיקר חרן לסלק להמדינות כל החזק שיות להם דפסק הריא"ש בתשובה כלל כ"ד ר"ן ז', והוכח להלכה ב"מ ס"י ס"ג ע"ש, זה סעיקר חרין, לכר איסור הסנת גבול ולסותא מרכסי הרור, ולסמן האמת והשלום באתי עתה ועל הגליל, ושלום על ישראל.

מכבוד הרב הגאון המפורסם חכם השלם שלשלת החסין בקש"ת מהר"ר מאיר נ"י ברלין אב"ד דקיק מאהילאוו

לדק ידרסוני מדינות ויילנא שגם ימינו יחסך כבוד השס"ן ותרפס"ס במדינתנו ובמדינת פולין, אך הקיקו כנסעוהם הרכנים הגאונים במדינתנו ומדינת חרן ע"א, העוסרים כפרי לבלי ויסיפו בני עולה, אשר כרו הצע כמפתח זו השבו, להשדית ולבלע מכירת השס"ן הגל כמה שיסגו גבולם להכניס למדינתנו מהנדפס חוץ למדינתנו :

כצאתי חוכה לגלות דעתי, כבר תכנו בימין דקקס גדולי דורנו בהסכמותיהם, הטה סלעם ומדתם, מצורת הרקס אשר פרו על פס"ג גבול מכרות קדסם, תצנן להכות אש, באיסור כולל ואיסור ספיק, מוכסחני כשאית ישראל כל אשר נוסס יראת ה' ברכו יתש לנפשו שלא יוכה בתחלתם של הגאונים שיהיו, וכלא ריכץ בו האלה הכתובה בהסכמותיהם. ואתן שבאו על החתום על השס"ן רמדינתנו ובבתומיהן וכו' כזק"ח, נמק על חומר שהסילו הגאונים שיהיו, וכו' תא שאינם יכולים לחזור משום תרעא זילא כססני גבול, בו שאינם הגאונים שיהיו המיסר על ארץ פוסקס תשומים ז"ל. ומי יערב לבו לשכין כאהלו עולה, ומצוה הבאה בעעירה :

הגדר כפי שירי לב אין מחוסר, כי אם לפרסם ולגלות ספיר נורתם של הגאונים גדולי דורנו י"א, לריום המבסול מאשר לא ידע ואשם, הגני נכון בתלמלאות וחוריע ולפרסם בכל המדינות, שכל ישע אל המודעות אשר נרפסו מחיל, ולא תהא זאת להם לפוקה, ויוכו במקום שבו להם, משמים כשס"ן רמדינתנו מאשר מלאו זת דים לבוא על החתום, והשומע ישמע. ויה' שלום יפרום עלינו סוכת שלום.

חכיה מאיר ברלין החונה מה ק"ק מאהילאוו

גם אם תלילה תרלו מלקבל לא זו בכבוד, אף גם חל עליהם עיקר חרן לסלק להמדינות כל החזק שיות להם דפסק הריא"ש בתשובה כלל כ"ד ר"ן ז', והוכח להלכה ב"מ ס"י ס"ג ע"ש, זה סעיקר חרין, לכר איסור הסנת גבול ולסותא מרכסי הרור, ולסמן האמת והשלום באתי עתה ועל הגליל, ושלום על ישראל.

יו"ר ע"ש כ"א ימים לחודש אדר א' שנת הבר"ך לפ"ק

נאום יצחק אייזיק כהר"ד

מכבוד הרב המאור הגדול חרב חכם השלם בקש"ת מוה' יוסף נ"י כמדהר"ץ אב"ד דקיק פ"ל

ח'י אוחה נשמע מבתי הרפוסים רמדינתנו רומא ופולין, ורפוסק על פתד רועי ומגחיני ישראל, יעוררו לכם לחוריק

הסכמת ר' יצחק אייזיק מוויסעפסק, משנת חר"ב: אם יחדלו החותמים על רכישת הש"ס מלקנות הש"ס - יתחייבו לפצות על הגזק. ספרית מוסד הרב קוק.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

וכשם שנחלצו החכמים להגנה על ש"ס וארשה מפני המרפס מכרלין, כן באו לעזרתם של מרפיסי ש"ס וילנא וזיטאמיר.

בראש מסכת בבא בתרא מש"ס וילנא תרכ"ב, באו אחת עשרה הסכמות של חכמים, היוצאים להילחם בכמה דרכים בהסגת הגבול על ידי הדפסת הש"ס בכרלין. מבין החכמים יש שמסתמכים על הדברים שכתבו חכמי וארשה להגנת ש"ס וארשה, ומאששים אותם.

אמשטיסלאוו -
צ"ל אמשטיסלאוו

ר' אברהם שמחה, אב"ד אמשטיסלאוו³⁰⁸, מתאר בפתח דבריו את הרקע העובדתי: 'זהן עתה הקול נשמע במדינתנו, כי עלה הפורץ מחוץ למדינתנו, המדפיס דק"ק ברלין, אשר כל מי שעין חודרת לו מישרים יחזה ויבחן, שהמדפיס הנ"ל עיניו ילטוש אך להריק בתרמית את אמתחות כספם של אנשי מדינתנו, להדפיס אך איזה כרכים אחדים מהש"ס, ולקבל ערבון ותמורה, ולהזניח באמצע, או גם בראשיתו. כי הלא סכנתא חמירא [=סכנה חמורה] נגר עיניו ונגד עיני הקונים מחמת העברת המכס של דבר מלך שלטון, וכבר נתפסו כרכים רבים של מס' ב"ק (כי מס' זו החל להדפיס ראשונה) ליד הממשלה, ולימים הבאים יותפסו ודאי עוד הרבה כרכים מכמה מסכתות גם באם ירפיסם, וישארו הקונים דש"ס ברלין קרח מכאן ומכאן. נוסף ע"ז יזהרו הקונים והמסייעים כנפשם, שלא יכוו בגחלתן ועקיצתן ולחישתן של הגאונים נ"י, ומצוה הכאה בעבירה משולשת: גזל, והעברת מכס, וסכנתא חמירא.'

וכאן בא המסכים לעניין חיובם של החותמים על ש"ס וילנא, ומביע דעתו שמי שחתם הריהו קשור להתחייבותו, ויתחייב בפיצוי על הנוק שייגרם למדפיס: 'ובפרט אותם שכבר חתמו והתחייבו עצמם לקבל השסי"ן במדינתנו בלי שום שיור תנאי וזכות לקבל כלל, נוסף על החומר והחרם שהטילו הגאונים, ודאי שאין רשאים לחזור מחמת שהמתפרצים מסיגי גבול מסמים [=מסמאים] עיניהם לחזור מחמת תרעא זילא [=שער זול]³⁰⁹, כמבואר כבר בכאר היטב בדברי הגאונים הנ"ל, שכבר יצאו

³⁰⁸ נפטר בשנת תרכ"ד (1864). מחשובי הרכנים ברוסיה באמצע המאה הי"ט. בן אחיו ותלמידו של ר' חיים מוולוז'ין. הוציא לאור את פירוש הגר"א לספרא דצניעותא. רוב כתביו נשרפו, והחלק שנותר נדפס בשם 'בניין של שמחה'.
³⁰⁹ ראה הגהות הרמ"א על שו"ע חר"מ, סימן רד, סעיף יא.

למלחמת מצוה, ומחוייבים מדינא דגרמי לשלם להמדפיסים ההוצאה הגדולה, שהוציאו עפ"י התקשרותם בחתימתן לקבל השסי"ן במקח שקצבו, והחתומים התרצו לקבלם במקח הלז. ואין צורך להביא ראיות ודוגמאות לדין פשוט גלוי ומבואר בכמה מקומות בתלמוד ובפוסקים ראשונים ואחרונים ז"ל לכל באי שער ד"מ [=דיני ממונות] של תוה"ק [=תורתנו הקדושה].

ובעוד שלדברי ר' אברהם שמחה הנ"ל אין צורך להביא ראיות ודוגמאות לדין פשוט גלוי ומבואר, אשר לפיו על החותמים לפצות על הנזק, הרי מדבריו של ר' שמואל אביגדור [תוספאה], אב"ד קארלין³¹⁰, נשמע שאין כאן אלא סאנקציה מוסרית, המופעלת כנגד מי שאינו עומד בדיבורו במקח: 'וגם אנוכי הנני לחזק דברי, כי מלבד גודל איסור הסגת גבול וגרמא בנזקין אשר יש על המסייעים כזה אותן אשר באו במניין לקחת ש"ס מווילנא, ועתה יחזור בזה מפאת הדפסת הש"ס בכרלין, קמו באיסור ובלטותא [=קללה] דרבנן הנודע (ונגרע ערכם יותר מהקונים בדמים בלי משיכה, המבואר בדברי חז"ל)³¹⁰.

בניין שלם לביסוס התחייבותם של החותמים בונה ר' אלעזר משה הלוי, איש הורוויץ, אב"ד פינסק³¹¹. הוא בא להוכיח, שהבטחתו של אדם

³¹⁰ תקס"ו–תרכ"ו (1806–1866). מחשוכי הרבנים בליטא, שימש כרב בקרלין (פרבר של פינסק). מחיבוריו נדפס פירושו לתוספתא (שממנו בא לו שם משפחתו) 'תנא תוספתא', שנדפס בש"ס וילנא ושו"ת 'שאלת שמואל'.

³¹⁰ וכך גם עולה מדבריו של ר' מרדכי זאב איטינגא, בהסכמתו לש"ס זיטאמיר תרי"ט (המובאת בראש מסכת סנהדרין, בטופס המצוי בירי הרב י"ד קלויזנר), שהחזיר בו אין עליו אלא 'מי שפרע': 'ובפרטות להאנשים שכבר באו בכרית ההבטחה, לקבל הש"ס בבלי ורי"ף מאת מדפיסי סלאיטא בויטאמיר, יחושו לנפשם, כי אשמה בראשם, ואם ישנו בדיבורם יהיו מתוסרי אמנה, ועם מעות הקדימה יהיו עושי רע, ועוברים על מי שפרע'.

אבל בהסכמתו של ר' שמואל אביגדור תוספאה הנזכרת (המובאת בטופס הנ"ל), אנו שומעים, שיש חיוב על החותמים לרכוש את הספרים: 'גם אותם אשר באו בכרית עם המדפיסים, יניאו את לבבם לשו"י נפשי' הדרנא [=לעשות עצמם כחוזרים בהם], אשר בחותמיהן זכו להון, ונתחייבו על פי דין תורה לקבלו'.

³¹¹ תקע"ח–תר"ץ (1818–1890). מגדולי הרבנים ברוסיה. נודע כבקי עצום בתורה, כירען בכל ענפי ספרות ישראל, כפוסק מובהק וכבעל 'כוחא דהיתרא'. מחיבוריו

שחברו מסתמך עליה היא יסוד שהתורה כולה עומדת עליו. ומחמת חשיבות דבריו נאריך קצת בהבאתם. תחילה הוא אומר, ש'לו יהי שאין בזה רק משום חוסר אמונה, גם זה לא נקלה היא, כבר אחז"ל³¹²: "לא חרבה ירושלים אלא משום שפסקו אנשי אמנה". ולאחר מכן הוא בא לדבר בערכה של הבטחה: 'והנה כל אשר עיניי לו יחזה ברור בתורה ונביאים וכתובים ובדברי חז"ל במקומות אין מספר עוצם החיוב בדבר, שמבטיח איש לרעהו ומסמיכו ברור ע"ז באיזה רבר הנהוג. הגידו נא, איה מקור העונש תקיעת כף החמור, שצוח יחזקאל הנביא ככרוכיא: "והנה נתן ידו [וכל אלה עשה] לא ימלט" [יחזקאל יז, יח], והחמירו בה כל הפוסקים כשבועה, וקצתם יותר משבועה, האם היא מצוה מיוחדת? הלא אין נביא רשאי לחדש דבר! ועור יקשה, למה יחמיר הנביא כ"כ בעונשה? הלא אין עונשין אא"כ [=אלא אם כן] מזהירין! ומה היא הכריתת ברית המוזכרת במקומות אין מספר, ונהגה גם לפני מתן תורה, והיא איננה ממצות בני נח, ולא עוד אלא שכל משפטי תורה"ק אפילו החמורות שבחמורות לא נתאוששו יסודותיהן בישראל כי אם בעברם בברית, ומה תועיל הכריתות ברית באין תורה, ואם כן הדבר תלוי בעצמו, ומה יתנו ומה יוסיפו בתרי העגל בירמי' (לט) [לד, יט] יותר על מצות ה'?" הלא בהכרח יודה כל משכיל, כי עניין ההאמנה והבטחה היא חותם טבעת בורא עולמו לעבודתו, ובלעדה לא תכון שום מצוה לאזהרה. לכן לא תבוא במספר המצות לבני נח ולישראל כמו מצות אמונת השי"ת ותורתו... וחידוש מצות הנדרים ושבועות היא רק בעבר או לעתיד ברברים אשר אין חפץ בהם לה' ולאנשים... אבל הבטחת האדם לעשות רצון אחרים כל שהסמיכהו בקיום דבר הנהוג בדבור או במעשה הוא חיוב קדום מיום ברוא אדם בארץ (עי' סנהדרין לח, ב, ובמ"ר [במדרש רבה] סוף פ' ויקרא)... וממנה יצמח לנו חיוב קיום "דינא רמלכותא" ותוקף כח המנהג בר"מ [=בדיני ממונות], שעיקר הלכה בכ"מ [=בכל מקום] ושיעבוד חיוב הגוף אפילו על דבר שלא

נדפס ספרו 'אהל משה', חידושי תורה ושו"ת. דבריו נדפסו גם בספרו 'אהל משה' חלק שני, ירושלים תש"ל, סימן קלח. והוכאו בקצרה ב'חזון איש', חושן משפט, סימן ככ, מתוך דברי אביו של 'חזון איש'.
³¹² ראה חגיגה יד ע"א.

חל קניין, וחזוק דברי הקהל בלא קניין ושיעבוד השותפין ובעלי אומנות, בדגמרי ומקני אהדדי ומשעבדי נפשייהו [=אם גמרו והקנו זה לזה, ושעבדו את עצמם], אין ספורות בבבלי וירושלמי וכה"פ [=וכל הפוסקים] לענינים כאלה, דכל היכא דגמרי ומקני, הוי חיוב גמור.³¹³ ומכאן מגיע ר' אלעזר משה לנידון המדפיסים: 'והנה בענין הזה אשר אנחנו עסוקים בו, היש הבטחה והסכמה ושיעבוד הגוף יותר מזה? ועליכם תמכו המדפיסים יסודותם'.

על חיובם של החותמים שלא לחזור בהם, דן גם ר' יוסף במוהרי"ץ (בן יצחק רייזן), אב"ד טעלז³¹³, בהסכמתו. לדעתו, אף שלא היה כאן קניין, אין הדבר גורע מחיובם של הקונים: 'כזה אני אומר, כי לית דין צריך בושש [=עיכוב, כלומר הדבר פשוט], אשר אין בידם לחזור כלל, וכן הוא דין התורה אחרי אשר עיקר הסמך מה שמדפיסים הוא כפי ראות הפערנומאראנטין [=החותמים, המנדיים]. ולדבריו 'אין למצוא שום זכות להחזורים, אף אם יקבלו עליהם "מי שפרע", כמו שמבואר ברמ"א ז"ל, דאף לבתר תקנת רבנן דכסף לא מהני, מ"מ [=מכל מקום] התנו – מהני [=מועיל]³¹⁴... וא"כ בנידון דידן דכל עיקר התחלת הדפוס הוא רק על הסמך הפערנומאראנטין, ואם היה בידם לחזור אחר קבלת מש"פ [=מי שפרע], בוודאי לא היו סומכים לפזר סך עצום על זה, וא"כ הוי כאלו התנו'.

וכאן הוא בא ללמד על יסוד גדול בתורה, אשר לפיו אם רצונו של אדם להקנות – הדבר מועיל אף בלא מעשה קניין: 'וכמו שמבואר בראשונים ז"ל, דהיכא [=שבמקום] דדעתו ורצונו להקנות – מהני [=מועיל] אף בלא קניין דמה"ת [=דמן התורה] (כמ"ש בבכורות יח ע"ב, תוספות ד"ה אקנוי) ובחיי' הרשב"א ז"ל דב"ק דף קב לענין כל המקדיש כו', דכל שדעתו

³¹³ נפטר בשנת הרמ"ה (1885). רב בטלז (ליטא) ובסלתים (פולין). מגדולי רבני ליטא, חיבר שו"ת 'פורת יוסף', 'עדות ביוסף' ו'שארית יוסף'.

³¹⁴ עיין שו"ע חו"מ, סימן קצח, סעיף ה, בהגהת הרמ"א. ולהלן: 'זאם כי מקצת מן האחרונים השיגו, אמנם כבר קיימו גדולי האחרונים זלה"ה דברי הרמ"א ז"ל הנ"ל, וטעמם ונימוקם עמם מסוגיא דבכורות, דמבואר דאף בעוברי כוכבים מהני [=מועיל] קניין כסף לכו"ע [=לכולי עלמא], כשקבל עליו לזון בדיני ישראל, וזה לא הוי רק כמו התנו'.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

קרובה הרבה גמר בדעתו אפילו לענין הפקעת הקדש דאוריית³¹⁵... מבואר מכל הנ"ל, דבהתנו מהני אף בלא קנין מה"ת [=מן התורה] וכן דאזלינן בחר אומדנא [=שאנו הולכים אחר האומדן] לומר דהוי כאלו התנו בפידוש, ובנידון דידן [=שלנו] אין לך אומדנא גדול מזה.

והידוש נוסף מחרש ר' יוסף רייזין, כיוון שקניית ש"ס היא מצווה, יש לדמות את הדבר למקום שתיקנו בו חכמים, שמחמת המצווה קונה אף בלא מעשה קניין: 'בשגם די"ל בדור, דזה לא גרע מהא דבארבעה פרקים העמידו חז"ל על דין תורה דיקנה בכסף³¹⁶, אשר מזה למד גם המהרי"ל ז"ל³¹⁷, דבנותן דמים על יין לקידוש דנקנה בכסף... מ"מ [=מכל מקום] בנידון דידן, דלדעת כמה אחרונים ז"ל יוצאים בזה המ"ע [=המצוות עשה] ד"ועתה כתבו" (כו') [לכם את השירה הזאת], כאשר האריכו בזה, א"כ בודאי לא גרע מהנ"ל, אשר משום כח המצוה אין ביד המוכר לחזור, וממילא גם אין ביד הלוקח לחזור כמבואר שם, ואין להאריך בדבר המבואר.

ר' משה נחמיה כהנוב, מ"צ [=מורה צדק] דק"ק חסלאוויטש³¹⁸, מסתמך בהסכמתו על כך, ששקדו חכמים לבל יהיו עוסקי מצווה מפסידים 'וחשו על כבודם וטרחם והיזקן, כידוע בכ"ד [=בכמה דוכתי = בכמה מקומות] בש"ס'. אלא שהוא מוסיף, ש'אפילו במקום שעוסקין לטובתן להרויח, היכא שיש בזה מצוה, כמו כבוד יו"ט, התירו איסור טופן משום תחילתן'.

³¹⁵ ובהמשך דבריו: 'ואם כי מדבריו דפ"ק [=דפרק קמא] דגיטין מבואר להיפך דכתב, דזה אינו מדינא, דאין אדם יכול לזכות בעצמו, אמנם בפ"ק דקדושין דמתרצים פי' רש"י ז"ל, דכיון דמחזר לקדשה מושיל [=משאיל] לה המקום, מוכח דדעתו לעיקר, דבלא שום קנין יכול לקנות היפוך מדבריו שבפ"ק דגיטין הנ"ל, וכן הוא בסוגיא דב"ב דף פח: הלוקח ירק מן השוק גמר בלבו כו', א"כ מבואר, דאף בסחם מהני, ובסוגיא דגיטין דף ל ע"א, לרב במפירי כהונה'.

³¹⁶ ראה חולין פג ע"א; וכן שו"ע תו"מ, סימן קצט, סעיף ג.

³¹⁷ ראה בהגהת הרמ"א לשו"ע, שם.

³¹⁸ תקע"ד-תרמ"ז (1814-1887). רב, ראש ישיבה ומחבר. שימש אב"ד בחאסלאוויטש (ליטא), ואחר כך עלה לארץ-ישראל, וכאן עמד בראש ישיבת עץ חיים בירושלים. פעל הרבה לחיזוק היישוב הישן ומוסדותיו. חיבוריו בהלכה: נתיבות השלום על שו"ע אבן עזר וחושן משפט, שנת השבע ועוד.

12. מיהו הרב 'המסכים'?

בדומה לסמכותו הטריטוריאלית של הרב המסכים, עולה גם שאלת זהותו של הרב המסכים. האם כל רב 'מוסמך' לתת הסכמה, או שיש צורך בכך, שיהא זה ממלא תפקיד מעשי של רב. והאם די בכך שהוא משמש ברבנות, או שמא הוא צריך להיות גם מופר כגדול הדור?

מכמה צדדים כאו חכמים לידי מסקנה, שלא די בהסכמתו של חכם איזה שהוא, אלא שיש צורך בגדולי התורה וגאוני הדור. כשדן ר' שלמה קלוגר³¹⁹ במחלוקת בדבר הדפסת 'חוק לישראל'³²⁰, ביטל את כוח ההסכמות שקיבלו הקונים ממדפיסי קאליס, מטעמים אחדים, וכיניהם מן הטעם, שכיוון שתוקף ההסכמה הוא מכוח החרס, אם כן צריכה ההסכמה להינתן מגדול הדור דווקא, ואילו הסכמה הניתנת מרב כל שהוא, אין בכוחה אלא לאסור על תלמידיו של אותו רב ולא על אחרים³²¹.

מצד אחד בא ד' חיים האלכרשטאם מצאנז³²². כשהוא מבסס את כוחה של ההסכמה על תקנה³²³, הוא קובע על פי אנאלוגיה, שכשם שדרושה הסכמת 'אדם חשוב' למתן תוקף לתקנת 'בני אומנות', כך למתן תוקף להסכמה צריכה ההסכמה שתינתן מאדם גדול: 'ורק שצריך הסכמה מגדול, כמו גבי הני תרי טכחי דאמרי' בב"ב [ט ע"א], ה"מ [=הני מילין] דליכא צ"מ [=צורבא מדבנן] במתא; וכתבו הראשונים הטעם דהצורבא מרבנן יעיין שלא יזיק לבני העיר או לבני אותה מדינה³²⁴. דרישה זאת באה על מילויה – קובע ר"ח מצאנז – אם ה'הסכמה' ניתנת מטעם רב חשוב וגדול במדינה: 'ולכן אם עושים עפ"י הסכמת רב חשוב וגדול במדינה,

³¹⁹ ראה למעלה, פרק חמישי, הערה 24.

³²⁰ ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 124.

³²¹ ראה דברי ר"ש קלוגר, המובאים למעלה, פרק חמישי, ליד ציון הערה 31.

³²² תקנ"ג-תרל"ו (1876-1793).

³²³ שו"ת דברי חיים, חו"מ, סימן נו; ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 123.

³²⁴ יצוין, שבתלמוד, במסכת בבא בתרא ט ע"א (ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 7), לא הוזכר הצורך בהסכמת 'אדם חשוב' לעניין מנהג. ואילו ר"ח מצאנז הריהו מבסס את איסור ההסכמה על מנהג (ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 123, וכן להלן בדבריו).

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

בוודאי אסור להשיג גבול, דכן המנהג מאז בין המדפיסים בכל תפוצות ישראל; ואפילו הוא נגד התורה, אם אינו לבטל מצוה, כידוע אין מבטלין מנהג.

הרחיק לכת יותר ר' יעקב ברוכין³²⁵. כשהוא בא לבסס את האיסור בהסכמות מחוץ לתחומו של המדפיס, הוא קובע³²⁶, ש'כיוון שגדולי הדור מרשים ונותנים רשות לאיש אחד להרפס, והרי כל בני העיירות מצווים שלא להשיג גבולו, כיון שהוא מורשה מרכני קהלם'.

ועל פי טעם כזה מבקש אחד החכמים לבטל כוחה של הסכמה שניתנה שלא על ידי גדולי הדור. במחלוקת סביב הדפסת התלמוד הירושלמי, זיטאמיר תרכ"ו³²⁷, פוסק ר' אריה ליבוש באלחובר³²⁸, שבפניו התדיינו הצדדים, לטובת מדפיסי זיטאמיר, שההסכמות שניתנו למדפיסי וילנא אין כוחן יפה, מטעמים שעניינם מעמדו של הרב האוסר³²⁹: (א) 'ההסכמות שמקבלים על ספרים, לאסור איסור על אחרים, שצריכים להיות מגדולי הדור רובם ככולם'³³⁰, ובנידון שלנו 'הרבה גדולים שנתנו הסכמתם למדפיסי זיטאמיר, וכשנעמוד למניין אין בידם [של אנשי וילנא] הסכמות ממיעוטא דמיעוטא'. (ב) לדעת ר' מרדכי בנעט, שביסס את ההסכמות על תקנת בני האומניות³³¹, אם כן כשם שבתקנת בני אומניות יש צורך בהסכמת 'אדם חשוב' לשם מתן תוקף לתקנה³³², כן אף בנידוננו יש צורך בהסכמתו של אדם חשוב 'זכמו שבעיר – שצריכים דעת ראש וגדול העיר, כן במדינה בעינן [=אנו צריכים] דעת ראשי וגדולי המדינה דווקא, ולא כל רב לעירו יכול להתערב בזה...; ומטעם זה אני אומר, אשר ההסכמות שקבלו מגדולי מדינה אחרת אין בהם כח לאסור על מדינה

³²⁵ נפטר בשנת תר"ה (1845), ראה למעלה, הערה 172.

³²⁶ שו"ת קהלת יעקב, חלק השו"ת, חו"מ (סימן ב).

³²⁷ ראה למעלה, פרק שמיני, ליד ציון הערה 9.

³²⁸ ראה למעלה, פרק שביעי, הערה 5.

³²⁹ שו"ת שם אריה, חו"מ, סימן כ, אות ה.

³³⁰ והוא מסתמך בזה על שו"ת 'קהלת יעקב'.

³³¹ ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 30.

³³² ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 7.

זאת...³³³ ואנן גרירין בחר [=ואנו נמשכים אחר] גדולי מדינותינו, ולא בחר גדולי מדינה אחרת'.

יש שביטלו המסכימים עצמם את הסכמתם, לאחר שנתברר להם, שנתנו הסכמה בלא ליטול רשות מרבני העיר שהם מתגוררים בה. כך היה במחלוקת שנתגלעה בירושלים בשנת תרמ"ה, בשל הרפסת ספר על ידי שני מרפיסים בעת ובעונה אחת, ונסתיימה בביטול תוקפן של ההסכמות שניתנו לאחר מן המדפיסים. בספר שולחן ערוך עם הפירוש 'שתילי זיתים', לר' רוד בר' שלמה מזרחי מצנעא³³⁴, שיצא לאור בירושלים בשנת תרמ"ו, בדפוס של ר' ישראל דוב פרומקין, מובא פסק הדין במחלוקת זו. לפני פסק הדין מוסבר הרקע: 'להסיר עקשות פה. בהיות כי באותו זמן שהותחל הספר הזה, החל גם ר' משה השאש ומדפיס אחר להדפיס הספר שתילי זיתים, והוציא הסכמות משנים הטובים מחכמי התימנים בעיר קדשינו, והמדפיס ההוא בא בטענת השגת גבול על הספר הזה, לכן הננו מרפיסים פה את הפס"ד, שיצא מב"ד הצדק בעיר קדשינו על הדבר הזה וגם את רברי החכמים התימנים, אשר כתבו כשלשה ירחים אחרי נכתבו הסכמותיהם שם'.

ולהלן מובא נוסח פסק הדין: 'ברבר הדו"ד [=הדין ורברים] שהי' לפנינו בין הרב ר' יעקב מרכי נ"י הירשענזאהן (ע"י מורשה) ובין הרי"ד פרומקין נ"י בענין הדפסת ספר ש"ע עם ליקוט הנקרא שתילי זיתים ממחבר אחד ממדינת תימן, והרב רי"מ גמר להרפיס את הספר הנז' את הספרדי ר' משה השאש, והרי"ר גמר את הספרדי מתימן ר' אברהם אלשיך להדפיס את הספר הנז', ואחרי שמענו טענותיהם וראינו הכתבים ושמענו רברי הערים הנוגע להד"ת [=להדין תורה] דנא, שאמרו לפנינו בתורת עדות כר"ת, יצא מאתנו, כי לא יוכל הרב רי"מ לעכב על יר הרי"ד מלהדפיס את הספר ש"ע עם הילקוט הנז', ואחינו בני ישראל יקחו את הספר הנז' במחיר אשר יושג

³³³ ולהלן הוא מביא דאיה מתקנת רבינו גרשום, 'שלא נתפשטה תקנתו בכל הארצות... ולא היה בכוחו לאסור בשאר מדינות בלא דעת גדולי המדינה, שלא רצו לקבל עליהם גזירתו'.

³³⁴ ראה על כך ש' הלוי, עמ' 153, מס' 508-509.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

בלי שום חששא מהסגת גבול, ועל הקונים תבוא ברכת טוב. הבעה"ח [=הבאים על החתום] טו"ב תמוז תרמ"ה, בד"צ דקהל אשכנזים תוככי עה"ק ירושלים ת"ו. נאם בנימין באמו"ה שמואל [מסטויפץ] ז"ל. נאם בנימין דוד [בן שמואל] ווילנר. נאם ב' [בנימין] וואלף במוהר"י ז"ל.³³⁵ ולהלן מובא כתבם של חכמי התימנים בירושלים, המבטלים את הסכמתם: 'בהיות אמו"ץ [=אמת וצדק] כי מרוב חשקי להדפיס הספר שתילי זתים, בחשבי כרי לזכות את הרבים שיהיה מצוי בידי כל אדם, ועל זה פסעתי על המדה, ולא יררתי לעומק הענין, ושלחתי ידי וכתבתי הסכמה וחרם על מי שיכנס בגבול כבוד משה השאש הי"ו להדפיס הספר הנז' במשך כ' שנה בין על ידי הרי"מ הירשענזאהן בין על ידי אחר, ולא ידעתי שאין לי שייכות ורשות בזה לעשות שום דבר ביני לבין עצמי עד שאטול רשות מחכמי ורבני ירושלים ת"ו, ומאחר שידעתי שטעיתי, הרי אני מבטל ההסכמה והחרם ביטול גמור ואין מקום לנוח עליו כלל ועיקר... הצעיר יוסף בן לא"א שלמה מסעוד יצ"ו ס"ט'. וכן מובאים להלן רברי ר' יחיא בר' יוסף צארים, המודיע כי 'מאחר שלא הסכמתי מעיקרא שם על החרם שעשה ה"ר יוסף הנז' כ"א על הרפוס לזכות את הרבים ע"כ מודעת זאת, כי לא ייחסתי הסכמתי ע"ש מדפיס ידוע'.

טענה מעניינת, שלא רי בהסכמתו של אחר, מעלה המביא לבית הדפוס של הספר 'שבחי הבעש"ט', לאשצוב תקע"ה. אף שנדפס הספר לראשונה בקאפוסט בשנת תקע"ה³³⁵, והמרפיס, ר' ישראל יפה, קיבל הסכמה מר' משה מקאפוסט, למשך שש שנים, לא נמנעו מלתת הסכמה להדפסתו בדפוס לאשצוב תקע"ה. בהסכמה מאת ר' אברהם יעקב מטשוויץ לא נזכרת כלל ההרפסה בקאפוסט, אבל ב'הקדמת המביא לבית הדפוס', ר' דוד לב מלאשצוב, הוא מונה את הטעמים, מרוע אין לחוש להסכמה שניתנה לדפוס קאפוסט הנ"ל. ואלה דבריו: 'ואם אמנם הרב המ"צ דשם, לרגל משיגי גבול פרש רשת בפח לטמנהו, בלתי להדפיס משך ששה שנים, כלכלתי דברי במשפט לפני יודעי רת ודין להורהו, ורבו המתירין שנית להמציאהו, [א] כי אין בדברי אחר יחיד לגזור אומר ויקום

³³⁵ ראה למעלה, ליד ציון הערה 118.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

לקוממהו. והוא באחר ומי ישיבנו אחר להשיבהו. [ב] גדולה התשובה שמגעת עד כסא כבוד הרב הגאון המפורסם אב"ד דק"ק לבוב ושאר גאוני הזמן. [ג] גם ממקור חוצב מכתבו נראה, שלא גזר רק שלא להשיג גבול המדפיס, אשר זה יצא ראשונה פרי מעשהו, ונראה בעליל שנדפס פעם שנית על סמך הסכמה הלו, וגם הם ספו תמו, ואינם בנמצא, כי ישאל איש מאת רעהו³³⁶.

ברם, לא מצאנו יסוד לדבריו של המדפיס, שהסכמתו של אחד אינה מספיקה.

³³⁶ ראה למעלה, בפרקנו, סעיף 9, בדבר תוקפה של ההסכמה לאחר מכירת הספרים.

סאנקציות

אופיה המשפטי של ההסכמה בא לידי ביטוי בתוצאות הנובעות מהפרתה. האם אפשר לתבוע לדין את המפר ולחייבו בעקבות ההפדה? כבר בהסכמות הראשונות נקבעו עונשים על המפירים. הסאנקציה הרגילה היא סאנקציה חברתית בדרך של הטלת חרם על המפר, שעניינו היבדלות מן המוחרם ושליטת זכויות ממנו.¹ כך הוא בהסכמה הראשונה, שעניינה איסור הסגת גבול, היא ההסכמה שניתנה על ספרי ר' אליהו בחור², שנקבע בה, כי 'כל מי שיודע הן שראה או שמע גזרותנו שלא ידפס [=ידפיס] הספרים האלו, וכל המדפיס אותם, או הוא או שלוחו, יהא בכלל פורץ גרר וישכנו נח"ש [=נידוי, חרם, שמתא], והקונה ממנו בידעה והכרה אחרי שמעו גזרותנו, יהא באֵלה ובשמתא, וכל ישראל יהיו ברוכים'. החרם הוטל אפוא רק על מי שהפר ביודעין ('או ראה או שמע') את האיסור. וכן הקונה, כשהוא יודע על האיסור ('אחרי שמעו גזרותינו') – יהא באלה ובשמתא. אבל בתקנה שניתנה בשנת שי"ד בפירארה³ כבר הוטל קנס כספי, אבל הקנס הוטל על הקונים, וכספו ניתן לקופת הצדקה של מקום העברין. הטלת האיסור על הקונים עשויה לתת תשובה גם במקום שהמדפיס המתחרה הוא נכרי שאינו כפוף לאיסור שמטילים הרבנים. אחת מטענותיו של ר' מדדכי בנעט, כנגד תוקפן של הסכמות הייתה, שאם תקנת חכמים היא היסוד להסכמה, אם כן, כשיש מדפיסים גויים – שאינם כפופים לחרם

¹ ראה אנציקלופדיה עברית, ערך 'חרם (נידוי, שמתא)', כרך יח, עמ' 51.

² ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 8.

³ ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 25.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

– אין תועלת למקבל ההסכמה, וממילא אין לכבול בהסכמה זו את המדפיס היהודי. ועל כך באה תשובתו של חתם סופר, כי יש עצה לדבר, וזאת בהטלת איסור על הקונים⁴: 'ואם יש מדפיסים א"נ [=אינם נימולים], אשר לא ישמעו לקול מלחשים, נגזור על הקונים כמעשה שהיה ב"זכרון יוסף" [חו"מ סימן ב]⁵, אילו גזרו מיד על הקונים היה מועיל, וע"ש דף פה ע"ב'. מעניינת היא השגתו של ר' אריה ליב ליפשיץ, אב"ד וישניצא⁶, על הטלת איסור על הקונים. בהסכמה שנתן להדפסת ש"ס סלאוויטא תקצ"ה⁷, הוא מסביר כי לאחר התלבטויות מרובות הוא מעדיף את זכותם של מדפיסי סלאוויטא על פני מדפיסי וילנא, וזאת בשל שני דברים תמוהים שבדברי מדפיסי וילנא. ב'אחד, כי יפלא על גדול הדור ואדם הגדול בענקים האב"ד דק"ק ווילנא, שיחזור בו מפסק דין שיצא מלפניו, ועוד ישמיע קול בפומבי לבטא בשפתים להרע ולהיטיב היפוך מדבריו הראשונים', הטעם השני הוא הנוגע לענייננו: 'שנית, תמה על עצמך מלהאמין שגדולי הדור יוסיפו מלבם לאסור אֶפֶר גם על הקונים, מה שלא נשמע מגדולי הדור הקודמים! וכיוון שלא שמע מאיסור שהוטל על הקונים, לכן הוא בא לבטל תוקפו של איסור כזה: 'זכבר ידוע ומפורסם דברי שו"ת זכרון יוסף בענין הדפסת ש"ס שבזולצבאך, דאין לבדות איסור או קנס מה שלא גזרו על זה רבנים קמאי, והגם שהוא מיירי בדידי' לענין איסור הלימוד ולהטעין הספרים גניזה או שריפה, הרי הדבר נלמד מענינו, ובפרט שבחד צד יש מכשול גדול בנידון דידן, דתיפוק מיניה חורבה, שהרי קניות ספרים לכל מסורה, ורבים מהנגידים אשר לא ידעו ספר קונים

⁴ ראה למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 31.

⁵ שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן מא. וראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 41. ועל תשובת הרמ"א מסתמך ר"י וייס (בשו"ת מנחת יצחק, חלק ב, סימן צד), כשהוא קובע, שאם אין הקונה מציינת לדין, יש לאסור על המוכר למכור לו.

⁶ ראה להלן, ליד ציון הערה 46.

⁷ נפטר בשנת תר"י (1850), חתנו של ר' משה טייטלבוים, ספריו: 'אריה דבי עלאה', 'גבורות ארי'.

⁸ הובאה במסכת עירובין לש"ס סלאוויטא תקצ"ו (בטופס המצוי בספריית מוסד הרב קוק).

הרבה ספרים, וכי תעלה על הדעת שידעו כולם מאיסור זה שעל הקונים?'. כלומר, אין להטיל איסור העלול להכשיל את מי שאינם יודעים ממנו. זאת ועוד, לדעתו אין להטיל איסור על הקונים, משום שיש קונים שהקדימו לשלם בעד הש"ס, וכיצד אפשר להטיל עליהם איסור לאחר שכבר שילמו ולגרום להם הפסד: 'ועוד שיותר מזה מבואר בשו"ת ההוא, שאין כח לגאונים לגזור במידי דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי, היינו פסידא והקונים שקנו כבר, וגם בנידון דידן שייך טעם ההוא, כיון דהאיסור שעל הקונים, לא על הקונים העתירים לקנות לבד נאמר, ורק הוא איסור הכולל גזירה שוה השווה ומשווה גם הקונים שכבר הקדימו מעות, כאשר ידוע ומפורסם, שמנהג כל מדינה ומדינה שמרבים העם ליתן מכסף מקנתם להמדפיס על כל כרך וכרך שיודפס אח"כ, ואיכא פסידא דהלוקחים טובא [=ויש הפסד מרובה של הקונים]'.⁹

ומן הטעמים הללו וטעמים נוספים הוא קובע כי אין להתחשב באיסורים שהפיצו מדפיסי ווילנא, עד שיקרימו חתימות האוסרים על ידי בית דין המכיר את חתימותיהם, 'ואז יהיה מוטל הרבר על גדולי דורנו להחכים ברבר אם צריך לקיים גזירתן, ונראה רבר מי יקום'.
דרך אחרת לאכוף את האיסור גם על מדפיס נכרי היא הדרך שהלכו בה המסכמים ל'ספר הברית', ברין תקנ"ז, לר' פינחס אליהו בר' מאיר. בהסכמתו של ר' שאול אב"ד רק"ק אשכנזים באמסטרדם⁹, משנת תק"ן, הוא אוסר 'שלא ירפיס אדם אחר זה ספר הברית משך חמשה עשר שנה מיום כלות הדפוס, אפילו ע"י אמצעי אשר לא מבני ישראל, ומי שיעבור ח"ו על זה לטריקה חויא דרבנן דלית ליה אסותא [=ישכנו נחש דרבנן שאין לו רפואה; היינו נידוי, חרם, שמתא]'. והסאנקציה כנגד מדפיס נכרי: 'ואם איזה מדפיס מעם אחר ידפיסנו תוך הזמן הנ"ל, לא יוסיף ולא יתן שום רב הסכמה על שום ספר אשר ירצה להדפיס עוד מיום ההוא והלאה'¹⁰, גם כל איש ישראל אשר יקנה הספר הזה מן הנכרי המרפיס תוך זמן הנ"ל, או מיד שליחו, יהיה בכלל ארור'.

⁹ ראה למעלה, הערה 84.

¹⁰ וכך נאסר גם בהסכמותיהם של ר' דוד הכהן די אזוידו מאמסטרדם, ר' אריה ליב ברעסלא מרוטרדאם, ר' יצחק אב"ד קראקא, ור' משה מינץ אב"ד אובן.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

שאלה מעניינת בדבר שמירת זכויותיו של המחבר, עלתה מאחר שיצא הספר בעילום שמו של המחבר; ואם כן, איך יגן המחבר על זכותו מפני אחר, העלול לטעון לבעלותו על החיבור? הפתרון שהציע המחבר לכך הוא, שאם יקבל הלה הסכמתם של שלושה מבין החכמים שהסכימו למהדורה הראשונה, תוכר זכותו כבעלים. וזה לשון המחבר בהקדמתו¹¹: 'אם מדאגה מדבר פן יבא איש בליעל וירצה להדפיסו בתוך הזמן אשר גבלו לי הרבנים המפורסמים, כמבואר בהסכמתם, ויאמר שהוא בעצמו המחבר ספר זה, ורוצה להדפיסו פעם שנית; בזאת תבחנו, אם יהיה עליו שלשה הסכמות מן הרבנים שהסכימו בפעם הזאת, ויכתבו בהסכמתם, שבכתב ידם ממש, שנתנו הסכמה על זה הספר פעם שנית למחברו הנקרא כך וכך, בזמן כך וכך, הרי זה הוא ולא אחר. ואם לא יכתבו כן בפירוש, הרי זה אחר ולא הוא, וחל החרם על כל הקונה, כמבואר בהסכמתם'¹². כפי שראינו במקום אחר¹³, נקטו דרך זו, של הטלת איסור על הקונים, גם כשלא היה בסמכותם של החכמים לאסור הדפסה מסיגת גבול מתמת היעדר סמכות טריטוריאלית, כמו בהגנה שביקשו לתת לש"ס וארשא תרי"ט מפני המדפיס בברלין.

ושם חידשו גם איסורים נוספים. כדי להגן מפני הסגת גבולו של המדפיס של ש"ס וארשא, אסרו על מדפיס אחר גם 'לשלוח מודעות שברצונו להדפיס', משום שעל ידי כך הוא עשוי להניא את הקונים הפוטנציאליים מלקנות את הש"ס שבמקומם¹⁴.

זאת ועוד: מי שכבר 'חתם' על ש"ס וארשא, נאסר עליו לחזור בו מחתימתו, אגב הודעה, כי יתחייב לפצות את המדפיס שסמך על חתימתו¹⁵.

¹¹ בשער הספר כתב המחבר: 'זכמו שאין מן הראוי לכנוס [=להיכנס] לבית חבירו פתאום, בלתי אם ינקש תחלה על הדלת והפתח, כך אין ראוי לקרא בשום ספר, בלתי שיקרא תחלה ההקדמה, בפרט בספר הזה'.

¹² דף ד ע"ב.

¹³ ראה למעלה, פרק עשירי, ליד ציף הערה 301.

¹⁴ ראה למעלה, פרק עשירי, ליד ציף הערה 303.

¹⁵ ראה למעלה, פרק עשירי, ליד ציף הערות 306, 309.

סאנקציה של תפיסת הספרים שנדפסו באיסור אנו מוצאים בהסכמה שנתנו רבני ד' ארצות בשנת תמ"ח לספר 'תולדות יצחק בן אברהם', פראנקפורט דאָדר תנ"א. המסכימים מסמיכים את המרפיס הנפגע לתפוס את הספרים ולגנום עד כלות התקופה שניתנה להגנתו.

ההסכמה היא בעלת משמעות מכמה צדדים, ונביא את נוסחה:
'תשמחנה כליותינו בדבר שפתי משרים, אשר שמענו ונרעה, של הרב המופלג בתורה ובחסידות כמהר"ר יצחק ר' אברלש כ"ץ זצ"ל מקראקא דרשות על התורה, יוצא לאור להביאו לבית הדפוס ע"י בנו האלוף התורני דיין מצויין דק"ק קראקא כמהר"ר זלמן נר"ו [=נטריה רחמנא ופרקיה], וכיודעים ומכירים את המנוח הנ"ל קאמינן [=אנו אומרים] פה קדוש מפיק מרגלין טבין [=מוציא מרגליות טובות]...; בשגם קול דממה דקה שמענו שהמופלג הנ"ל בחייו השיג הסכמות להדפסת החיבור הנ"ל... הכרע הכדענו במאזני צדק, שלא לו נתכנו עלילת רברי התקנה מהמאורות הגדולים רבני מ"צ דד"א [=מורי צדק רר' ארצות] בנדון כזה ובמופלג כזה, ואף כי לאחר מותו. כי איך יומנע מצדיק יסוד עולם, ויוגרע כחו מהיות שפתותיו רובבות בקבר חלילה ולקפח שכר שיחה נאה כזו אשר יצא יצחק לשיח זצ"ל, שהקדים למצוה רבה הנ"ל והשיג רשיון והורמן [=רשות] להדפסת חיבור הנ"ל. ע"כ מכל הטעמים לשבח הנ"ל לא יצא מהתירו הראשון, אשר נעשה קודם התקנה. ובזה האב מזכה את בנו, והבן יזכה את האב, יאזור כגבר חלציו להביא הספר הנ"ל לבית הרפוס להוציא מחשבת אביו אל הפועל, ויהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיו, ודוקא ע"י בנו הנ"ל הכרוך אחר מעשי אביו יודפס, ולא זולתו. ותוקף גזרתינו גזרת נחש שמתא דרבנן דלית ביי' אסותא [=שאיין לו מרפא], ששום אדם לא ידפיס הספר הנ"ל מחדש עד כלות עשרה שנים מיום שיוגמר הדפסת הספר הנ"ל, או עד שיומכרו כל הספרי' בלי שיור אפי' א"י¹⁶, וכל מי שימרה את פינו וידפיסם תוך הזמן הנ"ל, אזי רשות למהר"ז הנ"ל או ב"כ וי"א [=ויורשו אחריו] לתפסם ולגנום עד כלות זמן הנ"ל, כ"ד [=כה רברי] המאורו. הגדולי' המופלגי' נ"י מ"צ דד"א [=נרם יאיר מורי צדק דד'

¹⁶ ראה למעלה, פרק עשירי, הערה 146.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ארצות] יצ"ו בועד קודש ביומא דשוקא, שהוא זמן קהלה לכל. היום יום ד' ד' אלול תמ"ח לפ"ק'.

סאנקציות הגזרות שריפה של הספרים שנדפסו בהסגת גבול הן בלא ספק סאנקציות חריגות בחריפותן, וכאלה הוטלו כנגד מי שהדפיס בניגוד להסכמות שניתנו לש"ס אמשטרדם תקי"ב¹⁷. התקופה שנקצבה לבני פרופס בהדפסת ש"ס אמשטרדם תקי"ב הייתה לעשרים וחמש שנה. אך כבר כעבור שלוש שנים, בשנת תקט"ו, התחיל ר' משלם זלמן פרנקל להדפיס את הש"ס בזולצבאך, הוא ש"ס זולצבאך תקט"ו¹⁸.

כמובן, הקימו מרפיסי אמשטרדם קול צעקה רבה כנגד המדפיס מזולצבאך, ונתעוררה סערה גדולה. האמצעים שננקטו כנגד המדפיס בזולצבאך היו חריפים ביותר, ועוררו תגובות מצד רבני אשכנז, ונבחנו בהן לא רק הנתונים המיוחדים של העניין הנידון אלא שאלות יסודיות בדבר מוסד ההסכמות. אף לא חסרו כאן בעיות של נוהל בשל הבעיה שנתעוררה בדבר מקום ההתדיינות. איגרות רבות נשלחו בעניין מטעם הצדדים ומטעם החכמים. השתלשלות העובדות ורוב האיגרות הנידונות נתפרסמו על ידי המרפיסים פרופס מאמשטרדם בקונטרס שהוציאו לאור בשנת תקכ"ד¹⁹. נגסה לעמוד בזה על עיקרי הדברים הנובעים מאיגרות אלו.

¹⁷ ראה למעלה, פרק עשירי, ליד ציף הערה 253.

¹⁸ על הדפסה זו ראה רבינוביץ, מאמר, עמ' קכ-קכא.

¹⁹ החוברת האחת בשם 'פתח עיניים', והחוברת השנייה 'פתח עיניים ואספקלריה המאירה פי שניים'. בחוברת הראשונה נדפסו המסמכים הנוגעים בפרשה, ולהלן, בציק 'מסמך' – הכוונה למסמכים שנדפסו בחוברת זו. וראה ויינברג (M. Weinberg): Die Hebräischen Druckereien in Sulzbach. JJLG 1 (1903), S. 19-202 והנספחים שם, בעמ' 193-202.

ותמוהים דבריו של ר' אריה לייב צינץ, שמבקש ללמוד מתוך שלא שמענו ערעור על הש"ס מזולצבאך, שלאחר שנמכרו הספרים פג תוקפו של האיסור. שכך הוא כותב בקונטרסו (ראה למעלה, פרק עשירי, הערה 193*): 'זכאשר בינותי בספרים ראיתי (בו) [כי?] בתלח הוה חזקה... ועוד ראיתי אחר הסכמות של דפוס אמשטרדם,

פתח עינים

היא מאירת עינים. עיני עדת ישראל קרושים אשר בארץ.
איך בעויה נפרץ הפרץ.

ע"י

ר' זלמן מדפים בזולצבך • הטעה את החכמים שיני עררי הרועים
תנהלי עדה ישורון. דק'ק פיורדא יע"א • וכן היושבי על מדיון דייגא
רבה שס' • וגם את הרב המפורסם דק'ק שוואבך יע"א
עד אשר פתוי אחסם בחלקקות לשונו לכתוב לכאן
ק'ק אמשטרדם יע"א • להלן בעדו • אחרי
ששלחו האלופים קצינים פרנסיס וג'ג
יל'ז בלידוף האחון הגדול אב"ד
גר'ו דקאלתינו יע"א •
כתבים מחש לכל
סגולם

איך מעל המרפס בזולצבך וכייעתיו בחרמות הגאונים
אך לשוא עמל וכל יגיעו לריק כמו שכחור ארום"ו הגאון אב"ד דקאלתינו ופ"ו יצ"ו
בקיצור אמריהם כי נעמו

ואף גם אנחנו מדפיסים פרופס

גוף אחריהם למלאות דבריהם הנאמרים בזה • אך לכתת הזמן קצר ומלאכה
הרבה דעסכו באן להפיק דעת מתלוננים בקרב המחנה את כל אחריהם בלי
שני וחוסשות כלל • וכן ומה שהשנו לש"מ ולאב"ד הג"ל • וכמו ק לבי
דינא רבה בק'ק פיורדא יע"א • בלתי מגרעת: והיא מכרעת

האיך המרפס בזולצבך ומסייעו
גלברים ברשת החרם

בשנת

ולא ידב' בידך מאומה מן החרם וגו'
לפיך

השער לקונטרס 'פתח עינים', אמשטרדם תקכ"ד, מאת המדפיסים פרופס, כנגד המדפיסים בזולצבאך.

ב

נוסח חרמות ושמות

מהרפני גאוני ארץ דר ארצות וגלילות פולין ליטא וריימן יצו על המרפס ש"ם כוולצבאך וכל המסייעם ומחזיקים לו

היושר

והלקך צרחובות יתנו קולם לעורר לבב נרדס וישן * מערדימת העגלה לסנור כלי קרצ להציר קנאה קנאה ה' צללות תעשה זאת * ואם כח אבנים מקנינו גם אננים ישקו מים המעוררים לכל איש מליטי ישראל להסיר המכשלה הזאת מבני עמינו * אשר ההליק אליהם בעיניהם להיות כחלעניו על דברי חכמים * ה"ה כבוד המאורות הגדולים הגאונים הרבני שפתי חכמים יזורו דעת כתב פקודי העדה * עדת ה' כאלן קרשים אשר להם רואה * אשר עיניהם פקוחות על כל דרכי תורת ה' תחמה * ה"ה הגאונים המפורסמים אשר ראו כוואר פנימיות חיונם גאסקלרים המאירה את כבוד הוד וקדר חכמי קודש להדסים מהדג ששה סדריק בק"ק אמטערדס ציופי תמונתם נדפוס מרופס שרונים לזכות את ישראל ואופסי' רוח חן צחכנס * והקול בשמע בחמנה העצרים לנו לחמו בלחמם לחם סדריים ינעם לטעום מתק נ"ף הלאמתם נאה ואלן בו דלס * קר' המדפיסים דק"ק אמטערדס הנ"ל נסעו ממתקה ויתנו צמרדה המסלקת את הדמים פני נאל אחר ויהי' כנדפס על צערים * וניתן מקום לדברי התנכלותם ונתעוררו כל שרי יהודא וישראל צירוף הגאונים המפורסמים בקל זיע סניא צאימה השיכה גדולה הכופלת על השומע הקול רעם גבורות החרמות והשמתות בגזרת עירין וצמאמר קדישין צרשפי שלהנת כדוים וחרמות ושמתות העושי' רוסס * שסוס אדם לא יעלה על רוחו ליעשות כמותה לדפוס ששה סדריים מהדג עד אחר כלות חמס ועשרים שנה מיום כלות הדפוס ש"ם שנק"ק אמטערדס הנ"ל :

ועתה

כל השומע תללנה שתי אוניו * וסנור לנו הלא יקרע שאזיזה מדפיסים בק"ק וולצבאך ההליק להם הדבר לעבור על דברי חכמי הדור לדפוס ג"כ ששה סדריים * וקל בעיניהם להפר חק וזמן הניתן חפי הגאונים שלא לירד לגבול המדפיסים מק"ק אמטערדס * המתעבקי' כעת בהכתב קדשים צדפוס ש"ם הנ"ל * לזאת נאלו לשפוך חמת חנינים לעשות זמס לעושה אלה * והן הן הדברים אשר נכא לחדש דבר מעתה * באיסור קולל ואיסור מוסף על כל האיסורים הקדמוים הגאונים אשר שטמו יריעת החרמות צמר"ף שפיות על מרטי גדר הזמן הניתן לה"ה המדפיסי אמטערדס הנ"ל * ומאן דקאמוסיף * שפיר קא מוסיף חרמות על המרפסים דק"ק וולצבאך הנ"ל * ועל המסייעם על דים ועל כל מי שבירון למחות ואינו מוחה על דים יהיה חרם במוהם * ונאלו לעורר בל החרמות * חרם יהושע בן נון וכו' * וכל הארורים שכתוורת בהנים ובמשנה תורה על עושה אלה * הנוקבים בשמותם ושם עירם בק"ק וולצבאך הנ"ל וינא גמים בקרבם ובשמן צעלמותם * וסארי עונשים אשר ירגישו כחט צנשר הדי * הם ומי שביאס למחות ומה שילפישו מטשה סדריים צמטר החרמות הקדמוים יהי' בספרים המטמאין את הידים שחלילה לעיין בהם וידעו צעריפה * והעובר צלחת מהנה עגם יעגם ממרושים * ולהשומעים יונעם הכ"ד המאורות הגדולה הגאונים הרננים המפורסמים אשר ישנו פה בהתועעות הכלל ב"ד דלא יצו יוס ג' ב"ח מנחם תקט"ו לפ"ק נועד קודש פה ק"ק קאסנאטין יל"ו

ישבר בערש בהרב הסנוח מוה"ר יושע סג"ל החונה בק"ק טשעחנפצי נא"כידר"א יצ"ו

הצעיר באלפי יוסף החונה בק"ק לובמלא וצ"ו
הקטן אברהם הכהן מואמשט
יעקב הקטן סג"ל לגרא אב"ר דק"ק לוברטוב יצ"ו

הצעיף

גזירה על שריפת הספרים שיחפסו ע"י מרפיסי וולצבאך - ככתבם של שנים עשר מפרנסי דר ארצות שנתועדו בקאסנאטין תקט"ו.

הצעיר יוסף בהגאון מהור"ר יהודא ליב סג"ל ז"ל
 הקטן צבי הירש החונה בק"ק אפשטני יצ"ו
 הקטן רוב בערש מקאוולי חונה בק"ק סטנסלאב ואנפי
 הקטן חיים החונה בק"ק פולנאי נאב"רד"א יצ"ו
 הקטן ארי' ליב הלוי החונה בק"ק טריניטאר ונא"כ רג"א יצ"ו
 הקטן נפתלי מכונה הירץ בהרב הגאון מהור"ר אביגדור זצ"ל
 הצעיר יחוקאל בהגאון הג"ל החונה בק"ק אפסראוויצי יצ"ו
 הקטן צבי הירש בה"ה הרב הנגיד מהור"ר יצחק בערוש מבראד

בהיות

אשר העיר ה' את חוז יורשי המנוח מ' שלמה סרופטס ז"ק מ"ק אמשטרדם להדפיס
 את הס"ס כתכלית היום כאשר עינינו ראו ולא זר גדול פאר הדפוס אשר כמוהו
 לא מצאנו עדיין. אחריות מעולמת כספריים גדיו וזמיר יפה מאד ובהיום קול ענות אנהנו
 שובעים שאנשי רמים ומרמה ודון לבם השיאם למעול מעל בחרם הגדול מגאוני ארץ
 המטורפים הן ממדינתנו והן ממדינות אחרות וליטליא אשר מקונו במשענותם וקבעו ומן לכל ריב
 איש להשיג גבול נמשך חמש ועשרים שנה מיום כמות הדפוס הס"ס ה"ל. ואנשי ק"ק וולצבאך
 ידם ביצלו הזה לפרוץ גדרן של חכמים לדפוס נ"ט"ס. הילומן כי יסופר מי ומי אשר מלאו לבם
 להשיג גבול שנצלו ראזמים לכל דבר. שהאיש אשר יעשה ציון לעצור וימעול במחמת ושמתות
 וארויים הדמיון יתענד ויטו נוולי ישחוק. לואת באנו לגזור בגודרת עירין ומאמר קדישין
 תלילה חולין יהי' לאנשי מרי הג"ל לעשות כואת ולא דכוותי' להדפיס הס"ס בדפוס אולצבך עד
 כמות חמס ועשרים שנה הג"ל וכל הקללות ואורורים שבתורת כהנים וכמשנה תורה
 יחולו על האנשים אנשי און ומרמה. בנכורו יסלמו ונאמרו יליב דלתי'. ותוקף גודרתינו
 על אנשי ק"ק הג"ל להדפס ולרדפם לאנשי מרי עד חובה. והספרים אשר כבר נדפסו
 מהס"ס הג"ל מעונין גניחה. וכל המחזיקים ידי האנשים הרופסים הס"ס בדפוס
 וולצבאך יוחרפו במהם ויכזו נחמלי כרותמים ונכסלוהו גלא מנעי דמא הכ"ד המדברי' לכבוד
 התורה ולומרי' היו יום ויו ח' אלול תקט"ו ונועד קודם פה ק"ק קאסנאטין יצ"ו

נאום חיים בתן רשאפורט חונה בק"ק לכוב והגליל יצ"ו
 נאום משולם ולמן גינצבורג לע"ע חונה במדינת רוסיא יצ"ו
 הקטן יעקב בלא"א הרב הגאון המפורסם מהור"ר ארי' ליב ז"ל החונה בק"ק
 לוצק והגליל יצ"ו

להגיד

כי ישר הוא ולא עולתה צו טראינו תדמות הג"ל נמתינת יד. ובהחמת הרבנים
 הג"ל ושפיר ידענו כתיבת ידם חמש' למען דעת כל עם ארץ בואו על החוס
 בעקבות פאלוסים רומים קיימים טרנסים ונ"ב צירוף אדמי' הגאון אג"ה הר"ש דקלויש ק"ק
 אמשטרדם יצ"ו

הקטן נפתלי הירש בלאאס"ו הרב חסיד מהור"ר קייבא בער זלח"ה שמש ונאמן דק"ק זצ"ל
 הקטן נפתלי הירץ בלא"א מהור"ר שפעון כהן זלח"ה שמש ונאמן דק"ק הג"ל

המה הרבנים הנאונים אשר גזרו והחרימו למי שירום את דין
 להדפיס ש"ס מחחש בלתי רשות והרמנא
 מהמרפסים פרופס באמשטרדם

הקטן ארי' ליב חונה ק"ק אמשטרדם יצ"ו

א ב ג

גזירה על גניזת הספרים - בכתבם של שלושה חכמי הקהילות הראשיות של די ארצות, שנחנעו ו
 בקאסנאטין תקט"ו.

על פנייתם של חכמי אמשטרדם השיבו חכמי פיורדא באיגרת²⁶, שהם מודיעים בה, כי הופיע לפניהם ר' זלמן המדפיס ואמר, שהוא מסכים לרדת לדון עם המדפיסים פרופס, וכי יקבל עליו את פסק הדין, וכיוון שכן, מסרו החכמים את הדבר לבית הדין שבקהילתם 'להורות הלכה למעשה, (עם) [אם] צריכים לעשות בינתיים מחאה להמדפיס ר"ז הנ"ל, ובהתוועדות הקהל באסיפה שנית השיבו חברי בית הדין 'שאינן למחות לר' זלמן מדפיס הנ"ל להדפיס ש"ס שלו כמו עד הנה, עד שיעמדו שני אחים... עמו למשפט לדון זה מול זה'.

בכתב 'התנצלות מר' זלמן מדפיס מזולצבאך'²⁷ אנו שומעים כמה מטענותיו לגופו של העניין. לאחר שהוא מודיע, כי לא ידע על החרמות שניתנו למדפיסי ש"ס אמשטרדם, והוא מתלונן על שלא הזהירו אותו בשעה שאסף חתימות למען הש"ס שלו, הריהו מגיע לטענה חשובה בענייני החרמות. טענתו היא, כי באמשטרדם אין מכירים כלל בתוקף החרמות על מדפיסי ספרים. והא ראייה: לפני מספר שנים הדפיס משניות וגם 'מגידיים' [=ספרי נ"ך עם תרגום בעברי-טייטש], ועל שניהם היו לו הסכמות וחרמות, ולמרות זאת עברו המדפיסים באמשטרדם על החרם, וגרמו לו היזקות בהדפיסם גם כן משניות ו'מגידיים', ובתשובה על טענתו השיבוהו, כי באמשטרדם אין מכידיים בחרמות על הדפסת ספרים ישנים²⁸. ולבסוף מודיע ר' זלמן מזולצבאך, כי הוא נכון לציית לדין ישראל במשפט שיתבעוהו המדפיסים מאמשטרדם. ברם, מדפיסי אמשטרדם לא עמדו עתה בדין עם המדפיס מזולצבאך. הם התעוררו שנית לדבר, בשעה ששמעו שיש בדעת המדפיס בזולצבאך להרפיס שנית את הש"ס. באיגרת מקהל אמשטרדם לקהל פיורדא מחודש כסלו תקכ"ד²⁹, נאמר,

גנוז יגנזנו, וזה הוא לסייג וגדר, כמו שמצינו כמה תקנות שמפני עולם חז"ל תקנו, למען יראו וישמעו שלא למאן אפי' מיאון קטנה'.

²⁶ מסמך ד, מיום י"ד בכסלו תקט"ז.

²⁷ מסמך ה, מיום י"ז בכסלו תקט"ז.

²⁸ והוא מביא דברים מתוך 'מחזור קטן, מה שהדפיס ר' הירץ לוי כאמשטרדם שנת תפ"ח לפ"ק, שם מובאת העתקה מתקנות אלה. וכן מובאת התקנה בתפילה 'בית רחל ושער הלל יה', 'שנדפס ג"כ אצל ר' הירץ רופא'.

²⁹ מסמך ט.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

שהמדפיסים פרופס עתידים לתבוע לדין את ר' זלמן ולהוכיח, שטענתו שלא ידע החרמות אינה נכונה, אך כעת עבודת הקודש עליהם, ועל משמרתם יעמדו יום ולילה 'להשגיה על עושי מלאכת הש"ס'.

במכתבו של ר' שאול, אב"ר אמשטרדם³⁰, לדייני פיורדא³¹ הוא מצדיק את עמדתם של מדפיסי אמשטרדם שלא לרדת לדין עם ר' זלמן מזולצבאך, עד שיודיעם הלה את טענותיו. ונוסף על כך – טוען ר' שאול – מתוך איגרת שבאה מאב"ד אנסבאך נראה, כי טענתו של ר' זלמן מזולצבאך 'לעקור את ההסכמות למפרע, ולהוכיח שהגדולים, בעלי ההסכמות, לא עשו כשורה, ח"ו, וכי על טענה זו לא הם בעלי הדין, כי אם הרבנים המסכימים הם בעלי הדין.

טענותיו של ר' זלמן מזולצבאך מתבררות מתוך איגרת ששלח ר' יושע העשיל אב"ד שוואבאך, אל קהל אמשטרדם ואל ר' שאול, מיום ד' במרחשוון תקכ"ד³². הוא מספר, כי נתבקש על ידי ר' זלמן מזולצבאך, לתת לו הסכמה להדפסה נוספת של הש"ס³³, והלה הציע לפניו כמה טענות כנגד מדפיסי אמשטרדם:

א. על המשניות שנרפסו בזולצבאך בשנת תקי"ד ניתנו למדפיסי הסכמות וחרמות, ואף על פי כן הדפיסו מדפיסי אמשטרדם משניות בתוך זמן החרמות.

ב. ש"ס אמשטרדם התחילה הדפסתו בתוך תקופת החרם שניתן למדפיסי ש"ס ברלין ופראנקפורט דאָדר. 'ובסוף מסכת שבת הדפיסו הסכמה מאחד ממדינת פולין, שמכניס בתוך ההסכמה התנצלות לזה, הואיל והמדפיסים בברלין ובפ"פ [=פראנקפורט] דאָדר הבטיחו לרפוס הש"ס בתכלית היופי, ולא קיימו הבטחתן³⁴; וזהו דברי בורות: וכי הרבנים

³⁰ ראה למעלה, פרק עשירי, הערה 84.

³¹ מסמך יא.

³² מסמך יב.

³³ 'בקשו ממני מאחר, שאין לע"ע [=לעת עתה] כפירדא אב"ד עדיין, ובאשר שאני סמוך לקהילתם'. על ש"ס זולצבאך תקכ"ו, ראה רבינוביץ, מאמר, עמ' קכב-קכד, ובהשלמות עמ' רלב-רלג.

³⁴ ראה למעלה, ליד ציון הערה 99.

שנתנו החרמות נתנו על תנאי זה החרם? ומי שם להמדפיסים שבאמשטרדם לשופט עליהם לומר, זהו יפה, וזה הוא אינו יפה'.

ג. בשנת תקי"ד שלח ר' זלמן דף בכל המדינות על תנאי מכירת הש"ס, ומדוע שתקן מדפיסי אמשטרדם באותה שעה? 'וע"י שתיקתם היה ר"ז מוציא הוצאות על ההדפסה'.

ד. 'האפוטרופסים דיתמי [=של יתומין] כהר"ר שלמה פרופס ז"ל הדפיסו [באמשטרדם] מחזור קטן בשנת תצ"ו וקיבלו הסכמה בחרם לשש שנים מר' אלעזר זצ"ל³⁵, ואילו המדפיס ר' הירץ רופא חזר והדפיס [באמשטרדם] מחזור בכרך קטן בשנת תצ"ח והתנצל, שהגאון ר' אלעזר לא ידע מהתקנה משנת תע"ט, שלא תינתן שום הסכמה וחרם לעכב הדפסת מחזוריים ותפילות. 'ואם כן הוא, יש להפליא פלאי פלאות, האיך ישבו ושתקו שארי המדפיסים וכל בני הקהלה, לאחר שראו ההסכמה הנ"ל, ולא אמרו להגאון, אב"ד שלהם, לגזור על האפוטרופסים של יתמי פרופס לסלק אותו דף שהדפיס ההסכמה הנ"ל, או להדפיס בדף מיוחד, שההסכמה הנ"ל ניתן בטעות ואין כאן איסור או חרם... ואשימם בראשיהם³⁵, רבנים ופרנסים ודייני העיר לזלזל בחרם כזה, במה שלא מיחו בהאפוטרופסים, וביותר במה שלא גילו להם מהתקנה הנ"ל לאחר מעשה כדי לתקן הדבר, שלא יהיו נלכדים במצודת החרם הנ"ל'.

ה. ובנוסף על כך מסתמך ר' יהושע העשיל על התקנה שניתקנה באמשטרדם, שלפיה אין לתת הסכמה על ספר ישן³⁶, 'והיאך מצאו הרבנים שם ידיהם ורגליהם ליתן הסכמה על הדפסת הש"ס, שהוא ישן

³⁵ ר' אלעזר רוקח בר' שמואל [נולד בתכ"ה (1665)], לפניו אב"ד בראדי. נתקבל לרב באמשטרדם בז"ך באלול תצ"ה; עלה לא"י בשנת ת"ק ונפטר שם בכ"ז בתשרי תק"ב (1742) (עמנואל, במאמרו [ראה למעלה, פרק עשירי, הערה 66], עמ' 32). מחיבוריו נדפסו: 'מעשה רוקח' על המשנה ועל התורה, שו"ת ארבעה טורי אבן ופירוש להגדה של פסח.

³⁵ על פי דברים א, יג, ורש"י שם: 'למד שאשמותיהם של ישראל תלויות בראשי דייניהם, שהיה להם למחות ולכוון אותם לדרך הישרה'.

³⁶ ולדעתו ניתקנה תקנה זו סמוך לשנת תק"א (אחר התקנה משנת תע"ט בדבר תפילות ומחזוריים); לראיתו עיין שם.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

נרשן? ... והיאך באים לעכב על מדפיסים אחרים מלהדפיס ספרים ישנים ורוצים לנעול דלת כרי ליקר השער... ויהיו ד"ת מונח בקרן זוית בכתי עשירים?³⁷

בסוף איגרתו מודיע ר' יהושע העשיל, אב"ד שוואבאך, כי לא רצה למלא מבוקשם של מדפיסי זולצבאך; ברם, אם יסרכו מדפיסי אמשטרדם לבוא לדין לפיורדא, אזי יוציא את הדין כפי אשר ימצא לנכון. כתשובתם של נאמני הקהילה באמשטרדם מיום י"ב בכסלו תקכ"ד³⁸, שר' שאול, אב"ד אמשטרם, סמך את ידו עליה, הם עוסקים בטענות שהעלה אב"ד שוואבאך באיגרתו:

א. לטענה בדבר הדפסת המשניות בזולצבאך – אין לתפוס אחר בעד חבירו: אפילו לא היה נמצא שום זכות לאותו מדפיס המשניות, מ"מ [=מכל מקום] האחים פרופס הם נקיים'.

ב. על ביטול החרם של ש"ס ברלין – 'אפילו היה מקום לדברי המערער... מ"מ א"א [=מכל מקום אי אפשר] לעשות את האחים פרופס יצ"ו כעוברים על החרם ברלין, שהרי ברשות ב"ד עשו... אך ר"ז ז"ב [=ר' זלמן זולצבאך], שנכנס שלא כרשות, הוא נלכד גם במצודת חרם ברלין, וביותר לפי התנצלותו, שהתחיל להדפיס בטרם ידע מההסכמות דפה, פשיטא דחל עליו חרם ברלין'.

ג. לטענה שלישית – 'האחים אומרים, שלא ידעו מאומה' על כתביו של ר' זלמן בדבר תכניתו להדפיס את הש"ס.

ד. לטענה בדבר הדפסת המחזור הקטן – לא היה מוטל על הרבנים לדעת על ההסכמה המובאת במחזור זה: 'ועכ"פ אין בזאת הטענה כדי להציל את ר"ו'.

ה. בדבר התקנה על הדפסת ספרים ישנים – 'הם אמרו והם אמרו', דמעיקרא לא תיקנו על ספרי הש"ס וכיוצא באלו, שהוצאתן מרובה... ואם

³⁷ וכן הוא תמה באיגרתו, שלא שמעו את טענותיו של ר' זלמן, וכן על היערד חתימותיהם של רבני קראקא, פוזנן ולובלין על החרם של ועד ד"א [=ד ארצות]: 'למה שמו יד לפיהם? בלי ספק שיש דברים בגו'.

³⁸ מסמך יג.

אין המדפיס בטוח מהשגת גבול, מימנע ולא עביר [=הוא נמנע ואינו ערשה]³⁹.

על תשובה זו באה תגובתם של דייני פיורדא אל ר' שאול מאמשטרדם⁴⁰. בדבריהם אנו שומעים, שדעתם היא שיסור ההסכמה הוא – בתקנת בעלי אומנות, ומאחר שכן, הרי ביטלה ההסכמה שניתנה להרפסת הש"ס, את התקנה הקודמת האוסרת לתת הסכמות: 'וכי אין זו טענה מעליותא לפי התקנה שלכם, שלא ליתן הסכמה על ספר ישן? ואם ידעו המסכימים מזאת התקנה, וודאי לא היו נותנים ידיהן בחותמי'; והוא מצד השכל, באשר שכל עיקר והיסוד של ההסכמות אינו אלא מצד המנהג הבא מקרוב, ממ"ש [=ממה שנאמר] בש"ע ח"מ, סי' רלא, סעיף כח: 'רשאין בעלי אומנות לפסוק שלא יעשה א' ביום שיעשה חבירו' וכו', וע"ש; וכאשר העיר עליו זקיננו הגאון המנוח ח"צ [=חכם צבי]⁴¹ זצ"ל בהקדמות ספר הט"ו על הח"מ שכ' בזה"ל [=בזה הלשון] "האידינא נהוג עלמא כן" וכו', ע"ש; וא"כ הוא מי יתן ונדע להשיב את שואלי דבר כזה, באם בעלי אומנות שהיה להם תקנה בדבר, ואח"כ עשו תקנה אחרת שסותרת את הראשונה, האם יכול א' מהן, לאחר שסותרו תקנתן הראשונה, לחזור ולזכות בה להוציא לו זכות מזה?!

וטענה נוספת: 'זולת זאת ידענו גם ידענו, שגם מטעם שהיא גזירה שאין הציבור יכולין לעמוד בה וא"צ לקיימה... באשר שגלוי וידוע לכל באי העולם, שהספרים הנדפסים בקהלתכם יע"א [=יכוון עירו אמן] המה בתכלית היוקר, שאין יד כל אדם משגת לקנותן, ובפרט שרוב לומדי התורה אינן זוכין לשתי שלחנות, וע"ז אנו מוזהרין ועומדין, להזהר בבני עניים שמהם תצא התורה'⁴².

³⁹ וראה תשובתו של ר' יהושע העשיל לאיגרת זו, שנדפסה על ידי הרב צבי הירש הורוויץ, MGWJ, שנת 1928, עמ' 496–499, בהוספה ג למאמר Die Familie Lwow.

⁴⁰ מסמך יד.

⁴¹ אביו של ר' שאול, ר' אריה ליב, אב"ד אמשטרדם, היה חתנו של חכם צבי.

⁴² למערכה זו הצטרף אף ר' יחזקאל לנדא, אב"ד פראג. כדי לפשר בין הצדדים בשאלה, אם מקום הדין הוא בזולצבאך או באמשטרדם, הוא ניסה לזמן את שני הצדדים לדין לפראג (עיין מסמך טז, מיום י"ז בטבת תקכ"ד), ומאחר שר' זלמן מזולצבאך לא נענה

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

מחלוקתם של מדפיסי זולצבאך עם מדפיסי אמשטרדם שימשה נושא לחילופי כתבים שבין ר' שאול, אב"ד אמשטרדם, לבין ר' יוסף שטיינהרט⁴³, בעת ששימש כאב"ד בנידענהיים⁴⁴. חילופי התשובות⁴⁵ מובאים בספרו של ר' יוסף, שו"ת 'זכרון יוסף'⁴⁶.
כתשובתו של ר' שאול, אב"ד אמשטרדם, הוא מביע את דעתו שר' זלמן זכאי לקבל פרטים על טיב טענותיהם של יריביו, והוא זכאי אף לסרב לרדת לדין כל עוד לא קיבל פירוט, כאמור.
לאחר מכן הוא מסכים למה שכתב לו ר' יוסף, שמותר ללמוד מתוך הגמרות שנדפסו בזולצבאך, וכי 'אותו כתב ממנהיגי ד"א, שכתוב שם "ידונו כשריפה"⁴⁷ – ודאי טעות סופר היא, ואין למדין הימנו'. ברם, לעניין הכתב, שחחומים עליו שלושה חכמים, המצריך גניזה⁴⁸, סבור ר' שאול כי אכן יכולים הרבנים להטענים גניזה עד אחר כלות החרם; וכבר

לפנייתו, אסר בחרם על ר' זלמן להדפיס את הש"ס. ושם בדבריו: 'לקחו הסכמות... וכוה נהגו אבותינו בכל דור ודור, בעת הדפסת ש"ס או שאר ספרים הנחוצים, לגדור גדר שלא להסיג גבול' (לעניין תוקפו של המנהג ראה כתשובה של ר"י לנדא, בשו"ת נודע ביהודה, מהדורא קמא, חלק חו"מ, סימן ל, בדבר תוקפו של חרם בכתב: 'ופוק חזי מה עמא דְכָר [צא וראה כיצד נוהגין בני אדם], וכל שהלכה רופפת בידך, המנהג הוא עיקר גדול לסמוך עליו, וצא ולמד מכל הסכמות שנוחנים על הדפסת ספרים, שהרבנים כותבין וגחריין בחרם על המדפיסים שנית, ומעולם לא שמענו ולא ראינו, שיוציא הרב חרם מפיו, רק כותב בכתב ידו, וכן כל הגזירות וחרמים שכתבו גדולי הקדמונים ממדינה למדינה וכו'. וכן ראה תשובתו במהדורא קמא, חלק יורה דעה, סימן סו. וראה למעלה, פרק עשירי, הערה 151, לעניין חרם בכתב).

⁴³ ראה עליו למעלה, פרק עשירי, הערה 31.

⁴⁴ לאחר מכן היה אב"ד בפירודא.

⁴⁵ המכתב השני של ר' יוסף נושא את התאריך ר"ח אדר תקכ"ד.

⁴⁶ שו"ת זכרון יוסף, פירודא תקל"ג, תלק חו"מ, סימן ב. הובא ב'פתחי תשובה', שו"ע

חו"מ, סימן ב, סעיף קטן ד.

וכן ראה מכתביהם של ר' יצחק הלוי (גיסו של ר' שאול), בהיותו אב"ד העלמא, ושל

ר' יצחק יוסף תאומים, אב"ד ברעסלא, אל ר' שאול, בהוספות א' וב' למאמרו הנ"ל

של הרב הורביץ, עמ' 496.

⁴⁷ ראה מסמך ב, למעלה, ליד ציון הערה 20.

⁴⁸ ראה מסמך ב, למעלה, ליד ציון הערה 22.

בקשו חכמים⁴⁹ לגנוח ספר קהלת וספר יחזקאל⁵⁰; והוא פשוט'.
ר' יוסף משיג⁵¹ בתשובתו על דעתו של ר' שאול בעניין גניזת הספרים
שנדפסו בזולצבאך. לדעתו 'הדבר ברור כצהרים וכשמש בחצי השמים,
שמותר ללמוד מתוך הש"ס שנדפסו בזולצבאך, ואפילו נדפסו בחרס'.
הוא בוחן שאלה זו הן לאור ההסכמות שניתנו בעת הדפסת ש"ס
אמשטרדם, והן לאור גזירת חכמי ד' ארצות.
אשר להסכמות:

'אם משום כבודן של הגאונים הראשונים, הלא המה לא גזרו רק שלא
ידפיס איש אחר... אמנם לא גזרו כלל שלא ילמדו מן הש"ס אשר
יידפסו מאיש אחר... ואפילו לפי גזירתן – אינן טעונין גניזה'. והוא מביא
ראיות לדבריו מן המקרא, מן הסברא, ומן הגמרא והפוסקים: מן
המקרא – מהחרם של יהושע על בניית יריחו⁵², ואף על פי כן היו
ישראל דרים בה לאחר שבנאה חיאל בית האלי; מן הסברא – כיוון שלא
גזרו רק שלא ידפיסו – אין בכלל זה אלא מה שבפרט, דהיינו ההדפסה בלבד
אסורה; ומן הגמרא והפוסקים – מן ההלכה האומרת, שהנשבע שלא
לקחת אישה בתוך שלוש שנים ועבר ונשא אישה – מותר לקיימה⁵³;
ועוד⁵⁴.

ואשר לגזירת חכמי ד' ארצות:

א. לפי גרר הדין – אין היתר לשרוף, שהרי אסור לאבד ספרי תורה
מחמת האיסור⁵⁵ 'לא תעשון כן לה' אלהיכם', 'ואין ספק כי שלוחם,
הסופר, הוא דעוית [=שעיוות, שקלקל] לכתוב מה שלא היה מצווה מפיהם,

⁴⁹ ראה שבת ל ע"ב; תגיגה יג ע"א.

⁵⁰ וראה בתשובתו של ר' יוסף (בסוף תשובתו הראשונה), שדוחה ראייה זו: 'דהתם
[לעניין ספרי קהלת ויחזקאל] שאני [=שונה], שהיה לפי דעתם אז דבריהם סותרים
את דברי התורה... משא"כ [=מה שאינו כן] בש"ס הנ"ל'.

⁵¹ בתחילה דן בשאלה, אם האחים פרופס הם התובעים או הנתבעים? שאלה נוהלית-
טרומית, שנודעת לה חשיבות רבה בדין ודברים שבין הצדדים למחלוקת.

⁵² יהושע ו, כט.

⁵³ בית יוסף, יורה דעה, סימן רח, מתשובת הרשב"ץ.

⁵⁴ הובא ב'פתחי תשובה' על שו"ע, יורה דעה, סימן רח, סעיף קטן ה.

⁵⁵ ראה מכות כב ע"א.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

ובווראי חכמים גדולים וגרולי הרור המה, שלא יטעו ברכב משנה' (ועורר טענות על טעויות נוספות באותו כתב חרם: בעניין שכתבו, שיהיו כספרים המטמאין את הירים, וירונו בשריפה; ועל כך ש'גזרו בחרם על המדפיס ועל המסייעים בירו מבלי חקירה היטב מתחלה על הרבר'). ואין לגנוז שהרי על כך לא גזרו. ואם משום גזירות שלושת החכמים האחרונים – משמע מברביהם, שנתכונו לגדר הריץ, ולפי גדר הריץ אין הספרים טעונים גניזה.

ב. ואם נתכונו לגזור שריפת הספרים מצד התקנה, בא ר' יוסף ומונה טענות אחדות נגר תוקפן של תקנות אלה:

(1) אין בסמכותם לתקן תקנה בעניין הגורם רווח לזה, דהיינו לאחים פרופס, והפסד לזה, דהיינו לבני המדינות, שכבר קנו את ספרי הש"ס של זולצבאך: 'וכי עדיפי מז' טובי העיר, או בי"ד בעירם, שהם כגאונים לכל ישראל, שאינם יכולין לגזור, לדעת המהרי"ק בשורש א, ורוב פוסקים, אמדי דאית ביה רווחא להאי ופסידא להאי [=שיש בו רווח לזה והפסד לזה], וכמ"ש הרמ"א בחו"מ סי' ב. ואפי' למ"ש הרמ"א שם בהג"ה, שהמנהג שאפי' ככה"ג [=בכהאי גוונא = בכגון זה] יכולין לגזור, היינו רווקא ז' טובי העיר בעירם ... ודוקא מצד המנהג, מה דלא שייך בנד"ד [=בנידון דידן = בנידון שלנו].

(2) אף אם יש בכוחם לתקן תקנה זו, הרי תקנה זו בטלה, מאחר שזו גזירה שאין רוב הציבור יכולין לעמוד בה, מאחר שכבר קנו ספרים בדמים מרובים לפני שידעו מן האיסור.⁵⁶

(3) אף אם ניתקנה התקנה כדין, יש לבטלה ולהתיר ללמוד מתוך ספרי הש"ס, פן ח"ו תשתכח התורה מישראל, מאחר שאין ספרי ש"ס אחרים מצויים. 'ואם התירו חז"ל איסורא ראורייתא... מכ"ש [=מכל שכן] גזירת חכמים'.

ואין ספק – מסיק ר' יוסף – שלא גזרו הרבנים אלא על ספרי הש"ס שעדיין נמצאים בידי המדפיס, ולא על אלה אשר ביד הקונים.

⁵⁶ 'ואף אם נודה שיש להם כח לגזור כה"ג [=בכהאי גוונא] על כל ישראל, מ"מ [=מכל מקום] כיון שלא נתפשטה תקנתן וגזירתן במדינותינו רק עכשיו, שכבר נקנו מהם בעד הון עצום ונתפשטו בקרב כל ישראל, הוי גזירה שאין רוב הציבור יכולין לעמוד בו'. וראה עוד למעלה, ליד ציון הערה 8, בדבריו של ר' אריה ליב ליפשיץ.

סוף דבר: ה'הסכמות' והגנת המו"ל במשפט הישראלי

מהי זכותו של 'המוציא לאור' של ספר, על פי החוק בארץ, למנוע מאחרים הסגת גבולו בהדפסת אותו ספר. על פי חוק זכות יוצרים, 1911¹, מוגן מחברה של יצירה ספרותית, דראמטית, מוסיקאלית ואומנותית. ברם, מה דינו של מי שהוציא לאור יצירה בלתי מוגנת? האם אפשר לו למנוע מאחרים מלהדפיס אותו ספר, או, יתר על כן, האם אפשר לו למנוע אחרים מלצלם את הספר שהדפיס ולהפיצו? דומה, כי לפי החוק הקיים בארץ המו"ל אינו מוגן כלל, אף אם טרח והוציא הון עתק בהדפסת הספר. אמנם אם חידש דבר באות מיוחדת, או בסידור הדברים הנדפסים, יהיה מוגן בעטיים של החידושים הספרותיים שנתחדשו במהדורתו. אבל אם לא חידש דבר, לא תעמוד לו ההגנה.

נשאלת השאלה: האם יש להגן רק על היוצר, או שמא יש להרחיב את ההגנה גם על המו"ל, כדי לעודד הוצאתן לאור של יצירות ספרותיות? אמנם הזכות נקראת 'זכות יוצרים'. ברם, שמו של החוק האנגלי הוא Copyright Act, היינו זכות העתקה. וכך אמנם היה הדגש על זכות ההעתקה, ורק לאחר מכן התקדם המשפט להכרה בזכות היוצר, ובמקום Copyright Act ו'זכות העתקה', נקרא שמו כ'ישראל' חוק זכות יוצרים, והזכות – 'זכות יוצרים'². לשם האנגלי מקורות היסטוריים, שהרי לזכות היוצר קדמה זכותם של המדפיסים מפני העתקה.

¹ חוקי ארץ ישראל, כרך ג, עמ' 2633.

² סעיף 1 לחוק לתיקון פקודת זכות יוצרים, התשי"ג-1953; ספר החוקים התשי"ג, עמ' 38.

שער שני: ההסכמות לספרים כיסוד לזכות היוצרים

מתוך החיבור שלפנינו נמצינו למדים, כיצד הגנו חכמי ישראל על המדפיסים והמו"לים, באופן ששללו מכל אדם אחר את הזכות להדפיס אותו ספר עד כלות מועד ההסכמה. ואם כך הגנו על המדפיס והמו"ל, הרי ודאי וודאי יש להעניק את ההגנה מפני צלמי ספרים למיניהם, העשויים, בתוך יום-יומיים, לצלם ספר שזמן סידורו ברפוס נמשך שנה תמימה. ושמה יאמר האומר: אם כך הוא, תבוא למדפיס ישועה מצד דיני עשיית עושר ולא במשפט³, שהרי נהנה הלה מרכושו של אחר (בכך שהוא מצלם את ספרו).

ואמנם בדרך דומה לזו הלך ר' יחזקאל לנדא בספר תשובותיו נודע ביהודה⁴. המחבר נשאל על אחד, ששילם למדפיס בעד הדפסת תלמוד עם פירוש משלו, ולאחר שהדפיס בשבילו את התלמוד, ניצל המדפיס את האימהות ('מאטריצות' בלע"ז) של הטקסט התלמודי, והדפיס את התלמוד מאותן אימהות. ר' יחזקאל לנדא מנתח את הסוגיה בדבר 'זה נהנה וזה חסר', המונחת כיום ביסוד סעיף 1 לחוק עשיית עושר ולא במשפט, והוא מגיע לידי מסקנה, שעל המדפיס לפצות על השימוש באימהות של התלמוד.

ברם, עדיין ספק הדבר, אם סעיף 1 לחוק עשיית עושר ולא במשפט כולל את עניינו של מצלם הספר, ואף אם ננקוט בפרשנות רחבה של סעיף זה⁵. זאת ועוד, אמנם החוק מעניק זכות השבה למזכה, אבל האם יוכל המזכה לקבל צו מניעה מכוח הוראת סעיף זה? ואשר לאותם שיקולים בעלי אופי ציבורי, שעמדנו עליהם למעלה, כיצד יוכל השופט להתחשב בהם, אם לא יוסמך לכך בהוראות חוק מיוחדות, אשר מקומן בחוק זכות יוצרים?

מגמתם של דיני 'זכות יוצרים' היא הרחבתה של הזכות והענקת הגנה גם על 'זכויות נלוות' לזכות היוצרים. לאחרונה הוכרה באמנה הבין-לאומית

³ חוק עשיית עושר ולא במשפט, החשל"ט-1979; ספר החוקים התשל"ט, עמ' 42.

⁴ ראה למעלה, פרק תשיעי, הערה 55.

⁵ שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, חר"מ, סימן כד; ראה שער ראשון, פרק ראשון, הערה 1; ופרק רביעי, ליד ציון הערה 88.

⁶ ראה ג' טדסקי, 'היבטים לעשיית עושר', משפטים יא (תשמ"א), עמ' 385.

פרק שנים-עשר: סוף דבר – ה'הסכמות' והגנת המור"ל כמשפט הישראלי

ההגנה על המבצעים (performers), שלא היו מוגנים במסגרת 'זכות היוצרים', והגנה זו נקבעה עתה גם בחוק זכויות מבצעים, התשמ"ד-1984.⁷

[ויש לציין שני אופנים, שהכיר בהם החוק במי שאינו מחבר יצירה כמחבר יצירה. לעניין תקליטים נקבע בחוק זכות יוצרים, 1911,⁸ כי זכות היוצרים בתקליטים תהא קיימת באותו אופן, כאילו היו המכשירים האלה יצירות מוסיקאליות, ומי שהיה בעליה של הקלישה המקורית בעת עשייתה, יהא דינו כמחבר היצירה.

וכן נקבע לעניין תצלומים כי בעל הנגאטיב בעת עשייתו יהא דינו כמחבר היצירה,⁹ אף שאין הוא הצלם עצמו].

המוציא לאור של הספר הוא בעצם ה'מבצע' (ה-'performer') של היצירה הספרותית, ודומה שזכות מבוקרת של המור"ל, שעמרנו עליה, סופה שתוכר אף היא, כזכות מוגנת בחוק. ואם כן, שמא נהא אנו חלוצים בדבר, ובעקבות המקורות היהודיים נקבע הוראות מתאימות בחוק 'זכות יוצרים', שיגן לא רק על 'זכות יוצרים', אלא גם על 'זכות העתקה' (copyright)!

⁷ ספר החוקים התשמ"ד, עמ' 157.

⁸ חוק זכות יוצרים, 1911, סעיף 1(1).

⁹ חוק זכות יוצרים, 1911, סעיף 21. ולפיכך, אם הדפיס מור"ל את ספרו בדרך של צילום, אפשר שיהיה מוגן מפני מי שיבקש להסיג את גבולו בדרך של צילום הספר!

מפתחות

מפתח העניינים
מפתח המקורות
מפתח השמות
מפתח ספרים עם הסכמות
רשימה ביבליוגרפית

מפתח העניינים

אומדנא	אב
אנן סהדי, בפרשנות הסכמות 212	בקשה מבנו שייחס לו ספר שחיברו
בדעתו של יוצר 84 85	אחר 37
בחתימה על רכישת ספרים 415 416	ייחוס ספר של בן לאביו 32 37
בכוונת מוציא לאור 170 171	אבידה (ראה גם: השבת אבידה; מציאה)
בפרשנות הסכמות 209 212 213 356	תקנת חכמים להחזירה בסימנים 190
370 369 357	אבלות, אנלוגיה לאמירת דבר כשם
בשבועה נגד חברו 213	אומרו 66
אומן, אנלוגיה למדפיס 410	אבן משה (ספר), בן שייחס חיבורו
אומר דבר בשם אומרו (ראה: אמירת דבר	לאביו 32
בשם אומרו)	אגדה
אונאה, גניבת דברים כאונאה 51	אמירת דבר בשם אומרו 66
אונס למדפיס 196	החלפת שם בשם חברו בדברי אגדה 25
אופי ההדפסה, תנאי להסכמה 326-330	היתר ליחס דברי אגדה למי שלא
אופסט, איסור העתקה על ידי	אמרם, כדי שיתקבלו 28
אופסט 264	הלכה ואגדה, טשטוש תחומין 66
אוראנדא (חבירה), והגנה על מוכרי	אגור (ספר), הספר העברי הראשון שיש
ספרים 175	עליו הסכמות 125
אחיתופל, דוד נהג בו כבוד על	'אגורה באהלך עולמים', על ידי אמירת
שלימדו 20	דברים בשם אומרם 26 27 64
אי ידיעת שם היוצר, אם תייב לומר	אדם אוסר את שלו, אנלוגיה לזכויות
שאינו שלו 66	יוצרים 92 276
איבוד יצירה, זכות מחבר לאבד את	אדם גדול
יצירתו 90 95 107-110 117	הסכמתו, תנאי לתוקף הסכמה 197
איבוד שווי	ייחוס דברים לאדם גדול, כדי
גזל באיבוד שווי 176	שיתקבלו 27-29 36
מזיק באיבוד שווי 176	אדם חשוב
איגר, ר' עקיבא, ייחוס תשובה שלא	אישורו, תנאי לתוקף מנהג 417
השיב 166 167	אישורו, תנאי לתוקף תקנת בעלי
איוב (ספר), ייחוסו למי שלא חיברו 30	אומנות 164 165 197 417
איזון אינטרסים, כהסכמות 123 124	אנלוגיה להסכמות 186 417-419
אייכשין, ר' יהונתן, מחבר שהדפיס ספריו	אדם שאינו הגון, אמירת דברים
בלא הסכמות 234	בשמו 50 61

מפתח העניינים

מטעם המחבר עצמו 271-285 305	איכות ההדפסה (ראה גם: הדפסה)
כדי שלא יקראו הגויים בספר 273	נפקותה 306 319 321
משך האיסור 271 273-279 306	סיבה להגנה מהסגת גבול 319 321 336
פרסומו 153-160	סיבה להסכמה, למרות נטייה כללית
פרשנות 279 280	שלא ליתן הסכמות 319
תוקפו לאחר מכירת הספרים (ראה גם:	סיבה למתן הסכמה 319 321 336
הסכמה, תוקפה לאחר מכירת	שבחה בהסכמות 327
הספרים) 179 250	תנאי לתוקף הסכמה 324 326 330 434
איסור הנאה של מחבר על ספרו 163	435
איסור התלוי בממון 356 357	איכות התיכור
איסור וממון, תקנות חכמים 356 357	סיבה להסכמה רחבה 150
369	עדיפות בקבלת הסכמה בזכות איכות
איסור לעיין בספרים, סנאקציה על הפרת	החיבור 243
הסכמה 432	אימהות (מאטריצות)
איסור מצד היוצר, תנאי לאיסור הקלטת	זכות הבעלים בהן 13 104 442
דבריו 94	שימוש חוזר בהן על ידי מדפיס 13
איסורליש, ר' משה (הרמ"א), פסק בעניין	442 104
זכויות מדפיסים כבסיס להסכמות 163	'אין אדם טורח כתעוד'ה ומפסידה',
אשה, אמירת דבר בשמה 66	נימוק למתן הסכמה 386
'אל תגזול דל כי דל הוא', כמקור לחובה	אין אדם עושה טובה לחברו בממון
לומר דבר בשם אומרו 20 21 50 61 62	אחרים, בהסכמות 304
אל תסג גבול עולם	אין אדם רואה חובה לעצמו,
מקור לאיסור להתליף דברי חכם בדבריו	בהסכמות 379
חברו 23 35	אין בכלל אלא מה שבפרט, בפרשנות
מקור לתוקף הסכמת בני אדם 23 24	הסכמות 439
מקור לתוקף מנהג 23	אין חבין לאדם שלא בפניו, השלכתו על
'אל תשכן באהליך עולה', בספרים	הסכמות 344
שנדפסו בלא הסכמת מחברם 98	'אין יתרון לתכם מן הכסיל', משום גניבת
אלקבץ, ר' שלמה, חכם שנפגע מגניבת	דברים 43
דברים 38 39	אין לרקדק בדבר מועט
אם ביקשת ליחנק, היתלה באילן	בהסכמות 207 386 388 389
גדול 27-38	במתן הסכמה קודם פקיעת הסכמה
אמונת ה' וחורתו	קודמת 207
אי הכללתה במניין המצוות 414	אין מסרבין לגדול, נימוק למתן
אי הכללתה במצוות בני נוח 414	הסכמה 278
עקרון-על בשיטות משפט 414	אין ראוי לבחון בעל המאמר רק המאמר
אמוראים, משתמשים במליצות קודמיהם	בלבד 19
שלא כמודע 56	אין רוח חכמים נוחה הימנו, במסיג גבול
אמינות, שיקול להערפה בקבלת	של מדפיס מוגן 337
הסכמה 240	אינטרס ההסתמכות של מדפיס 198
אמירת דבר בשם אומרו 17-66	אינטרס ציבורי (ראה: טובת הציבור)
באגדה 66	אינטרס רוחני של יוצר, הגנה עליו 15
באומר המוחל על אמירת דבריו	איסור הדפסה
בשמו 46-48	חשש לשיבושים 273

מפחח העניינים

מתן חיים לאומר לאחר מותו	26 27 62	אמירת דבר בשם אומר (המשך)	
נזיפה לעובר על החיוב	27	כאומר המקפיד שלא יאמרו דבריו	
נידוי לעובר על החיוב	27	בשמו	48
ענישה לעובר על החיוב	27 38	כאומר מה שכתוב בספרים	60 61
כפירוש המקרא	66	אחר מות האומר	26 27 64 66 113
כשומע מאישה	66	אינטרס ציבורי נגדו	46
כשומע ממומר	66	אם צריך לומר מי האומר הראשון, או	
כשומע ממין	66	מי אמר לו	22
כשומע מקטן	66	ביוזי לעובר על החיוב	38
שפתותיו דוככות בקבר	26 27 62	גזלן, כינוי לעובר על חיוב זה	20 21
בשרשרת של מוסרי דברים	57-63		40 52 65 66
תועלת למחבר	20	כדבר הרשות (מילי דעלמא)	20 63 64
תועלת לקורא	20	בדברי תורה	72 73
אמירת דבר שלא בשם אומר, אנלוגיה		בדברים שבכתב	58-63
לכיבוד אדם יותר ממה ששנה	40	בדברים שבעל פה	59 60
אמנות והסכמים בינלאומיים, הגנה על		דרך לקניין התורה	20
זכויות יוצרים	15 16 88 442 443	הימנעות מאמירת דבר בשם אומר	
אמנת ברן		אצל קדמונים	54-56
בדבר זכויות יוצרים	15 114	הסברת התופעה	55 56
הכרה בזכות המוסרית	16	הצדקתה כשהכול יודעים מי הוא בעל	
אמנת גינבה, בדבר זכויות יוצרים	15 16	הדברים	56
אמשטרדם, תקנה למניעת הסכמה		מחשש שלא ניתא לאומר	48
לסידורים ומחזורים	309-321	מפני דרכי שלום	29
אנלוגיה		בשל מחלוקת בדבר תוארי החכמים	48
אבלות, אנלוגיה לאמירת דבר בשם		הקפדה על החיוב	35 36
אומר	66	הקפדת בעלי הדברים על הימנעות מדבר	
אדם אוסר את שלו, אנלוגיה לזכויות		זה	65
יוצרים	92 276	זכותו של בעל הדברים	20 21 113 115
אדם חשוב, אנלוגיה להסכמות	186	חובת הריק בשמות בעלי השמועה	64
	417-419	חומרתו יותר מגזילת ממון	39
אומן, אנלוגיה למדפיס	410	חשיבותו	20-55
אמירת דבר שלא בשם אומר, אנלוגיה		בכוונה לדעת גדולים	63 64
לכיבוד אדם יותר ממה ששנה	40	'לא תגזול דל', בהימנעות מאמירת דבר	
בית המקדש, בנייתו, אנלוגיה להדפסת		בשם אומר	61
ספרים	296	לא, בהימנעות מאמירת דבר בשם	
בית המקדש, עבודתו		אומר	52
אנלוגיה להדפסה	345	מביא גאולה לעולם	20 22 23 27 50
אנלוגיה להסכמות	354 355		55 62 64
אנלוגיה לתופש המסחר	329 330	במדרש פסוקים	66
אנלוגיה לשויון הודמנויות	329 330	מוסר דברי אחר	22
בן מבוי, אנלוגיה להסכמות	375 376	במזיק לאומר	48 49
גונב דברים, אנלוגיה לתלמיד שלא		במחזש דבר שכבר קרמהו	63 64
שימש כל צרכו	40	מחילת בעל הדברים	35 36 38 46-49
גזילת קרקע, אנלוגיה לגניבת דברים	51		65 113

מפתח העניינים

אנלוגיה (המשך)	אנלוגיה (המשך)
אנלוגיה לשבועה שלא יישא	גט, אנלוגיה לנדר 209
אישה 439	גניבת דברים, אנלוגיה לאי אמירת שלום 52
אנלוגיה לשבועה 213 356 357 439	אנלוגיה לגזילת קרקע 51
אנלוגיה לשמיטת חובות 356 357	אנלוגיה לגניבת מגילה 52
אנלוגיה לתולה נדרו בדבר 357	אנלוגיה לגניבת פחות משווה פרוטה 52 53
אנלוגיה לתקנות קהל 206	אנלוגיה לגניבת שופר 52
הפקר, אנלוגיה לספרים ישנים 307	דבר שאין בו ממש, אנלוגיה לזכויות יוצרים 80 81
הקדש בטעות, אנלוגיה להסכמה בטעות 389	דברי תורה, אנלוגיה לרשות הרבים 307
השבת אבידה	דברים שבעל פה, היתר לכחבס, אנלוגיה להסכמות 191
אנלוגיה להסכמות 187 193 304	דין, הסגת גבול
אנלוגיה לזכויות יוצרים 82 187 193 304	אנלוגיה להסכמות 189
זכויות מחבר, אנלוגיה למעילה בקול 271	אנלוגיה לזכויות מדפיס 176 348
חול המועד, הגדרת האיסורים בידי תבמים, אנלוגיה להסכמות 344	דינא דבר מצרא, אנלוגיה להסכמות 191
חרם, אנלוגיה להסכמה 213	הדפסה
חרם השידוכין, אנלוגיה להסכמות 177 178	אנלוגיה לעבודת המזבת 200 201
חרם חזקת היישוב, אנלוגיה להסכמות 177-179	אנלוגיה לעבודת המקדש 345
שוכת הנאה, אנלוגיה לזכויות יוצרים 80 81 83	אנלוגיה לקטורת 345
טומן משקלוותיו במלח, אנלוגיה למחליף דברי חכם בדברי חברו 24 25	הדרת הנאה, אנלוגיה לזכויות מחברים 276
טוענין למקבל מתנה, אנלוגיה לזכות המהדיר 270	הסכמה שבטלה מקצתה, בטלה כולה, אנלוגיה לנדרים 370
יהושע בן נון, אנלוגיה מהחרם על יריחו להסכמות 439	הסכמות
יחזקאל (ספר), אנלוגיה לגניזת ספרים שנדפסו בניגוד להסכמה 439	אנלוגיה לבן מבוי 375 376
יריחו, חרם יריחו, אנלוגיה ממנו להחרמת ספרים שנדפסו בניגוד לאיסור בהסכמה 439	אנלוגיה לדין: מושיבין סופר בצד סופר 330
כבוד לאדם יוחר ממה ששנה, אנלוגיה לאמירת דבר שלא בשם אומרו 40	אנלוגיה להקדש טעות 389
כיבוד אב לאחר מיתה, אנלוגיה לאמירת דבר בשם אומרו 66	אנלוגיה לתול המועד 344
מגביה מציאה לחברו, אנלוגיה להסכמה 345	אנלוגיה לחרם 213
מגיהי ספרים שנטלו שכרם מחרומת הלשכה, אנלוגיה למרפיסים 373	אנלוגיה לכלל: נדר שהותר מקצתו, הותר כולו 208
	אנלוגיה למגביה מציאה לחבירו 345
	אנלוגיה למעשה הקטורת 354 355
	אנלוגיה לנדרי שגגות 206 208
	אנלוגיה לנדרים 203-214 334 357
	אנלוגיה לנשבע לפרוע חוכו ועברה שנת השמיטה 356 357
	אנלוגיה לפיס שבמקדש 354 355

מפתח העניינים

אנלוגיה (המשך)	אנלוגיה (המשך)
עניים המלקטים, אנלוגיה	מגילה, גניבתה, אנלוגיה לגניבת
למדפיסים 165	דברים 52
פחות משווה פרוטה, גניבתו, אנלוגיה	מדפיסים
לגניבת דברים 52 53	אנלוגיה לאומן 410
פיס במקדש	אנלוגיה למגיהי ספרים שנטלו שכרם
אנלוגיה להדפסה 345	מחורמת הלשכה 373
אנלוגיה להסכמות 354 355	אנלוגיה ל: מותר שלישי בשכרך 373
אנלוגיה לחופש המסחר 329 330	מהדיר, אנלוגיה ל: טוענין למקבל
אנלוגיה לשוויון הזדמנויות 329 330	מתנה 270
קהלח (ספר), אנלוגיה לגניזת ספרים	מושיבין סופר בצד סופר
שנדפסו בניגוד להסכמה 439	אנלוגיה להדפסת ספרים 368
קול	אנלוגיה להסכמות 185 330 398
גזל בו, אנלוגיה לגניבת דברים 51	אנלוגיה לזכויות יוצרים 86 117
52	מותר שלישי בשכרך, אנלוגיה לזכויות
מעילה בו, אנלוגיה לזכויות	מדפיסים 373
מחבר 271	מלמד ופועל, אנלוגיה להסכמות 299
קטורת, הזכייה בעבודתה	מעות, הפקדתם, אנלוגיה להפקדת
אנלוגיה להדפסת ספרים 329 345	ספר 71
אנלוגיה להסכמות 354 355	משאל ספר, אנלוגיה לאמירת מה שקרא
אנלוגיה לחופש המסחר 329	בספר בשם אומרו 59 60
קרקע, גזילתה, אנלוגיה לגניבת	מתנבא מה שנאמר לנביא אחר, אנלוגיה
דברים 51	לגונב דברים 73 74
רפואה, שכרה, אנלוגיה לזכויות	נבואה, אנלוגיה לגניבת דברים 73 74
יוצרים 81	נדר שהותר מקצתו הותר כולו, אנלוגיה
שבועה, אנלוגיה להסכמה 213 356	להסכמות 208 370
439 357	נורי שגגות, אנלוגיה להסכמה
שוכח קדירה על גבי כירה, אנלוגיה	בטעות 206 208
להסכמות 345	גדרים
שופר, גניבתו, אנלוגיה לגניבת	אנלוגיה לגט 209
דברים 52	אנלוגיה להסכמות 203-214 334 357
שיהוי הדפסה, אנלוגיה לעיכוב בניין	נשבע לפרוע חובו בזמן ועברה שנת
המקדש 296	השמיטה, אנלוגיה להסכמות 356 357
שיירה עוברת, אנלוגיה להסכמות 345	סופי תאנים ומשמר שדהו מפני ענבים,
שכירות בתים, אנלוגיה להסכמות 185	אנלוגיה לגניבת דברים 53
שלום, אי השכת שלום, אנלוגיה לגניבת	ספרי הקדמונים
דברים 52	אנלוגיה להפקר 307
שמיטת חוכות, אנלוגיה להסכמות 356	אנלוגיה לרשות הרבים 307
357	עירוי כבלי שני, אנלוגיה לספרי
תולה נדרו בדבר, אנלוגיה	ליקוטים 41
להסכמות 357	עני המהפך בחררה, אנלוגיה
תלמיד חכם, אנלוגיה למדפיס 201	למדפיס 189 308
תלמיד שלא שימש כל צורכו, אנלוגיה	עני המנקה בראש הוית, אנלוגיה לזכויות
לגונב דברים 40	מדפיס 170

מפתח העניינים

38	ביזוי לאומר דבר שלא בשם אומר	אנלוגיה (המשך)
74	ביטוי שפתיים, תנאי לחוקף תקנות בית	תקנות בעלי אומנות, אנלוגיה להסכמות 197 186
194	דין וקהל	תקנות חכמים, אנלוגיה להסכמות 196
357 356 346 299-297	ביטול הסכמה	תקנות קהל, אנלוגיה להסכמות 194
420 419 388 382 377 376 372 369	ביטול מצווה, מכוח הסכמות	206
295 294	ביטול תורה (ראה גם: לימוד תורה)	תרומה, אנלוגיה לזכויות יוצרים 110
299	סיבה לביטול הסכמה	אנן סהרי
202	סיבה להיתר הסגת גבול	בסיס לחוקף הסכמות כתקנות בעלי אומנות 166 165
288	סיבה לצמצום חוקף הסכמה	בפרשנות איסור מחבר על הדפסת ספרו 284
202	סיבה לשלילת חוקף הסכמה	אסמכתא 25 22
379	ביטול תקנות חכמים	אסתר, אומרת דבר בשם אומר 20 47-64 50
369	ביטול תקנות קהל	אפיפיר (ראה גם: נוצרים), נוחן הסכמות 133 132 126 124
בית דין		ארוך
207	אם יש חזקה שעשו כהוגן	על מדפיס ספר בלא רשות מחברו 278
372	מקור סמכותם להתקין בומן הזה	תחולתו 188
440	סמכויות חקיקה של בית דין	ארוך אשר לא יקים דברי התורה 188
372	סמכותו לבטל הסכמה	ארוך מסיג גבול רעהו 188 187
	יעת לעשות, מקור סמכותם להתקין תקנות בימינו 372	יחסו לאיסור: לא תסיג גבול רעך 187
194	חוקף תקנה שאינה בביטוי שפתיים	188
	בית דפוס (ראה גם: דפוס)	מקור לחוקף הסכמות 188 187
	איסור הסגת גבולו כעידוד להקמתו 337 336 331 150-148	אשה (ראה: אישה)
337 336 333 331 150-148	הגנה עליו	אשכנזים, מדיניותם בעניין הסכמות 316
331 150-148	עידוד להקמתו בהסכמות	
337 336		
333	תקנה להגנתו	
	בית כנסת, מקום לפרסום איסורי הדפסה 159-156	
	ביח המקדש, בנייתו, אנלוגיה להדפסת ספרים 296	
	בית המקדש, עבודתו	
	אנלוגיה להדפסה 345	
	אנלוגיה להסכמות 355 354	
	אנלוגיה לחופש המסחר 330 329	
	אנלוגיה לשוויון הזדמנויות 330 329	
	בכור	
	בדין בן מגלח על נדירות אביו 96	
	זכויותיו בירושה	
	טובת הנאה 97	
	כתב-יד של חיבור 97-95	
	כתבי הקודש 97	
		בא בוחו של מחבר, זכויותיו 252 251
		בור, חיוב החופר בשל 'המצאתו' 13
		בוררות, בסכסוך בדבר הדפסת ספרים 378 367
		בושת, מצדיקה ייחוס דברים לאחר במקרה של טעות בהוראה 36
		בזיון התורה, על ידי גניבת דברים 43
		בחור, ר' אליהו, הסכמה עברית ראשונה שעניינה איסור הסגת גבול 199 126
		בטל הטעם, בטלה הגזרה (ראה גם: תקנות חכמים)
		בדבר שנאסר לזמן 377
		בחקנה שתקנו מי שאינם סמוכים 371
		372

מפתח העניינים

כתנאי לכיטול תקנות וגזירות 194-196	מוחק וראוי 96 95
351	שבחא דאחי מעלמא 97
גדולי הדור	שטרות 97
היקף תחולת הסכמתם 417	בלעם, הברה בזכות היוצרים שלו 19
מעמדם המיוחד כהסכמות 89	בן, ייחוס ספרו לאביו 32 37
סמכותם בהסכמות 212	בן יוצר (ראה גם: יורשי יוצר)
תוקף הסכמתם 356	זכויותיו 258 427
תחולה טריטוריאלית של הסכמתם 418	בן מבוי, אנלוגיה להסכמות 375 376
כתנאי לתוקף הסכמה 417 418	בני נח (ראה גם: מצוות בני נח; נכרי)
גדולי תורה	אכיפת הסכמות עליהם 175
אין להרהר אחריהם 334	ציוויים על הדינים 175
אישורם להסכמה, תנאי לחחולתה 357	בני העיר, התחייבותם בזכות קניינית 232
הסכמה מהם, תנאי לתוקף הסכמה 417	בנימין זאב (שו"ח), הבאת דברים שלא בשם אומרם 54
418	בנעט, ר' מרדכי, העמדתו לדין בשל עמדותיו בעניין הסכמות 172 173
גוי (ראה: נכרי)	בעל דברים, בעלוהו על דבריו 84
גזילה (ראה: גניבה; גזילה)	בעלי אומנות
גונב דברים; גונבי דברים (ראה גם: גניבת דברים)	הנחה בדבר הסכמה משוערת לתקנות 342 343
אנלוגיה לתלמיד שלא שימש כל צרכו 40	תוקף שעבודם מכות הבטחה 415
ויהיה במחשך מעשיהם 44	תקנות 164-166
כופר בהשגחה 44	בעלי מליצה, אומרים דברי עצמם בשם אחרים 30
כינוי לגונב דברים מופשטים 18	בעלי שמועה
מכבים אור התורה 43	החלפת שמותיהם זה בזה 23-25 35 36
מסלפים הדברים 42	הקפדה על מסירה בשמוחיהם 35
עושים התורה עטרה להתגדל בה 44	בק, ישראל, מדפיס שזכה למנופולין 336 337
חלונות שלהם נגד גונבי דברים אחרים 46	ברית
גזילת קרקע, אנלוגיה לגניבת דברים 51	משמעוהו ותוקפה 414
גזירה; גזירות (ראה: תקנות חכמים)	תנאי לקיום כל מצוות התורה 414
'גזירה דהעולם אינם יודעים', בהסכמות 209	
גול מפני דרכי שלום	גאווה
הנאה מטורת חברו 170	של גונבי דברים 40 43 44 73
הנאה מטורת מדפיס 170	של תלמידים שלא שימשו כל צורכם 40
גולן (ראה: גניבה; גזילה)	גאנצפריד, ר' שלמה
גט, אנלוגיה לנדר 209	מחבר שנפגע מהסגת גבול 98-102
גילוי דעת	מחבר שספריו נדפסו בלא הסכמתו 98-102
בהסכמות 382	גדול בחכמה ובמניין
בהסכמים 382	בכיטול הסכמות 310
בתקנות חכמים 382	
גילוי שם האומר, כשאחר כיסהו 48	
גלות, וחקנות חכמים 355	

מפתח העניינים

אנלוגיה לאי אמירת שלום 52	גמירת דעת, תוקפה בלא מעשה קניין 416 415
אנלוגיה לגזילת קרקע 51	גנב (ראה: גניבה; גזילה)
אנלוגיה לגניבת מגילה 52	'גנבא גנובי למה לך', על אמירת דבר בהעלמת שם בעליו 23 22
אנלוגיה לגניבת פחות משווה פרוטה 52 53	גניבה ספרותית (ראה: גניבת דברים) גניבה; גזילה
אנלוגיה לגניבת שופר 52	איבוד שווי 176
גאוה בשל גניבת דברים 73 44	איסור לאדם לגנוב את שלו 53
וגניבת ממון 39	איסורה ב: על מנת למיקט 53
דרכים להסתרתה 39	באמירת דבר שלא בשם אומר 22-20
הודעה של מחבר שלא גנב דברים 18 42	40 43 49 65 66 74 113 115
הוכחה 46-44	גוי שלמד תורה גקרא 'גזלן' 51-49
הימנעות מחבר מהדפסת ספרו מחשש לגניבת דברים 42	גניבת ערך רוחני 49
הסגת גבול 51	בדבר שאינו מוחשי 53-49
הסרת טענת גניבת דברים 42 18	דברי נבואה 17
חומרת האיסור 115 113 74 73 39	בדברי תורה 74-67 53 51
חטא במודע 59	הדפסה מתחרה 171
חכמים שנפגעו ממנה 39 38	הסגת גבול מחבר 130
חשש מחברים מפניה 42 18	הפחתת ערך 105
ככוונה לדעת גדולים 64 63	הקלטת דברים בלי הסכמת אומרם 95 94
לא במודע 59	הקלטת קלטת שלא בהסכמת יוצרה 105
מחדש בעצמו בדברי אחר 74	של חכמה 50
מחדש דבר שכבר קדמוהו 64 63	ייבוא ספרים בניגוד לדינא דמלכותא 246
מחילת הנגב 38	מהות האיסור 53
ענישה על גניבת דברים 115 113 41	פוגע בזכות מהדיר נקרא גזלן 264
פגיעה בכבוד התורה 73	פסלות גנב מלכתוב סת"ם 50 49
כפיוט ושירה 56	רכישת ספרים שהוברחו מן המכס 412
פיתוי לגניבת דברים 19	שימושן בתלמוד לעניין ערך רוחני 18
בשרשרת של מוסרי דברים 63-57	שימושן בתלמוד לעניין העלמת שם בעל הדברים 18
גניבת דעת	תלות האיסור בהקפדת הבעלים 53
איסור גניבת דברים 51	תלות האיסור בחסרון ממון 53 52
בהוצאת ספרי ליקוטים 42 41	גניבת דברים' (ראה גם: גונב דברים, גונבי דברים) 115 113 66-17
גניבת חיבור מרבו, והדפסתו על שמו 37 38	אחרי מות בעליהם 38
גניבת ספר, גניבה מוחשית או גניבת דברים 70 69	איסורה מצד אונאה 51
גניזת ספרים, סנקציה על הפרת הסכמה 440-438 433 432 427	איסורה מצד גניבת דעת 51
גריעה, נפקותה להדפסה הפוגעת בזכויות 385 321 320	איסורה מצד 'מדבר שקר תרחק' 51
גרם היוק (ראה: נזק)	אם בכלל הלאו של גניבה 53-49
גרמא בזיקין, בהסכמות 310 309	אמירת דבר שלא בשם אומר מבלי לייחסו לעצמו 39

מפתח העניינים

שכר עליהם 87 117 179 180	דאגת מחבר מגניבת דבריו 18
דברים, גניבתם (ראה: גניבת דברים)	דבר גזול, ספר שצולם באיסור 264
דברים מוסכמים, שהחזרה לא קבעה בהם	דבר האבד, בהסכמות 345
מאומה 24	דבר הרשות
דברים מופשטים, גניבת דברים ככינוי	אמירת דבר בשם אומרו 63 64
לגניבתם 18	מחדש דבר שכבר קרמוהו 63 64
דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור,	דבר שאין בו ממש
בסיס לחוקף הסכמות 376	אנלוגיה לזכויות יוצרים 80 81
דברים שככתב	גניבתו 51
הקפדת בעליהם על אמירתם	הסכמה בו 198
לאחרים 84 85	ירושחו 80 81
חובה לימר בהם דבר בשם אומרו 58-	דבר שאינו ממון, ירושחו 80-83
63	דבר שבמניין
דברים שכלב, בהדפסת ספרים 257	ביטולו 183 351 356 369 377
דברים שבעל פה	הסכמה בו 310 351 356 369 370
היתר לכתבם, אנלוגיה להסכמות 191	והסכמות 310 351 356 377-369
הקפדת האומר שלא ייאמרו	נפקות טעמו 357 377
לאחרים 84 85	צורך במניין אחר להתירו 358 377
זכות יוצרים בהם 81	צמצום הכלל 370-372
ירושח זכויות יוצרים בהם 81	תנאים להגדרתו 369-372
דוד	דבר שיש בו ממש, נזק בו כתנאי לתחולת
נהג כבוד באחיתופל שלימדו 20	הסכמה 382 383
שאיפתו שייאמרו דבריו בשמו 26 64	דבר שנאסר לזמן, ביטולו 377
דיג, הסגת גבול	דבר שנהגו בו איסור
אנלוגיה להסכמות 189	התרתו 377
אנלוגיה לזכויות מדפיס 176 348	וחרמי ציבור 377
דיו ההדפסה	דבר שנתחדש, הסכמה עליו 249
השלכותיה המסחריות 306	דברי נבואה, גניבתם 17
שכח לה, כהסכמה 327	דברי תורה
תנאי בהסכמה כדבר 328	אמירתם בשם אומרם 72 73
דין אזרחי (ראה: סדרי דין)	אנלוגיה לרשות הרכים 307
דיוק בהדפסה, תנאי בהסכמה 326 327	בעלות וזכויות בהם 21 86 87 91 96
דיין	376 375 101
אחריותו לעבירות הציבור 435	גניבתם 51 53 67-74
חזקה שעשה כהוגן 207	הימנעות מאמירתם 95
חזקה ידיעת הדין 207	הסגת גבול בהם 117 179 180 307
פנייה אליו שלא יסרב לפסוק 204	376 375 330
דין גכרי (דינא דמלכותא) (ראה גם:	העחקתם לצורך לימוד 72-73
זכויות יוצרים)	הקלטתם 94 95
איסור הסגת גבול בו 256 393 394	זכויות יוצרים בהם 117 179 180 307
ביטוס חוקפו על הבטחה 414	330
בהדפסת חיבור בלי הסכמת	מכירתם 96
מחברו 100 252 253	משא ומתן כאמונה בהם 44
הפלייה בו 244	פרטומם בלי רשות אומרם 93-95

מפתח העניינים

חובה לקיימה 413 414	בהשבת אכידה 88
יסוד שכל התורה עומדת עליו 413-415	השלכותיו על הסכמות 172 243 244
ומצוות אמונת ה' ותורתו 414	246 393-396 399 402 403 409
ונדרים ושבעות 414	השלכותיו על זכויות הדפסה 250
עקרון-על בשיטות משפט 414	זכויות מהדיר כו 259
הברתת מכס, השפעתה על הסכמות 412	בייכוא ספרים 394-396 399 402 403
הגבלות על אחרים להדפסה,	410-405
כהסכמות 123	מקור לזכויות יוצרים במשפט
הגהת ספרים	העברי 79 81-83 87 88 91 92 106
השלכתה על זכויות מדפיסים 144 145	281 264 261 257 251 140 116
328-326	סותר דין תורה 88
נפקוחה להדפסה הפוגעת בזכויות 101	סותר הלכות מפני דרכי שלום 244
304	תקנה לטובת בעלי אומנות 88
שכר עליה 179 180	דינא דבר מצרא, אנלוגיה להסכמות 191
תנאי לתוקף הסכמה 326-328	דינא דגרמי, בביטול חתימה על רכישת
הגנת הפרטיות, יחסה לזכויות	ספרים 412 413
יוצרים 119	דינא דמלכותא (ראה: דין נכרי)
הדפסה (ראה גם: איכות ההדפסה)	דיני הסכמות, בקיאות בהם כתנאי
איכותה כתנאי לתוקף הסכמה 324	לסמכות להסכים 194
330-326	דיעבד, בביטול הסכמה 376 377
איסור בהסכמות על הדפסה נאה יותר	דעת יחיד, בהסכמה 243
מהספר המוגן 132	דפוס (ראה גם: בית דפוס)
אנלוגיה לעבודת המזבח 200 201	בהלכה 123
אנלוגיה לעבודת המקדש 345	המצאתו, מצריכה הגנה על
אנלוגיה לקטורת 345	מדפיסים 14
העלמת שנת ההדפסה, להרחבת האיסור	שכלולים בדפוס 406
שכהסכמה 290	תוצאות המצאתו 14 123
דיוק בה, תנאי לתוקף הסכמה 326 327	דרכי שלום
הגהתה, תנאי לתוקף הסכמה 326-328	כנגד דינא דמלכותא 244
היתרה לאחר רכישת ספרים מהמדפיס	שינוי מפניהם 29
הראשון 349 353	דרשה, גניבתה 72-74
הפסקתה מיראת איסור שבהסכמה 302	
השלכתה על איסור גניבת דברים 52	האמנה
זיכוי הרבים על ידיה 295 298	אי הכללתה במניין המצוות 414
חדשה מצד מקבל הסכמה, מפקיעה את	אי הכללתה במצוות בני נח 414
ההסכמה 188	יסוד שכל התורה עומדת עליו 413-415
חוזרת, הסגת גבול 310	כריתת ברית
יפיה כסיבה למתן הסכמה 327	ומצוות אמונת ה' ותורתו 414
יפיה כתנאי לתוקף הסכמה 327 328	משמעותה ותוקפה 414
מיעוטה כתוצאת הסכמות 373	עקרון-על בשיטות משפט 414
מצווה בה 85	תנאי לקיום כל מצוות התורה 414
פרשנות רכישת זכות הדפסה ממוציא	הבטחה
לאור 198	אי הכללתה במניין המצוות 414
שבת לאיכותה בהסכמות 327	אי הכללתה במצוות בני נח 414

מפתח העניינים

שיבושים במסירתה בשם אומרה 35	שינוי מספר מוגן, אם שולל האיסור
שינוי שמות בעלי השמועה לשם קביעת	שבהסכמה 148
הלכה 23-25 35 36	תוך זמן קצוב, תנאי להסכמה 299-301
תכלית הלימוד 35 36	הדרת הנאה, אנלוגיה לזכויות
הלכתא למשיחא, טעם התמיהה 35	מחברים 276
הלל הזקן, לימד תורה דרך הארובה 67	הוספות וחידושים
המצאה	נפקותם להדפסה הפוגעת בזכויות 101
בחפירת בור 13	320 321 367 368 385 395
בשירוף 13	סיבה למתן הסכמה בניגוד לתקנה
הנאה מן החכמה, כתנאי שהגונבה ייקרא	האוסרת הסכמות 312 314 318
גנב 50	הוצאת דיבה, תביעה בגינה 113
הסגת גבול	הזדמנות שווה
אחר מות בעל דברים 66	להתעשרות 354 355
איסור מטעם המחכר עצמו 148	לקיום מצוות 354 355
איסורה מכוח דין נכרי 256 393 394	הזכרת שם חכם בהבאת דבריו, הקפדת
ארכעה חילוקים, באיסור 186	תכמים שיוכירו את שמם 26
כבני נת 144	התלפת דברי חכם בדברי חברו
כגניבת דברים 51	אם האיסור רק כשיש לחילוף נפקות
בדברי תורה 117 307 375 376	הלכתית 24-26
דין התלמוד 397	בדברי אגדה 25
כהזולת סחורה 192 399	לשם קביעת הלכה 23-25 35 36
היקף האיסור 86 186	החמרה בפסיקה, שבת לה 125 126
השפעת מנהג על דיני הסגת גבול 198	החרמת ספרים, סנקציה נגד מסיגי
זכותו של תלמיד חכם להסגת	גבול 336
גבול 202	היוק שאינו ניכר 105
חרם רבנו גרשום 185 189	הילמן, ר' שמואל יצחק, מחבר ששרף את
יסוד להסכמות 145 163 168-176	חיבוריו 110
184-188 192 195 199 201 241 242	היקף (ראה: אנלוגיה)
356 397-399	היתר להדפסת ספר, בהסכמות 123
כמלאכת שמים 192	הכול יודעים, הצדקה להימנעות מאמירת
כמלמדי תינוקות 376	דבר בשם אומרו 56
מקום הדין כסכסוך בעניין הסגת	הכנות להדפסה, תחולת ההסכמה משעה
גבול 89	זו 304
מקור לזכות מציא פטנט 92	הכשלה באיסור, חשש מפניה כסיבה לאי
משך האיסור 337	הטלת האיסור 424 425
בעבודת המקדש 201	הכשלה לעתיד
פגיעתה באיכות ההדפסה 197	נפקות החשש מפניה לתוקף
פרשנותה לצורך הסכמות 382 383	הסכמה 374 375
בשגה 159	שיקול במתן הסכמות 398
כתבנית 392	הכשלת הרכים, מייחס דבריו לאדם
חובע ונחבע בה 89	גדול 36
תועלת המדפיסים במניעתה 201	הכשר להדפסת ספר, בהסכמות 123
תוקף האיסור לאחר מכירת הספרים 76	הלכה
330	ואגדה, טשטוש תחומין 66

מפחח העניינים

הסכמות (המשך)	281 168 79-76
איסור קניית ספרים 375	398 393
איסורים על מסייעים 409	'הסכמה שבטלה מקצתה, בטלה כולה',
איסורים על סוכנים 409	אנלוגיה לנדרים 370
איסורים על קונים 405 406 409 424-	הסכמות
426	אומדנא בהן 209 213 288 356 357
אכיפת האיסור על גויים 141	369
אנלוגיה לכן מבוי 375 376	אוסרות מכירת ספרים ולא הדפסה 211
אנלוגיה לדין: מושיבין סופר בצר	אי ביטולן מפאת עיסוק בהדפסה
סופר 330	אחרת 301 302
אנלוגיה להקדש טעות 389	אי הדפסתן בשל קוצר היריעה 337
אנלוגיה לחול המועד 344	אי התחשבות באיסור (בחרם)
אנלוגיה לחרם 213	קודם 386-388
אנלוגיה לכלל: נדר שהותר מקצתו,	אי התחשבות בהסכמה קרוב
הותר כולו 208	לפגיעתה 358-361 386 388 389
אנלוגיה למגביה מציאה לחבירו 345	אי ידיעה על קיומן 435 436
אנלוגיה למעשה הקטורת 354 355	אי שלילתן למרות שיהוי בהדפסה 297
אנלוגיה לנדרי שגגות 206 208	298
אנלוגיה לנדרים 203-214 334 357	איוון אינטרסים בהן 123 124
אנלוגיה לנשבע לפרוע חובו ועברה שנת	אין אדם רואה חובה לעצמו בהן 379
השמיטה 356 357	אין די במסכים אחר 420-422
אנלוגיה לפיס שבמקדש 354 355	אין מוקדם ומאוחר בהן 241
אנלוגיה לשבועה שלא יישא אישה 439	אין סמכות לגזור למעט תורה 361
אנלוגיה לשבועה 213 356 357 439	אין עדיפות לקודמת על פני מאוחרת,
אנלוגיה לשמיטת חובות 356 357	לפני ההדפסה 241 242
אנלוגיה לתולה נדרו בדבר 357	אינטרס ציבורי 199-202
אנלוגיה לתקנות קהל 206	אינן אוסרות חיבור עם פירושים
אנן סהדי 212	שונים 243
ביטול ובטלות 173 186 189 190 194	אינן אוסרות חיבור שונה 243
357 356 351 346 326 310 298 297	אינן בגדר סייגים לתורה 370
382 377 376 372 369	אינן לשם הגנה מהסגת גבול 254
בגלל אי הקפדה על איבות	אינן מגינות על המקבלה ומטמינה
ההדפסה 326	בחקיקו 302
בגלל אי ניצולה 293-296 298 299	אינן מגינות על מי שלא החל להדפיס
בגלל טעויות בהדפסה 326	בפועל 302
בגלל שיהוי בהדפסה 294 297 298	איסור על הדפסת ספרים בנושא הספר
391 390 302 301	המוסכם 150-153
כבוד המסכימים כשיקול לביטול	איסור דאורייתא ודרבנן 209
הסכמה 388	איסור להדפיס פירוש אחר לספר 243
בשבטל טעמה 370-372	איסור להזכיר בהן לשונות איסור חרם
ביטול מצווה בגללן 294 295	וקונם 256
ביסוסן על שאיפה שלא יינזקו שלוחי	איסור עד גמר ההדפסה 211
מצווה 356	איסור על ספרים שנדפסו בניגוד
ביקורת על נתינתן בלא הבחנה 178	להסכמה 216

מפתח העניינים

הסכמות (המשך)	הסכמות (המשך)
הימנעות מלהדפיס בעקבותיה אף שנתקבלה הסכמה חדשה 375	בעלי הדין בסכסוך על תוקפן 434
הימנעות מנטילתן כדי לא להטריח המסכימים 275	בקיאות בדיניהן כתנאי לסמכות להסכים 194
היתר הדפסה זמן מועט קודם פקיעתן 389 388 386 361-358	בקיאות המסכים בדיני הסכמות כתנאי לתוקפן 194
היתר למדפיס, להבדיל מאיסור על אחרים 208	מגדול הדור, היקף תחולתה 417
הכרה בחוקפן באמסטרדם 433	בדבר שאין בו ממש 198
הסכמה גורפת כגזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה 334	דבר שבמניין 370 369 356 351
הסכמה מוקדמת לעומת מאוחרת 242 241	דינא דמלכותא בהן 246 244 243 172
הסכמה משוערת של המדפיסים כתנאי לתוקפה 288	דעת יחיד בהן 409 403 402 399 396-393
הסכמה עברית ראשונה שעניינה הסגת גבול 199 126	דעת יחיד בהן 243
העדפת מדפיס על פני רעהו 372	דרישה ממסכים לקיים את הסכמחו בחתימת ידו 252
העדר צורך בהן 281 277 235 234 91	הגבלה בזמן, תנאי לתקפות 343
העדר צורך בהדפסתן 394	הגבלה על ייצוא ספרים 397
העזרה עליהן 385 314 219-216 156	הגבלות בהגנה 422-287
כהפעלת איסור קדמון 401	אופי ההדפסה 330-326
כהפעלת חקנה קדומה 400 178 177	הסכמה הגורמת נזק 345-342
הפרתן 124	הסכמה לכל ספרי המדפיס 337-331
הצורך בהן (ראה: הסכמות, העדר צורך בהן)	'כאשר עשה, כן ייעשה לר' 392-384
השפעת מצב השוק על נתינתן 361	מחיר הספר 325-322
השפעתן על מחירי הספרים 197	המסכים 422-417
התנאתן	משך האיסור 290-287
כאי גרימת נזק למדפיס אחר 343	ניצול ההסכמה 304-292
באיכות ההדפסה 328 327	ספרי יסוד 321-305
בהגבלת מספר הספרים שיודפסו 296	פגיעה בזכות השווה לכול 330 329
בהגנה 328	חוקף הסכמה אחר מכירת הספרים 383-346
בהדפסה בפועל 295-293	תחולה טריטוריאלית 416-393
בהדפסה תוך זמן קצוב 301-299	הגברת כוחה כשהמסכים קונה בעצמו ספרים מהמדפיס 410 409
בהתחלת ההדפסה עד מועד מסרים 301-299	הגורמות נזק או הפסד 345-342 304
כיפי ההדפסה 328	הגנה על אינטרס המדפיס 199
בכיבוד הסכמות אחרות 425	הגנה על שימוש חלקי בספר המוגן 222-215
בסוג הדין 328	הדפסה בניגוד להן ברשות בית דין 436
בסוג הנייר 328	הותרה מקצתה (בשל טעות), הותרה כולה 208
	הימנעות מהדפסתן בשל הרצאות הדפוס 394
	הימנעות מהדפסתן בשל העדר צורך בהן 394

מפתח העניינים

הסכמות (המשך)	הסכמות (המשך)
מונופולין (ראה: מונופולין, כתוצאת הסכמות)	ודבר שבמניין 377-369 356 351 310
מועד נתינתן, גפקותו 376	זיזפים בהן 290 253 32-30
מועד תחילת הגנתן 293 257 242 160	זכות קניינית או איסור 232
303 302	בחוסר סמכות טריטוריאליה 402
ר'מושיכין סופר בצד סופר' 398	חזרה מהן 378 377 367 366 351 275
מחבר המסכים לעצמו 89	424 420 419
מתיר הספר כתנאי להן 325-322	תכמי אשכנז 316-314
מתלוקת בדבר ראשיתן 178	תכמי ספרד 316-314
מתלוקת שהסתיימה בפשרה 213	חסרונות בהן 305
ממי שאינו גדול הדור, היקף תחולתה 417	לטובת הכלל ולא לטובת המדפיס 202
מיעוט מלאכת שמים מחמתן 233	בטעות 366 298 297 243 242 206
מכירתן (ראה גם: סחירותן) 213 212	435 420 389
292 235-223	טעות סופר בהן 440-438
מניעת היקף מעושי מצווה 209	טעמן כאילו מפורש בהן 370
מניעת מתן שם ספר ישן לספר תדש 175 174	יחס מדפיסים להן 190 187 186 165
מניעת שוויון הזדמנויות למדפיסים 343	343 288 249 195
מסכים (ראה: מסכמים)	יסודן בצורך בהדפסת ספרים 175
מקום ההתדיינות בסכסוך עליהן 89	יסודן המשפטי 373 241 198-163
437 428 246 241	ירושתן 427
משך חוקפן 150-148 145 133-131	שיש בהן הגבלת זכות מחבר 256-254
191 184 183 180 179 173 167 156	שיש בהן מניעת רווח 382
234 228 224 209 203 198 196 192	כוונת המסכים 306 288 213-211
287 281 276 260 258 254 253 251	307
322 319 318 314 307 300 299 290	כוללות איסור להדפיס על ידי אחרים 386 385
343 342 337 335 333 331 327 326	כלי למניעת ספרי כפירה 174
427 425 420 395-390 385 383-346	לכל ספרי המדפיס 337-331
435 432 428	לכל ספרי המחבר 335 334
כנגד דינא דמלכותא 244	כתב הסכמה, תנאי לתחולת איסור הסגת גבול 303
נוגדות ש"ס ופוסקים 390-388 207	שלא יהיו שלוחי מצווה ניווקים 201
בניגוד להסכמה קיימת 212 211 207	257 242
399 398 385 334 333	שלא נוצלו, חוקפן 293
גידוי בהן 194	למרות תקנה האוסרת הסכמות 312-
בנימוק שזכות הבן להיות קודם לאחר בנתלת אבותיו 316	316
ניצולן 304-292 233	בלשון איסור 208
ניצולן לרעה על ידי מדפיסים 233	לשונות בהסכמות
נעילת דלת בפני עוסקים במלאכת שמים 309	ארור ושמחא 276
נתינתן, כביטול מכללא של תקנה האוסרת מתן הסכמות 437	לטיקיה חויא דרכנן, דלית ליה אסותא 277
	נחש ברוך על עקבותם 276
	למדפיס שהסיג גבול 220
	למהדרה גוספת של אותו מדפיס 361

מפחח העניינים

הסכמות (המשך)	הסכמות (המשך)
פגיעתן עם הדפסת מהדורה נוספת על ידי מקבל ההסכמה 188	נתינתן זמן קצר לפני פגיעת הסכמה קודמת 389 388 386
פגיעתן עם חלוף הזמן, גם אם לא נמכרו כל הספרים 184 183	נתינתן למרות שעדיין לא פגה הסכמה קודמת 385
פגיעתן עם חלוף הזמן הנקוב בהן 202	נתינתן למרות תקנה האוסרת הסכמות 324-322
פגיעתן קודם מכירת כל הספרים 188	נתינתן מחמת הכלל: אין מסרכין לגדול 278
פגיעתן רק אחר כיסוי הוצאות ההדפסה 348	נתינתן מפני כבוד התומכים במדפיסים 388
פרטומן (ראה: פרסום) 237 209 198 196 194 183	נתינתן על ידי אדם גדול וחשוב כתנאי לתקפן 418 234 197
פרשנות 238 249 280 288 296 306 307 369	סאנקציות לעובר עליהן (ראה: ענישה) סותרות דין מפורש 390-388 207
439 401	סותרות זו את זו 212 209 208
אין בכלל אלא מה שבפרט 439	סחירות (ראה גם: מכירתן) 223 204
אומדנא 369 357 356 288 213 209	390 292 235
370	סיבות לנתינתן
אחר הכוונה, אף על פי שסותר קצת הלשון 357	יפי ההדפסה 327
לשון שנהגו לכתוב, אף על פי שלא נכתב הריהו כאילו נכתב 370	כוונת המדפיס לזכות את הרבים 327
פירוש דוקני 439	ניסיון קודם של המדפיס 327
פירוש צמוד ללשון 439	ספר שאינו בנמצא 327
פירוש בצמצום בהיותן חידוש 401	לסידורים ומחזורים 319 318
פשטה ברוב ישראל, כתנאי לתוקף צורך להתנות שיתבטלו אחר מכירת הספרים 194	סמכות טריטוריאלית לנתינתן 174 172
ציון מספר הספרים שיודפסו 162	426 401 393 194
ציון שהיא ניתנת בעקבות ראשונים 300	סמכות לבטלן 346 310
צמצום השימוש בהן 196	סמכות לנתינתן 422-417 373 137
צמצום כוחן על ידי ר' מרדכי בנעט 164	סמכות מקומית בהסכמות 246
צמצום תחולתן בשל מיעוט התורה 399	ספק בדבר זכויות מכוון 246-244
קבלת הציבור כתנאי לתחולתן 371 357	לספר חדש 162
קדימת הסכמה בזמן להסכמה אחרת 376	לספר ליקוט 162
קיום הסכמות 432 252	כסתירה להסכמה של גדול הדור 212
מהקיסר 256	בספרים שאינם בעולם בעת נתינתן 377
קנס כספי כסאנקציה על הפרתן 423	עדיפות בקבלתן 247-237
קרדום לחפור בה, ביד מדפיסים 233	עובר על האיסור בדריעבד 216
רצון המדפיסים בהן 190 187 186 165	עובר עליהן באופן מועט 216
343 288 249 195	עובר עליהן בשוגג 216
שבחים בהסכמות (ראה: שבחים) 301-299	עידוד למקים בית דפוס 331 149 148
שיהיו בהדפסה, מבטל תוקפן 301-299	על דעת שידפיס חיכף 211
	על ספרי יסוד 321-305
	בעל פה, תוקפן 438
	פניית המדפיס, תחליף להן 204

מפתח העניינים

הסכמות (המשך)	הסכמות (המשך)
416-392 376 371 356 310 281	שירי בהן 377 376
תחולה כלפי כולי עלמא 212	כשכר למדפיסים 373
תחולת ההגנה מתחילת מלאכת	לש"ס, שאלת איסור הדפסת מסכתות
ההדפסה 303 302 257	בורדות 220 219
תחרות על קבלתן 298 247-237	תובע ונתבע בסכסוך בדבר
תלותן בטעמן 371 370 357 174	הסכמות 439 246 241 212
תנאי להדפסת ספר 137 133	חוקן 141-136 132 131 125 123 97
תנאי להתגבשות זכות המדפיס 184	385 368 277 254 253 235 234 174
185	428 427
תנאי לרכישת ספר 175 137	תוקף האיסור (החרם) שבהן, מדאורייתא
תנאים בהן (ראה גם: התנאתן) 202	או מדרבנן 357
351 346 301-299 296-293 213-211	תוקף הסכמה גורפת 337-331
435 434 370	תוקפן כל עוד יש ספרים תחת יד
תפיסת ספרים כסאנקציה על	המדפיס 207
הפרתן 427	תוקפן כשכטל הטעם לנתינתן 346
תקנה למניעתן 321-309	תוקפן כשמבטלות מצווה 418
תקנות בדבר 321-309	תוקפן כשנוגדות דין תורה 418
ותקנת עזרא שיהיו רוכלים מחזירים	תוקפן לאחר מכירת הספרים 149 76
בעיירות 398	202 201 196-189 185-182 171 159
הסכמים בינלאומיים (ראה: אמנות	329 322 303 251 242 235 213 209
והסכמים בינלאומיים)	422 392 391 383-345 342 334 330
הסכמת בני אדם, תוקפה המחייב 24 23	427
הסתרת גניבות ספרותיות, השיטות 39	תוקפן לפני ההדפסה 293 242
העברת זכות, בזכות מוסרית (droit	תוקפן מכוח איסור הסגת גבול 145
moral) 14	192 188 187 185 184 176-168 163
העברת מכס, השלכתה על הסכמות 412	399-397 356 242 241 201 199 195
העלמת מכס, השפעתה על הסכמות 412	תוקפן מכוח דברים המותרים ואחרים
העלמת מס, נפקותה לשאלת זכויות	נהגו בהם איסור 376
מדפיסים 247	תוקפן מכוח דיני יורד לאומנות
העלמת שם תכס בהבאת דבריו, הקפדת	חברו 241 199
חכמים על מי שהעלים 55 26	תוקפן מכוח הכלל: הפקר בית דין,
הערמה	הפקר 373
בהסגת גבול מדפיסים 159	תוקפן מכוח מנהג 437 417 376 197
על הסכמות 385 314 219-216 156	תוקפן מכוח קבלת הציבור לקיימן 376
העתקה	תוקפן מכוח תקנת בני העיר 193
בכתב יד, איסורה 397 153	תוקפן מכוח תקנת בעלי אומנות -164
של ספר 82	417 396 345-342 193 187 171 166
הפחתת ערך, גניבה בה 105	437 418
הפלייה, דינא דמלכותא שיש בו	תוקפן מכוח תקנת חכמים 171 166
הפלייה 244	424 423 399 376 348 172
הפסד (פסידא) (ראה גם: נזק)	תחולה טריטוריאלית 131 89 88 76
אם כולל מניעת רווח 345 344	189-187 184 178 177 174 172 132
ביטול איסורי שבות מחמתו 345	260 258 247 212 202 198 194-192

מפתח העניינים

השבת אבידה (ראה גם: אבידה; מציאה)	345-342 304
אנלוגיה להסכמות	278
אנלוגיה לזכויות יוצרים	177 176 168 144
304	312 300 242 235 222 207 183 182
דינא דמלכותא דינא בה	398 397 382 373 354 347 324 314
מנהג	382
השגחה, כפירה בה, אצל גונבי דברים	383
השקעה כספית	תנאי לתוקף הסכמה
הסכמה ארוכת זמן בשל השקעה	הפצת התורה, עידודה באמצעות
גדולה	הסכמה
מצדיקה הגנה על זכויות	הפקעת הקדש, במירת דעת בלא מעשה
176 150 131	קניין
270 264 262 260 259 224 188 181	הפקעת ממון, הסמכות
314 312 304 303 300 293 287 278	הפקעת שערים, מניעתה כיסוד למשך
441 374 337 324	האיסור בהסכמות
התחזות לתלמיד חכם, על ידי שימוש	הפקר
בדברי אחרים בלי להזכיר שמם	אנלוגיה לספרים ישנים
התיישנות, זכות מוסרית (droit moral)	יורד לאומנות חברו בהפקר
15 14 (moral)	הפקר בית דין
התעשרות, הזדמנות שווה	יסוד להסכמות
355 354	יסוד לתקנות
התרשלות המדפיסים, הסכמות בשל	מקור להשבת אבידה
החשש מפניה	סמכות
192	צמצום השימוש
החרת איסור שבהסכמה, על ידי מקבל	הקרמה לחיבור, חשיבותה
ההסכמה	הקדש בטעות, אנלוגיה להסכמה בטעות
372 370 132	הקפדה
	הקפדת בעל דברים שיזכירו שמו בעת
זוהיה במחשך מעשיהם, על גונבי	הזכרת דבריו
דברים	הקפדת מחבר על זכויותיו
44	הקפדת משיב לגבי פרסום תשובתו
ועד ארבע ארצות	94
סמכותו כטובי העיר	שלא ייאמדו דבריו בשמו
400	מבחן לאיסור גניבה
תקנה כרבר פיקוח על הדפסה	מבחן לחובה לומר דברים בשם
151	אומרם
ועשית הישר והטוב	נפקות לפרסום דברים
מקור לזכויות יוצרים	95 94
82 81	השבה, מכוח חוק עשיית עושר ולא
מקור לחופש המסחר	במשפט
329	442
מקור לירושת שררה	השבת חיבור, מצדיקה הדפסתו בניגוד
82	לדעת המחבר
מקור לשוויון הזדמנויות	101
355 329	
יעתה כתבו לכם את השירה הזאת, קיום	
המצווה בקניית ספרים	
373	
זבל"א חבל"א, בסכסוך כרבר הדפסת	
ספרים	
367	
זה נהנה וזה חסר	
בזכויות יוצרים ומדפיסים	
104	
בצילום ספר	
104	
זה נהנה וזה לא חסר	
בגניבת דברים	
50 49	

מפתח העניינים

זכות אישית 15	בהעתקה מספר שנדפס 85
זכות לא תומריית (incorporeal)	זכויות יוצרים 13 49 50 85 442
13 (right)	בשימוש חוזר באימהות (מאטריצות) על ידי מדפיס 442
זכות לא רכושית 15	הזוהר (ספר) 30
זכות העתקה (copyright)	ייחוס דברים למי שלא אמרם 29
במשפט הישראלי 441	ייחוסו לרשב"י 29
במשפט הרצוי 443	הזוהר — חיבורא תניינא (ספר), פקפוק באמיתות ייחוסו 30 29
זכות תומריית, הגנה עליה 15	דיוף הסכמות 30-32 253 290
זכות הלומרים, נימוק להיחר להדפסת ספר בניגוד להסכמת מחבר 102	זכאי, תליית זכות בו 19
זכות מוסריית (droit moral)	זיכוי הרבים 305 298 295 270-269
באמנת כרן 16	בהדפסת ספרים 321 306
העברתה 14	סיבה למתן הסכמה 321
התיישנותה 15 14	זכויות יוצרים (ראה גם: זכויות מחבר) אחר מות המחבר 116
זכות תומריית 116	באמנות בינלאומיות 442 16 15
ירושחה 15	443
במשפט האנגלי 113 9	דינא דמלכותא בהן (ראה גם: דין נכרי) 92 88 83-81 79
במשפט הישראלי 114 113 9	העברתן 117
במשפט העברי 113	ירושחן 83-80
במשפט הצרפתי 15 14	לא תגנוב, כבסיסן המוסרי 18
נצחיותה 14	כנהג בהן 89 88
זכות מחבר בהפצת תורחו, עילה לצמצום איסור הדפסת ספריו 284	כמשפט האמריקאי 117 116 16 15
זכות ערשילאית	במשפט האנגלי 116 14
גזל בה 51	במשפט הישראלי 115-113
דבר שאין בו ממש 51	במשפט העמים 14
זכות הרבים, נימוק להיחר להדפסת ספר בניגוד להסכמת המחבר 102	במשפט הצרפתי 116 15 14
זכות רוחנית 15-14	במשפט הרומי 14
זכות השווה לכול, פגיעה בה	פרשנות חוקים לטובת היוצר 39
בהסכמות 330 329	רבישתן 14
'זכרונו לברכה', איסור לייחס חיבור למי שלא חיבור, כדי שיאמרו עליו לשון זר 37	שיקולים בקביעת היקפן 15
זלזול בהסכמה, שולל אפשרות להסתמך על הסכמה 392-384	תולדותיהן 14
זמירות שבת, גניחת דברים בהן 46 44	תתולה טריטוריאליית 117 116
זמן, גניבתו 70	זכויות מחבר (ראה גם: זכויות יוצרים; יוצר) אנלוגיה למעילה בקול 271
חובה לאדם שלא בפניו, אין להניח הסכמה לה 187	להדפסת יצירתו 321 106-75
תוות יאיר (שו"ת), השמטת שמות השואלים בספר זה 48	ירושחן 75
חוטא, קירובו כשמקיים מצוות 68	מכות תקנת הקדמונים 102
	משך הזמן 251 250
	השכל מכחיש הגבלתן 251

מפתח העניינים

307	יחיתום תורה, כתוצאת הסכמות	74	חוטא נשכר, גונב דברים
	חכירה (אוראנדא), והגנה על מוכרי		חול המועד, הגדרת האיסורים בידי
	ספרים 175		חכמים, אנלוגיה להסכמות 344
	חכם; חכמים		חופש המסחר
	שאינו גדול הדור, היקף תחולת		ביטוסו על מצוות: ועשית הישר
	הסכמתו 417		והטוב 329
	מתילה על כבוד חורחם 96		הגבלתו כתוצאה מהסכמות 329
	מסירת דברים איש מפי איש 21		חוק יסודות המשפט 10
	שנפטרו, תובה להביא דבריהם		חוק לישראל (ספר), מחלוקת וסכסוך
	בשם 48		כדבר הדפסתו 203-214 232 301 352
	שנפגעו מגניבת דבריהם 43-38		417 388 379 378
	סמכות טריטוריאלית 193		חוקים בדבר זכויות יוצרים, פרשנותם
	חכמה		לטובת היוצר 39
40	ירידת מעמדה בעקבות גניבת דברים		חוקרים (צנזורים), מקבלים עותקים
	115 113 73 43 41		מהספרים שבורקים 160
	עידוד פרסומה באמצעות הסכמה 199		חזקה מה שתחת ידו של אדם הוא שלו,
	200		לעניין זכות מהדיר 270
	חכמי הזמן, כשלוחי בעלי אומנות להתקין		חזקת היישוב (ראה: חרם חזקת היישוב)
	עבורם 344		חיבור
	חמור נושא ספרים, כינוי למחבר ספר		גניבתו מרבו והדפסתו על שמו 37 38
	ליקוטים 42		הימנעות מהדפסתו בשל חשש גניבת
	חנניה בן עזור, גונב דברים 17		דברים 42
	חסידות, ספרות זו בעניין גונבי		ייחוסו לאבי המחבר 32 37
	דברים 44		ייחוסו למי שלא חיברו 29-32 37
53 52	חטרון ממון, מבחן לאיסור גניבה		32
102	חפץ חיים, רשותו להרפסת ספריו		שגדפס ופורסם בניגוד לרצון
	103		מחברו 110
	חרם (ראה גם: חרם ציבור; חרם רבנו		חיבור חדש, איסור הדפסתו ביחס
	גרשום; ענישה)		להדפסת חיבור ישן 171 250
	שאינו בו משום סייג, חוקפו 173		חידוש (דין מחודש)
	אינו תל לבטל מצווה 244		דבר שבמניין כחידוש 377
	איסור בדין נברי להזכירו 253		הסכמות כחידוש 401
	אנלוגיה להסכמה 213		חידוש
	בהסכמה		בדברי אחר, כמחיר אמירה בשם
	סיווגו כאיסור או ממון 356 357		עצמו 74
372 357	חוקפו מדאורייתא או מדרבנן		הסכמות לו 319 320
	132		סיבה למתן הסכמה 319 320
	חקירה מקדמית כתנאי לקביעתו		כתנאי להגנה על זכויות במשפט
440	בכתב		הישראלי 441
	תוקפו 172 173 347		חידושי תורה (ראה: דברי תורה)
	תנאי לתחולת איסור בהסכמה 438		חיובים ממוניים, תוקפם מכוח
	לא כדין, תוקפו 194		הבטחה 414 415
	מדפיס על הדפסת ספרו בלי		חיזוק ידי עושי מצווה, כמטרת
	רשותו 273		ההסכמות 201 356

מפתח העניינים

טובי העיר	עובר על חרם 189
סמכויות החקיקה 440 193	על מדפיסים בלא רשות המחבר 282
סמכות ועד ארבע הארצות כטובי	על מסייעים להדפסה בלא רשות
העיר 400	המתבר 282
טובת היצור, שיקול בקביעת היקף זכות	בעל פה, תוקפו 173 172
יוצרים 15	על קוני ספר שנדפס בלא רשות
טובת הנאה	המחבר 282
אנלוגיה לזכויות יוצרים 83 81 80	פרשנות, הולכים אחר הכוונה 397
זכויות בכור 97	תוקפו, מדאורייתא או מדרכנן 372 357
זכויות יוצרים 110	חרם רבנו גרשום
ידושתה 83-80	אומר דעתו 189
מכירתה 232	בהסגת גבול 189 185
טובת הציבור (ראה גם: תיקון העולם)	חרם השידוכין
בסיס לסמכות להסכמות 349	אנלוגיה להסכמות 178 177
גורם להחניית הסכמה בהדפסה	תחולה טריטוריאלית 177
בפועל 296-294	חרם ועד ארבע ארצות, העדר חתימות
הגנה עליה בהסכמות 284 202-199	רבנים אחדים 436
בהגנת זכויות יוצרים 117	חרם חוקת היישוב
בהגנת זכויות מדפיס 373 372	אנלוגיה להסכמות 179-177
כהדפסת ספרים 305 296 270 269	תחולה טריטוריאלית 179-177
בהסכמות לספרים ישנים 306	חרם ציבור (קהל)
כהרחבת תחולת הסכמות 201-199	ודבר שנהגו בו איסור 377
השלכתה על זכות המחבר לאבר	התרתו 377
יצירתו 117	ומנהג ציבור 377
השלכתה על פרשנות איסור	שני חרמות סותרים זה את זה 208
הדפסה 285 284	חשיבות החיבור (ראה: שכחים)
מצדיקה הגבלה טריטוריאלית של	חשש הימנעות מהדפסה, סיבה להגנה על
הסכמות 202	מדפיסים 166
בצמצום תחולת ההסכמות 202 201	חשש לתמיהת הציבור, נפקותו לתוקף
שוללת מונופולין 330	הסכמות 209
שיקול בהסכמות 202-199 184 124	חשש משיבושים, עילה לאיסור
373 219	הדפסה 273
שיקול בקביעת היקף זכויות יוצרים	חתימה על רכישת ספרים
ומדפיסים 119 118 116 83 76 15	נפקותה לזכויות מדפיסים 189
442 201-199	נפקותה לתחולת הסכמות 410
בתוקף הסכמה לאחר מכירת	תוקפה המשפטי 416-412 410 189
הספרים 373 372	426
בתנאים למתן הסכמה 326	חתימת פייטנים בפיוטיהם 21
טומאת ידים, סאנקציה על ספרים שנדפסו	חתם סופר (ר' משה סופר)
בניגוד לאיסור 440 432	הסכמותיו 174
טומן משקלוחיו במלח, אנלוגיה למחליף	יחסו להדפסת חיבוריו 103
דברי תכס בדברי חברו 25 24	חתימת מו"ל על עותקים, למניעת
טוענין למקבל מתנה, אנלוגיה לזכות	גנבה 162
המהדיר 270	

מפתח העניינים

יוצר (המשך)	טורים (ספר), הסכמה המגינה על הדפסה עם פירושים מסוימים ולא עם אחרים 233
הימנעות מהדפסת ספר מחשש גניבת דברים 42	טיב ההדפסה (ראה: איכות ההדפסה; יפי ההדפסה)
הסכמה כוללת לכל חיבוריו 334 335	טיב החיבור (ראה: שבחים)
הסכמה כחנאי לזכויותיו 249	טיב הספר (ראה: שבחים)
הסכמת אדם לעצמו 89 148 271-285	טעויות הדפסה
368 305	הערך, תנאי לתוקף הסכמה 326 327
הסרת טענה בדבר גניבת דברים 18 42	השלכותיהן על זכויות המדפיס 144
זכויות בדברי תורה 101	327 326 145
זכויות מכוח חקנת הקדמונים 102	טעות (ראה: הסכמה, כטעות)
זכויותיו, אף אם לא נכתב איסור 256	טעות כהוראה, ייחוס דברים לאחר מחמתה 36
זכויותיו ביצירתו 14 75 106-115 118	טעות סופר
441 271	בהסכמות 438-440
זכויותיו במשפט הישראלי 441	בתקנות 439 440
זכויותיו במשפט הישראלי 118 441	טרחת ויגיעה, סיבה להגנה מהסגת גבול (ראה: עמל וטרחת)
זכויותיו לעומת מדפיס 249-285 307	
308	ייבוא ספרים
זכות ייחודית לפרסום יצירתו 118	הגבלות עליו, להגנת יוצרים ומדפיסים 149 336 409
זכותו לאבד את יצירתו 90 95 107-117	השלכותיו על זכויות יוצרים ומדפיסים 149 183 188 246
110 117	405 403-401 399 397-394 336 247
זכותו לאחר מכירת כל הספרים	409 406
שדהפיס 86 101 117	בניגוד לאיסור בדינא דמלכותא 246
זכותו לאסור הדפסת ספרו 101 254	יגדיל תורה ויאדיר (ראה: להגדיל תורה ולהאדירה)
זכותו לאסור הוראת חידושיו 95	ידיעת כולם, מצדיקה הימנעות מאמירת דבר בשם אומרו 56
זכותו להדפסת יצירתו 75 106-321	יהושע בן נון, אנלוגיה מהחרם על יריחו להסכמות 439
זכותו שייאמרו דבריו בשמו 20 21	יוצר (ראה גם: זכויות יוצרים; זכויות מחבר)
זכותו להתנגד לסילוף יצירתו 114	אומד דעתו 84 85
זכותו בכתב-היד של יצירתו 75	אוסר הנאת ספרו על אחרים 76-79
זכותו שלא תשונה יצירתו 14	בעלות על תורתו 110
זכותו למנוע פרסום יצירתו 107-110	בעלותו ביצירתו 89 95 110
זכותו לקריאת שמו על יצירתו 115	דאגתו מגניבת דבריו 18 42
זכותו שתופיע יצירתו בשמו 14	הגבלת זכותו להדפסת חידושיו 321
חיבור בעילום שם 65	הגנה על זכויותיו בהקדמת ספרו 256
חשש מפני הפסד שלו 278	257
כבודו, שיחפרסמו דבריו 284 285	
מחילה על אמירת דבריו בשמו 35 36	
113 47 46	
מכירת זכויותיו 250	
משך זכויותיו 79 86 89 92-250 254	
275-271	
פרשנות איסור שאסר על הדפסת ספרו 282-285	
פרשנות איסור שהטיל על הסגת גבולו 405	

מפתח העניינים

לא חסיג גבול רעך	כבוד שמים, מחילת בעל דברים על
איסור החלפת דברי חכם בדברי	אמירת דבריו משמו מפני כבוד
חברו 25-23	שמים 47 46 36 35
איסור החלפת דברי ר' אליעזר בדברי ר'	כבוד התורה, ירירתו בשל גניבת
יהושע 25-23	דברים 115 113 73 43 41 40
היקף האיסור 187 188	כיבוד אב לאחר מיתה, אנלוגיה לאמירת
יחסו ל: ארור מסיג גבול רעהו 187	דבר בשם אומרו 66
188	כיסוי הוצאות הדפסה, אם מניעתו קרויה
מקור לאיסור לייחס דברי פלוני	נוק האוסר הדפסה נוספת 382
לאחר 37	כל הקודם זוכה, בהסכמות 361
מקור לחיוב לומר דבר בשם אומרו 23	כלכלה, השפעת מצב השוק, על מתן
לא תעשון כן לה' אלקיכם, מקור לאיסור	הסכמות 361
שריפת ספרי קודש 439	כללי פסיקה
לא תשיג גבול עולם (ראה: אל תסג גבול	בספק 246 244
עולם)	בספק איסור המעורב בספק ממון 246
לא, איסור אמירת דבר שלא בשם	כפירה בהשגחה, אצל גונבי דברים 44
אומרו 21 20	כריתת ברית
להגדיל תורה ולהאדירה	משמעותה ותוקפה 414
בסיס לסמכות מתן הסכמות 349	תנאי לקיום כל מצוות התורה 414
השלבה על הסכמות 186 187 194 196	כתב הסכמה, הצורך בו כדי שיחול איסור
202 221 312 356	הסגת גבול 303
מטרת ההסכמות 201 410	בתביד
נימוק לתקנות בדבר זכויות יוצרים 102	איסור על העתקת ספר בכתב יד 153
להסיע על קיצתם, מקור לתקנות	397
קהל 369	דינו כשטר לעניין ירושה 96
לוגקליפטיס, גונב דברים 17	זכויות בגופו לעומת זכויות בתוכן 13
לוקיבוסת 17	כתבי קודש, ירושתם 97
לורד אטקינסון, ביסוס מוסרי לזכות	כתיבת דבר בשם אומרו בתורה 19
יוצרים על איסור: לא תגנוב 18	כתיבת ספר תורה, קיום המצווה ברכישת
לחם הפנים (פירוש), הדפסת קיצור	ספרים 416
שולחן ערוך עם פירוש זה בניגוד	
להסכמת המחבר 101	
לטותא (ראה: קללה)	לא דק פורתא, במתן הסכמה קודם פקיעת
לימוד תורה (ראה גם: ביטול תורה)	הסכמה קודמת 207
חשיבות היותו מספר נאה ומהודר 328	לא יכוון לגנוב כי יגנוב למלא נפשו כי
מיעוטו כתוצאת הסכמות 361	ירעב
בנעימה 328	בהעתקת ספרים שלא מדעת
מספר שנרפס בהסגת גבול 438 439	בעלים 101
440	מדרש הפסוק 72 71 68
ליקוטים (ספרים)	לא יהא חוטא גשכר, מניע להסכמות 191
גניבת דעת בהם 41 42	לא נתנו חכמים דבריהם לשיעורין, נפקות
הסכמה להם 162	לעניין תוקף הסכמות 372
מגרעותיהם 41 42	לא תגזול דל (ראה: אל תגזול דל, כי דל
סילוף דברי האומר 42	הוא)

מפתח העניינים

מדפיסים (המשך)	עשיית עושר ולא במשפט 41
אנלוגיה לאומן 410	שיבושים בהענקות 41
אנלוגיה למגיהי ספרים שנטלו שכרם מתרומת הלשכה 373	לכתחילה ובדיעבד
אנלוגיה ל: מותר שליש בשכרך 373	בכיסול דבר שנהגו בו איסור 377
גבול, לעניין איסור הסגת גבול 393	בכיסול הסכמות 376
402 401 398	לנדא, ר' יחזקאל (נודע ביהודה), דרכו במתן הסכמות 162
הגנה על מדפיס ראשון בעיר 337 336	לנדא, ר' שמואל, מחבר שנפגע מגניבת דברים 43
הזכרת שם המדפיס כשמביאים מספר שהדפיס 60	לשון שגהגו לכתוב, כשלא נכתבה, כפרשנות הסכמות 370
הסכמה כתנאי לגיבוש זכותם 185 184	מאטריצות (אימהות)
הסכמות מחשש להתרשלותם 192	זכות הבעלים בהן 442 104 13
הפסד להם אם ישבו בטלים 345 344	שימוש חוזר בהן על ידי מדפיס 13
התרשלותם 192	442 104
זכויות המדפיס לעומת המחבר 307	מאמר, צילומו מחוך ספר 106
308	מאספים (סוכנים ומסייעים), איסורים עליהם בהסכמות 409
זכויות המדפיס מכוח תקנת הקרמונים 102	מבצעים (performers)
זכויות יתר למדפיס, כתלמיד חכם 195	הגנה עליהם באמנות כינלאומיות 442
201	443
וזכות אוראנדא (חכירה) 175	הגנה עליהם במשפט הישראלי 443
וזכות חבירה 175	מגביה מציאה לחברו, אנלוגיה להסכמה 345
וזכות מערופיא 195 175	מגדר מילחא, הצדקה לשימוש בכלל: הפקר בית דין, הפקר 196
יחסם למוסד ההסכמות 187 186 165	מגיהי ספרים שנטלו שכרם מתרומת הלשכה, אנלוגיה למדפיסים 373
343 288 249 195	מגילה, גניבתה, אנלוגיה לגניבת דברים 52
כוונה לזיכוי הרבים כסיבה להגנה מהסגת גבול 327 324	מגלה פנים כתורה שלא כהלכה 73
שלא מברו בזמן שנקצב בהסכמה 196	מגנב דברים (ראה: גניבת דברים) 'מדבר שקר תרחק', איסור גניבת דברים 51
מידה כנגד מידה, בהקפדה על הסכמות 207	מדינה, הגדרתה לעניין תחולת הסכמות 401-399
מניעת הפסדם, כמטרת ההסכמות 203	מדינת ישראל, אמנה כדבר זכויות יוצרים 16
מסירת מודעה, שלא ידע על הסכמות לאחרים 434 433	מדפיסים
מעלת מדפיס כסיבה למתן הסכמה, למרות נטייה שלא ליתן הסכמות 319	אונס למדפיסים 196
ומערופיא 195	אינטרס ההסתמכות 198
כמרביצי תורה 373 201 195	איסור מטעמם על הדפסד 306 305
נזק להם כתנאי להסכמה 196	איכפת זכויותיהם 406 145
ניצול הסכמות לרעה 233	
גיסיון קודם, סיכה להסכמה 327	
נפקות תכנון כלכלי של מדפיס להיקף תחולת הסכמות 402 401	
סאנקציות על הפרת איסור הסגת גבול (ראה: ענישה)	

מפתח העניינים

פוגע בזכויותיו כמזיק	264	מרפסים (המשך)	
קנה זכויותיו בעמלו ובממונו	264	סיכון בהדפסת ספרי יסוד	309
קנה זכויותיו בשבחה כלי	262	כעוסקים במצווה	373
שבח למהדיר	180	עשיית דין עצמית	361
תחולה טריטוריאלית של זכויותיו	259	כשליחי מצווה	222 201 195
מודעות, איסורן בהסכמות	426 406	רכישה ממרפס מוגן להפקעת איסור	
מוחזק		הסגת גבול	345 343
כתביעה ממונית	212	רכישת זכויות ממחבר	250
כתביעה שעניינה הסכמה	212	רצונם המשוער בהגבלות על ההדפסה	
מותזק וראוי, בירושפת כתבים	96 95	כתנאי לתוקף הסכמה	288
מוכרי ספרים		רשות מרפס פוטרת מאיסור	
איסור למכור לקונה שאינו מציית		שבהסכמה	395 148
לאיסור שבהסכמה	424	שוויון ביניהם	331
הסכמות כהגנה עליהם	175	שלילת הסכמה מהם	435 434
זכויות יתר	200	תחרות ביניהם, פגיעה באיכות	
כעוסקים במצווה	200	ההדפסה	197
פטור ממצוות	200	תלונת מרפס שלא הזהירוהו שיש	
פטור מתפילה	175	הסכמות קודמות	433
צורך בהגנה עליהם	200	מדרש פסוקים, אמירת דבר בשם	
תענית אנשי כנסת הגדולה עליהם	175	אומרו	66
תקנות חכמים למענם	175	מה אני בחינם אף אתם בחינם, השלכה	
מו"ל (ראה: מוציא לאור)		על זכויות יוצרים	117 106 101 96 92
מומר, אמירת דבר בשם אומרו	66	מהדורה מיוחדת, סיבה להסכמה למרות	
מונופולין		נטייה כללית שלא ליתן הסכמות	319
איך להנית הסכמת מרפסים למונופולין		מהדורה נוספת של אותו מרפס, הסכמה	
קבוע	343	לה	361
הסתייגות ממנו בהסכמות	330 329	המהדורה שנייה, הסכמה לה לאחר הסכמה	
יתרונות ותסרינות למרפסים	193	למהדורה ראשונה	375 374
מכות רשיון הממשלה	244	מהדיר	
נוגד את טובת הכלל	330	איסור הדפסת הספר בלי הסכמתו	260
צמצומו	402 401 189		261
תוצאה של הסכמות	201 189 124 123	אנלוגיה ל: טוענין למקבל מתנה	270
מוציא לאור	402 401 354 329 322 305 287	הגנה על זכויותיו	303 262-260 180
איסור מטעמו על הדפסה	306 305		304
הגנה על הדפסת ספר בדרך של		הסכמה למהדיר	180
צילום	443	השוואתו למחבר	304 262-259
זכויותיו וההגנה עליהן	258 162-160	זכויות יורשי המחבר בנגד זכויות	
	443-441 276 270 262 260	המהדיר	260
חתימתו נגד גניבה	162	זכויות יורשיו	89
כמבצע (performer)	443	זכויותיו	264 259
פגיעה בו על ידי צילום ספר	104	זכויותיו בדין נכרי	259
המוציא מחברו עליו הראיה		מעמדו כנגד צאצאי המחבר	
כתביעה ממונית	212	ויורשיו	271-269
		משך זכויותיו	259

מפתח העניינים

קביעת משך האיסור בהסכמה, לשם הוזלת הספרים 196	כתביעה שעניינה הסכמה 212
מחלוקת פוסקים, אי נקיטת עמדה 367	מוציא שם רע, מייחס דברים למי שלא אמרם 27
'מחליף דברי ר' אליעזר בדברי ר' יהושע', מסיג גבול 23-25	מורשת ישראל, מקורות לדיני זכות יוצרים 10
מטופל בילדים, שיקול להעדפה בקבלת הסכמה 238	מושיבין סופר בצד סופר
מי שפרע	אנלוגיה להדפסת ספרים 368
לחותם על רכישת ספרים שחוזר בו מחתימתו 413 415	אנלוגיה להסכמות 185 330 398
על קוני ספרים 189	אנלוגיה לזכויות יוצרים 86 117
מיגדר מילתא	מרת יוצר
איסור שבהסכמה אינו משום כך 372	השלכתה על החובה לומר דברים בשם אומרם 64-66
ביטול הסכמה מחמתו 376 377	השלכתה על זכויות יוצרים 64-66 92
הסכמות כתקנות לשם כך 400	118 116 115 102
מידת חסירות, בהזכרת שמו של המביא דברים בשם אחרים 61	מוחר שליש בשכר, אנלוגיה לזכויות מדפיסים 373
מידת סדום	מזיד, קניסת שונג אטו מזיד 345
בהעתקה מספר שנדפס 85	מויק, פוגע בזכויות מהדיר 264
במניעת העתקת קלטת 104 105	מחבר (ראה: יוצר)
מילי, הסכמה כימילי 232	מחדש דבר שכבר קדמוהו
מילי דעלמא, אמירת דבר בשם אומריו 63 64	אמירת דבר בשם אומריו 63
מים מחוקים ומריחים, סימני המסחר שלהם 14	גניבת דברים 63
מין ואפיקורס, אמירת דבר בשם אומריו 66	מתוסר אמנה
מיעוט התורה	תומרתו 414
גורם לתחולה מצומצמת של הסכמות 399	תוחם על רכישת ספרים שביטל את חתימתו 413
תוצאת הסכמות 361	מתזאי, זכויותיו במשפט הישראלי 441
מכוון לדעת גדולים	מתזורי רעדלהיים
אמירת דבר בשם אומריו 63 64	הגנה עליהם 167 348
גניבת דברים 63 64	הסכמות להם 167 348
שמחה וצער שלו 63	מתלוקת בדבר הדפסתם 167-174 181
מכירת הסכמות (ראה: הסכמות, מכירתן)	182
מכירת הספרים, תוקף הסכמה לאחריה (ראה: הסכמות, תוקפן לאחר מכירת הספרים)	מחזוריים, הסכמות להם 167 309 310
מכס, השפעתו על הסכמות 412	318 319 322-324 348 435
מלאכת שמים, הסגת גבול בה 192	מחילה
מלחין, זכויותיו במשפט הישראלי 441	של כעל דברים על אמירת דבריו בשמו 35 36 38 46-49 65 113
מלמד ופועל, אנלוגיה להסכמות 299	של ממציא פטנט על זכותו 48
מלמדי תינוקות, הסגת גבול 376	מחיר הספרים
	השפעת ההסכמות עליו 322 372 373
	נפקותו להסכמות ולאיסור הסגת גבול 192 196 197 202 219-221
	242 247 305 309 310 322-325 399
	406 437

מפתח העניינים

נפקות תשלומי להסכמות	244 243	מלקטי דברים, השגות עליהם	42 41
נפקות תשלומי לזכויות מרפס	246	ממון ואיסור, תקנות חכמים בהם	356
	247		369 357
תשלומי כמתיר איסורים	244 243	ממון; דיני ממונות	
מסגרת השולחן (פירוש), הדפסת קיצור		גזירות בהם	356
שולחן ערוך עם פירוש זה בניגוד		הגבלה על הדפסת ספרים בתחום זה,	
להסכמת המחבר	101	לאחר הדפסת 'שפתי כהן'	152
מסייעים		ממציא	
איסורים עליהם בהסכמות	409	בעלותו על ההמצאה	13
בספר שנדפס שלא בהסכמת		זכותו בפטנט	251 92 48
מחברו	100	חופר בור כממציא	13
מסכימים		מחילתו על זכותו בפטנט	48
אומד דעתם	307 306 288 213	שדכן כממציא	13
ביקורת עליהם	403	מנהג	
בעלי דין בסכסוך ברבר תוקף		כהשבת אבידה	88
הסכמות	434	מכטל מצוה	418 197
הערפת מבקש הסכמה על פני		מנוגד לתורה	418 197
רעהו	247~237	מקור לזכויות יוצרים ומדפיסים	89~87
חזרה מהסכמה	419 367 366 351 275		251 198 176
	420	מקור לתוקף הסכמות	417 376 197
יריעה ברבר הסכמה קודמת	207 206		437
מדיניות במתן הסכמות	361 275 260	מקור לתוקף תקנות	440 344
מספר מסכימים כחנאי לתוקף	385 384	נפקוחו להחקנת תקנות	344
הסכמה	422~420	רווח לזה והפסד לזה במנהג	344
מעמדם	417~356 243 234 197 173	שתיקה מקנה לו תוקף	177
	422	תוקפו המשפטי	197 23 179~181 197
נוגע ברבר, הפסול לרין בספר המוסכם			438 418 414 251 198
על ידו	379 378	תנאים לתוקפו	417 197
סמכות טריטוריאלית	393 212 193 177	מנהג ציבור וחרמי ציבור	377
	419 418 409~406 403~401 398 397	מניעות	
	426	כסכסוכים ברבר הסכמות	436 435
קניית ספרים מהמדפיס להגברת האיסור		כתוצאה משחיקה	436 435
שבהסכמה	410 409	מניעת רווח	
רשות מרבני העיר, חנאי לסמכות		אם נקראת היוק	345 344
להסכים	420 419	אם נקראת הפסד	345 344
שלוחים של בעלי גזירה קדמונית	177	הגנה מפניה	176
מסכתות כודרות, הדפסתן בניגוד להסכמה		יורד לאומנות חברו בה	106
להדפסת הש"ס	220 219	תוצאה של הדפסה	383 382
מעות, הפקדתם, אנלוגיה להפקדת		תוקף הסכמות שיש בהן מניעות	
ספר	71	רווח	382
מעלת החיבור, (ראה: שבחים)		תקנה שיש בה מניעת רווח	344
מערופיא (ציבור לקוחות)		מס	
והגנה על מוכרי ספרים	175	זכות משלמו לעכב מסיגי גבול	246
			247

מפתח העניינים

428 246 89	בסכסוך כדבר הסכמות	349	והסכמות
437	מקור שצוין על ידי אחר, הצורך להזכיר את שם המציין 62 61 58	195	וזכויות מרפס
	מקראות גדולות (ספר), הסכמת האפיפיור להדפסתו 133 126	349	מהות ההגנה
	מראה מקום (הפנייה), אמירת דבר בשם אומרו בו 62 61 58		מעשה רב, סיבה לייחוס דברי עצמו לרבו 37 36
	מרגליות, ר' אפרים זלמן, מעמדו בקרב חכמי ישראל 350	79	מעשים שבכל יום, מקור לזכות יוצרים 'מעשיר עצמו מיגיע זולתו', מתברר ספרי ליקוטים 41
	מרדכי, אמירת דבר בשמו והזכרת שמו 64 50*47 20		מפקיד, אומד דעתו לגבי שימוש בספר שהפקיד 72 71
44	משא ומתן באמונה, בדברי תורה		מפרשים, משתמשים במליצות קודמיהם שלא כמודע 56
	משאל ספר		מפתח הזוהר (ספר), מי הביאו לכית הדפוס 306 305
	אין חובה להזכיר שמו על מה שקרא בספרו 60		מפתחות וציונים (ספרים)
	אנלוגיה לאמירת מה שקרא בספר בשם אומרו 60 59	42	גניבת דברים בהם
18	משה רבנו, מכיר בזכותם של יוצרים	42	חשיבותם
19	משום מראית עין, בהסכמות		מצב השוק, השלכותיו על היקף תחולת ההסכמות 400
352 209	משוררים ופייטנים		מצודות דגים (ראה: דיג)
30	אומרים דברי עצמם בשם אחרים	330	הגבלת האפשרות לזכות בה
21	חתימתם בפיוטיהם	355 354 330	הזדמנות שווה לזכות בה
	משלם רעה תחת טובה, במסיג גבול	354 330	שוויון הזדמנויות בזכייה בה
306	משנה	355	תקנת חכמים לקנייה בלא מעשה קניין בה 416
55	הזכרת דברים שלא בשם אומרם בה		מצווה הבאה בעבירה
320	הסכמות על הדפסתה	69	גונב ספר להעתיקו וללמוד ממנו
	משפט אמריקאי	395	הדפסה מסיגת גבול
117 116 16 15	זכויות היוצרים בו		לימוד בספרים שנדפסו בלא הסכמת מחברם 98
	חתימת ארצות-הברית על אמנות בדבר זכויות יוצרים 16 15	412	רכישת ספרים בניגוד להסכמה
	משפט אנגלי		מצוות בני נח (ראה גם: בני נח)
18	הסתמכות על המקרא	414	אי הכללת אמנות ה' ותורתו בהן
118 116 16 14 9	זכויות יוצרים בו		אי הכללת קיום הבטחה והאמנה בהן 414
441	לא תגנוב, בסיס מוסרי לזכות יוצרים 18		מציאה (ראה גם: אבידה; השבת אבידה), יורד לאומנות חברו 176
	משפט ישראלי		מקבל הסכמה, סמכותו להתיר האיסור שבה 372 370
	הגנה על זכות העתקה (copyright) 441		מקום ההתדיינות
443	הגנה על מבצעים (performers)	428 246 89	בסכסוך בדבר הסגת גבול
48	ייתור בעל זכות על זכותו	437	

מפתח העניינים

מתלבש (מתעטף) בטלית שאינה שלו (בטלית חברו) 22 27 38-46 50 61 64	זכויות יוצרים 9 10 16 48 118 441-
115 113 74-72	443
מתנבא מה שנאמר לנביא אחר, אנלוגיה לגונב דברים 74 73	441 ביצירה אומנותית
מתקשט בנוצות של אחרים, כינוי לגונב דברים 38	441 ביצירה דראמטית
מתרגם, איסור מטעמו על הדפסת הספר 273	441 ביצירה מוסיקאלית
נבואה	441 ביצירה ספרותית
אנלוגיה לגניבת דברים 74 73	443 בתצלומים
גניבת דברי נבואה 17 18 39 74	443 בתקליטים
נביאי השקר, גונבי דברים 17 18 39	441 זכויות מוציא לאור
נביאים, משתמשים במליצות נביאים קודמים שלא במודע 56	441 זכויות מחזאי
נדר שהותר מקצתו הותר כולו, אנלוגיה להסכמות 208 370	441 זכויות מלחין
נדר שגגות, אנלוגיה להסכמה בטעות 206 208	זכות ייחודית ליוצר לפרסום יצירתו 118
נדרים	חוק חדש בדבר זכויות יוצרים, הכנתו 16
אנלוגיה לגט 209	חידוש כתנאי להגנה על זכויות במשפט הישראלי 441
אנלוגיה להסכמות 203-214 334 357	מחילת בעל זכות על זכותו 48
414 והבטחה	משפט עברי
נהגו איסור בדבר (ראה גם: מנהג), כסיס לתוקף הסכמות 376-377	מקור להכרה בזכות מוסרית במשפט הישראלי 9
נוגע בדבר, עילה לפסלות דיין 210 378 379	מקור לחקיקה בדבר זכויות יוצרים 9 115 16
נוסחאות ישנות, השלכתן על הדפסה הפוגעת בזכויות 395	מקור לפרשנות זכות יוצרים 10
נוצרים (ראה גם: אפיפיור; נצרות), השפעתם על ההסכמות העבריות 132 133	משפט העמים
נזיפה לאומר דבר שלא בשם אומריו 27 נזק (ראה גם: הפסד; מניעת רווח) איבוד שווי 176	בעלות ממציא על המצאתו 13
אם כולל מניעת רווח 344 345	הכרה בזכות יוצרים 14
הסכמה הגורמת נזק 304 342-345	משפט צרפתי
נפקותו לזכויות מחברים 250	זכויות יוצרים בו 14 15 116
סיבה להגנה מהסגת גבול 250 321	זכות מוסרית (droit moral) בו 14 15
פרשנותו לצורך הסכמות 382 383	משפט רומי
שולל הסכמה משוערה לתקנח כעלי אומנות 343 344	זכויות יוצרים בו 14
תוצאת הדפסה 382	קניין רוחני בו 14
	משפט רוסי, חתימה על אמנות כדבר זכויות יוצרים 15
	משפט רצוי, הגנה על זכות העתקה (copyright) 443
	מת (ראה גם: שפתותיו דוכבות בקבר), גזילתו באי אמירת דבריו בשמו 65 66
	מתגנב מאחרי חברו 67-71
	מתחמק מחברו כדי ללמוד תורה, שכרו 68 69
	מתכוננת מקורית, שמירה עליה כתנאי להיתר להדפיס הספר 103

מפתח העניינים

סדרי דין	תנאי להסכמה 355
סמכות מקומית בסכסוך בדבר הסגת גבול 437 428 426 89	תקנה שיש בה נזק 344
סמכות מקומית בסכסוך בדבר הסכמות 437 428 246 241 89	נחת רות לנשמת מחבר בהדפסת ספריו 305
סמכות מקומית בענייני שידוכים 89	נידוי
קבלת פריטים מהצד שכנגד, זכותו של בעל דין לקבלם 438	לגונב ספר מרבו שהדפיסו על שמו 37
סוכנים, איסורים עליהם בהסכמות 409	38
טלובייציק, ר' יוסף דב, מתבר שמחל על אמירת דבריו בשמו 49	יחיד ורבים 194
סופי תאנים ומשמר שדה מפני ענבים, אולוגיה לגניבת דברים 53	על אמירת דברים שלא בשם אומנם 27
סופר סת"ם, שגנב דברים 49 50	לקוני ספרים שנדפסו בניגוד להסכמה 433 432
סופר, ר' משה (ראה: תתם סופר) סחירות הסכמות 292 235-223	נייר ההדפסה
סידורים (ראה גם: מחזורים) הסכמות 435 319 318 310 309	השלכותי המסחריות 306
נטייה שלא ליתן הסכמות 319 318	שבח לו, בהסכמות 327
תקנה האוסרת הסכמות 435	תנאי בהסכמה עליו 328
סייגים לתורה, תחולה טריטוריאלית 184	ניסיון בהדפסה
370	סיבה למתן הסכמה 321
סילוק שכניה, עונש על ייחוס דברים למי שלא אמרם 28	שיקול להעדרה בקבלת הסכמה 238
סימוך ©, ציונו כתנאי להגנה על זכויות היוצר 16	239
סימני מסחר, הגנה עליהם 14 13	ניקיון כפיים, אי פגיעה בהסכמות, כתנאי להסתמכות על הסכמה 392-384
סכנה (סכנתא), ברכישת ספרים שהוכרו מן המכס 412	נכרי
סלאוויטא-וילנא והוראדנא, מחלוקת בדבר הדפסת ש"ס (ראה: תלמוד)	איסור הדפסה על ידו 293
סלאוויטא-קאפוסט, מחלוקת בדבר הדפסת ש"ס (ראה: תלמוד)	אכיפת איסור הסגת גבול עליו 145
סמוכים, תנאי לדבר שבמניין 372 371	386 337 219 177 175 172 171 148
סמכוו טריטוריאלית של גדול הדור 212	425-423
של מסכים 212	זכויות יתר למרפס יודי על פניו 144
סמכות מקומית	חשש מנכרים, עילה לאיסור הדפסת ספרים 273
בסכסוך בדבר הסגת גבול 428 246 89	למד תורה, נקרא גולן 51-49
437	קניין כסף כנכרי 415
בסכסוך בדבר הסכמות 428 246 89	נמצאת מכשילן לעתיד לבוא, שיקול במתן הסכמות 398 374
437	נצרות (ראה גם: אפיפיור; נוצרים), חשש מכפירה בה כמחייב הסכמות 136
בענייני שידוכים 89	נשבע לפרוע חובו בזמן ועברה שנת השמיטה, אולוגיה להסכמות 357 356
	סאטאנוב, יצחק
	פקפוק בהסכמות שבספריו 32-30
	פקפוק בייחוס חיבוריו 30 29
	סאנקציות (ראה: ענישה)
	סגנון אחד עולה לכמה נביאים, כמבטחם של גונבי דברים 39

מפחח העניינים

הדפסתם, כעבודת המזבח 201 200	ספק
הסגת גבול בהם 307 306 171 168	בזכות מדפיסים, אין לעכב מדפיס 244-
437-435 433 403 318 309	246
הסכמות להם 318 309 307-305 171	תקנה, מעמידים הדבר על גדר
437-435 433 403	הדין 246
ספרי קדוש, איסור שריפתם 440 439	ספק איסור המעורב בספק ממון, הכרעה
	בו 246
	ספק ספיקא
עביד איניש דינא לנפשיה, נימוק לאיסור	בהסכמות, הינצלות ממנו 189
מחבר על הדפסת ספרו 276 275	בשאלת תוקף הסכמה אחר מכירת
עבירה, ביטול צוואה שיש בה עבירה 41	הספרים 196 195
עובר על דברי חכמים, אמירת דברים	ספר
בשמו 50	גניבתו כגניבה מוחשית 70 69
עובר על הסכמה	גניבתו כגניבה רוחנית 70 69
נימוק למתן הסכמה נגדו 392-384	גניבתו כגניבת דברים 70 69
תוקף הסכמות שקיבל 392-384 343	הדפסתו בעילום שם 65
434	הסכמה לספר שלם (בניגוד להסכמה על
עוסקי מצווה	חלק מספר) 222 221
גם כשמטרתם עסקית מוגדרים כן 416	השפעת איכותו על היקף הגנתו 152
שקידת חכמים שלא יפסידו 416	לא מוגה, איסור להשהותו 304
עושר, שוויון הודמנויות 355 354	לימוד מספר גנוב 69
עיקוב הדפסה (ראה: שיהוי הדפסה)	לימוד מספר שאול שצולם 72
עילום שם	לימוד מספר שנרפס בניגוד
הגנה על זכויות מחבר שהוציא ספרו	להסכמה 439 438 262
בעילום שמו 426	מצווה בהדפסתו 392
חיבור בעילום שם 65	מצווה בקנייתו 373
עיקרים (ספר), הבאח דברים שלא בשם	נדירותו כסיבה להסכמה 327
אומרם בו 54	נוי והידור בהדפסתו 328
עירוי בכלי שני, אנלוגיה לספרי	צילומו 442 441 264 106-103 72
ליקוטים 41	שמירתו על ידי תלמיד חכם 72 71
עמדין, ר' יעקב, מדיניותו במתן	תועלת בהדפסתו למניעת דברים
הסכמות 307	בטלים 392
עמל וטרחא, נימוק להגנה על	ספרדים, מדיניותם בעניין הסכמות 316
זכויות 273 271-269 264 170-168	ספרי יסוד
319 312 278	הגבלות על הדפסתם 345 344
עני המהפך בחרדה	חיוניותם 308
אנלוגיה למדפיס 308 189	הסכמות להם 321-305 249 202
והגנה על מדפיסי ספרים 175	סיכון המדפיס בהדפסתם 309
יסוד לתוקף הסכמות 191	ספרי כפירה, הגבלות על הדפסתם 133-
מקור לאיסור הסגת גבול 145 132 130	136
308	ספרי ליקוטים, מגרעותיהם 42 41
עני המנקף בראש הזית, אנלוגיה לזכויות	ספרי הקדמונים
מדפיס 170	אנלוגיה להפקר 307
עניים המלקטים, אנלוגיה למדפיסים 165	אנלוגיה לרשות הרבים 307

מפתח העניינים

פחות משווה פרוטה, גניבחו, אנלוגיה	ענישה
לגניבת דברים 52 53	לחותם על רכישת ספר שביטל
פטנט	חתימחו 413
זכויות ממציא בדין הנכרי 251	מכוח דינא דמלכותא 257 258
זכות ממציא 92	למדפיס ספר בלא רשות המחבר 257
מחילת ממציא על זכותו 48	258
קניין רוחני 13	למסיג גבול 257 258 324 336 423-
שימוש כו בלא רשות ממציאו 86 87	440
פיוטים	למפירי זכות יוצרים 114
גניבת דברים 44 46 56	לעוברים על איסורים בהסכמות 131
חשיבות הדפסתם 181	410 374 324 216 177 148 145 132
חתימת פייטנים כפיוטיהם 21	440-423
ייחוס דברים למי שלא אמרם בהם 30	לעוברים על תקנה בדבר הדפסת
פייטנים (ראה: משוררים)	ספרים 151 137 133
פיינשטיין, ר' משה, איסור על תרגום	על גניבת דברים 27 41 113 115
פסקיו לאנגליה 100	של קונים ממסיגי גבול 145
פיס כמקדש	עצלות בהדפסה (ראה: שיהוי הדפסה)
אנלוגיה להדפסה 345	ערכאות, רשות לפנות אליהם בהסגת
אנלוגיה להסכמות 354 355	גבול 336
אנלוגיה לחופש המסחר 329 330	ערעור על הדפסת ספר, העדרו מעיד
אנלוגיה לשוויון הזדמנויות 329 330	שנדפס בהיתר 428-432
פיסוק טעמים, שכר עליו 179 180	עשו, כגונב דברים 22
פיצויים למדפיס בכיטול חתימה על	עשיית עושר ולא במשפט
רכישת ספרים 410 412 413 426	בגניבת דברים 43
פיקדון, העתקה מספר שהופקר 70 71	בספרי ליקוטים 41
85	בשימוש חוזר באימהות (מאטריצות) על
פיקוח על הדפסה	ירי מדפיס 13 104 442
השלכותיו על איסורים בהסכמות 151	עשיית עושר ולא במשפט (חוק)
בחקנת ועד ארבע ארצות 151	השכה מכוחו 442
פירארה, תקנה בדבר הסכמה כתנאי	מקור להגנה על זכויות מדפיסים 442
להדפסת ספר 133-140	צו מניעה מכוחו 442
השנות עליה 140	עת לעשות לה'
מטרה 133-136	מניע למתן הסכמות 189 191
פירוש המקרא, אמירת דבר בשם	מקור לסמכות חכמים לגדור גדרים 372
אומר 66	עתונות, פרסום איסור הסגת גבול
פירושי המשנה, איסור הרפסחם לאחר	בה 281
הדפסת תוספות יום טוב 150	
פלאגיאט (ראה: גניבת דברים)	
פלאגיאטור, גונב דברים 17	פועל, איסור לעבוד אצל מסיג גבול 337
פלפול, שימוש בו בדברי מחבר 215 216	פורתא לא דק
218	בהסכמות 386 388 389
פנים חדשוהו באו לכאן, שולל גניבת	במתן הסכמה קודם פקיעת הסכמה
דברים 74	קודמת 207
פסיקת הלכה (ראה גם: כללי פסיקה)	פושע, קידוכו, כשמקיים מצוות 68

מפתח העניינים

ביטול תורה כגורם בו 288	הימנעות מהכרעה בין גדולים 181
הסגת גבול 383 382	רתיעת משיב ממנה 92
זכות הרפסה ממוציא לאור 198	שבח להחמרה בה 126 125
תוקים בדבר זכויות יוצרים, לטובת היוצר 39	פסלות דיין בשל נגיעה בדבר 378 210
חרמות (איסורים) 397	379
טובת הציבור כגורם בה 285	פסק דין
לשון שנהגו לכתוב, כשלא נכתבה 370	הדפסתו לאחר שיצא מתחת ידי
נוק 383 382	101
שברעות 397	תורת דיין ממנו 424
תקנות 357	פרסומו לצורך ידיעת הציבור 217 216
פשט ברוב ישראל, תנאי לדבר שבמניין 376	פרסומו לשם ידיעת איסור שבהסכמה 159
פשרה	פסקי הלכות
בסכסוך בדבר הרפסה 299 292	הגנה על זכויות בעליהם 180 179
בסכסוך בעניין הסכמות 258 218 213	שכר על הוראחם 180 179
259	'פסקת לחיות', טענת מרפיס 189 185
צו מניעה, מכוח חוק עשיית עושר ולא במשפט 442	פרובול, דאיה לתוקף תקנות קהל 369
צוואה	פרטיות, יחס בין ההגנה עליה לזכויות יוצרים 119
ביטולה בגלל היותה כרוכה בעבירה 41	פריבילגיות למרפיסים 14
מחילת מחבר בה על אמירת דבריו בשמו 47 46	פרלמוטר, ר' אליעזר, ייחוס ספרו לאביו 32
פרשנותה, שאינה מקנה זכויות לגונב דברים 41 40	פרנסה, פגיעה בה בתקנות חכמים 400
צורבא מרבנן (ראה: תלמיד חכם) צורך בספרים	פרנסים, אחריותם לעבירות הציבור 435
מצדיק היתר להדפיס בניגוד להסכמה 392	פרסום
סיכה לביטול הסכמה 303 301 299	איסורים והגבלות על הרפסה 160-153
סיכה לביטול הסכמות למתעצלים מלהדפיס 301	281 297 298 303 304
צורך בתקנה, נפקותו לתחולתה הטריטוריאלית 184	הכנה מדוקדקת לקראת פרסום דברי תורה לציבור 93-95
צורך שעה	הסכמות, הגנה על פרסום החבמה 219
מבטל הסכמה 376 377	חשובה (שו"ה) 92-94
מצדיק הגבלת בעלי אומנויות 355	פרסום בדבר הרפסה מסיגת גבול, איסודו בהסכמות 426 406
מצדיק שימוש בכלל: הפקד בית דין, הפקד 196	פרסום החבמה, עידודו באמצעות הסכמה 200 199
צורת ההדפסה, תנאי לתוקף הסכמה 327	פרשנות (ראה גם: הסכמות, פרשנות) אומדנא 370
328	אומדנא דמוכח 356
ציבור	אחד הכוונה, אך כשסותר קצת הלשון 357
קבלת הסכמתם להסכמה כחנאי לתחולתה 357	אין בכלל אלא מה שבפדט 439
	איסור על הסגת גבול 280 279
	איסור שאסר מחבר על הסגת גבולו 405 285-282

מפתח העניינים

קול	קבלת הציבור כבסיס לתוקף
אמירת דבר בשם אומרו 63-57	ההסכמות 376
גזל בו, אנלוגיה לגניבת דברים 52 51	קבלת תקנה על ידם כתנאי לתתולתה 371 357
גניבת דברים 63-57	קבלת תקנות תכמים על ידם 187 186
מעילה בו, אנלוגיה לזכויות מחבר 271	376 371 357
קונטרס לדוגמה, נפקותו לתוקף	תוקף ההסכמתם בלא קניין מכוח הבטחה 415
הסכמה 298 297	תוקף תקנה שאינה בביטוי שפתיים 194
קונטרסים	ציונים, ספרים (ראה: מפתחות וציונים)
הדפסתם בניגוד להסכמה להדפסת הש"ס 384 220 219	ציורים (ספרים), צילומם 106
החלמידיים, הדפסתם למרות איסור הדפסת הש"ס 384	צילום
קונים (ראה גם: חתימה על רכישת ספרים)	הגנה על בעל הנגאטיב במשפט הישראלי 443
איסור קניית ספרים שנרפסו בהסגת גבול 14 100 131 132 133 141 145	הדפסה על ידי צילום 443
264 262 219 177 163 162 159-156	ספרים 72 103-106 264 441 442
440 423 409 406 405 375 324 282	איסורו 264
מצוות 'עתה כתבו' בקניית ספרים 373	הגנה מפניו 442 441
נפקות מספרם להיקף התולה הסבמות 400	זה נהגה וזה חסר 104
קנים, של מחבר על ספריו 92 91	לימוד מספר שאול שצולם 72
קוף, כינוי לגונב דברים 43	כעשיית עושר ולא במשפט 442
קטורת, הזבייה בעבודתה	צנזורה (ראה גם: תוקרים)
אנלוגיה להדפסת ספרים 345 329	והסכמות 405 258 175
אנלוגיה להסכמות 355 354	זכויות הצנזורים בספרים שהם בודקים 160
אנלוגיה לחופש המסחר 329	
קטן, אמירת דבר בשם אומרו 66	קביעת הלכה, החלפת שמות בעלי השמועה לשם קביעתה 36 35 25
קיבוסת 17	קבל האמת ממי שאמרה 30 19
קידום התרבות, על ידי הגנה על זכויות יוצרים 15	יסוד להסכמה על ספרים שאינם מיוחסים למתבריהם 30
קיום	קבלת פרטים מהצד שכנגד, זכוחו של בעל דין לקבלם 438
הסכמה 432 252	קבלת הציבור, בסיס לתוקף ההסכמות 376
תקנות 425	קבלת רוב הציבור, תנאי לתתולת דבר שבמניין 371
קים לי, בזכויות יוצרים 81	קדמונים, העלמת שם האומר אצלם 54-56
קיסר, נותן ההסכמות 256	קהל (ראה: ציבור)
קיצור שולחן ערוך (ספר)	קהלת (ספר), אנלוגיה לגניזת ספרים שנרפסו בניגוד להסכמה 439
הדפסתו בניגוד לרצון המחבר 102-98	קוהלר, יוסף, תיאוריה בדבר זכות יוצרים 14
רשות המחבר להדפסתו 98 97	
קלוגר, ר' שלמה, מחבר שמחל על אמירת דבריו בשמו 47 46	
קלטת, העתקתה 106-103 95 94	
קללה לחותם על רכישת ספרים שביטל חתימתו 413	

מפתח העניינים

לשונם, שימוש כמונח גניבת דברים	קנאת סופרים תרכה חכמה
כזיקה לגניבת דברים מופשטים 18	בהסגת גבול 398
רב	זכויות מדפיסים 368
ייחוס ספר של רבו לעצמו 37 38	השלכות על הסכמות 185 192
כבודו 23	מקור לתחזות חופשית במכירת ספרים 330
רב ותלמיד, שפתותיו דובכות בקבר 62	קניין, מעשה קניין
רב יהודאי – רב האי, שיבוש מצוי 71	העדר צורך בו מכוח הבטחה 414 415
רבנו גרשום, תחולה טריטוריאלית של תקנותיו 419	העדר צורך בו כשרוצים להקנות כלעדיו 415 416
רוות לזה והפסד לזה	קניין דברים, במכירת הסכמה 232
במנהג 344	קניין כסף
תקנות שיש בהן 171 190 191 196	בנכרי 415
440 425 400 344 334	ברכישת יין לקידוש 416
רוכלים, תקנת עזרא (ראה: תקנת עזרא לעניין רוכלים)	ברכישת ספרים 416
ריבוי תורה (ראה: להגדיל תורה ולהאדירה)	ברכישת צורכי מצווה 416
רי"ף	תוקפו 415 416
מביא דברים בשם אומרם 55	קניין רוחני 13
הסכמה להדפסת ספרו, שנגדה הסכמה לש"ס עם רי"ף 220 221	במשפט הרומי 14
רישום	קניין תורה, על ידי אמירת דבר בשם אומרו 20
תנאי להגנה על יצירה 15 16 92	קנס
תנאי לזכות בפטנט 92	אין לבדות קנס שלא גזרו חכמים ראשונים 424
רכישת ספרים	לעוברים על תקנה בדבר הסכמות 137
ממדפיס, להפקעת הסכמה 349 353	לקוני ספרים שנרפסו בניגוד להסכמה 423
390 366	קנסו שונג אטו מזיר 345
קיום מצוות 'ועתה כתבו' 416	קסטה (ראה: קלטת)
רמ"א (ראה: איסרליש, ר' משה) רמב"ם	קראקא, תקנה בדבר צורך בהסכמה כתנאי להדפסת ספר 151
הבאת דברים שלא בשם אומרם	קרובים, איסור עליהם להסיג גבול המהדיר 270
בכתביו 54 55	קריאה, היתרה אף בלא רשות המחבר 271
הגנה על המהדיר של מהדורת פרנקל 262-264	קרקע, גזילתה, אנלוגיה לגניבת דברים 51
ייחוס לו חשוכות שלא אמרן 32	
סכסוך בדבר הוצאת ספריו 141-145 170 168	
רפואה, שכרה, אנלוגיה לזכויות יוצרים 81	ראב"ד, משיג על הרמכ"ם שהביא דברים לא בשם אומרם 55
רשות המחבר (או יורשיו) להעתקה, אם כוללת רשות להדפסה 85	ראב"ן (ספר), זכויות יורשי המהדיר 89
לפרסום ספריו 97-103	רא"ש, מביא דברים בשם אומרם 55
תנאי להדפסה 87 251 252 271-273	ראשונים
תנאי לרכישת ספר ממוכר פלוני 162	הדפסת ספריהם 91

מפתח העניינים

שולחן ערוך	רשות המשיב, תנאי לפרסום תשובתו	93
הסכמה להדפסתו	רשות הרבים	
320 319	דברי תורה כרשות הרבים	307
מחלוקת בדבר הדפסתו	ספרים ישנים כרשות הרבים	307
250 249	רשיון הממשלה או המלכות	
שומר, העתקתו מספר שהופקד אצלו	השלכתו על זכויות הדפסה	250
70	נפקותו	247 246 244 243
71	סיבה להגנה מהסגת גבול	319
שומר אמונים (ספר), ייחוס דברים למי	רשיון כפוי (compulsory license),	
שלא אמרם	במשפט הישראלי	119-117
30	רשיון לפטנט, תנאי לזכות ממציאו	87
שופר, גניבתו, אנלוגיה לגניבת דברים	רשע, אמירת דבר בשם אומרו	61 50
52		
שר"ת, ראה: תשובות (שר"ת)		
שותפים; שותפות		
הסכמה להם		
309 308 237 157		
רשות כולם כתנאי להדפסה בניגוד		
להסכמה		
308 159		
שעבוד השותפים, תוקפו מכות		
הבטחה		
415		
שטר מכירת הסכמות		
230-224		
שטרות		
ירושתם		
97		
מכירתם		
232		
שידוכין		
חרם (ראה: חרם השידוכין)		
סמכות מקומית בהם		
89		
שכר השדכן		
13		
חובע ונתבע בהם		
89		
שיהוי הדפסה		
אנלוגיה לעיכוב בניין המקדש		
296		
נפקותו לתוקף הסכמות		
294 211-209		
391 390 302 301 298 297		
שיור זכות העתקה על ידי מוכר		
276		
שיירה עוברת, אנלוגיה להסכמות		
345		
שימוש חלקי בספר מוגן		
222-215		
שינוי מספר מוגן, אם הכנסתו שוללת		
איסור שבהסכמה		
222-215 167 148		
385 257		
שינוי של יצירה על ידי רוכש זכות		
יוצרים		
14		
שינוי שמות בעלי השמועה, לשם קביעת		
הלכה		
36 35 25-23		
שיירה, גניבת דברים בה		
56		
שכירות כתים		
אנלוגיה להסכמות		
185		
הסגת גבול בה		
185		
שכל ישר		
מקור הלכתי		
355 117 82 81 79		
	רשות המשיב, תנאי לפרסום תשובתו	93
	רשות הרבים	
	דברי תורה כרשות הרבים	307
	ספרים ישנים כרשות הרבים	307
	רשיון הממשלה או המלכות	
	השלכתו על זכויות הדפסה	250
	נפקותו	247 246 244 243
	סיבה להגנה מהסגת גבול	319
	רשיון כפוי (compulsory license),	
	במשפט הישראלי	119-117
	רשיון לפטנט, תנאי לזכות ממציאו	87
	רשע, אמירת דבר בשם אומרו	61 50
	שבועה	
	אנלוגיה להסכמה	439 357 356 213
	לבטל מצווה	244
	והבטחה	414
	פרשנות	397 213
	ותקיעת כף	414
	שבות, ביטולה משום הפסד	345
	שבח כלי, מהדייר קונה ספר בו	262
	שבחא דאתי מעלמא	
	זכויות בכור	97
	בירושת זכויות יוצרים	97
	שבתים (למחבר ולחיבור), בהסכמות	30
		174 141 132-130 126 125 123 97
		334 327 277 254 253 235 234 175
		427 385 368 335
	שבע מצוות בני נח (ראה: מצוות בני נח)	
	שבעה טובי העיר (ראה: טובי העיר)	
	שדכן, שכרו על ה'המצאה' שבשדוך	13
	שוגג	
	עובר על הסכמה בשוגג	216 159
	קנסו שוגג אטו מזיד	345
	שויון הזדמנויות	
	ביסוסו על הכלל: ועשית הישר	
	והטוב	355
	בהתעשרות	355 354
	במצוות	355 354
	בפרנסה	355 354
	שויון בין מדפיסים	331
	שוכח קדירה על גבי כירה, אנלוגיה	
	להסכמות	345

מפתח העניינים

שפה (לשון)	117 82 81 79
הדפסה בלשון אחרת מזו שעליה יש	מקור לירושת שררה 82
הסכמה 392 391	שכר בטלה למחבר 101
השלכותיה על תחולה טריטוריאלית של	שלא לעורר שנאה בין האומות, סיבה לאי
הסכמות 401 400	ביטול הסכמה 388
שפתותיו דוככות בקבר 26 27 62 64-66	שלא תנעול דלת בפני עושי טוב, סיבה
427	לאיסור הסגת גבול 300
נימוק לחוכה לומר דברים בשם אומרם	שלא תשחכת תורה מישראל
שמת 26 27 62	התרת איסורים מכוח תשש זה 440
ברב ותלמיד 62	יסוד לתוקף הסכמות 400
של בעל חלק משמועה 66	מקור לתקנה האוסרת הסגת גבול
של מחבר ספר 427	מדפיסים 358
שפתי כהן, ש"ך (ספר)	שלום, אי השבת שלום
הגבלה על הדפסת ספר אחר בדיני	אנלוגיה לגניבת דברים 52
ממונות 152 153	כגזילה 52
הודעת מחברו שלא גנב משל	שלטון, אם מגדיר 'מדינה' לעניין
אחרים 39 40	הסכמות 399 400
שריפה	שלית
של תיבורים על ידי מחברם 110	איסורים עליו בהסכמות 131 132
של ספרי קודש 439 440	סאנקציות כנגד שלית של מדפיס בניגוד
שריפת ספרים, סאנקציה על הדפסה	להסכמה 423
בניגוד לאיסור 428 432 438-440	שלוחי מצווה, הגנה על זכויותיהם 262
שריפת התלמוד, ותקנות ברבר	302
הסכמות 136	שליטת ידי זרים בבתבים, סיבה לאיסור
שררה, ירושתה 82	הדפסתם בלא רשות 254
שרשרת של מוסרי דברים, גניבת	שלך שלי – רשע, בזיקה לגונב
דברים 57-63	דברים 18
שתיקה, מונעת אפשרות לטעון כנגד	שם היוצר, ציונו כתנאי להגנה על
מדפיס 435 436	זכויותיו 16
	שמות בעלי השמועה, חובת הדיוק
	בהם 64
	שמיטת תובות, אנלוגיה להסכמות 356
	357
	שמיעת תוכן ספר בלי רשות
	מהמחבר 271
	שנת הופעה של ספר, ציונה, כתנאי להגנה
	על זכויות היוצר 16
	ש"ס (ראה: תלמוד)
	שעבוד בעלי אומנות, תוקפו מכת
	הבטחה 415
	שעבוד הגוף, תוקפו מכת הבטחה 414
	415
	שעבוד השותפים, תוקפו מכת
	הבטחה 415

מפתח העניינים

מחלוקת בדבר ההדפסה 345-342	תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים, כהסכמה 35
358-352	חורה דיליה, תורה נקראת על שם הלומד בה 90
תוקף קנייתו אף בלא מעשה קניין 416	חושב ותיק, שיקול להעדפתו בקבלת הסכמה 238
תחולת חקנה האוסרת הסכמות על הדפסת ש"ס 317	תחולה טריטוריאלית (ראה: הסכמות, תחולה טריטוריאלית; תקנות תכמים, תחולה טריטוריאלית)
תלמוד ירושלמי, מחלוקת כדבר הדפסתו 247-240	תחרות חופשית, יתרונותיה 330
תלמוד תורה נפקותו לזכויות יוצרים 110	מסחרית, מניעתה כתוצאה מהסכמות 305
צורך בספרים כשולל תחולת הסכמה 405	על קבלת הסכמה 247-237
ריבוי כשיקול במתן הסכמות 124	פגיעתה באיכות ההדפסה 197
תלמיד, ייחוס ספר של הרכ לתלמידו 32	תיקון העולם (ראה גם: טובת הכלל) והסכמות 355
תלמיד ורב, שפתותיו דובכות בקבר 62	במכירת הסכמות 232
תלמיד חכם אנלוגיה למדפיס 201	במכירת שטרות 232
זכויות יתר כמדפיס 144	מצדיק הגנה על מדפיסים 166
זכויות יתר במסחר 144 195 201	מקור להסכמות 246
202	תיקונים, נפקותם להדפסה הפוגעת בזכויות 101
זכויותיו כשומר ספר 71 72	תלמוד
זכותו להסיג גבול 202	איסור הסגת גבול בהדפסת ש"ס 317
עדיפות בקבלת הסכמה 238	437-435 398 384
תלמיד שלא שימש כל צורכו, אנלוגיה לגוב דברים 40	הסכמות לו 437-435 384 317
תלמידים, היתר הדפסה עבורם בניגור להסכמה 220 219	שימוש במונח 'גזילה' לעניין ערך רוחני 18
חמיהת מי שאינם יודעים, נפקותה לתוקף הסכמות 352	שימוש במונח 'גניבה' לעניין העלמת שם בעל הדברים 18
תמלוגים תשלומם כמתיר ייצור תקליטים 118	ש"ס אמסטרדם תקי"ב, מחלוקת בדבר הדפסתו 440-428 388-384 317 299
תשלומם כמתיר תרגום יצירה 16	ש"ס וארשא, הגנה עליו 412-405
תנאי בהסכמות (ראה: הסכמות, התנאות; הסכמות, תנאים בהן)	426
בחתימה על רכישת ספרים 415 416	ש"ס וילנא, הגנה עליו 413 412
לקנות בקניין כסף 415	ש"ס דיטאמיר, הגנה עליו 412
מחבר על ספריו 91 92	ש"ס סונסינו, הסגת גבול בהדפסתו 176
תנאים הזכרת שם האומר על דבריו 20	ש"ס סלאוויטא — ש"ס וילנא והוראדנא, מחלוקת בדבר ההדפסה 304 240-238 192 191 182
משתמשים במליצות קודמיהם שלא במודע 56	425 424 382-361 352 349
תניא (ספר), איסור על העתקתו בכתב-יד 153	ש"ס סלאוויטא — ש"ס קאפוסט,
תנ"ך, הסכמות עליו 320	

מפתח העניינים

יש בהן פגיעה בפרנסה 400	תעמולה כדבר הדפסה מסיגת גבול,
יש בהן רווח לזה והפסד לזה 190 171	איסורה בהסכמות 426 406
440 425 400 344 334 196 191	תפיסת ספרים, סאנקציה על הפרת
כלליות ופרטיות 369	הסכמה 427
בממון ובאיסור 369	תקדים, מקור לזכות יוצרים 79
במקום מסוים, כגזירה שטעמה	תקיעת כף
ידוע 371	תומרתה 414
נפקות טעמן לחוקפן 194-196 356	ושבועה 414
372-370 357	תקלה, חשש מחבר ממנה, בהעמקת
סאנקציות לעוברים עליהן 133	ספריו 273
סמכות התקנה 177 172 372-370 397	סקליטים
סמכות טריטוריאלית 172 177 370 397	היתר לייצור, כשנעשו קודם בהסכמת
ספק תקנה 246	בעל הזכות 117 118
עקרונות בהתקנת תקנות	העתקתם 82 106
אין גזירים במקום הפסד 196 345	זכויות יוצרים כמשפט הישראלי 443
אין לבדות איסור שלא גזרו חכמים	תקנה כדבר איסור הסכמות על סידורים
ראשונים 424	ומחזורים, תחולתה על ספרים ישנים
אין להטיל איסור כשיש חשש	ככלל 321-317
שייכשלו מי שלא יידעו עליו 424	תקנה בדבר הסכמה כתנאי להדפסת
425	ספר 133-140
פרשנות, הליכה אחר הכוונה אף שסותר	תקנה בדבר שלילת הסכמות, תוקפה 310
קצת הלשון 357	316
קבלת הציבור, תנאי לתחולתן 183 193	תקנות כני העיר, מקור לתוקף
357	הסכמות 193
קיום חתימות המתקינים כתנאי	תקנות בעלי אומונות
לתקפותן 425	אנלוגיה להסכמות 186 197
תוקפן כל זמן שלא בוטלו 177	ביטולן 437
תחולה טריטוריאלית 177 184 370	הסכמת אדם חשוב 164 165 186
תקנות קהל (ראה גם: ועד ארבע ארצות;	מקור לתוקף הסכמות 164-166 171
ציבור)	187 193 342-345 396 417 418-437
אנלוגיה להסכמות 194 206	בעל כורחם 179 193 342 343
ביטולן 369	תקנות חכמים
תלותן בטעמן 369	אין הציבור יכול לעמוד בהן,
תקנות רבנו גרשום, תחולה טריטוריאלית	תוקפן 437 440
419	אנלוגיה להסכמות 196
תקנת עזרא לעניין רוכלים, זיקתה	ביטולן 183 194-196 310 316 356
להסכמות 398	379 372 371 369 357
תקנת הציבור (ראה: טוכת הציבור)	הגורמות הפסד, סמכות התקנתן 304
תקנת הקדמונים	הוראות מעבר 310
מקור לזכויות מרפיסים 102	הסכמות כתקנת חכמים 399 400
מקור לזכויות מחכר 102	הסתרת הטעם על ידי המתקינים 356
תקנת השוק	טעות סופר בהן 439 440
במכירת הסכמות 232	יסוד לתוקף הסכמות 166 171 172
במכירת שטרות 232	424 423 399 376 348

מפתח העניינים

תשובות (שו"ת)	תרבות, קידומה על ידי הגנה על זכויות יוצרים 15
השמטת שמות השואלים בספר שו"ת 48	תרגום
תורת משיב מחשבתו 379	איסור עליו, בהסכמה 167
ייחוסן לחכמים שלא השיכון 166 32	איסור עליו, מחשש לתגובת הגויים 100
נתינת תשובה מפאת ציווי חכם גדול 210	איסור עליו, מטעם המחבר 100
פרסומן 94-92	היתר הַרְשׁוּת (בלא צורך בהיתר המתברר) 16
רהיעת משיב מלפסוק 210	זכויות בו, באמנות בינלאומיות 118
כשעת הוראה למעשה ובשעת לימוד 107	119
תשובות תמוהות אפשר שלא נאמרו על ידי מי שהן מיוחסות להם 32	בלא הסכמת מתברר 100 101
תשלום בעד זכות ההדפסה, במונע הגבלחה בהסכמה 244 243	רשיון כפוי 19
	שיבושים ומכשלות 100 101
	תרומה, אנלוגיה לזכויות יוצרים 110
	תרומת ספרים לבתי מדרש, חנאי החפץ חיים להיתר להדפסת ספריו 102 103

מפתח המקורות

ב, ד 329 354	מקרא
כתובות יג, י 401	שמות יח, כא 19
נדריס ח, א 206	כ, א 73
אבות ה, ז 36	ויקרא א, א 84
ו, ו 20	במדבר כא, יט 90
ו, ז 47	דברים א, יג 435
עדויות א, ה 351	ו, יח 81 328
תוספתא	יז, ד 44
בבא קמא ז, ג 68 67 38	יט, יד 23
בבא מציעא יא, כג-כה 164	יהושע ו, כט 439
מדרשי הלכה ואגדה, ועוד	ירמיהו ז, יא 43
מכילתא דרבי ישמעאל (האראויטן-רבין)	כג, ל 17
משפטים יג עמ' 295 68	לד, יט 414
ספרי, בהעלותך, פיסקא עה 19	יהזקאל ב, ה 328
ספרי, שופטים, קפח 23 24	יז, יח 414
מדרש רבה, יחרו, פרשה כח 73	עזרביה א, טו 388
ויקרא, פרשה ו 414	תהלים א, ב 90
משנת רבי אליעזר, מהד' ענעלאו, עמ'	סא, ה 26 64
17 117	משלי ו, ל 68
תנחומא, כמדבר, אות ככ 20 58 60	ו, לא 68
ילקוט שמעוני, משלי, רמז התקלט 71	כב, ט 86
רמז התקסט 20	כב, כב 20
זהר, ויחי, ריז ע"ב 26	כב, כה 23
קדמוניות היהודים, ספר שלישי, ד, כ 19	איוב א, יד 98
ספר רביעי, ו, ג 19	אסחר א, א 400
תלמוד ירושלמי	ב, כב 20 21 39
ברכות ב, א 26	נחמיה ה, יג 130
ט, א 235	משנה
שביעית ז, ד 244	ברכות ה, ג 275
שבת א, ב 57	שביעית ז, ד 244
	יומא ב, א 201
	ב, ב 344

מפתח המקורות

גיטין כו, ב 58	סוכה ג, א 51
כח, א 35	סנהדרין י, א 174
ל, א 416	סנהדרין יא, ה 17
לו, ב 369	
מ, א 388	תלמוד בבלי
סוטה כא, א 96	ברכות ו, ב 52
קידושין נט, א 130	כו, ב 28
כבא קמא עה, א 389	מג, ב 36
עט, ב 44	שבת ל, ב 439
צו 35	לא, א 44
קיג, א 81	לה, א 345
בבא מציעא יב, ב 165	סג, ב 386
כז, ב 304 193	פה, א 23
סא, ב 25	ערובין נא, א 36 35 28
קא, ב 388	נד, א 90
ת, ב 169	פסחים ו, ב 53
בבא בתרא ט, א 417 342 197 165 164	מו, ב 80
כא, ב 393 246 189 176 144 130 86	נ, ב 200
כב, א 202 185 144	קד, ב 62
פח, א 416	קייב, א 35 28 27
פט, ב 25	יומא ד, ב 84
קו, ב 187	לה, ב 67
קלג, א 23	סוכה ו, ב 389
סנהדרין לח, א 21	כו, א 175
לח, ב 414	כו, ב 200
נט, א 49 44	ביצה ה, א"כ 351
פא, א 130	ראש השנה יב, ב 90
פט, א 17	תענית ז, א 87
צ, ב 26	מגילה טו, א 20
מכות טו, א 43	לב, א 328
שכועות יט, ב 25	מועד קטן ח, ב 23
עבודה זרה יט, א 90	חגיגה יג, א 439
חולין יח, ב 35	יבמות סה, ב 29
פג, א 416	צא, א 22
צח, א 58	צו, ב 64 62 38 26
קד, ב 59 20	צז, א 64 26
בכורות לא, ב 64 62 38 27	כתובות י, א 386
	יט, א 23
גאונים	נדרים ח, ב 58 21
פירוש רב סעדיה גאון, משלי כב, כח 23	לו, א 117 96 87
תשובות הגאונים, חמדה גנוזה, סי'	לח, א 86
קב 28	סב, ב 44
אוצר הגאונים, ברכות, התשובות, סי'	נויר ל, ב 96
קסה 28	נו, ב 57

מפחח המקורות

רמב"ם, יד התזקה	תשובות הגאונים, שערי צדק, סי' כ, דף
תלמוד תורה ה, ט 26	לב, א 23
שופר א, ג 51	סי' המקצועות, סי' נט, עמ' נכ"נג 71
זכיה ומתנה ט, י 41	
ממרים כ, ב 351 357	
מלכים א, ז 82	ראשונים
רמב"ם, פירוש המשניות, הקדמה למס' אבות, שמונה פרקים, בסוף	אור זרוע, אלפא ביתא, סי' לד 28
ההקדמה 55	כבא מציעא, אות פג 71
רמב"ם, איגרות	סי' ההשלמה, הקדמה 18
איגרת השמד, מהד' קאפח, עמ' קכ 68	סי' חסידים (מהד' מרגליות), סי' קנה 68
רמב"ן, פירוש התורה, דברים י, ית 82	סי' תקפו 26 37
רשב"א, חידושים, בבא קמא קב, ב 415	טור, יו"ד, סי' רכ 206
רשב"א, שו"ת המיוחסות לרמב"ן, סי' רפה 369	סי' סז, כא 193
רשב"א, משמרת הבית 50	חור"מ, סי' דנ"ו, ג 41
רשב"א, שו"ת, חלק ו, סי' רפו 69	סי' יוחסין השלם, הקדמת המחבר 54
רש"י, פירוש לתורה	סי' יראים, מצוה רנח 23 35
בראשית לג, ד 68	מאור האפלה, מהד' קוהוט, בספרו
דברים א, יג 435	Studies etc., ח"ב, ניו יורק 1899, עמ' 22 94
משלי ו, לה 68	מהד' ר"י קאפח, ירושלים תשי"ז, עמ' קכ"ג 22
רש"י, פסחים מו, ב, ד"ה טובת הנאה 80	מאסף לכל המחנות (אלמולי) 20
פסחים קיב, א, ד"ה אם בקשת 28	מלמד התלמידים (אנטולי), פרשת משפטים, עב ע"כ 19
יבמות צה, א, ד"ה דובכות 65	מהר"ק, שו"ת, שורש א 344 440
בבא בתרא כב, א ד"ה נקיט 144	שורש קלב 170
שבועות יט, א ד"ה דרב ששת	מרדכי, בבא מציעא, סי' רצג 71
מחליף 25	בבא בתרא, סי' תקטז 144
חולין קד, ב, ד"ה כל האומר 20	ערוך השלם, ערך מרוס 174
בכורות לא, ב, ד"ה דוככות 65	ראב"ד, השגות על משנה תורה, הקדמת הרמב"ם למשנה תורה, בסופה 55
שלמה בן היתום, מו"ק ח, ב 23	שופר, א, ג 51
חוספות	ממרים, ב, ב 194 195 357
שבת קמג, ב, ד"ה ורבי יוחנן 36	רא"ש, פסקים, פסחים, פרק י, סי' מ 207
קידושין נט, א, ד"ה עני 130 348	בבא בתרא, פרק ב, סי' יב 144
גיטין עו, ב, ד"ה דהא אקים ליה	רא"ש, שו"ת, כלל ב, סי' ח 119 358
תנאה 209	370
סנהדרין ז, א, ד"ה אלא על דברי	כלל קד, סי' ו 410
תורה 44	ריב"ש, שו"ת, סי' רעא 173 397 399
בכורות יח, ב, ד"ה אקנויי 415	רי"ף, בבא בתרא, פרק שני, יא ע"א בד' וילנא 144
אחרונים	רי"ף, שו"ת (לייטער), סי' קלג 69 70
אבן האזל, על הרמב"ם, הלכות נזקי ממון, ח, ה 82	שינויי גוסתאות (בסוף ספר 'תשובות חכמי פרובינציא', מהד' א' סופר, עמ' 69 (457
אבן משה 32	
אבני נזר, שו"ת, או"ת, סי' תקיז 93	

מפתח המקורות

גנזי חיים, מערכת א, אות כא 60 47 42	אגרות משה, שו"ח, או"ח, חלק ד, סי' מ, סע' יט 105 94
דבר הלכה (הורוכיץ), הקדמה 43	י"ד, חלק ג, סי' צא 100
דברי חיים, שו"ח, חו"מ, סי' נו 198 197	אהבת ציון (לנדא), דרוש תשיעי 72 43
417	אהל משה (צווייג)
דברי ישעיה (מינצברג), סי' יב 81	חלק א, סי' מא, אות ג 53
דברי מלכיאל, שו"ת, חלק ג, סי' קנו 14	חלק ב, סי' קלח 414
244	אור הישר, על הספרא (הקדמת הרב הרצוג) 110
דברי שלום (קרויז), חלק ג, סי' רטו 198	אגרות ה"ארהב ישראל", עמ' סה 350
דובב שפתי ישנים (שכטר), חלקים א' ב 37	351
דיסקין, ר' בנימין, תשובה, המעיין יב (חשל"ב) 379	אגרות סופרים, חלק א, עמ' 60-61 168
דעת חורה (מהרש"ם), או"ח, סי' קנו, סע' א 37	סי' נ 122
דרך חיים (מהר"ל מפראג), אבות ו, ג 20	אלטר, רי"מ, איגרת, מאיר עיני הגולה, חלק ב, עמ' 105-106 325 238 182
דרכי ההוראה (חיות), בסוף 103	אמרי ברוך (בן ציון), בפתיחה 49
דרכי נועם, שו"ת, אבן העזר, סי' מב 32	אמת ליעקב, קונטרס שפת אמת, קכד ע"ב 59
הילדסהיימר, ר' עזריאל (ראה: שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר)	כאכער, ר"ש, הערות למדרש משלי ו, ל, הע' כו 71
התעוררות תשובה (סופר), חלק א, סי' רלב 80	כ"ח, הגהה על המרדכי, ככא מציעא, אות רצג 71
וילקוט יוסף, מחברת י, קוני' כא, סי' רד 52	ביח אהרן (מגיד), חלק ג עמ' שצרתא 26
וישב משה (זורגר), שו"ת חלק א, סי' א 104	עמ' תא-תטו 37
חלק א, סי' איה 106	עמ' תז 36
חלק א, סי' ב, עמ' ט 89	בית אליקים, שו"ת, סי' ג, בראשו 350
זית רענן, פרשת משפטים, כה ע"ב 68	371 372
זכרון יוסף, חו"מ, סי' ב 299 389 438	בית אפרים, שו"ת, או"ח, סי' יח 25 24 21
חבר, ר' אייזיק, תשובה בנדפסה בס' עולת שלמה, פ"ת תשמ"ט, עמ' קע"ט 304	בית דוד (לייטר), שו"ת, חלק א, סי' עה 73
חומת אנ"ך, על מגילת אסתר (חיד"א) 47	חלק ב, סי' קפ 50
חזון איש, חו"מ, סי' כב 414	ביח יוסף, יו"ד, סי' ר"ח 439
חידושי רבי שמעון יהודה הכהן (שקופ), בבא קמא, סי' א 13	בית יצחק, שו"ת, יו"ד, ב, סי' עה 72
חכמת שלמה (קלוגר), סי' קנו, סע' א 73 63	83-88 232
חלק יעקב, על פרקי אבות, דף נט, ב 73	חו"מ, סי' פ 88
חלקת יעקב, שו"ת, חלק ב, סי' סו 66 ג	בית הלוי, הקדמה 49
אות ד 73	בן יוחאי (קוניץ), שער ז, קח ע"ב 26
חמדת ימים, תולדות, מז, כ 22	בנימין זאב (ראה: שו"ת בנימין זאב) ס' הכרית (לר' פנחס אליהו בר' מאיר), דף ד ע"ב 426
	ברית עולם (על ס' תסידים), סי' רכד 43
	ברכי יוסף (חיד"א), יו"ד, סי' רמב, אות כה 57

מפתח המקורות

מהרי"א הלוי (ראה: שו"ת מהרי"א הלוי)	חמדת משה 32
מהריט"ץ (ראה: שו"ת מהריט"ץ)	חסדי אבות (גרינוואלד), על אבות ו,
מהרלב"ח (ראה: שו"ח מהרלב"ח)	ז 47
מהר"ם שיק (ראה: שו"ח מהר"ם שיק)	סי' חרדים, פרק מז, סע' א 21 20
מהרש"ל (ראה: שו"ת מהרש"ל)	חתם סופר, חידושים, חולין קד, ב 49
מור וקציעה, או"ח, סי' קנו 37 36	חתם סופר, שו"ת, או"ח, סי' ב 72
מחנה אפרים, הלכות גזילה, סי' א 52	חז"מ, סי' מא 166 167 174 182 200
מחנה חיים, שו"ת	424
או"ח, חלק ג, סי' יא 50	סי' מד 88
אהע"ו, סוף חלק ב 60 62	סי' עט 170 176 179 198 348
חז"מ, חלק ב, סי' מט 49	ליקוטים, חלק ו
מחנה יהודה, סי' ה 22 25 40 52 61 74	סי' נו 177 202 330 348
מטפחת סופרים (ריעב"ץ), סוף פרק	סי' נט 29
ב 29	סי' סא 175
מילי דאבות, חלק א, חז"מ, סי' ג 173	יאיר נחיב, לבעל חוח יאיר (ביכורים א,
379	תרכ"ה), עמ' 11 13 23 25 35 37
מים חיים, יו"ד, סי' מד 160 204 352	יביע אומר, שו"ת, חלק ד, יו"ד, סי'
388	ט 347
מנות הלוי (אלקב"ץ), על מגילת אסתר ב,	יד אליהו (רגולר), פסקים, סי' ק 195
כב 39	196 322
מנחה חדשה, אבות, פרק ו 64	יד אליהו, שו"ת (לר' אליהו מלובלין),
מנחת חינוך, מצוה רכז 53	הקדמת המחבר 234
מנחת יצחק, שו"ת, חלק ב, סי' צד 424	יד הלוי, שו"ת, הקדמת העורך, ירושלים
חלק ג, סי' קכז 176	תשכ"ה 107
חלק ז, סי' קכה 104	ים של שלמה
חלק ז, סי' קל 72	קידושין, פרק ג, סי' ב 170 176
חלק ט, סי' קנג 262 89	כ"ק, פרק ח, סי' עב 54
מעדני יום טוב, על פסקי הרא"ש, ברכות,	יערות דבש, ח"ב, סוף דרוש ב 47
פרק ו, סי' לט, ב 37	ישועות מלכו, שו"ת, חז"מ, סי' כב 104
מצפה איחן, שבועות יט, א 26 25	ישרי לב (חזן), זכרונות, אות ג, סי'
מקור חסד, על סי' חסידים	מג 37
סי' תקפו, אות א 26	כיבר לאדון, על מסכת כלה (חיד"א), קי,
סי' תתקעז, אותיות כ"ג 37 55	ב—קיא, א 28
מר קשישא, לבעל חות יאיר, ערך טעות	נגסת הגדולה, יו"ד, סי' סד, הגהות הטור,
(כוכבי יצחק, תוכ' לו), עמ' 85 21 24	כג 54
משיב דבר, חלק א, סי' כד 90 107	כרתי ופלחי, הקדמה 192 234
סי' מז 72	כתב ותותם דרבי עקיבא איגר, סי'
משיכ דברים (רוזנבוים), חלק א, או"ח,	סח 176 181
סי' קמז 21 22 62	לשון צדיק, עמ' כב 46
משנת אברהם, על סי' חסידים, כרך ב	מגן אברהם, או"ח, סי' ט, ס"ק ז 358
עמ' עד 26	סי' יד, ס"ק י 72
עמ' עה 37 82 106	סי' קנ"ו, ס"ק ב 21 28 29
עמ' קבא 21 37	המדרש כהלכה (בארי), עמ' רסד 66
משנת כנימין, שו"ת, סי' סט 70	עמ' רסה 74

מפתח המקורות

פרשת מרדכי, שו"ת, חו"מ, סי' ז"ח 178 173-170 168-165	משפטי שמואל (ורנר), סי' לד (=סי' לה, במהדורא תניינא) 303 170 96 70
פחחי תשובה, יו"ד, סי' רח, ס"ק ה 439	משק ביחי (קריספין), מערכת כ, אות רלה 59 58 37
סי' רלו, ס"ק א 350 347	נדרי זריזין, השמטות לסי' רכה, לה 377-375 232 213-207
חו"מ, סי' ב, ס"ק ד 438	נדע ביהודה, שו"ת, מהד' קמא
סי' קפה, ס"ק ג 13	יו"ד, סי' סו 438
צמח צדק (ליובאוויטש), שו"ת יו"ד, סי' קצה 194-191	חו"מ, סי' ל 348
שער המילואים, חלק ד, סי' קמב 76 110	מהד' תניינא, או"ת, סי' כ 20
צמח צדק, גיטין, פרק ד, סעיף ז 193	סי' צא 43
בבא בתרא, פרק א, סעיף ז 193	יו"ד, סי' קסא 66
צפנת פענח, שו"ת, חלק ג, סי' רמט 21	חו"מ, סי' כד 13 104 442
קהלת יעקב, חו"מ, סי' ב 201 329 352 418	נחלת אביי (תאומים-פרענקיל) סי' ז 28 51 52
קובץ הפוסקים, חו"מ, סי' ב, עמ' 198 101	סי' ח 28
קונטרס עשרה לחם, בסוף שו"ת שאילת יעב"ץ, ת"א, ביכורים א, ד 42	נחנון, רי"ש, הגהות על או"ת, סי' תרצא, יא 51
קוק, ר' צ"י, הגהה לסי' תסידים (מהד' מרגליות), סי' תתקעז 37	סמ"ע, חו"מ, סי' רצב, ס"ק מה 71 101
קניין תורה, שיחות הרב צבי יהודה קוק, עמ' כב 20	סי' שמח, ס"ק א 53
קצות החושן, סי' רעו, ס"ק ב 81	ר' עובדיה מברטנורה, פירוש המשנה, אבות ה, ז 36
קרבן העדה, שבת א, ב 57	ר' עוריאל הילדסהיימר (ראה: שו"ת ר' עטרת חכמים, יו"ד, סי' כה 182-185 386
קריה נשגבה (באבער), סי' כג 336	עין זוכר, מערכת כ, אות ו 58
רד"ם (ראה: שו"ת הרד"ם)	עין יעקב, על מס' מגילה, פרק ראשון (דף וב-ז, א, בדי' וילנא) 54
רחש לבב, שו"ת, סי' כ, בסופו 63	עץ יוסף, תנחומא, במדבר, אות כב 52 58
רמ"א, יו"ד, רכת, לה 208	ערת החיים, נא עמ' א 59
רמו, ה 87	פאת שדך, סי' קנח 90 271
שלד, כב 186 189	פחד יצחק (הוצ' מקיצי נרדמים 1887), ערך תקנות, דף קנח 137
חו"מ, ב, א 440	פיק ברלין, ר' ישעיה, הגהות למגן אברהם, סי' קנו, ס"ק ב 21
עג, ז 357	פלאצקי, ר' מאיר דן, דבריו המובאים בקובץ דרושים, חוב' ד, פיעטרקוב תרפ"ה, ב"קונטרס עתונאי" שבסוף התוכרת, א"ה 188
קמט, לא 232	פני משה, שבת א, ב 57
קנו, ה 175	פנים מאירות (אייזנשטט), שו"ת, הקדמה, עמ' רט 26 51 65
קנו, ז 179 247	
רד, יא 412	
רלו, א 186	
רנט, ז 82 88	
רעו, ו 80 81	
רצב, כ 71 101	
שנו, ז 88	
רמ"א, שו"ת, סי' י 140-145 162 163	
399 373 262 250 184 175 168	

מפתח המקורות

שו"ת הרד"ס, בהקדמה 48	רמ"ע מפאנו (ראה: שו"ת הרמ"ע מפאנו)
שו"ת הרמ"ע מפאנו, סי' ה 36	ש"ך, חו"מ, סי' רעו, ס"ק ד 80
שו"ת מהרי"א הלוי, חלק ב, סי' קיב 95	סי' רצב, ס"ק לה 71 85 101
שו"ת מהריט"ץ, חלק א, סי' קלה 22	י"ד, רמב, ס"ק מג 40
שו"ת מהרלב"ח, סי' לא 27	שאלת יעב"ץ, שו"ת, חלק א, קונטרס
קונטרס הסמיכה, ד"ה ובר מן דין 36	עשרה לחם, ביכורים פ"א מ"ד 42
שו"ת מהר"ם שיק, י"ד, סי' קנ"ו 25	שארית יהודה, בהשמטה בסוף
51	הספר 370 369
שו"ת מהרש"ל, סי' לו 170 176	שבות יעקב, שו"ת, חלק ב, קמו 40
סי' פט 187 344	שבט הלוי, שו"ת, חלק ד, סי' רב 106
שו"ת רבי עזריאל הילרסהיימר, אבן	חלק ו, סי' רלט 172 264
העזר – חו"מ, סי' רנח (הספרים), עמ' תמכ 65	שבעה עינים (קלוגר), קונטרס הוראות
שואל ומשיב, שו"ת, מהרורא קמא, חלק א, סי' מד 79 86 249 257 278 302	שבטוף הספר 72
402 396	שדה הארץ, חלק א, פרשת תרומה, דף קצו 59
שטרן, ז', הקדמה לס' חשובות חלמידי	שדי חמד
מנחם נ' סרוק, וינה 1870, עמ' 7, הע' א 126	אסיפת דינים, מערכת ה, סי' מא 182
שיירי קרבן, נזיר, פרק ז (דף לד, א, בד' וילנא) 37 28	כללים, מערכת ג, סי' יא 173
שלמת חיים, שו"ת, חלק ד, סי' לא, אות ג 55	פאת השדה, כללים
שלמת יוסף (רוזין), סי' ה, אות ג 55	מערכת א, סי' קמג 25 64
שם אריה, חו"מ, סי' כ 240 247 418	מערכת ג, סי' ה 37 69
שמן ראש (אשכנזי), או"ח, סי' ו 36	שיווי הפאה, מערכת א, סי' לה 25 52
שמן ששון (לויז), סי' ה 62	64
שני לוחות הכרית (שלי"ה), מסכת שבועות (דף קפג, כ, בד' אמשטרדם חנ"ח) 39	מילואים והשמטות, עמ' רפט 93
חלק ב, ענין צדקה ומעשר 81	שולחן ערוך
שער אשר (קובו), חלק א, בהקדמת המגיה 43	או"ח, תקפו, ב 51
שערי דעה, שו"ת, מהרורא קמא, סי' קמח 96	תרצא, יא 51
שערי תורה, חלק ב, קוני' א, אות ד 68	י"ד, צט, ה 345
שקופ, ר' שמעון יהודה הכהן (ראה: חידושי רבי שמעון יהודה הכהן)	רמב, כד 26
שרגא המאיר בהלכה, חלק ד, סי' ז 93	אה"ע, עה, א 401
סי' עז 105	חו"מ, קצח, ה 415
שרידי אש, שו"ת, חלק ג, סי' קכט 105	קצט, ג 416
364 176	רלא, כח 164 165 344 437
תוספות יום טוב, אבות ה, ז 36	רנו, ג 41
תוספת ראשונים (ליברמן), בבא קמא ז, יג 71 68	רעת, ג 95
	רצב, כ 71
	שלא, א 344
	שלב, ח 410
	שמח, א 53
	שנט, א 53
	שס, ב 52
	שו"ע הרב מלאדי, הלכות פסח, בהקדמה 76
	שו"ת בנימין זאב, סי' רמט 65

מפתח המקורות

חוק לתיקון פקודת זכות יוצרים (מתן תוקף ותיקון מס' 3), התשל"א-1971, סע' 5 116	תורה תמימה כראשית ב, טו, אות לט 50 דברים יט, יד 26 תפארת זיו (טורבאביץ), שו"ת, פתיחה 64 סי' כ 64
חוק עשיית עושר ולא במשפט, התשל"ט-1979 442	תפארת צבי, שו"ת, סי' סב 182 347
חוק יסודות המשפט, התשמ"ם-1980, סע' 10 1	תנומת הדשן, שו"ת, סי' רעז 209
הצעת חוק לתיקון פקודת זכות יוצרים (מס' 4), התשמ"א-1981 115	תשובה מאהבה (פלקלש), שו"ת, חלק ג, אוהרה 18
חוק לתיקון פקודת זכות יוצרים (מס' 4), התשמ"א-1981, סע' 3 114	תקנות פנקס ועד ארבע ארצות (היילפרין) סי' ריט 152
חוק הגנת הפרטיות, התשמ"א-1981, סע' 119 (5)2	סי' תרעז 386
The Constitution of United States of America, article 1, section 8, clause 8 15	סי' תשלח 432
Loi du 11 mars 1957 sur la propriété littéraire et Artistique (Code Civil, art. 543) 14	סי' תשלט 432
פסקי דיין	תקנת פירארה, שי"ד 133-140 423
ת.א. 56 749 אגודת הכורמים נ' יקב הגליל, פסקים (מחוזיים) כב, עמ' 13 77	תקנוח חכמים, ברודי תרל"ט עמ' 9-8 136
ע"א 73 528 עמוס אטינגר נ' דן אלמגור ואח', פד"י, כט(2), עמ' 116 14 114	עמ' 11-13 137
ע"א (ת"א) 77 779 אקו"ם נ' חב' ברמן, פסקים תש"ם א, עמ' 457 39	תקנת אמשטרדם, תע"ז 309 310
פסקי דיין רבניים, כרך א, עמ' 276 303 כרך ד, עמ' 13 168	חוקים והצעות חוק אמנת ברן בדבר זכות היוצרים, 1886 15 נוסח רומא, 1928, סע' 6 א 6 114
Macmillan v. Cooper, (1923) 40 T.L.R. 186 18	אמנת ג'נבה בדבר זכות היוצרים, 1952 118 16 15
Fox Film Corp. v. Doyal, 286 U.S. 123, 127 (1932) 15	חוק זכות יוצרים, 1911 16 118 סע' 19(1) 443 סע' 21 443
	פקודת זכות היוצרים, סי' 4 א 48 114
	חוק לתיקון פקודת זכות יוצרים, התשי"ג-1953 118
	חוק הפטנטים, התשכ"ז-1967, סע' 42 48

מפתח השמות

תכמים שהסכמותיהם נזכרו בחיבור סומן לצידם (מ)

אהרנפרייז, יעקב	100	אאיליון, שלמה	309 293
אויערבך, חיים, אב"ד לונטשיץ	328 279	אבוהב, יצחק	54
אויערבך, משה ב"ר מיכאל	215	אבן-יעיש, ברוך (ראה: יעיש, ברוך אבן-)	
אויירבך, פינחס ב"ר שמעון וולף	178	אברכנאל, יצחק	140
אוליווירה, שלמה די-	293	אברהם, אב"ד גלוגא (מ)	302 298 297
אופנהיים, אברהם	226	אברהם ב"ר א"ג, מ"ץ אורשא (מ)	165
אופנהיים, דוד	307	אברהם ב"ר יהודה, אב"ד אמשטרדם	401 398 189-187 185
אורגלבראנד, שמואל	409 407 406 347	(ראה: ברלין, אברהם ב"ר יהודה)	
אורי פייביש ב"ר אהרן הלוי סג"ל	152	אברהם ב"ר יצחק (מ)	331
	336	אברהם ב"ר יצחק אייזיק, מדפיס	
אורנשטיין, יעקב, אב"ד לכוב (מ)	163	בקאדעץ	203
אורנשטיין, מרדכי זאב (מ)	402 396 395 386 366 275 182	אברהם ב"ר משה	230
אזולאי, חיים יוסף דוד	366	אברהם ב"ר צבי הירש, אב"ד פראנקפורט	
אזוידו, דוד הכהן די- (מ)	425	דמיין (מ)	233
אטינגר, יעקב יוסף (מ)	282 280	אברהם דוד מבוטשאטש (ראה: ווארמן,	
אטלינגר, יעקב, אב"ד אלטונה (מ)	279	אברהם דוד)	
אטקינסון, לורד	18	אברהם יהושע העשיל, אב"ד אפטא (מ)	
איגר, בנימין וואלף	420 285-278		350 320 149
איגר, עקיבא (מ)	180 176 167-166 63	אברהם יעקב מטשוויץ	420
איטינגא, ברוך מרדכי, אב"ד כוברויסק	324 285-280 279 251 238 198 181	אברהם שמחה, אב"ד אמשטיסלאוו	412
	405 378 372 366 364 328 325		413
איגר, שלמה, אב"ד קאליש (מ)	328 325	אברמסון, שרגא	71 56
	366 355	אהרן ב"ר משה (מ)	233
איגרא, משולם, אב"ד פרעשבורג	394	אהרן ארוש ב"ר אפרים	230
איטינגא, ברוך מרדכי, אב"ד כוברויסק		אהרן ב"ר בנימין, אב"ד פרנקפורט	
	378 374 190	דאודר	297
איטינגא, יצחק אהרן הלוי	95	אהרן ב"ר ברוך משקלאב	352
איטינגא, מרדכי זאב (מ)	247 243 37	אהרן ב"ר יונה מאוסטרהא	210 206 204
	413 381-378 377 367 259 251		378 213
אייבשיץ, דוד שלמה (מ)	396	אהרן ב"ר יקותיאל, אב"ד שקלאוו (מ)	
אייבשיץ, יהונתן (מ)	233 192 48 47		342 220
	353 328 234	אהרן ב"ר ירחמיאל (מ)	331

מפתח השמות

315 314 287 275 218~215 159 (מ)	איונשטט, אברהם צבי 256
326	איונשטט, מאיר 65 26
אריה ליב ב"ר זכריה מפרעמשלא (מ)	איסרלש, משה (הרמ"א) (מ) 140 71
152	345 163 143
אריה ליב ב"ר חיים סג"ל (מ) 331	איציג, דניאל (יפה) 29
אריה ליב ב"ר יוסף שמואל	אירגאס, יוסף 30
מקראקא 384	איש הורוביץ (ראה: הורוביץ)
ארלוורוב, אליעזר 173	אלבו, יוסף 54
ארנפלד, שמואל (מ) 269	אלחנן ב"ר יצחק מפאנו (ראה: פאנו,
ארנפרייז, יעקב 100	אלחנן ב"ר יצחק)
א"ש, מנחם ב"ר מאיר, אב"ד	אלטער, יצחק מאיר 325 282 238 182
אונגוואר 102 97	409 372 350 346
אשכנזי, אפרים ב"ר משה נתן 226	אליהו ב"ר אשר (ראה: בחור, אליהו)
אשכנזי, אשר אנשיל 36	אליהו ב"ר שמואל מלובלין 234
אשכנזי, בעריש, אב"ד סלאנים 367	אליעזר [לעוו] מסאנטאב 368
אשכנזי, בעלאל 318	אליעזר ב"ר מנחם (מ) 200
אשכנזי, יהושע העשיל, אב"ד לובלין (מ)	אליעזר לוי 156
271	אליקים געציל ב"ר יהודה ליב (ראה:
אשכנזי, יונה בן יעקב 309 237	מהלוק, אליקים געציל)
אשכנזי, ישראל ב"ר יחיאל (מ) 131	אליקים געציל מאיר מביאליסטוק (ראה:
אשכנזי, משולם זלמן, אב"ד לובלין 279	פורברניק, אליקים געציל מאיר)
אשכנזי, צבי (חכם צבי) (מ) 308	אלישע ב"ר אברהם מהאראדנא 307
אשכנזי, שמואל ב"ר יהודה 32	אלישע, יעקב שאול (מ) 135 134
אשקלס, גבריאל, אב"ד ניקלשבורג (מ)	אלכסנדר הראשון (קיסר רוסיה) 251
301 297 295 234	אלמולי, שלמה 22 20
אשר מעזביזר 228	אלעזר מגרמיוזא 37
	אלעזר, אב"ד אמשטרדם (ראה: רוקח,
	אלעזר)
באזולה, משה 140	אלפסי, יצחק (הרי"ף) 69
באלאבאן, יוסף צבי 250 249	אלקבין, שלמה 39 38 18
באלאבאן, פעסיל 261	אלשיך, אברהם 419
בארדיובר, חיים יחזקאל הכהן 282	אלשיך, משה 299 292 160
בארי, ישראל 74 66	אמדן, יעקב (ראה: עמדין, יעקב)
בובר, שלמה 336 71	אן, מלכת אנגליה 14
בוזאגלו, שלום 307 273	אנטולי, יעקב ב"ר אבא מרי 19
כולאט, יהודה ב"ר יוסף ן" 271	אפרים מסדילקוב (ראה: וואהל, אפרים
כולחובר, אליהו 293	מסדילקוב)
כולחובר, אריה ליבוש 240 224 177	ארגלבראנד, שמואל (ראה: אורגלבראנד,
418 247	שמואל)
בומבירגי, דניאל 133	אריה ליב, אב"ד בריסק (ראה: קצנלבוגן,
בושוויץ, ברוך 173	אריה ליב)
בושקא, צבי הירש, אב"ד אה"ו (מ) 167	אריה ליב, אב"ד מיץ (ראה: גינזבורג,
356 353 347 346 182 172	אריה ליב)
בחור, אליהו 287 199 163 145 126	אריה ליב ב"ר שאול, אב"ד אמשטרדם
423 405 393	

מפתח השמות

ברלין, שאול 175	ביסליחוש, מרדכי ליב 103
ברמן, יששכר 384	בירב, יעקב 156
ברנדס, משה ב"ר יעקב הלוי, אב"ד	בירנבוים, חיים שמואל 63
מגוצא (מ) 301 299	בכרך, יאיר חיים 48 46 37 35 24 21
ברעסלא, אריה ליב, אב"ד רוטרדם (מ)	58
425 348 218 200 167	במברגר, יצחק דוב הלוי 107
גבריאל מקראקא (ראה: אשקלט, גבריאל, אב"ד ניקלשבורג)	בן חביב, משה ב"ר שם טוב (מ) 125
גולדברג, זלמן נחמיה 276 105	בן יעקב, יצחק אייזיק (מ) 240 230
גולדברג, נחמן אברהם 285 280	בן ציון ב"ר רפאל דנויט (מ) 125
גולדברג, שמואל 256	בן ציון, ברוך 49
גומבינר, אברהם אבלי 28	בנבנשתי, חיים 54
גומבינר, יעקב יצחק 28	בניהו, מאיר 136
גורדון, רפאל 74 68	בנימין ב"ר מנחם מראוינה (ראה: ראוינה, בנימין ב"ר מנחם)
גורן, שלמה 93	בנימין ב"ר מתתיה 54
גינזבורג, אריה ליב (בעל 'שאגת אריה')	בנימין ב"ר שמואל מסטויפץ 420
432 327 258 235	בנעט, מרדכי, אב"ד ניקלשבורג (מ) 91
גלנטי, משה 60	200 193 185 180 178 177 174 163
גנצפריד, שלמה 100-97	356 348 347 345 342 301 299 264
גרינוולד, יהודה, אב"ד סאטמר 47	423 418 403 397 396
גרינוולד, יעקב מסיגעט 73	בצלאל בן ישראל משה הכהן מווילנא (מ) 258
גרינוולד, יקותיאל יהודה 73	ב"ק, ישראל מברדיטשוב 212 206 204
גרשום ב"ר מאיר, מאור הגולה (דגמ"ה) 186 185	339-336
גרשון, אב"ד פרנקפורט דאדר (מ) 233	בר-אילן, נפתלי 276 105
גרשון, יצחק (מ) 162 160 156	בראגאדין, אלויזי 152 141
גרשון ב"ר משה מקאליס 203	ברבי, מאיר, אב"ד פרשבורג (מ) 275
דאבקין, יהודה ליב ב"ר אהרן 220	ברודא, חיים 367
דאיינה, יעקב ב"ר עזריאל 140	ברוך משקלוב 166
דאיינה, עזריאל 137	ברוך ב"ר שמואל (מ) 160 156
דוב בער אב"ד סלוצק 302	ברוכין, יעקב ב"ר אהרון, אב"ד קארלין (מ) 358 356-354 352 329 201 195
דוב בער ב"ר חיים, אב"ד ווידו (מ) 194	418 397 366
355	בריוט, חיים 222
דוב בער ב"ר צבי הירש, אב"ד גלוגא (מ) 233	ברייט, יעקב ב"ר יהודה ליב (מ) 258
דוב בעריש ב"ר יהושע סג"ל, אב"ד דק"ק טשעכנאוויצא (מ) 389 388	ברייט, יצחק חיים נ' דנא דיי"מ (מ) 312
דוד, אב"ד נובאדוק 379 367 354	327
דוד ב"ר יהודה מסיר ליאון (מ) 159 125	ברייש, מרדכי יעקב מבזל 72 66
דוד ב"ר ישראל (לייקיס) (מ) 395	ברלין, אברהם ב"ר יהודה (מ) 309 294
דוד הכהן, מבעלזא 226	ברלין, ישעיהו 394 353 299 21
	ברלין, נח חיים צבי, אב"ד אה"ו (מ) 18
	218 167
	ברלין, נפתלי צבי יהודה (מ) 95 90 72
	201 200 110-107 96

מפתח השמות

הילמן, שמואל יצחק 111 110	דוד טעבל מבראד, אב"ד ליסא (מ) 182
הירץ לוי רופא מאמשטרדם 215 159	324 300
435 316 314	דוד לב מלאשצוב 420
הירשנזון, יעקב מרדכי 419	דוד שמואל שמעלקא, אב"ד קראקא (מ) 386
הלברסברג, חיים ישעיה 101	דוידזון, חיים, אב"ד וארשה (מ) 282
הלוי, יצחק ברוך 136	405
הלר, חיים 21	דטראני, ישעיה (ראה: טראני, ישעיה)
הלר, יום טוב ליפמן (מ) 150-151 292	דילמדיגו, יוסף שלמה (יש"ר)
293	מקאנדיא 32
הלר, שלמה זינוויל 210 204	דיסקין, בנימין, אב"ד הוראדנא 183 358
הרב מאווריטש (מ) 212	382 379
הרושאנצקי, געארג 185 180	דיסקין, יהושע ליב מברסק 379
הרושאנצקי, יוסף 300	דישבסק, דוד (מ) 235
הרצוג, יצחק אייזיק הלוי 110 74 13	דן אריה ממונציליסי (ראה: מונציליסי, דן אריה)
111	דעסויא, אהרן 298
השאש, משה 419	דרוקר, חיים ב"ר יעקב 308
וואהל, אפרים מסדילקוב (מ) 333	האי בן שרירא גאון 71
וואלדברג, שמואל מזולקווא 257 250	האלברשטאם, חיים מצאנז 197 198 417
402	האלברשטאם, יחזקאל שרגא משינאווא (מ) 198
וואקס, אברהם מלודמיר 261	הכגלעהרטור, יוסף, אב"ד זאמושץ (מ) 182 395 396
וואקס, חיים אלעזר, אב"ד קאליש (מ) 271	הורוביץ, אהרן ב"ר משה 226
ווארמן, אברהם דוד מבוטשטש 261-263	הורוביץ, אלעזר הלוי, אב"ד וינה 280
וואזנר, שמואל הלוי 106 172 264	281
ווייל, ידידיה טיאה, אב"ד קארלסרויא (מ) 235 327	הורוביץ, אלעזר הלוי, אב"ד ראהטין 43
ווייל, נתנאל, אב"ד קארלסרויא (מ) 300	פינסק 413
328	הורוביץ, ישעיה (השל"ה) (מ) 39 150
ווייס, יצחק יעקב 72 89 176 262 424	293 199
ווילנר, בנימין דוד ב"ר שמואל 420	הורוביץ, פנחס הלוי, אב"ד פרנקפורט
ווינר, גרשון בן נפתלי הירש 296	דמיין (מ) 167 169 182 209 275 278
ווינברג, יחיאל יעקב 105 176 364	301 334 347 353 394
ון-אמברן, הירץ לוי (ראה: הירץ לוי רופא מאמשטרדם)	הורוביץ, צבי הירש הלוי (מ) 167
וקסלר, מרדכי ב"ר שמשון 230	הורוביץ, שמואל זנוויל ב"ר משה 226
ורנר, שמואל ברוך 70 170 303	הייננהיים, וולף 18 167 173 179 181
זאב ב"ר יוסף יוזיל (מ) 335	182 200 218 348 397
זאב ב"ר נחמן, אב"ד הראדק (מ) 335	היילפרין, אברהם ב"ר יואל (מ) 228
זאב וואלף, מזיטאמיר 290	היילפרין, זיסי מאיר ב"ר מרדכי 250
זונטהיים, משה טוביה, אב"ד הענא (מ) 167	היילפרין, ישראל ב"ר יוסף (מ) 228
זוננפלד, יוסף חיים 55	הילדסהיימר, עזריאל (מ) 65 276

מפתח השמות

יארש, שלמה (ראה: רפפורט, שלמה יארש)	106 104 89	זורגר, משה זאב	89
יהודאי גאון 71		זיטנפלד, יוליוס	406
יהודה מסיר ליאון (מ) 125		זילברברג, אברהם בנימין	70
יהודה ב"ר צבי הירש (מ) 331		זיס, אברהם ניסן	98
יהודה ב"ר שבתי מרומא 137		זיסברג, נתנאל דוד	98
יהודה גרשון, אב"ד ליסיעץ (מ) 61 52 22		זכות, אברהם	148 54
74		זכות, משה	327
יהודה ליב, אב"ד גלוגא 297		זלמן מזולצבך (ראה: פרנקל, משולם זלמן)	
יהודה ליב ב"ר אפרים אשר אנשיל, רב באמשטרדם (מ) 294		זצר, שלמה	254
יהודה ליב ב"ר ברוך, אב"ד יאנוביץ (מ) 398 392 369 357 310 192		זק"ש, שניאור	32
יהודה ליב ב"ר דב, אב"ד לובאוונע (מ) 335		חאגיז, משה	308-305
יהודה ליב ב"ר יוסף סג"ל, אב"ד שידלוב (מ) 395		חביב, לוי בן	27
יהודה ליב ב"ר יעקב לבית לוי (מ) 335		חבר, יצחק אייזיק	171 166 165 144
יהודה ליווא ב"ר בצלאל (מהר"ל מפראג) 153 20		304 188 187 185	
יהונתן (פיטן) 44		חזון אי"ש (ראה: קרליץ, אברהם ישעיהו)	
יהושע אברהם ב"ר ישראל 230		חזן, חיים דוד	37 27
יהושע ב"ר משה מאשיל 228 226		חזן, רפאל יוסף	37
יהושע השיל ב"ר יעקב (מ) 152		חזקטו, ברוך עזריאל ב"ר ברוך	137 136
יהושע השיל משוואבאך (ראה: לבוב, יהושע השיל)		חיד"א (ראה: אולאי, חיים יוסף זינד)	
יהושע ולק כ"ץ (ראה: כץ, יהושע ולק) יואב, אב"ד צעהלים (מ) 301		חיות, צבי הירש	103
יואל ב"ר יקותיאל מגלוגא (מ) 233		חיים מולדוויץ	412 289 269 258
יואל ב"ר ירוחם פישל, מוהילוב 220		חיים צאנור מבראדי (מ) 31 30	
יליוס השלישי, אפיפיור 136		חיים אברהם ב"ר שניאור זלמן מלאדי	76
יונה בן יעקב (ראה: אשכנזי, יונה בן יעקב)		חפץ, משה ב"ר יוסף זאב, אב"ד טשאוש (מ) 391 354 353 345 344 329	
יוסף ב"ר דוד (מ) 152		חריף, יוסף	396
יוסף בן מתתיהו 19 18		חת"ם סופר (ראה: סופר, משה)	
יוסף ב"ר רפאל מוילנא (ראה: סקוביץ, יוסף)		טאיטצק, יוסף	38
יוסף ב"ר שמעון עקיבא בער (מ) 215		טויבש, שמואל שמעלקא, אב"ד יאס (מ) 247	
386 312		טורכוביץ, זאב, אב"ד קראז	64
יוסף הגרי ב"ר אברהם, רומא (מ) 131		טייטלבוים, משה, אב"ד אויהל	424
יוסף הכהן 253		טננבוים, מלכיאל צבי, אב"ד לומזה	14
יוסף מאיר, אב"ד גליגא 204		244	
יוסף מזאלקווא, אב"ד פוזנא (מ) 300		טעבין, מענדל	180
394 346 324		טראני, ישעיה	303
		טריויש, אברהם ב"ר שלמה	126
		טריר, זלמן, אב"ד פפד"מ	181 167
		טרעני, עקיבא	258

מפתח השמות

יצחק בכר דוד 237	יוסף משה ב"ר אליעזר ממזריטש (מ) 394
יצחק גרשון (ראה: גרשון, יצחק)	יוסף שלמה רופא (יש"ר) מקאנדיא (ראה: דילמדיגו, יוסף שלמה)
יצחק כהן מפורטו 140	יוסף שמואל מקראקא (מ) 178
יצחק הלוי, אב"ד חלמא 438	יושטיניאן, מרקאנטוניו 141
יצחק הלוי מלכוב, אב"ד קראקא (מ) 300	יחיאל מיכל ב"ר יהודה ליב, אב"ד ברלין 302 297
יצחק מווארק 410	יחיאל מיכל מזלוטשוב 290 204
יצחק מנורצי (ראה: נורצי, יצחק ב"ר עמנואל)	ילינק, אהרן 23 305
יצחק מראדוויל 206	יעיש, ברון, אבן 271
ירמיהו, אב"ד מטרסדארף (מ) 301	יעקב, אב"ד קרלין (ראה: ברוכין, יעקב ב"ר אהרן)
ירמיה ב"ר נפתלי הירש מהלברשטט (מ) 233	יעקב הכהן, אב"ד פונקפורט (ראה: פופרש, יעקב הכהן)
ישראל ב"ר שבתאי מקוזניץ 252 258	יעקב מליסא (ראה: לורכבוים, יעקב)
ישראל דוב בער ב"ר דוד הלוי מסטעפין (מ) 290	יעקב מקאליס 213
ישראלי, שאול 93	יעקב ב"ר אברהם מ"ש מברדיטשוב 391
יששכר דוב ב"ר יעקב יהושע (מ) 299	יעקב ב"ר יהודה ליב 234
יששכר דוב מגזע צבי, אב"ד זלאטשוב (מ) 228	יעקב ב"ר יצחק, אב"ד פוזן (מ) 238 298 297
כהן, יוסף ב"ר יהושע 327	יעקב ב"ר משה, מ"ץ אמטשיסלאוו (מ) 189
כהן, ישראל מאיר מראדין 102 103	יעקב יהושע פלק מקראקא (בעל 'פני יהושע') (מ) 316 301 298 254 42
כהן, שבתאי בן מאיר (הש"ך) 152	385
כהנוב, משה נחמיה, מ"צ דק"ק חסלאוויטש (מ) 416 186	יעקב לבית הלוי (מ) 200
כ"ץ, בצלאל ב"ר נפתלי, אב"ד אוסטרהא (מ) 297	יפה, ישראל מקאפוסט 301 221 220
כ"ץ, חיים ב"ר יצחק (מ) 293	420 390 342 331
כ"ץ, יהושע ולק (הסמ"ע) 298	יפה, מרדכי גימפל (מ) 261
כ"ץ, יוסף פלק 233	יצחק, אב"ד קראקא 425
כ"ץ, יצחק ב"ר שמשון 153	יצחק אייזיק ב"ר יוסף, אב"ד אמטשיסלאוו חדש (מ) 391 189
כ"ץ, יצחק ר' אברלש מקראקא (מ) 427	יצחק אייזיק מוויטעפסק (מ) 411 410
כ"ץ, נפתלי (בעל 'סמיכת חכמים') (מ) 390 301 295 294	יצחק אלפסי (ראה: אלפסי, יצחק)
כ"ץ, שמעון ב"ר נפתלי הירץ 308	יצחק ב"ר אברהם, אב"ד פוזן 297
לכוב, יהושע השיל, אב"ד שוואבאך 317	יצחק ב"ר אריה ליב מאפטא 298
436-434 326	יצחק ב"ר אשר 230
לובצקי, יהודה 260	יצחק ב"ר חיים מוולוז'ין 258
לוי בן חביב (ראה חביב, לוי בן)	יצחק ב"ר יוסף הכהן 145
לוי יצחק, אב"ד ברדיטשוב (מ) 205 203	יצחק ב"ר שמואל מ' חיים ספרדי (מ) 126 125
לוין, בנימין דוד 62	יצחק ב"ר שמואל שמלקא כ"ץ, מוהילוב 220
לוין, יהושע העשיל 240 230	

מפתח השמות

מהר"ל מפרג (ראה: יהודה ליווא ב"ר בצלאל)	166 (מ) כולין
מהר"ם מפאדובה (ראה: קצנלבוגן, מאיר)	394 175
מהר"ם מרוטנבורג (ראה: מאיר ב"ר ברוך מרוטנבורג)	לונטשין, שלמה אפרים (מ) 150
מודיליאנו, שמואל יצחק 43	לוצאטו, שמחה (מ) 200 162
מודינה, יהודה אריה (מ) 200 162	לורברבוים, יעקב (מ) 320 255 253 252
מוהליבר, שמואל 284	לוריא, שלמה (מהרש"ל) 54 187 141
מונציליסי, דן אריה ב"ר שלמה חיים 137	ליאון העשירי, אפיפיור 126
מונק, יהושע גרשון 98	ליאון, משה די 29
מונק, ליבוש 261	ליב מוכיח, מפרשבורג 219
מונק, מאיר 403	ליברמן, שאול 71 58 22 17
מונק, פייבל 261	ליטוויץ, חיים יהודה (ראה: סוסניצר, חיים יהודה)
מונק, שמואל דוד 271 90	לייטר, דוד 73
מורכטשיק, יחיאל מיכל ב"ר ידידיה 64	ליכט, יהודה ליביש, אב"ד פיאסק (מ) 102
מושקאט, ישעיה, אב"ד פראגא 258 254	ליפניק, ישראל חיים, אב"ד טרענשין (מ) 301
406 284	ליפשיץ, אריה ליב, אב"ד וישיצא 440 424
מורחי, דוד ב"ר משה מצנעא 419	ליפשיץ, מרדכי ב"ר אליה (מ) 293
מיגאש, יוסף, אב"ד 103	ליפשיץ, נחמן ב"ר צבי הירש, שקלוב (מ) 342
מיזלס, משה, אב"ד דיהרנפורט 182	ליפשיץ, שלמה זלמן (מ) 279
מיזלש, דובעריש (מ) 409 258	לנדא, אלעזר (בעל יד המלך) 72
מיזלש, משה צבי הירש (מ) 402 234	לנדא, יחזקאל (בעל 'גודע ביהודה') (מ) 269 254 218 191 175 162 104 43 13
מילדולה, דוד ב"ר רפאל 312 224 223	375 374 373 302 301 300 278 277
385	442 437 394
מילדולה, רפאל (מ) 316	לנדא, יעקב ב"ר יהודה 125
מיניץ, יהודה 137	לנדא, ישראל ב"ר יחזקאל 393 300 87
מיניץ, משה, אב"ד אויבן ישן (מ) 425 301	לנדא, שמואל ב"ר יחזקאל (מ) 72 43
מיניץ, שלמה ב"ר אברהם, ראב"ד סלאנים (מ) 335	375 373 190 87
מינצברג, ירחמיאל ישעיה 81	לנדסהוט, אליעזר 35 27 26 21
מינקיש, מנחם יעקב אשכנזי 159 156	
מלצר, איסר זלמן 82	
מלצר, מרדכי (ראה: קלאצקי, מרדכי)	
מנדלסון, משה 394	
מנחם בן סרוק 126	
מנחם מאנש ב"ר מאיר 152	מאיי, משה 432
מנחם מן כ"ר ברוך (ראה: ראם, מנחם כ"ר ברוך)	מאיר ב"ר ברוך מרוטנבורג 401
מנחם מנדל ב"ר קאפיל 230	מאיר הכהן מאוסטרא פאדווע (מ) 228
מנחם מנדל מקוצק 396	מאיר מפאדובה (מהר"ם מפאדובה) (ראה: קצנלבוגן, מאיר)
מנחם מנדל משקלוב 304	מדינה, משה די (מ) 200
מנחם מנדל, אב"ד דובעצק ובארשטשוב (מ) 222	מדפיס, אברהם יוסף מלבוב 250 249 79
	403
	מהלוק, אליקים געציל 253

מפתח השמות

משה נחמיה מחסלאוויטש (ראה: כהנוב, משה נחמיה)	מנחם נחום ב"ר יהודה ליב מטשאוס (מ) 185
משה צבי, אב"ד אנטיפאליע (מ) 213	מנחם עזריה מפאנו (ראה: פאנו, מנחם עזריה)
משולם מברדיש (בעל ה'השלמה') 18	מסיר ליאון, דוד (ראה: דוד ב"ר יהודה מסיר ליאון)
נבון, אפרים (מ) 238	מסיר ליאון, יהודה (ראה: יהודה מסיר ליאון)
נורצי, יצחק ב"ר עמנואל 140	מסעוד, יוסף בן שלמה 420
נחמן ב"ר שמואל צבי הירש, אב"ד בריסק דליטא 326	מסעוד, שמואל (מ) 200
נטע ב"ר שמואל (ראה: נתן נטע ב"ר שמואל)	מקלנבורג, יעקב צבי 258
ניטו, דוד 327	מרגליות, אפרים זלמן (מ) 210 205 204
נייאגט, זנוויל, מפרנקפורט דמיין (מ) 233	212 242 249 319 321 321 346 350 351
ניניו, יעקב שאלתיאל 58-60 134 135	353 358 367 371 372 378
נפתלי הירץ ב"ר ברוך מקעסלין 233	מרגליות, אשר ב"ר שלמה זלמן 226
נפתלי הירש ב"ר ישראל מסיגאב (מ) 391	מרגליות, חיים מרדכי, אב"ד דובנא 319
נפתלי הכהן (בעל 'סמיכת חכמים') (ראה: כץ, נפתלי)	מרגליות, יהודה ליב, אב"ד פרנקפורט דאודר (מ) 167
נצ"ב (ראה: ברלין, נפתלי צבי יהודה)	מרגליות, נפתלי מבראד (מ) 226
נתן נטע ב"ר שמואל, שקלוב (מ) 220	מרגליות, ראובן 55
342	מרדכי ב"ר יחיאל מיכל, מקרמניץ (מ) 320 204
נתנאל בן לוי, איש ירושלים (מ) 125	מרדכי ב"ר פינחס, אב"ד קארעץ 290
126	349
נתנוון, יוסף שאול 37 51 79 86 87 92	מרדכי בן הלל 71
221 222 249-259 275 278 302 367	מרדכי הכהן 39
368 377 378-381 402 403	מרדכי הלוי 32
	משה, אב"ד דונאביץ (מ) 228
סאטאנוב, יצחק 29-32	משה, אב"ד פרנקפורט (מ)
סאלאט, אורי זאב 256	משה, אב"ד פרנקפורט דאודר (מ) 385
סאמיג'ה יוסף (מ) 199 160	משה ב"ר דוד מבית לוי (מ) 293
סובל, שלמה 55	משה ב"ר יוסף אריה 159
סוויזא בריטו, יצחק די 316	משה ב"ר יצחק מקראקא (מ) 152
סולובייצ'יק, יוסף דוב 49 269	משה ב"ר ישראל מקאפוסט (מ) 144
סולובייצ'יק, משה 188	202 221 420
סוטניצר, חיים יהודה ליב מבראדי 96	משה ב"ר שמעון פרנקפורט (ראה: פראנקפורטר, משה)
סופר, חיים, אב"ד מוגקטש ובורפשט 49 51 60	משה ב"ר שניאור זלמן מלאדי 76
סופר, יעקב שלום 60	משה אברהם ב"ר יוסף, שקלוב (מ) 220
סופר, משה ('חתם סופר') (מ) 49 48 29	משה טוביה מזונטהיים (ראה: זונטהיים, משה טוביה)
172 167 164 154 103 91 61 51 50	משה יצחק אביגדור, אב"ד שקלאו (מ) 259
319 202 200 198 180-177 175 174	

מפתח השמות

פורט, משה כהן (מ) 162	403 401 379 368-366 348 330 320
פיגו, משה ב"ר יוסף 271 148	424 404
פיזא, יהודה (מ) 312 224 223	סופר, שלמה, אב"ד בערעגסאס 168
פיילכנפלד, משה אב"ד רוגוזין (מ) 280	סופר, שמעון, אב"ד ערלוי 83-80
281	סופר, שמעון, אב"ד קראקא 281 280
פיינשטיין, משה 264 105 104 100 94	סטוצקי, שלמה דוד 304
פינצי, שמואל ב"ר מצליח 140	סירקין, נחמן, אב"ד בריסק (מ) 326
פיק, ישעיהו (ראה: ברלין, ישעיהו)	סעדיה גאון 23
פלדמן, רמ"מ 320	ספקטור, יצחק אלחנן (מ) 260 257 201
פלוצקי, מאיר דן 188	281-280 276 270 269
פלק, זאב 70	סקובין, יוסף ב"ר רפאל מוילנא (מ) 258
פלק, יעקב יהושע (ראה: יעקב יהושע פלק)	סראואל, יהודה ליב 156
פלקלש, אלעזר 18	סראואל, נחמיה ב"ר ליב (מ) 200
פנחס בר"ץ מראדוויל 213-206 204 203	סרוק, מנחם (ראה: מנחם בן סרוק)
388	
פנחס אליהו ב"ר מאיר 426 425	עהרנפלד, שמואל (ראה: ארנפלד, שמואל)
פנצי, דוד ב"ר עזריאל 159	עובדיה מברטנורה 36 26
פער, מיכל, אב"ד פרידבורג (מ) 299	עזריאל זעליג ב"ר יהודה ליב מגלוגא,
פראנקו, אברהם ב"ר שלמה 149	אב"ד קאליש (מ) 297
פראנקו, שלמה 149 148	עטיאס, דוד ישראל (מ) 327 312
פראנקפורטר, משה 386 312 216 215	עמדין, יעקב ב"ר צבי 42 41 37 30 29
פרוונצל, יעקב ב"ר דוד ממרשיליה (מ) 125	307 275 47 46
פרומקין, ישראל דוב 419	עמריין, יהודה, אב"ד שנייטן (מ) 300
פרוסטיץ, דניאל 180	עפשטיין, יחיאל מיכל סג"ל 316 314
פרופס (משפחה) 386 317 316 314 287	עתיאש, אברהם בן עמנואל בן יוסף 316
440 439 436 434 433 428 388	עתיא, שלמה 140
פרופס, יוסף ב"ר שלמה 226	
פרופס, יעקב ב"ר שלמה 226	פארווא, יעקב מאיר, אב"ד בריסק דליטא
פרופס, שלמה ב"ר יוסף 435 308 294	(מ) 282
פרידלנדר, דוד 29	פאלאג'י, חיים 59 58 47 42
פרייס, אברהם אהרן 82	פאנו, אלחנן ב"ר יצחק 140
פרלמוטר, אליעזר 34-32	פאנו, יהודה ב"ר משה (מ) 160
פרנקל, דוד 156	פאנו, מנחם עזריה 222 221 36
פרנקל, משולם זלמן 436-432 428 317	פאנו, עזרא, איש מנטובה (מ) 160
438	פאניזל, רפאל מאיר (מ) 135 134
פרנקל, שבתי 266 264 262	פואה, יצחק 140
פרנקל תאומים (ראה: תאומים-פרנקל)	פודרביניק, אליקום בעציל מאיר, אב"ד
פתחיה, אב"ד פרנקפורט 322	ביאליסטוק 372-370 350
	פוון, בנימין 276
צארם, יחיא ב"ר יוסף (מ) 420	פוסבולר, אברהם אבלי (מ) 364 258
צבי ב"ר יחיאל, אב"ד מסטרעשין (מ) 335	367 366
	פופרש, יעקב הכהן, אב"ד פרנקפורט (מ)
	294 254 223 219

מפתח השמות

קצב, יום טוב כ"ד אביגדור הלוי 130	צבי הירש אב"ד ברלין (ראה: לוי, צבי הירש)
קצב, יעקב בן אביגדור 130	צבי הירש ב"ד נפתלי הירץ, אב"ד הלברשטט (מ) 385 384
קצב, יצחק בן אביגדור 130	צבי הירש ב"ד שמואל הלוי, אב"ד קאליש (מ) 299
קצנלבוגן, אברהם משה הלוי 382	צבי הירש מדיהרנפורט 182
קצנלבוגן, אריה ליב, אב"ד בריסק (מ) 368 366 320 251	צבי הירש מזאמושץ (ראה: בושקא, צבי הירש)
קצנלבוגן, יחזקאל, אב"ד אה"ו (מ) 287	צבי הירש, אב"ד פירדא (מ) 210
קצנלבוגן, מאיר (מהר"ם מפאדובה) 133	צהלון, יום טוב 22
178 175 170 163 145 144 141 137	צוייג, משה יונה הלוי 53
345	צייטלש, יהושע ב"ד צבי הירש (מ) 288
קצנלבוגן, משה (מ) 318 307	צילץ, משה ליב 400 397 173
קצנלבוגן, נפתלי הירש (מ) 301 167	צינץ, אריה ליב 400 361-358 344 165
קצנלבוגן, שאול ב"ד יוסף (מ) 258	428
קרניץ, שלום 198	צרפח, אלישיב נתנאל 312 223
קריגר, יוהאן אנטאן 327 300	צרפח, בן ציון (מ) 160 156
קריספיץ, שמואל 37	
קרליץ, אברהם ישעיהו 414	קאליר, אלעזר מקעלין 334 277
קרצמר, יוסף 69	קאליש, יעקב דוד, מאמשינוב (מ) 410
	קאפח, יוסף 68 24
ראוינה, בנימין ב"ד מנחם 140	קארן, יוסף 156
ראם, מנחם מן ב"ד ברוך 258	קובן, רפאל אשר 43
רבינוביץ, מרדכי 21	קובנר, יעקב (ראה: ברי"ט, יעקב ב"ד יהודה ליב)
רבינוביץ, רפאל נחן 136	קוהלר יוסף 14
רכינשטיין, שלמה 251	קוניץ, משה 26
רגולר, אליהו, אב"ד קאליש 322 196 195	קוק, צבי יהודה הכהן 20
רגמ"ה (ראה: גרשום ב"ד מאיר, מאור הגולה)	קורדוביך, משה 38
רוכינשטיין, שלמה 87	קוריאל, ישראל די 39
רוזיגן, אברהם 305	קורקוס, אליהו ב"ד שלמה 140
רוזאגיס, אברהם (מ) 238 237	קטן, יוסף 218
רוזאגיס, צבי הירש, אב"ד לבוב (מ) 300	קים קדיש ב"ד קים קדיש 234 162
301	קלאצקי, מרדכי (מלצר) 437
רוזין, יוסף, מדיניסק 81	קלוגר, שלמה 212-207 73 72 63 46
רוזנבוים, גרשון ליטש 62 22	417 380-375 350 301 232
רוזנבוים, מאזעס חיים 62	קלויזנר, י"ד 413 177
רוזנשטיין, אלחנן (מ) 282 280	קלמן מוירמיישא (מ) 143-141
רוטנברג, אברהם (מ) 102 101	קמחי, חיים 237
רוסי שלמה (ראה: שלמה מן האדומים)	קניבסקי, יעקב ישראל (מ) 262
רוקח, אלעזר, אב"ד אמשטרדם (מ) 435	קניג, משה הלוי 52
רושי, בנימין מויניציא 237	קפשאל, אליהו 131
ריאטי, משה מבולוניה 137	
רייזן, יוסף ב"ד יצחק, אב"ד טעלז 415	
416	

מפחח השמורח

שמחה זימל ב"ר מנחם נחום 258	רייס, יעקב דוכער הלוי חר"ש 226
שמיד, אנטון 173	ריישר, יעקב 40 41
שמלקיש, יצחק, אב"ד לבוב 72 83-89	רפפורט, ברוך כהנא, אב"ד פיורדא (מ) 319
101 97 93 92	רפפורט, חיים הכהן, אב"ר לבוב (מ) 432 326
שנבלג, שרגא פייביש 105 93	רפפורט, חיים כהן, אב"ר אוסטרהא 160
שניאור זלמן מלאדי 76 77 192 230	206-208 210-301 388 389 432
398 390 369	רפפורט, שבתי אברהם 403
שניאור פייבש מק"ק טרניגרד 299	רפפורט, שלמה יאריש 228
שניאורסון, דוב בער מליובאוויטש (מ) 320 79 76	רפפורט, שמחה ב"ר נחמן, אב"ד לובלין (מ) 297
שניאורסון, חיים אברהם 76	
שניאורסון, מנחם מנדל מליובאוויטש (בעל 'צמח צדק') 76 78 165 191-194	
שפיאר, גטשליק 327	
שפירא, חנניה ליפא מסלאוויטא 230	שאל ב"ר אריה ליב, אב"ד אמשטרדם 434 425 318 317 314 278 439 437
240	שבדרון, שלום מרדכי הכהן 37
שפירא, יהושע העשיל 240 230	שבתי ב"ר מרדכי, רומא (מ) 131
שפירא, משה ב"ר נתן (מ) 152	שבתי הלוי, רב בקושטא (מ) 237
שפירא, משה, אב"ד סלאוויטא 390 333	שולץ, קריסטיאן גוטפריד 297 296
שפירא, שמואל אברהם מסלאוויטא 206	שור, ישעיה (מ) 247
333	שטאנד, ישראל אלימלך 256
שפירא, שמשון יואל הלוי 335	שטיינהרט, יוסף (מ) 389 301 299 293 440-438
שפרוט, שם טוב, ו"ו 140	שטראשון, מתתיהו 32
שקופ, שמעון 13	שטרן, זלמן 126
שריאר, פייבל הלוי, אב"ד בראדשין 88	שייאר, מיכל, אב"ד מנהיים (מ) 301
276 266 262 261	שילדבערג, עזריאל זעליג הלוי 282
שרייבר, משה בן לימא הענא 316	שיק, משה 51 25
שרייבר, נפתלי 62	שבטר, אברהם 37
ששון, אהרן 126	שלאנק, מרדכי 103
ששון, אליהו חי ב"ר אברהם 340 337	שלום, יעקב 60
341	שליט, דוד מהרובשוב (מ) 402 396
תאומים, יהושע פייבל ב"ר יונה (מ) 295	שלם, שלמה (מ) 318 316
301 297	שלמה, אב"ד סלוגים (מ) 335
תאומים, יונה ב"ר ישעיה מפראג (מ) 152	שלמה, מפאריצק 349
תאומים, יוסף, אב"ד פראנקפורט דאודר (מ) 31 30	שלמה מן האדומים 162
תאומים, יצחק יוסף, אב"ד ברעסלא 438	שלמה בן היתום 23
תאומים-פרנקל, אליהו 52 28	שלמה ב"ר צבי, אב"ד לונדון (מ) 167
תאומים-פרנקל, ברוך, אב"ד לייפניק 182	שלמה חיים כהן ב"ר יחיאל רפאל (מ) 125
חוספאה, שמואל אביגדור (מ) 247 195	שמואל, אב"ד ווילגא 190
413	שמואל ב"ר ישכר הלוי מברדיטשוב 331

מפתח ספרים עם הסכמות

רשימה זו כוללת גם ספרים ששימשו נושא לדין בחיבור

דכרי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן, אמשטרדם תצ"ג 327	אבורדהם, פראג תקמ"ד 302
דעת קדושים, לדא"ד מבוטשאטש 263	אבן העזר 317
דרך ישרה (ראה: סידור דרך ישרה) הולך תמים, קראקא שצ"ד 151	אבן שלמה (באור על ס' הראב"ן) 89
הלכה ברורה, ווילהרמרשדארף תע"ז 178	אגוד, נאפולי ר"ג 127-125
הלכות גדולות, וויין תקע"א 175	אור המאיר, לר' זאב וואלף מויטאמיר, קארעץ תקנ"ח 290
הלכות דעות לרמב"ם ומוסר השכל, פולנאה תקע"ג 335	אור המאיר, הנ"ל, פאריצק תקע"ה 290
הלכות הרי"ף, קאפוסט תקע"ח 144 192	349
202 220 301 310 392 398	אור זרוע, זיטאמיר תרכ"ב 259
הלכות הרי"ף, וילנא והוראדנא תקצ"ה 360 334	אור זרוע, חלק שלישי, ירושלים תרמ"ז 276
הפלאה, אופיבאך תקמ"ז 275	אור חדש, חלק שלישי (על מס' קידושין) וויין תקנ"ט 278
הפלאה, לבוב תקע"ו 275	אלשיך (ראה: תורת משה) באר מים חיים, קראקא שע"ו 151
הרכבה, רומא רע"ח 126	ברק הבית, ויניציה שס"ו 156-158
ס' ההשלמה, לרבנו משולם מברריש, פריס תרמ"ה 260	ס' הבהיר 289
זהב שיבה, קושטא תמ"ג 149	הבתור, רומא רע"ט 126 132-128 287
זהר — חיבורא תניינא, ברלין תקמ"ג 29-31	423 393
זוהר, אמשטרדם תע"ה 294	בית יעקב, הרובשוב תקפ"ג 253 255
זכרון תורת משה, קושטא שי"ב 148	בית ישראל, על מסכתות הש"ס, וארשה תרכ"ה 258
271	בית ישראל, על מסכת פסחים, וארשה תר"ם 252
תנות דעת, למברג תקנ"ט 252	בראשית, עם פירוש רש"י ונושאי כליו, לבוב תקע"ה 163
חוות יאיר החדש, פראג תקנ"ב 277 334	ס' הברית, ברין תקנ"ז 425
חומש עם תרגום לאדינו, קושטא תצ"ט 237 238	ברכת אברהם, ויניציה שי"ב 126
חוק לישראל, קאליס תק"ע 117 160	בשמים ראש, ברלין תקנ"ג 175
203 214 232 301 352 388	גאולת ישראל, [אוסטרהא] תקפ"א 230
חוק לישראל, ראדוויל תקע"ט 203-214	דברי דוד (מילדולה), אמשטרדם תק"י? 385
232 301 352 378 417 388	
חוק לישראל, סלאוויטא תקצ"ב 333	

מפתח ספרים עם הסכמות

מטה דן, מיץ תק"ם 327	חידושי הלכות מהר"ם ברבי, דיהרנפורט
מלחמות הלויים, קארעץ תקפ"ג 335	תקמ"ו 275
מעין גנים, מיץ תקכ"ז 258	חידושי הריטב"א לעבודה זרה, אפען
מעמדות, ויניציה שס"ו 160 159	תקפ"ד 174
מפעלות אלהים 59	חכמת שלמה, קראקא שמ"א 143-141
מפתח הזוהר, אמשטרדם ת"ע 305	טורים, ברלין תקכ"ד 353 233
מקדש מלך, אמשטרדם תק"י 307 273	יד אליהו, אמשטרדם תע"ב 234
מקור ברוך, קושטא של"ו 274 273 271	יד הלוי, ירושלים תשכ"ה 107
המקח והממכר, לרב האי גאון, ויניציה	יוחסין, קושטא שכ"ו 148
שס"ב 179 160	ים התלמוד, הלברשטאט תרי"ט 251
מקראות גדולות (ראה: תנ"ך)	יערות דבש, קארלסרוא תקמ"ג 234
מראות הצובאות, פראג ש"פ 292	יפה מראה, ברלין תפ"ה 302 297 238
מראות הצובאות, פיורדא תקכ"ה 299	יפה מראה, אמשטרדם תפ"ז 302 298 297
משנה חורה, ויניציה ש"י 141	יפה תואר, ויניציה תי"ז 162
משנה חורה, מהר" פונקל, בני-כרק	ס' הישר, ויניציה שפ"ה 218
תשל"ה 268-262	ס' הישר, לרבנו חם, וויץ תקע"א 180
משניות, פראג שע"ז 199 150	כוונות האר"י, הענאו שפ"ד 322
משניות, קושטא ת"ה 148	כל בו, פיורדא תקמ"ב 210
משניות, זולצבאך תק"י 434 32	כלל קצר, קושטא רצ"א 272 271
משניות, אלטונה תר"א 279	כרחי ופלותי, אלטונא תקכ"ג 234 192
משניות, וארשה תרי"ד-תרי"ו 283 282	לבושי שרד, הרוכשוק תקע"ט 402 396
משניות, ברלין תרכ"א 280	לוח כדקדוק הפעלים והכנינים 126
משניות, וארשה תרכ"א-תרכ"ב 284	לחם הפנים, לוכלין תרמ"ח 102 101
נודע כיהודה, למברג תרי"ז 256 254	לשון הזהב, פינערקוב תרי"ס 162 161
1859-1858	198
נפש החיים, וילנא-הוראדנא תקפ"ד 258	מאור עינים, פולנאה תק"ע 349
סדור בית רחל ושער הלל יה,	מאמר קדישין, על חו"מ, פראג
אמשטרדם 433	תקכ"ד 234 162
סדר לימים נוראים, כמנהג קארפינטראץ,	מאמר שבתות ר', למברג תרכ"ג 221
אמשטרדם חצ"ט 324-322	מכחר הפנינים, הומבורג חצ"ט 152
סדר תפילה דרך ישרה, אמשטרדם	המגיד, עם פירוש מגישי מנחה, זולצבאך
תק"ח 314	תקכ"ט 326
סדר תפילה מכל השנה, עם כוונת האר"י,	המגיד, זולצבאך תק"ל 374
לכוכ תקמ"ח 394 228-226	מדרש שוחר טוב, פראג שע"ג 153
סדר תפילה מכל השנה, עם כוונת האר"י,	מועד רוד, אמשטרדם ת"ק 314 312
קארעץ תקנ"ד 349	מחזור, אמשטרדם תע"ג 319 308
סדר תפילות כמנהג ק"ק ספרדים בלשון	מחזור, אמשטרדם תפ"ח 433
עברי ובלשון ספרדי 316	מחזור, ווילהרמסדארף ת"צ 319
סדר תפילות למועדים טובים, כמנהג	מחזור, כמנהג אשכנזים, אמשטרדם
הספרדים, קושטא תצ"ח 238 237	תק"י 316-314
סידור ומחזור ספרדי, אמשטרדם	מחזור, מיץ תקכ"ו 432 327
תקל"א 316	מחזור, מהר" הידנהיים, רעדעלהיים
סידור כמנהג אשכנז ופולין, אמשטרדם	תק"ס 218 200 167 18
תצ"ג 314	מחזור, דיהרנפורט תקפ"ב 166

מפחה ספרים עם הסכמות

שאגת אריה החדשות, וילנא חרל"ד	257	סידור מועד דוד (ראה: מועד דוד)	
שכחי הבעש"ט, אוטטרהא תקע"ה	391	סידור שער הרחמים, שקלאב	
שכחי הבעש"ט, ברדיטשוב תקע"ה	331	חקמ"ח	302
	332	סידור תפילת ישרים, אמשטרדם	
שכחי הבעש"ט, לאשצוב תקע"ה	420	ת"ק	314-311 223
שכחי הבעש"ט, קאפוטט תקע"ה	420	עטרת התיים, שאלוניקי תר"א	59
שכחי הבעש"ט, בחרגוס לייריש, קארעץ		עמודי שמים, ברלין תקל"ז	166
תקע"ו	391	פי שנים, אלטונא תצ"ה	307
שבעים ושתיים ידיעות, למברג		פירוש מגלת רות, מגלה סוד הגאולה,	
תרכ"ז	222	שאלוניקי שי"א	147-145 131
שו"ת ב"ת התדרשות, קארעץ תקמ"ה	218	פירוש ר' ישעיה דיטראני על התנ"ך	303
שו"ת הרא"ש, וילנא תרמ"א	201	פירוש תהלים, מאת ר' שלמה עתיה,	
שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן,		ויניציה ש"ט	140
זאלקווא תקנ"ח	402	פסיקתא רבתי דרב בהנא, תקפ"א	253
שו"ת מהר"י בן לב, אמשטרדם		פרדס רמונים, סביניטה שי"ב	140
תפ"ו	294	פרי מגדים, אוטטרהא תק"פ	230
שו"ת מהר"ם מלובלין, מיץ תקב"ט	327	פרי תאר, [זולקווא] תק"ע	402
שו"ת ר' בצלאל אשכנזי, מיץ		פרקי דרבי אליעזר, אמשטרדם	
תקל"ט	318	תס"ח	293
שו"ת ר' יוסף קארו, מאנטובה ת"ץ	159	פתח עינים (מפחה לס' הזוהר), קראקא	
שולחן הפנים, מיוה די איל אלמה,		ת"ז	151
שאלוניקי שכ"ח	273	פתח עינים ואספקלריה המאירה, זולצבאך	
שולחן ערוך (הרב), שקלאב תקע"ד	76	תקב"ד	429 317 428
שולחן ערוך עם שתילי זיתים, ירושלים		ציון לנפש חיה (צל"ח), פראג תקמ"ג	277
תרמ"ו	421-419	ציון לנפש חיה (צל"ח), זאלקווא	
שולחן ערוך, אה"ע, עם באר היטב ופתחי		תקפ"ה	251
תשובה, [יוהניסבורג] תרכ"א	257	ציון לנפש חיה (צל"ח), יוזעפאף	
שולחן ערוך, אר"ח, עם באר היטב ואבן		תרל"ו	254
העוזר, אמשטרדם תקי"ג	317	ציון לנפש חיה (צל"ח), ורשה	
שולחן ערוך, אר"ח, עם באר היטב ואשל		תרס"ב	271-269
אברהם, אמשטרדם תקב"ח		ס' קהלת (ראה: תנ"ך)	
שולחן ערוך, חו"מ, עם פירוש שפתי כהן,		קהלת יעקב וקדש ישראל, ויניציה	
אמשטרדם תכ"ג	158 157 153 152	שנ"ח	153
	295	קיצור שולחן ערוך, למברג	1867 100 97
שולחן ערוך, חו"מ, המבורג תק"ב	298	קיצור שולחן ערוך, למברג	1879 97
	390 301	קיצור שולחן ערוך, עם מסגרת השולחן	
שולחן ערוך, יו"ד, עם באר היטב,		ולתם הפנים, לובלין תרמ"ח	102 101
אמשטרדם תק"ו	218-215 159	קיצור שולחן ערוך, עם מסגרת השולחן,	
שולחן ערוך, יו"ד, עם באר היטב,		לובלין תרנ"א	102
אמשטרדם תקי"ד	287	ריאל המלאך, מעזיבוז תקעח	150
שולחן ערוך, יו"ד, מהר" היילפרין		רי"ף (ראה: הלכות הרי"ף)	
באלאבן, לבוב תרכ"א	249	רמב"ם (ראה: משנה תורה)	
שולחן ערוך, יו"ד, מהר" ר' איי מדפיס,		שאגת אריה, ברין תקנ"ז	342 166 164
לבוב חרכ"א	249		345

מפתח ספרים עם הסכמות

תלמוד בבלי, ווין תקס"ו 402 395 182	שולחן ערוך, עם באר היטב, פראנקפורט תפ"ד 223
תלמוד בבלי, סלאוויטא תקס"ח 329 288	שולחן ערוך, עם באר היטב, סלאוויטא תק"ף 320
390 342 333	שולחן ערוך, עם יד אפרים ושערי תשובה, דוכנא תק"פ 351 321-319 175
תלמוד בבלי, קאפוסט תקע"ו 288 185	השירים אשר לשלמה, ויניציה שפ"ג 162
352 350 349 343 342 334 333 329	שני לוחות הברית (של"ה), פונקפורט דאדר תע"ז 390 295
398 390 353	ש"ס (ראה: תלמוד)
תלמוד בבלי, סלאוויטא תקע"ז 364	שער התשובה והתפילה (שניאורסון), שקלאב תקע"ז 79
תלמוד בבלי, וילנא והוראדנא תקצ"ה 328 320 251 213 193 190	שפתי כהן, על חו"מ (ראה: שולחן ערוך, חו"מ)
405-403 364-362 355	שחילי זיתים (ראה: שולחן ערוך עם שחילי זיתים)
תלמוד בבלי, סלאוויטא תקצ"ה 191 190	ההילים, סלאוויטא תקפ"ד 333
424 375 374 365 364	תולדות יצחק בן אברהם, פראנקפורט דאדר תנ"א 427 346
תלמוד בבלי, וארשה תרי"ט 408-406	חורת אמת, ויניציה שפ"ו 199 126
תלמוד בבלי, זיטאמיר תרי"ט 195 177	תורת משה (אלשיך), ויניציה שס"א 160
413 246	תלמוד בבלי, פראנקפורט דמיין ת"פ-תפ"ב 384
תלמוד בבלי, וילנא תרכ"ב 412	תלמוד בבלי, מסכת סנהדרין, אופיבאך תפ"א 219
תלמוד ירושלמי, זיטאמיר תר"ך 247-240	תלמוד בבלי, ברלין ופראנקפורט דאדר תצ"ד 385 384 326 215
418	תלמוד בבלי, אמשטרדם תקי"ב 207 194
תלמוד ירושלמי, זיטאמיר תרכ"ו 231	384 326 317 299 287 225 224 215
תנא דבי אליהו, מינקאוויץ תקנ"ח 395	428 390 387 386
תניא, שקלאב תקס"ו 397 153	תלמוד בבלי, זולצבאך תקט"ו 428 317
תנ"ך, מקראות גדולות, ויניציה רע"ה 133 132 126	תלמוד בבלי, נאווי-דוואהר תקמ"ד 300
תנ"ך, עם תרגום ליידיש, אמשטרדם תל"ו-תל"ט 291	346 327 324
תנ"ך, עם תרגום ללאדינו, קושטא תצ"ט 239	תלמוד בבלי, ווין תקנ"א 347 300
תנ"ך, ספר יהושע, מינקאוויץ תק"ס 245	תלמוד בבלי, דיהרנפורט תק"ס 185 182
תנ"ך, ספר קהלת עם תרגום ליידיש, אוסטוהא תקע"ה 229	395 353 347
תפילת ישרים (ראה: סידור תפילת ישרים) תפתה ערוך, מיץ תקל"ז 327	
תרומת הדשן, פיורדא תקל"ח 328 300	
תשובות ר' עקיבא איגר, וארשה תקצ"ה 328	

רשימה ביבליוגרפית

- אברמסון, ש': בלשון קודמים, ירושלים תשכ"ה.
- ארבעה פרקים בעניין הרמב"ם, סיני ע (תשל"ב), עמ' כר-לג.
- אבל כרמים, קרית ספר מח (תשל"ג), עמ' 741-753.
- דפוסי מוסר השכלי ותולדות אדם' לר' יחזקאל פייזויל, סיני עב (תשל"ג), עמ' ק-קמג.
- עיונים, סיני עד (תשל"ד), עמ' ד-יט.
- אורבך, א"א: 'כל המקיים נפש אחת... גלגוליו של נוסח, תהפוכות צנזורה ועסקי מדפיסים, תרביץ מ (תשל"א), עמ' 268-284; בתוך ספרו: מעולמם של חכמים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 561-577.
- אסף, ש': מתולדותיו של מדפיס ומוכר ספרים בראשית המאה הי"ז, עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל, שנה ג, חוב' ג (אדר א תרצ"ח), עמ' 57-61.
- שו"ת ר' עזריאל דאינה, קרית ספר יד (תרצ"ז-תרצ"ח), עמ' 540-552; טו (תרצ"ח-תרצ"ט), עמ' 113-129, 389.
- ביק (שאו"ל), א': התנצלות ר"י עמדין על הסכמתו לספר "מקדש מלך", קרית ספר נ (תשל"ה), עמ' 154-156.
- ביק (שאו"ל), א': ר' יעקב עמדין — האיש ומשנתו, ירושלים תשל"ה.
- כלום, א"א: כשולי ההגנה על קנייני הרוח, ספר היוכל לפ' רוזן, ירושלים תשכ"ב, עמ' 202-230.
- בן-מנחם, נ': בשערי ספר, ירושלים תשכ"ז.
- הסכמות ר' משה סופר, סיני סה (תשכ"ט), עמ' קנ-קס.
- בניהו, מ': הסכמה ורשות בדפוסי ויניציאה, ירושלים תשל"א.
- ספרים שחיברם ר' משה האגוז וספרים שהוציאם לאור, עלי ספר ב (שכט תשל"ו), עמ' 121-162; שם, ד (תמוז תשל"ז), עמ' 137-155.
- ר' אליהו קפשאל איש קנדיאה, תל-אביב תשמ"ג.
- בר-אילן, נ': העתקת ספרים או קסטות, תחומין ז (תשמ"ו), עמ' 360-367.
- ברלינר, א': השפעת ספרי הדפוס הראשונים על תרבות היהודים, כתבים נבחרים, ב, ירושלים תש"ט, עמ' 111-143.
- גולדברג, ז"נ: העתקה מקסטה ללא רשות הבעלים, תחומין ו (תשמ"ה), עמ' 185-207.
- תנאי ושיוור בהסכמים (תשובה להשגה), תחומין ז (תשמ"ו), עמ' 368-380.
- גולדראט, א"י: מיעוט דמות של ספרים, תגים ג-ד (תשל"ב), עמ' 18-47.
- גינצבורג, ש': כתבים היסטוריים, תל אביב תש"ד.
- גרינבאום, א': רב שמואל בן חפני גאון מקור לרכינו כתיי על התורה, ארשת ה (תשל"ב), עמ' 7-33.

רשימה ביבליוגרפית

- גרינוואלד, א"י: לפני שתי מאות שנה, או תולדות הרב אלעזר קאליר וזמנו, ניו-יורק תשי"ב.
דוד, א': לביורו זהותו של ר' ישראל אשכנזי מירושלים, ציון לח (תשל"ג), עמ' 170-173.
הברמן, א"מ: שערי חב"ד, עלי עיי"ן, מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן אחרי מלאות לו
שבעים שנה, ירושלים תש"ח-תשי"ב, עמ' 293-370.
— על 'גונבי השיר', אורלוגין 5 (1952), עמ' 299-304; בתוך ספרו: עיונים בשירה
ובפיוט של ימי הביניים, ירושלים תשל"ב, עמ' 74-85.
— סופרים וגניזותיהם (מניעת פרסום, שריפה, קבורה), בתוך ספרו: אנשי ספר ואנשי
מעשה, ירושלים תשל"ד, עמ' 228-262.
היילפרין, י': ועד ארבע ארצות בפולין והספר העברי, קרית ספר ט (תרצ"ב-תרצ"ג), עמ'
367-378; בתוך ספרו: יהודים ויהדות במזרח אירופה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 78-87.
— הסכמות ועד ארבע ארצות בפולין, קרית ספר יא (תרצ"ד-תרצ"ה), עמ' 105-110;
252-264; בתוך ספרו: יהודים ויהדות במזרח אירופה, ירושלים תשכ"ט עמ' 87-104.
הימן, ד': מקורות לילקוט שמעוני, ירושלים תשכ"ה.
הלוי, ש': ספרי ירושלים הראשונים, מהד' מתוקנת ומורחבת, ירושלים תשל"ו.
הקר, י': דפוסי קושטא במאה השש-עשרה, ארשת ה (תשל"ב), עמ' 457-493.
וואכשטיין, ד': מנחת שלמה, חלק א, וינה תרע"ב.
ווינר, ש': קהלת משה...; פטרבורג-מוסקבה, תרנ"ג-1936.
וטשטיין, פ"ה: קדמוניות מפנקסאות ישנים, אוצר הספרות ד (תרנ"ב), עמ' 577-642.
וכסמן, מ': ר' אליהו בחור, מבוע א (תשי"ג-תשי"ד), עמ' 416-428.
זיו, א': מהר"ם מפאדובה, הדרום כח (תשרי תשכ"ט), עמ' 160-195.
זליקסון, א"ח: יסודות דיני זכות יוצרים, סימני מסחר, פטנטים ומדגמים, ירושלים תשכ"ג.
חסידה, יש"י: ר' חיים פאלאג'י וספריו, ירושלים תשכ"ח.
טברסקי, י': ר' יוסף אשכנזי וספר משנה תורה לרמב"ם, ספר היוכל לשלום בארון, חלק
עברי, ירושלים תשל"ה, עמ' קפג-קצד.
טדסקי, ג': הקניין הרוחני והכויות האישיות, משפטים י (חשמ"ס), עמ' 392-408.
— היבטים לעשיית עושר, משפטים יא (חשמ"א), עמ' 385-411.
טויבר, א': ישנים גם חדשים, מחקרים ביבליוגרפיים, ירושלים תרצ"ב, עמ' 53-54.
טשרנוביץ, ח': הכרעה במחלוקת יחיד ורבים, תפארת ישראל, לכבוד ישראל לוי, מדור
עברי, ברסלוי תרע"א, עמ' 9-1.
יודוב, י': הספרים 'חוות דעת' ו'נתיבות המשפט', תגים א (חורף תשכ"ט), עמ' 49-52.
— שינויים טיפוגרפיים בספרים עבריים, ארשת ו (חשמ"א), עמ' 95-122.
— גנזי ישראל, ירושלים תשמ"ה.
ילון, ח': פרקים מן המאסף לכל המתנות לר' שלמה אלמולי, ארשת ב (תש"ך), עמ'
96-108.
יעללינעק, א': קונטרס המפתח, ווינא תרמ"א.
יערי, א': הדפוס העברי בארצות המזרח, א, ירושלים תרצ"ז.
— דקדוקי סופרים, קרית ספר טו (תרצ"ח-תרצ"ט), עמ' 501-514.
— ליקוטים ביבליוגרפיים, קרית ספר טו (תרצ"ח-תרצ"ט), עמ' 377-388.
— הדפוס העברי בקושטא, ירושלים תשכ"ז.
כהנא, י"ז: הדפוס בהלכה, סיני טו (תש"ה), עמ' מט-סא; קלט-קנט; בתוך ספרו: מחקרים
בספרות החשובות, ירושלים תשל"ג, עמ' 272-305.
כרמלי-וינברגר, מ': ספר וסייף, ירושלים-ניו-יורק תשכ"ז.
— פירוש תהלים מצונזר של ר' שלמה בן עתיה, ספר זכרון לשמואל בלקין, ניו-יורק
תשמ"א.

רשימה ביבליוגרפית

- לאנדסהוט, א': חתימת הפייטנים בפיוטיהם, סיני עא (תשל"ב), עמ' דר-רז.
לוינגר, י"מ: ר' ואלף היידענהיים חייו ומפעלו, המעיין כרך כו, גל' א (תשרי תשמ"ו), עמ' 27-16; כו, ב, עמ' 43-35.
- ליברמן, ח': תלמוד בבלי, דפוס אמשטרדאם ד', סיני סז (תשל"ל), עמ' רכה-רכז.
— דפוס קארעץ, סיני ע (תשל"ב), עמ' קסו-קפז.
— אהל רחל, א"ג, ניו-יורק תש"ס-תשמ"ד.
ליברמן, ש': יונית ויונות בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ג.
— מדרשי תימן, מהד' ב, ירושלים תשל"ל.
לשם, ח': פלאגיאט במקורותינו, בתוך ספרו: שבת ומועדי ישראל, כרך ג, ת"א תשכ"ט, עמ' 379-409.
- מונדשיין, י': מגדל עז, כפר חב"ד תש"ם.
— תורת חב"ד, ביבליוגרפיות, חלק א: ליקוטי אמרים, כפר חב"ד תשמ"ב.
— חרשים גם ישנים בענין מחלוקת מדפיסי וילנא וסלאוויטא, מוריה יד, גל' יא-יב (ניסן תשמ"ו), עמ' פרצת.
— בעל ה'שמן רוקח' מסאנטוב ופולמוס הרפסת הש"ס ווילנא-סלאוויטא, צפונות, שנה ב, גל' ד (תמוז תש"ן), עמ' צד-צז.
- מירסקי, א': ביקורת על 'שירי דונש בן לברט', מהד' נ' אלוני, ירושלים תש"ז, קרית ספר כד (תש"ז-תש"ח), עמ' 17-16; בתוך ספרו: הפיוט, ירושלים תש"ן, עמ' 668-671.
— פיוטים מקבילים, תרביץ יז (תש"ו), עמ' 165-173; בתוך ספרו: הפיוט, ירושלים תש"ן, עמ' 102-122.
- מרגליות, ר': שם עולם, לבוב תרצ"א.
— מחקרים בדרכי התלמוד וחידותיו, ירושלים תשכ"ז.
סופר, א': הסכמות מהחתם סופר, המעיין, כרך י, גל' ב (טבת תשל"ל), עמ' 68-76.
עמנואל, י"ש: ארבע תעודות בעברית ושתי כתובות מיוחדות מרבני הספרדים של אמשטרדם, HUCA 36 (1965), עמ' א-יב.
- פגיס, ד': על מושג המקוריות בשירה העברית מתקופת ספרד, PAAJR 37 (1969), עמ' 31-51.
- פוקס, ל': הרקע חברתי והכלכלי להדפסת שני חרומי תנ"ך בידיש באמסטרדם, סמוך לשנת 1680, גלעד א (תשל"ג), עמ' 31-50.
- פייגענזאהן, ש"ש: לתולדות דפוס ראם, יהדות ליטא, א, תש"ך, עמ' 268-302.
פלאי, מ': יצחק סאטאנוב ושאלת הזיוף בספרות, קרית ספר נד (תשל"ט), עמ' 817-824.
פלך, ז': הקניין הרוחני בריני ישראל, ירושלים תש"ז.
פרידברג, ח"ד: תולדות הדפוס העברי בערים שבאירופה... אויגסבורג..., אנטוורפן תרצ"ה.
— תולדות הדפוס העברי אלה שבאירופה... אווייגנין..., אנטוורפן תרצ"ז.
— תולדות הדפוס העברי בפולניא, הוצאה שניה, ת"א תשי"י.
קאפח, י': אחת עשרה הלכות מתורת רס"ג. סיני עז (תשל"ה), עמ' א-ז.
קמלהאר, מ': רבי דוד בער מייזליש, ירושלים תשל"ל.
קצנלבוך, א"מ: תשובה בענין המחלוקת סביב הדפסת הש"ס בדפוס סאלאוויטא-ווילנא והורדנא (בשנת תקצ"ה), המעיין, כרך יב, גל' א (תשל"ב), עמ' 43-68.
קרלינסקי, ח': הראשון לשושלת בריסק, ירושלים תשמ"ה.
רבינוביץ, מ': קונטרס הערכות, ת"א תשי"ט.
— קונטרס אמירת דבר בשם אומרו, ת"א תש"ך.
רבינוביץ, ר"ג: מאמר על הדפסת התלמוד, מינכן תרל"ז; ירושלים תשי"ב.
רפאל, י': כתיב ר' יעקב עמדין, ארשח ג (תשכ"א), עמ' 231-276.

רשימה ביבליוגרפית

- רקובר, נ': בעיות יסוד בהלכות גניבה במשפט העברי, סיני מט (תשכ"א), עמ' יז-כט, רצ"ש, שעח"שפו.
- הסכמות ר' משה סופר, סיני סו (תשל"ל), עמ' קד.
- מקורות לעקרון זכות היוצרים, סדרת מתקרים וסקירות במשפט העברי, חוב' ג, ירושלים תשל"ל.
- ההגנה על צנעת הפרט, סדרת מתקרים וסקירות במשפט העברי, חוב' ד, ירושלים תשל"ל.
- ה'הסכמות' לספרים כיסוד לזכות היוצרים, סדרת מתקרים וסקירות במשפט העברי, חוב' יא, ירושלים תשל"א.
- השבת אבידה, סדרת מתקרים וסקירות במשפט העברי, חוב' טו, ירושלים תשל"א.
- המסחר במשפט העברי, ירושלים תשמ"ח.
- עושר ולא במשפט, ירושלים תשמ"ח.
- המשפט כערך אוניברסאלי (דינים ביבני נוח'), שלטון החוק בישראל, ירושלים תשמ"ט.
- המשפט העברי בחקיקת הכנסת, ירושלים תשמ"ט.
- שוורצפוקס, ש': צער הדפסת ספרים, מחזור קארפינטראץ (אמ"ד, תצ"ט), עלי ספר ר"ז (תשל"ט), עמ' 145-156.
- שולואס, מ"א: ערים ואמהות בישראל, חלק ד, ירושלים תש"י.
- שטיינפלד, צ"א: 'ציכור' ו'רוב ציבור' בתקנות בית דין, סיני פה (תשל"ט), עמ' קנדר-קעא.
- שטראשון, מ': מבחר כתבים, ירושלים תשכ"ט.
- שישא הלוי, א': ספר נפש החיים, מהדורת קניגסברג תרכ"ח, המעיין, כרך כג, גל' ב (טבח תשמ"ג), עמ' 53-56.
- שפיגל, י"ש: משהו על יצירתו של ר' יהודה ן' בולט, עלי ספר ט (תשמ"ה), עמ' 168-172.
- תמר, ד': מחקרים בתולדות היהודים בא"י ובאיטליה, ירושלים תשל"ל.
- תשבי, י': לחקר המקורות של ספר 'חמדת ימים' תרכ"ץ כד (תשט"ו), עמ' 441-455; כה (תשט"ז), עמ' 66-92; בתוך ספרו: נתיבי אמונה ומינות, רמח"ג 1964, עמ' 108-142.

Blau, L.: The Pope, The Father of Jewish Approbations, JQR 10 (1897-8), p. 175-176.

Copinger and Skone James on Copyright, 13th ed., London 1990.

Finkelstein, L.: Jewish Self Government in the Middle Ages, N.Y. 1924. rep. N.Y. 1975.

Funk, S.: Der Schutz der geistigen Arbeit in der Halacha, JJLG 18 (1927), p. 289-304.

Ginsburg, C.D.: Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible, London 1897. rep. 1966.

Herzog, I.: The Main Institutions of Jewish Law, vol. 1, London 1935. rep. 1965.

Jewish Encyclopedia, vol. 2, p. 27-29: Approbation or Recommendation.

Kaufmann, D.: The First Approbation of Hebrew Books, JQR 10 (1897-98) p. 383-384.

Krauss, S.: Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum, vol. 2, Berlin 1899.

Löwenstein, L.: Index approbationum מהפתח ההסכמות, Berlin 1923.

רשימה ביבליוגרפיה

- The New Encyclopaedia Britannica, Macropaedia, vol. 5, p. 152-157:
Copyright Law.
- Nimmer on Copyright, rev. ed., N.Y. 1978.
- Perles, A.: Das Plagium, MGWJ 58 (1914), p. 305-322.
- Perles, J.: Beiträge zur Geschichte der hebräischen und aramäischen Studien,
München 1884.
- Sonne, I.; Zafran, H.C.: Notes of Signatures Found in Hebrew Books,
Studies in Bibliography and Booklore 1 (1953-54), p. 14-20.
- Steinschneider, M.: Catalogus Librorum Hebraeorum in Bibliotheca
Bodleiana, Berolini, 1852-1860.
- Twersky, I.: Rabad of Posquières, A Twelfth-century Talmudist, Cambridge,
Mass. 1962; rev. ed. 1980.
- Wachstein, B.: Bemerkungen zu Löwenstein's Index Approbationum,
MGWJ 71 (1927), p. 123-133.
- Weil, G.E.: Elie Levita, Leiden 1963.
- Weinberg, M.: Die Hebräischen Druckereien in Sulzbach, JJLG 1 (1903),
p. 19-202.

NAHUM RAKOVER

COPYRIGHT
IN
JEWISH SOURCES

The Library of Jewish Law

The Library of Jewish Law

Ministry of Justice
The Jewish Legal Heritage Society
Foundation for the Advancement
of Jewish Law

No part of this book may be reproduced or utilized in any form or by any means, electronic or mechanical, or by any information storage or retrieval system, without permission in writing from the publisher.

©

The Jewish Legal Heritage Society
P.O.Box 7483 Jerusalem 91074
Printed in Israel 1991

CONTENTS

Preface	9
---------	---

PART ONE

THE FUNDAMENTALS OF COPYRIGHT

Chapter 1	Introduction	13
Chapter 2	Plagiarism and the Obligation to Disclose Origin	17
Chapter 3	Plagiarism of Torah Study	66
Chapter 4	The Author's Rights in the Publication of his Work	75
Chapter 5	The Author's Right to 'Destroy' His Work	107
Chapter 6	Conclusion	113

PART TWO

APPROBATIONS AS THE BASIS FOR COPYRIGHT

Chapter 1	Introduction	123
Chapter 2	Early Approbations	125
Chapter 3	The Legal Basis of Approbations	163
Chapter 4	Protecting the Public Interest	199
Chapter 5	Analogy Between Approbations and Vows	203
Chapter 6	The Issue of 'Fair Use': Use of Portions of Protected Works, and Printing with Changes	215
Chapter 7	Transferability of Approbations	223
Chapter 8	Competition for the Right to Print	237
Chapter 9	The Right of the Author as Distinct From That of the Printer	249

Contents

Chapter 10	The Limits of Protection Provided by Approbations	287
1.	Limits in Time	287
2.	Exploitation of Approbations	292
3.	Approbations for Basic Works	305
4.	Setting the Price of the Publication	322
5.	Conditions on the Quality of Printing	326
6.	Approbation as an Infringement of the Rights of the Public	329
7.	Invalidity of Blanket Approbations of All Works of One Printer	331
8.	Approbations that Cause Damage	342
9.	Expiration of Approbations Upon the Sale of Protected Works	346
10.	Denying Remedies to One Who Has Infringed the Rights of Others	384
11.	Territorial Limits	393
12.	The Authority for Granting Approbations	417
Chapter 11	Sanctions	423
Chapter 12	Approbations and the Protection of Publishers in the Law of the State of Israel	441

INDICES

Subject Index	447
Source Index	487
Name Index	495
Books with Approbations	506
Bibliography	510

דשימה ביכליגורפיה

- The New Encyclopaedia Britannica, Macropaedia, vol. 5, p. 152-157:
Copyright Law.
Nimmer on Copyright, rev. ed., N.Y. 1978.
Perles, A.: Das Plagium, MGWJ 58 (1914), p. 305-322.
Perles, J.: Beiträge zur Geschichte der hebräischen und aramäischen Studien,
München 1884.
Sonne, I.; Zafran, H.C.: Notes of Signatures Found in Hebrew Books,
Studies in Bibliography and Booklore 1 (1953-54), p. 14-20.
Steinschneider, M.: Catalogus Librorum Hebraeorum in Bibliotheca
Bodleiana, Berolini, 1852-1860.
Twersky, I.: Rabad of Posquières, A Twelfth-century Talmudist, Cambridge,
Mass. 1962; rev. ed. 1980.
Wachstein, B.: Bemerkungen zu Löwenstein's Index Approbationum,
MGWJ 71 (1927), p. 123-133.
Weil, G.E.: Elie Levita, Leiden 1963.
Weinberg, M.: Die Hebräischen Druckereien in Sulzbach, JJLG 1 (1903),
p. 19-202.

רשימה ביבליוגרפית

- רקובר, נ': בעיות יסוד בהלכות גניבה במשפט העברי, סיני מט (תשכ"א), עמ' יז-כט, רצו"ש, שעח-שפו.
- הסכמות ר' משה סופר, סיני סו (תשל"ל), עמ' קד.
- מקורות לעקרון זכות היוצרים, סדרת מחקרים וסקירות במשפט העברי, חוב' ג, ירושלים תשל"ל.
- ההגנה על צנעת הפרט, סדרת מחקרים וסקירות במשפט העברי, חוב' ד, ירושלים תשל"ל.
- 'ההסכמות' לספרים כיסוד לזכות היוצרים, סדרת מחקרים וסקירות במשפט העברי, חוב' יא, ירושלים תשל"א.
- השבת אבידה, סדרת מחקרים וסקירות במשפט העברי, חוב' טו, ירושלים תשל"א.
- המסחר במשפט העברי, ירושלים תשמ"ח.
- עושר ולא במשפט, ירושלים תשמ"ח.
- המשפט כערך אוניברסאלי (דינים ב'בני נוח'), שלטון החוק בישראל, ירושלים תשמ"ט.
- המשפט העברי בחקיקת הכנסת, ירושלים תשמ"ט.
- שוורצפוקט, ש': צער הדפסת ספרים, מחזור קארפינטראץ (אמ"ד, תצ"ט), עלי ספר ו"ז (תשל"ט), עמ' 145-156.
- שולואט, מ"א: ערים ואמהות בישראל, חלק ד, ירושלים תש"י.
- שטיינפלד, צ"א: 'ציבור' ו'רוב ציבור' בתקנות בית דין, סיני פה (תשל"ט), עמ' קנד-קצא.
- שטראשון, מ': מבחר כתבים, ירושלים תשכ"ט.
- שישא הלוי, א': ספר נפש החיים, מהדורת קניגסברג חרכ-תרכא, המעיין, כרך ב, גל' ב (סבת תשמ"ג), עמ' 53-56.
- שפיגל, י"ש: משהו על יצירתו של ר' יהודה ׳' כולט, עלי ספר ט (תשמ"ה), עמ' 168-172.
- תמר, ד': מחקרים בתולדות היהודים בא"י וכאיטליה, ירושלים תשל"ל.
- תשבי, י': לחקר המקורות של ספר 'תמרת ימים'. תרביץ כד (תשט"ו), עמ' 441-455; כה (תשט"ז), עמ' 66-92; בתוך ספרו: נתיבי אמונה ומינוח, רמת-גן 1964, עמ' 108-142.

Blau, L.: The Pope, The Father of Jewish Approbations, JQR 10 (1897-8), p. 175-176.

Copinger and Skone James on Copyright, 13th ed., London 1990.

Finkelstein, L.: Jewish Self Government in the Middle Ages, N.Y. 1924. rep. N.Y. 1975.

Funk, S.: Der Schutz der geistigen Arbeit in der Halacha, JLLG 18 (1927), p. 289-304.

Ginsburg, C.D.: Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible, London 1897. rep. 1966.

Herzog, I.: The Main Institutions of Jewish Law, vol. 1, London 1935. rep. 1965.

Jewish Encyclopedia, vol. 2, p. 27-29: Approbation or Recommendation.

Kaufmann, D.: The First Approbation of Hebrew Books, JQR 10 (1897-98) p. 383-384.

Krauss, S.: Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum, vol. 2, Berlin 1899.

Löwenstein, L.: Index approbationum מהפח ההסכמות, Berlin 1923.